

olvasatermi pld.

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1940. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * I. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Az 1936. év Magyar Könyvészte

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1939. XX+516 lap.
Ára P 20.—

Magyar Könyvészet

Bibliographia Hungariae 1911—1920

Barcza Imre címgyűjtésének felhasználásával szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. — A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte dr. Kozocsa Sándor. 1939. VIII+538 l. A teljes mű (két kötet) ára P 60.—

MAKKAI LÁSZLÓ — M. HORVÁTH MAGDA:

A MAGYAR KÖNYVGYÜJTŐ KÉZIKÖNYVE

MAGYAR KÖNYVRITKASÁGOK ÉS KÉZIKÖNYVEK
1888—1938 KÖZT ELÉRT ÁRAINAK JEGYZÉKE

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai IX.) 1939.
232 lap. Ára P 10.—

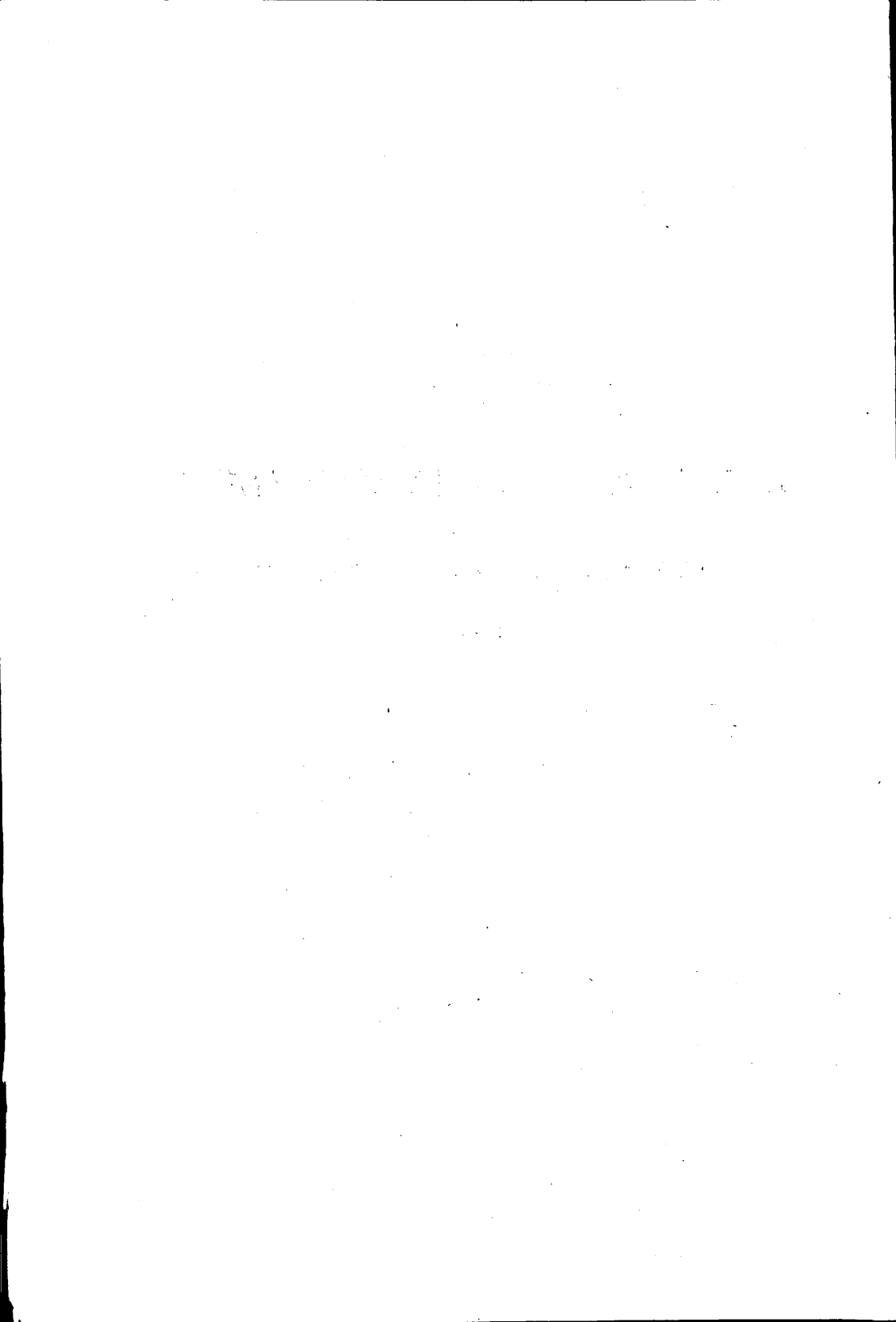
~~50.073~~

tel. 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXIV. ÉV.

1940.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK
EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

HARMADIK FOLYAM. * LXIV. ÉV.

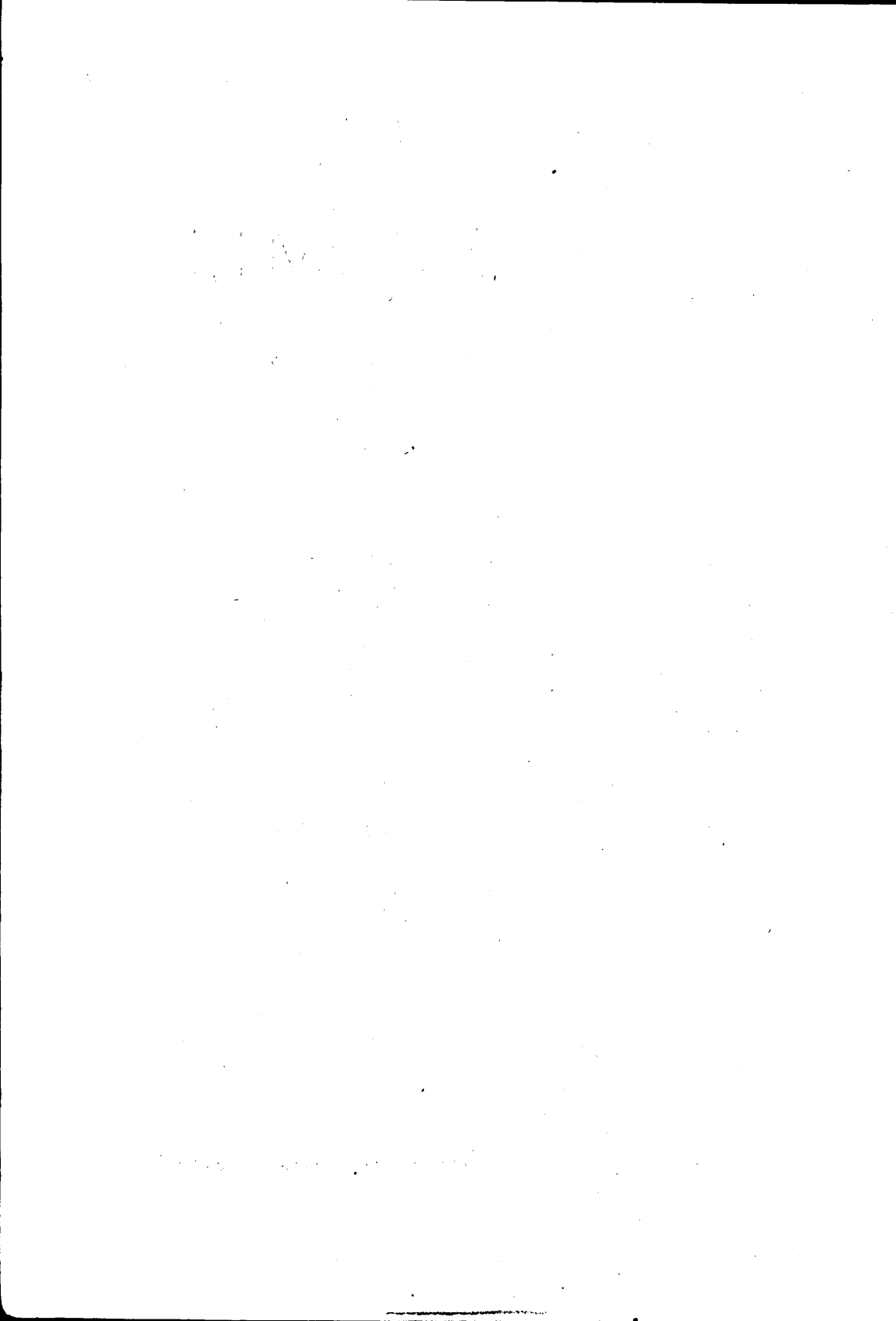
1940. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1940.

T A R T A L O M.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BÁN IMRE: A gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben	242
BARTONIEK EMMA: Egy különös kéziratcsontkítás	345
CLAUSER MIHÁLY: Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékáról	9
DANCZI VILLEBALD: A Benes-féle biblia szláv szórvány-mondata	372
DEZSÉNYI BÉLA: Az első magyar képes hetilap. A kassai Ábrázolt Folyóirat története (6 képmelléklettel)	17
DEZSÉNYI BÉLA: Legrégibb hírlapjaink életrajzához	353
GÁBRIEL ASZTRIK: A Pozsonyi-kódex eredeti kézírata	333
GÁRDONYI ALBERT: A magyar könyvtárpolitika kezdetei	134
HARASZTHY GYULA: Az Egyetemi Könyvtár modernizálása	46
HUBAY ILONA: Az „Aviso 1609”	127
KÁPLÁNY GÉZA: A dokumentáció és a könyvtárak	147
KÓSA JÁNOS: Az utánnomás eltiltása Magyarországon	377
RADÓ ISTVÁN: Vidéki közkönyvtárak	55
RADÓ POLIKÁRP: Középkori liturgikus könyvek és bibliák maradványai a soproni ev. líceum könyvtárában	362
RADÓ POLIKÁRP: Sopron város kéziratok miscellaneumja: a Golso-kódex ..	226
SUPKA ERVIN: Könyvnyomatok a könyvtárban	157
SZEMZŐ PIROSKA: A Pester Zeitung engedély-okirata	251
SZIMONIDESZ LAJOS: A „debreceni biblia” sorsa	236
TELEKI DOMOKOS GR.: Gróf Teleki Sámuel emlékezete	1
VARJAS BÉLA: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása (23 képpel) ..	105
VARJAS BÉLA: Gróf Teleki Sámuel-emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében 1939. november 17-én	14
VARJAS BÉLA: Német könyvkiállítás (4 képpel)	217
WITZMANN GYULA: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben ..	36

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

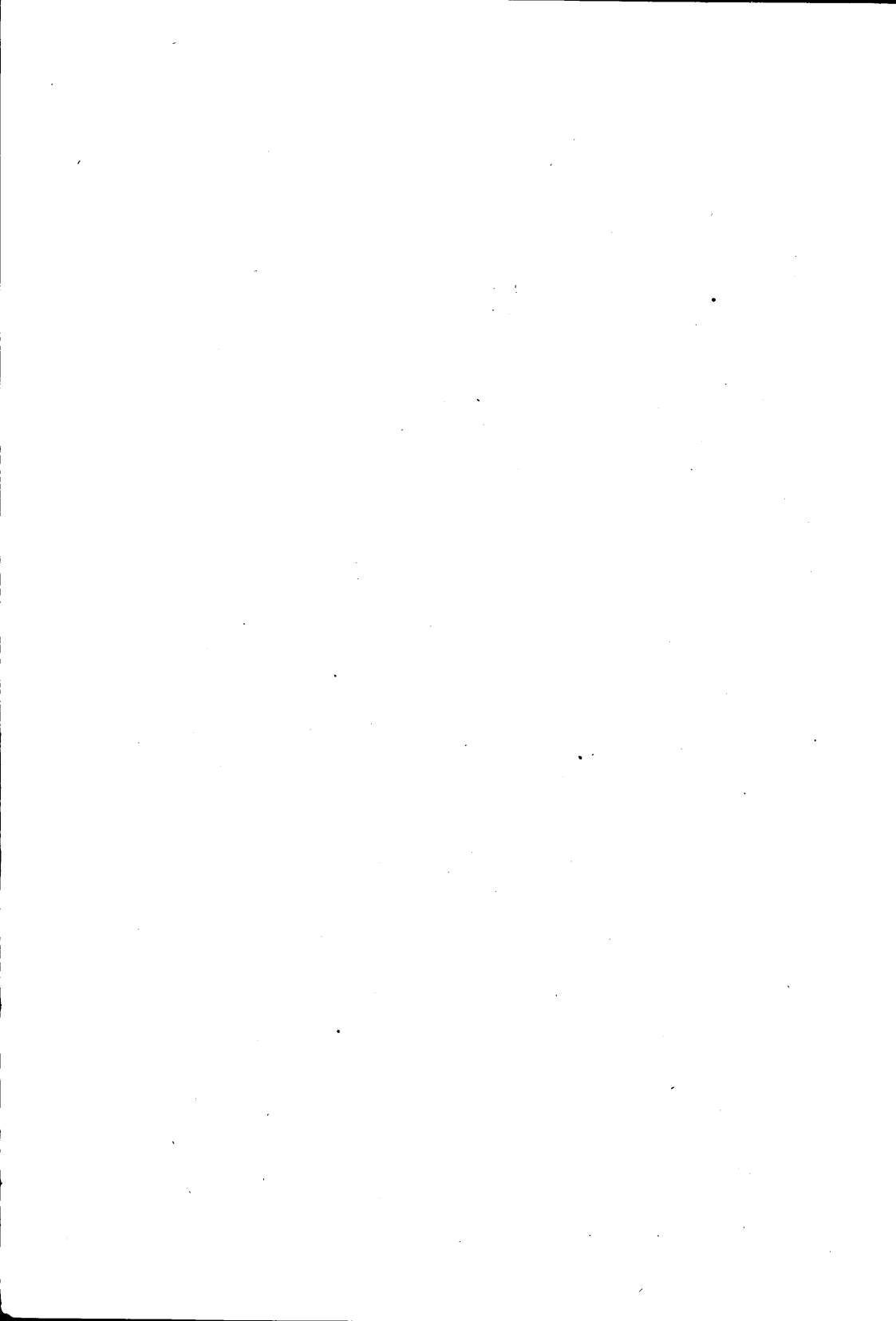
BEKE ÖDÖN: A nagyszombati szakácskönyv	74
C. M. Galánthai gróf Fekete János a bécsi Corvinákról	394
C. M.: Homloklevél	394
CLAUSER MIHÁLY: A röpirat	187
CS. GÁRDONYI KLÁRA: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához ..	79
CSAPODI CSABA: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához	397
CSÁSZÁR ZOLTÁN: Melanchthon kéziratok verse az Országos Széchényi Könyvtárban	170
DEZSÉNYI BÉLA: Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje ..	274
DEZSÉNYI BÉLA: Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben ..	172
DEZSÉNYI BÉLA: Két régi újság póre egy utánnomás körül	278
GÁSPÁR MARGIT: Ernst Lajos gyűjteményének árverése	181
GÁSPÁR MARGIT: Felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtés	91
GÁSPÁR MARGIT: A kötelespéldány-törvény miatt indított kihágási eljárások	92
GORIUPP ALISZ: Néhány adat a magyar és német könyvtárak személyzeti állapotáról	394
GRONOVSKY IVÁN: Fotokópia és mikrofilm	83
GULYÁS JÓZSEF írja Sárospatakról	93
HARSÁNYI ANDRÁS: Új — régi magyarok	65
HORVÁTH ENDRE: Az athéni Akadémia „Görög Könyvészeté” és a magyarországi nyomdák újjörög könyvei	72
JÓNÁS ALFRÉD: Színészettörténeti adatok az Országos Széchényi Könyvtárban	293

	Lap
JOÓ TIBOR: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához	286
K. DEDINSZKY IZABELLA: Wagner és Liszt dedikált művei az Országos Széchényi Könyvtárban	87
KÓSA JÁNOS: Egy politikai röpirat kálváriája a könyvrevíziós hivatalban	78
KÓSA JÁNOS: Vita egy selyemtenyésztési könyv szerzőségéről	178
LAVOTTA REZSŐ: Mosonyi Mihály kézíratai	291
MOKCSAY JÚLIA: Hírlapnyilvántartások	85
MUSNAI LÁSZLÓ: Háromszázéves ismeretlen unitárius káté	391
PANKA KÁROLY: A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye	175
SEMZŐ PIROSKA: A kolozsvári „főasszonyságok” könyvtára 100 esztendővel ezelőtt	171
SZIMONIDESZ LAJOS: Literátus Péter magyar kátéja, vagy ábécés könyve	390
TOLNAI GÁBOR: Legszebb magyar könyv 1939	89
TOLNAI GÁBOR: Mikes Kelemen könyvtára?	270
TR. Z.: Hogyan csaltak régen a könyvtárosok?	188
TR. Z.: Könyvkiadók csalárdságai a XVIII. században	403
TR. Z.: Versbe szedett XVIII. századi könyvtár	75
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A sortöltő jel	188
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása	70
VARGA SÁNDOR FRIGYES: A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén	184
VARJAS BÉLA: Bornemisza Anna halálára kiadott kárta	267
VAYER LAJOS, IFJ.: A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye	283
ZOVÁNYI JENŐ: Kutatások a „Bujdosó magyarok füstölő csepüje...” szerzője után	165
ZOVÁNYI JENŐ: Megírhatta-e Bornemisza Péter egymaga összes műveit?	271
ZOVÁNYI JENŐ: Pauli Simon postilláinak fordítója	272

3. ISMERTETÉSEK.

BAY FERENC: Könyvtárpolitikánk célkitűzései. Ism.: GRONOVSKY IVÁN	210
DIERMANSE, P. J. J.: Renout van Montalbaen. Ism.: VISNYA ALADÁR ..	415
DÓCZY JENŐ—WELLMANN IMRE—BAKÁCS ISTVÁN: A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. Ism.: TR. Z.	204
DUBOVITZ ISTVÁN: A magyar földrajzi irodalom 1937. Ism.: GR.	207
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	406
Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	309
A Fővárosi Könyvtár évkönyve. Ism.: OSZETZKY DÉNES	94
FRIELING, HEINRICH: Die Sprache der Farben. Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES	307
GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. Ism.: HANSKARL ERZSÉBET	208
HEIDE, WALTHER: Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	311
HORVÁTH ENDRE: Magyar-görög bibliográfia. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	201
KERTÉSZ JÁNOS: Ezer tanulmány az ezer tó országáról. Ism.: MOKCSAY JÚLIA	206
KLEMPA KÁROLY: A Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai. Ism.: HUBAY ILONA	193
KNIEWALD, DRAGUTIN: Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődy. Ism.: DANCZI VILLEBALD....	191
KOFFÁN KÁROLY: De profundis. Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES	308
LAVOTTA REZSŐ: Kézírtatos hangjegyek. Ism.: KAMPISNÉ DEDINSZKY IZABELLA	420

LEHMANN, ERNST HERBERT: Gestaltung der Zeitschrift. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	313
M. TÓTFALUSI K. MIKLÓSNAK ... mentsége. Ism.: VARJAS BÉLA	411
Printing in the twentieth century. Ism.: GRONOVSKY IVÁN	211
RAICHLÉ WALTER: Das ungarische Zeitungswesen. Ism. DEZSÉNYI BÉLA	203
Die Relation des Jahres 1609. Ism.: HUBAY ILONA	410
SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	195
SZABÓ PÁL, VITÉZ: A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem és irodalmi munkássága. Ism.: Y.	96
SZENTKÚTY PÁL: Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Ism.: VARJAS BÉLA	412
SZOLLÁS ELLA—DROSZT OLGA—MOKCSAY JÚLIA: Magyar könyvészet 1936. Ism.: TRÓCSÁNYI GYÖRGY	298
TIKKANEN, J. J.: Studien über die Farbengebung in der mittelalterlichen Buchmalerei. Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES .t.	301
WITZMANN GYULA: A városi könyvtárügy. Ism.: MOKCSAY JÚLIA	420
*	
LEVÉLSZEKRÉNY, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	98, 212, 327, 443
FOLYÓIRATSZEMLE 1939. SUPKA ERVIN	315, 423
RÉSUMÉ — INHALTSANGABE	101, 215, 329, 444
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	447

GRÓF TELEKI SÁMUEL-EMLÉKÜNNEP.

I.

Gróf Teleki Sámuel emlékezete.*

Kétszáz éve annak, hogy a Marosmente egy kis falucskájában, Gernyeszegen, megszületett gróf TELEKI SÁMUEL kancellár, a világhírű marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója.

A könyvtárban ránk maradt a kancellár családi bibliája, díszes, ezüstcsatos, erdélyi, magyar kötésben; ebben olvashatjuk a tulajdonos sajátkezű bejegyzését: „Én gróf Teleki Sámuel születtem e világra Gernyeszegen in anno 1739 die 17. novemb.“

Teleki Sámuel már korán, 9 éves korában elvesztette anyját, 15 éves korában atyját, és ezzel sok ügyes-bajos dolog szakadt a vállára. Bizonyára az osztozkodás miatt volt sok baja. Nevelése egy kis félreeső faluban, Celnán történt, az akkori időknek megfelelő, egyoldalú, klasszikus irányban, ami főleg a latin nyelv tanulására terjedt ki, és csakis a latin nyelv tökéletes tudása az egyetlen, aminek hasznát is veszi külföldön. Tudatában volt ennek az ifjú és naplója elején a következőket írja: „Minekutánna pedig a szent Isten, ki mindazon méltatlanságaimban és bajoskodásaimban én velem volt azok között annyira való csendességet engedett, hogy szándékomat és elmémet külső idegen országoknak látásokra s azokban a tisztességes tudományokra fordíthatnám, kívánván mindazt az által kipótolni, valamit fennemlített viszontagságaim miatt tanulásomban elmulattam.“

1759. november hó 7-én indult útnak Sáromberkéről KOVÁTS JÓZSEF, a későbbi nagyenyedi tanár urammal. Ezzel

* Felolvasatott a Rádióban 1939. november hó 17-én.

kezdődik naplója és 1763. november 17-ig, hazafelé utaztában Gödöllőre való érkezéséig tart. Induláskor Bécsben még latinul beszél a kamarással. A tanulásnak ez a főszköze annyira birtokában volt, hogy annak tanulásával nem kellett tovább foglalkoznia, de annál több baja volt az élő nyelvekkel. Már útja kezdetén is érzi, mennyire baj, hogy nem tud jól németül, és ezért Bázélbe érve legelső dolga volt, hogy német nyelvmestert fogadjon; pár hónap múlva a franciához kezd és ezt a két nyelvet levelezés útján is gyakorolja.

Midőn elindult útjára, a magyar nyelven kívül csak a latint bírta; Bázélben „Lateinischer Graf“-nak hívták. Midőn négy év múlva visszatér útjából, németül és franciául is tud.

A nyelveken kívül a többi külföldi tanulmányaiban nem volt rendszer, hiszen TELEKI SÁMUEL nem szaktudományt keresett, hanem általában tudományt és azt hallgatta, ami érdekelte. A Bázélben hallgatott előadások tárgyai: historia juris civilis, institutio Justiniani, electricum experimentumok, historia universalis, historia ecclesiastica és a világhírű két BERNOULLITól matematika, fizika, mechanika.

Úgy látszik, legjobban ez utóbbi tárgyak érdekelték; erre vall az a nagykiterjedésű levelezés, melyet hazatérése után is folytatott a két BERNOULLI testvérrel.

Négy év alatt Bázélben, Utrechtben, Leidenben, Párizsban, Bécsben tartózkodott hosszabb ideig.

TELEKIBEN már korán felébredt a könyv iránti szeretet, már Bázélben 1000 magyar forint ára könyvet szerez másfél év alatt, s midőn 4 évi külföldi tanulmányútja után hazafelé utazott, 1763. június 13-án feljegyzi naplójában, hogy 9 láda könyvet szállított Bázélből Ulmba, 26^{1/2} mázsa súlyban.

Első mátkájától, BÁNFFY ÁGNESTől erőszakkal elszakítottán, 1769. november 13-án jegyezte el magát iktári gróf BETHLEN ZSUZSÁNNÁVAL, akivel boldog családi életet élt annak 1797-ben bekövetkezett, korai haláláig. A kancellár neje mindenben megértő feleség volt, még a könyvek szeretetében is. A magyar könyveket gyűjtötte, míg a kancellár az akkori ízlésnek megfelelően főleg a latin könyveket kedvelte. A kancellárné magyar könyvgyűjteménye talán legértékesebb része a Teleki-könyvtárnak.

A kancellár ritka tehetségekkel megáldott fia, Domokos, korán elhunyt, csak egyetlen fia maradt, Ferenc. Leánya, Mária, Rhédey Ádámhoz ment férjhez.

Az, aki belenyúlt TELEKI első házasságának sorsába, Mária Terézia, korán felrendeli TELEKI SÁMUELT Bécsbe udvari szolgálatra, ahol 83 éves korában bekövetkezett haláláig negyven évnél is több időt tölt el, mint császárnéja, majd II. József, II. Lipót és Ferenc udvari embere. E négy monarcha alatt előbb kükküllői főispán, 1777-ben főkörmánytanácsos, 1785-ben intimus cancellarius, majd bihari főispán, királyi commissarius, végül udvari kancellár és a Szent István-rend nagy keresztese. Ezenkívül tagja volt a göttingai és a varsói tudós társaságoknak.

BAJZA JÓZSEF megállapítása szerint a Teleki-ház egyik véd-bástyája volt az elnemzetlenülés nagy veszedelméből menekülő magyar nyelvnek. A kancellár is a bécsi udvar finom, franciás, németes, latinus hatása dacára magyar nemzete nyelvének, tudományának bőkezű patrónusa lesz.

Magyarságát nem fojthatta meg a bécsi idegen atmoszféra. Még 1800-ban rendelkezik könyvtára fennmaradását illetőleg, majd 1811-ben zárja le idevonatkozó intézkedéseit pótvégrendeletében. Mint fidei commissumot hagyja utódaira könyvtárát, amint írja: „A Tudományoknak Nemzetemben és Hazámban előmozdításokra.“

Nagy idők voltak ezek Erdély történetében; főuraink a magyar tudományosságnak olyan igazi nagyúri áldozatokat hoztak, mint gróf BATTHYÁNYI IGNÁC, aki 1781-ben Gyulafehérváron kincset érő könyvtárát és csillagvizsgálóintézetet alapít, vagy báró BRUCKENTHAL SÁMUEL, aki a nagyszebeni könyvtárát és múzeumot alapítja. Velük egyidőben a nagy Teleki Mihály unokája akar magyar Göttingát teremteni Marosvásárhelyen a Teleki-bibliotékával.

A 60.000 kötetből álló Teleki-könyvtár a Szent Miklós-utcában az alapítvány hatalmas, emeletes épületének jobb szárnyát foglalja el, melyet a kancellár építtetett MÜLLER JÓZSEF bécsi építész tervei szerint. KAZINCZY 1816-ban Marosvásárhelyt jártában „Erdélyi úti levelei“-ben úgy emlékezik a kancellár könyvtáráról, hogy „bibliothékájába lépésekor az álmélkodástól öszverázattaték“, és „boldognak mondja azt az órát, mely róla

azt a szennyet elmosá, hogy nagy hazafiának ekkora alkotását odáig nem láthatá“.

„1799. ápril 24-én tétetett le a théka épület fundamentum köve, felépült pedig számtartó Herberth Mihály uram nyughatatlanságai közt“, — így szól a tervrajzon látható feljegyzés. Az építkezés bevégzéséről viszont az 1803-ban megindult levelezésből lehet következtetni, mikor a legelső könyvesládáját indítja útnak a bécsi udvar kancellárja, aki 1822-ig folytonosan küldözte haza életének gyümölcsét, amíg aztán őt magát is hozták 1822-ben a koporsóban két teljes hétig a császárvárosból, hogy Sáromberkén, könyvtárától nem messze, hazai földben pihenjen és tovább álmodjon kultúralkotása felől, miután még drága könyvtárát végső, marosvásárhelyi elrendezésében nem láthatta meg soha.

Ez a könyvekért rajongó kultúrpolitikus főúr tehát azzal a reménnyel vált meg könyveitől Bécsben, hogy egyszer csak viszontláthatja őket. Így ígéri legelső marosvásárhelyi bibliothekáriusának, Szász uramnak, a bécsi, feudális rozsdát fel sem vevő ízes magyarsággal írt levelében: „Ha ezen a nyáron nem, de a jövőn, 1805-ben okvetlen lemegek megtapasztalni: interessál-e bibliothekám sorsa és kiket? Egyebekben portól, molytól, károsodástól, mocskos kezeztől óvja meg drága könyveimet, de különösen a Flaccianus Cultertől (olló), mert ezeknek az én könyveimnek becse én előttem, feleségem és gyermekeim életén túl a legdrágább“.

Bécsben a „Magyar Házban az első Stockba volt odáig elhelyezve a könyvtár, kilenc kontignációkra osztva“, így írja ottani könyvtárosa, MIHELYES SÁMUEL. Innen indulnak a marosvásárhelyi, templomforma, háromhajós beosztású, hatalmas, oszlopos, árkádos terembe könyvei, amely könyvesház a maga áttört emeleti rendszerével az akkor uralkodó klasszicizáló építőművészet egyik megbámulásra érdemes alkotása.

A KAZINCZY egyidejű leírása szerint a „bémenetel ide az alsó sor folyosójáról esik a bibliothéka hajójába, az ablakok irányában, pilászter és pilászter közt vasrostélykönyöklők hagyattak, így a hajó elég világot kap. A könyvek sárga rézdrótból font ajtók megett állanak a karokban, hogy a könyvek címeit látni lehessen s a szép tolvajságnak vétetik így eleje. Az építőmester értelemmel s nagy szerencsével tevé a rajzolatot“.

Lépünk be mi is ugyanazon a küszöbön, ahol KAZINCZY óta a BÓLYAIK, ARANKA GYÖRGV, PETŐFI SÁNDOR, gróf MIKÓ IMRE, GYULAI PÁL, JÓKAI MÓR lábai jártak ennek előtte, manapság meg ahol GÁRDONYI GÉZA, GULÁCSY IRÉN, BERDE MÁRIA, MÓRA FERENC, MÓRICZ ZSIGMOND, KUNCZ ALADÁR, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ fordultak meg, és szembe találjuk magunkat a nagy alapító életnagyságú arcképével, aki a Szent István-rend ornátusában, derült ábrázattal, magyaros vendégszeretettel, kitárt karokkal fogadja látogatóit. „Ilyen vala a szálas, vékonytestű, barnahajú s szemű Teleki egészen s a festés egyesíté a szépséget a történelmi hűséggel“, kalauzol bennünket tovább KAZINCZY, mint aki a leghitelesebb bírálója ennek a TUSCH JÁNOS festette arcképnek.

Az egész hangulatból kicsendülnek a XVIII. század végének megkapó, nemes vonalai. Az allonge parókás képek a galériákon, a szobrok a szekrények tetején, az ajtók vasvereteinek stílusa, a legszorosabb közösség — alkotó és alkotása között.

TELEKI nemcsak könyvgyűjtő, hanem tudós is lévén, maga szerkeszti bibliotékája katalógusát, mely 4 kötetben 1796., 1800., 1811. és 1819. években három könyvkiadónál jelent meg. Századának nyelvén, a latinon olvassuk a katalógus bevezetésében, hogy „könyvek szükségében sínylődő Haza javára akar munkálni, mire nézve a közhivatalok komoly gondjai közt soha el nem mulasztott egyetlen alkalmat sem, amiképen sem élete gondjai, sem az országok távolsága nem bírta soha elcsüggeszteni“.

TELEKI SÁMUEL könyveinek könyvtárában történő elrendezésére vonatkozólag nagy részletességgel adott utasítást könyvtárnokainak, és ezek a könyvek ma is ugyanabban az elrendezésben vannak a könyvtárban, ahogy annak idején, majdnem másfél századdal ezelőtt elhelyeztettek.

Szakok szerinti csoportosításban sorakoznak az alapító arcképe körül a matematikának és rokonszakmáinak művei, mögötte a francia akadémia nagy szótára, a másik oldalon a kancellár korának diplomatikai művei.

Valóságos esztétikai gyönyörűség TELEKINEK, ennek az igazi vérbeli bibliofilnek unikumait, díszeskötésű inkunábuláit, Elzevirjeit végig is nézni. Könyvritkaságai elsőrangú tudományos érdekességek. Gondja volt arra, hogy a magyar kultúra minden ősrégi megnyilatkozása odakerüljön könyvtárába. 1486-ból ott

van a bolognai tudós BEROALDUS üdvözlő levele pannoniai FÜLÖP nevű magyar tanítványához, JANUS PANNONIUS üdvözlése ugyan ezen korból, a CALEPINUS II nyelvű, nagy szótára. Ebben az 1596-ban, Bázelen megjelent igazi könyvóriásban a nyelvek sorrendjében a magyar nyelv az angol elé van téve.

Atlasz-gyűjteménye éppen olyan megbámulnivaló, amilyen gazdag a II. JÓZSEF rendelkezéséből felosztott szerzetesrendek könyvtáraiból válogatott könyvanyag: egyházi írók dús és változatos könyvkincse, csupa velencei, római, parmai, díszbekötött foliánsok. Kéziratgyűjteménye is rendkívül gazdag.

A könyvtáralapító kedvenc klasszikusai következnek ezután az inkunabulákon kezdve legdíszesebb kiállítású római, parmai hatalmas foliánsokban. Ahány kiadás, annyi szövegolvasási különbség. Rengeteg arab-, héber-, latin-, görög-, német-, francia-, angol-, olasznyelvű, teológiai, jogi, filozófiai, történelmi, irodalmi mű, mind a legdíszesebb kiadásokban.

Mindegyik könyvritkaság előlapján ott a könyvkedvelő gróf sajátkezű beírása és méltatása; SAVONAROLA prédikációit éppen úgy méltatja kitüntető bejegyzésével, ahogy egy Horatiuszának értékét magyarázza pontosan könyvlexikonokra való utalással. Csak a SERVETUS „*Restitutio Christianismi*”-jét parentálja el máshelyen, mint amelyet a II. JÓZSEF császár „parancsoló kérésére” mégis át kellett engednie uralkodója könyvtárának.

Megható gondoskodására és erős nemzeti érzésére vall a kancellárnak az a messzemenő elgondolása is, hogy a székely vármegyék gyűléseinek, tractáinak, jegyzőkönyveinek másolatait mind gondosan egybegyűjtötte, lemásoltatta és könyvtárába rendezte.

Nagytehetségű, korán elhunyt fiának, Domokosnak, kizárólag erdélyi ásványokból álló gyűjteményét az emelet sor oszlopai mellé helyeztette el. A művészet iránt érdeklődőket a nagybecsű Piranesi-metszetek teljes gyűjteménye gyönyörködteti.

A könyvtárterem emeleti folyosóján körös-körül tárlók vannak, melyekben a könyvtár legérdekesebb darabjai vannak kiállítva: ősnymtatványok, 1711 előtti magyar könyvek, kéziratok és az alapító személyére vonatkozó nyomtatványok. A legérdekesebb, a maga nemében páratlan, a könyvkötés-gyűjtemény, mely 4 tárlót tölt meg.

A kancellár vagyont költött könyveire, csak a legszebb, díszkiadású és ép példányokat kedvelte. Ezeket nagy szeretettel költette be a legszebb bőrkötésekbe. A könyvtár állománya mintegy 60.000 kötet és ezek között alig van fűzött példány. Abban az időben még nem tudták a régi könyveket „vegyileg“ úgy tisztítani és mosni, mint ma. A Teleki-könyvtár könyvei minden tisztítás nélkül is kitűnő karban vannak.

A kötések között számtalan magyar is van. A fólió bőrkötések, melyeknek egész felülete gazdagon van díszítve, vagyonba kerülhetnek.

A kancellár nagyon féltette könyveit és ezért az alapítólevélben szigorúan intézkedik, hogy drága könyvei jól megőriztessenek. Elrendeli: „Az olvasásra kikért könyvek a Bibliotheca katalógusában kinyomtatott szabályok szerint elismervény mellett adassanak ki és az olvasószobában azon szabályok szerint használtassanak, ott jó securitás alatt tartassanak és ismét minden hiba, kár nélkül reponáltassanak a Bibliothecarius által; onnét pedig egy könyvet is kiadni, kivinni soha senkinek szabad ne legyen. Minden ember pedig személyválogatás nélkül a kiadott szabályokhoz tartsa magát és az olvasásra kitett könyvekért jótállani, az elkárosodottakért hasonló könyvet ugyanazon Editióból tartozik venni, a Bibliothekának reintegrációjára.“

Annaira szerette könyveit, hogy — amint könyvtárnoka, MIHELYES SÁMUEL, naplójában írja — könyvtárát „csak egy közfal ragasztja el a magyarországi udvari cancellárius hálószobájától“. Könyvtárának egyik kulcsát a cancellárius a következő szavakkal adta át első könyvtárnokának: „Fogja Mihelyes uram, ez a kulcs, már a catalogusokat elvégezvén, a könyveimnek rendbeszedésit is bízom a kegyelmed sinceritására, és ahol megakad, szólítson meg bátran engem; ajánlom pedig a kegyelmed szorgalmatosságába azon kincsemet, melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen“.

Ezeket a legjobban szeretett kincseit, a könyveit hagyta gróf TELEKI SÁMUEL, mint alapítványt a nemzetre. Az iskoláknak, egyházaknak is nagy alapítványokat tett.

Amint KAZINCZY írja: „Iskolákra s bibliothekájára nyolcszázévezernél többet költe.“ Ez abban az időben óriási összeg volt! Ekkora értéket gyűjtött gróf TELEKI SÁMUEL egész életén át hangyaszorgalommal és hagyott nemzetének. Megérdemli, hogy

a mai napon megemlékezzünk a nagy könyvtáralapítóról, aki egész életével tanubizonyosságot tett arról, miképen lehet uralkodójának és a hazának hűséggel szolgálni, és aki mindig megtartotta jelmondatát: „Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus.“

Emléke legyen áldott!

*

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárra és annak alapítójára vonatkozó irodalom:

SZINNYEI: *Repertorium* I. és II. „Teleki-család“ és „Teleki Sámuel gróf“ vezérszavak alatt.

SZINNYEI: *Magyar írók* XIII. 1425. l.

DR. TELEKI DOMOKOS GRÓF: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*. Cluj-Kolozsvár, 1931. (Klny. az Erdélyi Múzeum 35. kötet 10—12. számából) című füzetben felsorolt források.

Gróf Teleki Sámuel-emlékkiállítás anyaga. Katalógus. Budapest, 1939.

FARKAS ANDRÁS: *Pokolbéli utazása*. 1794. 5. l.

SOMBORI LÁSZLÓ: *Múzsák Háládatossága*. Kolozsvárott, 1803.

Annalen der Literatur und Kunst. Wien, 1804. Intelligenzblatt. 17. sz. 129. l.

ENGEL: *Geschichte des ungarischen Reichs*. Wien, 1834. I. Theil. 9. l.

Felszólítás. Nemzeti társalkodó. Kolozsvárott, 1841. I. félv. 160. l.

A marosvásárhelyi könyvtár meggyulladás. Kolozsvári Napló. Kolozsvári Közlöny. 1857. évf. 257. l.

A Teleki-Könyvtár jogviszonyainak meghatározása. A Hon. Reggeli kiadás 1873. 271. sz.

Gr. Teleki Sámuel levele Kovásznai Sándorhoz. Figyelő. Szerk. Abafi Lajos. XXVI. k. 1889. 316. l.

Gr. Teleki Sámuel — Kazinczynak. Kazinczy Ferenc levelezése. II. k. 1891. A M. T. A. kiadása. 34. l.

Kazinczy Virág Benedeknek. U. o. 499. l.

SZÉCHY KÁROLY: *A Pannoniai Ének*. Irodalomtörténeti közlemények. II. évf. 1893. A M. T. A. kiadása. 273. és 433. ll.

ZOLNAI GYULA: *Nyelvemlékeink a könyvnyomatás koráig*. 1894. 35. l. Teleki-kódex 1525—1531-ből.

Irodalomtörténeti Közlemények. VIII. évf. 1898. 249. 315. ll.

I. Apafi Mihály naplója. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. XVII. kötet. 1900. 83. l.

M—k. (= MIHALIK): *A Teleki-Könyvtár átvétele*. Múzeumi és könyvtári értesítő. XII. évf. 1918. 198. l.

A marosvásárhelyi Teleki-Téka. Könyvtári Szemle. I. évf. 1934. 5. l.

PAPP FERENC: *Gyulai Pál*. I. 1935. 237. l.

TELEKI DOMOKOS GRÓF.

II.

Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékáról.

A marosvásárhelyi Teleki-tékáról KAZINCZY FERENC tollából ismerjük a legszemléletesebb leírásokat. Az elsőt még 1817. február 8-án GRÓF TELEKI SÁMUELHEZ intézett leveléhez csatolta azért, hogy — amint írta — „barátim megtekintsék, 's valamit hibásan írtam, megigazíthassák 's meg ne történjen általam, a'mi társaimon szokott, hogy hamis híreket terjesztenek-el a' közönségben 's a' Maradék előtt“.¹

A második leírást a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évfolyamának VII. kötetében olvashatjuk (3—8. l.). Ez az elsőhöz viszonyítva nem sok változást mutat, mert gróf TELEKI — úgy látszik — nem találva semmi kivetni valót KAZINCZY soraiban, nem is válaszolt neki. Tudjuk azonban, hogy KAZINCZY „*Erdélyi Utazását*“ legalább tizenkétszer javította át 1816—31-ig, vagyis amíg az végre megjelent a *Felsőmagyarországi Minervában*.² Ez tehát harmadik leírása a Teleki-tékáról. A negyedik a Magyar Tudós Társaság „megbízásából“ BAJZA és SCHEDEL (TOLDY) gondozásában 1839-ben látott napvilágot a KAZINCZY FERENC *Eredeti Munkái* c. sorozat II. köteteként (202—7. l.). Az ötödik szövegváltozatot, amely KAZINCZYNAK 1824. évi átdolgozásán alapszik, de tekintettel van az 1880-ig megjelent közlésekre is, ABAFI LAJOS adta ki a *Nemzeti Könyvtárban* (Bp. 1880. 102—111. l.).

Hogy az a leírás, amit alább csatolunk Kazinczyéihoz a Téka egyik őrének NAGY-ERNYEI KELEMEN MÁRTONNAK tollából, mennyiben folyt bele az „átdolgozásokba“, nehezen állapítható meg. Valami közének mindenesetre kellett lennie amazokhoz, mert KAZINCZY gyűjteményéből került elő, illetőleg azzal is őrzi a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára. (Jelzete: Törtl. 2r. 20. sz.) Hogyan jutott hozzájuk KAZINCZY? A feleletet megadja erre a DESSEWFFYekkel folytatott levelezése 1826-ból. Ebben az esztendőben GRÓF DESSEWFFY AURÉL és MARCELL elhatározták, hogy Erdély felé veszik útjokat „a' vacatíó' betöltésére“. Tudva pedig azt, hogy KAZINCZY „Erdélyt felette igen esméri“, tőle kértek tanácsot, „a' Dolgok' nevezetessége szerint intézett, marsrutot“ és „az Erdélyi levelek egy manuscriptum exemplárját is“.³ KAZINCZY a legnagyobb készséggel teljesíti a gróf kérelmét; a „marche-route“-ban azonban Marosvásárhelyről csak ennyit írt: „Maros-Vásárhelytt levelem a' Bibliothecariushoz. Itt meg kell tekin-

¹ Kaz. Lev. XXII. 330.

² F. M. o.-i Minerva 1831. 571—4. l.

³ Kaz. Lev. XX. 76—77.

teni a' Reform. Collegiumot is, az az, annak Bibliothecáját.⁴ E pontot úgy értelmezhetjük, hogy első része a Teleki-téka könyvtárosa-ra vonatkozik, a második a református kollégium könyvtárára hívja föl a figyelmet. (Erre utal a nyomatékösítő is!)

A „bibliothecarius“-nak címzett levél minden bizonnyal a Téka könyvtárosa-hoz íródott, ezt igazolja KAZINCZYNak ismét GRÓF DESSEWFFY AURÉLhoz intézett későbbi levele, amelyben mintegy köszönetét fejezve ki a következőket írta: „Ma estve vevém a' Maros-Vásárhelyi Bibliothecáriusnak két árkusnyi írását is, póstán.“⁵ Úgy vélem, e rejtélyesnek látszó mondatot megoldja az a föltevés, hogy ez az írás nem lehet más, mint KELEMENÉ. Ezzel viszont választ kapunk arra a kérdésre is: hogyan jutottak KELEMEN sorai KAZINCZY gyűjteményébe? Fölhasználásnak nyomait valószínűleg az 1827-i „átdolgozás“ viseli, de az is meglehet, hogy KAZINCZY csupán fölmerülő aggályait és kételyeit oszlatta el KELEMEN leírásával.

KAZINCZY és KELEMEN „leírásának“ egybevetése azonban így is számos megfigyelésekre vezet. KAZINCZY az íróművész szemével láttatja a Tékát; NAGY-ERNYEI KELEMEN viszont csak pedáns leírást ad róla. Az íróművész KAZINCZY emellett még csodálatos készségű megfigyelő. Ma őt vizuális fenomenének nevezhetnők, hiszen leírásai szerint csak igen rövid ideig tartózkodhatott a Tékában, s mégis, ha összevetjük följegyzéseit KELEMENÉVEL, úgy látjuk, alig kerülte el valami is figyelmét. Ennek a készségnek következménye természetesen az is, hogy főleg a képek gyönyörködtették el, ami egyszersmind újabb bizonyága fejlett szépérzékének és a képzőművészetek iránt mindenkor tanúsított fokozott érdeklődésének.

Végül néhány szót NAGY-ERNYEI KELEMEN MÁRTONRÓL. Számotevő lexikonainkban és más tekintetbe jöhető forrásunkban, sajnos, nem szerepel. Így csupán arra a közlésre támaszkodhatunk, amit GRÓF TELEKI DOMOKOS szívességének köszönhetünk. Ő hívta fel u. i. e sorok írójának figyelmét egy nem régen Marosvásárhelyt kiadott kis füzetre, amelyben GRÓF TELEKI SÁMUELnek KELEMENhez intézett tizen-négylevele található.⁶ Érdemes futó pillantást vetnünk e levelekre,

⁴ U. o. 77, 87, 89, 93—100. idézet a 97. l.-ről.

⁵ U. o. 150.

⁶ [FODOR ISTVÁN]: Teleki-téka. Tárgu-Mureş, 1938. Marosmenti Élet kiad. — A Kelemen-család származására ld. KEMPELEN: M. nemesi családok. V. köt. Bp. 1913. Címeres levelet I. Apaffy Mihálytól 1672. október 16-án kaptak. Szedés közben vettem KELEMEN LAJOS ny. levéltárnok úr (Kolozsvár) szívességéből a következő Kelemen Mártonra vonatkozó életrajzi adatokat: Kelemen M. 1796-ban született K. György és Gegesi Simonffy Zsuzsánna házasságából. Előbb a marosvásárhelyi ref. kollégiumban, majd gróf Teleki

mert elszakított területi kiadásuk miatt nehezen hozzáférhető, pedig tartalmuk mind az alapítót, mind hű könyvtárosát tekintve közérdekű.

Ismeretes, hogy GRÓF TELEKI SÁMUELnek nem volt „könyveinél semmi drágább felesége és gyermekein túl”.⁷ Ebből és végrendeletének szövegéből következtethetünk azokra a követelményekre, amiket a könyvtárossal szemben támasztott. E követelményeknek megfelelő ember kellett, hogy legyen KELEMEN MÁRTON, aki a tudós SZABÓ ANDRÁS után lett a Téka könyvtárosa.⁸ TELEKI első hozzáintézett, ismert levele Bécsben, 1817. szeptember 3-án kelt, s már válasz KELEMEN egy korábbi levelére.⁹ Az utolsót ugyanonnan 1822. július 18-án írta, tehát halála előtt 19 nappal. TELEKI SÁMUEL utolsó hat esztendejében írt, s könyvtárát illető levelei élénken megvilágítják szándékait és elgondolásait. Látszólag könyvszeretetének és műveltségterjesztő vágyának ütközőpontjában áll. Igen nagy gondja van gyűjteménye megtartására és gyarapítására, ugyanakkor azonban örömeinek ad kifejezést, „hogym sok olvasok használják” könyveit.¹⁰ Ügyszólván minden levelében emlegeti, hogy a könyvtáros „Bthecam Törvényeit szorosan observálja, és az Olvasókkal is observáltassa, hogy el-ne rongálják azokat a drága könyveket”. (I. v. ö. II., IV., VII., VIII. és

Sámuel költségén külföldön tanult. Több nyelvet beszélt, s assessora volt Marosszéknek. Felesége Májai Albert Júlia volt. Meghalt 1851. március 2-án. A marosvásárhelyi ref. temetőben pihen, ahol sírkő jelzi nyugóhelyét. (Kelemen Lajos úr levelét a családra vonatkozó becses adalékai miatt az Orsz. Széchényi-Könyvtár kéziratárába helyeztem el.) — BIRÓ JÓZSEF nagyváradi könyvtárnok úrtól — aki 1938-ban hosszabb ideig dolgozott a Tékában is — vett szóbeli közlésből még a következő kiegészítéseket nyertem: Kelemen Márton készítette a Téka helyrajzi katalógusát, amely alapjául szolgál még a mai föllállításnak is! És rendkívül nagy bibliográfiai körültekintéssel tanúszkodó lelkiismeretes munka.

⁷ V. ö. GRÓF TELEKI DOMOKOS DR.: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története. Cluj-Kolozsvár, 1931. Erdélyi Tudományos füz. 29. sz. 6. l.

⁸ Kazinczy ottjártakor, 1816-ban, még Szabó a könyvtáros.

⁹ Valószínűleg a közlés valamelyik adata pontatlan, mert a gróf szept. 3-án kelt levele a közlés szerint Kelemen szept. 14-i levelére lenne válasz. V. ö. FODOR: i. m. 5.

¹⁰ I. m. 13. l. — Ld. még erre Kelemenhez 1821. máj. 25-én intézett e sorait: „...semmi sincsen inkább szívemen mint Gyermekeimnek, s Bibliothecamnak állapottyok; azokban kívánok holtom után élni, és Hazámnak szolgálni”. FODOR: i. m. 12. — A leveleket római számmal megjelöltük, s ezentúl így hivatkozunk rájuk, de már itt megjegyezzük, hogy FODOR sorrendje rossz, mert időrendben az általa VI.-ként közölt levél (1818. aug. 12-én kelt; és aug. 27-én vett) megelőzi az V.-t (1818. ? I(?) -én kelt; és okt. 12. vett levél).

XIII. lev.) Figyelmezteti, hogy „Tavasszal a' könyveketis a' portol, mojoktol meg-tisztittatni, szellőztetni száraz időben; nedvességtől, penésztől oltalmazni“ el ne mulassza! (IV. v. ö. II., VII. és XII. lev.) gondja van arra is, hogy „a' tüzre, pipára, gyertyára való ügyeléstis, és a' kémények tisztán tartásokat“ a könyvtáros lelkére kösse. (VIII. lev. v. ö. I., IV.) Igen érdekes tervet hoz föl „a' nyirkosságnak eltávoztatására“; úgy gondolja, „hogó jó volna a' Bthecat kívülről, körös-körül ásatni két schuh mélységre, és a' (egérrágás) fekete föld helyit, jó-féle sárga agyaggal bé-tölteni, és keményen bé-döngöltetni, mert a jó agyak el-távoztattya a' kőfaltól a' Nedvességet“. (VI.) Ilyen és ehhez hasonló gyakorlati tanácsokkal támogatta a könyvtártól oly távol élő TELEKI könyvtárosát. KELEMEN a drága kincs hú sáfárának bizonyul a levelek tükrében. Az alapító ilyen értelmű nyilatkozatai közül ideiktatjuk 1821. január 9-én kelt soraiból ezeket: „Örömmre 's meg-nyugtatásomra vagyon, hogó Bibliotecámban semmi kár nin-csen, és telyes bizodalmom vagyon a' Kglmed tapasztalt gondosságában és szorgalmatosságában, hogó továbbrais épségben, bátorságban conserváltatik, és Rendeléseim szerint használtatik.“ (X.)

Idvezültt Erdély Országi Cancellarius R. Sz. Birodalombéli Méltóságos született Gróf Széki Teleki Sámuel Úr 8 Exja köz haszonra Fel állított Bibliothékájának rövid külső leírása.

A' Bibliothéka vagyon Erdély Országban Ns Marus Székben, Marus Vásárhely Szabad K. Várossa úgy Nevezett Szent Mikós Uttzájának Nap-Keleti részén, egy két emeletű Épületnek Nap-Keleti Szárnyában, és áll két részekből t. i. Felsőből és Alsoból —

I. A' Bibliothéka Also részébe a'mint bé akarsz menni kívülről az Ajtó Felett egy Négy Szegletű Sibói Márványon ezen Irást olvashatod: *Musis patriis Gratisque posteris d. d. Samuel S. R. I. Comes Teleki.*¹ — Bémenvén az Ajtón elsőben is a Bibliothéka pitvarában jut, holot is a' következő Képeket Szemlélheted —

1) Az Ajtó Felett kezdve, az első helyen az Attila képét, fejer Zászlót tartva kezében —

2) A' Második helyen, Magyar Országi Palatinus Grof Weselényi Ferentz Képét —

3) A' harmadik helyen, Grof Teleki László Képét

4) A' Negyedik helyen, Erdély Országi Fejedelem első Apafi Mihály Képét

5) Az Ötödik helyen, Statuum Praesidens Grof Lázár János Képét.

6) A' hatodik helyen Hadadi B. Weselényi Ferentz Képét.

7) A' hetedik helyen, Grof Rhédei Susánna B. Weselényi Ferentzné Képét

¹ Az eredetiben is aláhúzva.

8) A' Nyolctzadik helyen B. Weseléyi Kata, Grof Rhédei Sigmondné Képet.

A Bibliothéka pitvarából, Minekelötte a' Bibliothékába belépnél, az Ajto Felett hasonlolog egy Négy Szegeletü N.Várodi Márványon ezen irást olvashatod: *Fortunae utriusque praesidia*. — Belépvén a' Bibliothékába, és ottan megálva legelső tekintettel is Cancellarius R. Sz. Birodalombeli Gr. Széki Teleki Sámuel Szent István Vitézi Rendjének öltözetébe talpig igen pompáson leirva, ötlük Szemed elébe, holot is egy Néhány lépést elébb Men-
vén töstént meg fogod látni Csak ugyan a' Cancellarius Urnak, és kedves Grofnéjának Grof Iktári Bethlen Susánnának két egymással Szembe helyhez-
tetett Képeket, melyek rézből vannak kiöntve, 's két N.Várodi Marványbol igen Szépen készültt Oszlopra helyezettve. Innen a' Bibliothéka Végében lévő Ablakra tekintvén, az Ablak Mellett két Felől láthatod Luther Márton-
nak, és Mélánchton Philepnek Képeiket, Szembe egyik a' Másikkal. Innen vissza térvén, 's a' Cancellarius Ur Nagy Képe alatt megálva, és így az Ajtoval Szembe, a' Bibliothéka Hajójába a' Vas Könyöklök Mellett lévő Oszlopok Mellé állitva, Szemlélni fogod, mind olyan embereknek a' képeiket, kik vagy Erdély Országban, vagy pedig Magyar Országban a' köz haszonra valamit fundáltak. p. o.: 1) *Jobb kézre* az első helyen vagyon a' Néhai Cancellarius Urnak egy 26. Esztendőskori Képe, mely Képet a' Cancellarius külső Országokon valo jártában Párisban iratatt le.

2) A' Második helyen vagyon Grof Festetits György Képe.

3) A' harmadik helyen Grof Szétséni Ferentz Képe

4) A' Negyedik helyen B. Bruckenthal Sámuel Erdélyi volt Gubernator Képe

5) *Balkézre* pd. az első helyen vagyon idvezültt Cancellariusnének Gr: Iktári Bethlen Susánnának egy ifjúkori Képe.

6) A' Második helyen Erdély Orzági Fejedelem Bethlen Gábor Képe.

7) A' harmadik helyen, Magyar Orzági Király Hunyadi Mátyás Képe, melyet a' Cancellarius Ur Strassburgbol kapott.

8) A' Negyedik helyen Hertzeg Sávoja Eugenius Képe.

9) Az Ajto felett pedig füg az Iső Teleki Mihály Képe, Szembe a' Cancellarius Ur Nagy Képevel. — Az Oszlopok körül lévő Thékák tetején Romai Császárok Képeik vagynak egész kereken.

Ami a' Könyveket illeti, a' Könyvek Facultasok Szerént vagynak elhelyezettve 's

1° Az első helyen (kezdvé az Ajto Mellett) vagyon a' Theologica Facultas —

2° A' Második helyen, a' Juridico Politica

3° A' Harmadik helyen, Ant: Philologica

4° A' Negyedik helyen, a' Philosophica

5° Az ötödik helyen, a' Litteraria Historica

6° A hatodik helyen pedig a Historica Facultas. — A Bibliothéka Alsó Felét egész kereken¹ 13 Ablak világositva —

¹ Vagyis köröskörül.

II) A' Bibliothéka Felső részébe kívülről a'mint be akarsz menni az Ajtó felett egy Négy Szegeletű Sibói Márványon ezen írást olvashatod: *Sollicitae jucunda oblivio vitae* — Bémenvén a' Bibliothékába Mingyárt az Ajtó felet szemléleheted

1° Hajdonában Magyar Korona Örző R.Sz.Birodalombéli Grof Széki Teleki Joseff Képét.

2° A' Fegyveres Ház Ajtaja Felet Erdély Országi R. Catholicus Püspök Grof Battyáni Ignázt Képét.

3° Jobb Kézre keresztül egy hoszszu Thékába a' Görög Classicus Irokat, Déák, Frantzia, Olosz, és Német Fordításokkal

4° Az Udvar felöl valo részen egész Végig, a' Romai Classicus Irokat, Nemkülömben (!) Frantzia, Olosz, 's Német Fordításokkal égyütt (!), és az Ecclesiasticus Patereket.

5) A' Kert felöl valo részen pedig Magyar és Erdély Ország-Historiájára tartazo (!) Irokat, azon Magyar Könyvekkel égyütt, melyeket a' Néhai Cancellariusné Grof Iktári Bethlen Susánna Szerzett.

6) A' Vas könyöklök Mellest lévő Oszlopok körül találtató (!) Thékába pedig egész kereken Nagyabb részint az Erdélyi és Magyar Országi Ásványokból egy igen Szép gyűjteményt

7) A' Thékák tetején pedig egész kereken Görög és Romai Classicus emberek Fejeiket Gipsből Feketén bronzirozva.

A' Bibliothéka Felső Felét egész kereken 15. Ablak világosittya.

Szollani kelleneg még a' Nevezetesebb Munkákról, de a'Melyeknek elszámolására Minthogy több idő kívántatik: tehát Más időre Marad.

MVásárhely die 15° Octobr: 1826.

N. Ernyei Kelemen Márton mp
Bthecarius.

CLAUSER MIHÁLY.

III.

Gróf Teleki Sámuel Emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében 1939 nov. 17-én.

A szellemi javak egyik legnagyobb gyűjtőjének, TELEKI SÁMUEL grófnak 200 éves születési évfordulóját a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára alig ünnepelhetette volna meg méltóbban, mint egy emlékkiállítás keretében, amely a tudósok, írók és művészek XVIII. századi nagy magyar barátját, támogatóját és lelki társát abban a légkörben állítja elénk, amely — nemcsak az ő számára, de sok tekintetben általa — szellemi ébredésünk korszaka lett. A szigorú tollú BAJZA JÓZSEF egész tanulmányt szentelt a TELEKIEK tudományos hatásának méltatására, mert hiszen többen voltak a család-

ból testvérek és kortársak, akiket a XVIII. században megragadott a szellemi szomjúság és a könyvéhség, amelyet a humanista fárosz, JANUS PANNONIUS és GARÁZDA PÉTER rokona, GARÁZDA ANNA oltott a TELEKIEK vérébe.

Ezt a szellemi kapcsolatot idézi az első kiállított emlék, a GARÁZDA-nemzetség címeres levele, egyik legrégebbi ránkmaradt, festett armálisunk 1409-ből. A kiállítás kéziratos anyaga már magában egy egész kis élettörténet, kezdve a gyermek TELEKI SÁMUEL gróf első ákombákomp leveleitől, az útinaplóját író ifjúig s a külföldi tudósokkal levelező férfiúig. Azután egy csomó könyv, köztük a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtár négy vaskos kötet terjedelmű katalógusa, amelyet Sámuel gróf maga készített nagy szeretettel összehordott könyveiről. És ott vannak JANUS PANNONIUS versei. Humanista költő-rokonának mindmáig egyik legjobb kiadását TELEKI SÁMUEL rendezte sajtó alá s nyomatta ki Utrechtben. Azután a kortársak neki ajánlott, vagy róla szóló műveinek, verseinek és cikkeinek hosszú sora következik, mindazok, akiknek valami közük volt Sámuel grófhhoz. CORNIDES DÁNIEL, BOD PÉTER, KAZINCZY, MÉHES SÁMUEL és mások nevével találkozunk a címlapokon.

De a TELEKIEK nemcsak a tudományt kedvelték, hanem a művészeteket is pártfogolták. BIKFALVI FALKA SÁMUEL, az egyetemi nyomda későbbi rézmetszője TELEKI SÁMUEL költségen tanult Bécsben. A TELEKIEKRE és kortársaikra vonatkozó néhány metszete teszi változatossá a kiállítás anyagát. Különben is alig akad szereplő, akinek ügyesen összeválogatott egykorú, vagy közel egykorú arcképét itt meg ne találják.

Különös figyelmet érdemel a marosvásárhelyi TELEKI-tékára vonatkozó rajzok és metszetelek színes sokasága. TELEKI SÁMUELnek mégis ez az alkotása volt legjobban a szívéhez nőve. 1797 óta foglalkozott a marosvásárhelyi könyvtár felállításának tervével s valóban e gyűjtemény szimbolizálja legmaradandóbban nemcsak TELEKI SÁMUEL, de egész korának ránkmaradt szellemi örökségét.

A nagy könyvtáralapító személye köré csoportosítva, a közvetlen elődök, kortársak és utódok életéből is megragad egy-egy jellemző színt. A nagyanya bibliája, vagy a nagyapa, TELEKI MIHÁLY kancellár néhány művészi kivitelű használati tárgya, ÁRVA BETHLEN KATÁNAK, a nagynéninek önéletrajza és imádságos könyve, a VOLTAIRE-rel és ROUSSEAUVAL levelező TELEKI JÓZSEF, a Corneille-fordító TELEKI ÁDÁM, a magyar nyelv ügyéért harcoló TELEKI LÁSZLÓ és SÁMUEL gróf két fiának, DOMOKOSNAK és FERENCNEK művei. Egy család történetének másfél százada szorul itt össze. Vajjon csak egy családé-e? Sokkal több: a nemzet történetének, életének egy darabja. Természe-

tes, hogy nem merülhetett feledésbe s a Telekiekkel és alkotásaikkal azóta is tudósok és írók hosszú sora foglalkozott.

Egy kiállítás bensőségét, hatását nem a méretek nagysága teszi, hanem az a szeretet, amellyel összeállították és elrendezték. A TELEKI SÁMUEL-emlékkiállítás változatos anyagával ebből a szempontból a legmegkapóbbak közé tartozik.

A TELEKI SÁMUEL-emlékkiállítás 1939. november 17-én nyílt meg a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében. A megnyitáson jelen volt GRÓF TELEKI PÁL miniszterelnök, HÓMAN BÁLINT vallás- és közoktatásügyi miniszter, PATAKY TIBOR, ZSINDELY FERENC, vitéz FÁY ISTVÁN államtitkárok, s a magyar tudományos, irodalmi és politikai élet számos kimagasló személyisége.

VARJAS BÉLA.

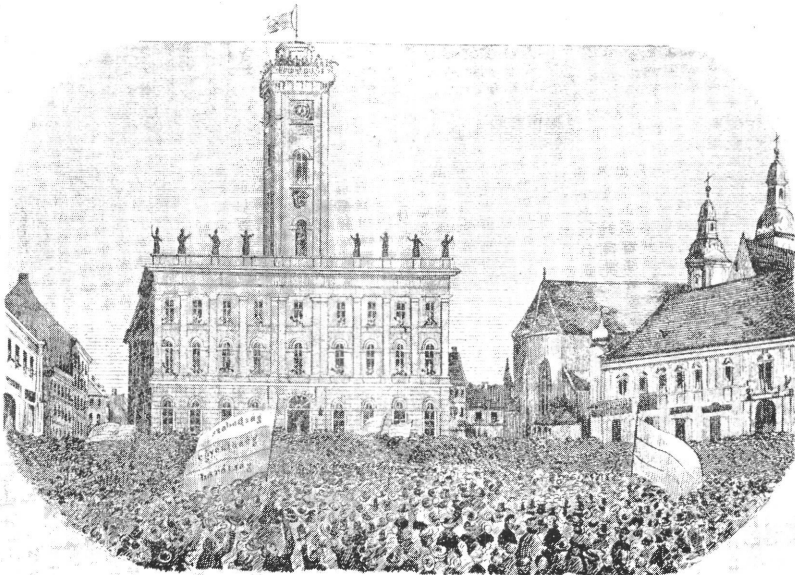
Mirza Mohamed Ali Chan, persa kuyet a franczia ndvarnat.

*A Képes Ujság 1847. évfolyamából.
Fáy átrajzolás a francia eredetiből.*

Mirza Mohamed Ali Chan, kuyet a franczia ndvarnat. Le dessin de l'original est de M. Lefevre, et gravé par M. Lefevre.

A L'illustration 1847. évfolyamából.

Pest lakossága 12 pontból álló kérelmet nyújt be a városi két tanácsnak.

A Képes Ujság 1847. évfolyamából.

métule de ses boulevards, vous en aurez retrouvé l'image et le récit sur un fronton voisin du nôtre. Un mot, s'il vous plaît, à propos de choses moins nouvelles.

Si les émotions de la quinzaine ont mis en doute le Jargon d'Ivry, bientôt néanmoins ce quartier général de la charité partitionnée sera reculé à ses sources et à ses bornes. Mais, le bal amoné de Petit-Bourg n'est que parti renié, et les détails qu'il a subis prodigèrent aux observateurs. N'est-il pas nécessaire que les plaisirs prennent de plus en plus la livrée de la charité? Le carnaval sera peu cette année, et c'est à peine si l'on retrouve son nom dans quelques bandes. Cette dernière révolution doit mettre le comble à ses disgrâces; l'acteur qui l'improuve et l'entraîne ou l'exige ont bien d'autres dérivés. Encore quelques années, et sans doute le bal masqué, cette dernière institution subsistant de l'ancien régime, aura complètement disparu. Il y a longtemps d'ailleurs que l'intrigue ne s'y montre plus, et qu'aucun d'entre eux n'a pas osé sans intrigue? Nous sommes présentement un peuple trop positif et trop sérieux pour goûter ces distractions d'un autre âge.

D'ailleurs comment ferait-on marcher désormais les sons et les sons de la chose publique avec les travestissements du fait nez et les accoutrements bizarres et ridicules? Cette année, du moins, l'Opéra fait pénitence. Le dictateur du carnaval qui encroûte les mascarades indécentes, se livrait au charité, et dressait des autels à Mascarade, vive à peine une jambe timide!

Certes nous ne sommes pas et ne serons pas, et chaque jour éclairé la démolition de quelque vieux scandale. Hier encore

Lansfeld, qui se serait douté qu'on l'avait fait venir de Paris pour être Suisse.

visait de changer la dénomination de plusieurs rues, et c'était rappeler le souvenir de grandes choses valant mieux que les petites tics saugrenues ou que celles qui perpétuent parmi nous la mémoire de personnages insignifiants. On parle d'étendre et de généraliser la mesure, en ce sens que le premier entrepreneur tenu ne sera plus libre d'appliquer son nom de famille à telle rue réputée ouverte par lui pour le bien de l'humanité. On a cité plusieurs exemples des conséquences de cet abus; le suivant mérite d'être consigné dans les circonstances présentes: il n'y a pas longtemps qu'on annonçait la vente, par autorité de justice, de la maison de M. X... située dans une rue qu'il avait décorée de son nom, et l'un des créanciers du débiteur en fit le sujet d'une pétition, en faisant valoir que le nom de son créancier fut enlevé à la rue et remplacé par celui du propriétaire de la faillite. Il faut rappeler aussi aux glorieux de nos jours cette vieille coutume de nos pères, qui n'accordait qu'aux grands citoyens même l'honneur insigne de décorer de leur nom les murailles de la cité.

Le calme de la ville a fait renvoyer les spectacles, et la plupart de ces salles ne sont remplies comme par enchantement; on pense bien que l'enthousiasme n'a fait que changer de théâtre. Les auteurs, pris au dépourvu par la rapidité de l'événement, n'ont pas achevé les pièces nouvelles destinées à la célébrer, et, jusqu'à présent, la *Marsaillaise* est la seule pièce de circonstance. Chaque soir, les comédiens l'ont jouée sur la scène, dans leur costume de garde nationale; les nouveautés annoncées comme prochaines seront des répétées personnes le plaignant et l'inter-

Justine sommaire du peuple à l'égard des voleurs. 25 février 1848.

Mais ne chertons pas plus longtemps carra maras les acci- dents qui servent ordinairement de prétexte à notre petite cro-

pendu; on a signifié dans le ministère l'ancien et Robert Macaire, reste à savoir si le scandale s'ensuivrait s'il est pas digne d'un boula-

Le procès de Toulouse pour- suit son cours, mais l'attention publique l'a déserté; ni plus ni moins que le roman-faustien. En attendant qu'on y revienne, voici dix lignes de citations empruntées aux lettres de Guy-Patin, lesquelles nous semblent résumer l'affaire et sa moralité avec une éloquence surprise: « Le courrier qui arriva hier de Toulouse raconte un fait bien étrange, franchement arrivé en cette ville, où deux cordeliers qui ont attrapé une fille noble et l'ont enroulée dans leur couvent, et par sa préséance et tuée et enterrée en cachette. Elle a été découverte et fait grand scandale. Mandite invasion du célibat des

M. de Lamartine haranguant le peuple à l'hôtel de Ville. 26 février 1848.

tant des vaches et veiller sur les murs des paysans du Grail, tels seront désormais les loisirs de la courtoise de

nique. La gravité de la majesté des événements inférieurs nous fait telles que quelques petits faits ne s'y trouvent mêlés. On

présent, qui a causé tant de maux et de désordres au monde, sans compter ceux que tu feras encore! »

torlat fellegvár a népnek; melynek szüntegy mint annamk falat, orrát s légszécs vanak, megakva örökkel a kürralova védőkkel, kik azt saját kezükkel a hi-hetetlen ügyességgel s hitelenséggel "sütöttek. Ezen rigtanzott megerősítés hűbőjű, melynek szemel elzárják a fővárost, csodálta a sokaság sz. Márton, Mustonire s a régi sz. Honoré kapuinál. Ezen utolsó melletti torlatnál történt a következő jelenés. Egy fiatal ember megjelent a torlat omán s egészen kitéle magát az ostromlók tüzének; itt ő egész higgadsággal megtöltötte, megmozdította s elshaltta fejevét. A katónok tisztelek rá, de egy golyó sen érte. Ezen mozgalom többször ismételtett, melynek a katónok tiszteje azzal vetett véget, hogy katonáit felszólította, ne lőjenek rá többé, s a fiatal ember észrevéven a városi testőrség nagyfelkiséget, azonnal elhagyott s többé meg nem jelent.

Most fordítunk szemünket a második ábrára; itt a nép a fejedelmi szeket dindalgesztenben viszi a bastille piacára, hogy ott auto de fe-t tartson fölötte.

Harmadik rajzunk egy tobjajának nép állati megbűntetését ábrázolja. Ezen szerezésen a Jeanisson utca szögletében foglaltat el, midőn ezüst asztali készletet lopott, s a vele együtt

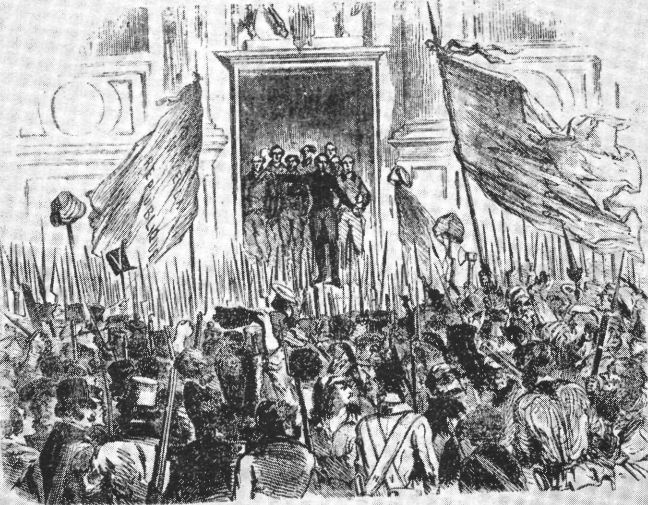
A népnek régióni tütele tobjajakra nére, Február 25-én 1848.

huzzóló társai mondák neki: „Te nem tartasz velünk, mi téged nem ismerünk társunknak, azonnal tárdeljejj le!” s négy golyó halva terítéte a földre.

Végre utolsó ábránk következik, mely a városbírákat mutatja, hol százezer hiáltán hangzott vissza. Itt a zászlók színe fojtott folyt a vita.

„Polgártársak, felkált de Lamartine ur, önök veres zászló kívának; reszentől én soha el nem fogadom; s önöknek két zászló megmondom, miért szegezők ellen hűbűségem egész erejéből ezen kívánságnak; ne feledjék el, hogy a háromszíni zászló volt az, mely a világot körüljárta a kizártsággal s a szabadsággal, szabadsággal s a dicsőséggel, boldog a veres zászló csak Mars muszején hordoztatott körül s pedig vérpatakokon végig huzzóla.” Szükség e megemlíteni azoknak, kik nem tudják, hogy annakelőtte kizártság veres volt a királyság színe? Veres szín volt az, melyet az angol király V. Henrik választott, midőn Párisban 1420 évben frankhon királyának kiáltott ki, s az most is kedvencsín az angoloknak.

Azondan egy sokkal hűcsib esemény történt meg ugyanezen helyen. Ezen fegyveres nép közepette, melynek sora tisztelettel nyíltak meg; s a kiadat-gyászintezetek a kizártság dicsőmében, ekkor Lamartine és Bonapart aszonsyágok, közeledek, követve a védőbőgők s a gyászmonkákra bízott zymonokok sorozatát, midőn együtt jövének kezű fogva a katolikus s protestáns lelkesek.

Lamartine ur beszélet tart a városbírák előtt összesereglett népnek. Február 26-án 1848.

Nouveaux drapeaux de la République.

qui vient de disparaître dans la tempête de Février, avait été assez aveugle ou assez ému de lui-même pour ne pas comprendre quelle force il avait sous la main, et quel parti il pouvait tirer de l'emploi de cette force qui ne demandait qu'à ne pas être mécompte, et nous songions alors aux remarquables paroles prononcées par Pie IX aux peuples d'Italie : « Les événements qui depuis deux mois s'accomplissent avec une si grande rapidité, ne sont pas une œuvre humaine. Malheur à qui, dans cette tempête par laquelle sont agités, arrachés et mis en pièces les cœurs et les royaumes, n'entend pas la voix du Seigneur ! Malheur à l'orgueil humain s'il rapporte à la faute ou au mérite de quelques hommes ces changements merveilleux, au lieu d'adorer les secrets desseins de la Providence, qu'ils se manifestent dans les voies de justice ou dans les voies de miséricorde, de cette Providence dans les mains de laquelle sont toutes les extrémités de la terre. »

Un journal qui prêche depuis longtemps une croisade

pour le désarmement de l'armée, à critiqué la journée du 20 avril, parce que, disait-il, l'armée qui a présidé à cette fête appartient à tous les régimes. Nous ne sommes pas de l'avis de ce journal : l'idée de la fraternité est nouvelle comme l'ordre de choses qui a posé la fraternité en principe. — Ces

tous les points de la capitale et des environs, qui pendant quatre heures d'enthousiasme, ont salué le gouvernement provisoire de leurs acclamations frénétiques. A dater du 20 avril, les vieilles dénominations, les appellations hostiles disparaissent : il n'y a plus ni monarchistes, ni girondins, ni républicains de la veille, ni républicains du lendemain ; la République ne reconnaît plus que des enfants qui sont tous frères et qui ont tous un droit égal à son amour et à sa protection.

Qui pourrait nier que les destinées de la France d'eussent suivi un autre cours, si deux mois après son installation, la première République eût pu disposer de cet immense concours de forces, d'intérêts et d'intelligences que dévoilait l'échafaud en face de cette unanimité d'opinions si librement exprimées, en face de cette communion de tout un peuple à une vie nouvelle? Les proscriptions et le terreur, ces deux mots à jamais rayés de notre dictionnaire politique, n'existaient alors que par la résistance. Si une manifestation semblable à celle que nous venons de voir eût été possible en 1792, 93 ne serait pas une date dans notre histoire.

Cette journée du 20 avril prouve que la France, tourmentée par cinquante années de révolutions, est enfin prête pour la liberté; nous ne passons pas sans transition, comme nos pères les géants de 89, du régime du bon plaisir à l'émancipation absolue; la France, pour être grande et forte, n'a pas besoin d'entreprendre ce dur labeur de la première constitution, qui avait à briser les barrières féodales de chaque province, alla de constituer cette magnifique unité française qui fait le grandeur guerrière et administrative de la nation. Aujourd'hui l'enfant s'est fait homme, le serf s'est fait peuple; les épreuves de la première République, la gloire du régime impérial, la température tiède de la monarchie constitutionnelle, nous ont successivement préparés à l'application de ces robustes institutions républicaines qui, pour ne pas causer de graves perturbations sociales, ne doivent venir qu'à l'heure où tout un peuple est assez fort pour les supporter.

Quant à nous, nous l'avouons, l'aspect de ces quatre cent mille hommes unis dans une même pensée, dans un même sentiment, nous a profondément émus. Les cris de : *Vive l'armée!* mêlés aux cris de : *Vive le peuple!* avec la garde nationale; vivent les travailleurs! nous ont prouvé que nous touchons enfin à cette heure suprême de la fraternité qui doit être le point de départ des sociétés nouvelles; nous nous demandons, en voyant ce brave peuple emporté dans un sublime élan d'enthousiasme, comment le pouvoir

Le retour sur les boulevards.

dix files de baïonnettes faisaient bien dans une journée militaire, et la fête avait son côté militaire, puisque le gouvernement distribuait des drapeaux à l'armée et aux gardes nationales mobile et sédentaire; d'ailleurs, dans une nation chevaleresque et guerrière comme la France, l'appareil

Astán meg más koldus ha ajtónk elé jár, nem meri ám meghátrálni, mennyit adjunk neki; ti meg egyszerre kirokkoltok vele: Adjatok nekünk évenként tíz szilliót! Nem úgy verik a cigányt.

Tehát szomszédok csak mondjátok le még hátrán-daloktól: mert ez egy-szer ajánlák benneteket, hogy úresre koppant az alatok.

Sa. b. r. y.

Testvérség ün-nepé Párisban.

Tavasz 20-iká volt franciákra néve azon di-cső nap, midőn a testvé-rség ünnepeinek elnevez-tett napon nyilván meg-munkolta Frankon egész Európának, hogy egy megygyhellen hatalom birtokában van. Négyzáz ezerből álló nemzet és sorkatonaság e gy esztét nagyzerű pompamennet díszíté az ujdón alakult köztársaság e nagy nap-ját a biztonítá egyszer-mind az ideiglenes kom-mányt, mely ezen testi-vérült nagy erő személté-tében fogja tudni kellő

előtt bármínó kaján ellenséges bizgatások hát-terbe szorítva elémenni lesznek kénytelenek.
Hazafiak! Ime Frankon példát adott ne-

Új zászlója a köztársaságnak.

védelmét felállítani. — Nem elhobok, nem politi-kai izgatók; kik a visszavonás, gyanúsígtatás mozgalgát biáthetoké e az ujdón alakult franciá köztársaság elmenet közöz. — hanem a testi-vérült józan polgárok sávében fogja felállítani legna-gyobb biztonítékát; — 400,000 fegyveres polgár. — E ljen a kiállítású üdvözöltek az ideigl. kormány tajfajt. Ez hatalmas egy bizalmi szavazat. mely

künk, kövessük azt s ne engedjük, hogy nehány felülkerelkedett proletár-ágyúnc sárral dobálja a nemzetünk választottainál alakult kormánytag-jainkat; ne engedjük, hogy nemzetünk szent ne-veben ámitó megtéredéke egy városnak az egész hont elszédesse, s egyén himnágunk (Günjéneve, nemzetünk) anarchia érvényébe taszítsa.

Ezen 20-ik áprilisi dícső nap világosan ma-tafja, hogy a politikai szelvések által 50 éven át ide oda bányatott Frankon tökéletesen meg-ért a politikai szabadságra. — Nagyzerű látvány volt a „journal-universel” szerint ezen testvéri összejövés, midőn az ideigl. kormány épület előtti díszmenet alkalmával 400,000-nyi (nagy-felkészült érzelmei következő kiállításokban: El-jen a sorkatonaság! vegyítve ezen fölkiáltással: „Eljen a nép!” s a „Nemzetiség!” kiórt s harsány kifakadásokban nyíllakozott.

Ne - L. f. - gy.

Legközelebb feladatunk.

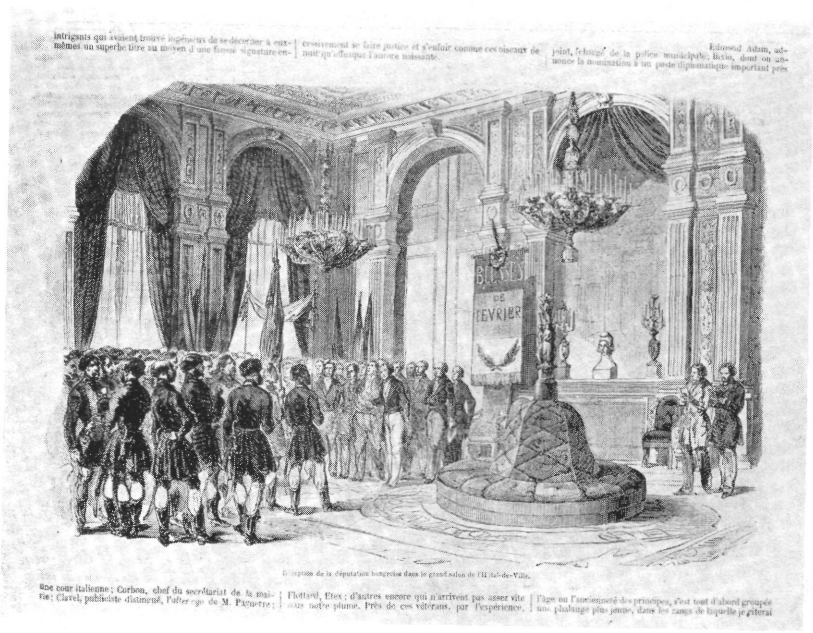
Mitlán álljunk, hogy csak ezennel várja a történelem rendeltetésünk beteljesítését, felada-tunk megoldását. Addig a történelmi nemzete-k konszervájában hervadozó virág voltunk, melyre a szemlélo alig tekintett; mivel sen szinre, sem illatra nem vala bájlo. Most új tavasz nyílt ránk, s a virág, mely voltunk, újra kezd szilésni és festeni s a szemlélo szemét is magára vonja már. *) De sávében fereg ül, mely aligba engedést, hogy teljesen felvirájon s teljes fényében valaha ragyogjon; nemzetünkön meg folyást neheze-dik a meghasonlás átka! A szabadság, egyen-lőség, testvérség nagy szavok a mi ajkainkrol is zengenek; de a szabadság, mely elvont s ha-zánkfini legnagyobb részétől, igen tavol eső ezasz.

*) A világ új világ, a tel telésnek nyár már.
Kézünkkel is érejk az arany ládát már.

2074.

Visszajövetel a hivatalokra (honvéredek).

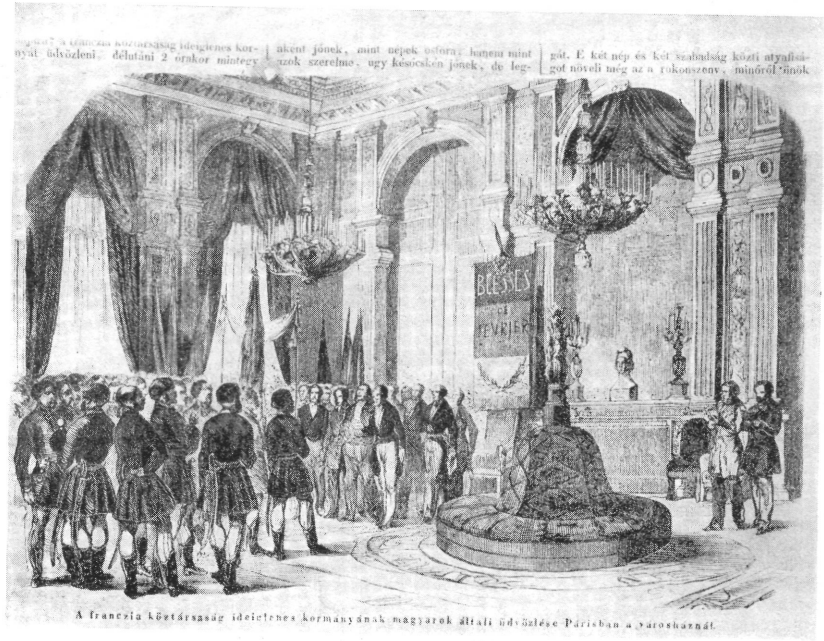

intrigants qui avaient essayé d'empêcher de se déclarer à l'égard de la superbe libre au moyen d'une fautive signature en- | essentiellement se faire justice et s'adresser comme ces magistrats de | jadis, l'éloge de la police municipale. Bichu, dont on célé-
 brait la nomination à un poste diplomatique important par

Le régime de la députation impériale dans le grand salon de l'Hôtel-de-Ville.

Une cour italienne: Carbon, chef du secrétariat de la mai- | Flostard, Etex; d'autres encore qui n'arrivent pas assez vite | Pages ou l'antiquité des principes, s'est tout d'abord groupée
 ris; Clavel, publiciste distingué, l'abbé de St. Exupère; | sous notre plume. Prés de ces vétérans, par l'expérience, | une jeunesse plus jeune, dans les rangs de laquelle je gèrerais

A L'Illustration 1847. évfolyamából.

nyal bészélni. délután 2 óraker mintegy | akent jönnek, mint népek sokora; hanem mint | gát. E két nép és két szabadság közötti atyalisá-
 gát növeli meg az a rokonszenv, mindörül'ünk

A francia köztársaság ideiglenes kormányának magyarok általi üdvözlése Párisban a városban.

A Képes Ujság 1847. évfolyamából.

AZ ELSŐ MAGYAR KÉPES HETILAP.

— *A kassai Abrázolt Folyóirat története.* —

Az első illusztrált hetilapok alapítása a XIX. század második negyedére esik. Nálunk Magyarországon a *Vasárnapi Ujság* számít ezen a téren úttörőnek.¹ PÁKH ALBERT, a *Vasárnapi Ujság* alapítója nyilván nem tudott semmit az *Abrázolt Folyóiratról*, mely már 1848-ban megjelölte azt az új utat, amelyre ő csak 1854-ben lépett. Sőt e szerény előfutár a később dicső pályát befutni készülő s máig is felülmúlhatatlan példaképpen idézhető nagy „családi“ folyóiratunk első számainál, legalább is külső kivitelben, tökéletesebbnek látszik. Már pedig az illusztrált folyóirat sikerének, elterjedésének, népszerűségének titka éppen a külső, műszaki újítás: a szövegekőzti illusztrációk alkalmazása, az aktuális hírek mellett az állandóan és rendszeresen adott aktuális képek.

A XIX. század „polgári“ életformájának nem legjelentékenyebb, de egyik legjellemzőbb tartozéka a képes folyóirat. Ennek első megjelenési formája hazánkban mind a sajtótechnika fejlődése, mind az időszaki sajtó ismerete szempontjából érdekes adat. De a mi *Abrázolt Folyóiratunk* még más tekintetben is számot tarthat a rokonszenves érdeklődésre. Ez ugyanis, műszaki kiállításának újdonságát tekintve, az utolsó nagyjelentőségű kezdemény a magyar sajtó életében, amely nem a központból, a szellemi nagyhatalommá fejlődött Pestről indult ki, hanem vidéki városból. Ez a város Kassa. És hetilapunk az ő vidéki voltának teljes tudatában van, helyzetének előnyeit és hátrányait először állítja tudatosan szembe a fővárosi lapokéval.

*

¹ V. Ö. PINTÉR JENŐ: Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés. VI. köt. 1930—1934. 47. és 65. l. FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 500—501. l.

Az illusztrált folyóiratok kialakulásában két tényezőnek jutott döntő szerep. Ezek: a közönség egyre fokozódó érdeklődése minél gazdagabb tartalmú időszakai nyomtatványok iránt, másrésztől magának az illusztráció műszaki lehetőségeinek fejlődése. Tulajdonképpen már a legrégebbi újságok is egyszerűen illusztrált folyóiratok voltak.² Már az egylapos nyomtatványok is szemléletes képekkel támasztották alá publicisztikai munkásságukat. A XVII. század úgynevezett gyűjteményes történeti munkái — köztük az ismert *Theatrum Europaeum* — gazdag képanyagot közöltek: csataképeket, térképeket és arcképeket. Újabb jelentős lépést csak a XIX. század tökéletesült műszaki eszközei tettek lehetővé, ezek között pedig elsősorban a visszatérés a tökéletesített fametszethez. 1775 körül történt, hogy az angol BEWICK TAMÁS új eljárást vezetett be a fametszet technikájába. A rajzot nem a fa erezetének mentén, hanem haránt irányban, az erezetre függőlegesen véste a fába.³ Ezzel lehetővé vált, hogy a fém-metszet finomabb vonalvezetését a fadúcon is alkalmazhassa s csaknem ugyanolyan finomságú és éppoly képszerű rajzot állíthasson elő. A fametszet régen ismert előnyös tulajdonsága pedig — tökéletesen alkalmazkodik a szedett szöveg soraihoz s így nyomására nem szükséges külön sajtó — szinte elrendelészerűen vezette vissza az illusztrációt ehhez a hosszú ideig elhanyagolt eljárás-hoz. Amellett főleg a szemléletességhez járult hozzá, hogy az illusztrációt nem kellett külön mellékleten, táblán adni, hanem a szöveg közt lehetett elhelyezni.

A XIX. század első évtizedeiben egyre jobban terjedő fametszet előnyeit már egykorú, viszonyainkhoz képest meglepően korai, magyar forrásunk is megállapítja: „Tagadhatatlan ugyan utóbbállása e művészetnek a rézmetszethöz; mindazáltal vannak ennek is amazt felülmúló oldalai. Leginkább a nyomathatási mennyiség ajálja a fametszvényeket, mivel ügyes használás mellett szinte annyi ezer példányt ad a fametszés, ahány százat a rézmetszés. Közönségesen 8—10.000 tiszta nyomatot adnak; de

² LEHMANN, ERNST HERBERT: Einführung in die Zeitschriftenkunde. Leipzig, 1936. 31. l.

³ WILKE, KARL: Die Leipziger Illustrirte Zeitung und ihre Geschichte. Zeitschrift für Bücherfreunde. 1901/1902. 5. évf. 1. köt. 188—196.; 228—236. DAHL, SVEND: Geschichte des Buches. Leipzig, 1928. 196—200. l. CALOT, FRANTZ — MICHON, LOUIS-MARIE: L'art du livre en France. 161. l.

vannak olly táblák is, mellyek 200.000 nyomatot is elérnek (p. o. közönséges kártyalapok). Ezen jó tulajdonság teszi olcsókká a fametszvényeket; holott a művész kezéből a hasonló terjedésű rézmetszvényeknél drágábban váltatnak ki. Így a fametszvények igen alkalmazhatók közönséges képekre, természettörténeti, fővészeti, mathematicai, s más hasonló munkákhoz, főképp pedig olyanokhoz, melyek ifiúság számára irattak... Szembetűnőleg kisebbül a költség fametszvényeknél azon okból is: hogy a könyvnyomtató műhelyben ezek kinyomtathatnak; holott a rézmetszvények különös nyomtatást s tulajdon sajtót kívánnak.“⁴

Nálunk azonban ebben az időben — a harmincas években — még a rézmetszet és a szintén új találmánynak számító litográfia uralkodik. Az új eljárás a fametszésben máshol is csak lassan nyer polgárjogot: így Németországban A. MENZEL szintén csak 1830. körül kezdi művelni a művészi illusztrációnak ezt az újra felfedezett ágát.⁵ De ebben az időben vonul be diadalmasan a fametszet a népszerű folyóiratba, hogy ott egészen a század végéig megtartsa vezető helyét. „Közhasznú“ ismeretek terjesztésére alapította a londoni könyvkereskedő és közíró CHARLES KNIGHT 1830-ban a *Penny-Magazine*-t.⁶ E folyóirat életető eleme, legfőbb tartalma, kezdettől fogva a fametszetű kép volt. Minden számában több és egyre változatosabb képet adott s a szövegrész úgyszólván csak a képek magyarázatára szorított. A *Penny-Magazine* sikere bírta rá a tehetséges svájci származású könyvkereskedőt, WEBER JÁNOS JAKABOT (szül. 1803. Baselben), hogy behatóan foglalkozzék a fametszettel, mint a nyomdászat segédeszközével.⁷ 1830-ban megalapította Lipcsében a *Pfennig-Magazin*-t. A német fametszőművészet fejletlensége angol mintájának hűbéresévé tette a lipcsei folyóiratot: a fadúcokat Angliában vásárolta kiadója s csak a szöveget fordította le. Mégis hamarosan 60.000-es példányszámot ért el.

Angol mintára s főleg angol metszetek felhasználásával indította meg WEBER második nagy folyóiratát, az *Illustrirte*

⁴ M[AJER] I[STVÁN]: Fametszés. Honművész, 1835. 86. sz.

⁵ DAHL, i. h.

⁶ L. SALOMON, LUDWIG: Geschichte des deutschen Zeitungswesens von den ersten Anfängen bis zur Wiederaufrichtung des Deutschen Reiches. Oldenburg—Leipzig. 1906. 3. köt. 529. l.

⁷ L. WILKE, i. h. SALOMON, i. m. 530. l.

*Zeitung*ot is. 1842-ben jelent meg először Londonban az *Illustrated London News* s félévvel azután Párizsban az *Illustration*. Ezúttal a példa hamarosan követésre talált Lipcsében: WEBER kiadásában 1843. július 1-én megjelent az *Illustrierte Zeitung* első száma. E három folyóirat a 40-es években, sőt azon túl is hosszú ideig — változott formában egészen a mai napig — vezetőhelyet vívott ki magának. A fametszetek egyre tökéletesebbé váló alkalmazásán kívül annak a szoros kapcsolatnak köszönhetőek ezt a nagy fellendülést, amely e három vállalatot egymáshoz fűzte. Dolgozataikat, valamint illusztrációikat egymásnak kölcsönösen átengedték; így azután mindegyik lapjának csak $\frac{1}{3}$ részét volt kénytelen önállóan előállítani.⁸ A képekkel kapott idegennyelvű szöveget csak le kellett fordítani, illetve átdolgozni. A három kiemelkedő folyóirat-egyénség köré pedig az utánczó, illetve csatlósok egész serege csoportosult: az Amsterdamban, Kopenhágában, Szentpéterváron, Firenzében, Madridban megjelenő illusztrált hetilapok úgyszólván kizárólag Londonból, Párizsból és Lipcséből kapták lapjuk anyagát.

Az *Illustrierte Zeitung* haladása a *Pfennig-Magazin*-nal szemben azonban főleg nem a külső kiállítás tökéletesedésében állott, sem a szerkesztés ügyes megszervezésében, hanem abban, hogy többé nemcsak „ismeretterjesztő“, „közhasznú“ képeket közölt, hanem *aktuális* képeket is. WEBER, az *Illustrierte Zeitung* alapítója, jól látta az ebben rejlő újítást és önérzetesen rá is mutat folyóiratának előszavában, pontosan megjelölve a fametszetű, szövegközi illusztráció diadalútját s annak három állomását a közönség kiszolgálása terén. Előbb csak egyes munkákat illusztráltak, előkelő műbarátok ízlésének kielégítésére; majd a *Pfennig-Magazin* már széles körben, a legegyszerűbb polgári házig elvitte a „közhasznú“ ismeretanyagot s képekkel szemléltette; végre a most induló új folyóirat napjaink történetét, tehát az eseményeket, az újdonságot fogja képek segítségével megismertetni s egyszersmind az utókornak megőrizni.

Az illusztrált hetilap különösen Németországban talált kedvező fogadtatásra. Már a *Pfennig-Magazin*-nak is számos utánczója akadt, de természetesen még nagyobb volt a sikere az

⁸ L. WUTKE, HEINRICH: Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung. Leipzig, 1875. 71—72.; 190—191. l.

*Illustrirte Zeitung*nak. Mindjárt az első évfolyamot az év letelével második kiadásban külön kötetben jelentették meg újra. Az illusztrált lap nagy elterjedése, valamint a fametszet sikere volt a kiindulópontja a képes élclapnak is, melynek ma is élő példája, a *Fliegende Blätter*, szintén a mult század negyvenes éveiben indult. A fametszet meg is tartotta vezetőszerepét egészen a század végéig és csak a fotografián alapuló újonnan feltalált sokszorosító eljárások szorították ki a népszerű folyóiratokból. A hírszolgálat terén is kénytelen volt átengedni a helyét a fametszet a fényképnek. Mint művészi illusztráció azonban a legújabb időkben ismét tért hódított.⁹

Az illusztrált folyóiratok története még nincs megírva. Eppen ezért részletesen kellett foglalkoznunk a rávonatkozó adatokkal. A képes hetilap meghatározását sem találjuk sehol. Képes hetilap elnevezésen mindíg az *Illustrirte Zeitung*nak megfelelő típust értjük. Az illusztrált folyóirat elnevezését pedig általában azon népszerű folyóiratokra alkalmazzuk, amelyekben a képek a szöveggel egyenlő, vagy annál nagyobb jelentőségűek. Így tehát a képes hetilap is illusztrált folyóirat, mégpedig annak az újsághoz legközelebb eső válfaja. Képes hetilap helyett a *képes ujság* megjelölést is használhatnánk (*Ábrázolt Folyóiratunk* később maga is *Képesujságra* változtatta címét); ez a német *Illustrierte Zeitung*nak jobban megfelelne, de könnyen félreértésre adhatna okot, hiszen, mint mondtuk, már a legrégebb ujságok is közöltek alkalomadtán képeket, tehát tágabb értelemben „képes ujságok“ voltak. A képes hetilap meghatározásának két leglényegesebb jegye: *a)* szövege és illusztrációi széleskörű tanulni és szórakozni vágyó olvasóközönségnek szólnak; *b)* hétről-hétre tudomást vesz a legérdekesebb napi eseményekről s képeinek nagyrésze ezeket szemlélteti.

*

„Ezen folyóirat közlendi mindazt, mi földünkön, mint fontos, meglepő, nevezetes, szomorító vagy vidámító fordul elé s mi az emberiséget különösen érdekelheti — tudósítást adand minden új találmányok, felfedözések, kereskedés, műipar s mind

⁹ NAGY ZOLTÁN: A modern magyar könyvillusztráció. MKSzemle. 1937. 135—152. l.

azon vonzalmak tárgyak felől, mellyek az ember tudalmait gyarapítani, anyagi jólétét előmozdítani, szívét nemesíteni s őt szellemileg művelni képesek; megismerkedtet a hajdan- s jelenkor népeivel, építményeivel s történetével, az emberiség körül szerzett érdemekkel tündöklő férfiakkal, *honunkra s külföldre vonatkozó minden érdekessel* . . . s mindezen közleményeit számos, szöveg közé nyomott csinos ábrákkal megfoghatóbbakká s érthetőbbekké teendi. Végre el nem mulasztja olvasóit szívet és lelket emelő szép elbeszélésekkel is mulattatni. Kizárva belőle tökéletesen minden politikai és vallási tárgyak.“ — Így mutatja be WERFER KÁROLY kassai „cs. kir. szabadalmazott akadémiai könyvnyomdár“ a Helytartótanácsához intézett kérvényéhez mellékelt „Alaprajz“-ban készülő folyóiratát.¹⁰ Fenti meghatározásunknak — melyet a képes hetilapok történetéből szűrtünk le — teljesen megfelelően a rendszeres képes ábrázolást és az aktuálitást jelöli meg két helyen is, mint folyóiratának lényeges elemeit. Tudatában van tehát annak, ami lapjában új az előző folyóiratokkal szemben. Ezt érdekes módon bizonyítja a királyi könyvbíró főhivatal véleményező felterjesztése,¹¹ mely azt kívánja, hogy az „Alaprajz“-ból a folyamodó hagyja ki „az abban vörössel alávont és általánosságuk miatt könnyen félremagyarázható kitételeket“. Az Alaprajznak az Orsz. Levéltárban őrzött másolatán éppen a fennebbi idézetünkben *dült betűkkel* szedett sorok vannak vörössel aláhúzva, vagyis azok, melyekre mint a képes hetilapra jellemző tervre rámutattunk. Ezek azután a mutatvány-számban megjelent előfizetési felhívásból ki is maradtak. A cenzúra, híven feladatához, tiltakozott a „fontos, meglepő, nevezetes“ ellen, amely „az emberiséget különösen érdekelteti“, és ami a kiadó fogadkozásai ellenére, legalább is a nehezebben ellenőrizhető képekben, politikai ujságok közlésére is felhatalmazhat...

Ezek szerint az *Abrázolt Folyóirat* története közel egy évvel az első szám megjelenése előtt kezdődik. Csakugyan, a cenzúra kifogásain kívül még több akadályt kellett útjából elhárítani. Mindenekelőtt Kassa városi tanácsának kimutatást kellett

¹⁰ 1847. január 8. Országos Levéltár. Helytt. lvt. Dep. Rev. Libr. 1847. 11—109.

¹¹ 1847. márc. 12. Orsz. Levéltár. Helytt. lvt. Dep. Rev. Libr. 1847. 11—42.

adnia WERFER anyagi helyzetéről az előfizetők biztosítása végett.¹² Ezenkívül az is nehézséget okozott, hogy WERFER STAUT JÓZSEF nyugalmazott főhadnagyot jelölte meg, mint felelős szerkesztőt; ehhez pedig STAUTnak, mint katonai hatóság alá tartozó személynek, engedélyre lett volna szüksége.¹³ Az engedélyt nyilván nem lehetett kieszközölni, mert október 22-én újabb felterjesztésében a városi tanács magát WERFERT ajánlja szerkesztőül;¹⁴ ezt a Helytartótanács el is fogadja.¹⁵ STAUT JÓZSEF már a *Felsőmagyarországi Minervába* is írt cikkeket;¹⁶ az *Ábrázolt Folyóirat*ban St—t J. fő—gy betűk alatt jelent meg néhány cikke. Főleg a francia *Illustration*-ból átvett képekhez készült magyarázó szövegek fordításai ezek s így semmi értékkel sem bírnak, legfeljebb szerzőjük műveltségét és nyelvtudását bizonyítják. STAUT JÓZSEF kapcsolja azonban az *Ábrázolt Folyóirat*ot a kassai hírlapirodalom előzményeihez. De hogy az *Ábrázolt Folyóirat* minden újdonsága mellett sem volt valami gyökértelen vállalkozás, bizonyítja az is, hogy WERFER a Kovácsóczy-féle *Szemlélő* folytatásának szánja¹⁷ és ezen az alapon is kapja meg rá az engedélyt. A *Szemlélő* 1837-ben megszűnt s így az *Ábrázolt Folyóirattól* több mint 10 évi szünet választja el. Mégis, a WERFER-nyomdában készült az is, mint sok más érdekes kassai nyomtatvány.¹⁸ Nyomdája, eredetileg kiszemelt szerkesztője s későbbi munkatársa, valamint két régebbi kassai folyóirattal való összefüggése szorosan beállítja folyóiratunkat abba a nem meg-

¹² Orsz. Levéltár, Helytt. Lvt. Dep. Rev. Libr. 1847. 11—42. és 69.

¹³ L. a Helytt. 1847. márc. 25-én kelt latin nyelvű átiratát. Dep. Rev. Libr. 1847. 11—69.

¹⁴ L. KEMÉNY LAJOS: A kassai könyvnyomtatás történetéhez az 1848—49. szabadságharc korából. M.K.Szemle 1914. 263—267. l. Továbbá Orsz. Levéltár. Dep. Rev. Libr. 1847. 11—158.

¹⁵ U. o. 1848. 11—3. (jan. 4.) V. ö. még: KEMÉNY LAJOS: Sajtó és cenzúra Kassán a XIX. század első felében. M.K.Szemle 1899. 356—359. l.

¹⁶ L. SZINNYEI: Magyar Írók. Az *Ábrázolt Folyóirat*ban kifejtett munkásságáról, azzal való kapcsolatáról Szinnyei nem tud.

¹⁷ Orsz. Levéltár. Dep. Rev. Libr. 1847. 11—19.

¹⁸ V. ö. FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 19.; 76—78. l. BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472—1877. Budapest, 1878. 190. l.

vetendő sorba, amellyel KAZINCZY *Orpheus*tól kezdve a kassai időszaki sajtó meg nem írt története dicsekedhetnék.

Az *Abrázolt Folyóirat* 1848. jan. 1-én indult; szerkesztője, a mondottaknak megfelelően, maga WERFER KÁROLY volt.¹⁹ Minden szombaton jelent meg 2 egész íven vagy 24 ív nagyságú hasábon. Előfizetési ára félévre 6 frt., postai szállítással 7 frt. 12 kr. volt. A március 25-én megjelent 14. számmal *Képesújságra*, majd aug. 5-én, a 28. számmal, *Mulattató Képesújságra* változtatta címét. Ez utóbbi számban TÍCHI JÁNOS, majd aug. 12-től kezdve TÍCHI FERENC szerepel, mint szerkesztő. Utolsó megtalálható száma a december 9-i. Az *Abrázolt Folyóirat*nak „Értesítő” című hirdetési melléklete is volt; ebből azonban csak egyetlen szám található, a febr. 26-i.²⁰

Az *Abrázolt Folyóirat*²¹ pályafutása, a két címváltozásnak megfelelően, három szakaszra oszlik. Ez a felosztás nem pusztán külsőség, hanem az illusztrált hetilap lényegéből folyó körülmények hozták magukkal. Hiába kívánta a cenzúra, hogy az eddigi folyóiratok enciklopédikus vagy tisztán irodalmi formájához ragaszkodják, a lap lényegéből folyt, hogy ezt a keretet át kellett törnie. Hiszen másképp nem versenyezhetett volna a külföldi illusztrált újságokkal, már pedig a hazafias szerkesztőkiadó éppen ezekkel akart megbírkózni. „Alulírt, mint hazánk előmenetelének és díszének hő kebelével örvendő polgár, tekintetbe vevén, hogy Angol-, Német- és Frankhonban többféle képes újságok jelennek meg, mellyek mind különös tetszéssel fogadtattak s rendkívüli terjedelmet nyertek, úgy annyira, hogy hozzánk is nagy számmal behozattatván, nem csekély pénzösszeget szívárogatnak ki honunkból; más oldalról meggondolván, hogy

¹⁹ Bibliográfiai leírását I. SZINNYEI JÓZSEF: *Hírlapirodalmunk 1848/49-ben*. Budapest, 1877. Klny. a M.K.Szemléből. SZINNYEI adatait kiegészíti s helyesbíti GORIUPP ALISZ: *Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliográfiájához*. M.K.Szemle 1925. 141—145. I. — V. ö. még SZINNYEI JÓZSEF: *Hírlapirodalmunk a 19. században*. 1848. és 1849. Vasárnapi Újság 1865. 43—53. sz.

²⁰ Mind az Orsz. Széchényi Könyvtár, mind az Egyetemi Könyvtár példánya ugyanazt az egy számot tartalmazza. Az *Értesítő*t sem Szinnyei, sem Goriupp Alisz (i. h.) nem ismeri.

²¹ Az alábbiakban, ha nem egy meghatározott részét idézzük folyóiratunknak, mindig első címén fogjuk említeni.

nekünk magyaroknak sem szabad hátra maradnunk, miután nemzeti nyelvünk s irodalmunk jelenleg olly szépen gyarapulnak, s így ideje már, hogy magunkat a külföld gyámsága alól e tekintetben is felszabadítsuk; eltökélém magamat „*Ábrázolt Folyóirat*“ cím alatt a külföldiakhöz hasonló magyar képes ujság kiadására...“²² Az aktualitás, ennek megfelelően, már hetilapunk első számából sem hiányzik; mindjárt kezdetben közöl országgyűlési tudósításokat s főleg az első szám két képében, a pozsonyi országgyűlés épületéről, valamint Mátyás királlyá választásáról készült két fametszetben lehetetlen nem látnunk, hogy a nemzet szempontjából aktuális gondolat burkolt kifejezéséről van szó. Így iparkodik hetilapunk bekapcsolódni az időszerű magyar mozgalmakba, melyek — ezt mindenki érzi — kifejletük felé sietnek. E kifejlet hatása nem marad el folyóiratunk életében sem s lehetővé teszi, hogy igazi jellegének megfelelően most már nyiltan is az időszerűre, sőt kifejezetten a politikai aktualításra fordíthassa figyelmét. „Szilárd föltételünk lévén lapunkat mostani tehetségünkhez képest is lehető tökélyre emelni, azt mától fogva „*Képesujság*“ címe alatt adandjuk ki s abba politikára vonatkozó tudósításokat s cikkeket is közlendünk t. olvasóinkkal.“²³ Hetilapunk pályája ezután azonban törést mutat. Ennek oka, hogy az 1848 : XVIII. t.-c. végrehajtási utasítása a politikai tárgyakkal foglalkozó újságoktól 10.000 forint biztosítékot követelt. WERFER a biztosítékot nem tudta letenni, illetve az ingatlant, melyet e célra lekötni szándékozott, a minisztérium nem fogadta el.²⁴ Ezért kénytelen-kelletlen lemondott a politikai tárgyú cikkek közléséről; ezt lapjában is bejelentette és a szerkesztést ettől kezdve TICHY FERENC-re bízva, a lap címét *Mulattató Képesujságra* változtatta, hogy ezzel is kifejezésre juttassa, mennyire szigorúan kíván alkalmazkodni a rendelkezésekhez. Annál nagyobb erővel folytatta azonban a kiadó a közönség megnyerésére irányuló hírverést. A *Mulattató Képesujság*-ban megjelent gyakori előfizetési felhívásokon kívül — melyekben nemcsak előfizetőket, de munkatársakat s főleg rajzolókat is

²² *Ábrázolt Folyóirat*. Mintalap. 1848. jan. 1.

²³ *Képesujság* márc. 25. 14. sz.

²⁴ L. KEMÉNY LAJOS: A kassai könyvnyomtatás történetéhez az 1848—49. szabadságharc korából. I. h. Firtinger, i. m. 143. l.

toboroz — több más ujságban és folyóiratban is tett közzé hirdetéseket.²⁵ Mindazonáltal kevés adatot találunk hetilapunk elterjedésére; ennek egyébként állítólag egy antiszemita torzkép is ártott.²⁶ Mégis következtethetünk arra, hogy képes hetilapunknak komoly sikere volt, mert már 1848. ápr. 7-től német nyelven is adott ki WERFER illusztrált ujságot. Ez az *Oberungarische Illustrirte Zeitung*²⁷ SCHMELZ W. és később STOLZ DOMONKOS szerkesztésében jelent meg Kassán. Kétségtelen, hogy ugyanazon képanyag felhasználásával szerkesztették, mint a *Képesujságot*.

Mint említettük, hetilapunk utolsó fellelhető száma 1848. dec. 9-én jelent meg. Bizonyosra vehetjük, hogy e számmal meg is szűnt, mert itt írja, hogy az ellenség átlépte a határt és hozzátette, hogy számosan már menekülnek is a városból, „félvén a csorda dülásától“. Az ellenség nem volt más, mint a SCHLICK vezetése alatt álló galíciai osztrák haderő, amely a szabadságharc leverésére bevonult a Felvidékre és 1848. december 11-én — tehát két nappal az említett tudósítás után — el is érte Kassát. WERFER KÁROLYNAK, hetilapunk kiadójának, valamint nyomdájának pályája ezután igen változatosra fordult. WERFER először SCHLICK felszólítására rendezett be táborigyűlést. Majd az osztrákok visszaverése után maga ment Debrecenbe, hogy hasonló célból a magyar minisztériumnak ajánlja fel szolgálatait. A táborigyűlés kalandos vonulását Debrecenből Komáromig, majd onnan vissza Világosig WERFER szedőjének, GIEGL ISTVÁNNAK leírásából ismerjük. Bármily érdekes is az, amit ebből nyomtatónk pályájáról megtudunk, nem időzhetünk mellette sokáig. De azt megállapíthatjuk belőle, hogy ily körülmények között képes hetilapunk folytatásáról többé nem lehetett szó. Bár GIEGL szerint WERFER táborigyűlési képesujságot is szándékozott kiadni, ennek a tervnek megvalósítására a roszszul felszerelt táborigyűlés, amely különben is csak rövid ideig maradt egy-egy állomásán, nem volt alkalmas.

²⁵ L. SZINNYEI JÓZSEF: Hírlapirodalmunk a 19-ik században. 1848. és 1849. I. h. Az ott említettekén kívül még Alföldi Hírlap 1848. júl. 12. Kossuth Hírlapja szept. 24., 29., 30. okt. 1. stb.

²⁶ Pesti Divatlap 1848. I. 732. l. L. SZINNYEI, i. h.

²⁷ Budapesti könyvtárakban nem található. L. SZINNYEI, i. h. Giegl, Stefan: Die Feldbuchdruckereien im Jahre 1848. Typographia 1884. XVI. 1—6. sz.

WERFERnek ily makacs ragaszkodása lapjához, legfeljebb azt mutatja, hogy mennyire tisztában volt annak jelentőségével és újszerűségében rejlő értékével. Olyan laptípust honosított meg nálunk, amelyet addig Magyarországon nem találunk; utána Pákh Albert, a Vasárnapi Ujság alapítója fedezi fel újra. Lapunk illusztrációival, ezek műszaki kiállításával tehát részletesen is kell foglalkoznunk.

*

Hetilapunk első száma első oldalán a „császári és királyi főlségek“, V. Ferdinánd és Mária Anna királyné arcképét közli. A két kettős ovális keretbe foglalt arckép között középen a magyar címer. A következő oldalon a már említett mutatványszámon is látható két kép foglal helyet: „Az országrendei házának alakja Posonban“ és „Hollósi Mátyás királlyá kikiáltása Szilágyi által a befagyott Dunán“. Ezenkívül a következő metszetek vannak még e számban: „Az önmagát ajánló vőlegény“ (torzkép) és „A hadnagyi kinevező levél“. Végül az utolsó oldalon egy népdal kottáját és a lap alján két politikai ízü torzképet ad a folyóirat, melyek közül az első kátyúba ragadt batáron „fontolva haladó“ pipázó magyart, a másik nemest ábrázol, aki paraszttal viteti át magát a vizen. Mint látjuk, már az első szám illusztrációs anyaga is elég változatos; az aktuális képeket egyelőre magyar történelmi vonatkozásúak pótolják, megjelenik mindjárt a torzkép is, valamint az irodalmi szöveget illusztráló kép és a kotta. Ehhez járulnak a következő számtól kezdve még a képrejtvények. A metszetek túlnyomó része itt még magyar. Megállapíthatóan idegen eredetű képek a 7. számban (1848. febr. 12.) fordulnak elő nagyobb számmal az „Emlékezet Tahitira“ című cikk illusztrálására. A cikk címében fel is van tüntetve az eredeti rajzok készítője: GIRAUD KÁROLY. A képeket a francia *Illustration*-ból vették át éppúgy, mint a 8. számban (febr. 19.) a „Bosporus“ c. cikket és képeit; ezeknek aláírása: H. VALENTIN.

Az első aktuális képeket a márc. 11-i számban találjuk a következő címeikkel: „II. Ferdinánd nápolyi király üdvözlése az alkotmány megadása után“ és „A királyi seregek viadala Palermóban“. Tömegesen találunk aktuális képeket a március 25-i 13. számban (ez egyszersmind a *Képesujság* első száma), amely már a sajtószabadság kivívása után jelent meg. E képek — „Egy hal-

maztordasz védelme Párisban“, „A nép körülhordozza Lajos Fülöp királyszékét“, „A népnak rögtöni ítélete tolvajokra nézve“, „Lamartine úr beszédet tart a városház előtt összesereglett népnél“, „Tuileriák ostroma Párisban“, „Palais Royal ostromlása“ — kivétel nélkül az *Illustration*ból valók. De ugyanebben a számban már hazai képek is jelennek meg a magyar eseményekről: „Kassa népgyűlése kitűzi városházon a nemzeti lobogót“ és „Pest lakossága 12 pontból álló kérelmet nyújt be a városi két tanácsnak“. Innen kezdve egyre sűrűbbé válnak az aktuális képek. Folyóiratunk második címváltozása után azonban, tehát a Mulattató Képesújság fennállása idején, az időszerű események képei egyre ritkábbakká válnak és legfeljebb hazánktól és Ausztriától távol lefolyt dolgokról számolnak be, de az év vége felé újra megjelennek az egykorú események képei; így szeptember 9-én az osztrákok bevonulása Milanóba és okt. 7-én Lamberg meggyilkolása.

Az aktuális képekkel párhuzamosan városok, várak képei is jelennek meg, valamint arcképek; ezek legtöbbje magyar: 15 magyar arckép mellett csak 12 idegent találunk. A magyar származású metszetekkel alább még bővebben foglalkozunk. Már most meg kell állapítanunk azonban, hogy éppen a folyóiratunk lényeges újítását jelentő *időszerű* képek túlnyomó része külföldi eredetű. E tekintetben teljesen idegen mintáitól függ. Ez nem is lehetett másképp, hiszen a külföldi események képeit csak külföldről lehetett beszerezni. Joggal érheti azonban szemrehányás folyóiratunkat szórakoztató, illetve enciklopédikus cikkeinek és a hozzá tartozó illusztrációknak kiválogatásáért; ebben t. i. semmiféle szempont sem nyilvánul, csak a képek külső tetszetősége. Ezért igazat kell adnunk a *Pesti Divatlap*nak,²⁸ hogy folyóiratunk elmarad tökéletességben a hasonlójellegű külföldi minták mögött. De a *Radical*lap „*Polydorus*“ álnevű bírálóját²⁹ csak a rosszindulat vezeti, amikor azt írja, hogy a *Képesújság* fametszetei torzképei az *Illustrierte Zeitung*nak. Ezzel szemben a képek nyomása tiszta, csak ritkán elmosódott. Az oldalak tördelése tetszetős. A kiállítás csinoságához nagyban hozzájárul a három hasábra osztott kis ívrét alak, amelyet később a *Vasárnapi Uj-*

²⁸ I. h.

²⁹ *Radical*lap 1848. jún. 3.

ság is használt. Felesleges díszek nélkül, a tartalomnak megfelelő tárgyilagossággal hozza ki szövegét és képeit.

Mindez igazolja a szerkesztő hozzáértését, aki eredményesen utánozta külföldi mintáit. Hogy ezek anyagát bőségesen felhasználta, azt bizonyítja a külföldről átvett illusztrációk száma: 196 a 37 magyar eredetűvel szemben; igaz, hogy e számban nem foglaltatnak benne az arcképek, melyeknek többsége magyar, sem a torzképek, melyeknek eredetét legtöbbször nehéz megállapítani. Számszerint 77 kép megállapíthatóan a párizsi *Illustration*-ban látott először napvilágot. Maga WERFER azzal okolja meg az átvételeket, hogy az eredeti metszetek készítése igen költséges. A fennebb említett bírálatra a következőképpen válaszol:³⁰ „Ha bíráló uramnak legkisebb fogalma volna az ábrák kiállításáról, másképp ítélné a dologról... Honunkban pár száz előfizető mellett eredeti aczél- vagy réznyomatokat adni nem lehet. Csak kissé nagy ábrának fa mintája is 8—10 tallérba, kőmetszet 6—10 p. for. kerül...“

A képes hírszolgálat tekintetében tehát *Ábrázolt Folyóiratunk* teljesen külföldi mintáinak csatlósa volt.³¹ Eredetisége csak azok felhasználásában nyilvánul s abban, hogy maga a lap alapelve Magyarországon új volt.

De ne feledkezzünk meg arról, hogy legalább 37 illusztráció és 15 arckép kétségtelenül eredeti és magyar, aminthogy magyar a 36 képrejtvény is. Ha ez a szám csekélynek látszik is az átvételek mellett, mégis nehezen akad egykorú folyóirataink között olyan, amely akár a képek mennyiségének tekintetében is nyomába léphetne. E téren nagy előnye volt versenytársai felett a fametszés alkalmazása s a képeknek a szöveg közt való elhelyezése.

De itt vissza kell térnünk az előzményekhez, hogy folyóiratunkat beleállíthassuk a magyar időszaki sajtó és a magyar illusztráció — főképp a sokszorosító eljárások — történeti összefüggésébe. Akárcsak a külföldieknél láttuk, a magyar ujságok mellett is úgyszólván kezdettől fogva megjelenik az illusztráció.³²

³⁰ Képesujság 1848. jún. 10.

³¹ Az aktuális képek közt mindössze 4 bebizonyíthatóan magyar.

³² E rövid történeti áttekintés adatait már idézett forrásokon kívül főleg TRÓCSÁNYI ZOLTÁN szíves szóbeli közléseiből merítjük.

Közölt ilyet már a *Magyar Hírmondó* is. Változatos képanyagot találunk a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben*: csataképek, továbbá a török háborúkra vonatkozó ábrázolások, s magyar jelenetek, arcképek díszítik a Bécsben megjelenő magyar újságot. Ez a törekvés a szemléletesség felé nem lankad a XIX. század elején sem. DÖBRENTAI GÁBOR írja az *Erdélyi Múzeum* tervezetében, hogy a folyóirat „amikor lehetne, vagy egy erdélyi vagy egy Magyar Országi Hazafinak mejjképével“ fog megjeleni.³³ A *Tudományos Gyűjtemény* is közölt időnként egy-egy arcképet, hasonlóképen a *Felsőmagyarországi Minerva*. Mégis ugyanannak a jelenségnek vagyunk tanúi a hazai sajtónál is, mint amelyet a külföldi folyóiratok történetében megfigyeltünk. A költséges, külön lapot vagy táblát kívánó réz- vagy acélmetszetek legfeljebb kellemes díszéül szolgálhattak a lapoknak, hozzájárultak a cikkek szemléletességéhez, de nem voltak rendszeres, szerves kiegészítő részei a folyóiratoknak. A szerkesztésben csak csekély, inkább alkalmoszerű szerepük volt. Nagy irodalmi folyóirataink örökét később átvették a divatlapok, így juthattak azok a negyvenes években egyeduralomra.

Ezt megelőzőleg azonban még egy másik kezdeményt is feljegyez a magyar hírlapirodalom története, oly kezdeményt, amely vizsgálódásunk szempontjaival közvetlenebb kapcsolatban áll. 1834-ben indult meg a *Fillértár* Pozsonyban és a *Garasos Tár* Lipcsében.³⁴ Már címük is mutatja, hogy a *Pfennig-Magazinok* magyar utánzatairól van szó. Valóban, a *Garasos Tárban* felfedezzük a *Pfennig-Magazin* képeit, melyek változtatás nélkül kerültek át a magyar újságba.³⁵ VAJDA PÉTER, a szerkesztő, már a „minden magyarhoz“ intézett előszóban hivatkozik mintáira s őszintén megmondja, hogy nem ad eredetit, hanem átvett képeket s szöveget: „A' mit London és Páris szépet, hasznosat közölt ezen úton, annak javát mi közölni fogjuk.“ „Önnön honunk iránt pedig különös tekintettel leszünk s annak nevezetességit... meg fogjuk társainkkal esmértetni s képeiket fametszésben adandjuk.“ A valóság az, hogy háromhónapos fennállása

³³ FERENCZY, i. m. 131. l.

³⁴ L. FERENCZY, i. m. 185—186. l.

³⁵ Így 1834. márc. 8. „A cukorkészítés“; l. *Pfennig-Magazin* 1834. márc. 1. (4 drb. metszet.)

alatt a *Garasos Tár* egyetlen magyar tárgyú képet se közölt; idegen mintáinak messze mögötte marad még képeinek külső megjelenése és azok kiválogatása tekintetében is. Semmiképen sem állja ki az összehasonlítást a szép papiroson nyomott, művészi ízléssel kiállított, sokkal gazdagabb és változatosabb tartalmú *Fillértárral*.

Mindkettő csak abban áll egymással kölcsönös vonatkozásban, ami bennük az eddigi magyar folyóiratokkal szemben új: nevezetesen, hogy főrészüik az illusztráció, amely a szöveg mellett rendszeresen elfoglalja a maga előkelő helyét. A *Fillértár* is ugyanazokra a külföldi példákra hivatkozik, mint a *Garasos Tár*, tehát a *Pfennig-Magazinokra*. És előfizetési ára is olcsó: 5 frt. évente, akár a sokkal gyengébb kiállítású *Garasos Táré*. Fel is ment a *Fillértár* egész jövedelme erre a költséges kiállításra s első kiadója, SCHMIDT ANTAL, örömmel engedte át OROSZ JÓZSEFNEK. Végülis azonban kénytelenek beszüntetni a szép reményekkel indított folyóiratot.

A *Fillértár* a magyar tárgyú, történelmi és földrajzi vonatkozású metszetek tömegét közölte; az egykorú történelem fontos alakjainak arcképei nagyértékű ikonografikus forrássá teszik. Mind e gazdagsága mellett arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a mintaszerűen szerkesztett *Fillértárral* szemben a szegényes *Garasos Tár* jelöli ki a jövő haladás útját. A *Fillértár* ugyanis, éppen a művészi igények tökéletesebb kielégítése céljából, megmaradt az előző folyóiratok hagyományánál, t. i. a külön mellékleten közölt, réz- vagy acélmetszetű, illetve litografált képeknél. A kép és szöveg egybeforrására tehát — amely a *Pfennig-Magazinok* igazi újítását jelentette — csupán a *Garasos Tár* mutatott példát kezdetlegesen reprodukált fametszeteivel. Ez pedig a magyar fejlődésből teljesen kiszakadt, éppen kezdetlegessége miatt, meg azért, mert külföldről hozták be.

Pedig a fametszetnek elhanyagolását már 1835-ben helytelenítette MAJER ISTVÁN, ki a *Honművészsze* az általunk már idézett cikket írta.⁸⁶ „Hazánkban e művészet nem igen terjed, Fillértárunk is inkább használja (igaz, hogy csinosabb) kőmetszvényeit, mintsem hogy olcsóbban több kézben forgattatná magát fametszvényekkel; pedig illy lapok akkor célirányosak, ha igen

⁸⁶ 1835. okt. 25. 86. sz.

soktól olvastatnak. Itt a fametszvény szintoly hatású lenne, mint a kőmetszvény... mivel ez itt csak ébresztő, figyelmeztető lap, körülírásával együtt; a mélyebb s terjedtebb ismeretet a nélkül is máshol kénytelenítették kikutatni a tudványó.“ De MAJER ISTVÁN, aki később az *Ábrázolt Folyóirat* kísérletében oly lelkesen vesz részt, itt még csak elméletben mond véleményt a fametszetről és a fametszetű folyóiratról. Valódi haladás ezen a téren még egy évtizedig nem történik. A fametszés divata nálunk csak a szabadságharc után terjed el, a negyvenes években még gyerekcipőben jár az „új“ sokszorosító eljárás.³⁷ Könyvdíszítésre, vignetták készítésére használták a XIX. század elején is: LANDE-
RER kitűnő xilografusokkal készítettett ilyen rajzokat.³⁸ A negyvenes évek fametszője a Nürnbergből beszármazott RIEDEL KÁROLY ÁGOST, aki a Trattner-Károlyi-féle kiadványokat látta el „nem nagyigényű“ fametszetekkel.³⁹ RIEDEL tanítványa HUSZKA LAJOS; őt szerződtette HECKENAST később a *Vasárnapi Ujság*hoz, mint fametszőt.

Mert a fametszet igazi fellendülése csak a *Vasárnapi Ujság* alapításával kezdődött.⁴⁰ A negyvenes években a dicstelenül végződött *Garasos Tár* és *Fillértár* után még egyelőre a divatlapok — *Pesti Divatlap*, *Honderű*, *Életképek* — veszik át a vezetőszerepet. Ezek mintegy átmenetet jelentenek az irodalmi folyóirat és az illusztrált lap között. Az utóbbihoz éppen az teszi őket hasonlóvá, hogy képeket ők is közölnek. De ezek divatképek. Tagadhatatlan, hogy már csak a hozzájuk fűzött igények miatt is szebb kiállításúak, mint a fametszetek. De nem „ismereteket“ közölnek, aktualitás közlésére még kevésbé alkalmasak. Meg kell jegyeznünk, hogy a divatlapok, főleg a *Honderű*, kísérleteztek már fametszetekkel. Ez utóbbi rendszeresen alkalmaz fametszetű díszítéseket. Ezeken kívül éppen a *Honderű*ben néhány igen sikerült karikatúra is jelent meg, sőt olyan fametszet is, amely aktuálisnak nevezhető jelenetet ábrázol.⁴¹ Az illusztráció azonban nem képezte a szöveg elmaradhatatlan kiegészítő részét; hóna-

³⁷ ÉBER LÁSZLÓ—CZAKÓ ELEMÉR: A sokszorosító művészet. Az iparművészet könyve. Szerk. RÁTH GYÖRGY. Budapest 1902. I. köt. 510—511. l.

³⁸ L. FIRTINGER, i. m. 32—33. l.

³⁹ Az Iparművészet könyve, i. h. FIRTINGER, i. m. 102. l.

⁴⁰ V. ö. FERENCZY, i. m. 500—501. l.

⁴¹ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN közlése.

pok, sőt évek is elteltek anélkül, hogy szövegek közti illusztráció jelent volna meg a divatlapokban. Az illusztráció és főleg a magyar folyóiratillusztráció történetében nagy a jelentőségük, de az illusztrált folyóirat fejlődésében nem jelentenek fontos lépést. Ennek pedig a fametszet már említett lassú meghonosodása az oka, valamint az első magyar fametszetek kezdetlegessége. A pozsonyi *Ungar*-ban 1848-ban megjelent BATHYÁNY és KOSSUTH arcképe; egy egykorú magyar folyóirat szerint azonban a „rajzoló s metsző torzképet adtak arckép helyett”.⁴² Tegyük még hozzá, hogy a *Vasárnapi Ujság* is teljesen külföldi metszetekre volt utalva pályája elején s csak 1854. márc. 26-án jelent meg benne az első magyar tárgyú kép; a *Vasárnapi Ujság* első Pesten készült fametszete pedig „lázás szenzációt okoz írói és művészi körökben... Mutogatták boldognak boldogtalannak a Vasárnapi Ujságot:

— Ez nagy dolog, terringette ez nagy dolog, ott leszünk maholnap, ahol London van”.⁴³

Mindezek előrebocsátására szükségünk volt ahhoz, hogy az *Abrázolt Folyóirat* néhány magyar fametszetét — amelyek a *Vasárnapi Ujságot* csaknem hat évvel megelőzték — úgy tudjuk értékelni, ahogy megérdemlik. Műszaki kivitel és művészi ízlés dolgában persze elmaradnak az idegen képek mögött, de a mi szempontunkból elsősorban az a fontos, hogy magyar tárgyakat örökítenek meg: várakat, városokat, azután magyar államférfiak, történeti nagyságok képeit. Mégpedig eddig nem tapasztalt rendszerességgel és nagy számban.

Az *Abrázolt Folyóirat* rajzolói között kivételes hely illeti meg MAJER ISTVÁNT.⁴⁴ Összesen tíz fametszetről mutatható ki kétségtelenül, hogy MAJER a szerzőjük. Ő volt a leghűbb és legkitartóbb munkatársa folyóiratunknak: első képe 1848. jan. 22-én jelent meg benne, az utolsó pedig október 21-én. Közöttük egy aktuális kép is akad. A képekhez magyarázatul adott rövid cikkek ugyancsak az ő tollából valók. — MAJER ISTVÁN

⁴² Pesti Divatlap 1848. 481. l. Idézi KÓSA JÁNOS: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Budapest 1937. 191. l.

⁴³ M[IKSZÁ]TH K[ÁLMÁ]N: Ötven év. Vasárnapi Ujság, 1904. jan. 3.

⁴⁴ Szül. 1813. Mocsonokon (Nyitra vm.), meghalt 1893-ban Esztergomban, mint stagni vál. püspök és nagyprépost. L. SZINNYEI: Magyar Írók.

mint másodéves hittanuló 1832-ben azon négy kispap egyike volt, kik a papnevelőben a magyar nyelvgyakorló egyesületet alapították. Életrajzírói azt is feljegyzik, hogy már növendékorában rajzra tanította társait. Fiatal kora miatt nem szentelheték azonnal pappá s így Pesten nevelősködött; pesti tartózkodását felhasználta arra, hogy megtanulja a rézmetszést. Ugyanekkor ismerkedett meg kétségtelenül a fametszés mesterségével is, amelyről a *Honművész* 1835-i évfolyamába cikket írt. Tájrjazit alkalmilag közölte már a *Regélő*, *Rajzolatok*, *Honművész* és az *Életképek* is. De leginkább szentképei váltak ismeretessé.⁴⁵ Ezek részben könyvatos úton készültek, de főleg rézmetszetek voltak. 1842-ben MAJER a KOPÁCSY hercegprimás s káptalanja által alapított mesterképző-intézet tanára; itt működött folyóiratunkban kifejtett munkásságának idején is és (mint az két cikéből kiderül⁴⁶) lelkesen kivette részét a primási városban a március 15. utáni hazafias mozgalmakban. 1849-ben, a szabadságharc után, a pedagógia egyetemi tanára lett Pesten. Az ötvenes években nagy sikere volt *István Bácsi Naptára* c. népszerű kiadványával, amelynek szintén a fametszet adta éltető elemét. Még a *Vasárnapi Ujság*ban is jelent meg fametszete.⁴⁷

MAJER ISTVÁN rajzai komoly műgondról tesznek tanúságot, de főleg a lelkes szerző megfigyelőképeességét dicsérik. Ő az első, aki hazánk tájait bejárva gondol arra, hogy azokat képekben is megörökítse s átadja a hazafias közönségnek. Régi várak, a magyar múlt emlékei, a jelen lelkesítő benyomásai egyaránt munkára serkentik. E képek változatossága, ha nem lett volna folyóiratunk élete oly rövid, bizonyára szerencsésen hatott volna az éppen alakulóban levő magyar polgárságra.⁴⁸ De jellemző

⁴⁵ MAJER ISTVÁN magyar Szent Képei. 1839—1845. H. n. 8°.

⁴⁶ Képesujság ápr. 22. és máj. 13.

⁴⁷ Vasárnapi Ujság 1856. 6. l. L. KEMÉNY LAJOS: A Vasárnapi Ujság illusztrálói. 1854—1858. Vasárnapi Ujság 1909. 8. sz.

⁴⁸ Címszerinti felsorolásuk: Lékavár (Ábrázolt Folyóirat 4. sz.); Nagyerdei fürdő Debrecenben (12. sz.); Április 19-re, mint V. Ferdinánd apostoli királyunk születésnapjára (16. sz.); A szabadság oszlopa Casagrande-től (17. sz.); Esztergomi nagypiac 1848-ki ápril. 30-kán (20. sz.); A fölkelt nemes magyarok emléke Mária-Nostrán (23. sz.); Sátoralja-Ujhely (26. sz.); Ónodi vár (27. sz.); Kinizsy és Báthory diadalemléke (38. sz.); Trencsén vára (39. sz.) — Majer műve a folyóirat képrejtvényeinek túlnyomó része is.

folyóiratunk életrevalóságára, hogy ezt az érdekes és a gyakorlati hazaszeretetben ma is például állítható egyéniséget sikerült megnyernie munkatársul.

A metszetek és rajzok készítői közül még a következők szerepelnek aláírásukkal képeik alatt: ZABRATZKY J., FÁY MÓRIC, WERFER KÁROLY, KÜHN, ORBÁNYI IVÁN, PAUER F. Közöttük egyik se hagyott oly maradandó emléket maga után, hogy életük-ről valamelyes adatot szerezhettünk volna. Pedig különösen FÁY MÓRIC volt termékeny és főleg a folyóirat fennállásának első szakaszában egy-egy számban több metszete is jelent meg. A torzképek nagyrésze is minden bizonnyal tőle származik. A két magyartárgyú aktuális kép, a pesti március 15-i felvonulás s a kassai márciusi tüntetés képe, aláírás nélkül jelent meg.

A szerény rajzolók mind a magyar időszaki sajtónak, mind a művészi illusztrációnak jó szolgálatot tettek. Általuk olyan eszköz került folyóiratunk kezébe, mely hosszantartó hatást biztosíthatott volna számára. Mind a külföldről átvett képek, mind a magyar multat idéző, vagy a jelent figyelő képanyag bizonyosan számíthatott volna azon széles néprétegek érdeklődésére, amelyeket az 1848-i törvények a magyar nemzetnek elismert részeivé tettek. De az események nem engedték, hogy ez a hatás Kassáról induljon ki. A szabadságharc után pedig a „vidéki” város ilyen szerepe már elképzelhetetlen lett volna.

Az *Abrázolt Folyóirat* mellé egyetlen megelőző magyar kezdeményt sem állíthatunk. Kezdetből fogva megvolt az igyekezet időszaki sajtónkban, hogy a cikkeket képek melléklésével szemléletesebbé, megfoghatóbbá tegye. De a fémmetszet, majd a litográfia költséges volta miatt az illusztrációk csak alkalm szerűek voltak. És miután kép és szöveg külön-külön lapon jelentek meg, a kettő szerves összeforrásáról szó se lehetett. Erre is tettek ugyan kísérletet, külföldi példák nyomán, a *Garasos Tár* és a *Fillértár*. De az előbbi kezdetleges kiállítása miatt, az utóbbi az illusztráció helytelen műszaki megoldása miatt nem vergődhetett tartós sikerre. Helyüket átvették az irodalmi és a népszerű folyóirat között hidat verő divatlapok. Az *Abrázolt Folyóirat* egyedülálló kezdeménye új fejlődés kiindulópontja lehetett volna; ennek bizonyítéka az évekkel utána indult *Vasárnapi Ujság* pályája.

DEZSÉNYI BÉLA.

ELVI KÖZÖS ALAPOK A KÜLÖNBÖZŐ SZAKRENDSZEREKBEN.*

Amikor 1937-ben a párizsi dokumentációs világkongresszuson a mai témánkkal kapcsolatos határozati javaslatot szövegeztük meg, a megoldásra váró feladatok számos formában jelentkeztek. Először is fontosnak találtuk, hogy a különböző szakrendszerekből időálló, vagy legalább is viszonylagosan lerögzített mintaséma alakuljon ki. Ezzel kapcsolatosan kívántuk, hogy a könyvtárosok és dokumentalisták nemzeti szövetségei az osztályozási rendszereket gyűjtsék össze, tegyék hozzáférhetővé és csoportosan tanulmányozzák, egyben azt is, hogy a szaktudományok nemzetközi szervei munkálják meg szakjuk mintaosztályozásának rendjét. Igényeltük a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége osztályozási egyeztető kutatásainak folytatását és a Nemzetközi Dokumentációs Intézet osztályozási bizottságának a különböző szakrendszerek és az osztályozás elmélete és általános elvei tekintetében megkezdett munkálatainak folytatását és kimélyítését. A kongresszus javaslatainkat teljességükben elfogadta.

Íme, a tudományos világ hadseregeit mozgósítottuk, hogy a különböző szakrendszerek elvi közös alapjaihoz előnyomulhassunk. Ne méltóztassanak tehát tőlem, a magános harcostól azt várni, hogy hadseregeket tegyek feleslegessé és munkájukat elvégezve a kérdést maradéktalanul megoldjam. Legyek én csak felderítő járőr, aki a terepet tisztázza és rávilágít arra, hol és hogyan lehet ezt a bonyolult kérdést megragadni. S legyen szabad ezen kiküldetésben necsak szemlélődő, tapasztalati, hanem célszerűen tevékeny, szabályozó módszereket igénybe vennem!

* Felolvastatott a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének második kongresszusán, 1939. június 9-én.

Miért is kutatjuk a különböző szakrendszerek elvi közös alapjait? Mikor egyesületünk vezetősége ennek a témának ki-tűzését a könyvtárak együttműködése szempontjából lényeges-nek találta, bizonyára szeme előtt lebegett a sokak előtt ma talán még távolinak látszó cél: a könyvtári szakrendszerek egy-ségesítése.

Ismerjük a nehézségeket, akadályokat, amelyek itt élénk tornyosulnak és ismerjük azt a régi, begyökerezett könyvtárosi közvéleményt, amely ennek a célnak elérését utópiának tekinti. Tudjuk, hogy minden könyvtárnak más hivatása van, más a technikai adottsága. Nagy eltérések vannak a könyvvállomány szám- és tartalombeli különbözősége folytán. De azt is tudjuk, hogy a rendszerek nemcsak az egyes könyvtárak természete, állománya stb. szerint igazodnak, hanem és mentől mélyebben hatolunk a rendszerbe, annál inkább az egyes szaktudományok által kialakított fogalmi rendszer pilléreire épülnek fel. Emellett azok a beláthatatlan előnyök, amelyekkel az akárcsak viszony-lagosan lerögzített, időálló mintaséma kecsegtet, megérdemlik, hogy a szakrendszerek elvi közös alapjaiból kiindulva megkísé-reljük az egységesítés útját egyengetni: mégpedig országoként változó szervezéssel a rendszernek abban a részében, ahol az el-térő fejlődés és adottságok a nemzeti igények kielégítését kíván-ják, egészen általánosan az összes, ilyen gátlásokkal nem terhelt (természettudományi, technikai stb.) szakokban. Ilyen értelemben el is tudunk képzelni a tudomány mindenkori állásához automa-tikusan igazodó és a könyvtári technika fejlődésével lépést tartó világrendszert. Ennek egyes részeit, szakjait, alszakjait aztán az egyes könyvtár, vagy könyvtártípus olyan terjedelemben, annyira tagoltan veszi át és alkalmazza, ahogyan és amennyire azt céljai és szakokszerinti állománya indokolja.

De ne nézzük a jövőt, maradjunk a jelennél és a multnál! Eddig általában csak a tudományrendszerező, az enciklopedikus, a bölcséleti szakrendszerek igyekeznek minden fogalmat fölé- és alárendeltségi viszonyba helyezni. Így bölcséleti, természet SPEN-CER¹ világos elgondolásából kiindulva, a szakrendszerek közös alapjait könnyen megtaláljuk.

¹ HERBERT SPENCER: The classification of the sciences. 3. ed. London. 1872. p. 3—4., 24.

Egy-egy osztály, szak, alszak, csoport, cím, vagy nevezzük bármiképen a szakrendszer felosztásbeli alkotóelemeit, csak olyan fogalmakat vagy tárgyakat tartalmazhat, illetőleg foglalhat össze, amelyek egymás között több közös ismérvet, több közös jelleget mutatnak fel, mint az ebből az osztályból, szakból, címből kizárt bármely más fogalom vagy tárgy. Az osztálybeli fogalmak, tárgyak közös jellege, közös ismérvei egyben fontosabbak is, mint azok az esetleges közös ismérvek, melyek az osztályon kívül álló fogalmakhoz, vagy tárgyakhoz kapcsolódnak. Tehát a szélesen tagolt szakrendszernek, amely minden fogalomnak és tárgynak, még az egyednek is ki akarja jelölni a helyét, az előbb említett közös jellegek és ismérvek számát és súlyát kell alaposan mérlegelnie, hogy az egyednek ennek a követelménynek megfelelő fölérendelt címbe, szakba, vagy csoportba ossza.

A szakrendszerek közötti különbözőség most már onnan származik, hogy különböző időben és különböző tudósok és rendszerezők más és más ismérvet és jelleget fedeztek fel, illetőleg találtak súlyosabbnak.

Már az egyedi fogalomnak, tárgynak is lehetnek tehát különböző nézőpontjai, amelyek helyét a rendszerben meghatározzák. Mennyivel inkább áll fenn ez a lehetőség összetett fogalmak, összefoglaló ismeretcomplexumok, tudományágak elhelyezésénél, ahol több szempont, más és más igény szól amellett, hogy a kérdéses tárgy helyét itt vagy ott rögzítse le. Hiszen egy-egy tárgy több fölérendelt fogalomnak, több tudománynak lehet lényeges alkotóeleme.

A rendszer helyes kialakulását persze számos feltételhez köti az irodalom. Példaképen — fényszórónkat csupán egy pillanatra odairányozva — említjük meg azon kellékeket, amelyeket egyik kortársunk az ideális rendszer velejáróinak tart. HUGO DINGLER² szerint legyen logikai ellenmondástól mentes, zárt egység, amely az emberi gondolat rendszerképes elemeit befogadni képes. Legyen érvényessége annyira abszolút és tökéletes, mint a filozófia apriori ítéletei . . . alapzata oly szilárd, hogy az ellenetésnek még a gondolatát is kizárja stb.

Ezeket a bölcséleti gondolatokat ma itt nem követhetjük. Térjünk tehát rá a könyvtári és könyvészeti rendszerek vizsgá-

² HUGO DINGLER: Das System. München, 1930. p. 31.

latára. Míg a tudományos rendszerek a fogalmakat, ezek az irodalmat foglalják keretbe. Ez a lényeges különbség közöttük. A könyvtári és könyvészeti szakrendszer túlnyomóan adott anyagból indult és indul ki. A könyvtári vagy könyvészeti anyagot, nyomtatványokat, bibliográfiai egységeket tartalmuk alapján a tudományok felosztása szerint csoportosítja ugyan, de a praktikus szempontot domborítja ki. Vagyis a könyvtári szakrendszer nem akar mindig szigorúan logikus lenni, hanem a könyvtári használhatóságot előtérbe helyezi. Épp ezért van minden könyvtári szakrendszerben — a logikus és tudományos tagolástól eltérő — betűrendes alosztályozás is. Sőt azt is mondhatjuk, hogy ennek rendezési igénye nyomatékossá válik, ha a szisztematikus elrendezés problematikus vagy ingadozó.

Nem akarunk itt kitérni azokra az esetekre, amikor a szisztematikus és a betűrendes tárgyi, vagy a szótárkatalógus alkotóelemei tudatosan elegyítve jelentkeznek a könyvtári rendszerben. Vagyis nem terjesztjük ki kutatásunkat a tárgyi katalógus vegyes formáira. Mi csak arról az esetről beszélünk, amikor a tárgyi katalógus kifejezetten szakrendszeren alapul és azon belül a betűrend csupán kiegészítőként szerepel. A szisztematikus alapelv itt tehát fennáll mindaddig, amíg a tudományos kutatás és irodalmi feldolgozás tárgyát képező ismeretek logikus felosztási láncolata az adott tudományág, vagy ismeretkomplexum alá rendelt fogalmakat áttekinthetően tudja tagolni. Ha ez a körülmény nem forog fenn, mert az egymásmellé rendelt fogalmi láncszemek nagy számban vagy bonyolult összefüggésben jelentkeznek a rendszer valamely adott fokának további tagolásánál, — még a nagyobbigényű könyvtári szakrendszer is szívesen beéri a betűrendes szükségmegoldással.

Méltóztassanak most már, hogy konkrétabb területre jusunk, lelki szemeik elé állítani az újabb könyvtári szakrendszereket, mondjuk DEWEY óta, akinek föllépése mindenesetre fordulópontot jelent osztályozás és könyvtári szakrendszer terén, s íme szellemes változatait kapjuk az elgondolásoknak. Említsük meg DEWEY tizedes rendszere mellett csak a jelesebbeket! Itt van CUTTER expansive classification-je, a hallei HARTWIG-rendszer, a BONAZZI-féle, a washingtoni Library of congress-é, BROWN subject classification-je és a legújabb, a BLISS-féle rendszertani elgondolás. Ezekén tünődve most már elhatározhatnók, hogy

tüzetesen megvizsgáljuk őket, továbbá felvonultatjuk az összes szakrendszereket, sőt az egyes tudományágak rendszerező törekvéseit és módszereit. Azután lehetne mindezeket összehasonlító kritikával egymás mellé állítani, értékítéletet mondanunk és így egyengetnünk az elvi közös alapokhoz vezető utat. Előadásunk szűkre szabott kerete folytán ezt az eljárást mellőznünk kellett. Ez az eljárás különben is csak akkor vezetne eredményre, ha már ismernők az elérendő, az eszmei rendszert, amely érvényességének, megdönthetetlenségének végső és alapokat önmagában hordja.

De térjünk vissza az előbb említett rendszerekhez és szögezzük le, hogy mindegyikben óriási agymunka fekszik. Igyekeztek a rendszerezés általános és a könyvtári különös követelmények figyelése mellett a tudományok összefüggése, belső kapcsolata alapján célt érni. Az eredmények mások és mások és nem kielégítőek. S miért nem? Talán azért, mert a rendszerek egy síkban fejlődtek. A tudományok közötti összefüggés és kapcsolat ellenben többrétű, egymást keresztező. Ezt a viszonyt csak két-, vagy háromkiterjedésű sémával lehetne érzékeltetni. Erről a sémáról, illetőleg teljes kialakulásáról az elképzelések még hiányoznak, de legyen szabad ennek előszelét éreznem a bruxellesi decimális közös alosztásaiban, RUDOLF FOCKE³ azon megkülönböztetésében, amelyet szerinte a szakrendszer és az osztályozás anyagi vagy tudományos és formai vagy irodalmi elvei között kell alkalmazni; továbbá akkor, amidőn H. EPPELSHEIMER⁴ kulcsrendszere és minden tudományágon belül ismétlődő alosztályozása, H. TREBST⁵ analitikus módszere a cím tárgyi elemeivel és H. E. BLISS⁶ alternatíváinak rendszere — a két utóbbi által a közös alosztásoknál alkalmazott gyakorlatias egyszerűsítés — mind arra utalnak, hogy az egydimenziós megoldást éppen legújabbban nem találják kielégítőnek. Amikor a minden tudományban ismétlődő csoportok a főfelosztásból kiválnak, mellékrendszerben felfejlődnek, de a főrendszerrel szabályozott, állandó

³ Festschrift zur Begrüssung der sechsten Versammlung Deutscher Bibliothekare in Posen am 14. u. 15. VI. 1905. p. 5—15.

⁴ Zentralblatt f. Bibliothekswesen 1929. p. 406—424.

⁵ U. ott. 1931. p. 36—61, 119—138.

⁶ The organization of knowledge and the system of the sciences. New York, 1929 and The organization of knowledge in libraries. New York, 1933.

kapcsolatot tartanak fenn, meg is indult a kialakulás a kétsíkú rendszer felé.

Nem állítjuk, hogy régebben a szakrendszerek alkotói nem érezték meg, vagy talán rá is jöttek, hogy fogalmak, elméletek, elnevezések a mögöttük levő régi, új és legújabb tartalom szerint változnak, összeszűkülnek, majd kiterjednek és összefonódnak. De a kemény diót nem törik fel. Eleve számolnak a rendszer elkerülhetetlenül bekövetkező átalakításával.

Tudományok és ezek fejezetei nemcsak adott időpontban keresztezik egymást, hatolnak egymásba, dolgoznak azonos területen más és más kutatási pontból kiindulva, hanem ez a kúsztálságnak látszó állapot az időben is mutatkozik. Vagyis minden szakrendszer elavul. Ha a jelenkor számára készül, már a régi anyag beosztásánál is mutatkoznak nehézségek. A modern, az újonnan keletkező problémák számára meg éppenséggel nincsen kijelölt hely.

Az ügyes könyvtári szakrendszer elmúlt korok problémáinak az újonnan felállított szakrendszerben még biztosíthat helyet. Ezt a célt úgy éri el, ha a lezárt korok olyan témáinak, amelyek a tudományág modern tárgyalásánál már nem fordulnak elő, külön alszakot jelöl ki. Két legyet ütött így egy csapásra. Biztosította az olyan könyvek gyors szakozását, amelyek elmúlt korokban gyakran tárgyalt, kedvelt témákat dolgoznak fel. Egyben tehermentesítette a modern alszakokat, amelyek így csak az élő, érvényesülést kereső anyagot tartalmazzák.

Bonyolultabb a kérdés, ha közös elvi alapot keresünk a fejlődő, még ki nem alakult problémák szakrendszeri elhelyezésére.

Elméletileg nehéz határvonalat húzni annak megállapítására, hogy itt vagy ott és tényleg bekövetkezett-e valamely tudományban, vagy annak egyik részében olyan korszakalkotó változás, hogy a meglévő szakrendszer felosztása nem használható az új anyag elhelyezésére. Súlyosbítja a helyzetet, hogy minden új irány valamiképpen kapcsolódik a régihez, a lezártához; azután túlnő rajta.

Gyakorlatilag az osztályozásnál látjuk ezt a helyzetet kialakulni. Az új kérdésre vonatkozó irodalom megduzzad. Az anyagot ide is, oda is beosztják. A szakrendszer ezen, vagy amazon helye egyaránt alkalmas, vagy jobban mondva egyaránt

alkalmatlan az új témát tárgyaló nyomtatvány elhelyezésére. A régi keretben a kérdés nem oldható meg. Az illető tudományágban az egyik korszak lezárult. Az új téma új korszakot is jelent.

A különböző szakrendszerek ezt a kérdést elvi alapon megoldani meg sem kísérelték. A sokszor elkerülhetetlen módosítás az egyes könyvtár belső ügye lett. ADOLF MEYER, aki tanulmányaiban⁷ ezt a kérdést legbővebben tárgyalja, azt javasolja, hogy csak egyes korokra érvényes szakrendszerek készüljenek, amelyek tudományáganként az illető szakmában beálló lényeges változások szerint különbözők volnának; azaz a lezárt és az adott tudományág modern felosztásánál már számba nem vehető anyagot, mint történelmi részt az előző kor belső törvényszerűségének megfelelően önállóan kellene felosztani.

A könyvtárnak így több szakkatalógusa volna. Egyenként kitűnőek volnának ezek, de a többes katalógus összes hátrányait szenvednők. Teremthetnénk közöttük utalások segítségével bizonyos kapcsolatot, egységet. Mégis összetett rendszerrel lehetne csak biztosítani az azonos síkon mozgó fogalmakra vonatkozó anyag feltárását.

A szakrendszerezés eddigi irányai szerint lehetetlen általános, a tudományok összességét felölelő s örökérvényű könyvtári szakrendszert egységes logikai alapelv szerint megalkotni.

Állapítsuk meg mindjárt, miután most az általános könyvtári rendszerek tárgyalásáról a szakkönyvtári rendszerek vizsgálatára térünk rá, hogy az eddigi elvek alapján lehetetlen az is, hogy az egyes szaktudományokra bizonyos időben feltétlen érvényességű rendszer az illető szaktudományt minden korban kielégítse.

Mert különbséget kell tennünk az általános és a szakkönyvtárak rendszerei, jobban mondva az általános szakrendszerek és egy-egy tudományág számára készült sémák alapelvei tekintetében.

Minden általános szakrendszer rávilágít a tárgyak és fogalmak összefüggésére: világképet ad, áttekintést az ismeretek, a

⁷ Zentralblatt für Bibliothekswesen 1921—1923. évfolyamaiban több cikk.

tudományok hierarchiájáról. A specializált szakrendszernek más elve és célja van.

Helyesen foglalta össze ezt a kérdést ERIC DE CROLIER⁸ a dokumentációs világkongresszuson és helyesen bízta rá a kongresszus a szaktudományok mintasémáinak megalkotását az egyes szaktudományok nemzetközi szerveire.

Az általános és a szakrendszerek eltérő szemlélete és beállítási módja mellett el sem képzelhető, hogy akár a speciális rendszerek összessége adjon elfogadható általános rendszert, akár fordítva, az általánosból ollózhathnánk ki jó speciálisat. A szaktudomány rendszerezői nem tudják, de nem is akarják szakjuk felosztását általános rendszer keretébe beépíteni. Sőt náluk minden tekintetben uralkodik a specialista szempont. Az elvi alap itt az és ennek is kell lennie, hogy a legkisebb részletre kiterjedően a szaktudomány követelményei egészen a fejlődési irány figyeléséig döntenek felosztás tekintetében. Az egyes szakoknál a fogalmakat, tárgyakat úgy csoportosítják, hogy a szakembernek biztosítsák a legnagyobb hasznot és használhatóságot. Bemutatják elképzeléseiket saját disciplinájuk kapcsolatairól, valamint azt, hogy mit tekintenek rokon és segédtudománynak.

Egy szaktudományon belül alkotott, vagy a szakkönyvtár számára készült rendszer a gyakorlati követelményeket fokozottan figyeli. Hiszen a szakember használja és legjobban úgy használhatja, ha ez símul ahhoz a logikus felosztási rendhez, amelyhez a specialista hozzászokott és amellyel állandóan dolgozik.

A szakkönyvtár rendszere tehát elvileg nem az ösztudomány fölosztásából indul ki, hanem a szakjában létező legjobb kész rendszert választja. Habár ez logikus, a tudományok logikai összefüggésére csak akkor tekint, amikor ez az összefüggés rávilágít saját szakjára vagy ennek elhatárolására.

Ismét más alapelveken nyugszik a népkönyvtár (városi fiókkönyvtár, közművelődési könyvtár) szakrendszere. Míg a tudományos és szakkönyvtár hozzáértő, tudományosan képzett közönséggel számol, rendszerét ehhez alkalmazza, addig a népkönyvtáros főfeladata a közönség széles rétegeinek kiművelése,

⁸ État présent du problème de la classification bibliographique, bibliothéconomique et documentaire. Congrès Mondial de la Documentation Universelle, Communications. Paris, 1937. p. 147—156.

s így az irodalomban rejlő kulturális összefüggéseket még a szakrendszeren keresztül is kihangsúlyozza.

Különböző szakrendszerek elvi közös alapjainak megisméréséhez az egyeztetési, vagy összehasonlító táblázatok (concordances) felállítása visz legközelebb.

Az eljárás abban áll, hogy az adott könyvtár régi, részben avult szakrendszere felállítási rendjében feljegyezzük az egyeztetési, vagy összehasonlítási alapul választott egy vagy több modern, elismert szakrendszer jelzéseit. Ezt a műveletet azután megfordítjuk és a másik, majd harmadik stb. rendszer tagolási rendjét követjük és mindíg a mellette felállított rovatokba vezetjük be az összehasonlított szakrendszerek jelzéseit. Ezzel a módszerrel avuló szakkatalógusunkat új és jobb rendszerre való áttérés hosszas munkáját elkerülve felfrissítettük.

Egyeztetni nem kell szükségképen ilyen gyakorlati cél érdekében, hanem történhetik ez az elméleti kutatás szolgálatában is: az összehasonlított szakrendszerek elképzelései találkozásának, eltérésének és ennek alapján bizonyos elvi közös alapoknak kimutatására. Ne riasszon vissza bennünket, ha különösen a szakrendszerek felsőbb rétegeiben akadály mutatkozik. Itt összefoglaló címek gyakran nem általánosan elismert tudományágra, vagy résztudományra utalnak. Minden szakrendszerben akad ilyen mesterkélt összefoglalás, amely önkényesen a tárgynak csak egy vonását veszi figyelembe. Az ilyen szak csak egy bizonyos rendszer különálló sajátossága, egyszer előforduló jelenség, tehát megfelelője más rendszerben nincs. Mint negatívum is tanulságos. Ha egyeztetési eljárásunkat a könyvtári szakrendszereken túl a bölcsesetiakra is kiterjesztjük, bizonyára elmélyítjük és alaposabbá tesszük idevonatkozó ismereteinket. Ezek pedig jelzőlámpák a nagy cél, az egységes klasszifikáció felé vezető úton.

Foglaljuk össze a mondottakat! Kiindultunk abból, hogy a szakrendszerek közös elvi alapjainak keresése egyúttal az egység felé vezető utat világítja be. Rámutattunk az általános szakrendszerek bölcseseti felépítésére és a könyvtáriak gyakorlati célkitűzésére, valamint arra, hogy az eltérő megoldásoknak mi az alapvető hibájuk. Láttuk, hogy mennyire más elveken nyugszik az általános és a specializált szakrendszer. Igyekeztünk az

egyeztetés és összehasonlítás jelentőségét kitűzött feladatunk szempontjából kidomborítani.

Bevezető ígéretünknek tehát eleget tettünk. Kiderült, hogy ezt a bonyolult kérdést hol és hogyan kell megragadni.

Befejezésül álljon itt vizsgálódásunk leglényegesebb eredménye. Szerintünk az eddigi rendszerek közös kiindulópontja, alapelve és éppen ezért talán eredendő fogyatkozása az, hogy az emberi ismereteket adott és többé-kevésbé lerögzített időpontban vették felosztásuk alapjául, a tudományt és annak egyes részeit, alszakjait és elágazásait sztatikus mivoltukban ragadták meg, nem voltak eléggé tekintettel az ismeretágak összefonódására, kúszáltságára és éppen ezért csak egy bizonyos korra érvényes és benne lehetséges, szerkezetét tekintve egydimenziális szakrendszert voltak képesek megalkotni. Állandó módosítással, javítással, tökéletesítéssel és azon igyekezettel, hogy a változtatásoknál a fejlődő kor és tudomány újabb követelményeit figyelembe veszik, egy-egy régi rendszer életképességének határát ki lehet tolni, az összeomlást ideig-óráig el lehet kerülni, de a ki-elégítő és időálló szakrendszer csak akkor valósul meg, ha abból indul ki, hogy az emberi ismeretek, a tudomány és ennek alkotóelemei állandóan fejlődnek, módosulnak, egymást átkarolják, egymásba áthatolnak, állandó mozgásban vannak. Tehát csak olyan rendszerezéssel lehet célt érni, amely úgy a térbeli adottságot, mint a dinamikus erőket figyelembe veszi; vagyis olyan felosztással, amely a többirányú rétegződés okozta akadályokat nem kerüli el, egyben eleve számol a módosulásokkal, határeltolódásokkal és szakrendszerét úgy építi fel, hogy ez öntevékenyen alkalmazkodjék az emberi ismeretek fejlődéséhez.

WITZMANN GYULA.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR MODERNIZÁLÁSA.

Ha a Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárának utolsó másfél évtizedéről beszélünk, rögtön megmondjuk olvasóinknak: ezen a területen is a szerves fejlődést becsüljük leg-
többre, hagyománynak és újításnak azt a szerencsés ötvözetét,
mely egyedül méltó hazánk legrégebb tudományos közkönyv-
tárához. A több mint 300 éves mult, mely középkori biblioté-
kák anyagát mentette meg a mindenkori magyar műve-
lődés számára, nemcsak öntudat, hanem kötelezettség is: messze
kikerülve a parvenü-sors gyökértelen magatartását, méltónak
mutatkozni a súlyos örökség korszerű fejlesztésére és áhítatos
továbbadására. A könyvtár vezetői mindenkor tisztában voltak
ezzel a magyar tudományos életben nem jelentéktelen szerepet
vállaló feladatukkal s midőn a korszerű újításokat éppen a több-
százéves hagyomány életereje immár halaszthatatlanná tette, a
könyvtár jelenlegi igazgatója ezeket az újításokat a hagyomány
és modernizálás elveinek összeegyeztetésével végezte el. Ezek a
feladatok anyagi és szellemi viszonylatban egyaránt jelentkeztek.
Ha a 700.000 kötetre gyarapodott könyvanyag elhelyezéséről
kellett gondoskodni, az épület átalakítását úgy kellett elvégezni,
hogy a renaissance-stílusban épített, műemléknek nyilvánított
épület külső képe ne változzék meg. Ha pedig a könyvtár ügy-
menetének, katalógusainak, egész szellemi létének újjárendezésé-
ről volt szó, nem lehetett átvenni kritikátlanul a modern könyv-
tári gyakorlat sokszor nagyon is csábító megoldási módjait, ha-
nem az egyedül lehetséges történeti alapra kellett helyezkedni és
vállalkozni a hagyomány és modernség összeegyeztetésére.

A háború és a háború utáni évek zűrzavara természetesen
megviselte az Egyetemi Könyvtárat is. Ezen általános, a könyv-
tárak életében jólismert bajokat felesleges itt részleteznünk, hi-

szen a felrajzolandó kép negatívja úgyis rávilágít majd erre a fejlődési zavarra. De a huszas évek első felében a vezetés sem lehetett a szükséghez mérten energikus és rugalmas, hiszen a könyvtár fejlesztésében oly gazdag érdemekkel bíró FERENCZY ZOLTÁN, hátamögött a háborús és a forradalmi évekkel, közel a hetvenedik esztendőhöz, elfáradt a sokszor csakugyan meddő küzdelemben s a hagyományörző feladat maradéktalan teljesítése után az újításokat utódjára hagyta, aminthogy ez az élet természetes rendje is.

Ezután a korszerű könyvtári gyakorlat elveinek megfelelően a könyvtár és a közönség egymáshoz közelebb hozása lett a munka vezető gondolata. Bármilyen történetik azóta majdnem másfél évtizede az Egyetemi Könyvtárban, közvetlenül vagy közvetetten ezzel a céllal függ össze. Hogy a közönség érdekei kielégítenek, legégetőbb szükség a könyvbeszerzések hiányainak pótlására volt. A háborús s az azt követő évek anyagi, közlekedési és szellemi zavarai különösen a folytatásos (sorozatok, gyűjtemények, folyóiratok) munkák beszerzését nehezítették meg, helyesebben ezeknek elmaradása a könyvtárnak éppen legértékesebb s tudományos szempontból is legfontosabb (folyóiratok!) részét tette hiányossá vagy csonkává. Mivel ezek beszerzése az évek múlásával egyre körülményesebbnek látszott, a könyvtár első feladatának tekintette ezeknek a háborús hiányoknak a pótlását. A statisztika minden szónál jobban rávilágít erre a munkára: míg 1925-ben 4652 kötetrel gyarapodott a könyvtár, az 1926/27. tanévben (júliustól a másik júliusig) 7790 kötetre, 1927/28-ban 9100-ra, 1928/29-ben pedig 11.430-ra emelkedett s azóta is átlagban 10.000 kötet körül mozog évenként. A folyóiratbeszerzés terén hasonló jelenséget észlelünk: 1925-ben 282 kurrens folyóirat járt az Egyetemi Könyvtárba, 1927/28-ban már 947 s ez a szám csekély ingadozással azóta is ezen a színvonalon maradt. Felesleges bizonyítgatnunk, hogy a tudományos életben és a tudós kutatásban oly nagy szerepet játszó folyóiratok számának eme megnövekedése milyen nagy mértékben szolgálta az olvasóközönség érdekét. Ezt a közönség is átérezte s fokozódó látogatókedvével hagyta helyben és erősítette meg a könyvtárvezetés szándékait: míg 1925-ben 3669 látogatója volt a folyóiratosztály olvasótermének, 1927-ben 11.990 olvasó kereste fel s 25.199 művet használt a két év előtti 5776-tal szemben!

Hogy az Egyetemi Könyvtár a gyűjtési körébe tartozó tudományos könyvtermelés átfogó beszerzéséhez láthatott, ahhoz természetesen nem volt elég a jószándék, hanem anyagi eszközök is kellettek. Az Egyetemi Tanács megértése lehetővé tette, hogy az 1926/27. tanévtől kezdve az egyetemi hallgatóktól fejenként és félévenként fizetett könyvtári díj 1 P-ről 5 P-re emeltessék fel; a konjunktúra éveiben ez az összeg körülbelül 60.000 P volt, bár 1931 óta állandóan csökkenik az egyetemi hallgatók számának fogyásával, de azért még ma is eléri az évi 45.000 Pt. Ilyen módon a könyvtár egyéb eredetű bevételeivel együtt körülbelül 100.000 P áll rendelkezésre évenként a dologi kiadások fedezésére. A Bibliográfiai Központ megszervezése, majd tudományos kiadvány-cserekapcsolatainak széleskörű kiépítése szintén jelentékeny mértékben járult hozzá a folyóiratok számának növeléséhez.

Az Egyetemi Könyvtár új beszerzései és a legfontosabb kurrens folyóiratok előfizetése által jelentékeny mértékben igyekezett tudományos és művelődési feladatát teljesíteni — erről látogatói inkább tudnak, mint azokról a fontos és értékes könyvadományokról, melyek az elmúlt tíz esztendőben legtöbbször külföldről származtak s melyek a magyar és külföldi irodalmi és tudományos kapcsolatok elsőrangú tényezőjévé emelték a Pázmány Tudományegyetem Könyvtárát. Ezekről az érdekes, nem egy esetben külön gyűjteménnyé fejlődött könyvadományokról is említést kell tennünk.

Könyvtárnak könyvet ajándékozni háromféle indoklásból szoktak. Az első kegyeleti, örökhagyótól származó, tartasuk tiszteletben mi is: egy élet könyvekben kikristályosodó monumentuma nyer remélt örök megőrzést a személytelen közkönyvtár polcain. Értékmozzanatot ne vigyünk bele, az örökhagyót sem ilyenek vezették. A másik típus már veszedelmes a könyvtár számára, annál is inkább, mert a jószívű mecénás kegyes hangján szól: barbár legyen, aki meg meri szégyeníteni! Pedig leggyakoribb indítók a az otthoni nagytakarítás vagy költözködés s az ilyen kellemetlen gondokkal küzdő embernek eszébe jut egy nagy nyilvános könyvtár címe és kultúrmecénássá magasztosul: az otthon feleslegessé vált harmincéves tiszticímtárakat és a multszázadi egyetemi tankönyveket kegyes lélekkel beküldi a könyvtárnak...

A harmadik típus az értékes adományozó; ez a mi esetünk: midőn az adakozó határozott művelődési és tudományos célok megvalósítása érdekében nem egyszer egy ország vagy faj szellemi kincsének javát teszi a könyvtár polcaira, hogy közvetlen és élő kapcsolatot teremtsen két ország kultúrája között. Ezeknél az adományoknál nem kell minden esetben a sors véletlen kedvezését keresni, inkább ez a körülmény is szervesen beleilleszkedik az utolsó másfél évtized fejlődésébe. Ezúttal csak a legfontosabbakra terjeszkedünk ki, megjegyezve, hogy ezek mindegyike értékben is díszére válik az Egyetemi Könyvtárnak: a Carnegie Endowment for International Peace 1200 kötetből álló reprezentatív amerikai gyűjteménye, az Ente Nazionale „L'Italica“ firenzei egyesület 1045 kötetes olasz történelmi könyvekből, forráskiadványokból álló adománya, a francia kormány körülbelül 1500 kötetes ajándéka, az Isak Collijn által kezdeményezett reprezentatív svéd könyvtár majd 500 kötetben, továbbá a Nemzetek Szövetségének több ezer kötetre rúgó kiadványai s végül DAVID HUNTER MILLER amerikai diplomatának My diary at the conference of Paris című 22 kötetes munkája, mely a párizskörnyéki békék előkészítő tárgyalásainak páratlanul érdekes és magyar szempontból is nagyfontosságú gyorsírói feljegyzéseit tartalmazza. HUNTER MILLER munkája mindössze 40 példányban jelent meg s csupán négy sorozat került át belőle Európába.

A könyvanyag megnövekedése mellett ugyancsak a közönséggel való kapcsolat szorosabbá fűzése érdekében történt a könyvtár nyitvatartási idejének meghosszabbítása. Ennek következtében a nagyolvasóterem és a folyóiratosztály reggel 1/29-től este 8 óráig a közönség rendelkezésére áll. Az előcsarnokban felállított tárló-szekrények pedig az új beszerzések iránti érdeklődést kívánják kielégíteni és állandó kiállítással várják az olvasókat.

Hasonlóképpen a könyvtár igénybevételének fokozása volt az irányadó szempont a nagy olvasóterem könyvanyagának felfrisítése alkalmával is. Bár hasonló intézkedések természetesen régebben sem voltak ismeretlenek a könyvtári gyakorlatban, ez az intézkedés mégis újítást jelentett. Mert míg azelőtt csak nagyobb időközönként került sor az olvasótermi anyag modernizálására, az elmúlt években s jelenleg is a közönséget leginkább érdeklő és legáltalánosabban szükséges új beszerzéseknek az olvasó-

termi anyagba való beosztása a beszerzésekkel párhuzamosakká, tehát állandóan folyamatossá tétetett.

A könyvek hozzáférhetőségének növelése érdekében a katalógusok is revízió alá kerültek. Néhány új címjegyzékfajta került felállításra: az olvasóterem használatára háromszoros karton címjegyzék készült; hasonló címjegyzék állíttatott össze és tétetett a közönség részére hozzáférhetővé az anyagában felújított segédkönyvtárra vonatkozólag is. Nagymértékben elősegíti a közönség tájékozódását a földrajzi címjegyzék, melyet a betűrendes címjegyzékből fokozatosan kiemelve, a kölcsönosztályban bocsát a könyvtár olvasóinak rendelkezésére. Ezenkívül egy portrékatalógus fokozatos felállításáról is gondoskodás történt, amelyben minden, a könyvtár állományában levő könyvben található arckép külön kartonlapon van nyilvántartva. A helyrajzi katalógus — melyről később más vonatkozásban bővebben fogunk szólni — a beérkezés sorrendjében tájékoztat a könyvanyagról s a raktárrevízió szempontjából nélkülözhetetlenné vált.

Szintén a könyvek hozzáférhetőségén kívánt javítani a könyvtár, midőn 1931-től kezdődőleg az 1876-ban létesített szak-katalógusnak részletesebb felbontásához fogott, könnyebben használható alszakokra bontva a felduzzadt anyagot. Ez a munka karöltve jár az egész könyvanyagnak és a régi felvételeknek revíziójával is. A régi szakoknak alszakokra bontása természetesen símul a könyvtár egész anyagához s a XIX. század előtti gazdag könyvanyag szakozására megfelelőbb, mint az ahistorikus szemléletű decimális rendszer. S a közönség érdekeit azzal a nagyfontosságú előnnyel is szolgálta, hogy, nem idézve fel a raktári rendszer megváltozását, semmi zavart sem okozott a kiszolgálásban és a könyveket még rövid időre sem vonta el olvasóitól.

A fokozott kívánalmaknak természetesen csak úgy tudott eleget tenni az Egyetemi Könyvtár, hogy felszökkenő gyarapodását megfelelő keretek között helyezhette el. A helyszűke, minden régibb könyvtárépület réme, itt is hamarosan fellépett. Jellemző, hogy ennek a kérdésnek megoldására még egy 1914-es, háború előtti miniszteriális értekezlet új könyvtár építést tartotta szükségesnek! Ez természetesen az ábrándok világába tartozott, a fojtogató valóság azonban olcsóbb és igénytelenebb megoldást sürgetett. A könyvtár működéséről szóló évi jelentések állandóan a férőhely-kérdéssel foglalkoznak, mint legégetőbb,

megoldást kívánó problémával. Így az 1926/27. évről szóló jelentés arról számol be, hogy a könyvtár a helyszűke miatt új szerzeményeit kénytelen az ablakpárkányokon és a padlón elhelyezni. Több mint egy évtizeden át nagy munka folyik új férőhelyek előteremtésére. Az alagsorban és a második emeleten sor kerül minden nélkülözhető hely raktári célra való lefoglalására és beállványoztatására: ilyen módon mintegy 140.000 kötet talál ha nem is végleges, de mindenesetre megnyugtató elhelyezést. Midőn ezek a munkálatok befejeződtek, 1935-ben megkezdődött a régi, helypazarló vas- és faállványok korszerű átépítése, amivel nemcsak minőségi előnyökhöz jutott a könyvtár, hanem a tér okos kihasználásával készült modern vasállványok hosszú időre megoldják a férőhely problémáját is.

Miután adva voltak az átalakítási munkálatok technikai előfeltételei,¹ a könyvtár igazgatójának elgondolásai szerint megindultak az átállványozási munkálatok s ha ezeket a szerencsés véletlen hamaros befejezésre segítené, a jelenlegi 750.000 kötet férőhely 1942-re 1,500.000 kötetre emelkednék s mintegy 60—70 évre meghosszabbítaná az épület jelenlegi keretek közti használhatóságát. A szakkörök előtt jólismert VAJDA—SCHLICK-rendszerű vasállványokat a Ganz r.-t szállította és szerelte fel. A padlózatot gumi vagy linoleum fedi, ahol pedig a magasra méretezett régi helyiségeket három könyvtári etagera kellett osztani, a fényt áteresztő üvegbetonból áll. A falak olajmázolása nemcsak tisztaság, hanem tárgyilagosság szempontjából is illik a vas-üvegbeton-linoleum anyagában rejlő összhanghoz.

Az olvasót jobban érdekli, ha nem teremszámokban, hanem folyóméterben adom meg az 1935-től máig felszerelt állványzatot: kerekszámban 6730 folyóméter az újonnan beépített Vajda—Schlick-rendszerű állványok hossza, amiken megközelítően 235.000 kötet nyerhetett elhelyezést.² Ennek a 6730 folyóméternek költsége — szintén megközelítő pontossággal — 94.000 P volt s így egy folyóméter mintegy 14 P-be került, egy kötetre tehát 40 fillér költség jutott. Ez csupán a vasállványok anyag- és felszere-

¹ A megoldást kívánó előmunkálatokra jellemző, hogy a villanyvilágítás bevezetése a raktárakba szintén ezekre az időkre maradt, amint erről az 1928/29. évi könyvtári jelentés beszámol.

² Folyóméterenként 35 kötetet számítottam, mint átlagot. Tapasztalunk szerint az Egyetemi Könyvtár könyvanyagának ez felel meg legjobban.

lési ára, nincs benne a kőművesmunka, villanyszerelési költségek, gumipadló, üvegbeton, stb. Ezek a munkák ugyanis helyenként változhatnak, egyrésztük házilag elvégezhető s így nem tekinthetők jellemzőknek. De a folyóméter átlagárral is vigyáznunk kell, mert ez nem kismértékben annak függvénye, hogy milyen sűrűn vagy ritkán helyezzük el az egyes polcokat aszerint, hogy kisebb vagy nagyobb alakú könyvek raktározására van szükségünk.

A raktárak átalakításával kapcsolatban egyéb problémák is megoldást nyertek. A könyvkölcsönző osztálynak az emeletről a földszintre helyezésével s korszerű kézirat- és ősnymtatvány raktárterem megépítésével két hivatali helyiség felszabadult s így lehetővé vált az egyetemi tanárok részére külön dolgozóhelyiség berendezése, mely nyolc asztallal, telefonnal, a raktárba szolgáló elektromos fényjelzőkészülékkel nyugalmat és kényelmet biztosított a dolgozó professzorok számára. Az elmúlt másfél év háborús feszültsége szükségessé tette egy korszerű óvóhely felszerelését is, ami idejében megtörtént. Jelenleg az épület tűzbiztonságának megoldása szerepel műsoron s megkezdődtek az egész padlásteret beborító vasbetonfödém műszaki munkálatai.

Mint már említettem, a könyvkölcsönző osztály az első emeletről a földszintre helyeztetett le. Itt 30 ülőhellyel bíró, a régi-nél nagyobb, világosabb helyiséget nyert a könyvtár, mely a folyóiratosztály egy sötét raktárrészből és a hozzácsatlakozó, eddig felhasználatlan folyosóból alakult. Ennek a megoldásnak a közönség szempontjából az is előnye, hogy az előcsarnokból közvetlen bejáratral bír; a hivatali munka szempontjából pedig az a jelentősége, hogy a könyvkölcsönző közönség a tisztviselők munkahelyétől teljesen elkülönül. Igaz ugyan, hogy a lehelyezés által megszűnt a könyvkölcsönzési osztály közvetlen kapcsolata a raktárakkal, de technikai berendezéssel közvetlen kapcsolat létesült a könyvkölcsönzési osztály és a raktárak, valamint a hivatali helyiségek között. Minden raktári emeleten és a hivatali helyiségben is állomással bíró csőposta, minden könyvtári etage-on megálló, két egymással párhuzamosan működő könyvlift, az egész raktáron végighúzódo telefonösszeköttetés biztosítja a feladott térbeli kapcsolatot. A könyvkölcsönzőosztályban „végállomással“ bíró csőposta futárja pillanatok alatt a megfelelő raktárrészbe szállítja a kérélapot s az elektromos lift hasonló gyorsasággal viszi le a kölcsönzőhelyiségbe a könyveket.

Esetleges, nem várt zavar esetén telefon útján bármelyik raktárban szolgálatot teljesítő altiszttel érintkezésbe lehet lépni.

Mindezekkel az újításokkal sikerült elérni, hogy a közönség kiszolgálása a könyvkölcsönzést vezető tisztviselő legteljesebb ellenőrzése alá került: a közönség az eddigi gyakorlattól eltérőleg nem az altisztekkel, hanem a könyvkölcsönzést vezető tisztviselővel jutott közvetlen kapcsolatba. Neki adja át a kívánatlapokat, melyekre a tisztviselő mind az átadás, mind a raktárból való visszaérkezés időpontját órabélyegzővel rávezeti. Ilyen módon egyrészt sikerült elérni azt, hogy nem hevernek elintézetlenül a kívánatlapok, másrészt a tisztviselői ellenőrzés lehetősége a könyvek kikeresését meggyorsította. Egy-egy könyv kikeresésének *átlagos* ideje 3—5 perc között ingadozik, csupán egy-két kivételes esetben éri el a tíz percet, vagy negyedórát. De nemcsak a vezető tisztviselő ellenőrzése, hanem a technikai berendezés előnyös lelki hatása is közreműködött a munkatempó meggyorsulásában; a gépezet pontos és gyors működése iramát rákényszerítette az azt kiszolgálókra, ember és gép egymást segítve dolgozik a közönség érdekében.

Mindezen újításokkal és intézkedésekkel sikerült az eddig elsikkadt egyéni felelősséget a könyvkölcsönzésben is érvényre juttatni. Az egyéni felelősségre pedig a könyvtári munkánál azért van nagy szükség, mert a sok egymásba kapcsolódó részmunka ezt a felelősségérzést lecsökkenti, a munkát kollektívvá teszi.

Az egyéni felelősség gondolata a könyvtári munka más területén is kifejezésre jutott s az elvi kapcsolat révén most térünk rá erre. A könyv útja a könyvtáron belül régebben „névtelen“ volt, nem volt felelős senki, vagy ha úgy tetszik, mindenki: de a valóság az volt, hogy a könyv életadatai mögött nem állt az egyén hitelesítő jóváhagyása. 1930 óta azonban egy ilyen beosztású cédula kíséri minden egyes könyvet:

Szerző :	Naplózás :
Cím :	Szakozás :
	Számozás :
Kéri :	Címfelvétel :
Rendelés előtt :	Revízió :
Megrendelhető :	Kötés :
Beérkezés után :	Raktár :
Bélyegzés :	

Ez a kísérő cédula, az ú. n. pedigré végigkíséri a könyvet könyvtárba érkezésétől az elraktározásig. Rögzíti azok nevét, akik dolgoztak vele, s azt az időpontot, midőn kézbevették és továbbadták. E kísérő cédulák bevezetése nyújtott egyébként lehetőséget a már említett helyrajzi katalógus felállítására is: hátlapjukon ott olvasható a hozzájuk tartozó könyv átütéssel készült felvétele.

Így lett az egyéni felelősség gondolata az egész könyvtári munka irányítójává: immár nem lehet megbújni a névtelenség kényelmes, de felelőtlen homályában. A beszerzés és katalógizálás minden mozzanata, a könyvkiadás és a raktári munka egyaránt a felelősség fényében történik. Közönség szolgálata és egyéni felelősség elve: nem nehéz köztük a kapcsolatot felismerni. Az Egyetemi Könyvtár utolsó másfél évtizedének munkáját ez a két, egymást feltételező gondolat irányította s vezeti majd a jövőben is, mert hagyományt és modernséget így tud teremő öszszefogásban egyesíteni.

HARASZTHY GYULA.

VIDÉKI KÖZKÖNYVTÁRAK.

Rendkívül nagy az eltérés, amelyet egyes vidéki közkönyvtárak szervezetében, működésében tapasztalhatunk. Különböző fenntartók, vezetők mellett és egységes irányítás híján nem is lehet máskép; de talán jól is van így. Hisz mindenütt, minden városban mások a népességi, a kulturális viszonyok s így a könyvtár működése is — ezekhez igazodván — különböző. Elsősorban fontos az, hogy a közkönyvtár helyes úton jár-e hivatása teljesítésében, megfelelő mértékben terjeszti-e a kultúrát.

A vidéki közkönyvtár ugyanis helytelen úton jár, ha tisztán arra szorítkozik, hogy meglévő, esetleg folyamatosan beszerzett és beszerzendő könyvanyagát megőrizze, gondosan azon lévén, hogy az senki kezébe ne kerüljön. Bár az ország könyvtermésének az utókor számára való megőrzése kétségtelenül fontos feladat, de éppoly kétségtelen, hogy ez nem a vidéki közkönyvtárak feladata. Egyáltalában nem célravezető, sőt kissé mosolygásra készítő az igyekezet, amellyel egy-egy vidéki közkönyvtár őrökdi könyvanyaga felett, holott az a teljességtől annyira távol van, hogy a legjobb akaratnál is csak könyvtártöredékeknek nevezhető. Ezenkívül pedig az ilyen könyvtár célját tévesztette; mert a vidéki közkönyvtárnak nem lehet célja, hogy anyaga használatlanul porosodjék a polcokon, vagy csak egyes kiváltságos személyeknek álljon rendelkezésére, nem ezért „köz”-könyvtár. A vidéki közkönyvtár rendeltetése elsősorban az legyen, *hogy az illető város lakosságának minél szélesebb rétegeit lássa el szellemi táplálékkal s így a kultúra úttörője, pionirja legyen.*

Eszerint tehát első és legfőbb feladatunk nem a *könyvgyűjtés*, hanem a *könyvterjesztés*; ennek megfelelően kell könyvtárunk szervezetét felépítenünk.

E szempont figyelembevételével kell történnie a könyvanyag összeállításának, illetve a meglévő törzanyag kiegészítésének, gyarapításának. A vidék szellemi szükségleteit tekintetbe véve, az egyetemes könyvanyagot két nagy csoportra kell osztanunk: *szépirodalmi és tudományos, illetve ismeretterjesztő irodalomra.* E két csoport közül — amint később számszerű adatokkal alátámasztva látni fogjuk — a szépirodalom az, amely vidéki városokban legnagyobb

keresletnek örvend. E körülménynek több oka van. Egyrészt vidéken aránylag kevesebben foglalkoznak tudományos búvárkodással, másrészt — és ez okozza ismét részben az előző körülményt — a vidéki közkönyvtárak anyagi helyzete nem engedi meg, hogy tudományos munkákkal kellő mértékben felszerellessék magukat. Vidéki kutatóknak még csak az az egy lehetőségük van, hogy a helybeli közkönyvtár útján a nagy fővárosi könyvtáraktól szerzik meg a szükséges anyagot. Tény azonban, hogy ez gyakran — bármennyire előzékenyek e tekintetben a fővárosi közgyűjtemények — mégis nehézségekbe ütközik. Akárhányszor előfordul, hogy a kért munka az illető könyvtárnál a kézikönyvtár, vagy az olvasóterem anyagába tartozik s ezért nem kapható. Ajánlatos volna, hogy ilyen esetekben a merev szabályoktól el lehessen tekinteni, mert rigorózus eljárással a vidéki kutató munkáját rendkívül megnehezítik, sőt néha egyenesen lehetetlenné teszik.

Tanulmányomban azokkal a vidéki közkönyvtárakkal óhajtok foglalkozni, amelyek tényleg működnek is. Figyelmem kívül kell hagynom azokat, amelyek stagnálnak, nem kapcsolódnak be a magyar könyvtári élet vérkeringésébe.

Az első bennünket érdeklő kérdés: kik a vidéki közkönyvtárak fenntartói és mekkora a könyvtárak állománya?

	A könyvtár címe	Fenntartója	Állománya	
			mű	kötet
1	Szegedi Somogyi-Könyvtár	Szeged sz. kir. város közönsége	75.000	129.000
2	Győri Városi Közkönyvtár	Győr sz. kir. város közönsége	—	45.460
3	Vasvármegyei Múzeum Könyvtára, Szombathely	Vas vármegye és Szombathely város Kultúregyes.	23.272	28.976
4	Sopron sz. kir. város Közkönyvtára	Sopron sz. kir. város közönsége	22.700	25.000
5	Debreceni Déry-Múzeum könyvtára	Debrecen sz. kir. város közönsége	—	23.958*
6	Borsod-Miskolci Múzeum Könyvtára	Miskolc város és Borsod vármegye	11.739	19.647
7	Nagykanizsai városi könyvtár	Nagykanizsa megyei város	5.100	6.897
8	Városi Közkönyvtár, Cegléd	Cegléd megyei város	3.458	6.100

* 1937. év végén.

A könyvtári állomány több könyvtárnál letéteket is tartalmaz. A szegedi SOMOGYI-könyvtár törzsanyaga a Somogyi-letét, 43.000 kötetben, amely ki nem kölcsönözhető. A győri városi közkönyvtár külön kezeli a MILKOVICH—ZAMORY-könyvtárt 7562 kötetben. A soproni városi közkönyvtárnak két letéte van: a FRANKENBURG Irodalmi Kör könyvtára körülbelül 2000 kötetes, ebbe tartozik GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN s a SZÉCHENYI-család egyéb tagjai könyvtárának töredéke 282 kötetben,¹ ERTL NÉP. JÁNOS soproni feltörvényszéki tanácsos (1757—1874) könyvtárából 91 kötet; másik a Soproni Kereskedelmi Betegápoló, Segélyző és Nyugdíjegylet 1037 kötetes könyvtára. Ez utóbbit oly feltétellel helyezte letétbe az egyesület, hogy tagjai azt a közkönyvtárnál ingyen használhatják.

A könyvtárak életében rendkívül fontos szerep jut a dotációnak, amely az évi könyvszaporulat mennyiségét döntően befolyásolja. Amint a következő táblázat mutatja, ez a dotáció nagyon különböző és valahogyan nem függ a könyvállomány nagyságától. Meg kell itt állapítanom, hogy egyes könyvtárak fenntartói — nem értékelvén eléggé a könyvtárak kulturális, nemzetnevelő munkásságát — nem fordítanak megfelelő gondot és anyagi támogatást könyvtáruk fejlesztésére.

Közkönyvtár	D o t á c i ó			
	a fenntartótól		az államtól	
	év	összeg P	év	összeg P
Győr	1934	1.600.—	1934	300.—
	1935—36	1.200.—	1935—38	600.—
	1937	1.300.—		
	1938	2.100.—		
Szombathely	(tagdíjából befolyt) összeg		1935	500.—
			1936	400.—
	1938	777.80	1937	150.—
Sopron	1925—31	8.000.—	1937-ig	300.—
	1932—38	4.000.—	1938	600.—
	1939	5.000.—		
Debrecen	1933	4.111.—	—	—
	1934	3.887.60	1934	200.—
	1935	2.331.60	1935	600.—
	1937	4.040.—	1937	400.—
Miskolc	évi	1.000.—	évi	300.—
Nagykanizsa	évi	700.—	—	—
Cegléd	1938	1.224.—	—	—

¹ MKSzemle, 1938, II. szám, 113—122. l.

Mint fentebb említettem, a dotáció döntően befolyásolja az évi szaporulatot. Vannak ugyan könyvtárak, amelyek könyvszaporulatánál az ajándékozás is számottevő tényező; tervszerűen azonban csak vétel útján lehet a könyvtárt fejleszteni. Ezért tehát és azért is, mert állandó jellegű vagy legalább is ilyennek kellene lennie, a dotáció a könyvtárfejlesztés sarkpontja. Ha mármost összehasonlítjuk az egyes könyvtárak dotációját a következő táblázat alapján a könyvbeszerzéssel, az egyes tételeknél tapasztalható aránytalanság mutatja ki az ajándékozás mértékét.

Könyvtár	Év	Könyvbeszerzés	
		mű	kötet
Szeged	1938	663	732
Győr	1935		1.018
	1936		1.192
	1937		1.222
	1938		3.680 *
Szombathely	1938	302	324
Sopron	1935	1.100	
	1936	1.261	
	1937	1.066	
	1938	1.013	
Debrecen	1933	963	1.072
	1934	1.240	1.361
	1935	862	938
	1937	575	655
Miskolc	1933		759
	1934		253
	1935		421
	1936		540
	1937		617
	1938		465
Nagykanizsa	1937	137	245
	1938	390	432
Cegléd	1938	179	247

A könyvtár használhatóvá csak akkor lesz, ha megfelelő katalógussal rendelkezik. A vidéki közkönyvtár katalógusának elkészítésénél a legfőbb szempont az, hogy a vidéki közönség igényeinek meg-

* Ebből vétel 388 kötet, ajándék és csere 3292 kötet.

feleljen, vagyis szakrendszere egyszerű és könnyen áttekinthető legyen. Ez a körülmény, és a vidéki könyvtárak anyagának többnyire kis terjedelme okozza azt, hogy vidéken a decimális szakrendszer nem igen tudott meghonosodni. Az egyes könyvtárak vezetői inkább saját könyvanyagukhoz mért és ahhoz igazodó szakrendszert állítottak fel, amely természetesen meg sem közelíti tökéletességben a decimális rendszert, de a helyi viszonyok közt kétségtelenül megfelelő. A tárgyalta vidéki közkönyvtárak katalógus dolgában így állnak:

Szeged	ny. kat. nincs cédulakat. : alaplímtár, szaklímtár, tárgy- (fogalmi)- katalógus
Győr	ny. kat. Szórakoztató és ismeretterjesztő irodalom, pótfüzettel cédulakat. : betűrendes ; szakkatalógus munkában van
Szombathely	ny. kat. 1925, pótkatalógus 1927, 1930 ; cédulakatalógus
Sopron	ny. kat. összesített szakrendes kat. 1932, pótkat. 1934, 1936, 1938. cédulakat. : betűrendes
Miskolc	ny. kat. nincs cédulakat. : szakrendes
Nagykanizsa	gépelt szakrendes katalógus
Cegléd	ny. kat. nincs cédulakat. : betűrendes, helyrajzi, olvasó- termi.

A könyvtár eredményes munkájának fokmérője a forgalmi statisztika. Amint látni fogjuk, vidéken nagyobb azok száma, akik kikölcsönözve a könyvet, otthon olvassák el, mint akik helyben, az olvasóteremben dolgoznak. Ez a tény összefügg a már említett körülménnyel, hogy t. i. vidéken többnyire a szépirodalom termékeit olvassák.

A vidéki közkönyvtárak statisztikai kimutatásai rendszerükben annyira eltérnek egymástól, hogy azokat egy rendszerbe beskatulyázni nem igen lehet; így tehát minden könyvtár adataival külön-külön kell foglalkoznunk.

Somogyi-könyvtár, Szeged: E könyvtárnál számbavehető kölcsönforgalomról nem lehet beszélni; olvasótermi forgalmáról nincsenek adataim.

Győri városi közkönyvtár: E könyvtárról meg kell állapítanunk, hogy szükös anyagi támogatás mellett is szép fejlődést mutat-hat fel. Öt évre visszamenőleg következő forgalmat érte el:

Év	Kölcsönzés		Napi átlag		Olvasó-terem
	hány esetben ?	kötet	hány esetben ?	kötet	
1934	3.358	6.898	12	24	191
1935	3.512	6.896	13	24	171
1936	3.845	6.912	14	24	205
1937	5.269	9.804	19	34	452
1938	8.096	15.591	30	55	411

(A napi átlag kiszámításához évenként 286 könyvtári napot vettem alapul, ami az átlagnak megfelel.)

Vasvármegyei Múzeum könyvtára, Szombathely: 1938. évben 21.320 esetben 43.200 kötet könyvet kölcsönöztek ki. A napi átlag itt 74 esetben 151 kötet. A könyvtárnak olvasóterme nem lévén, rendes olvasótermi forgalomról nem lehet szó. A szükséges kézikönyveket a könyvtár munkahelyiségében használják adott esetben.

Sopron sz. kir. város közkönyvtára: Könyvtárunk statisztikájával már részletesen foglalkoztam ehelyütt;¹ az 1937—38. évi adatok már újak.

Év	Kölcsönzés		Napi átlag		Olvasó-terem
	hány esetben ?	kötet	hány esetben ?	kötet	
1934	17.613	35.826	60	121	1.064
1935	20.099	44.442	73	162	960
1936	29.893	72.713	101	245	911
1937	34.988	83.273	118	282	1.054
1938	35.435	92.697	123	323	1.298

Debreceni Déry-Múzeum könyvtára: Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint 92.729 lelket számláló Debrecen közkönyvtára mutatja fel a vidéki közkönyvtárak között a legnagyobb forgalmat, bár könyvvállományával az ötödik helyen áll. (Meg kell azonban jegyez-

¹ MKSzemle 1937, III. sz., 247—250. l.

nem, hogy véleményem szerint e könyvtárnál a többitől eltérő számolási módot használnak a forgalmi statisztikában, mert kissé túl magasaknak találom a forgalom számadatait!)

Év	Kölcsönzés		Olvasóterem
	hány esetben ?	kötet	
1933	71.301	82.005	49.083
1934	67.359	99.786	44.760
1935	68.614	77.164	42.493
1937	62.270	70.172	34.765

Borsod-Miskolci Múzeum könyvtára: nem kölcsönöz ki könyveket rendszeresen, csak kivételes esetekben. Az ilyen módon elért forgalom következőképpen alakul:

Év	Kölcsönzés kötet	Olvasóterem
1933	303	2.468
1934	342	3.329
1935	420	3.049
1936	608	4.041
1937	586	4.691
1938	669	4.962

A *Nagykanizsai városi könyvtár* 1938. évi forgalma: 1869 esetben 2308 kötetet kölcsönöztek ki. Az olvasótermet ez évben 960 olvasó látogatta.

Városi közkönyvtár, Cegléd szintén nem kölcsönöz ki könyveket. Olvasótermi forgalma:

1936-ban 834 olvasó
1937-ben 848 „
1938-ban 759 „

Az egyes közkönyvtárak mely időben állnak a közönség rendelkezésére, erre nézve felvilágosítást nyújt a következő táblázat:

Könyvtár	Kölcsönzés	Olvasóterem
Szeged	minden hétköznap 9—13 óráig, július 1—15. és augusztus 1—31-ig 10—12 óráig	minden hétköznap 9—13 és 15—19 óráig
Győr	hétfőn, szerdán, pénteken 16—20, kedden, csütörtökön, szombaton 11—12 óráig	minden hétköznap 9—13, kedden és csütörtökön 15—19 óráig
Szombathely	minden hétköznap 9—12 és 15— ¹ / ₂ 19 óráig	nincsen
Sopron	minden hétköznap 9— ¹ / ₂ 14, kedden és csütörtökön 16—18 óráig	szerdán és szombaton 16— ¹ / ₂ 20 óráig; a könyvtári órák alatt is rendelkezésre áll
Debrecen	augusztus kivételével minden hétköznap 9—13, 16—19 és vasárnap 10—12 óráig	ugyanakkor
Miskolc	—	minden hétköznap 9—14 és hetenként háromszor 15—18 óráig
Nagykanizsa	—	minden csütörtökön és vasárnap 10—12 óráig
Cegléd	—	hetenként öt napon 15—18 óráig

Rendkívül érdekes megfigyelni azt is, hogy a könyvtárak olvasói a társadalom mely rétegeiből kerülnek ki. Erre nézve lássuk néhány könyvtár statisztikai adatait:

A Győri városi közkönyvtár 1938. évi 389 olvasója közül 149 (38·3⁰/₀) nő volt 240 (61·7⁰/₀) pedig férfi. Foglalkozásuk szerint:

Háztartásbeli nő	74	19·4%
Köztisztviselő	59	15·2%
Magántisztviselő	53	13·6%
Iparos, kereskedő	49	12·5%
Szabad foglalkozást űző	33	8·4%
Ipari szak- és segéd munkás	25	6·4%
Középiskolai tanuló	23	5·8%

Nyugdíjas köztisztviselő	21	5,4%
Egyéb foglalkozás	15	3,7%
Tanár, tanító	14	3,6%
Keresk. alkalmazott	7	1,8%
Katonatiszt	6	1,6%
Altiszt	5	1,3%
Főiskolai hallgató	3	0,8%
Egyéb nyugdíjas	2	0,5%

389

Sopron sz. kir. város közkönyvtára olvasóinak foglalkozási statisztikája 1938-ról:

Köztisztviselő	216	16,05%
Magántisztviselő	79	5,87%
Iparos, kereskedő	110	8,17%
Altiszt, szolga, munkás	71	5,28%
Ipari és keresk. alkalm.	69	5,13%
Egyetemi hallgató	27	2,00%
Középiskolai tanuló	253	18,79%
Szabad pályán működő	44	3,27%
Pap, katonatiszt	60	4,46%
Gazdapolgár	9	0,66%
Háztartásbeli nő, magánzó	408	30,32%

1346

A *Nagykanizsai városi könyvtár* olvasóinak 80%-a középiskolai tanuló, 10%-a tisztviselő, és 10%-a tanár, tanító, iparos, kereskedő, földműves stb.

A kikölcsönzött könyveknek műfaj szerint való csoportosítása igazolja fentebbi állítást, mely szerint a vidéki városok közönsége főként a szépirodalom termékeit olvassa. Néhány adat az 1938. évről:

Könyvtár	Szépirodalom	Ismeretterjesztő és tudományos irod. %
Győr	94,36	5,64
Sopron	96,57	3,03
Debrecen	93,72	6,28

Fontos kérdése könyvtárügyünknek a könyvtárak kooperációja. PASTEINER IVÁN DR., a közgyűjtemények főfelügyelője szorgalmazta ennek megszervezését annak idején. *Győrről már dolgoznak egy köz-*

ponti katalóguson, Sopronban pedig már több ízben gyakorlatba is átvitték az együttműködés elvét. A fővárosi és külföldi könyvtárakkal való kapcsolatot többnyire az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ közvetíti; a soproni közkönyvtár gyakran lép fővárosi és külföldi könyvtárakkal közvetlenül összeköttetésbe.

Az eddigiekből megállapíthatjuk, hogy a vidéki közkönyvtárak saját működési körükben derekasan igyekeznek eleget tenni nemzetnevelő hivatásuknak. Ahol vannak talán hibák, gyengeségek, nyilván nem a könyvtár vezetőin múlik, hogy ilyenekről beszélni lehet. Bizonyos az, hogy — amint már fentebb említettem — egyes közkönyvtárak fenntartói nagyobb összegeket fordíthatnának könyvtárunk fejlesztésére s ezzel lehetővé tennék, hogy azok hivatásuknak fokozottabb mértékben felelhessenek meg. Annál inkább szükséges volna ez, mert a vidéki könyvtárak rendszerint úgyszólván drágábban kénytelenek könyveiket beszerezni. A helybeli könyvkereskedők t. i. — azon az alapon, hogy a városnak (tehát a könyvtár fenntartójának) adót fizetnek — elvárják, hogy a közkönyvtár náluk végezze könyvvásárlásait, holott a fővárosban ez olcsóbban volna eszközölhető. A vidéki könyvtárak másik nehézségére is rámutattam már a fővárosi közkönyvtárakkal való csereviszony kapcsán; kívánatos volna, hogy e nehézség kiküszöböltessék. Bízom benne, hogy némi jóakarattal sikerül is.

RADÓ ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Új — régi magyarok. Ha a bibliográfia szempontjából laikus ember nézi ennek a közleménynek címét, bizonyára nem hagyja a következő megjegyzés nélkül: Hát már sohasem jutunk el odáig, hogy végleges képünk legyen a régi magyar könyvekről? A szakember viszont nyilván szívesen nélkülözi ezt a végleges képet bármilyen távoli határidőig is, ha megvan a lehetősége arra, hogy új és értékes adatokkal szaporodjék a Régi Magyar Könyvtár.

Éppen ezért örömmel mutatunk rá azokra az új adatokra, amelyek Erdélyből érkeztek el hozzánk és amelyeket HERPEI JÁNOS közöl „*Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez*“ címmel az *Erdélyi Múzeum* 1939. évi 3. füzetében (276—290. lapokon; különlenyomatban is).

Elsőrendű fontossággal bírnak azok az adatok, amelyeket HERPEI egyleveles nyomtatványokkal kapcsolatban sorol fel. Az egylevelesen való nyomtatási forma nálunk tartalmilag bizonyos tekintetben eltér a hasonló formájú külföldi nyomtatványokétól.¹ A külföldiek ugyanis leginkább politikai célokat szolgáltak vagy vallási villongások termékei voltak. Nálunk az egyleveles nem volt ilyen harcias forma. Túlnyomórészt — kivételek természetesen itt is voltak — egyházi és családi alkalmakkal kapcsolatos szövegek (halotti és lakodalmi kárták, névnap vagy más alkalomra írt versek), epigrammák, tudományos disputációk hirdetései, stb. kerültek az egylevelesekre. Az egyleveles nyomtatványok két okból érdemelnek különös figyelmet. Egyik *tipográfiai*, másik *tartalmi*. Tipográfiai szempontból bővebb adatokat szolgáltatnak egy-egy nyomda felszerelésére vonatkozólag, mint a nyomda más, könyvtermékei. Ha ugyanis tudjuk azt, hogy az egyleveleseknél abban az esetben, ha a szöveg egy levélre nem fért rá, a szöveg többi részét nem *hozzáfűzött* másik levélre nyomták, hanem az alapívre hosszában *ráragasztott* újabb ívre, akkor nyilvánvaló, hogy az egylevelesek nyomásának felületnagysága jóval nagyobb is lehetett, mint a közönséges könyveké. Az egylevelesek megvizsgálása azt is

¹ Az egylevelesekre vonatkozólag ld. MAJLÁTH B. cikkét a MKSz 1891. évf.-ban.

megmutatja, hogy ezeken a nyomtatványokon tíz-tizenegy-féle betűtípus is előfordul, míg a könyvek ritkán lépik túl betűtípus-változtatban a hatos számot. Vagyis az egylevelesek a nyomdák betűtípus-felszerelésére is világot vetnek. Tartalmi szempontból pedig az a tény, hogy a mi egyleveleseink a fentemlített fajta szövegeket mutatják, már elárulja különös jelentőségüket: az egyéni és családi élet számos momentumára nyújtanak felvilágosításokat; biztos adatokat tartalmaznak születések, leszármazások, hivatalbalépések, tanulmányok dátumaira és körülményeire vonatkozólag.

SZABÓ KÁROLY 52 egylevelest sorol fel. Ezeken kívül számos újabb került elő s a róluk szóló tudósítások elszórva található meg leginkább a *Magyar Könyvszemle* különböző évfolyamaiban, de más folyóiratban is. (HEREPEI jegyzetben felsorol egy sereget közülük).

HEREPEI újabb egylevelesekéről ad számot. Elmondja, hogy 1934-ben a *Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtárában* egy be-
deszkázott vakablakból egyéb nyomtatványok társaságában 3 példány XVII. és 134 példány XVIII. századbeli egyleveles nyomtatvány került elő. Tartalmukat tekintve halotti és lakodalmi kárták, névnap- és vegyes alkalmakra írott versek olvashatók rajtuk. Ezek az egylevelesek mind a Kolozsvári Református Kollégium nyomdájában készültek, ennél fogva becses adatokat szolgáltathatnak e nyomda termelésének történetéhez és fényt vethetnek a nyomda betűtípusainak gazdagságára. HEREPEI kiemeli, hogy különösen szépek a fába metszett címbetűk és a változatos nyomdai díszek. Különösen azért jelentős azután ez a lelet, mert az anyagból megállapítható, hogy az egylevelesek a kolozsvári kollégiumi nyomdának annyira keresett termékei közé tartoztak, hogy a XVIII. században olyan távoli helyekről is érkeztek ilyentárgyú megrendelések, mint Huszt vagy Rimaszombat.

HEREPEI ezeket az egylevelesek nem írja le egyenként, legalább is leírásából nem tűnik ki, hogy a következőkben ismertetett hét új egyleveles ebből a leletből való volna.

HEREPEI a hét újonnan leírt egyleveles közül kettőre csak utalást talált. Egyikre ÁGOSTON PÉTER kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyvében. Eszerint 1651. június 14-én Gyulafehérvárról Kolozsvárra érkezék *Stumpf György fejérvári compactor másodmagával hozván urunkhoz Gyaluban hatszáz kártán való verseket, melyeket küld urunk az lakodalomra Patakra*. Az említett kárták RÁKÓCZI ZSIGMOND házasságával kapcsolatosak lehettek s HEREPEI szerint a gyulafehérvári főiskola tanárai és nagyobb diákjai által szerzett latin verseket tartalmazhattak. Jelentős a 600-as példányszám!

A másik egyleveles, amire HEREPEINEK csak utalása van, 1690-ből, Kolozsvárról való: a kolozsvári unitárius egyházfiak számadáskönyvé-

ben egy bejegyzés emlékezik meg arról, hogy az 1690. november 7-én meghalt BEDEŐ PÁL püspök temetésével kapcsolatban másfélszáz kártát rendeltek. A bejegyzés közli, hogy a kártát három ívből ragasztották össze, azután hogy VERESEGYHÁZI SZENTYEL MIHÁLYNÁL nyomatták, s végül azt is, hogy a nyomás, papír és összeragasztás mennyibe került.

Az öt pontosan leírt egyleveles sorrendben a következő:

1673. Kolozsvár. „*Lachrymae super obitu, Spectabilis ac Generosae Dominae, Dominae Susannae Bornemisza... fusae, a civibus, quondam Illustris Scholae S. Patachinae, nunc in Collegio Transylvanorum Albano, hospitantibus... Claudipoli Excudit Michael Szentyel Veres-egyhazi, Anno 1673.*” — BORNEMISZA ZSUZSÁNNA neve után 16 soros életrása, a cím után négy hasábra osztva latinnyelvű versek, melyeket a cím tanúsága szerint a Sárospatakról elüldözött és Gyulafehérvárott befogadott diákok írtak.

1676. Kolozsvár. „*Casti amoris honos, illustri conjugum pari; Spectabili Domino Nicolao Apafi, de Apa-Nagy-Falva, & Spectabili virgine Dominae Annae Teleki, aetatis et amoris floribus. Inter nuptiarum solennia oblatu a civibus Collegii orthodox. Claudipol. ad diem IX. Septemb. Anno M. DC. LXXVI.*” — Három hasábra osztott ünneplő verseket tartalmaz, két magyar kivételével latin nyelvűeket. HERPEI, hasonlóképen, mint az előzőnél, közli az egyes versek szerzőinek nevét. HERPEI szerint bizonyosra vehető, hogy bár kitéve nincs a nyomtatványra, ez az egyleveles is VERESEGYHÁZI MIHÁLYNÁL készült volt.

1684. Kolozsvár. Az egyleveles, amely KENDEFFI JÁNOS és TELEKI KRISZTINA lakodalmi kártája, így kezdődik: „*Florenti aetate avita nobilitate natalibus animata virtute intemerati denique amoris igne concinnata neogamarum biga, Spectabilis ac Generosissimus Dominus D. Ioannes Kendeffi de Malomviz...*” A kártán egy három hasábra osztott latinnyelvű dráma foglal helyet. Címe: *Apollinis, Musarum, Palladis, & Virtutum Drama*. Szerzője a címfeliratban így szerepel: „*Poetico opere erigit Samuel Szathmár Nemethi Rectorum Collegii Reformatorum Claudiopolitani unus.* Nyomtatta *Michaël Némethi Anno 1684.* Ez az egyleveles igen becses új adalékot nyújt SZATMÁRNÉMETHI MIHÁLY munkásságára vonatkozólag!

Az itt felsorolt három egylevelesnek egy-egy rongált, de teljes példánya maradt fenn. Mindhárom unikumot a *Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtára* őrzi.

HERPEI még két eddig ismeretlen egylevelest ír le. Mindkettő tulajdonképen vizsgai meghívó. Egyik: 1700. Kolozsvár. „*Quaestiones ex universa logica, quas in Academia Romana-Catholica Claudiopolitana... publice propugnabit... Michael Mihálcz... Praeside...*”

Stephano Szegedi... Claudipoli, Ex Officina Nicolai Kis de M. Tótfalu. Anno 1700. — Másik: 1701. Kolozsvár. „*Theses ex universa philosophia, quas sub auspiciis... Domini Samuelis Boer... in Regia Principali Academia Societatis Jesu defendendas suscepit... Martinus Borsai... Praeside... Domino Stephano Szegedi... Claudipoli, Apud Viduam Andreae Lengyel. Anno MDCCI.*” — Mindkettő egyetlen példányban maradt fenn, amelyek a Székely Nemzeti Múzeumban található Sepsiszentgyörgyön.

Az egyleveles nyomtatványok nagy tipográfiai és kultúrhistoriai fontossága nyilvánvaló. Úgy hisszük, nem gondolunk tehát lehetetlenre, ha azt kívánjuk, hogy *mennél előbb lásson napvilágot egy olyan összefoglaló munka, amely tartalmazza — legalább is 1711-ig — az összes ismert egylevelesek, mégpedig nem pusztán leírásukat, hanem szövegeket is!*

Az egylevelesekön kívül HEREFEI leír még négy eddig ismeretlen régi magyart, egy ötödikre pedig kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvébe történt egy bejegyzés alapján utal. Ez utóbbi bejegyzés szerint 1646. december 8-án ABRUGYI GYÖRGYNEK *fizettenek Articulusok kinyomatásáért fl. 5 den.* Ezek a végzések HEREFEI szerint nem lehetnek az 1646. március 11-iek, mert azok nyomtatáshelye csakis Gyulafehérvár lehetett, ABRUGYI GYÖRGY pedig ebben az időben a kolozsvári HELTAI-féle nyomda vezetője volt. Ezért arra következtet, hogy az említett bejegyzés ismeretlen végzéseknek ismeretlen kolozsvári kiadására vonatkozik. Ezt részletesebben nem tárgyalva, annyit megjegyezhetünk, hogy a két ismeretlenből az egyik esetleg elhagyható: lehet szó az ismert 1646-i végzések egy eddig ismeretlen kiadásáról.

A négy új nyomtatvány:

1669. Kolozsvár. „*A' keresztyéni hitnek fő ágazatainak. fundamentomi... Colosvarat Nyomtatott Veres-egyhazi Mihaly által. M. DC. LXXIX.*” — Az eddig négy kiadásban ismeretes munka (RMKT. I. 968., 1028., 1769. ill. MKSz. 1884. 119. lap) eddig ismeretlen ötödik kiadása. HEREFEI JÁNOS tulajdonában.

1686. Kolozsvár. „*Uj és Ov Kalendarium... Kracker Bernárd szerént... Kolosvaratt Nemethi Mihály által.*” — A több kiadásban megjelent kalendárium eddig ismeretlen kiadása. Kissé csonka példánya a Székely Nemzeti Múzeumban.

1688. Debrecen. „*Kiseded Gyermekeknek való Catechismus... Melly irattatott Siderius Janos által... Debreczenben Nyomattatott, Kassai Pál által M DC LXXXVIII. Eszten.*” — A könyvtáblából kiáztatott töredék a SIDERIUS-féle káté eddig ismeretlen kiadása. A Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtárában.

1696. Nagyszombat. „*Corpus Juris Hungarici, seu Decretum Generale, inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem annexarum, in tres tomos distinctum... Tyrnaviae, Typis Academicis, per Joannem Andream Hoermann, Anno M. DC. XCVI.*” — HEREPEI ennél a nyomtatványnál az RMKT. II. 1845. alatt hasonló címmel leírt Corpus jusszal szemben a következő eltéréseket jelzi: Az I. kötet címlapján az évszám előtt az újonnan leírt példányban *Anno* szó van és a HOERMANN név után vessző (,), míg SZABÓNÁL nincs *Anno* és a név után pont (.) látható; a II. kötet címlapjának ötödik sorában a HEREPEI-példányban *ET* van, SZABÓNÁL &, tizennegyedik sorában a *quinto* számnév HEREPEINÉL *Quinto*, SZABÓNÁL *quinto*; a III. kötet címlapjának tizennegyedik sorában HEREPEINÉL *usque*, SZABÓNÁL *usq;*, azonkívül SZABÓ szerint annak ellenére, hogy a címlap a törvénycikkeket 1687-ig jelzi, a munka azokat valójában csak 1606-ig tartalmazza; HEREPEINÉL a törvénycikkek folytatólagos szedésben következnek 1687-ig. — Ez eltérések miatt HEREPEI az általa leírt példányt az RMKT. II. 1845-től különbözőnek tekinti. Úgy gondolja, hogy az övé a nagyobb példányszámban megjelent — mert teljesebb — kiadás. SZABÓ, a címlapok átnézése alkalmával az eltéréseket bizonynyára nem vette észre.

E nyomtatvánnyal kapcsolatban megnéztük a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában* található példányok közül az RMKT. II. 1845. és az RMKT. II. 1845c. jelzetűeket. Az 1845. I. kötetének címlapja a SZABÓ által leírt formát mutatja (*Anno* nincs, a név után pont van). A III. kötet címlapja szintén (*usq;*). A II. kötet címlapján viszont a HEREPEI-formát olvassuk (*ET* és *Quinto*). Az 1845c. csak a II. és III. köteteket tartalmazza. Mindkettő címlapja HEREPEI leírásának felel meg. A törvénycikkek mindkét példányban 1687-ig találhatók. — Az említettekből nyilvánvaló, hogy a Corpus Juris ez 1696-i kiadásának több példányát kellene vizsgálat alá venni (nemcsak címlap, hanem szöveg szempontjából is), hogy tisztázzuk, csupán címlap variánsokkal van-e dolgunk, vagy pedig teljesen új szedéssel. A két múzeumi és a HEREPEI-féle példány eddig összehasonlításából úgy látszik, hogy a kétféle címlappal ellátott köteteket nem egyformán csoportosították, hiszen a SZABÓ-féle I. és III. kötet közé egy HEREPEI-féle II. került.

HEREPEI végül néhány helyesbítést és kiegészítést közöl. Ezek közül figyelemreméltó a GRÓF BETHLEN SÁMUEL felett 1708. tartott halotti beszédet tartalmazó nyomtatvánnyal kapcsolatos megjegyzése. A 10 számozatlan levélből álló és 1708. Nagyszébenben nyomott munkának a *Magyar Nemzeti Múzeumban* található egyetlen példányát 1879. már ismertették a *Magyar Könyvszemlében*. Ez ismertetés szerint a nyomtatvány NÁDUDVARI PÉTER magyaryelvű prédikációját tartal-

mazza. HERPEI a nyomtatvány egy Sepsiszentgyörgyön (a sepsi református egyházmegye könyvtárában) előkerült második példánya alapján ezt a leírást javítja, jelezve, hogy NÁDUDVARI prédikációja a 7^v levélen végződik s a 8 levélen ZILAHY SEBES ANDRÁSNAK, a Marosvásárhelyi Református Kollégium tanárának „*Laboriosae virtutis dulcis memoria*” címkezetű háromleveles latin epicediuma (egy levél bevezetés) kezdődik. A distichonokban írt vers aláírása: *Ita parentabat Andreas Zilahi, V. D. M.* — Utánanéztünk a múzeumi példánynak és az RMKT. I. 1751/a jelzet alatt található nyomtatvány mindenben megfelel HERPEI kiigazításának. A Könyvszemle ismertetője nem volt tehát pontos.

Mindezek, amiket itt előadtunk, teljes mértékben igazolják azt, amit HERPEI közleménye bevezetésében mond, hogy t. i. az 1711 előtti magyar nyomtatványok további számbavétele nem látszik eredménytelennek, ha tovább kutatunk nagykönyvtárainkban, ahol sokminden elkerülhette SZABÓ figyelmét; hasonlóképpen nem hiábavaló magánosok könyvtárainak átnézése ebből a szempontból, azután meg sok régi okirat nyújthat olyan útbaigazításokat, amelyek „ma már ismeretlen nyomtatványok lételére tartalmazznak bizonyítékot”.

HARSÁNYI ANDRÁS.

XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása. E kérdésről bővebben értekeztem a *Könyvgyűjtők Évkönyve 1919-re* című kiadványban, s hogy most újra visszatérek rá, annak oka az, hogy egy nyelvészeti, illetve helyesírástörténeti értekezésben oly megállapításokat találtam, amelyek régi magyar nyomtatványok meghatározásánál hasznosan igazíthatnak útba és vezethetnek helyes és biztos megállapításokhoz. Ez az értekezés VÉRTES O. ANDRÁS: „*Az U és V hangok jelöléstörténetéhez*” (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 44. szám. Budapest, 1939.). A szerző pontosan tanulmányozván a XVI. századbeli nyomtatott magyar szövegekben az *u* és *v* hangok különféle jelöléseit, a következő eredményekre jut:

Az *u* hang jelei:

- a) szó elején: *u*, *v*, *w*, *sacralis* és nem *sacralis w* (*Wr*, *vrac*);
- b) szó belsejében és szó végén: *u* és *w* (*sacralis* és nem *sacralis w*: *yacchwne*, *ApátWRac*).

A *v* hang jelei:

- a) magánhanzó előtt a szó elején *u* (*ualakit*), *v* (*vayha*), *w* (*o way*);
- b) szó belsejében: *u* (*szilua*), *w* (*lowa*), *ü* (*kiüül*);

nem magánhangzó előtt:

szó elején: *w* (wrazslo),

szó és szótag végén: *u*, — *ue* (*Könue arus-Bibliopola*), — *uy*, *uij*, *vy*, *wy*, *wij* (*konuy*, *beuij*, *iwij*, *hiwységgel*, *hiwij* = vocat), — *w* (*hiw*), — *vw* (*bδvv*), *ú* (*heú* = calidus), — *v* (*nyelv*), — (*űb*), *ü*, *ű* (*Soltar könyvében*, *hyűlac*, *eűvagy* genetseg, *hiű* = fidelis, *hiű*, *hűűságos*, *Reűb penz*), — *uu* (*keduu*), — *uű* (*Keduű*).

Ezek a helyesírási sajátságok az egyes nyomtatványokban és nyomdákban következetesen fordulnak elő és annyira jellemzőek, hogy ezek alapján, VÉRTES értekezésének kalauzolása mellett eljuthatunk régi nyomtatványtörödékek korának, nyomdahelyének, nyomdászának a meghatározására. Kár, hogy a szerző adatokkal fukarkodik s inkább magyaráz: pedig nyelvtörténeti és helyesírástörténeti értekezésekben inkább az adatok sokasága a fontos, mert más szakember esetleg más következtetéseket olvas le az adatokról, mint a szerző.

VÉRTES értekezése figyelmeztet még arra, — ami e sorok írójának figyelmét helyesírástörténeti tanulmányában elkerülte, — hogy a kolozsvári nyomda, amely a *cs* hangot *cz*-vel és *ts*-vel írja, korábban, HOFFGREFF idejében ugyane hangot *ch*-val jelölte.

E kutatások helyesírástörténeti eredményei alapján szerző a következő könyvtörténeti megállapításokra jutott el: *Idari: Historia... Nagy Sándornak... hadakozásirul* (RMKT I. 362 sz.), nem Bártfán jelent meg (a XVI. század végén), — amint SZABÓ KÁROLY állította, hanem valószínűleg Debrecenben, LIPSAI PÁL nyomdájában, mert az *u* és *v* hangok jelölésének ma is szokásos módját a bártfai nyomda a XVI. században nem (sőt más nyomdák sem), egyedül a debreceni nyomda alkalmazta, LIPSAI PÁL idejében. Ugyanezen az alapon gondolja VÉRTES debreceni nyomtatványnak ILOSVAI PÉTER *Ptolemeus*-át (RMKT. I. 363 sz.). — BALASSA BÁLINT *Credulus és Juliá*-ját ERDÉLYI PÁL 1588—1589-ben Bártfán készült nyomtatványnak tartja. VÉRTES megállapítja, hogy e nyomtatvány helyesírása egyik XVI. századbéli bártfai nyomtatvány helyesírásával sem egyezik. A *Credulus és Juliá*-ban az *u* jele mindig *u*, a *v* jele mindig *v*, márpedig a VÉRTESTŐL feldolgozott több, mint száz XVI. századbéli nyomtatvány közül e jelölésmódot 1596-ig egy sem használja. Tehát e nyomtatvány csak 1596 után jelenhetett meg. FÉLEGYHÁZI TAMÁS *Új Testamentom-ának* (1586) egy hasonmás lapja, melyet CSÜRÖS FERENC közölt *A debreceni városi nyomda történeté*-ben, nem egyezik helyesírásában, (de még szövegében sem) az 1586-i, ismert kiadással; a hasonmás-szöveg, helyesírása alapján (*u* = *u*, *v* = *v*) csak 1596 után készülhetett. Az a kiadás, amelyből CSÜRÖS a hasonmás-t készítette, azonos lehet azzal a kiadással, amelyről SZENCZI MOLNÁR ALBERT levelezésében megemlékezik s

amely 1609 körül keletkezhetett. Ezt a példányt, amelynek egyik lapjáról a hasonmás készült, a debreceni kollégium, mint „*csonka duplum*“-ot, véletlenül értékesítette, de megvan rá a remény, hogy e példány előkerül. — BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓSNak *Az nagi Szekender beknék... ieles vitezi dolgairól* című nyomtatványának (RMKT. I. 290 sz.) megvolt egy példánya a bécsi Theresianum könyvtárában, de nyomtalanul eltűnt. SZABÓ KÁROLY, amikor a példányt felvette, debreceni nyomtatványként határozta meg s megjelenési idejéül 1597-et állapította meg. VÉRTES, a címfelvétel helyesírása alapján a nyomtatványt 1596 előttre datálja.

Amit VÉRTES a *sacralis* és nem *sacralis* (*Wr—vr*) helyesírásról mond, az kiinduló pontja a magyar helyesírástörténet egy a régi magyar nyomtatványok meghatározása szempontjából szintén fontos fejezetének: egyes főnevek nagy kezdőbetűs írása történetének (*Isten, Krisztus* szavakon kívül *Pápa, Prépost, Apát, Püspök, Pap* stb.). A főnevek nagy kezdőbetűs írása különböző nyomtatványokban igen változatos. Például *Debreceni [!] Ember Pál Garizim és Ébál*-ában (Kolozsvár. M. Tótfalusi Kis Miklós, 1702): *Uraknak URok, a'mi URunknál Istenünknel, Isten szerelmes Fiában, Pogányoknak, Sidó, az Isteni örök Elválasztásról és Megvetésről való tudományt, Anyaszentegyház, az Irás, Évangéliomi, A' Reformatio, Reformátor Luther Márton, Az Augustai Confessiának Irója, Melanchton, Urunk Tanítványi, a' Király, a' nagy Gazda, Isten Házának, Keresztyénségnek, Apostol, Magyar, Német stb.* — A *sacralis* helyesírás mellett volt tekintélyi, tekintélytisztelő helyesírás is: méltóságok, hatalmasságok, hatóságok rangjának, népek nevének nagy kezdőbetűs írása. S végül a XVIII. század végén egyes nyomtatványokban a főneveknek — német mintára — majdnem általános nagy kezdőbetűs írása.

A magyar könyvtörténet örömmel fogadná, ha a nyelvészek a helyesírástörténet e fejezetét tisztáznák. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Az athéni Akadémia „Görög Könyvészeté“ és a magyarországi nyomdák újjörög könyvei. Δημήτριος Προκόπιος, Γεώργιος Ζαβίρας, Παπαδόπουλος Βρετός, Κωνσταντίνος Σάθας és mások bioográfiai és könyvészeti elmunkálatai egyfelől kiindulópontul szolgáltak az újjörög irodalomtörténetíráshoz, másfelől alapot és indítást adtak újjörög bibliográfiai kutatásokhoz is. Ez utóbbiak nagybecsű terméke *Legrand* monumentális munkája: a „*Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs...*“, amely, — későbbi kötetekben kissé megváltozott címmel — az újjörög kori görög írók és tudósok görög és más nyelvű nyomtatványait sorolja fel. *Legrand* bibliográfiája 11 vaskos kötetben jelent meg 1885 és 1928 közt Párisban. A két utolsó kötetet *Pernot*, a Sorbonne tanára adta ki. Csaknem 3400 nyomtatványt tartalmaz a XV. század közepétől a XVIII. század végéig.

Legrand munkájának méltó folytatása az athéni Akadémia kiadásában megjelenő „Ελληνική Βιβλιογραφία 1800—1863 . . . Ὑπὸ Δ. Σ. Γκίνης καὶ Β. Γ. Μέξια . . . Τόμος πρῶτος. 1800—1839. Ἐν Ἀθήναις 1939“, mely — mint alapos és rendszeres kutatásokra támaszkodó könyvészeti összeállítás — nélkülözhetetlen segédeszköze lesz mindazoknak, akik a XIX. századi görög szellemi élettel kívánnak foglalkozni. A 3 kötetre tervezett munka több mint 9000, a most megjelent I. kötet 3250 nyomtatványt tartalmaz. Ez utóbbiak közt 19 olyan magyarországi újjöreg nyomdatermék szerepel, melyeket máshonnan nem ismertünk. Tekintettel arra, hogy ezeket az új és értékes adalékokat a közel jövőben megjelenő könyvészeti munkánkban közölni fogjuk, itt csak a számokra hivatkozunk: 331, 654, 1367, 1395, 1691, 1692, 1694, 1695, 1696, 1698, 1778, 1780, 1782, 1851, 1882, 2316, 2568, 2722, 2867. — Ezzel az eddigismert magyarországi újjöreg nyomtatványok száma elérte a 91-et.

Az athéni Akadémia könyvészeti összeállítását a mi gyűjteményünkben az alábbiakkal egészítjük ki:

1. Τὸ Μέγα Ἀλφαβητάριον καὶ σύντομος Χριστιανικὴ Διδασκαλία. Νῦν τὸ τρίτον τύποις ἐκδοθέντα, ἀναλώμασι τῶν χρησιμωτάτων ἐμπορῶν κυρίων Γεωργίου καὶ Διαμαντῆ πελεγκάδων, τῶν ἐκ Καστορίας. αω'. Ἐν Πέστη 1800. Τύποις φραγκίσκου πάτζκου. 8°, 99 l. M (= Széchényi könyvtár).

2. Γεωργίου Ζαβίρα (?), Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης, ἐν Βούδα 1801. (L. Ναοῦμ Τζετήρη katalógusát a pesti görög egyházközség könyvtárában.)

3. *Catavasier grecesc și romănesc, Sibiiu* 1803. 8°, 3 + 232. Cf. *Bibliografia Românească (Bianu—Hodos)* București 1910, II. 445. Görög szöveg: 3—43. l.

4. Νέον Ἀλφαβητάριον, ἥτοι Σύντομος καὶ ἀκριβῆς μέθοδος νὰ μανθάνωσι τὰ παιδία εὐκόλως καὶ ὀρθῶς νὰ ἀναγινώσκωκωσι. Νῦν πρῶτον τυπωθὲν καὶ ἐκδοθὲν πρὸς χρῆσιν τῶν κοινῶν Σχολείων τοῦ γένους δαπάνη τῆς τιμιωτάτης Ἀδελφότητος τῶν ἐν Ζέμονι Ῥωμαίων, Ἐν Βούδα, τύποις τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικοῦ Πανδιδακτηρίου 1804. 8°. 16. M, E (= Egyetemi kt.).

5. Καθρέπτης τοῦ ἀνδρογύνου, ἥτοι Πλουτάρχου Χαιρωνέως Λόγος περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνδρογύνου. Μετενεχθεὶς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινοτέραν διάλεκτον ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς τὴν Σλαβωνικὴν ὑπὸ Γεωργίου Ζαχαριάδου καὶ ἐκδοθεὶς φιλοτίμῳ δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Μάρκου Ἰωάννου ἐκ Ζέμονος. Ἐν Βούδα, τύποις τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικοῦ Πανδιδακτηρίου 1808. (U. a. szerbül is.) 8°, 101. M.

6. *Catavasier grecesc și romănesc, Sibiiu* 1812. Cf. *Bibliogr. Român.* III. 56.

7. Σύνοψις Ἱερὰ διηρημένη εἰς Β'μέρη. Ὡν τὸ μὲν Α' περιέχει τινὰς Ἀκολουθίας ἐκάστου Χριστιανοῦ, τὸ μινολόγιον. Πασχάλιον καὶ ἄλλα πρὸς τούτοις ὠφέλιμα. Τὸ τὲ Β' περιέχον Ἑβδομαδευχάριον, καὶ ἑτέρας εὐχὰς ὡς ἐν τῷ πίνακι φαίνεται. Μέρος Α'. αως' ENETIMEIN, 1816. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Τ. Ἰωάννου Τράπτηνερ. 12°, 256. M. Cf. *Petrik* II. 721, félreértésen alapuló „Meros, A.“ címszó alatt.

8. Catavasier grecesc și românesc, Sibiu 1817. (Cyrillbetűs görög szöveg.) 8°, 270+1. Cf. Bibliografia Rom. III. 183.

9. Αὐτὴ ἡ σύντομος προσευχὴ εὐρέθῃ εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον. Ἦτις πρὸς ἡμᾶς μετεκομίσθη, νῦν δὲ προτροπὴ καὶ δαπάνη τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἱερομονάχου Κυρίου Ἰγνατίου Καλλονᾶ, τοῦ ἔξ Ἄνδρου, τύποις ἐξεδόθη εἰς χρῆσιν τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν. Ἐν Πατάκῃ. 1818. Τόπος φύλλο. 7 5/8 × cm, 19 l. Kecskeméti görög könyvtár.

10. Catavasier, Buda 1818. (Cyrillbetűs görög szöveg.) 8°, 4+311. Bibliogr. Rom. III. 216.

11. Νέον Ἀλφαβητάριον ἤτοι Σύντομος καὶ ἀκριβὴς μέθοδος νὰ μανθάνωσι τὰ παιδία εὐκόλως καὶ ὀρθῶς νὰ ἀναγινώσκωσι. ἐν Βούδα, 1818. 8°, 16. E.

12. Μικρὰ Κατὴχησις ἢ Σύντομος Ὁρθόδοξος Ὁμολογία εἰς χρῆσιν τῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τέκνων ἐκ τρίτου ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρως. Δαπάνη Αὐταδέλφων Δαρβάρων Ἰωάννου καὶ Μάρκου. Ἐν Βούδα ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ πανδιδάκτῆριου. 1825. 16°, 95. Kozányi municipális kt.

13. Μέθοδος εὐκαρπὸς τὸν τοῦ σέβασθαι Θεόν, ὑπεραγίαν τε Παρθέnon Μαρίαν, καὶ τοὺς ἁγίους, Φιλοελλήνων ἕνεκα ἔξ ἀλλοίων συνειλεγμένη. Methodus fructuosa Deum, B. Virginem, et Sanctos colendi. In gratiam Graecophilorum ex variis collecta. Posenii typis haeredum Belnay 1837. (Latinul és görögül.) 12°, 71. M.

Végül egy bécsi nyomtatvány :

14. Εἰς τὴν ἀποβίωσιν τοῦ προηνοῦς καὶ φιλογενοῦς Δημητρίου Ἰωάννου Τακιατζῆ κατὰ τὴν 21. 7 βρίου (3. 8 βρίου περὶ ὥραν 9^{1/2}) 2^{1/2} ἑσπέρας. Ἐν Βιέννῃ 1819. Γεώργιος ὁ Ρουσιάδης τοῖς Συγγενέσι καὶ Συμπολίταις αὐτοῦ. 8°, 37. M.

HORVÁTH ENDRE:

A nagyszombati szakácskönyv. E szakácskönyv címlapján ez áll: *Szakács Mesterségnek Könyvetkéje*, Mellyben Külömb-külömbféle válogatott tzipra, jó, egészséges, hasznos, tiszta és szapora Etkeknek meg-készítése, Sütése, és Főzése, mint egy Elés-kamarában, rövideden leirattatik, és kinek-kinek hasznára le-ábrázoltatik. Melly most meg-bővítettvén. I. Több szűkséges, és hasznos Etkek nemeinek készítésével. II. LIKTARIOMOK 's egyéb holmik tsinálásáról egy jeles Tractával: A' Gazdaszszonyoknak nagy könnyebbségekre e' kis formában ki bot-sáttatott. *Nagy-Szombatban*, Az Académiának bőtüivel, 1742. Esztend. — A címlap tehát bővített és kis alakban újra kiadott szakácskönyvről beszél. Valóban ez a szakácskönyv, mint ez az első pillanatra megállapítható, csak lenyomata a MISZÓTFALUSI KISS MIKLÓS híres könyvnyomató műhelyében 1695-ben készült Szakács mesterségnek könyvetkéjének. E művet a RMKT nem említi, de SZABÓ KÁROLY a MKSzemle 1882. évfolyamának 92. lapján hírt ad róla, ahol azt írja, hogy a kolozsvári unitárius kollégium és a kunszentmiklósi református gimnázium könyvtárában van egy-egy példánya. E folyóirat

1884. évfolyamának 115. lapján viszont azt írja, hogy a kunszentmiklósi példány 1698-ban jelent meg. Tudakozódásom alapján meg kell állapítanom, hogy a szóbanforgó példány ma nincs meg a gimnázium könyvtárában, s nem is tudnak róla, hogy valaha meg is volt. Pedig meg kellett lennie, mert HERMANN OTTÓ, mint *A magyar halászat* könyvének 132. lapján megírta, használta azt a példányt, amely 1698-ban jelent meg. Két példánya nem lehetett a könyvtárnak e műből, tehát ott az 1695-i kiadású példány nem lehetett meg. A MKSzemle 1882-i közleménye eszerint tévedés, SZABÓ KÁROLY bizonyára nem is látta azt a példányt. Az 1884-i közlemény azonban nyilvánvalóan helyes, s az előbbi hiradás helyesbítésének tekintendő, bár ott nincs meg ez a megállapítás.

Hová tűnhetett mármost ez a példány? A szegedi Polgáriiskolai Tanárképző könyvtárában van egy 1698-i kiadású szakácskönyv, amely KISS ÁRON könyvtárából került oda. Valószínűnek tartom, hogy ez a példány volt eredetileg a kunszentmiklósi ref. gimnázium könyvtárának tulajdona, s onnan került valamiképen KISS ÁRON ref. püspök könyvei közé. Ez a kiadás eszerint unikum, több példányról egyelőre nem tudunk. Így a kolozsvári unitárius kollégium 1695-i kiadású példányának is unikumnak kellene lennie, mert a SZABÓ KÁROLY idézte másik példány nem létezik. Azonban az 1695-i kiadás mégsem unikum, mert másodpéldánya megvan a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának Todoreszku-gyűjteményében. Sajnos, ez a példány nem teljes, mert a második fv (17—32. l.) hiányzik belőle.

A teljesség kedvéért megemlítem, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban is van egy kéziratos szakácskönyv, melynek címe: *Szakátskoenyvetske Mellyet Elsőben a' Csiki Clastromban irtanak*. Jelzése: E. 73. A könyvbe STEPH. KAPRINAI híres jezsuita atya neve is be van írva, s az előszó végén ez olvasható: „Colosvarott 1693.“ Ez a kéziratos szakácskönyv is csak egyik másolata a tárgyalt szakácskönyvek ősenek. Azonban ez sem teljes, mert a szakácskönyvnek csak mintegy háromnegyedrésze van lemásolva, azután már csak néhány étel neve szerepel.

BEKE ÖDÖN.

Versbe szedett XVIII. századi könyvtár. A XVIII. századból számtalan kéziratos magyar könyv: „omniarium“, „polihistóriai jegyzetek“, „jegyzőkönyvecskék“, versek, prózai szövegek tarka gyűjteményei, vagy régi szövegek, sőt egykorú könyvek teljes másolatai maradtak reánk közkönyvtárakban és magán-gyűjteményekben. A XVIII. század művelődésre szomjazó magyar papjának, tanítójának, kisbirtokos nemesének olykor nyilván nem állott módjában megvásárolnia mindazokat a könyveket, amelyeket olvasgatni akart s ezért a

kölcsönként könyvekből lemásolta magának azokat a részeket, amelyek különösebben megtetszettek neki, vagy ha az egész művet bírni akarta, lemásolta az egészet. Ezért e XVIII. századbeli kéziratos könyvek legnagyobb része teljesen értéktelen régi lom, a nyomtatott szöveg-
gel szemben többé-kevésbé megbízhatatlan másolat, könyvtörténeti szempontból jelentéktelen.

Ilyen furcsa, kézzel írott, másolt könyvekből álló könyvtára volt a XVIII. században BÁNYAY ISTVÁN laki református prédikátornak, aki versben megírta önéletrajzát (*Cursus vitae meae*. STEPHANI quippe I. BÁNYAY, Praedicantis Eccl. H. C. addictae K. T. Lakiensis. Ao. D. 1740, die 29 Febr.). Ez a negyvenhárom strófából álló verses önéletrajz túlnyomórésztben szerzőnek a könyvekhez való viszonyáról szól: „Enyeden laktomban írtam csak egy könyvet, — Itt Magyar Országban pedig negyven egyet, — Mellyek közül mások bírnak némellyeket, — Nagyobb része pedig tecámban érkezett,“ — írja a 6-ik strófában, az azután következő strófákban pedig elmondja, hogy a prédikációknak száma, „az mellyeket irtam“, igen könnyen felmegyen nyolcszázra, az azokat előző papszék imádságok száma lehet háromszáz, közönséges napi könyörgést háromszázat írt, „... az mellyeket — Nagy részint könyveim között elszemlélhet, — Ha ki írásomban erről kétes lehet“. Hogy ezeket BÁNYAY nem szerezte, hanem írta, leírta, másolta, az kiderül a következő sorokból is: „Híres Herodotost olvastam 's leirtam, — Filep Melantont is kezemre úgy birtam, — Cronológiáját irtam 's elolvastam, — Cornelius Nepossal szintén így bántam. — Olvastam Kalauzt, leirtam summáját — S refutatióját Igazság istápját, — Augustinus könyvét az Isten városát — Leirtam, 's Livius nagy Historiáját. — Olvastam 's leirtam a Summum Bonumot, — Hármás Historiát, a kis Keskeny Utot, — Az Apocriphus könyv tőlem leiratott, — Leirással kezem Justinushoz jutott.“

Így másolta le Scharpius János Symphoniáját, Apáczai Csere János kis Encyclopaediáját, Josephus Flavius „Antiquitás“-át, Flaccus Illyricus Igazság tanúját, Lisznyai Chróniká-ját, Hondorff Theatrumát, a Democritus Ridens-t, Rolandus Antiquitás-át, Csécsi János Aphorismus-it, Lampe-t, Komáromi Csipkés Györgyöt, a Praxis Pietatis-t, Ács Mihály: Boldog halál szekerét, Matkó Göröcsös botját, Sámbar X ut tökjét, Káldi Postilláját, Pázmány Dominicáját, Gelei Katona István két Praeconiumát, Dares Phrygiust, Valerius Maximust, Ravanelus Pétert, Worcius Jánost, Vittichius Christophot, Wolf Tamást, Hulsius Henriket, Frobesius [!] Jánost, Coccejus Jánost, Otrokocsi Fóris Ferencet stb. stb., — mindez „Tőllem leiratott 's így jutott tecámba“.

A versezet többi szakaiban Bányay önéletrajzát mondja el.

Cs. O. L., aki ezt a különös verses önéletrajzot egész terjedelmében kiadta a *Szemlélő* 1836. évfolyamában (81. sz. 1281—1286. l.), megjegyzi, hogy a BÁNYAY ISTVÁN név felvett név. A szerző a második versszakban világosan megmondja, hogy „OLLÓS TIMÁR ISTVÁN vala édes Atyám, — CSÉKEI ERZSÉBET kedves szülő Anyám“.

Cs. O. L.-nek bőséges jegyzeteiből csak a következő pár sort emeljük ki:

„Csekély érdekünek tetszhetik némellki előtt, a feledés homályából előhozott ezen önéletrajz. De ki a régiség legkisebb maradványai eránt is tisztelettel viseltetik, ki tudja, hogy a történeti igazságok nyomozásában, sokszor egy pár régi sor is megbecsülhetetlen; — az erre sem fog megvető szemmel tekinteni. — A jelenkor embereinek nagy részök, a hajdani tudós világ emlékeinek gazdag könyvtárakat szemlélvén, bámulva néz végig Labbaeus, Graevius, Justus Lipsius, Coccejus s többek munkáinak gyakran egész sorozatot foglaló foliant kötetin, a deák és görög klassicuskok munkáihoz különféle tudósok által készített, s roppant terjedelmű olvasottságot mutató Commentariusokon, s nem tudja elgondolni, a rövid életű emberek, mint érhettek olly hosszú, olly temérdek munkákra. Nézzük végig Bányay Istvánnak, egy a mult század elsőbb felében élt együgyü protestans falusi papnak, ön maga által emlékezetben hagyott pályaképén, tekintsük meg az ő fáradhatatlan szorgalmát, s vas türedelmét, — melly szerint szegénységgel küzdvén, s az akkori időkben még felettébb nagy áru könyvek megszerzésére tehetsége nem lévén, mind a mellett, hogy bal körülményeihez képest azon kívül sokat tanult s olvasott, saját kezének írásával fáradságosan gyűjtött könyvtárt is önmagának; — és el fogjuk gondolhatni, hasonló szorgalommal, s ki tudja hányszoronta több lélelkel, mit vihettek véghez olly tudósok, kik fölött kedvezőbb sors mosolygott, kiket munkálataikban az egész tudós világ pártfogása segített, — s kik mind önmaguk gazdag könyvtárakkal birván, mind országos könyvtárak kulcsait tartván kezökben, nem valának kénytelenek, mint a mi Bányay Istvánunk, hogy unalmas másolásokkal is vesztegessék idejüket.“

„Különbözik ezen Bányay István egy másiktól, ki ugyan csak ezen idő tájon 1711-ben születvén, s 1740-től 1744-ig Német- és Franciaország főbb oskoláit ösmereteinek szélesítésök végett megkeresvén, — 1744-től 1767-ig a pataki reformatum Collegiumban a philosophiának nagyhírű tanítója volt. — Tisztelt autobiographusunk ugy látszik csak ön maga nevezte magát Bányaynak, születése helyéről felső bányáról, mivel nyilván kimondja a második versszakban, hogy apja Timár István volt, kire hihetőleg szabó mesterségénél fogva ragadott reá az Ollós mellék név.“

TR. Z.

Egy politikai röpirat kálváriája a könyvreviziós hivatalban.

ZERDAHELYI LŐRINC könyve,¹ a magyar koraliberális gondolatvilág érdekes, de szerény emléke, eddig még nem keltett figyelmet történeti kutatóink körében. Pedig gondolatait, amelyek középutas megegyezést keresnek a liberális és a rendi gondolkodás között, bizonyára széles közönség vallotta magáénak és érdekes a munkácska sorsa is, amely híven jellemzi az egykorú cenzúraállapotokat.

A budai könyvrevizori hivatal 1833 végén vizsgálatot tartott WIGAND OTTÓ pesti könyvkereskedésében és ott két munkát lefoglalt. Az egyik németnyelvű volt, *Buch der Freyheit oder Geist des 19-ten Jahrhunderts* címet viselte és Lipcséből, a liberális szellemű könyvnyomdák városából érkezett Magyarországra. A másikat, ZERDAHELYI művét, amely 500 példányban találtatott meg, további zár alá vették azzal a megokolással, hogy az egyrészt a jelenleg fennálló törvényeket támadja, másrészt pedig azért, mert kiirtandónak vélték azt a szokást, amely magyar könyveket a cenzúra kijátszásával külföldön nyomtat.

Az ügy a helytartótanács elé került, amely a revizori hivatal véleményét pártolta és a könyv elkobzását javasolta. Azonban a második feljebbviteli hatóságnál, a magyar kancelláriánál, megoszlottak a vélemények. HAULIK püspök, udvari tanácsos, az ügy referense, több megjegyzést tett a munkával kapcsolatban. Hangoztatta, hogy a *Jó követ* című részben alig van valami elvetnivaló, mert az sok igazat és megszívlelendőt tartalmaz, amit főként a megyei követek forgathatnának nagy haszonnal. Az első részben (*Jó törvény*) is sok igaz és hasznos gondolat található, viszont sok olyasmit is tartalmaz, ami nem helyeselhető. Ezek közé tartoznak az ilyen állításai: 1. hogy a magyar törvényhozás három részből, t. i. a megyei követekből, másokból és a kormányból tevődik össze. HAULIK referens megrója, amiért a papságot és a városokat nem említette; 2. hogy a vallási türelmetlenség, ami Magyarországon és külföldön egyaránt tapasztalható, elítélendő, és hogy ilyen szempontból foglal állást az angol katolikusok emancipációja és az éppen folyó magyar országgyűlésen BEÖTHY javaslatai által felidézett vallási viták ügyében; 3. hogy a főispánoknak nemcsak lehetősége van a fennálló törvények kijátszására, de ezzel a lehetőséggel gyakran élnek is, és végül 4. hogy élesen megtámadja a latin nyelv fennálló állami és hivatalos használatát. Ezek a nézetek, HAULIK szerint, elég indokot szolgáltatnak ahhoz, hogy a könyv elkobzását jóváhagyják. Egyben arra az előírásra is emlékeztet, amely megtiltja a hazai műveknek külföldön való kinyomtatását és ezért

¹ ZERDAHELYI LŐRINC: *Jó törvény. Jó követ.* Magyarország, hely nélkül, 1833.

mindenképen a helytartótanács javaslatát támogatja. HAULIK véleményéhez csatlakozott KELCZ, GÉCZY, JAKABFFY, GRÓF NÁDASDY, KUSSEVICH és BÁRÓ SCHÖNSTEIN államtanácsos.

Viszont BARTAL GYÖRGY államtanácsos kisebbségi véleményt szerkesztett. Szerinte a munka irányzata helyeslendő, mert sok olyasmit közöl a megyei követekkel, aminek közhírrététele a kormány szempontjából előnyös. Tartalma miatt tehát nem kellene eldobni. BARTAL véleményét támogatta GRÓF TELEKI és EÖTVÖS alkancellár s az utóbbi azt is megjegyezte, hogy a külföldi nyomdákra vonatkozó előírás Magyarországon még csak kevésé ismert. BÁRÓ MALONYAI, az első kancellár, szintén őt támogatta, viszont GRÓF REVICZKY kancellár a többséghez állt, mivel szerinte a kormány legfontosabb gondjai közé tartozik, hogy mindent elnyomjon, ami a vallási ügyekben felkelhetné a szenvedélyeket.

Miután a magyar kancellárián a vélemények így megoszlottak, az ügy a bécsi államtanács elé került. Itteni tárgyalása során az osztrák STIFT államtanácsos úgy vélekedett, hogyha belföldi szerző külföldön nyomtatja művét, úgy ahhoz előzőleg a hazai cenzor approbációját kell megszerezni. GRÓF MAJLÁTH pedig azt fejtegette, hogy tartalmát illetőleg kevés változással nyomdába lehetne adni a művet; mivel azonban egy idő óta a magyar íróknál egyre gyakoribbá válik, hogy a cenzúra kijátszása végett külföldön nyomtatják műveiket, a könyvet már csak példaadás végett sem szabad átengedni. Ilyen értelemben döntött a legfelsőbb elhatározás is, amely a könyv elkobzását rendelte el.²

A hivatalos vizsgálat alapján nyilvánvaló, hogy a könyv, a címlap hamis adataival szemben, nem Magyarországon készült. Feltehetőleg WIGANDÉK lipcsei műhelyéből való, ahonnan sok magyar mű került ki. A szerző, akinek az életéről SZINNYEI is csak vajmi keveset tud mondani, a politikában alig játszott szerepet. Mindössze arról van tudomásunk, hogy az 1842-es nyitrai megyegyűlésen, mint az ellenzék egyik tagja szerepelt.

KÓSA JÁNOS.

Szempontok irodalmi levelek meghatározásához.¹ Az Országos Széchényi Könyvtár ERNST LAJOS műgyűjteményének árvezetése alkalmából mintegy 6—800 drb. levelet is megvásárolt, amelyek a Kézirattárban kerülnek feldolgozásra. Ezek egy részének feldolgozá-

² St. B. 1834 : 225 a bécsi Házi, udvari és állami levéltárban.

¹ E helyen köszönetet mondok BARTONIEK EMMA főkönyvtárnoknak, a kézirattár vezetőjének és JOÓ TIBOR kollégámnak az értékes hozzászólásokért, illetőleg útbaigazításokért.

sával kapcsolatban fölmerült problémák gyakorlati eredményeit szeretnők itt, megfelelő példákkal együtt összefoglalni.

A levél akkor születik, amikor írják és ha az, akinek szól, el is olvasta, tartalmát tudomásul vette, tulajdonképpen be is fejezte rendeltetését. Az emberiség levelezésének egy csekély, — nem mindig a legértékesebb — része azonban megőrződik és tovább folytatja életét, különösen abban az esetben, ha valamilyen úton-módon állandó őrzőhelyre: kéziratárba kerül. Az eredetileg magánszemélyeknek szóló közlemények itt köztulajdonná lesznek, s eredeti rendeltetésüktől eltérőleg már nem a címzett, hanem a legkülönbözőbb tárgyú és irányú kutatás számára tartogatják mondanivalójukat.

Az Országos Széchényi Könyvtár „irodalmi levelestár” gyűjtőnévvel jelöli a kéziratárban őrzött leveleket, bár szűkebb értelemben nem tekinthető minden levél „irodalminak”. E fogalom ugyanis magában foglalja azt a követelményt, hogy a levél tartalmi vagy formai szempontból irodalmi, az irodalom értékelése szempontjából számottevő legyen. Minthogy azonban a megőrzés és a kutatás szempontjából minden olyan levél értékes, amelynek forrásértéke van, a továbbiakban az irodalmi levél elnevezést ebben a tágabb értelemben vesszük.

Az irodalmi levelek sokszor hosszú és bonyodalmas úton kerülnek a kéziratárba, s így nem csoda, ha időközben a reájuk vonatkozó adatok hiányosakká, vagy tévesekké lesznek. Természetesen mind a két esetben csökken a levél kézirati és forrásértéke. Ezért rendkívül fontos, hogy az irodalmi levél adatait a kéziratári feldolgozás alkalmából minél pontosabban meghatározzák. Azok az adatok, amelyek az irodalmi levelet „meghatározzák”, a levél eredeti rendeltetésének adatai: 1. a levélíró személye, 2. a címzett személye, és 3. a levél keletkezésének időpontja és helye.

Ha e három adat közül bármelyik, vagy esetleg mind a három ismeretlenné vált, vagy ha az ismertnek feltüntetett adatok legcsekélyebb mértékben téveseknek látszanak, akkor a helyes meghatározás céljából csakis magából a levélből indulhatunk ki, mégpedig annak tartalmi és formai adottságait kell tüzetesen szemügyre vennünk. (Az Ernst-anyagnál, annak nagy tömegére való tekintettel, nem volt alkalom az előzetes ellenőrzésre, ami egyébként kívánatos. Úgyszintén nincs mindig mód az ajándékozott anyag előzetes ellenőrzésére sem.)

Arra a kérdésre kívánunk tehát feleletet adni, hogyha a levelet meghatározó három adat közül egyiket sem ismerjük, gyakorlatilag mennyiben állapíthatjuk meg azt vagy azokat a levél formai és tartalmi adottságaiból?

1. *Formai szempont:*

a) Ha a levélíró személyét névszerint ismerjük is a provenienciából (ERNST-katalógus), lehetőség szerint azonosítanunk kell az írást magát a rendelkezésre álló kézirati anyag alapján, mert az adat lehet téves, a levél lehet másolat, sőt hamisítvány is. Természetesen az összehasonlítás nem áll módunkban minden esetben és az is megtörténhetik, hogy az összehasonlítás alkalmával a régebbi kéziratári anyag adatai bizonyulnak téveseknek.

Ha a levélíró személye ismeretlen, akkor aránylag ritkán indulhatunk ki az írás azonosításából, mert ehhez a feldolgozó hosszú gyakorlata és jó vizuális memóriája sem mindig elég. Ilyenkor nagyobb szerephez juthat a stílus, amit a külső formai szemponttal szemben belső formának tekinthetünk.

Sokkal nagyobb eredménnyel kecsegtet ismeretlen levélíró esetében, ha a levél tartalmából indulunk ki.

2. *Tartalmi szempont:*

A levél tartalmi adatai közé számítjuk az esetleg ismert címzett személyét és a dátumot is. A levél tárgyi, érdelemes tartalma a legtágabb lehetőségeket nyújtja a meghatározás számára.

A dátum nélküli levelek korának meghatározásánál a levél tartalmán (és a levélíró személyén) kívül a levél külső formája, papíryanaga, stb. döntő jelentőségű lehet.

Kellő kritika alkalmazása mellett legtöbb esetben a proveniencia adatai is segítségre lehetnek.

*

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a felsorolt szempontokon kívül nem közömbös a meghatározásnál magának a feldolgozónak a személye sem, annak egyéni képességei, érdeklődése, fantáziája, kombináló képessége, gyakorlata és nem utolsó sorban az anyag iránti szeretete, ami képessé teszi arra, hogy minden esetben az anyag saját természetéhez alkalmazkodjék. Viszont az egyénileg leghivatottabb feldolgozó munkáját sem kísérheti siker, ha nem állnak rendelkezésére megfelelő segédeszközök, így elsősorban maga a kéziratári anyag és minden olyan nyomtatvány, hírlap v. folyóirat és segítségül kérhető könyvanyag, amely az anyaggal bármiféle vonatkozásban van és elősegítheti a meghatározás munkáját. Ebből a szempontból rendkívül előnyös helyzetben van az Országos Széchényi Könyvtár tisztviselője, akinek az ország legnagyobb és legteljesebb könyvtára áll rendelkezésére.

E gyakorlatból elvont elméleti megjegyzések után felsorolunk néhány példát, ahol az említett elvek alapján sikerült egyik vagy másik adat meghatározása. A gyakorlatban rendszerint több szempont érvényesül egyszerre, rendszerint tartalmi és formai szempont figyelembevétele együttesen hozza meg a kívánt eredményt.

1. BALOG ZOLTÁN levele Izsó Miklóshoz.

A borítéknélküli levél az írónak és a címzettnek csupán keresztnevét tartalmazza, a keltezés: Pest, 1889. jan. 11. Megszólítás: „Édes Miklósom“, aláírás: „Szerető rokonod Zoltán“. A sűrűn írott egy quart oldal olyan valakinek szól, aki Lendvay Márton szobrát készítette a levél írásának idején. Ha megpróbáljuk felkutatni, hogy ki lehetett ez a szobrász, az illetékes lexikonok nem nyújtanak kellő felvilágosítást. Abból kell kiindulnunk, hogy a múlt század végén élő Miklós nevű szobrászművész Izsó Miklós volt, aki több színész szobrát elkészítette. Saját kéziratári anyagunkból meg lehetett állapítani, hogy Izsó Miklóshoz egy bizonyos Balogh Zoltán intézett leveleket. Az összehasonlítás során a két írás azonosnak bizonyult és így a meghatározás teljes lett.

2. KAZINCZY FERENC FÁY ANDRÁSHOZ.

A Kazinczy-levelek egészen külön elbírálás alá esnek, mert ezeknek XXI kötetes kritikai kiadása áll rendelkezésre. Jelen levelünk egy quart lap, aláírás és megszólítás nincsen, az írás és a stílus Kazinczyné. A levél hátlapján későbbi idegen írással „1819, jan. 25“, a levélíró kezétől származó írással „Jan. 25.“ dátum áll. A levél, tartalma szerint, nyilván csak egy hosszabb levél részlete. Benne Kazinczy megköszön egy neki dedikált könyvet és azt a kifogását említi, hogy az illető könyvben a Ráday név h-val van írva. A Kazinczy-levelezés megfelelő kötetéből mindezeket összevetve könnyen megállapítható, hogy e töredék egy Fáy Andrásához intézett levél folytatása (ez a rész azonban ott már nem szerepel), Fáy András „Friss bokréta“ c. kötetében pedig a Kazinczy által említett sajtóhiba is föltalálható.

Hasonló módon még több, az ERNST-katalógusban ismeretlenként szereplő K. levél címzettjét sikerült kétségen felül megállapítani.

3. HORVÁTH MIHÁLY JÁSZAY PÁLHOZ.

E levél írója ismert volt, csupán a címzett ismeretlen. Megszólítása „Kedves barátom“, keltezése Pegli, 1860, aug. 13. Érdelemleges tartalma a következő: „Kérésem röviden abból áll, szíveskedjél nekem elküldeni azon okmányokat, melyeket, midőn 1845-ben az új helyi levéltárt veled együtt ... kutattam, lemásolásul kijelöltem.“ — Fraknoi H. M. életrajzából megtudjuk, hogy 1845-ben Horváth együtt dolgozott két paptársával a bécsújhelyi levéltárban. Ezek közül

az egyik egy év múlva meghalt, a másik Jászay Pál; a címzett ezek szerint csak ő lehet.

4. TOMPA MIHÁLY BÖSZÖRMÉNYI KÁROLYHOZ.

A levél keltezetlen, de tartalmából megállapítható, hogy Eperjesen írta Tompa, még pedig Petőfi látogatása után. Petőfi 1845. május 3-án utazott el Eperjesről, június 26-án pedig Tompa is végleg eltávozott onnan. Azonkívül Tompa levelében hivatkozik egy közleményre, amelyről megállapítható, hogy az Életképek május 24-i számában jelent meg. Ezek szerint a levél dátuma: Eperjes 1845. május 24. és június 26. közötti.

CS. GÁRDONYI KLÁRA.

Fotokópia és mikrofilm. Könyvtári és levéltári reprodukciós célokra régóta használják jó eredménnyel a fotokópiát. Újabban azonban annyit hallani az ugyanilyen célokra használatos mikrofilmről és annak a külföldön való máris nagy elterjedtségéről és kedveltségéről, hogy talán nem lesz érdektelen megvizsgálunk, miben áll ennek a mikrofilmnek a lényege és mik az előnyei és hátrányai a fotokópiával szemben.

A fotokópia — amint ismeretes — nem más, mint papírra fényképezett negatív; a felvétel fordítótükör, vagy prizma alkalmazásával történik, így tehát a kapott negatív jobb- és baloldala felcserélődik, az írás rendesen olvasható helyzetben kerül a papírra és mint minden negatívon, fekete alapon fehér színben tűnik elő. Szükség esetén erről a negatívról újabb felvételt készíthetünk, amelynek eredményeül — kettős munka és költség árán — pozitív kép áll elő. Újabban ismeretes ugyan olyan negatívpapír is, amelyen az előhívott negatív felvétel színei megfordíthatók, tehát a fekete alap fehérré, viszont a fehér írás feketévé változtatható, de ennek a papírnak az ára is jóval magasabb, továbbá a kezelése is annyival több munkát és több, drágább vegyszert igényel, hogy gyakorlatilag szinte semmi előnye sincsen a kétszeri felvétellel szemben. A fotokópia-készülékekkel előállítható felvételek mérete általában 18 × 24 cm-től 21 × 30, illetve 22 × 33 cm-ig változik az egyes gyártmányok szerint; önköltségi áruk darabonként mintegy 40—80 fillérig terjed.

A mikrofilm — nyugodtan nevezhetjük magyarul kisfilmnek is — a fényképezési technika újabb vívmánya. Alkalmazása ugyanis csak azóta lehetséges, amióta ismeretesek olyan gyártási és előhívási eljárások, amelyek révén a film fényérzékeny rétegének szemcsézete olyan finomra készíthető és finomságában a kezelés során meg is tartható, hogy erős nagyításban, közelebbről nézve sem hat zavaróan. A mai kisfilmes készülékek többnyire a normálméretű (35 mm széles), perforált mozifilmre készítik 24 × 36 mm, esetleg 18 × 24 mm méretű

felvételeiket, amelyekből 26, illetve 50 drb esik egy folyóméter filmre. A könyvtári és levéltári reprodukciós célokra készült kisfilmes készülékekbe egyszerre 10 méteres, vagy még hosszabb filmtekercs helyezhető, úgy, hogy ezek egy töltéssel 260, illetve 500, vagy még ennél is több felvételt készíthetnek. A felvételek kidolgozása után a nyert filmnegatívot olvasókészülékbe helyezve, annak tejüveglapján egymásután megjelentethetjük az egyes filmkockákat és erős nagyításban (esetleg eredeti nagyságban is) olvashatjuk szövegüket. A filmkockákról nagyítást is készíthetünk papírra, ami által a pozitív fotokópiánál jobb minőségű (helyesebb színviSSzaadású) és olcsóbb képet kapunk; a filmfelvétel önköltsége ugyanis csak 4—5 fillér, a róla készített pozitív nagyításé pedig a mérettől függően 20—60 fillér között váltakozik.

A kisfilmes reprodukciós eljárás legfőbb anyagi előnye abban van, hogy olvasókészülék birtokában nincs szükség semmiféle másolatra, vagy nagyításra, tehát az adott szövegről készítendő reprodukció teljes költsége felvételenként (vagyis az eredeti irat, vagy könyv nagyságától függően laponként, illetve lappáronként) 4—5 fillér. Kisfilmes készülékeket minden nagyobb nyugati államban gyártanak nagy választékban; hazánkban elsősorban a német készülékek jöhetnek számításba, úgymint a Fotokopist-, Leitz- és Zeiss-gyártmányok.

A kisfilmes reprodukciónak a fotokópiával szemben legnagyobb előnyei, hogy a film nagyobb fény- és színérzékenysége következtében a felvételek gyorsabban készíthetők el, továbbá helyesebb tónusokat adnak, mint a fotokópia. Lényegesen olcsóbbak is, ha nagyításra nincs szükség; viszont a nagyítással együtt is még mindig jobbak és olcsóbbak a pozitív fotokópiánál. A filmnegatív elraktározásához sokkal kevesebb hely is kell, mint a fotokópiáéhoz: amíg 100 drb 18×24 cm-es fotokópia dobozban szorosan berakva körülbelül $19 \times 25 \times 2$ cm helyet igényel, addig 100 drb 24×36 mm-es kisfilmfelvétel tekercse elfér egy 4 cm magas és 4 cm átmérőjű, hengeralakú dobozban. A kisfilm használata tehát igen célszerű akkor is, ha valamilyen kisebb értékű, de nagytömegű anyagot helykímélés céljából nem akarunk eredetiben megőrizni, szövegére viszont szükségünk van.

A kisfilmnek csak két hátránya van a fotokópiával szemben: az egyik az, hogy kisszámú felvételt (5—10 darabot) nem célszerű külön elkészíteni, mert a felhasznált filmrészlet levágása után a megmaradó tekercsrészt újra be kell fűzni a gépbe, ami esetenként egy 4—5 felvételre való filmrészlet kárbamenetelével jár. Ez a hátrány azonban nagyobb intézményeknél nem igen jöhet tekintetbe, mert ezeknél napi 50—100 felvételre szóló rendelés biztosan összegyűlik; ennyit már érdemes külön munkamenetben elkészíteni. Másik hátránya, hogy a filmnegatívok használatához külön olvasókészülékre van szükség; az

ilyennel nálunk még nem rendelkező közönség kedvéért pedig még nagyítókészüléket is kell beszereznünk, hogy minden segédeszköz nélkül olvasható másolatokkal szolgálhassunk a rendelőknek.

A nagyobb automatikus üzemű filmfelvevőgépek mai ára 4000 pengő körül van, ugyanúgy, mint egy jó fotokópia-készüléké; ehhez járul azonban még a mintegy 1000 pengő árú olvasókészülék és az ugyancsak ilyen összeg körül járó nagyítókészülék, valamint a hosszú filmtekercsek előhívására, mosására és szárítására szolgáló, mulhatatlanul szükséges segédeszközök költsége is. Amíg tehát a fotokópia-laboratórium teljes felszerelése kikerül mintegy 5000 pengőből, addig a kisfilmes laboratórium felszerelésére 7—8000 pengő szükséges. Az üzemköltségek kisebb volta azonban néhány évi használat után megtéríti a berendezés árának többletét s így feltétlenül a kisfilmes berendezés javára billenti a mérleget.

GRONOVSKY IVÁN.

Hírlapnyilvántartások. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1935 előtt a beérkező hírlapszámok nyilvántartására különálló nyilvántartólapokat használtak, melyeken fel volt tüntetve a lap címe, alcíme, felelős szerkesztője, kiadója, megjelenésének helye, az előállító nyomda, indulásának kelte és megjelenésének időszakossága. Ez volt a fejcím, ezalatt több évre vonatkozólag rovatok voltak az év, évfolyam, növedéknaplószám és a beérkezett számok feltüntetésére, továbbá egy külön rovat a nyomdaváltozások és a reklamációk bejegyzésére. Emellett még két növedéknaplót is használtak, egyet a kötelespéldányok, s egyet a vétel, csere, ajándékképpen beérkezett anyag naplózására. A naplózás úgy történt, hogy mindíg az évfolyam első számát naplózták, ha az nem duplum volt. Ilyenféle nyilvántartólapokat használ ma a M. kir. Statisztikai Hivatal könyvtára is, ahol azonban a kiadóhivatal, nyelv, tárgy, ár és szerzési jogcím is fel van a lapokon tüntetve. S a naplózásban a különbség az, hogy ők nem beérkezéskor naplózzák az egyes évfolyamokat, hanem csak, amikor azok már teljessé váltak. Ezeknek a nyilvántartólapoknak azonban megvan az a hátránya, hogy a fejcímbe előforduló adatok változását nem lehet, vagy legalább is bajos feltüntetni s az Országos Széchényi Könyvtár esetében még a beszerzés módját is csak külön a növedéknaplókból lehetett megtudni.

Ezeknek a hiányoknak kiküszöbölésére az Országos Széchényi Könyvtár 1935-ben új növedéknaplót vezetett be. A napló egyesíti magában a régi növedéknaplókat és a nyilvántartólapokat. Ennek ugyanis egyik oldalán rovatok vannak a cím, esetleg alcím, megjelenési hely, a beszerzés módja, szállítója, esetleg ára és számlázása stb., másik oldalán pedig a beérkező számok és reklamációk nyilvántartására, sőt az 1939—1942-es évekre vonatkozó naplókban már a nyelv és a lap időszakossága is fel van tüntetve. Ilyenféle növedéknaplót látunk a Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárának beszerzési osztályában is, ahol azonban a nyilvántartólapokat is megtartották, de ezeket a hírlaptárban használják. Ez a naplózási mód nagyon jó, mert itt együtt talál az ember mindent, ami a lapra vonatkozik, és pedig

annak nem is csak egy, hanem négy évfolyamára s egy pillantásra áttekintheti az egészet. Van azonban ennek is bizonyos hátránya, egy kis nehézség. Mert a rögzített címeket nem lehet másképp csoportosítani s így ha valaki a Szegeden megjelenő lapok iránt érdeklődik, vagy a nyúltenyésztésről akar olvasni, nagyon nehéz a kívánságát kielégíteni. Igaz, hogy ezeket a hiányokat részben pótolja a végleges katalóguscédulákhoz készült helynévszerinti utaló és a szintén készülöben lévő szakkatalógus, de ez csak a már kötetbe rendezett anyagra vonatkozik s így egy évig, amíg a kötet teljes nem lesz, a lapok ebből a szempontból megközelíthetetlenek. Továbbá a statisztika elkészítése is bizonyos nehézségekbe ütközik, mert nem lehet a cédulákat tetszés szerint csoportosítani.

Sokat tündödtünk azon, hogy hogyan lehetne ezen a nehézségségen segíteni s ezért áttanulmányoztuk a többi fővárosi könyvtár hírlapnyilvántartását is. Az Országgyűlés könyvtára a lipcsei Deutsche Bücherei nyomtatott nyilvántartólapjait használja, míg a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium könyvtárában kardex-rendszer van. (Acélkazetták kihúzható fiókokkal, melyek 50—100 rögzített, nyomtatott és hónapok, vagy hetek szerint rovatokra berosztott nyilvántartólapot foglalnak magukba.) Ez azonban egy nemzeti könyvtárban, ahova évenként körülbelül kétezeröttszáz lap fut be, s a változások is öt-hatszázra tehetőek, nem használható, mert egyrészt nagyon költséges, egy 850 nyilvántartólapot befogadó kardex körülbelül 500 pengőbe kerül, másrészt ezek a nyilvántartólapok a hetenkint többször megjelenő lapok nyilvántartására nem nagyon alkalmasak, mert kevés a hely rajtuk, úgyhogy gyakran cserélni kellene a kartonokat.

Könnyebben volna megvalósítható a Fővárosi Könyvtár hírlapnyilvántartása. Ott nemzetközi nagyságú cédulákon különböző katalógusok vannak. A hírlaptárban három cédulakatalógus van felfektetve a lapok címe, szakja és nyelve szerint, míg a reklamációk nyilvántartására külön katalógus szolgál. A rendelő osztályban egy helynapló és szintén cédulakatalógusok vannak különböző szempontok szerint csoportosítva, melyekből mind más és más kérdésre kapunk feleletet. Ennek a rendszernek megvan az a nagy előnye, hogy bármely kérdés vetődik is fel, könnyen kaphatunk rá választ, de ha az egy lapra, főleg annak több évfolyamára vonatkozó összes adatokat szeretnénk megtudni, akkor öt-hat katalógust kell végignéznünk, míg az adatokat összekereshetjük.

Mindezek alapján arra az elgondolásra jutottunk, hogy legjobb lenne az Országos Széchényi Könyvtár növedéknaplóját kombinálni a Fővárosi Könyvtár cédulakatalógusaival. Vagyis a növedéknaplót fenntartani a maga egészében, mellé azonban cédulakatalógusokat állítani fel. Erre van is némi remény, mert idővel adrematizálni fogják a hírlapkatalóguscédulákat is az Országos Széchényi Könyvtárban és akkor semmi akadálya sem lesz, hogy annyi levonatot készítsenek belőle, amennyire éppen szükség van. Akkor lehet összeállítani katalógust címszó szerint, a beszerzés módja szerint, megjelenés helye vagy ideje szerint, szak szerint, nyelv szerint stb. s akkor a statisztika elkészítése is sokkal egyszerűbb lesz. Egyúttal kiküszöbölhetővé

válik a cédulakatalógusok azon hibája, hogy a cédulák elkeveredhetnek, s a könyvkatalógusok azon hibája, hogy ott az abc a legnagyobb vigyázat mellett is felborul néha.

MOKCSAY JÚLIA.

Wagner és Liszt dedikált művei az Országos Széchényi Könyvtárban. Drága kincse az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának WAGNER RICHÁRDnak *A Nibelung gyűrűje* című ciklusából a *Siegfried* partitúrája, melyben a szerző sajátkezű ajánlása olvasható LISZT FERENCHEZ.

A piros félbőrkötésű, aranyozott díszítésű vezérkönyv Mainzban jelent meg SCHOTT kiadásában, 439 lapnyi terjedelemmel. Első lapján ez áll:

Siegfried
für das Weimarer Hoftheater einst skizzirt,
dann für Bayreuth eiligst zusammengeschmirt,
freundlichst von Dir aber absolvirt,
sei hiermit dem grossen Freunde dedicirt,
und gnädigst von ihm acceptirt,
da solches schon öfter ihm adorirt.

Eljen Liszt!

Bayreuth
28 Febr. 1876

Richard Wagner

J

Siegfried

für das Weimarer Hoftheater einst skizzirt,
dann für Bayreuth eiligst zusammengeschmirt,
freundlichst von Dir aber absolvirt,
sei hiermit dem grossen Freunde dedicirt,
und gnädigst von ihm acceptirt,
da solches schon öfter ihm adorirt.

Eljen Liszt!

Bayreuth

28 Febr. 1876.

Richard Wagner.

Őrizzük továbbá LISZTnek „Album d'un voyageur, 3. me année *Mélodies hongroises*“ című művét, mely Párizsban BERNARD LATTE-nál jelent meg. A 36 cm magas, bordó moiret papírba kötött mű 2. lapján LISZTnek kevésbé ismert arcképe áll; ARY SCHEFFER rajza után készült litográfia. A fiatal LISZT karba tett kézzel áll félig hát-tal s komoly tekintettel néz ránk. Egyszerű bársony galléros kabát fedí karcsú testét.

A következő lapon LISZT kézírásával ez áll:

à Monsieur le Comte
 Leo Festetics
 vive reconnaissance
 amitié dévoué
 F. Liszt.

„à Monsieur le Comte Leo Festetics vive reconnaissance amité devoué F. Liszt.“

FESTETICS LEO GRÓFRÓL tudjuk, hogy a mult század közepén, 1840—46-ig a Pestbudai Hangászegyesület elnöke, az ötvenes években a Nemzeti Színház igazgatója, 1866-ban pedig az országos színi-iskola igazgatója volt. Tevékeny részt vett tehát a zenei s általában a kulturális életben. Írt népdalokat, PETŐFI és német költők verseire műdalokat, és a katolikus egyház számára több egyházi kompozíciót. Érdekes kézírásos másolatot őriz tőle Zeneműtárunk: „Kedusche“ gyűjtőcím alatt négy vegyeskari művet zsidó szöveggel, melyet a „Neuen Cultus“ nevű egyesületnek ajánlott.

A *Mélodies hongroises*-al egybekötve találjuk LISZTnek *Marche hongroise d'Après Schubert* című zongorakompozícióját, melyet LICHNOWSKY hercegnek ajánlott. Az ajánlás így szól:

„À son excellent ami Le Général Prime Felix Lichnowsky F. Liszt. Paris 27 Mars 1841.“

Végül pedig legértékesebb példánya gyűjteményünknek, bár nem kézirat, de már nem kapható sehol, LISZTnek „Isten veled! (Lebewohl!)“ című dala. L. P. HORVÁTH (valószínűleg Petrichevich Horváth

Lázár szövegére. Pesten jelent meg ENGELNél 1848-ban a *Morgenröthe* című folyóirat 3. számú mellékleteként.

Értékes e kiadvány nemcsak tartalmánál fogva, hanem mert LISZRET magyar ruhában ábrázolja zongorája mellett. BARABÁS MIKLÓSNAK a Szépművészeti Múzeumban őrzött festménye után készült a címlapot díszítő litográfia. A 31 cm-es kőmetszésű kiadvány a mult századi kitűnő magyar kiadványok közül is kitűnik.

K. DEDINSZKY IZABELLA.

Legszébb magyar könyv 1939. Az elmúlt év karácsonyán, két olyan munkát tüntetett ki a Magyar Bibliofil Társaság elnöksége „az év legszébb könyve“ megkülönböztető jelzőjével, amelyek díszére válnának akármelyik nyugateurópai ország könyvművészetének is. Évek során, midőn a Bibliofil Társaság szemlét tartott az esztendő magyar könyvtermésén, a legkiemelkedőbb darabok között nem egyszer nem tudott volna részrehajlás nélkül lényeges értékkülönbséget tenni; épp ezért, több könyvnek adományozta ugyanazon alkalommal „az év legszébb könyve“ címet. Így az idén is, két munka kapta a kitüntetést. Az egyik a *Szekfű Gyula* szerkesztésében megjelent, *Mi a magyar?* című, az Athenaeum nyomdájában, a Magyar Szemle Társaság tulajdonát képező „Old Kenntonian Face“ anyadúccokkal készült könyv,¹ a másik pedig a Hungária-nyomda terméke, a *Régi magyar játékkártyák*.²

1939. két „legszebb könyvé“-nek kiválasztásakor az a szempont vezette a Magyar Bibliofil Társaságot, hogy két másfajta célra, és a másfajta célnak másfajta nyomdatechnikai és könyvművészeti igényekkel készített könyvnek juttassa a kitüntetést. A felvetett szempont szerint a *Mi a magyar?* című kiadvánnyal a szélesebb közönség számára készült szép könyvet, a *Régi magyar játékkártyákkal* pedig, a főnomszerű keveseknek, a szép könyvet kedvelő bibliofileknek szánt munkát óhajtotta megjutalmazni. A kitüntetésnek ilyen módja mélyebb-értelmű és messzetekintőbb, mintha kizárólag bibliofil könyvekre van tekintettel; mert belevonja a nyomdász-mesterség szépségversenyébe, s kiemelkedő teljesítményekre ösztönzi azokat a kiadókat és nyomdaüzemeket is, amelyeknek nem tartozik, vagy nem is tartozhatik programjába a bibliofil könyvkiadás.

Az idei kitüntettek közül sem a Magyar Szemle Társaság, sem pedig a Hungária-nyomda nem újonc „az év legszébb könyve“ jutal-

¹ Magyar Szemle Társaság, Bp. 1939. 556 [4] l. 16 tábla.

² Magyar és külföldi kártyafestés. XV—XIX. század. Összeállította és magyarázó szöveggel ellátta Kolb Jenő. 80 színes hasonmással. [Bp. 1939.] Hungária-könyvek 6. 78. [6] l.

mazottjainak névsorában. Könyveinek kiadásánál mindkét vállalat határozott könyvművészeti ízlést tart szemel előtt; az egyiknek éppúgy, mint a másiknak, meg van a maga jellegzetes, tervszerűen kialakított könyvstílusa. A Magyar Szemle Társaság első kiadványától kezdve, — nagy könyveinél szintúgy, mint a *Kincsestár* kis köteteinél — következetesen ragaszkodik ahhoz a könyvtípushoz, melynek közvetlen rokona, mintaképe a választékos, finom, modern angol könyv. Ezek a kiadványok egytől-egyig legízlésesebb köteteket képviselik a nagyközönségnek szánt, legújabb magyar könyveknek. Velük ellentétben, a Hungária-könyvek stílusa a KNER-nyomtatványok több mint félévszázados hagyományához kapcsolódik, és azt fejleszti tovább minden egyes darabjával.

A legújabb Hungária-könyv KNER ALBERT ízlését dicséri. Az ő tipográfiai tervei szerint készült a kiadás, s ő készítette az illusztrációk kivitelezéséhez használt színes dúcokat is. A tipográfia, az illusztrációk, a papír és a kötés egymással versenyezve és ugyanakkor összhangban tartva szolgálja a legmagasabb bibliofil eszményt. Az igényes könyvnyencnek is ritka ünnepi öröm végiglapozni ezt a kötetet. De... Nem szolgálánk könyvművészetünk igazságát, ha az elismerés hangja nem engedné szóhoz jutni kifogásunkat. Előre kell bocsátani, hogy kritikai megjegyzésünk nem a könyvművészetnek, hanem a tudománynak a kritikája. De lehet-e valóban hibátlan az a könyvművészeti alkotás, amely nem rendeli alá magát mindenestől annak, ami létezésének értelmet ad, a tudás, az ismeret, a művészet közvetítésének? Mert a könyv is, mint akármelyik közvetítőművészet; a színjátszás, az illusztráció, vagy a zenei interpretátor művészete, csak „cifra szolgál”; minden mozdulatát a szolgálat kell, hogy jellemezze. Öncélú, önmagáért való színművészet, vagy illusztráció éppen úgy nem lehetséges, mint ahogy könyvművészet sem! — A Hungária-könyv a régi játékkártyák művelődési és művészettörténeti szempontból egyaránt érdekes emlékeinek bemutatására vállalkozott. De, úglátszik a kiadó nincs tudatában annak, hogy ez az eddig, nálunk kevéssé tanulmányozott történelmi emlék, a játékkártya, éppolyan fontos dokumentuma lehet a kutatásnak, mint bármely más kisművészeti emlék. Így aztán az az érzésünk, hogy — az egyetlen cél helyett, ami nem lehetett volna más, mint a játékkártya-emlékek minél tökéletesebb bemutatása — az emlékeket csak eszköznek tekintették bibliofil céljaikhoz. „A régi játékkártyákat kézzel színezték, — olvassuk a könyv kolofónjában, mintegy előzetes védekezésül — gyakran sablón alkalmazásával. A színek nem mindig fedik egymást, gyakran kifutnak egymás alól, alig van két egyforma kártya. Az újabb kártyák litográfiai úton készültek, néha 7—8 színben. E két okból eleve le kellett mondanunk arról,

hogy könyvünkben teljesen hű hasonmásokat nyújtunk, reprodukcióink az egységes nyomdatechnika következtében csak megközelítik az eredetit.“ A kiadó önvédelme semmiképen sem fogadható el. A modern reprodukáló technikának megvan az eszköze az emlékek tökéletes visszaadására, — igaz, nagy anyagi áldozatokat kíván — de a tökéletes visszaadás helyett a Hungária-nyomda a könnyebbet választotta, a nyomáshoz újra rajzoltatta a kártyalapokat. Nem kell tovább magyaráznunk, hogy az így megvalósított illusztrációk bármilyen szépek is a szemnek, a historikus számára csaknem annyira használhatatlanok, mintha egy Dürer-monográfiában a művész metszeteit egy modern fametsző dúcai nyomán sokszorosítanák.

Végül, még a Magyar Bibliofil Társaság elnökségéhez lenne egy tiszteletteljes javaslatunk. „Az év legszebb könyve“ kitüntetése a magyar nyomdászat évenként visszatérő eseménye. Az évvégi kitüntetés szemelláthatóan tökéletesebb nyomtatványok készítésére ösztönöz évről-évre. Érzésünk szerint, a nyomdász mesterség nemes versenyt csak fokozni lehetne, kiadvállalataink és nyomdáink tudatosabban törekedhetnének szép könyvek előállítására, ha a kitüntetés ösztönzésén túl is segítségükre volna a Bibliofil Társaság. A segítség alatt a nyilvános kritika formájára gondolunk. A kiadvállalatoknak és a nyomdáknak a belső önkritika mellett szükségük volna az ország legelső könyvművészeti szakembereinek, a Magyar Bibliofil Társaság elnökségének kritikai hozzászólására. Kritikára persze nemcsak a kitüntetett „legszebb könyvek“-nek van szükségük, hanem mindazoknak a kiadványoknak, amelyek bármely formában is bele tartoznak a szép könyvek versenyébe. A nyilvános kritikának igen könnyen meg lehetne találni a módozatát. A legértékesebb kritika az lenne, ha az elnökség, a tárgyalásokon kialakult véleményének tolmácsolására megbízná egyik tagját és e tag — nevezzük előadónak, vagy bárhogy — kritikai fogalmazványát, mint a Társaság döntését nyomtatásban is nyilvánosságra hozná.

TOLNAI GÁBOR.

Felvidéki és Kárpátaljai könyvgyűjtés. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára a trianoni békekötés óta állandóan gyűjtötte a volt Csehszlovákia területén megjelent hungaricumokat. A gyűjtemény mégis nagyon hiányos maradt.

Ezért a Könyvtár, a Felvidék visszacsatolása után, azonnal kérésrel fordult a rádió és hírlapok útján a visszacsatolt nyomdák tulajdonosaihoz, a nagyközönséghez, az ottani kiadókhöz, egyesületekhez, katonai, egyházi és közigazgatási hatóságokhoz, hogy az elmúlt húsz esztendő irodalmi termékeit ajándékozzák a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának.

Az eredmény nem volt kielégítő, pedig a kérést többször megismételte.

Ezért a Könyvtár igazgatósága 1939 október havában tisztviselőket bízott meg, hogy utazzák be a visszacsatolt Felvidéket és Kárpát-alját és gyűjtsék be a történetírás számára fontos irodalmat.

VARGA SÁNDOR Kassán, Komáromban, Dunaszerdahelyen, Érsekújvárott, Párkányon, Léván, Ipolyságon, Losoncon, Rimaszombatban, Rozsnyón és Füleken; HARSÁNYI ANDRÁS Ungvárott, Munkácson, Perecsényett, Turjaremetén, Nagybereznán, Beregszászot, Tiszaújlakon, Nagyszöllősen, Huszton és Rahón járt. E helyeken felkeresték a nyomdákat kivétel nélkül, eljártak az egyes szerkesztők, főszerkesztők, rendőrkapitányságok és egyházi hatóságoknál.

Gyűjtés közben a Könyvtár tudomására jutott, hogy a polgári és középiskolák tanári könyvtárai tartalmazzák a legértékesebb könyvtári anyagot. Ezért a Könyvtár igazgatósága kérést intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz és kérte, utasítsa a tankerületi főigazgatóságok útján az illetékes polgári és középiskolai igazgatókat, hogy a tanári könyvtárakban a kiselejtezésre szánt hungaricumokat és magyar vonatkozású műveket adják át a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának.

A Könyvtár kérése az illetékes tényezők előtt megértésre talált. Három hónap óta állandóan érkeznek kisebb nagyobb csomagok és ládák. A gyűjtött anyag most van feldolgozás alatt, ezért erről beszámolót csak legközelebb adhatok. Most csak annyit jegyzek meg, hogy eddig több mint ezer olyan csehszlovák területen megjelent mű naplótzatott, amely eddig a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában hiányzott.

GÁSPÁR MARGIT.

A kötelespéldány-törvény miatt indított kihágási eljárások.
A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, hogy a sikertelen reklamálásokból eredő kötelespéldánykárokat megszüntesse, rendszeres nyomdaellenőrzéseket végez és szükséges esetekben célja elérése érdekében az illetékes hatóságoknál feljelentéseket tesz.

1938-ban a Széchényi Könyvtár tisztviselői közül hatan 114 fős városi nyomdában végeztek nyomdakönyvvizsgálatot. A nyomdakönyvvizsgálat után sok nyomda teljesen pótolta mulasztását, 67 nyomda ellen azonban kénytelen volt a Könyvtár főigazgatója a m. kir. közalapítványi ügyigazgatóság útján részint kihágás, részint kártérítés miatt pert indítani.

A Széchényi Könyvtár a vidéki nyomdák tervszerű ellenőrzésért részint anyagi, részint tisztviselőhiány miatt csak részben oldhatja meg.

Ezt újabban jelentősen előmozdította az a körülmény, hogy a tisztviselők közül nyolcan ügybuzgalomból megvizsgálták azoknak a köz-

ségeknek, illetve városoknak a nyomdáit, amelyekbe magánügyük miatt egyébként menniök kellett, vagy ahol nyári vakációjukat töltötték. Így sikerült 17 különböző helyen 48 nyomdakönyvbe betekinteniök és azokból kivonatot készíteniök.

Fontos adatok birtokába jutott a Könyvtár azzal is, hogy saját nyomdatörzskönyvét a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában összehasonlította az oda beküldött vidéki nyomdák nyomdakimutatásaival. Ilymódon derült ki, hogy több vidéki nyomda csak egy helyre küldött kötelespéldányt. Ennek oka vagy a törvény nem ismerése, vagy a törvény kijátszása volt.

Ezen előbb vázolt két körülmény eredményeként 1938-ban sikerült 41 vidéki nyomda vétkességét kideríteni. Utána azonnal kérte a Könyvtár a m. kir. közalapítványi ügyigazgatóságtól a hatósági eljárás megindítását. A közalapítványi ügyigazgatóság az ügyek gyorsabb elintézése végett azt javasolta, hogy jövőben a Könyvtár közvetlenül intézze a feljelentéseket az illetékes rendőrkapitányságokhoz, illetve főszolgabírói hivatalokhoz.

Az elmúlt két esztendőben a feljelentett nyomdák a lefolytatott tárgyalások után körülbelül 1500 pengő értékű anyagot szolgáltatottak be a Könyvtárba. Az illetékes hatóságok a mulasztást elkövető nyomdákat kihágásért körülbelül 4000 pengő, kártérítésért körülbelül 600 pengővel sújtották. Ezen összegeknek több mint a fele már befolyt a Közgyűjtemények Országos Alapjába.

A nyomdák szigorúbb ellenőrzésének legnagyobb eredménye az, hogy végre kezdik megérteni a nyomdák, hogy a kötelespéldányok beküldése nemcsak kötelesség, hanem közérdek is, amelynek elmulasztásáért a hatóság büntetéssel sújt.

GÁSPÁR MARGIT.

Gulyás József írja Sárospatakról: A sárospataki Ref. Főiskola Nagykönyvtárában újabban a következő eddig ismeretlen régi magyar nyomtatvány került elő:

Uj és O | KALENDARIOM | (vörös) CHRISTUS URUNK születése | után való | 1697 | (vörös) Esztendőre, Melly Magyar Országgra, Erdélyre és | egyéb Tartományokra is alkalmaztatot | NEUBART JÁNOS | (piros) Astrologus által | (képdísz) (piros) | Cum Privilegio GUBERNII Travo. | KOLOSVÁRATT | (vörös). Nyom. M. TÓTFALUSI K. MIKLÓS által. Részei: Naptár (a hónapok után kis versekkel); rövid astrologiai vizsgálás; újabb versek a hónapokra; sokadalmak; magyar chronika (ez csonka) A... D5/1 lapig. Sem Szabó Károly I., sem Sztripszky, sem Ferenczi Zoltán (A kolozsvári nyomdászat története 66. lapján) nem említi. Tehát unicum. Jelzete: VII. 1055. 12°. (Sárospatak, Ref. Kollégiumi Nagykönyvtár.)

ISMERTETÉSEK.

A Fővárosi Könyvtár évkönyve. VIII. 1938. — Budapest (1939.)
Szfv. Háziny. 427 l. 4r.

A régebbi évfolyamokhoz képest idén terjedelemben majd negyedrésszel növekedett évkönyvben elsőben az 1938. évi könyvtári jelentésnek a látogatottságot bizonyító adatai ragadják meg a figyelmet. A Fővárosi Könyvtárat az említett esztendőben 1,326.227 alkalommal keresték fel, mely adatból 216.349 a Központi Könyvtár olvasóit jelzi. E hatalmas számok még plasztikusabban tűnnek elő, olvasván, hogy 1925-ben mindössze 405.667 volt az évi látogatókat jelző index, továbbá mikor kiderül, hogy az 1938. évi látogatások száma a megelőző esztendőhöz képest összesen 54.792-vel, a Központi Könyvtár igénybevevőké pedig közel 25 ezerrel duzzadt meg. A Fővárosi Könyvtár ma Magyarország legjobban használt, a befektetett tőkét leginkább gyümölcsözőtető ilyenmű intézménye.

Ha minden könyvtár immanens célja itt ily jelentős mértékben való megvalósulásának okai után keresünk, az Évkönyv teljes válasszal szolgál a figyelmes érdeklődőknek. — Észre kell vennünk, hogy a többé-kevésbé tisztán tudományos jellegű budapesti nagy közkönyvtárakkal szemben a Fővárosi Könyvtár közművelődési könyvtár és tudományos könyvtár is egyszerre. Azt is látnunk kell, hogy új könyvek beszerzése — a viszonylag jó anyagi körülmények miatt — itt a legnagyobb arányú. Már pedig a friss könyvanyag vonzza a közönséget. De hibát követne el az okok nyomozója, ha figyelmen kívül hagyná az emberi gondolat munkáját ama faktorok sorában, melyek ekkora tömegeket irányíthattak egy könyvtár kapuiba. A Fővárosi Könyvtár vezetősége igen jól teszi, mikor a tulajdonképeni közművelődési könyvtári szerepet betöltő fiókkönyvtárakat jól ellátja modern anyaggal (1938-ban majdnem 13 ezer új kötet jutott ezeknek), és igen ügyesen jár el, mikor a nagy pénzen beszerzett tudományos anyagnak megfelelő (ha szabad így mondani) reklámról gondoskodik. Mindnyájan tudjuk, hogy az átlagember akkor olvas tudományos tárgyú könyvet, ha nyújtják neki és könnyen jut hozzá. A Fővárosi Könyvtár tudományos tárgyú új beszerzéseinek évenként közzétenni szokott jegyzéke pedig, mely részletes indexekkel felszerelve a decimális rendszer sok-sok apró szakcsoportja szerint tartalmazza az anyagot és egy-

ben a könyvtári jelzetet is közli, nemcsak irodalmi felvilágosítással szolgálhat az érdeklődőknek szerte az országban, hanem rendszerességével és az aktuális problémák kidomborításával szinte hivatgatja a beléje tekintőt: *tolle, lege!* — Minthogy a Könyvtár életmenetében az utóbbi évek folyamán semmi különös újítás nem történt, a látogatottság fokozatos növekedése csakis népszerűsödését jelentheti. El lehet mondani tehát, hogy a Könyvtár szerepe valóban szerves kiegészítője a Főváros népművelési munkásságának.

Az Évkönyv célkitűzései egyébként a régiek. A nagyközönségen kívül idén is hoz valamit könyvtárosnak éppúgy, mint tudósnak is. Az egyes dolgozatok sorából ki kell emelni a **KELÉNYI B. OTTÓ** és **SZÁSZ BÉLA** gyűjtésében készült és több mint száz oldalon 1130 címet tartalmazó aquincumi bibliográfiát. A könyvészet a Fővárosi Könyvtár anyagán kívül az Aquincumi Múzeum, a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár állományának felhasználásával készült és a kérdéssel speciálisan foglalkozó önálló műveken, folyóiratcikkekken kívül az Aquincumi Múzeum és a Fővárosi Könyvtár újságcikkgyűjteményének idevonatkozó részét is felöleli, nemkülönben jelentős számban oly műveket is, melyek csak hosszabb-rövidebb a tárgyra vonatkozó utalásokat tartalmaznak. A gyűjtemény használhatóságát erősen növeli, hogy anyaga egészen kiskörű tárgyi csoportok szerint van felsorakoztatva és a kutató vagy érdeklődő külön fáradság nélkül együtt találja mindazt, ami pl. a budavidéki régi kelta-településről, az egykori utakról, az aquincumi amphitheatrumról, a víziorgonáról, Transaquincumról, vagy a Sicambria-kérdésről íródott. A legtöbb műnél annak tartalma, vagy kiemelkedő értéke is közöltetik (az idegennyelvűeknél az eredeti szöveggel egyező nyelven!), továbbá a könyvek lelőhelyei is megjelöltenek. E sok szerető gonddal készült összeállítás példája lehet a lelkiismeretes, bár olykor az irrealitásig fejlesztett precizitással készült könyvészetnek.

NÉMETH ENDRÉNEK a decimális rendszer történeti kifejlődését tárgyaló értekezése gondolatkeltő és a jövő fejlődéslehetőségeit latolgató tartalmánál fogva könyvtáros-embernek hasznos lehet annál is inkább, mert — miként a cikkből kiderül — a Fővárosi Könyvtáron, mint a rendszer hazai anyaintézetén kívül ma már országszerte kb. 30 könyvtárban otthonos a decimális szakkatalógus. **HANSKARL ERZSÉBETNEK** a *Wienerisches Diarium 1703—53.* évfolyamainak budai vonatkozású anyagát felsorakoztató, nagy szorgalommal és odaadással készült dolgozatából a régi hírlapoknak történelmi forrásként való felhasználhatóságát illetőleg szerezhetünk okulást.

Az Évkönyvet azzal az érzéssel tesszük le, hogy a szerkesztőt idén ismét elismerés illeti a szép munkáért. **OSZETZKY DÉNES.**

Dr. vitéz Szabó Pál : A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. Nagy 8°. 4 + 290 l. + 1 l. + 1104 hasáb.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem 25 éves fennállása alkalmából most jelent meg a Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda kitűnő nyomásában, a szerző kiadásában. A két kötetet magában foglaló hatalmas munka a szerzőnek, kit gyakran láttunk könyvtárunkban, a Széchényi Könyvtárban is, különösen annak folyóirat-osztályában búvárkodni, közel 10 évi gyűjtő- és kutatómunkálatai gyümölcsét foglalja össze.

Az I. kötet közel 300 oldalon át az Erzsébet-Tudományegyetem történetét ismerteti. Itt a trianoni sorsot látjuk leperegni. Az Erzsébet-egyetem sorsa a vérző, megcsonkított Magyarország sorsát kicsinyben tükrözteti vissza. Ezek az évek az egyetemalapítás, az egyetem kiépítésének legnehezebb évei, majd a kegyetlen trianoni béke utáni még nyomorúságosabb évek, amikor az Erzsébet-Egyetemnek nagy megpróbáltatás jutott osztályrészül és át kellett szenvednie a világháború földrengését, majd a Pozsonyból történt jogtalan kiutasítás, az átmeneti és új elhelyezkedés, a Trianon okozta nyomorúság minden gondját és baját. Többször volt megszüntetéséről szó. A nemzet sorsán aggódók féltő gonddal mérlegelték, hogy fenntartható lesz-e, vagy sem. E nehézségekkel szemben nagy erőfeszítések történtek. Bebizonyosodott, hogy az egyetem nagy hivatást teljesít a déli kultúrvégeken, fennmaradása a legfőbb kultúrérdek.

A legnehezebb viszonyok közt kifejtett gazdag irodalmi munkásság, melyet a szerző a II. kötetben tár elénk több mint 1100 hasábon át, természetes kiegészítése az I. kötetnek. A világtörténelem eddig legizgalmasabb korszaka és a legnehezebb viszonyok közt kifejtett gazdag irodalmi munkásság, a magyar élniakarásnak legfényesebb bizonyítéka. E második részben helyet foglalnak mindazok, akik az egyetemen voltak vagy vannak; közel 400 író. Az egyetemen jelenleg működő erőkn kívül tehát azok is, akik az Erzsébet-egyetemről más-hova kerültek (így pl. Bakay Lajos, Balás Károly, Császár Elemér, Herzog Ferenc, Imre József, Kornis Gyula, Kováts Ferenc, Kramár Jenő, Laky Dezső, Lukinich Imre, Melczer Miklós, Polner Ödön, Prohászka Lajos, Szent-Györgyi Albert, Thienemann Tivadar, Tuka Béla, Vári Rezső, Várkonyi Hildebrand, Veress Ferenc stb.), továbbá az elhúnytak (pl. Beck Soma, Bochkor Mihály, Degré Lajos, Falcsik Dezső, báró Fejérváry Géza, Heim Pál, Késmárky István, Hutyrá Ferenc, Kiss Albert, Lambrecht Kálmán, Payr Sándor, Rhorer László, Stráner Vilmos, Tolnai Vilmos, Velits Dezső, Weszely Ödön, Rutich Jenő, Vutkovich Sándor stb.) és az egyetem sok jónévű magántanára és tanársegéde, akik elszéledtek a szélrózsa minden irányába nemcsak

a csonka Hazába, de távoli világrészekbe is. E részben az írók életrajzai is érdekes adatokat nyújtanak. A szerző számos történeti adatot a professzorok életrajzában látott helyénvalónak előadni.

A munka adattárul szolgálhat, hasznos szolgáltatokat teljesíthet hosszú évekre bármely könyvtárban, tudományos intézetben, az egyetem barátainak és a tudományt kedvelők magánkönyvtáraiban is.

A Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda rt. a hatalmas művet a legnagyobb pontossággal, gondossággal, alaposággal és olyan műgonddal hozta ki, mely párját ritkítja.

Bolti ára fűzve 32.— P, vászonkötésben aranynyomással 35.— P. Megrendelhető a szerzőnél, Budapest, XI., Horthy Miklós-út 25. I. 2. Y.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Albumok alkonya. Az *album* eredetileg, a rómaiaknál *fehérre* festett tábla volt, plakát-, falragasz-szerű hirdetmény, közérdekű állami, hivatalos közlemények közhírré tételére. Így hirdették ki a praetorok ediktumait, a szenátorok és esküdtek névjegyzékét, így hozták nyilvánosságra a pontifex évi feljegyzéseit. A tábla alapszíne fehér volt, rajta a felirat színes. — Az *album* szó később jelentés-átvitellel üres lapokat tartalmazó, bekötött könyv, emlékkönyv (amelyben tulajdonosa ismerőseitől emléksorokat gyűjtött), szemelvények gyűjteménye (melybe tulajdonosa a neki tetsző szép verseket, jeles mondásokat másolta be). — Később *nyomtatott* cikkek, tanulmányok, versek, emléksorok gyűjteménye, melybe valami ünnepélyes alkalomra, évfordulóra alkalmi, vagy az alkalommal semmi kapcsolatban nem levő tudományos értekezéseket szerkesztettek össze. Az *album* „fehér lap” jelentése feledésbe ment.

A régi magyar irodalom az „album”, szemelvények gyűjteménye műfaját ismerte ugyan, de florilegiumnak, anthológiának nevezte; nem fordul elő a XVIII. századbeli magyar könyvek címeiben sem. Annál gyakoribb a XIX. században: Album des Balaton (1854), Losonci-album (1852), Nagy-enyedi A. (1851), Szépirodalmi A. (1856), Szigeti A. (1860), A. von Vissegrad (1847), Album (a Pesti Napló mult félévi előfizetőinek, 1858) stb.

A XIX. század végén és a XX. század elején az újságok karácsonyi albumokkal kedveskedtek előfizetőiknek: Pesti Napló karácsonyi albuma, Zichy-Album, Shakespeare-Album stb.

Ezek az újkori albumok nagy negyedré, vagy ívrét-alakú, színes illusztrációkkal díszített képeskönyvek voltak, népszerűek, nagyközönség számára valók, tarka-barka, domborműnyomásos bekötési táblákkal, olykor keretezett lapokkal, színes papiroson; édeskések voltak, mint a csokoládécsomagok védőpapirosai. Népszerűek voltak. Még a háború előtt minden úri, vagy jobb polgári család szalon, vendégszoba, elegánsabb orvosi várószoba, minisztériumi előszoba asztalán ott ékeskedtek, szimmetrikus rendben egymás mellett, vagy csillagalakban egymásra rakva. A lakás modernizálásával, racionalizálásával az albumok eltűntek a modern lakások asztalairól szekrény tete-

jére, vagy fenekére, padlásra, majd pincébe. (A modern könyvállványokra nem férnek rá, vagy ha ráférnek is, „kiugranak“ a sorból nagy formátumukkal.) Kimentek a divatból. Az album ma már csak levelezőlap-, bélyeg-, fényképalbum, vagy emlékkönyv, amelybe a barátok és hódolók emléksorokat írnak.

TR. Z.

Könyvek a makulaturás pincékben. A két esztendeje kiadott padlás-lomtalanítási rendelet egyebek mellett kétségkívül nagy tömeg „holt“ könyvanyagot is mobilizált. Az ilyen módon felszabadult könyvanyag jelentős részét selejtesek vették át. Legutóbb egy ilyen — aránylag eldugottabb — budai selejtesnél böngészgetve, szép számú magyar és magyar vonatkozású könyvvel, régi külföldi újságkötetekkel találkoztunk. Ma már ritkaságszámba menő régi tankönyvek (több kiadásban is), útleírások és „mindentudó“ zsebkönyvek stb. kerültek a kezünkbe. És az áradat egyre tart még. Elmondja a selejtesünk, hogy hetente kétszer-háromszor is új anyaghoz jut. Sajnos, ritka az olyan makulatúrás, aki ért is a könyvekhez. A legtöbb, ha látja, hogy „rég könyv“ került az anyagába, félreteszi és örül, ha a kiló ár kétszereséért eladhatja — bárkinek. Végigtekintettünk e régi könyveken és elképzeltük magunkban, micsoda értékek fordulhatnak meg ilyen módon a pesti makulatúra-piacon és mennek olykor veszendőbe!

S—A E—N.

A Felvidék visszacsatolásával visszatért egy sereg kisebb-nagyobb könyvtár is. Ezek között van néhány olyan nagyobb szabású, amely nemcsak a szakemberek, hanem a nagyközönség előtt is ismert, mint pl. a munkácsi Lehoczky Múzeumé vagy a jászói Premontreieké. Akad azonban nem egy olyan is, amely nem kis jelentőségű és értékű, de amelyről még a szakemberek közül is kevésnek van tudomása — esetleg éppen csak azt tudják, hogy vannak —, de azt már nem, hogy mi van bennük. Egy ilyen könyvtárba volt alkalmunk hosszabb ideig beletekinteni: A *beregi református egyházmegyének* Beregszászot elhelyezett egyházmegyei levéltárában szép számmal található könyvek is. A több, mint ezer kötetes könyvtár legértékesebb része a körülbelül 60 régi magyar. Ezeknek részletes és a könyvtár többi részének vázlatos ismertetésére legközelebb visszatérünk.

H. A.

A könyvcsonkítás ellentéte a könyvkiegészítés, ami sokszor majdnem olyan bűn, mint a könyv megcsonkítása. ZOVÁNYI JENŐ *Könyvrészletek nem a maguk helyén* című cikkében (MKSzemle 1939. II. 199—200. l.) azt írja, hogy a (David, Franciscus): *Brevis Enarratio Disputationis Albanae de Deo Trino... Albae Ivliae, 1568.* (RMKT II. 111. sz.) című mű függeléke sem a múzeumi, sem az akadémiai példányban nem fordul elő, sőt a RMKT szerinti leírásból következtetve, összes fennmaradt példányából hiányzik. Ellenben megvan a *Refutatio* (RMKT II. 114.) múzeumi, és a *Demonstratio* (RMKT II. 116.) sárospataki példányához csatolva. ZOVÁNYI a tényt megállapítja, de magyarázatát nem adja. — Ehez hasonló esetekkel könyvgyűjtők is találkozhattak. Csonka műveket zug-boltokban olymódon tesznek tel-

jessé, hogy a hiányzó lapokat, vagy íveket hasonló, vagy azonos alakú, tipográfiai, értéktelebb, vagy szintén csonka könyvekből egészítik ki. A legmegtévesztőbb az efféle könyvkiegészítés akkor, ha ugyanazon szerzőnek különböző kiadásait egészítik ki egymással. Beniczky Péter Magyar Rythmusainak és a Balassa—Rimay-féle Istenes énekeknek a kiadásai igen sokszor jelentek meg 32-rét alakban, ugyanazzal az oldalszámmal különböző nyomdákban, különböző helyesírással, s ha a csonka példányt olyan másik csonka példányból egészítették ki, amelynek helyesírása az övével azonos (református vagy katolikus helyesírás), s az ívszám vagy lapszám egyezik, csak alapos filológiai munkával lehet az önkényes kiegészítést megállapítani. A felületes vevő esetleg csak később veszi észre a csalást. Felesleges mondanunk, hogy ez a megtévesztés mily kellemetlenségeket okozhat annak, aki így „kiegészített“ könyvből idéz. Tr. Z.

A Magyar Könyvszemle Szerkesztő Bizottsága felkéri mindazon könyvtárak igazgatóságait, amelyek a Magyar Könyvszemlét hozzájárulásukkal fenntartják, hogy a megajánlott évi hozzájárulási összeget (l. a MKSzemle 1939. IV. füzet borítékjának 4. oldalát), valamint a hátralékokat a csatolt befizetési lap felhasználásával az Egyetemi Nyomdához a MKSzemle folyószámlája javára szíveskedjenek eljuttatni. — Előfizetőinket szintén felkéri előfizetési díjuk beküldésére.

Hibaigazítás. A MKSzemle 1939. IV. füzetének hátlapján kimutatott előfizetések közt Pécs: Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtára 40.— P helyett Pécs: Erzsébet-Tudományegyetem Ideg- és Elmeklinika Könyvtára 40.— P olvasandó.

A Typographia című hetilap 1869—1872. évfolyamaiból melyik könyvtárnak vannak fölös példányai? Szíves értesítést kér a Magyar Könyvszemle szerkesztősége.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Graf Domokos Teleki : *Rückerinnerung an Grafen Samuel Teleki.*

Vor 200 Jahren wurde im Dorfe Gernyeszeg, in Siebenbürgen, Graf Samuel Teleki geboren, der Gründer der berühmten Teleki-Bibliothek von Marosvásárhely. Nachdem er seine Studien an ausländischen Universitäten (Basel, Utrecht, Leiden, Paris) beendet hatte, widmete er sich dem Staatsdienste und stieg rasch aufwärts. Er wurde K. u. K. Kämmerer, Wirklicher Geheimer Rat, Obergespan vom Komitat Bihar, Mitglied der wissenschaftlichen Gesellschaft von Göttingen, Besitzer des Grosskreuzes des heiligen Stefans Ordens und Kanzler von Siebenbürgen. Er diente unter Maria Theresia, Josef, Leopold und Franz, lebte grösstenteils in Wien und starb daselbst im Alter von 83 Jahren. Seine Leiche wurde nach Siebenbürgen überführt und in Sáromberke in der Familiengruft beigesetzt. Graf Samuel Teleki hinterliess seine Bibliothek, in seinem Hause in Marosvásárhely, als Fideikomiss und dieselbe ist heute noch in der Anordnung, wie sie ursprünglich, in den ersten Jahren des XIX-ten Jahrhunderts, aufgestellt worden ist.

Mihály Clauser : *Martin Kelemen von Nagyernye's Beschreibung der Teleki-Bibliothek.* Im Aufsätze wird die Beschreibung der Teleki-Bibliothek vom Bibliothekar Márton Kelemen von Nagyernye aus dem Jahre 1826 erörtert. C. stellt auf Grund des Kazinczy—Dessewffy Briefwechsels fest, dass dieselbe Beschreibung von Kazinczy bei der Umarbeitung seines Werkes „Reise in Siebenbürgen“ benützt wurde. Am Ende werden die unlängst in Siebenbürgen herausgegebenen, an Kelemen gerichteten Briefe des Grafen Samuel von Teleki besprochen.

Béla Varjas : *Die Graf Samuel Teleki-Ausstellung.* — Verfasser berichtet über die im Festsale des Ungarischen Nationalmuseums am 17 November 1939, anlässlich der 200 Jahrfeier der Geburt Gr. Samuel Telekis eröffnete Ausstellung aus Büchern und Handschriften des grossen Kanzlers und Büchersammlers.

Béla Dezsényi : *Le premier hebdomadaire illustré en Hongrie.* — Dès ses débuts et dans tous les pays la presse périodique utilisait l'illustration: nombre parmi les premiers journaux que nous connaissions furent en quelque sorte des journaux illustrés. Mais une diffusion plus large des feuilles à images, en même temps que la publication régulière des images ne remonte

qu'au deuxième tiers du XIXe siècle. Le développement — en grande partie dû au renouveau de la gravure sur bois — atteint son apogée au milieu du siècle, quand les „magazines“ illustrés, d'un contenu encyclopédique, firent place aux grands hebdomadaires publiant des images d'actualité. Les trois premiers représentants de cette forme nouvelle de la presse — qui ne se sont jamais départis de la faveur du public — ont été les *Illustrated London News* en Angleterre *l'Illustration* en France et la *Leipziger Illustrirte Zeitung* en Allemagne.

Pas plus tard qu'en 1846 — donc quelques années après la fondation des trois grands „illustrés“ étrangers — un imprimeur de Kassa, K. Werfer, songea à implanter le nouveau procédé en Hongrie. Mais ce n'est qu'une année après qu'il obtint l'autorisation de publier son journal, et encore la censure l'obligea de s'abstenir de tout ce qui a trait à la politique. Après les tâtonnements du début, le *Ábrázolt Folyóirat* (Revue illustrée) de Kassa prit de l'essor après le 15 mars 1848, date à laquelle fut abolie la censure. Débarassé de cette entrave, le journal — dont le titre fut changé en *Képes Ujság* (Journal en images), publia une grande quantité d'images représentant les événements importants de cette année mémorable à l'étranger comme à l'intérieur. Il réussit à se maintenir jusqu'à la fin de l'année, moment où les troupes autrichiennes, venant combattre la Hongrie, envahirent la ville de Kassa.

En jetant un regard sur les illustrations dans *Ábrázolt Folyóirat* il n'est pas difficile de constater que celles-ci sont d'origine étrangère. L'art de la gravure sur bois n'était jamais tombé complètement en défaveur en Hongrie, mais on l'utilisait dans l'imprimerie surtout pour la confection de vignettes et de motifs ornementaux; les périodiques qui publiaient des illustrations employaient pour la reproduction de celles-ci la gravure sur métal ou la lithographie. Ce n'est qu'après la guerre d'indépendance qu'on vit la xylographie conquérir définitivement l'illustration en Hongrie. Mais l'appel fait aux gravures étrangères pouvait avoir aussi d'autres explications: la plupart des nouvelles vinrent de l'étranger et tout d'abord de la France. D'ailleurs les trois grandes revues française, anglaise et allemande échangeaient elles-mêmes les images entre elles. Toujours est-il, que la grande majorité des gravures de *Ábrázolt Folyóirat* ont paru d'abord dans *l'Illustration*. (V. les figures dans notre texte hongrois, montrant les illustrations de *Ábrázolt Folyóirat* avec les originaux français en regard.) Le procédé employé pour la confection des copies n'a pu être complètement tiré au clair, mais il est très probable que Werfer ait utilisé les planchettes originales. Comme nous avons fait observer, l'échange et la vente des planchettes d'une revue à l'autre se pratiquait couramment.

En indiquant l'importance des sources étrangères et notamment françaises des illustrations, on ne peut pourtant passer sous silence qu'une bonne partie d'entre elles furent inédites et faites en Hongrie. Il faut citer surtout celles qui représentent les manifestations patriotiques de mars 1848 à Pest et à Kassa. En outre, on doit mentionner les nombreux dessins de l'infatigable I. Majer.

Les graves événements bouleversant le pays après mars 1848 ont jeté l'oubli complet sur le sort de notre premier hebdomadaire illustré. Le *Vasárnapi Ujság* (Journal de Dimanche), fondé en 1854, le „grand hebdomaire“ le plus en vogue pendant un demi-siècle, a passé jusqu'à nos jours pour être le premier représentant du genre. Il est intéressant à noter qu'en Autriche ce ne fut également qu'après 1850 qu'on commença à faire paraître des hebdomadaires illustrés. Pourtant, les périodiques qui publiaient régulièrement des illustrations d'actualité forment une étape de grande importance dans l'histoire de la presse: elles sont les ancêtres de l'information photographique. Du premier au second il n'y a qu'un pas: le remplacement du bois par la photogravure. Le journal illustré est devenu un des accessoires les plus caractéristiques de la vie moderne.

Gyula Witzmann: *Gemeinsame Grundprinzipien bibliothekarischer Systeme.* Es werden zwecks Vereinheitlichung der bibliothekarischen Systeme die gemeinsamen Grundprinzipien untersucht. Diese Vereinheitlichung darf und kann als Utopie nur dann betrachtet werden, wenn ausschliesslich die älteren, eindimensionalen Systeme zur Untersuchung herangezogen werden. Also bloss jene, die den Verzweigungen und dem Ineingreifen der Kenntnisse nicht gerecht werden und deshalb der stetigen Entwicklung der Wissenschaftszweige nicht folgen können. Eben die neueren Systeme aber zeigen eine Tendenz, neben dem Hauptsysteme Nebensysteme zu bilden, die mit dem Hauptsysteme in konstantem Verhältnis sich wiederholende Momente auszudrücken bestimmt sind. Damit ist ein erster Ansatz zum Zweidimensionalen erreicht. Die Beschaffenheit des mehrdimensionalen Systems, insbesondere seine möglichen Spielarten können heute noch nicht festgelegt werden; es ist aber klar, dass ein solches als Grundlage des zu vereinheitlichenden Systems nur dann dienen kann, wenn es dem Fortschreiten der menschlichen Kenntnisse und der Entwicklung der Wissenschaft automatisch sich anzupassen imstande ist.

Gyula Haraszthy: *Modernisation de la Bibliothèque de l'Université de Budapest.* Sous l'administration de son nouveau directeur, la Bibliothèque de l'Université Pierre Pázmány de Budapest, qui est d'ailleurs grâce à son passé de plus de 3 siècles et au nombre de ses volumes au dessus de 700.000, la plus ancienne et la plus grande des bibliothèques scientifiques publiques de la Hongrie, vient de subire au cours de la dernière dizaine d'années une grande transformation. Les innovations étaient déterminées par deux motifs principaux: d'une part les années de la guerre mondiale et de l'époque suivante ont provoqué des troubles dans l'évolution naturelle de la bibliothèque, d'autre part la résidence construite dans le style renaissance de la fin du siècle dernier s'est révélée trop étroite pour l'accueil de la masse toujours augmentante des livres. Comme toute institution d'un passé éminent, la Bibliothèque a tâché de concilier les méthodes modernes avec ses anciennes traditions. L'administration a fait tout son possible pour établir une relation plus étroite entre le public et la bibliothèque: on a comblé les lacunes laissées par

la grande guerre, on a augmenté le nombre des périodiques sur 940 environ, l'accroissement des livres a dépassé 10.000 volumes. La Bibliothèque s'est enrichie de nombreux dons, dont voilà les plus importants (en ordre chronologique): la collection représentative intitulée: Americana du Carnegie Endowment for International Peace, qui contient 1200 volumes, le don du Ente Nazionale „L'Italica“ de Florence qui se compose surtout de livres d'histoire et d'études sur les sources, au nombre de 1045 volumes, les 1500 volumes de la République Française et la bibliothèque suédoise établie aux initiatives de M. Isak Collijn. — Pour augmenter l'accessibilité de la Bibliothèque, on a procédé à une révision des catalogues et on en a aussi établi de nouvelles (catalogue géographique, catalogue de portraits, catalogue topographique, etc.) Le catalogue topographique fixe les noms des personnes, qui se sont occupées du livre, à partir de la commande, jusqu'à l'emmagasinage. Le principe de la responsabilité individuelle se fait ainsi valoir intégralement. — L'accroissement de la Bibliothèque a exigé de nouveaux cadres. Le manque de place devait être éliminé par la reconstruction des anciens magasins. Les étagères en fer (système Vajda—Schlick), munies de rayons mobiles remontent à 6730 mètres courants et permettent l'installation de 235.000 volumes. Pourvu que les moyens le permettent, les travaux de transformation vont prolonger de 60—70 ans la durée de la vie du bâtiment. — La transformation des magasins a contribué à résoudre d'autres problèmes importants. On a établi une salle de lecture spéciale à la disposition des professeurs de l'Université, ainsi qu'une nouvelle salle de prêt, dont la communication avec les magasins et les bureaux est assurée par une ponte pneumatique, des ascenseurs électriques et des téléphones. Toutes ces installations facilitent le service du public, dont l'intérêt et le nombre s'augmente de jour en jour, prouvant la justesse des efforts déployés en sa faveur.

Endre Horváth : „*Bibliographie Hellénique.*“ L'oeuvre dont la première partie vient de paraître sous le titre „Ελληνική Βιβλιογραφία 1800—1863... Ὑπὸ Δ. Ε. Γκίνη καὶ Β. Γ. Μέξα... Τόμος πρῶτος. 1800—1839. Ἐν Ἀθήναις 1939 (Edition de l'Académie d'Athènes) constituera une suite digne de la „Bibliographie hellénique...“ (Par Émile Legrand, Paris 1885—1928, en 11 volumes.) Elle contiendra à peu près 9000 livres grecs imprimés entre 1800 et 1863. Le premier volume, que nous avons sous les yeux, en renferme 3250. Parmi ces derniers figurent 19 produits d'imprimerie hongroise inconnus par ailleurs. Nous y ajoutons, de notre collection spéciale, 13 livres grecs modernes publiés en Hongrie entre 1800 et 1839, plus un imprimé paru à Vienne en 1819.

A szerkesztésért Trócsányi Zoltán, a kiadásért Gronovszky Iván felel.

33.106. — Kir. Magyar. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM

	Lap
Gróf Teleki Sámuel-emlékünnepe. I. GRÓF TELEKI DOMOKOS: Gróf Teleki Sámuel emlékezete. II. CLAUSER MIHÁLY: Nagy-Erneyi Kelemen Márton leírása a Teleki-tékáról. III. VARJAS BÉLA: Gróf Teleki Sámuel Emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében 1939. november 17-én	1
Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap	17
Witzmann Gyula: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben	36
Haraszthy Gyula: Az Egyetemi Könyvtár modernizálása	46
Radó István: Vidéki közönyvtárak	55
Kisebb közlemények: HARSÁNYI ANDRÁS: Új — régi magyarok. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása. — HORVÁTH ENDRE: Az athéni Akadémia „Görög Könyvészeté” és a magyarországi nyomdák újjörög könyvei. — BEKE ÖDÖN: A nagyszombati szakácskönyv. — TR. Z.: Versbe szedett XVIII. századi könyvtár. — KÓSA JÁNOS: Egy politikai röpirat kálváriája a könyvrevíziós hivatalban. — CS. GÁRDONYI KLÁRA: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. — GRONOVSZKY IVÁN: Fotokópia és mikrofilm. — MOKCSAY JÚLIA: Hírlapnyilvántartások. — K. DEDINSZKY IZABELLA: Wagner és Liszt dedikált művei az Országos Széchényi Könyvtárban. — TOLNAI GÁBOR: Legszebb magyar könyv 1939. — GÁSPÁR MARGIT: Felvidéki és kárpátalji könyvgyűjtés. — GÁSPÁR MARGIT: A kötelepéldánytörvény miatt indított kihágási eljárások. — GULYÁS JÓZSEF írja Sárospatakról	65
Ismertetések: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. VIII. 1938. (Ism.: OSZETZKY DÉNES.) — DR. VITÉZ SZABÓ PÁL: A m. kir. Erzsébet-Tudományegyetem és irodalmi munkássága. (Ism.: Y.)	94
Levélszekrény	98
Résumé — Inhaltsangabe	101

FELHIVÁS

A **Magyar Bibliophil Társaság** a könyvkiadás fejlesztésére és a magyar könyvtörténet művelésére alakult két évtizeddel ezelőtt és azóta mintaszerű kiadványaival a szakirodalom és a gyűjtők elismerését kiérdemelte.

Kiadványai csak tagoknak hozzáférhetők. Ezért ajánljuk közkönyvtáraknak és gyűjtőknek, hogy a **Magyar Bibliophil Társaság**ba tagokul lépjenek be. A tagsági díj évi 16 (Tizenhat) pengő.

Eddigi kiadványai közül még kaphatók a következők:

1. HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliophilek.
2. FITZ JÓZSEF: Hess András, a budai ősnymondász.
3. DRESCHER PÁL: Régi magyar gyermekkönyvek.

Előkészületben:

SZENTKUTY PÁL: Régi magyar nyomdai betű- és ornamentalsmintakönyvek.

A Magyar Bibliophil Társaság székhelye:

Budapest, Fővárosi Könyvtár, VIII, Reviczky-utca 1.

MOST JELENT MEG

vitész SZABÓ PÁL DR. műegyetemi könyvtáros:

A M. KIR.

ERZSÉBET-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS IRODALMI MUNKÁSSÁGA

900 lap. Ára füzve 32 pengő, kötve 35 pengő.

Megrendelhető a szerzőnél:

BUDAPEST, XI. ker., Horthy Miklós-út 25. szám.

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1940. ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * II. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Az 1936. év Magyar Könyvészte

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1939. XX+516 lap.
Ára P 20.—

Magyar Könyvészet

Bibliographia Hungariae 1911—1920

Barcza Imre címgyjűtésének felhasználásával szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. — A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte dr. Kozocsa Sándor. 1939. VIII+538 l. A teljes mű (két kötet) ára P 60.—

MAKKAI LÁSZLÓ — M. HORVÁTH MAGDA :

A MAGYAR KÖNYVGYŰJTŐ KÉZIKÖNYVE

MAGYAR KÖNYVTRITKASÁGOK ÉS KÉZIKÖNYVEK
1888—1938 KÖZT ELÉRT ÁRAINAK JEGYZÉKE

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai IX.) 1939.
232 lap. Ára P 10.—

BALASSA BÁLINT ISTENES ÉNEKEINEK ELSŐ KIADÁSA.

A marosvásárhelyi TELEKI-könyvtárban egy eddig ismeretlen, illusztrált BALASSA-kiadvány került a kezembe.* Szokatlan volt számomra a kis 12° kötet alakja, amely a régi BALASSA-kiadványok általános hosszúkás téglány formájától eltérően, szélesebb s így a nyomástükre is jóval nagyobb; de talán még nagyobb meglepetés volt, hogy a kötetet metszetek díszítik. Eddig ugyanis egyetlen illusztrált BALASSA-kiadványról volt tudomásunk, melyet azonban szakember még nem látott. Ezt az 1699. évi nagyszombati kiadványt DÉZSI LAJOS ismertette báró RADVÁNSZKY KÁLMÁN leírása szerint Balassa Bálint Minden Munkái című kiadványa bibliográfiai bevezetésében.¹ A leírás részben nyomdatechnikai okokból nem betűhű s így megbízhatóságához szó fér. Sőt illusztratív anyagának leírásába is több félreértésen alapuló hiba csúszott. Mindez éppen a TELEKI-könyvtár címlapján példánya alapján állapítható meg, amely természetesen nem azonos, de formailag és tartalmi szempontból igen közeli rokonságban van az 1699. évi nagyszombati kiadvánnyal. Minthogy pedig ez utóbbi az *Istenes énekek*nek nem eredeti összeállítása, hiszen címlapján arra hivatkozik, hogy — „A Bécsi első Editióbul most ujjonnan ki-nyomtattattak“ — ez a körülmény önkéntelenül is a két kiadvány összefüggéseinek felkutatására indít. Jónak véltünk ennyit előrebozsátani, hogy némileg megokoljuk,

* Említi a TELEKI-könyvtár nyomtatott katalógusa IKTÁRI BETHLEN ZSUZSANNA könyvei között. (*Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szek Pars Tertia, ... Viennae, MDCCCXI. Typ. A. Pichler. p. 291.*) — A kötet táblájának belső oldalán az egyesített TELEKI—BETHLEN exlibris, alatta 229. sz.

¹ BALASSA BÁLINT Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta DR. DÉZSI LAJOS. Budapest, 1923, Genius, 1. köt. CXXVII—CXXXIV. l. — Az említett nagyszombati kiadvány a BÁRÓ RADVÁNSZKY-család sajkázai könyvtárának tulajdona.

miért látjuk szükségesnek az alábbiakban a TELEKI-könyvtár BALASSA-kötetének részletesebb s a nagyszombatival összehasonlító leírását.

Az *Istenes énekek* csonkán ránkmaradt képes kiadásának eléggé ép félbőr-kötése a XVIII. század második felénél alig készülhetett régebben. Lapmérete 114×69 mm. Szedéstükre 96×55 mm.² Minthogy az első meglévő levél ívjelzése A₂, elől tehát csak egy levele hiányozhat, amelynek rektóján a címlap állt, verzóján pedig valószínűleg ugyanaz a zsoltár-idézet és Dávid királyt ábrázoló fametszetű kép, amely a nagyszombati kiadás címlapjának hátán is található.³ Az A₂ levél rektóján már az énekek következnek, így hát ezeket sem ajánlás, sem bevezetés meg nem előzte.⁴ A lapszámozás az A₂ levél verzóján 2-vel kezdődik. Jelenlegi állapotában a kötet terjedelme: A₂—B₈ B₈—H₁₂ levél, vagyis [1] 2—32, 37—190 számozott lap. Hiányzik a 33—36. l. (az ívközép B₆—B₇ levele). A 190. l. *Így őrszóval* végződik, vagyis a kötet csonkán zárul. A hiányt legalább is egy ívnyinek gondolom, mivel az utolsó H ív teljes. Élőfej a 2—216. lapon BALASSA BALINTNAK | ISTENES ENEKI. | ; a 127. számozatlan lapon nincs élőfej; a 128—190. lapon ISTENES | ENEKEK. | Az A₂ levél rektóján a címsorok közé a könyv valószínűleg XVII. századi tulajdonosa kétszer is odajegyezte nevét: *Bigaly András Borbely*. A 80. lap margóján kissé határozottabban ez a bejegyzés olvasható: *Bigaly András | Borbelyé ez a könyv* |.

² Valószínű, hogy a nagyszombati kiadás is hasonlóan szélesebb méretű és nem keskeny téglány formájú, mint a szokványos BALASSA-kiadványok. RADVÁNSZKY leírásában ugyan csak annyit említ, hogy a kötet kis 12° alakú (márpedig a keskeny formájú kiadványok is 12° alakúak!), de az alább leírandó tipográfiai azonosságokból következtetni lehet a méretek azonosságára.

³ RADVÁNSZKY KÁLMÁN így írja le: PSAL. 150 | Dicsírtétek az Urat dobbal, és | az éneklő karban. | Alatta fametszet: imádkozó alak, balra mellette lant, felette felhőből kihajló angyal. A kép alatt: Minden Lélek dicsírje az | URAT. | Valószínűleg ugyanarról a Dávid királyt ábrázoló metszetről van szó, amely PÁZMÁNY PÉTER *Imádságoskönyvének* 1674. évi nagyszombati kiadása (RMK. I. 1171.) 328. lapján is megtalálható.

⁴ A nagyszombati kiadásban a címlevél után következő három számozatlan levélen BALASSA GÁBOR BÁRÓHOZ intézett latinnyelvű ajánlás olvasható, az énekek tehát az A₅ levélen kezdődnek. A latin ajánlást DÉZSI, RADVÁNSZKY másolata alapján, teljes egészében közli. Ld. i. h.

Az A₂ levél rektóján közepén fent római számmal: I. | alatta fejléc többszörösen összetett stilizált levelekből, alatta: AZ TEKINTETES | ES NAGYSAGOS. | GYARMATI | BALASSA BALINTNAK | ISTENES ENEKI. | ELSEO. | Mellyben azt mutattya meg, hogy | mindeneket Iften az emberekert teremtet, | es hogy femmi állandó ne legyen. | Levél- és virágdíszes kezdő: Világon égh alatt...⁵

3. I. MAS. | Melyben bűne bochánattyáért kő- | nyörög. | BOcháf meg Ur Iften...

6. I. MAS. | Ebben-is könyörög bűne bochánattyáért, | és hálákat-is ád, hogy Iftenhez való megh | térefe által kedvet lelt Iftennél, s-az által | örök kárhozattól meg |zabadúlt. | Bizonyyal ifmérő raytam...

8. I. MAS. | Még-is bővebb fzóval kérleli Iften- | nek haragját. | OH én Iftenem...

10. I. MAS. | Deo vitae mortisq, arbitro. | EX ODA. | Quem tu fumme DEUS femel | Placatus patrio lumine respicis, &c. | OH szent Iften... Az ének végén a 11. lapon apró záródisz.

⁵ Az alábbiakban ezentúl helyesírási és tipográfiai eltérésekre csak a lényegbevágó helyeken térek ki. Kétségtelen biztosságú összehasonlítás amúgyis lehetetlen, mert RADVÁNSZKY leírása nem teljesen pontos. Például a fejleceket, iniciálisokat, záróleceket, záródíszeket meg sem említi, holott nem valószínű, hogy ezek a nagyszombati kiadványból hiányoznának, minthogy a két kiadás énekei a 120. lapig — amennyire ez a leírásból megállapítható — tartalmilag és tipográfiailag lényegében megegyeznek: a szedéstükör, sormetszet, képek elhelyezése azonos. De hogy a két kiadás nem ugyanarról a szedésről készült, azt kétségtelennek tekinthetjük. A nagyszombati kiadás egyetlen példányához egyévi várakozás után sem sikerült ugyan hozzáférnünk, így tehát a két kiadás betűtípusának egyező vagy eltérő voltát nem tudjuk megállapítani, RADVÁNSZKY KÁLMÁN leírásával összevetve azonban a helyesírási és tipográfiai eltéréseket a következőkben összegezhethetjük. A *cs* jele a TELEKI-könyvtár példányában következetesen *ch*, a nagyszombatiban keverten néha *ch*, de gyakrabban *cs*. Sokszor találunk a nagyszombatiban diakritikus jelet ott, ahol a TELEKI-példányban nincs, vagy megfordítva. Az énekek 1. lapjának második sorában pl. az *ES* helyett *ÉS* áll; ugyancsak hiányzik több helyen a szövegi néma *b*, pl. az első ének második szava *égh*, a nagyszombatiban: *ég*. Vagy pl. az 50. lapon *alkolmatofságért* helyett *alkalmatossáért* áll. A központozásban is eltérések mutatkoznak, s a nagyszombati kiadásban teljesen következetlenül az énekek első szavának második betűje hol verzális, hol nem. Mindezekre természetesen a felsoroltakon kívül még számos példát említhetnénk. A rengeteg apró eltérés közül mégsem tekinthetjük valamennyit RADVÁNSZKY másolási tévedésének. Itt két, időben különböző szedésről, vagyis két különböző kiadásról van szó, amelyek közül már csak helyesírási szempontból is a TELEKI-könyvtár példánya a régibb.

12. 1. MAS. | Kőnyörög Iftennek, hogy buydofáfában | vi-
fellye kegyelmefen gondgyát, s-terjefzfze- | is reá újob áldáfát. |
KEgyelmes Iften ...

13. 1. MAS. | Ebben-is kőnyörögh Iftennek, okát ad- | ván,
miert próbállya s-fuytollya Iften | az ő hiveit. | LEgyen jó idő
chak ...

14. 1. MAS. | OH ki kélőn futok lelkem orvosához, | ...

15. 1. MAS. | AZ Ur az Egben mint Király fzékbén | ...

16. 1. MAS | ADgy már chendefféget lelki békeffé- | get ...

17. 1. MAS. | OH kegyelmes Iften néz fzépen rám | ...

18. 1. MAS. | Pij ducis pium votum. | Jőy mellém fzent
Iften ...

20. 1. Ejuftdem generis. | EGYedül te benned ...

20. 1. MAS. | Haboruit, fziwe faydalmát fzámlál- | ván, kéri
Iftent, hogy kétfegeben eleftől | oitalmazza. | LElkemnek hozzád
való buzgó kiál- | táfa ...

22. 1. MAS. | OH én kegyelmes ISTENEM, ...

23. 1. Egy sor szegfű-szirmos elválasztó dísz, alatta: Hymni
tres ad Sacrofantam | Trinitatem. | PRIMUS. | Ad Deum Pat-
rem pro levamine | malorum. | Alatta 39×39 mm-es fametszet.
A világ teremtését ábrázoló kép. Felhők közül az Atyaisten hajol
ki. Fején zsidó papi süveg. Az Atyaisten alatt a nap, hold és
csillagok, legalul a föld színe látszik: dombok, fák bokrok.⁶
A vers maga a következő lapon kezdődik.

24. 1. AZ fzent Háromfágnak első fzemélye, | ... A vers
után a következő 25. lapon két sorban virág-záródisz.

26. 1. Egy sor fekvő levéldísz, alatta: HYMNVS SECVN-
DVS. | Ad Deum Filium, pro impetranda mi- | litari virtute. |
Alatta 58×49 mm-es fametszet. Felhőktől koszorúzva Jézus tel-
jes alakját sugárkéve veszi körül, baljában országalmát tart,
jobbja kitarva két nyujtott ujjal. A kép aláírása: SALVATOR
MUNDI | A metszet alatt: AZ fzent Háromfágnak kinek imád- |
koznak ... A himnusz végén a 28. lapon kétsorban kettős ösz-
szetételű stilizált liliomos záródisz.

29. 1. Fönt egy sor kettős összetételű stilizált virágdísz,
alatta: HYMNVS TERTIVS. | Ad fpiritum Sanctum, pro felice |
conjugio. | Alatta a Szentlélek eljövetelét ábrázoló 53×32 mm-es
fametszet. Középen Szűz Mária ülő alakja. Tőle jobbra és balra
két-két apostol ugyancsak ülő helyzetben, a háttérben pedig
jobbról is balról is három-három álló apostol. Fejük felett láng-
nyelv. A kép középső felső részén dicsfényövezetten a Szent-
lélek galamb alakjában. A kép alatt: AZ fzent Háromfágnak
harmadik fze- | mélye ... A himnusz után a 30. lapon makkos
záródisz.

31. 1. MAS. | Szep Kőnyörgés. | NInch már hová lennem
keyyelmes | ... [Így, két y y-al!] Az ének után makkos záródisz.

⁶ RADVÁNSZKY így írja le: „fellegekből kinéző, dicsfényövezte, Istent
ábrázoló szakállas alak”.

32. l. MAS. | Pfalmus XXVII. | AZ én jó Iftenem ha gyertyám nékem | ... A zsoltár ugyanezen lapon: Könyörűly én ray- | szavakkal végződik. Őrszó: tam. A következő 33–36. lap hiányzik.

37. l. versszak közepén kezdődik: fogyhatatlan hitem, Le-
gyen erős lelkem. | E soron kívül még öt versszak, alatta: MAS. | Pfalmus CXLVIII. | MENnyei feregek, bóldogh tizta lel- | kek...

39. l. Idem Pfalmus, incerto authore. | Dichőült helyeken
mennyei Paradi- | chomban ...

41. l. MAS. | Iftennek áldáféért való Könyörgés. | ALdgy
meg minnkét Vr Iften az te jó | ...

42. l. MAS. | Ebben az Noé bárkájából el repült Ga- | lamb
állapattyahoz hasonlítván állapattyát, | kéri ISTENT, hogy éle-
tének fűrű nagy ve- | lzélyben oncha-reá kedvét s-áldáfanak
bár- | kájában való be fogadáféval, menche meg | fok kifirtet-
től fejét. | SEgélly meg engemet én édes Iftenem, | ... Az ének
után a 44. lapon záródisz, ld. a 2. ábrát.^a

45. l. Egy sor kettős összetételű stilizált lilomos fejlée alatt:
Halála előtt való betegfhégében ezt az | 50. Pfalmuít fordította. |
Alatta pietát ábrázoló 63'5×47 mm-es fametszet. A feszület tö-
vében ülő Mária Jézus holttestével. Jobb oldalt egy fának szá-
raz ágai látszanak. A kép alatt: VEgtelen irgalmú O te nagy
hatalmú | ...

48. l. Eddig az Pfalmusból, s-ez immár | Poética Inventio. |
Mint álgyú golyóbis ... A zsoltár után a 49. lapon makkos
záródisz.

50. l. NOTA BENE. | Ez ötvenedik pfalmus; mivelhogy |
fzent David Kiralynak az hét peniten- | tia tarto Soltári közzül
egygyik: Jó és | heles alkalmatofságért, az több pfalmu- | fokis,
mellyek hasonlő verfek modgyára | fordittattanak ide helyhez- |
tetenek. | Alatta záródisz, ld. az 1. ábrát.

1. ábra. Záródisz az Istenes Énekek
bécsi kiadásának 50. lapjáról.

51. l. Két sorban arabeszkes fejléc, alatta: KEOVETKEZIK | SZENT DAVID PENI- | TENTIA TARTO SOL- | TARA. Alatta 42⁵×32 mm-es fametszet, amely talán Remete Szent Pált ábrázolja. A szent egy lombos fa előtt térdel, jobbjobban feszülettel, feje felett glória. A kép háttérében jobbra a remetelak, fölötte egy repülő madár.⁷ A kép alatt: Meg ne emlekezzél Uram vét- | keinkrúl, fem az mi Atyáink vét- | keirúl: és bofzfút ne állj rajtunk | búneinkért. |

52. l. VI. Sóltár. | MEg ne fedgy engemet Uram, ...

53. l. XXXI. Sóltár. | BOldogok à kiknek undok vétkeinek | ...

54. l. XXXVII. Sóltár. | MEg ne fedgy engemet, Uram, ...

56. l. L. Sóltár. | VEgtelen irgalmú, óh te nagy hatal- | mú...

58. l. CI. Sóltár. | VRam, hald-meg fzómat: nézd nagy | ...

60. l. CXXIX. Sóltár. | SOK háboruságban, fzivem nagy bánat | ban ...

61. l. CXLII. Sóltár. | HAjch-meg fűleidet, kérem Felsőge- | det ...

63. l. Fejléc egy sor kettős összetételű levéldísz, alatta: Bűnnek bochánattyáért. | Alatta Mária Magdolnát ábrázoló 35×31 mm-es fametszet. A kép jobbfelében sziklarészlet. Mária Magdolna egy feszület előtt térdel, kibontott hajjal feje fölött glóriával. Elötte a földön virga és korbács. A kép baloldalan domborészlet rajta elszáradt fatörzs, a háttérben dombok.⁸ A kép alatt: OH ízép drága Zalogh igaz fényes | ... A 68. lapon ugyanaz a záródísz, mint a 31. lapon, alatta közepén két sor szekfűből álló záróléc.

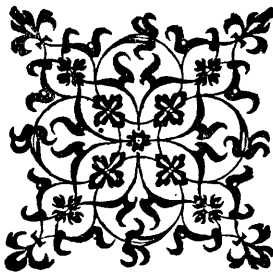
69. l. Egy sor kettős összetételű stilizált virágokból álló fejléc alatt: Mellyet irt jó ki muláféért. Alatta 58×43⁵ mm-es fametszet, amely boltozatos fülkében egy kőkockán halálfejet ábrázol. A koponya alatt keresztbe tett csontok, tőle balra elszáradt galy, jobbra virág. A kép felső részén MEMENTO MORI, a metszet alsó felében pedig egy szalagon MEMORARE NOVISSIMA felírás olvasható. A kép alatt: EGekben lakozó szentféges három- | fág ...

73. l. Egy sor szegfűszirmos fejléc alatt: IGEN SZEPE NEK, EZ | két fzőnak bötűjéből álván. | Ferendum & Sperandum, Autore in- | certo. | Alatta 59×48 mm-es fametszet. A feszület előtt ballábbal előrelépő széttárt karú ruhátlan Krisztus, feje körül dicsfénnel, homlokán töviskoronával. Mögötte a spongyát tartó rúd és lándzsa keresztben a feszületnek támasztva. A kereszt

⁷ RADVÁNSZKY így írja le: „jobbjobban keresztet tartó alak“.

⁸ Ezt a metszetet RADVÁNSZKY egészen tévesen „kibontott hajú futó női alak“-nak írja le. Lehetetlen, hogy itt két különböző metszetről legyen szó. A valóság az, hogy a kép kissé elmosódott, a feszület, virga és korbács alig észrevehető s a félig jobbra forduló, térdeplő Magdolnában a felületes szemlélő talán valóban „futó női alak“-ot láthat.

jobb ágán egy virgács, a bal ágán pedig egy négyágú szöges ostor függ. A kép alján MISERERE NOBIS felírás olvasható. A metszet alatt: FOrog az fzerenche mit bizunk ő ben- | ne... Az ének végén a 77. lapon ugyanaz a záródísz, mint a 44. lapon ld. az 1. ábrát.

2. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 77. lapjáról.

78. l. Egy sor kettős összetételű liliomos fejléc alatt: Alia incerto Autore. | Alatta 48×37 mm-es fametszet. A kép jobb oldalán a prédikáló Krisztus látható, baloldalt hét tanítvány térdel, fölöttük felhők közül az Atyaisten hajol ki. Krisztus és a tanítványok között a háttérben hegyek és egy város tornyai tűnnek elő. A kép alatt: SVblimi te Pater aethere | ... Az első ének a kötetben, amely verssorok szerint van tördelve.

80. l. Az előbbi ének latin szövegének utolsó szakasza után stilizált levelekből álló egysoros záróléc következik, alatta: Azon Magyaról. | Utána 39×39 mm-es fametszet. A kép közepén a keresztre feszített Jézus, tőle balra Szűz Mária, jobbra pedig Szent János evangelista áll. A keresztlábánál halálfej, a kép háttérében bokrok és fák, baloldalt egy épület tornya látszik. A metszet alatt: SZegény fejem Uramhoz óhayt, Töre- | delmes... Az ének után a 82. lapon ugyanaz a záródísz mint a 44. lapon, ld. a 2. ábrát.

83. l. Egy sor virágos fejléc alatt: MAS. | Az Tatárok bé jövéfe, és az Nagyfá- | gos BALASSI FERENCZNEK halála | irattatik megh. | Alatta 635×47 mm-es fametszet. A háttérben egy csarnok boltozatos kapuja, elől Szent László király páncélba öltözve, fején korona, balvállán bárd, balra tőle a földön hanyatt fekvő halott íjjas harcos. A kép alján ez a felírás olvasható: S. LADISLAVS. R. A metszet alatt: PALLAS nem nyughaték ő követét | ...

85. l. MAS. | DIANA. az Vadázfáznak Iften | Afzfzonya BALASSI FERENCZNEK | halálát halván, Delos szigetéből ki jő az | Nyírféghre, fir, rettenetes átkokkal illetve | az földet, kefergi az UR-finak halálát, ki- | hez Mars az hadakozáznak Ifteneis alá ér- | kezven az Eghből, Dianának keferüfegét | eny-

hiti f zavával, fok okokból mutatván | meg, hogy dichófféges halálának bőchületi | érdemével fellyül múlta az URfi az em- | berek kefergéfét, kit Phoebus-is vagy Apollo | bizonyítván az UR-fiak felől való ISTEN | végezefet hozza közben, hogy jószá- | gos che- | lekedetínek érdeméért, régi mennyei vé- | gezésből rendeltettenek az halálra, mely | által az Iftenek gyülekezeti tárfafágában | foglaltatnak bé, mivelhogy az emberi ren- | det, és az földi lakáft, érdemekkel fellyül múlták volna. | DElos fizigetéből az mÍnap Diana, | ...

89. l. MAS. | Az mely Mufák (tudni illik az tudo- | mánnak kilenz Iften Afzfonyi, Clio, Cal- | liope, Urania, Polyhymnia, Terpfihore, | Thalia, Euterpe, Melpomene, Erato f- | Apollo) az Baláfsiak koporfoját őrzik, azok- | nak az koporfo látogato emberekhez való | fzavok: Clio felel penigh mindennek, az | ki oda megyen az többi képében, Melly Mú- | faktól az felfő ének- nek útólló verfeben tótt emlekezetet Phoebus. | KErdhedd az koporfót, miért illy fzo- | ros ...

90. l. MAS. | Deploratio Fratrum Balafsiorum. | CHudálható nagy dolog, | ... Eddig ez a második ének, amely vessorok szerint van tördelve. A 94. lapon az ének után kígyóvonalas záródísz, alatta stilizált virágkeretben ez a szó: MAS.

95. l. Két sor szegfűvirágos fejléc alatt: AZ NAGYSAGOS ES | Tekintetes Gyarmati BALASSA | BALINTNAK Elfztergam alá | való kélfzületi, s-imádfága: mit példá- | zott legyen az ő verfelyes kamukából | chináltatott záfzlója, kinn Hárfával | Dávid Király vagyon térden le teleped- | ve, őlfze fogot, s-fel emelt kézzel ir- | va: Az Nemzetes és vitézlő RI- | MAI JANOS által, az mint az | verfek fejéből megh teszik holott | ez vagyon: | Balaffios fratres Rimai decorat. | E szöveg alatt három sor stilizált liliomos záróléc.

96. l. Dávid királyt ábrázoló 59×48 mm-es fametszet.⁹ A képen jobboldalt egy lombos fa tövében térdel Szent Dávid szétterjesztett karral. Vállán prémgallér, fején korona glóriával övezetten. A földön előtte hárfa, jogar és egy nyitott könyv. A háttérben egy fallal körülvett város látszik. A metszet bal felső részén fellegek közül az Atyaisten hajol ki, feje körül háromszög, jobbkezában országalma. A kép alatt: BOcháfd ízent lelketet Eghből Ur Iften | ...

⁹ RADVÁNSZKY KÁLMÁN ezt a metszetet egyszerűen így írja le: „a szövegben az előző lapon leírt zászló Dávid királlyal“. Nem valószínű, hogy a nagyszombati kiadás metszete különbözne az általunk alább leírandó, Dávid királyt ábrázoló képtől. Ez a metszet azonban egyáltalán nem „zászló Dávid királlyal“, hanem csak Dávid királyt feltüntető kép. Az ábrázolás sem olyan, mint „a szövegben az előző lapon leírt“ Dávid királyé — miként ezt RADVÁNSZKY megjegyzi —, mert hiszen nem „összefogott és felemelt kézzel“ térdel előttünk. RADVÁNSZKY a leírást és a metszetet valószínűleg nem vetette össze pontosan.

101. l. MAS. | Az Oltromra menyén penigh, Pallas- | hoz futamodik fietfeggel, s-efedezik azon, | hogy ötet, az oltromkor febeliche halálofan, | kivel jó hirt, s-nevet hozván reá, ez föld- | nek fzinéről életét az égben emellye, és ren- | dekben helyeztetvén halhatatlanná-is | tegye, s-így szólt: | BALASSI BALINT. | HAD vezérlő Pallas...

103. l. MAS. | Meg febefsedvén s-halálához közel lé- | vén, házájanak, baráttjának és az öchenek | fzől Iftennek könyörög- | vőgvén, lelkét kezé- | ben ajánlya. | IM hol édes hazám ez az jele hogy |...

106. l. MAS. | Ad notam: Meg-fzabadulván. | SZánnya az Ur Iften hiveinek romlá- | fát... Ez az egyetlen ének, amelynek nótajelzése van.

113. l. MAS. | PSALMUS XLIV. | NAgy keferves fzivel könyörgének az |... A zsoltár után a 119. lapon ugyanaz a makkos záródísz, mint a 31. lapon.

120. l. Két sorban stilizált virágokból álló fejléc, alatta: MAS. | Ez után ugyanaz a Krisztust ábrázoló fametszet következik, mint amelyet már a 73. lap ismertetésénél leírtunk. A kép alatt: KEonyörűly én raytam Ur Iften f-ir- | galmaz...¹⁰

124. l. MAS. | KIáltok hozzád mélyfégből, Uram |...

125. l. MAS. | REMénfégem te légy nekém... Az ének után a 126. lapon két sor szegfűvirágos záróléc.¹¹

127. l. A lap alsó részén kétsoros, különben egysoros összetett liliosomos keretben a következő előzéklap: KEOVETKEZ- | NEK | Máfoktúl fzerzett | Iftenes és aétatos | énekes formán valo | fzerzett dichiretek és | könyörgéfek. | Stilizált virág- és levéldísz alatt: Omnis spiritus lau- | det Dominum. |

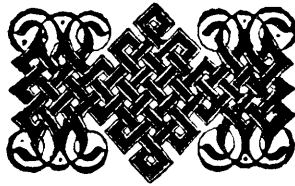
128. l. Egysoros stilizált levelekből álló fejléc alatt: Iftenkez való efedezéffel kegyelem | kérés. | V. M. | Alatta 59×48 mm-es fametszet. A töviskoszorús, dicsfényövezett Krisztus balkezeivel a keresztfát tartja, jobbkeze kitarva, oldalsebéből pedig vér ömlik egy kehelybe. A metszet alsó részén PRECIVM REDEMPTIONIS. felírat olvasható. A kép alatt: HOzzám régen békélt, s' jó kedvedből |...¹² Ez a harmadik verssorok szerint

¹⁰ A 120. laptól kezdve a TELEKI-könyvtár példánya erősen eltér az 1699. évi nagyszombati kiadástól. Ez utóbbiban a *Könyörűlj énrajtam*... kezdetű ének előtt hiányzik az említett, Krisztust ábrázoló fametszet. De a 124. és 125. lapon itt is ugyanazok az énekek állnak, mint a TELEKI-könyvtár példányában.

¹¹ A TELEKI-könyvtár példányában a 126. lapon a BALASSA-énekek sora lezárul. A nagyszombati kiadásban azonban a 126—133. lapon még a *Pusztában zsidókat, Segély meg engemet, Aldott szép pünkösödnek, Vitézek mi lehet, Oh én édes hazám* kezdetű énekek következnek, amelyek közül a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadásban egyik sem jelent meg.

¹² Az 1699. évi nagyszombati kiadásban sem ez az ének, sem a leírt metszet nem jelent meg.

tördelt ének. Utolsó szakasza után a 131. lapon szalagmintás záródísz. ld. a 3. ábrát.

3. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 131. lapjáról.

132. l. Stilizált levelekből összeillesztett kétsoros fejléc alatt: MAS. | Paenitentiára való. | Alatta ugyanaz a Mária Magdolnát ábrázoló metszet, mint amelyet már a 63. lap leírásánál ismertettünk. A kép alatt: MEnnyei nagy Felfégh, kit rettegh föld |...¹³ Az ének verssorok szerint tördelt, végén a 135. lapon ugyanaz a makkos záródísz, mint a 30. lapon.

136. l. Minden-napi könyörgéfe Lelkemnek. | Alatta 43'5×32 mm-es fametszet, amely a dicsfényövezett párnán ülő gyermek Jézust ábrázolja, amint jobbvállához támasztva a keresztfát tartja. Minthogy e lap közepéről kb. egy cm. széles csík kiszakadt, a metszet alsó részén lévő feliratból csak a JESU szó olvasható el. A kép alatt: MInden-nap jó reggel, ferényen s' jó |...¹⁴ A verssorok szerint tördelt ének végén a 139. lapon ugyanaz a záródísz látható, mint a 44. lapon, ld. a 2. ábrát.

140. l. Stilizált virágkeretben ez a cím: Paenitentiára indult fziveknek | könyörgefe. | Alatta ugyanaz a Remete Szent Pált ábrázoló fametszet, mint az 51. lapon. A kép alatt: MElységes fetétfégh, kórnyúl vett fok |...¹⁵ Az ének verssorok szerint tördelt.

144. l. Két sorban lilimos elválasztó léc, alatta: MAS. | Paenitentiára valo könyörgés és kegye- | lem kérés. | Alatta ugyanaz a Krisztust ábrázoló fametszet, mint a 128. lapon. A kép alatt: MUllyék el Ur Iften rólam te nagy hara- | god, ...¹⁶ Verssorok szerint tördelt ének.

¹³ A nagyszombati kiadásban ez az ének nincs meg.

¹⁴ Sem a metszet, sem az ének nem jelent meg a nagyszombati kiadásban. Ehelyett az 1699. évi kiadás 134. lapján: KOVETKEZNEK | Más Authorkból | öszve szedegetett egy nehány | szép Istenes ENEKEK. | Bünbocsá natért Sz. Ts. M. | IFiuságom vétke gyakran jut eszem- | be... kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nincs meg.

¹⁵ A nagyszombati kiadásban ez az ének nem jelent meg. Helyette a 140. lapon a *Bün testéből s tömlőcéből* kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nincs meg.

¹⁶ A nagyszombati kiadásban ez az ének sem jelent meg. Helyette a 143. lapon *Könyvem forrása, áradása*, a 145. lapon pedig *Elő még az idő* kezdetű ének áll, amelyek viszont a mi kiadásunkban ismeretlenek.

148. l. MAS. | Virágkeretben ez a cím: Könyörgésre való kezfület azonn | törődelemmel. | Alatta: KIáltok míg élek, bűnöm-ből föl kelek |...¹⁷ Verssorok szerint tördelt ének.

151. l. MAS. | Virágkeretben ez a cím: Hogy Iften fzegén-fégemben ne | feledgyen. | Alatta: BUfűlt életemnek fzumorú fzivemnek |...¹⁸ Verssorok szerint tördelt ének.

154. l. MAS. | Ifmet, maga vigafztaláfára, az el | hagyott állapatban. | VIfeld békefféggel, s' kegyes chendef- | (féggel...¹⁹ Verssorok szerint tördelt ének.

158. l. Szegefűszirmos elválasztó léc alatt: Az irgalmas kedveu fzeplőtelen fzip füz MARIAHOZ. | Alatta 59×45 mm-es fametszet, amely Szűz Máriát ábrázolja balkarján a gyermek Jézussal. A mellképet dicsfény veszi körül, alul felhőköl a holdsarló két ága tűnik elő. A metszet alsó részén ez a fölírás olvasható: Monfra te effe Matrem. A kép alatt: O Dichőült fzip kinch kiben gyarlófág | (ninch...²⁰ A verssorok szerint tördelt ének végén a 160. lapon ugyanaz a kígyóvonalas záródísz, mint a 94. lapon.

161. l. Két sor arabeszkes fejléc alatt: Az irgalmas nagy füzzhöz, az Iften- | nek fzent Annyához. | Alatta 45×36 mm-es fametszet, amely Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal, aki Mária jobbán felhőkön nyugvó holdsarlón áll. A kép alatt: IDvöz légy bódlog füz, ..²¹ Verssorok szerint tördelt ének.

165. l. Egy sor elválasztó virágdísz alatt: MAS. | Azon fzep Szűzhöz. | Alatta 31×32 mm-es fametszet, amely Máriát ábrázolja balkarján a gyermek Jézussal. A mellkép kerete köralakú babékoszorú, négy sarokképző szalagdísszel. A metszet alatt: ISTennek fzent Annya látod fzivem...²² A verssorok szerint tördelt ének végén a 168. lapon ugyanaz a záródísz, mint az 50. lapon, ld. az 1. ábrát.

169. l. Kettősösszetételű stilizált levelekből álló fejléc, alatta: MAS. | Mégis, az Bódlog fzip füzhez az | uy eftsendő kezdetin. |

¹⁷ A nagyszombati kiadásban nem jelent meg.

¹⁸ A nagyszombati kiadásban nincs meg; helyette a 150. lapon a *Miként Aegyptusban egy pelikán*, a 152. lapon a *Magasztallak én Istenem* kezdetű ének következik, amelyek a mi kiadásunkban hiányoznak.

¹⁹ A nagyszombati kiadásból hiányzik; helyette a 155. lapon a *Várom Uram Isten fejemre*, a 157. lapon pedig a *Paizsa szegény fejemnek* kezdetű ének következik, amelyek viszont a mi kiadásunkban nem jelentek meg.

²⁰ A nagyszombati kiadásban sem a metszet, sem pedig ez az ének nem jelent meg.

²¹ A nagyszombati kiadásban sem ez a metszet, sem ez az ének nincs meg; helyette a 162. lapon a *Megadja még Isten örömet szívemnek* kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nem jelent meg.

²² Ez a metszet és az ének is hiányzik a nagyszombati kiadásból; helyette a 165. lapon a *Mire bánkódol óh te én szívem* kezdetű ének áll, amelyet viszont a mi kiadásunk nem közöl.

Alatta 42×32 mm-es fametszet, amely a betlehemi istállót ábrázolja a szent családdal. A kép baloldalán két pásztor alakja, a bal felső sarokban pedig a három-királyok csillaga. A metszet alatt: IStennek szent Annya, kegyelmed...²³ A verssorok szerint tördelt ének végén a 171. lapon záródísz, ld. a 4. ábrát.

4. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 171. lapjáról.

172. l. Kettősösszetételű virágos fejléc alatt: Bóldog Afzonzonról való ének.²⁴ | Alatta 36×23'5 mm-es fametszet: a hold-sarlón álló dicsfényvel övezett Mária balkarján a gyermek Jézussal. A kép alatt: MARIA szent Háromfágh leánya | ... A verssorok szerint tördelt ének végén a 175. lapon kétszer két soros liliomos záródísz.

176. l. A cím és a szerző neve virágkeretben: Delicta quis intelligit? ab occultis | meis munda me, & ab alienis parce | fervo tuo. Pfal. 18. | Author Joannes Rimai. | Alatta: MEnnyekbélakozo imadando fölfégh, | ...²⁵ A verssorok szerint tördelt ének végén a 178. lapon szegfűszirmos záródísz két sorban.

179. l. Egy sor stilizált levelekből álló fejléc alatt: Hymnus. | Alatta 59×46 mm-es fametszet, amely az angyali üdvözetet ábrázolja. A kép baloldalán Mária imazsámolyon térdel, jobboldalt az ajtón belépő angyal, baljában jogar, jobb keze fölfelé mutat, feje fölött fény sugarban szálló galamb. A metszet alatt: AVe maris ftella, | ... Tengernek fényes Chillagja, | ...²⁶ Az ének verssorok szerint tördelt, szakaszonként váltakozó latin-magyar szöveggel.

182. l. Egy sor stilizált virágokból álló fejléc alatt: Salve Regina. | Alatta 40×31 mm-es fametszet, amely egy félköríves

²³ Sem az ének, sem a metszet nem jelent meg a nagyszombati kiadásban.

²⁴ Ezt az éneket a nagyszombati kiadás metszet nélkül közli.

²⁵ A nagyszombati kiadásban nem jelent meg.

²⁶ A nagyszombati kiadás is közli a 170. lapon, de metszet nélkül.

ablakfülkében, az összetett kézzel imádkozó Máriát ábrázolja. Alatta: SALve Regina, mater mifericórdiae... kezdetű imádság.²⁷

183. l. Azon Salve Regina. &c. | Magyarúl. | MEny-orfzágnek Királynéja ...

185. l. Egysoros szegfűsziromból álló fejléc alatt: Homo vanitati fimilis factus est; dies | ejus ficut umbra praetereunt. | Pfal. 143. | Alatta 58×45 mm-es fametszet. A képen egy pufók kis angyal bal kezével halálfejre, jobb kezével pedig homokórára támaszkodik. A metszet felső részén lebegő szalag felírás nélkül, a kép bal alsó felében pedig virágok láthatók. A metszet alatt: FLens ego fum genitus ...

186. l. Magyarúl, | SIRva és fok kínnal Anyám ez világra | ...

187. l. Virágkeretben ez a cím: Ipfá dies quandoq; parens; quandoq; noverca est. | Alatta: HA az jó fzerenche föl emel valakit, | ...

188. l. Fons speculum, gramen, oculis dant alleviamen. | VAGyon három dolog... Verssorok szerint tördelt ének.

189. l. Virágkeretben ez a cím: Ut ameris, ama. | Alatta: KIVánodé teged valaki fzereffen, | ... A verssorok szerint tördelt ének a 190. lapon a 8. szakasz első két sorával szakad meg: Mint az gyümölcstelen fát nem dichir- | hetni, | S' ki ki melegféért az tüzet kerefi; | Alatta az órszó: Igy. — A kötet tehát a 190. lapon esonkán zárul.*

A leírásból világosan kitűnik, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadvány közeli rokonságban áll ugyan, de nem azonos az 1699. évi nagyszombatival, hiszen ennél jóval bővebb s metszetanyaga is jóval gazdagabb.²⁸ Nyomáskiegsítésről vagy hozzákötésről azonban az elmondottak alapján szó sem lehet, minthogy az eltérés a két példány között ívközben a 120. lapon kezdődik. Így tehát semmi sem áll útjában annak, hogy az *Istenes énekek*nek a TELEKI-könyvtárban őrzött kötetében ama bécsi

²⁷ Ezt az imádságot a nagyszombati kiadás a 172. lapon fametszet nélkül, csak magyarul közli. Az 1699. évi kiadás ezzel a szöveggel a 172. lapon le is zárul, az utána következő két számozatlan levélen már az énekek lajstroma következik. Tehát hiányoznak belőle mindazok az énekek, amelyek a TELEKI-könyvtár példányának 185. lapján és az utána következő lapokon következnek.

* Hálás köszönettel tartozom GULYÁS KÁROLYNAK, a TELEKI-könyvtár őrének, aki a leírás, különösen pedig a közölt szövegrészek korrektúráját az eredeti példány alapján elvégezni szíves volt.

²⁸ A nagyszombati kiadás 13 képet tartalmaz, a TELEKI-könyvtár példánya huszonkettőt, ha az ismétlődő metszeteket is figyelembe vesszük: huszonhatot.

első edíció egyik példányát lássuk, amelyre a nagyszombati kiadás mint elődjére hivatkozik. Címlap híján kérdés most már, hogy kinél és mikor jelenhettek meg Bécsben a BALASSA-versek.

E probléma megoldásához két eszköz látszott a legcélravezőbbnek. Az egyik a kiadvány petit kurzívája, amelynek furcsa, kacskaringós szárú v-je és erősen összenyomott ae-je igen jellegzetes (lásd a műmellékleten a 10. képen). A másik ilyen eszköz a könyv illusztrációi. Ez utóbbiak különösen fontosak, mert amíg azonos betűtípuskészlete több nyomdának is lehetett, hiszen ezeket üzemszerűleg öntötték, addig a nyomódúccokat — minthogy fametszetekkel van dolgunk — minden tekintetben azonos formában „gyárilag“ több példányban előállítani nem lehetett. Ezen az alapon tehát feltétlenül megállapítható, hogy különböző munkákban megjelent lenyomatok azonos dúccokról készültek-e, vagy sem.

A XVII. század folyamán Bécsben megjelent magyar könyvek között kutatva HAJNAL MÁTYÁS: *Jézus szívét szerető szívek*... című munkájában (RMK. I. 576.), amely 1629-ben RICKHES MIHÁLYNÁL jelent meg, valóban megtaláltam hat metszetet. Az összehasonlítás folyamán kitért, hogy valamennyit a TELEKI-könyvtár BALASSA-kiadványának megfelelő metszeteivel azonos dúccokról nyomták (lásd a műmellékleten a 3., 6., 8., 14., 15., 16. képet). A képek keretein látható töredeзések (fehér foltok), vagy például a 8. metszet felső részén középen látható repedés is megvan mindkét kiadvány képein. HAJNAL MÁTYÁS könyvének kinyomatásához RICKHES az említett jellegzetes petit kurzíva típusát nem használta, de hogy műhelyében megvolt, az bizonyos. Mindebből kétségtelennek látszik, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadvány RICKHES nyomdájában jelent meg Bécsben.²⁹

RICKHES MIHÁLY 1627-ig FORMICA MÁTÉ bécsi műhelyében dolgozott. Önálló üzemét 1628-ban rendezte be. Halála után (1635) a nyomdát özvegye, MARIA RICKHESIN vezette tovább. 1640-ben az özvegy is meghal, s ettől kezdve fia, RICKHES MÁTÉ áll a nyomda élén 1661-ig. Majd pedig az üzem fennállásának utolsó nyolc esztendejében MÁTÉ özvegye, SUSANNA RICKHESIN

²⁹ A kötet nyomdai kiállítása is kétségtelenné teszi, hogy nem hazai nyomda terméke.

tulajdonában van. Ennek halálával 1669-ben a RICKHES-nyomda végleg megszűnt.³⁰

A RICKHES-nyomda e rövidre fogott története alapján csak annyi látszik valószínűnek, hogy az említett BALASSA-kiadásnak 1669-ig meg kellett jelennie. További kutatásaim során azonban kiderült, hogy HAJNAL MÁTYÁS említett munkája 1642. évi pozsonyi kiadásának (RMK. I. 730.) illusztrációi közül négy képet (lásd a műmellékleten az 5., 17., 18., 20. képet), az ugyancsak Pozsonyban 1650-ben megjelent PÁZMÁNY PÉTER *Imádságoskönyvének* (RMK. I. 836.) illusztrációi közül pedig öt képet (lásd a műmellékleten a 3., 10., 13., 17., 21. képet) a mi BALASSA-kiadványunk metszeteivel azonos dúcokról nyomtak. PÁZMÁNY *Imádságoskönyve* 1674. évi nagyszombati kiadásának (RMK. I. 1171.) pedig ugyancsak öt illusztrációja a miénkkel közös dúcokról készült (lásd a műmellékleten a 3., 7., 11., 21., 23. képet).³¹ Ezenkívül mindhárom itt említett részben pozsonyi, részben nagyszombati kiadványban ama jellegzetes petit kurzíva típus is megtalálható. Az *Istenes énekek* Sajokázán őrzött 1699. évi nagyszombati kiadása egyetlen példányának típusát láttatlanban, sajnos, nem tudjuk meghatározni, de PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi nagyszombati kiadása alapján bizonyos, hogy az említett típus megvolt a nagyszombati nyomdában. Így hát feltehető, hogy azt az *Istenes énekeknek* a bécsi edíció nyomán készült új kiadásánál is felhasználták. Annyi pedig már a fenti összehasonlító leírásból is kétségtelennek látszik, hogy valószínűleg valamennyi illusztrációját a bécsi kiadáséval azonos dúcokról nyomták (lásd a műmellékleten a 2—13. képet).

Az eddigi eredményt összegezve, tehát 1642-ben a bécsi eredetű nyomódúcok már Pozsonyban voltak, 1674-ben pedig ugyanezeket a nagyszombati nyomda használja.

A nagyszombati nyomda története világot vet arra a kérdésre, hogy a bécsi eredetű metszetek és a típus is mi módon ke-

³⁰ ANTON MAYER: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882*. Wien, 1883. I. köt. 225—230., 265—270., 283—286. l.

³¹ SZABÓ KÁROLY PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi kiadását csak a nyomdai kiállításból ítélve tartja nagyszombati terméknek, holott bizonyos, hogy az, mert az ajánlás végén világosan ott áll, hogy a könyvet HÉDERVÁRI KÁTÁNAK ajánlja „A Nagyszombati könyynyomtató”.

rült a nagyszombati akadémiai, a későbbi egyetemi nyomda birtokába. Köztudomású, hogy a nagyszombati nyomda felszerelését 1621 után valószínűleg a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György-féle felkelések miatt Pozsonyba telepítik át. Ismeretes az is, hogy PÁZMÁNY 1635-ben megalapítja a nagyszombati egyetemet. A város most már nem maradhat nyomda nélkül s a nagyszombati jezsuiták nyomdájukat visszakövetelik Pozsonytól. Hosszas huzavona után 1639-ben a nyomda valóban visszakerül Nagyszombatba. A pozsonyi jezsuitákat természetesen érzékenyen érinti a Nagyszombatnak átadott betűanyag elvesztése. Érthető, hogy a hiányt valamiképen pótolni igyekeznek.

„1610. szeptember 25-én egy fiatal tisztviselő lép a magyar királyi udvari kamara szolgálatába, mint kamarai titkár, aki azonban Pozsonyból (mert itt működik) csakhamar Bécsbe kerül a magyar királyi udvari kancelláriához, ahol királyi titkár lesz. A XVII. század első felében kiadott címeresleveleken, királyi privilégiumokon gyakran láthatni aláírását, egyébként azonban jelentős politikai vagy egyéb szerepet ez a férfiú nem játszik, csak hűséges, jó tisztviselő és semmi több. Ez a férfiú Ferenczffy Lőrinc volt, aki a mi szempontunkból azért nevezetes, mert saját pénzén nyomdát is szerez magának, amelyen többek közt állami támogatással országgyűlési törvénycikkeket, meg más egyéb műveket is kinyomat. E nyomdát, amelyet az említett támogatás alapján tévesen az ország nyomdájának tartanak s amely természetesen Bécsben működik, Lippay György esztergomi érsek, aki egyszersmind királyi kancellár is, megveszi s 1640-ben Ferenczffy halála után a pozsonyi jezsuita kollégium, de főleg páter Némethi Jakab, a pozsonyi jezsuiták nyomdai prefektusának kérelmére a megnevezett kollégiumnak engedi át.“³²

Így került FERENCZFI³³ nyomdai felszerelése a pozsonyi jezsuitákhoz. Hogy a FERENCZFI-féle nyomda Bécsben hol működött, erről nyomdászattörténeti irodalmunkban semmiféle adatot sem találtam. HAJNAL MÁTYÁS: *Jézus szívét szerető szívek...* című könyvének 1629. évi első bécsi, valamint második pozsonyi kiadása ajánlásából kiindulva talán sikerül — legalább is 1629-

³² IVÁNYI BÉLA—GÁRDONYI ALBERT—CZAKÓ ELEMÉR: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története, 1577—1927. Budapest, 1927. 40—41. l.

³³ Egykorú emlékekben a nevét mindig így találtam.

től kezdve — FERENCZFI nyomdájának működési helyét közelebbről meghatározni. HAJNAL könyvének 1629. évi bécsi kiadásában az ajánlást maga FERENCZFI LŐRINC írta GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS nádor nejéhez, GRÓF NYÁRI KRISZTINÁHOZ. Sőt az ajánlás után FERENCZFI címerét is lenyomtatták. A pozsonyi könyvnyomtató pedig 1642-ben ajánlásában megjegyzi, hogy HAJNAL munkáját GRÓF NYÁRI KRISZTINA nyomatta ki „Bécben közel tizenkét esztendővel ez előtt Ferenczfi Lőrincz által“. HAJNAL MÁTYÁS művének első kiadása azonban a címlap tanúsága szerint 1629-ben RICKHES MIHÁLY műhelyében jelent meg Bécsben. Mindebből úgy látszik, hogy a FERENCZFI-féle nyomda, amióta RICKHES MIHÁLY önálló műhelyét berendezte (1628), valószínűleg RICKHESnél nyert elhelyezést vagy neki volt bérbeadva³⁴ s ez a magyarázata annak, hogy a RICKHES által HAJNAL munkájának kinyomatásához használt betűkészlet és nyomódúcok, amelyek egy része nyilván FERENCZFI tulajdona volt, ennek halála után hogyan került a pozsonyi jezsuiták birtokába.³⁵ Így vált lehetővé, hogy 1642-ben HAJNAL művének képanyagát részben az eredeti dúcokról nyomhatták le Pozsonyban.

A pozsonyi jezsuita nyomda, amint már említettük, más nyomtatványaihoz is felhasználta a FERENCZFI-féle betű- és képanyagot. Egy szép napon azonban — amint a nyomda történetének szerzői írják — „nem tudni milyen jogcímen a nagyszombati kollégium — különösen pedig Palkovich Márton rektor —, szintén magának követeli“ a FERENCZFI-féle nyomdai felszerelést. „Egészen természetes, hogy ebből megint csak viszály támad és a két rendház levelez, memorandumoz, vitatkozik, míg végre 1662-ben, a nagyszombati kollégium kérelmezésére, továbbá pater Wesselényi Miklósnak a Ferenczffy-féle betűanyagról a pozsonyi rektornak adott s a nagyszombatiakra nézve kedvező véleménye alapján és Pizzoni Ferenc jezsuita provinciális engedélyével,

³⁴ Különben is alig hihető, hogy maga FERENCZFI könyvnyomtatással foglalkozott volna.

³⁵ A FERENCZFI-féle betűanyag hiányát, úgylátszik, a RICKHES-nyomda is megérezte, s valószínűleg ezzel függ össze, hogy miért kellett RICKHES MÁTYÁS fiának, MÁTÉNAK, 1641-ben a típusokat felfrissítenie, kiegészíteni és újakat beszereznie. ANTON MAYER ezt a tényt meg is említi (i. m. 265—270. l.), csak éppen arra nem tud felelni, hogy mi okból történt, t. i. a FERENCZFI-féle anyag kiszakításáról nem tudott.

pater Tattay István pozsonyi rektor Juranich Márton nagyszombati rektornak és Juul Gábor ugyanottani nyomdai prefektusnak a vitás betűanyagot minden további nélkül átengedi. . .³⁶ A FERENCZFI-féle betűk, klisék és dúcok tehát 1662-ben tovább vándorolnak Nagyszombatba. A pozsonyi és nagyszombati jezsuiták között a vita ugyan még az átszállítás után tovább folyik, 1663 elején azonban a pozsonyiak kénytelenek belenyugodni abba, hogy az egész Pozsonyból Nagyszombatba vitt felszerelés ott is maradjon. A nagyszombatiak élnek is vele, amint ezt az 1662 utáni nyomtatványaik közül PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi kiadása is bizonyítja. Így vált tehát lehetségessé, hogy 1699-ben a BALASSA-versek Nagyszombatban a — tudomásom szerint először — HAJNAL MÁTYÁS könyvében lenyomatott képekkel jelenhettek meg.

A dúcok vándorlását nyomon kísérve kétségtelen, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött *Istenes énekek* bécsi kiadásának 1640 előtt kellett megjelenie. DÉZSI LAJOS az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapjáról általunk is idézett megjegyzés alapján a bécsi kiadást felveszi ugyan a BALASSA-kiadványok sorába (a 8. helyen), de mivel példányt nem látott belőle, megjelenésének időpontját az 1650—60-as években jelöli meg.³⁷ Az elmondottak után DÉZSI feltevése helyesbítésre szorul. Egyúttal azonban DÉZSINEK az első BALASSA-kiadásokról szóló egész elméletét is revízió alá kell vennünk.

DÉZSI elméletét az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapítja, amelyben a következő sorok állnak: „Balasi Balintnak Iftenes Eneki . . . Rimai Janos ékes Enekivel annyira edgyűvé voltak elegyedvén, az elébbi Bártfai, Lócsei, sőt még a' Váradi első kibocsátásban-is . . .“ Ebből DÉZSI azt következteti, hogy az első kiadás Bártfán jelent meg. Egy csonka bártfai kiadást valóban ismerünk, „de ezt nem tehetjük meg első kiadásnak“. „Igaz ugyan, hogy ráillik a fennmaradt előszó jellemzése, tudniillik benne a BALASSA és RIMAY énekei csakugyan össze vannak zárva, de az azonosítás ellen is fontos okok szólnak. Nevezetesen az 1665-iki kassai (legrégibb címlapos) kiadás címe azt mondja,

³⁶ IVÁNYI BÉLA—GÁRDONYI ALBERT—CZAKÓ ELEMÉR i. m. 41. l.

³⁷ BALASSA BÁLINT Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta DR. DÉZSI LAJOS. Budapest, 1923. I. köt. CXXIII. l.

hogy »Most újonnan sok kedves Enekekkel, Pecseli K. Imrenek istenes Enekivel megbővítettetted«. PÉCZELI KIRÁLY IMRE énekei a bártfai csonka kiadásban szintén benne vannak, tehát ezt is meg kellett előzni egy olyan kiadásnak, melyben kevesebb ének volt s amelyből a PÉCZELI K. IMRE énekei is hiányoztak. Ez lehetett az első (bártfai) kiadás, mely 1632—5 körül jelenhetett meg. Ma ennek egy példányát sem ismerjük.³⁸ De miért 1632—35 körül — hacsak azért nem, mert előbb nem jelenhetett meg?! Tudniillik a PÉCZELI K. IMRE verseivel megtoldott bártfai kiadás szempontjából semmi okunk sincs feltételezni, hogy az első bártfai kiadás ilyen korán jelent volna meg. KLÖSS neve 1598—1657-ig szerepel a bártfai nyomtatványokon, tehát az 1. és 2. bártfai kiadás megjelenésének határa 1632—1657 között meglehetősen tág keretek között mozog. Mérlegelve azonban az 1677. évi kolozsvári kiadás bevezetése szerint a kibocsátás sorrendjét, alig kételkedhetünk abban, hogy BALASSA verseinek első *hazai* kiadása Bártfán jelent meg, csak éppen a DÉZSI által feltételezett időpontot véljük túl korainak, amennyiben az említett második bártfai, lőcsei és váradi első kiadás szempontjából semmi akadály sincs annak, ha az első bártfai kiadás megjelenésének évét az 1630-as évek végére vagy az 1640-es évek elejére tesszük. Már csak azért is, mert lehetetlen teljes bizonyossággal azt állítani, hogy az első bártfai kiadás egyszersmind az összes BALASSA-kiadványok között is a legelső. Arra nézve ugyanis semmiféle adatunk sincs, hogy a BALASSA—RIMAY-versek kéziratosa másolata hogyan került a bártfai nyomdához, s egyáltalán kérdéses, vajjon a bártfai első kiadás valóban közvetlenül kéziratról készült-e.

Másképpen áll azonban a helyzet a mi bécsi kiadásunkkal.

DÉZSI többek között két levelet is idéz annak bizonyítására, hogy BALASSA és RIMAY versei 1632 előtt nem jelenhettek meg nyomtatásban. Nos, hát az első levélben, amelyet RÁDAI ANDRÁS 1629. március 25-én írt RIMAYNAK, e sorok olvashatók: „Küldje fel Kegyelmed az virtusról componált énekét Ferenczfi uramnak. Ezeket az énekeket, kik MadácZ Gáspár uramnál vol-

³⁸ DÉZSI LAJOS: Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. 6. l.

tak, minden argumentomival, úgy mint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással ha Kegyelmednek tetszenék, egy csomóban ki kellene nyomtattatnunk az Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra, mindeniket által olvasván és írván, az mint tudom immár, kár, hogy egyet együl mást akképen vétkesen vesztegetnek, bár magamra bízna Kegyelmed a véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra, és melyik könyvnyomtató betűit javallaná inkább³⁹. Az pedig köztudomású irodalomtörténeti tény, hogy RIMAY készült BALASSA verseinek kiadására. Valószínű, hogy a versek egy kéziratoss másolatát vagy maga RIMAY, vagy talán RÁDAI ANDRÁS valóban felküldte Bécsbe FERENCZFI LŐRINCNEK, mert másképp alig képzelhető el, hogy az *Istenes énekek* Bécsben a FERENCZFI-féle betűk és dúcok felhasználásával RICKHES nyomdájában megjelenhettek volna.

A másik DÉZSI által idézett levelet nem sokkal RIMAY halála után 1631 decembere körül MADÁCH GÁSPÁR írta: „Akarnám, ha Kegyelmed az mi szegény istenben elnyugodott Rimay János atyánkfiának néminémő jó híre, neve s írásának világosítására való terjedezést és élemedést adhatna s támaszthatna, s izzasztó elméjéből való írásának munkája feledségbe semmi se ne jutna országunkban...“⁴⁰ Kinek szólt a levél, nem tudjuk, de nem lehetetlen, hogy FERENCZFI LŐRINCHEZ intézte MADÁCH GÁSPÁR. Annyi mindenképen bizonyos belőle, hogy az *Istenes énekek* bécsi kiadása sem jelenhetett meg 1632 előtt. Minthogy pedig FERENCZFI neve a kancelláriai okleveleken 1637-ben még szerepel, halálának évét 1638-ra vagy 1639-re kell tennünk. Nyomdai felszerelése azonban már 1640-ben mindenképen Pozsonyban volt. Az pedig nem valószínű, hogy az *Istenes énekek* FERENCZFI halála után hagyták volna el a sajtót, vagyis a bécsi BALASSA-kiadásnak még FERENCZFI életében, 1632—1638 között kellett megjelenie. De a korhatárt még jobban megszűkíthetjük, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy RICKHES MIHÁLY 1635-ben meghal, s míg az öreg RICKHES idejében a nyomda szép számmal vet piacra könyveket, amelyek között több ma-

³⁹ DÉZSI LAJOS: Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. 5. l.

⁴⁰ U. o.

gyarnyelvű kiadványa ismeretes, addig 1636—40-ig, tehát az özvegy vezetése alatt álló RICKHES-műhely termése erősen megcsappan, magyarnyelvű könyvet pedig ezidőben egyáltalán nem nyomtatott. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a BALASSA-énekek bécsi kiadásának 1632—1635 között, tehát még RICKHES MIHÁLY életében, kellett napvilágot látnia.

Az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapján „A Bécsi első Editió“-ra hivatkozik, mint elődjére. Mi értelme lehet itt az „első“ jelzőnek? Egyáltalán nem valószínű, hogy a század folyamán Bécsben több BALASSA-kiadás jelent volna meg, ilyenről az irodalom sem tud. A „bécsi első editió“-nak csak egyféle magyarázatát adhatjuk, tudniillik, hogy az Istenes énekek valamennyi kiadása közül a legkorábbi volt, ami a bécsi kiadás fent vázolt megjelenési időpontjával is teljesen egybevágh.

Föltehetnők a kérdést, vajjon az 1677. évi kolozsvári kiadás előszava, amely az úgynevezett „rendezetlen“ BALASSA-kiadványok megjelenési helyét sorolja fel, miért nem emlékezik meg a bécsi kiadásról? Mert hiszen a bécsi is „rendezetlen“ de egészen másképen az, mint például a bártfai második vagy a kassai 1665. évi kiadás! Az énekek rendje a bártfaiban a 83. lapig, a bécsiben a 42. lapig (a *Segély meg engemet* kezdetű énekig) azonos, ezentúl azonban a két kiadás erősen eltér egymástól. A bécsi kiadásból igen sok olyan BALASSA- és RIMAY-féle ének hiányzik, amely a bártfai és a többi hazai kiadásban megjelent. A bécsi kiadás ránkmaradt példányának még így csonkán is csaknem a felét kifejezetten katolikus jellegű énekek és imádságok töltik ki. Az 1677. évi kolozsvári előszóíró — ha egyáltalán ismerte a bécsi kiadást — semmiképen sem tekinthette azt a maga kiadványa „rendezetlen“ elődjének. Ha nem egyébként, akkor kifejezetten katolikus volta miatt sem. Így hát az előszóíró negatív állásfoglalásának a bécsi kiadás elsőségét bizonyító érvekkel szemben jelentősége nincs.

Az *Istenes énekek*nek a TELEKI-könyvtárban őrzött példánya tehát nemcsak az első illusztrált BALASSA-kiadás, hanem egyszersmind a BALASSA-kiadványok sorában is a legelső s éppen ezért valamennyi eddig ismert ránkmaradt között a legrégebb, amely a FERENCZFI-féle betűk és dúcok felhasználásával a bécsi

RICKHES-nyomdában jelent meg, minden valószínűség szerint 1632 és 1635 között.

A TELEKI-könyvtár az *Istenes énekek* bécsi kiadásának megőrzése révén ismét egy nagyjelentőségű emlékkal ajándékozta meg az irodalomtörténetet, amelynek segítségével, úgy hisszük, sikerült a BALASSA-kiadványok elsőségének régóta vajúdó problémáját megoldani.

VARJAS BÉLA.

L

AZ TEKINTETES
ES NAGYSAGOS.
Bibaly Andrásh Borbel
GYARMATI
BALÁSSA BALINTNAK
ISTENES ENEKI
Dugali ELSEO. Anon

*Allyben aze mutatja meg, hogy
mindenket Isten az emberekert szeretett,
es hogy semmi allando ne legyen.*

A llagon egh alatt ninch
olly fele állat kit Isten nem
legettet, Mázort, úszót
chútzót, kit vagy az föld
elert, vagy szel eghen le-
gettet, Alló es folyó viz,
földi fok reizú iz haylecek kit legettet.
Ezek közt az ember mint vizek közt
tenger, tetezőbb hatalommal bír, Este-
lem.

A 2

1. kép.

ISTENES ENEKI 23

Engem penigh bozfújokra, Emelly
el jó állapotra, Ne tessék az hogy héa-
ra, Biztam magamat magadra.
Kiért az mig elek itten, Dichirlek
Iffeges Isten, Ki könyörülst illy veszet-
ten, Aldotlegy dődikken, Amen.

Hymni tres ad Sacrosanctam
Trinitatem.
PRIMUS.
*Ad Deum Patrem pro levamine
malorum.*

B AZ

2. kép.

26 BALÁSSA BALINTNAK

HYMNVS SECVNDVS.
*Ad Deum Filium, pro impetranda mi-
litari Serrue.*

SALVATOR MUNDI

A Z szent Háromságnak kinek imád-
koznak Christus másod személye.
Kegy

3. kép.

ISTENES ENEKI 29

HYMNVS TERTIVS.
*Ad spiritum Sanctum, pro felici
conjugio.*

A Z szent Háromságnak harmadik sze-
mélye, Szerelmnek Isten Izzenté-
gerjesztője, Az jó házasságnak ki vagy
hőghéj szeretője, Szívök szemelője.
B 4 Szent

4. kép

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának első lapja és illusztrációi.

ISTENES ENEKI. 45

Halála előtt való bereghűségében ezt az 50. Psalmust fordította.

V Egtelen irgalmú O te nagy hatalmú Isten! légy már kegyelmes, Onch

5. kép.

ISTENES ENEKI. 51

KEOVETKEZIK
SZENT DAVID PENITENTIA TARTO
TARA.

Meg ne emlekezzél Uram vétkeinkről, sem az mi Atyáink vétkeiről: és bocsászd ne állj rajtunk bűneinkért.

C 3 VI.

6. kép.

ISTENES ENEKI. 63

Bűnök bochánattyáért.

OH szép drága Zalogh igaz fényes chilag Christus időülég ténye, Dichőült fok jóknak mennyei saroknak tizta színű tüköre, Minden bűnösöknek ferezett sziveknek egyedül vagy reménye, Te előbbben borúl mert vétkezett tütül Ifuságom ideje.

En még akkor veszek Adám hogy el esék az Aranyas időben, Anyám-is lérelmét fűn teli szennyet borítá rám mé-

7. kép.

ISTENES ENEKI. 69

Mellyet irt jó ki muldsáért.

MEMENTO MORI

E Gekben lakozó szentféges háromság, Kinek nincsen semmi dolgában hamiság, Kegyelmetlenségéből ál földi Uraság, Chak te nekéd szolgál mennyei sokaság.

Az

8. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ISTENES ÉNEK. 75

IGENSZEPENEK, EZ
két szónak bőrtüjéből álván.
*Ferendum & Sperandum, Autore in-
certo.*

MISERERE NOBIS

F Orog az szereuche mit bizunk ő ben-
ne semmiben nem állando, Chak
D 2 ide-

9. kép.

78 BALASSA BALINTNAK

Alia incerto Autore.

S Vhlmi se Pater aethero
In socio sincero pectore,
Moum, DEVS! quantum scelus, antidotum
largire,
Ne querelis ab inferis sollicitum ee,
Hoc lethale cor edis Sirius,
Pri cidus bile pollutus,
Sum peccator, petis tremor, quatit horror
immensus,
Collabatur, ut Sidetur, celsus Olympus.
Plaut.

10. kép.

80 BALASSA BALINTNAK.

Quare tuum conspice genitum
Nec adverte gratis scelum (latum)
Cernam tuus Christum pijs esse cunctis pro.
Da misello duce Christo Sidere thronum.

Azon Magyaról.

S Zegény fejem Uramhoz ohajt, Töre-
delmes szívem néki hayt, Oh Isteneim
melly sok vétkeim mutass nekem ujulást,
Hogy Pokolban ne kiálchak véghetetlen
jajt.
Köny-hullásban szemeim estek, Eget,
fejedet vétkeimmel festek, Ellenfelegim bír-
soma.

*Bigaly Andras
Borbély ez az könyv*

11. kép.

ISTENES ÉNEK. 83

M A S.

Az Tatarok be jövése, és az Nagysí-
gos BALASSI FERENCZ NEK halála
irattatik meg.

S. LADISLAVS. R.

P A L L A S nem nyugathat ő követé-
inté, Irist szel lábain Taurisban kül-
de,

12. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

Böcsáfűd szent lelkedet Eghből Ur Isten mellém, Ki vezérlően, s-gonofzít ne hadgyon jöni felém, Félelmem ne légyen általmában vegyen, s-hozzon, sz: szívet belém.

Az te jó vóltod-ért távoztasd el vétkemet, Ojjam magam tőle, s-gyűlölyem mint mérget, Ne veűs el előled, i-ei se őzz mellőled, hald kegyetlen kérceniet.

Lát.

13. kép.

Ístenhez való esedezéssel kegyelem kéris.

V. M.

PREGIK REDEMPTIONIS

Hozzám régen békélt, s jó kedvedből megh tért, Kegyes Isten tekíndj meg,

Látod

14. kép.

Minden-napi könyörgése Lelkemet.

Minden-nap jó reggel, ferényen s jó kedvel,

Hogy te hozzád feol kellyek, Ur Isten vig szívet, hála adót, s hűvet Adgy hogy kedvedre álllyek, Mindenben féllyelek, s' igen ízeressfelek Rút bánt én el kerüllyek,

AZ én hivatom, kibem ma foglalom Magam, legyen ízerenchécs, Te Nevedben kezdem, ki kezdeből vezsem Engedd hogy idvősséges

Legyen

15. kép.

Ninch senki feledett, az kiker teremtett Van gongya minden testre.

Az irgalmas kedven széplötelen szép s'íz MARIÁHOZ.

Monstra te esse Matrem

ODichőült szép kinch kibem gyarlófog S' nemis ferhet létetűg (ninch Jéffe

16. kép.

Az Istenes Enekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ENEK K. 161

Az irgalmas nagy szűzhöz, az Istennek szent Anyához.

Idvöz légy boldog szűz, Malasztal buz-
Isten tiszta székelye, (go'küz,
Bűndűk ilápija, erős küziklája,
Irgalmaslag őrvénye,
Magyarok Aifzonya, s' reményegek tonya,
Idvölgegek ősvénye.

17. kép.

ENEK K. 165

Hogy egyenlő szívvel, s' meg igazultt kéd-
Ismet szent tiszteleter, (vel,
Adhaslunk Fiadoak mi édes Urunknak,
Ki éted el nem vetett,
S' meg hozzá fogadott, bekefséget adott,
Ingyen meg kegyelmezett.

M A S.

Azon szép Szűzhöz.

IStennek szent Anya latod szívem kin-
Melly búval keferegjen, (nya,
Sok gondolatokkal, gyakorlatossággal,
Melly igen fártat legyen,
Búydolása között, te hozzád érkezett,
Hogy már örömet vegyen. Ter-

18. kép.

ENEK K. 169

M A S.

*Mégis, az Boldog szép szűzhöz az
ny eszrened kezderin.*

IStennek szent Anya, kegyelmed ki-
Lelkem nagy óltalmára, (vannya
Tekinck szűklegemet, s' esőtienlegemet,
Fordich te kis szőlőadra,
Te boldog színedet, ki kisítottemet,
Nyomja el, s' nézzen jómra.

H 2 Ez

19. kép.

172 ISTENES

Boldog Afszomól való ének.

*Digali An-
ral.*

MARTA szent Háromság leánya
Aya Istennek drága kinc tartója,
JESUS Christusnak boldogh szent
Anyja, (plomja,
Eudvöz légy szent Leleknek tem-
Augyaloknak Királyné Aifzonya,
Meny Orizágnak őrvendetes úttya,
Paradichomnak tündöklő kapuja,
Eudvöz légy életnek kegyes Anyja.

Az

20. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ENEKEK. 179

Hymnus.

A Ve maris stella,
Dei mater alma,
Atque semper virgo.
Felix cali porta.
Tengenek fényes Chillağa,
Eädvöz-légv Christus szent Anya.
Szü.

21. kép.

182 ISTENES

Salve Regina.

Salve Regina, mater misericórdia; Vita,
dulcedo, Es spes nostra salve. Ad te cla-
mamus exules filij Eva. Ad te suspiramus go-
méntes Et stentes in hac lacrymarum Sal-
le. Esa ergo ad vocára nostra, illos tuos
misericórdes oculos ad nos conserve. Et
JESUM benedictum fructum Géntris tui
nobis post hoc exitum ostende. O clement,
ó pia, ó dulcis Virgo Maria.

Ÿ. Ora pro nobis sancta Dei genitrix.
✠. Ut digni efficiámur promissionibus
Christi. Ore-

22. kép.

ENEKEK. 185

Homo vanitati similis factus est; dies
ejus sicut umbra pratercunt.
Psál. 143.

Flens ego sum genitrus, celebrantur su-
nera a sctis
Transaláq, innumera Vita fuit la-
rymis.

23. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

AZ „AVISO 1609.“

Az 1609. évből két német hetilap teljes évfolyamát ismerjük. Az egyiket, az úgynevezett „Aviso 1609“-t a hannoveri könyvtár, a másikat, a „Strassburger Relation“-t pedig a heidelbergi egyetemi könyvtár őrzi.

A könyvnyomtatás feltalálásának 500 éves fordulója alkalmából a német újság történetének első évszázadát ismertető kiadványsorozat indult meg. A sorozat első köteteként az „Aviso 1609“ hasonmás kiadásban már megjelent,² a „Strassburger Relation“ megjelenése pedig az ideai Gutenberg-év folyamán várható.³

„Avisa⁴ | Relation der Zeitung. | Was sich begeben und | zugetragen hat in Deutsch: und Welsch- | land, Spannen, Niederlandt, Engellandt, Franck- | reich, Ungern, Österreich, Schweden, Polen | unnd in allen Provintzen, in Ost: unnd | West Indien etc. | So alhie den 15. Januarii angelangt. | Gedruckt im Jahr 1609.“ Ez a címe az „Aviso 1609“ január 15-én megjelent első számának és a többi szám címlapján csak a megfelelő dátum és sorszám változik. Mind az 50 szám negyedréte ívből, azaz

¹ „Relation aller fürnehmen und gedenkwürdigen Historien, so sich hin und wider in Hoch und Nieder Deutschland, auch in Frankreich, Italien, Schott- und Engelland, Hispanien, Hungern, Polen, Siebenbürgen, Wallachei, Moldau, Türkei etc. in diesem 1609. Jahr verlaufen und zutragen möchten. Alles auf das treulichst, wie sich solche bekommen und zuwegen bringen mag, in Druck verfertigen will.“ V. ö. SCHOTTENLOHER: Flugblatt und Zeitung. Berlin, 1922. p. 235.

² Der Aviso des Jahres 1609. In Faksimiledruck herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von dr. WALTER SCHÖNE. Leipzig, 1939. Harrassowitz. 8°. VI. [418] 30. l. — Die deutsche Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens. 1609—1700. I.

³ Cikkem már ki volt szedve, amikor értesültem róla, hogy a Die Relation 1609. is elhagyta a sajtót.

⁴ Az 1. szám kivételével, a többi számok címlapján Avisa helyett Aviso áll.

4 levélből áll, kivéve az augusztus 16-án megjelent 31. számot, amelyhez a következő 4 leveles melléklet tartozik: „*Extract | aus dem von | Der Röm. Kay. May. etc. als | Königs in Böhmen etc. | dero Böhmischen Evangelischen dreyen | Landtständen Allergnedigst ertheilten | Mayestat Brieff. | Die freystellung der Religion unnd | andere deroselben anhengige Pun- | cten betref- fend. | Gedruckt im Jahr nach Christi Geburt. | M. DC. IX.*” Az *Aviso* címlapja és alakja a XVI. századi újságok (*Newe Zeitung, Relatio*) és röpiratok könyvalakú külsejét követi. Ez a forma jellemzi a következő két évszázad hírlapirodalmának legtöbb termékét is.

WALTER SCHÖNE a hasonmáskiadáshoz írt tanulmányában részletesen ismerteti az „*Aviso 1609*” hírszolgálatát, német birodalmi híryanagát, valamint a megjelenési hely kérdését.

Amíg a „*Strassburger Relation*”-ról tudjuk, hogy JOHANN CAROLUS strassburgi könyvárus és nyomdász kiadásában jelent meg, addig az *Aviso* kiadója, valamint kiadásának helye ismeretlen. W. SCHÖNE az erre vonatkozó ismereteket saját kutatásaival kiegészítve arra az eredményre jutott, hogy az „*Aviso 1609*”-t a legnagyobb valószínűség szerint Wolfenbüttelben, JULIUS ADOLPH VON SÖHNE sajtóján nyomtatták. Ezt az eredményt mindeztideig csak tipográfiai ismertetőjelek támogatják, így nincs kizárva az sem — amit GRIMME postatanácsos, az *Aviso* felfedezője már 1903-ban megállapított — hogy e hetiújság kiadásában Augsburgnak is szerepe volt. GRIMME ugyanis az *Aviso* hírszolgálatát és korának közlekedési viszonyait vizsgálva, kiadásának helyét az Antwerpen—Bruxelles—Köln—Speyer—Rheinhausen—Augsburg—Wien közötti postavonal mentén kereste s ennek alapján Augsburgra esett választása. W. SCHÖNE ehhez még azt fűzi, hogy PHILIPP HAINHOFER építőmester, e kor legismertebb újságlevelezője Augsburgban lakott és 1607 óta ő volt a francia király, valamint több német fejedelem állandó tudósítója.⁵ Ha tehát az „*Aviso 1609*”-t Wolfenbüttelben is nyomtatták, nem lehetetlen, hogy kitűnő hírszolgálatában HAINHOFERnek is némi része volt.

⁵ Irodalmi hagyatékának, főleg jelentéseinek gazdag gyűjteményét éppen a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek őrzi.

Hogyan működött az *Aviso* hírszolgálatának bonyolult szerkezete? Az 1609. évfolyamban 22 városból, összesen 380 összefoglaló tudósítást olvasunk; a legtöbb Prágából (112), II. Rudolf császár székhelyéről, Bécsből (61), Kölnből (52), Antwerpenből (47), Rómából (42) és Velencéből (41) érkezett. Más városok, mint például Frankfurt, Lyon, *Pozsony*, Speyer csak néhány, Breslau, Bruxelles, Dresden, Esslingen, Linz, Novigrad, Nürnberg, Neuburg, Schwáb.-Hall, Stuttgart, *Tokaj*, Ulm pedig mindössze egy híradással szerepelnek. E tudósítások a helybeli híreken kívül, ismét más városokból, sőt külföldi országokból származó híreket is közöltek, úgyhogy az *Aviso* jóformán minden európai, de Velencén át több közelkeleti eseményről is tájékoztatta olvasóit. Az ismeretlen kiadónak a hírszolgálat szempontjából fontos városokban valószínűleg állandó tudósítói voltak, akiknek írásbeli jelentésein kívül, postamesterek, postakocsisok, utasok, futárok hallomás utáni hírei is közlésre találtak. Lehet, hogy a kiadó összeköttetésben állott valamely nagyobb kereskedőcéggel is, mert kiterjedt üzleti levelezésük révén, ezeknek volt (mint pl. az augsburgi FUGGEReknek) a legjobban megszervezett hírszolgálatuk. Az *Aviso* fejedelmi udvarok, az európai politika, török háborúk, valamint a protestáns vallásszabadságért folyó küzdelem eseményeit adta hírül és az úgynevezett „*Neue Zeitungen*“ gyakori rémhistóriáival szemben, a műveltebb közönséghez szólott és a közvélemény szempontjából érdekes megjegyzésekkel kísérte mondanivalóját.

Milyen hely illeti meg az *Aviso*-t a nyomtatott újság történetében?

A sajtó útján közölt híradás üzleti lehetőségeit a nyomdászok korán felismerték. Már a XV. századvégi könyvpiacra megjelentek a rendkívüli eseményekről szóló híradások és a tömeg, különösen a mindjobban fenyegető török veszedelem hatása alatt, egyre fokozódó érdeklődéssel várta a legújabb események sajtón közölt híreit. Például Augsburgban GÜNTHER ZAINER és JOHANN BÄMLER nyomdászok már 1474-ben „*Anschlag wider die Türken*“ (GW. 2028., 2029.) c. alatt sokszorosítják a birodalmi gyűlés határozatát. 1485-ben BARTHOLOMAEUS GHOTAN lübecki nyomdász sajtóján DRACOLE oláh vajda rémtetteiről szóló híradás jelenik meg (HORVÁTH IGNÁC 705. unicum), amelyet 1500-ig

még ötféle kiadás követ.⁶ 1493-ban JOHANNES WINTERBURGER bécsi nyomdász VI. SÁNDOR pápának III. FRIGYES császárhoz a török veszedelem tárgyában írott levelét (LANGER, 5—6.), majd pedig III. FRIGYES császár bécsi temetéséről kiadott jelentést (LANGER, 7—8.) adta sajtó alá. Augsburgban 1508 körül „*Copia der Neuen Zeitung aus Presillg Land*“ címmel az 1500-ban felfedezett Braziliából érkezett híradás jelenik meg.⁷ Ennek címlapján olvassuk elsőizben a „*Zeitung*“ elnevezést. Ettől kezdve *Newe Zeitung, Sendbrieff, Copia, Relatio, Avis, Lettera* stb. cím alatt már egyre sűrűbben jelennek meg rendkívüli híradások, amelyek sorában a mohácsi vész és Bécsnek 1529. évi ostroma óta egyre gyakoribbak a török újságok. Az ötletszerűen, csak egy-egy rendkívüli esemény hatása alatt piacra dobott újság virágkora a XVI. század volt; de a XVII. században lassan meginduló hetilapok és napilapok rendszeres hírszolgálatára mellett, a szenzációkra éhes tömeg tudósítását még hosszú időn át vállalta.

Az időszaki sajtó első formája a félévenként megjelenő vásári újság. A frankfurti tavaszi és őszi vásárok látogatóit 1588 óta a MICHAEL VON AITZING (EYZINGER) osztrák nemes kiadásában megjelenő „*Historica Relatio*“, majd „*Warhafftige Beschreibung aller fürnehmen und gedenkwürdiger Historien*“ című Kölnben nyomtatott újság tájékoztatta, az elmúlt félév politikai és üzleti eseményeiről.⁸ EYZINGER vállalkozása nyomán nagy versengés támadt az egymásután meginduló vásári újságok között, ezeknek sorában még JACOBUS FRANCUS „*Historica Relatio*“ című Frankfurtban 1591 óta napvilágot látó semestrális újságját említjük meg. E vásári újságok rendszeres hírszolgálatát kibővítve indult meg 1609-ben a már említett két hetilap. Közülük a „*Strassburger Relation*“ egészen 1659-ig fennállott.⁹ Az

⁶ HAIN 6405. HC. 6406. COP. 2120. COP. 2121. és KARADJA, unicum. V. ö. KARADJA: Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen. Gutenberg Jahrbuch 1934.

⁷ Három kiadása közül kettő ERHART ÜGLIN sajtóján. V. ö. SCHOTTENLOHER id. m. p. 158.

⁸ V. ö. SCHOTTENLOHER id. m. p. 225—235.

⁹ V. ö. SCHOTTENLOHER id. m. p. 243.

„Aviso 1609“ további sorsáról csak az 1610. és 1615—1624. évekből fennmaradt töredékek¹⁰ adnak hírt.

Az „Aviso 1609“ egyetemes hírlaptörténeti jelentőségén kívül, elsősorban magyar vonatkozású híryanaga miatt érdekes számunkra. A magyar királyság, Erdély és a török megszállás 1609. évi eseményeiről a Bécsből, Prágából, Pozsonyból, sőt egyszer Tokajból érkezett híradások számolnak be. Ezekben — az egykorú német közvéleménynek megfelelően — a török veszedelemtől való félelem és a protestáns szempont kihangsúlyozása tisztán felismerhető.

Az érdeklődés középpontjában a török hírek állottak. Már január 1-én jelentik Bécsből, hogy a magyar király követének, BÁRÓ HERBERSTEIN ÁDÁMNAK Konstantinápolyból való visszaérkezését naponta várják. A bécsi jelentések ezután sűrűn adnak hírt HERBERSTEIN további sorsáról, akit — a január 15-i jelentés szerint — a törökök addig tartanak Budán, amíg a szultánnak járó hátralékos 50.000 tallért ki nem fizetik a portának. A február 19-i jelentés úgy tudja, hogy ILLYÉSHÁZY nádor által rendelkezésre bocsátott 50.000 tallért másra költötték és most mindenféle ezüsttárgyakból veretnek tallérokat, hogy a követet kiválthassák.

Mialatt a bécsi jelentések HERBERSTEIN érkezését találgatják és a török béke megromlásától félnek, török portyázások híre rémíti a német lakosságot. Március 1-én jelentik Tokajból, hogy 25 török belopódzott a várba s a magyarokkal együtt lakmározott. De amikor a magyarok észrevették, hogy további 100 török lovas lesben áll, a bentlevő törököket lemészárolták. Veszprém megtámadását március 7-én, a Fülel elleni támadás veszélyét pedig június 11-én jelentik Prágából. Május 27-i bécsi híradás szerint Kanizsán a törökök 2000 paraszt befogásával kastélyt építtetnek, július 22-i jelentés szerint pedig Kőszeget kirabolták. Július 18-án Bécsből érkezett hír úgy tudja, hogy a király által Bécsbe rendelt magyar urak és főpapok titkos tanácsa FORGÁCS FERENC esztergomi érsek elnöklete alatt a török fenyegető magatartásáról tárgyal.

Szeptember 30-án hírül adják Bécsből, hogy török küldöttség érkezett a városba s II. MÁTYÁS magyar királynak „igen gyenge“ ajándékot — 2 lovat, 2 buzogányt s egy gyémánttal díszített kőcsagforgót — ajánlott fel. A követség tagjait, akik tulajdonképen a Prágá-

¹⁰ A hannoveri könyvtár és levéltárban, valamint a berlini Preussische Staatsbibliothekban.

ban székelő német császárhoz készülnek, BÁRÓ HERBERSTEIN ÁDÁM és THURZÓ GYÖRGY gazdagon megvendégelte. Október 12-i jelentés szerint a török küldöttség megérkezett Prágába s az ottani jelentések részletesen leírják török módra berendezett szállásukat, tékozló életmódjukat, a császári kihallgatást és a felajánlott ajándékokat. (Köztük egy török atlaszsátrat, négy paripát, egy türkizekkel és rubinokkal kirakott buzogányt és egy drágakövekkel teli ládát.) Mielőtt RUDOLF császár a Hradzsín udvarán felállított sátrat és a négy paripát megtekintette volna, az ott összesereglett népet a testőrök kikergették. A tudósító szerint nagy volt az elkeseredés a császár ellen, aki a törököket beengedte magához, saját népe előtt pedig nem mutatkozik. A török követ a 20 éves (zsitvatoroki) fegyverszünet szentesítésén kívül arra kérte a császárt, hogy örökös béke megkötése végett küldje el követeit és ajándékait a szultánhoz. November 7-i jelentés szerint a császár 1000 tallérral meneszteni akarta a török küldöttséget, de a pénzt nem lehetett előteremteni. December 2-án a császár fogadta a török követet s kijelentette előtte, hogy a 20 éves fegyverszünet megtartását szavával ígéri, de követséget nem küld a szultánhoz, mert örökös békét csak a német-római birodalom összes fejedelmeinek hozzájárulásával köthet. Ha pedig a törökök a magyar királyságot megtámadják, azonnal öccse, a magyar király segítségére siet. A török követ kikelt a kedvezőtlen válasz miatt és a kölni választófejedelmet kérte fel közvetítésre; elutasító választ kapott tőle is. A fejedelem kijelentette, hogy bár vallási kérdésekben a birodalom nem egységes, a törökkel mégis szembenéz és adott esetben ő maga is fegyverrel siet a császár segítségére. December 6-án a török küldöttség végre elhagyta Prágát; mivel a császártól kapott ajándékokat keveselte, szállása minden szőnyegét, ezüstjét, sőt a követ függönyös ágyát is magával vitte. A tudósító úgy tudja, hogy prágai tartózkodásuk 50.000 tallérba került a császárnak.

Az osztrák rendek vallásszabadságért folyó küzdelmével kapcsolatban, a magyarok állásfoglalásáról is érkeznek jelentések. Bécsben, január 10-én kelt híradás szerint, a magyar király a Bécsben tartózkodó ILLYÉSHÁZY nádortól segítséget kért az osztrák protestánsok ellen. Ugyanekkor egy prágai jelentés úgy tudja, hogy ILLYÉSHÁZY azt írta a királynak, hogy a magyarok segítségére ne számítson és „jó volna, ha a papok csak misével és zsoldárokkal törődnének, a hadviselést pedig a katonákra bíznák. Mert ahogy a tapasztalatlan kocsis is könnyen felborul, félő, hogy a papok is bajba keverik Ő Felségét“. Május 6-án jelentik Bécsből, hogy ILLYÉSHÁZY nádor súlyos betegségében tegnap meghalt. Halála előtt prédikátort kért betegágyához, de a király megtagadta kérését. Így — jegyzi meg a tudósító — Úrvacsora nélkül halt meg az a férfiú, aki a király fejére tette a Koronát.

Az év végével az érdeklődés a pozsonyi országgyűlés felé fordul, ahova a király — jelentik november 11-én Bécsből — rövidesen elindul. December 2-án hírül adják, hogy az elmaradt zsoldja miatt lázongó végvári katonaság zászlók alatt Pozsony felé vonul és a király — kastélyok és uradalmak elzalogosítása árán — 200.000 tallér értékű pénzt és posztót hozatott Bécsből. „A magyarok — jegyzi meg a tudósító — ismét nem férnek a bőrükbe, cselekedni, rabolni akarnak. Nem kell nekik hinni, hanem meg kell őket törni, amint azt megérdemlik.“ Ugyanekkor egy másik jelentés a nádorválasztás esélyeiről ír; a katolikus papság ERDŐDY TAMÁST, a protestánsok THURZÓ GYÖRGYÖT akarják. A katolikusok sokalják a nádori javadalmat s inkább locumtenens kinevezését helyeslik. A december 7-i pozsonyi jelentés leplezetlen örömmel tudatja THURZÓ megválasztását és elmondja, hogy amikor az országgyűlési teremben egy pap ellenséges kijelentésekkel illette az új nádort, hatalmas pofon csattant el.

Jún. 11-én kelt prágai jelentés erdélyi hírt közöl. A Csehországban tartózkodó BÁTHORY ZSIGMOND megfizetett hajdukkal és egyéb csőcselékkel Erdélybe tört, a fejedelem megbuktatására. A tudósító szerint a buzgó katolikus BÁTHORYNAK nem lesz sikere, mert BÁTHORY GÁBOR fejedelemmel elégedett a nép.

FORGÁCS FERENC sztergomi érsek, a protestánsok ismert ellenségének KOLLONITS SZIEGFRIED érsekújvári főkapitánnyal támadt viszályáról a január 7-i pozsonyi, a szeptember 5-i és november 11-i bécsi híradások közölnek részleteket.

Látjuk tehát, hogy az „Aviso 1609“ jól megszervezett hírszolgálatára részletesen tájékoztatta olvasóit az 1609. év magyarországi és magyar vonatkozású eseményeiről. S ha jelentései a való tényektől némelykor el is térnek, az egykorú közvélemény szempontjából igen érdekeselek.

HUBAY ILONA.

A MAGYAR KÖNYVTÁRPOLITIKA KEZDETEI.

A magyarországi könyvtárak közül az egyetemi és líceumi könyvtárak voltak az elsők, melyek gyarapítása előre megállapított vezérelvek szerint történt, melyeknél tehát könyvtárpolitikáról beszélhetünk. Ilyen vezérelvek előzetes megállapítása annál szükségesebbé vált, minél inkább emelkedett a könyvtermelés s minél nehezebbé vált a könyvtár gyarapítására alkalmas könyvanyag kiválasztása. A könyvkiválasztás céljait szolgáló vezérelvek megállapítása egyértelmű a könyvtárpolitika kezdeteivel, mert ámbár a könyvtárpolitika nem szorítható kizárólag a könyvkiválasztás területére, mégis annak legfontosabb alkateleméül tekinthető, mely a könyvtár jellegének kialakására elhatározó befolyást gyakorol.

A magánkönyvtáraknál természetesen a legkritkább esetben érvényesülnek olyan könyvkiválasztási vezérelvek, melyek állandóságuknál fogva a könyvtárnak egységes jelleget adni alkalmasak. A magánkönyvtárak gyűjtési köre ugyanis a könyvgyűjtő érdeklődési körének változásai szerint módosul és ennek következtében az ilyen könyvtárak egyszerűen olyan könyvgyűjteményeknek tekinthetők, melyek a könyvgyűjtő olvasmányainak sorozatát tárják a szemlélő elé.

Míg az egyetemi könyvtár a jezsuiták gondozása alatt állott, addig túlnyomóan hittudományi munkákat tartalmazott, amint az egyetemi oktatás is főleg ezen a téren mozgott. A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlata az egyetemi oktatás terén változásokat eredményezett, melyeknek az egyetemi könyvtárra is kihatással kellett volna lenni, ha a könyvtár fejlesztésére szükséges anyagi eszközök rendelkezésre állottak volna. Az 1774. augusztus 19-én kelt 4023. számú kancelláriai rendelet azonban az egyetemi könyvtár céljaira az egyetemi alapból rendelt 500 forinton

kívül csupán az egyetemi nyomda jövedelmét bocsátotta rendelkezésre (Kancelláriai levéltár 1822. évi 7349), ami az egyetemi nyomda csekély jövedelmezőségénél fogva egyáltalán nem volt elegendő a felmerült szükségletek fedezésére. Így történt aztán, hogy elsősorban a felosztatott jezsuita rendházak könyvanyagát szánták az egyetemi könyvtár céljaira, ami a könyvanyag azonos természete miatt nem sok eredménnyel biztatott. BRETSCHNEIDER HENRIK egyetemi könyvtáros 1782. március 17-ikére összeállította azon könyvek lajstromát, melyek a felosztatott jezsuita rendházak könyvanyagából az egyetemi könyvtár céljaira fordíthatók lettek volna. (*Egyetemi könyvtár kézirat*ai J. 11.) A könyvlajstromhoz készült és 1782. április hó 15-ről keltezett „*Monitum*“ szerint a könyvanyag kiválasztásánál a következő vezérelvek érvényesültek: Minden az egyetemi könyvtár állományából hiányzó könyv fel van véve, fel vannak véve továbbá az egyetemi könyvtárban megtalálható munkák újabb kiadásai, a folytatásos munkák hiányzó darabjai, s a gyakrabban keresett munkák többes példányai. Nem nagy bölcsesség sugárzott ki ezekből a vezérelvekből s megvalósításuk csupán számszerűleg gyarapította volna az egyetemi könyvtár amúgy sem sokoldalú könyvállományát. Szerencsére ez nem történt meg, mert a tanügyi bizottság 1784. március 27-én kelt állásfoglalásából (*Votum*) megtudjuk, hogy a felosztatott jezsuita rendházak könyvállományának bekebelezése egyelőre még az elvégzendő feladatok közt foglalt helyet. (Kancelláriai levéltár 1784. évi 4398.) A tanügyi bizottság idézett állásfoglalása az egyetemi ügyek felülvizsgálatával megbízott királyi biztos összes javaslataira kiterjeszkedett, melyek közül több az egyetemi könyvtárra vonatkozott. Többek között azt javasolta a királyi biztos, hogy az egyetemi könyvtár fejlesztése érdekében meg kellene vásárolni TRNKA és PLENCK egyetemi tanárok könyvtárait, valamint az egyetemi karok által beszerzésre ajánlott könyveket is. A tanügyi bizottság pártolólág terjesztette fel a királyi biztos javaslatait, II. József császár azonban mereven elzárkózott mindennemű könyvbeszerzés engedélyezésétől (ab emptione librorum abstinendum) mindaddig, míg az elrendelt könyvtári munkálat (systema bibliothecarum) el nem készült és jóváhagyást nem nyert. A császári elhatározásból értesülünk róla először, hogy folyamatban volt egy munkálat, mely a könyvtárügy rendezését

volt hivatva szolgálni. Nem ismerjük e munkálat elrendelésének indító okait, valószínűnek látszik azonban, hogy a felosztatot jezsuita rendházak felhasználásra váró könyvanyaga követelte annak megindítását. Akármilyen volt azonban a munkálat elrendelésének az indító oka, az kétségtelennek látszik, hogy a könyvtárpolitika gondolata bontakozik ki belőle, amely a könyvanyag kiválasztása terén rendet akart teremteni. Az ismertetett császári elhatározás szerint ugyanis a munkálatnak az volt a rendeltetése, hogy az egyetemi és líceumi könyvtárak a könyvbeszerzés terén alkalmazkodjanak a kidolgozandó vezérelvekhez (in cuius consequentiam tam bibliotheca universitatis Pestiensis, quam reliquorum lyceorum regulanda). Eddig a közkönyvtárak is úgy intézték könyvbeszerzéseiket, amint az a mindenkori könyvtárosnak tetszett; innen kezdve vezérelvek szolgáltak a könyvbeszerzés alapjául, amelyekhez a könyvtáros köteles volt alkalmazkodni. Ez a változás korszakalkotónak tekintendő és éppen ezért különös figyelmet érdemel.

1785. április hó 5-én kelt az első rendelet, mely az egyetemi és líceumi könyvtárak könyvbeszerzéseinél szem előtt tartandó vezérelveket szabályozta. (Kancelláriai levéltár 1785. évi 3778.) A rendelet teljesen hű mása annak a körrendeletnek, melyet előzetesen az osztrák kancellária bocsátott ki s ugyanaz küldött át 1785. március 24-én a magyar kancelláriának. Eszerint az egyetemi és líceumi könyvtárak hivatása csupán az lehet, hogy a szaktanárok rendelkezésére bocsássák a tantárgyaikat illető legfontosabb könyveket, tehát a könyvbeszerzést teljesen e cél szolgálatába kell állítani. A nevezett könyveket pedig három csoportba lehet sorozni: az első csoportba tartoznak a kizárólag anyaggyűjteményt tartalmazó munkák, a második csoportba az anyagot rendszerbe foglaló kézikönyvek, a harmadik csoportba pedig a részletkérdéseket illető tanulmányok. Az első csoportba sorozott munkák tisztán nyersanyagot tartalmaznak, a harmadik csoportba sorozottak pedig részletkérdésekkel foglalkoznak, egyikük sem tekintendő a tanítás szempontjából nélkülözhetetlennek, mert itt az a cél, hogy a tudományszak egész anyaga különböző fokon teljes egészében előadassék. A tanítás szempontjából csupán a második csoportba tartozó munkák a nélkülözhetetlenek, melyek remekműveknek tekinthetők, ha az anyagot teljesen kimerítik, szél-tiben használatosak és hivatkozás tör-

ténik rájuk. Az ilyen munkák a tanár számára valósággal nélkülözhetetlenek s ezért részletes lajstrom készült róluk. A lajstrom tudományszakok szerinti beosztásánál az ismeretek fejlődését és a tudományszakok közötti rokonságot tartották szem előtt, mint-hogy azonban annak célja kizárólag a második csoportba tartozó könyvek felsorolása volt, más szakbeosztás is szabadon alkalmazható lett volna s ennek következtében a szakbeosztás külön indokolásától el kellett tekinteni. A nyelvtanítást illetően figyelmen kívül maradtak az élő idegen nyelvek, a hittudományokat illetően pedig az ágazatos hittan, az erkölcsstan és a szentatyák munkái. Ez pedig azért történt, mert csupán a tanításnál használt nyelvekre kellett figyelemmel lenni, a jezsuita könyvgyűjteményekből keletkezett egyetemi és líceumi könyvtárak pedig bőségesen el vannak látva a figyelmen kívül hagyott hittudományi könyvekkel.

Az előadottak szerint összeállított könyvlajstromot a magyar kancellária azon utasítással küldötte meg a helytartótanácsnak, hogy nézesse azt át az illetékes könyvtárossal és a szaktanárokkal, a könyvtáros jelölje meg a lapszámon a könyvtár állományából hiányzó könyveken kívül a meglévő többes példányokat és az eltérő kiadásokat, a szaktanárok pedig állítsák össze a lajstromba még felveendő munkákat, s az ilymódon kiegészített könyvlajstromot négy héten belül mutassák be a kancelláriának. Hangsúlyozza végül a rendelet, hogy ámbár elsősorban a tanítási szempontból nélkülözhetetlen, tehát a második csoportba tartozó könyvekre kell figyelemmel lenni, azért a másik két csoport könyvanyagát sem szabad teljesen mellőzni. Különösen pedig a részletkérdések megvitatását tartalmazó munkákra kell figyelemmel lenni, mert a tudományok fejlődése ezen keresztül történik. Csupán utolsó sorban jöhetnek számba az első csoportba tartozó gyűjteményes munkák, amelyekből úgyszintén elég sokat lehet találni a jezsuita könyvgyűjteményekben. Végső céljának a rendelet szerint mindenesetre azt kell tekinteni, hogy az egyetemi és líceumi könyvtárak mindhárom csoport könyvanyagával teljesen fel legyenek szerelve, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a rendelet elsősorban a könyvbeszerzés egymásutánjára kívánt szabályozó befolyást gyakorolni.

A helytartótanács 1785. április 24-én úgy a rendeletet, mint a hozzá csatolt könyvlajstromot is megküldte az egyetemi tanács-

nak, amely PRAY GYÖRGY könyvtárosra bízta a szükséges munkálatok elvégzését. PRAY az összehasonlítást az egyetemi könyvtár katalógusával rövid időn belül elvégezte és a szaktanárok is idejére elkészültek a szükségesnek látszó kiegészítések megjelölésével, mert az egyetemi tanács már 1785. május 3-án jelenthette a helytartótanácsnak a kijelölt feladatok megoldását. E jelentéssel kapcsolatosan arra is felhívta a helytartótanács figyelmét, hogy PRAY GYÖRGY tulajdonában sok olyan könyv van, melyet a könyvlijstrom a beszerzendők közé sorolt s az egyetemi könyvtár állományából hiányzik. Arra célzott ebben az egyetemi tanács, hogy PRAY GYÖRGY 1784. március 24-én azon feltétel alatt nyerte vissza egyetemi könyvtárosi állását (LISCHERONG: *Pray élete* 75. s k. ll.), hogy könyveit és kéziratait évjáradék vagy méltányos ár ellenében átengedi az egyetemi könyvtárnak. (Kancelláriai levéltár 1786. évi 8699.) PRAY ehhez hozzá is járult, a megállapodás jóváhagyása azonban mindezideig késett, az egyetemi tanács tehát felhasználta az alkalmat a döntés megsürgetésére. Célta azonban most sem ért el, mert az uralkodó 1785. június hó 27-én úgy határozott, hogy a megállapodás jóváhagyása csupán az egyetemi könyvtár újjárendezése után következhetik be. (*Die systematische Einrichtung der Universitäts-Bibliothek vor sich gehend wird.*)

A rendelethez csatolt könyvlijstrom egész tekintélyes füzet volt (Kancelláriai levéltár 1785. évi 6936) s a következő címszók alá sorozta az ajánlott könyveket: Von Sprachen überhaupt, ihrem Ursprunge u. s. w. Allgemeine Grammatik. Deutsche Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher. Griechische Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher. Lateinische Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher. Griechen: Dichter, Redner, Grammatiker und Rhetoren, Philosophen, Mathematiker, Geographen, Mythologen, Geschichtsschreiber, Aerzte. Römer: Dichter, Redner, Grammatiker und Rhetoren, Philosophen, Mathematiker, Geographen, Oekonomen, Mythologen, Geschichtsschreiber, Aerzte. Mythologie, Griechische und Römische Alterthümer. Archaeologie der Litteratur und Kunst. Inschriften, Münzen. Chronologie, Alte Geographie, Alte Geschichte. Mittlere und neuere Geographie, Reisebeschreibungen. Diplomantik, Heraldik, Genealogie. Mittlere und neuere Geschichte. Geschichte der Gelehrten. Naturgeschichte, Geschichte der Erde, Mathematische und Phy-

sikalische Erdbeschreibung, Mineralogie und Metallurgie. Chymie und Pharmacie, Botanik. Materia Medica, Zoologie, Veterinärkunde, Oekonomie und Technologie. Mathematik, Arithmetik, Algebra und Geometrie, Mechanik, Hydrostatik, Hydraulik und Hydrotechnik, Optik, Katoptik, Dioptrik, Astronomie, Civil-, Kriegs und Schiffbaukunst. Naturlehre, Arzneigelahrheit, Anatomie, Chirurgie, Hebammenkunst, Physiologie, Diätetik, Pathologie, Therapie, Medicina forensis. Psychologie und Logik, Metaphysik und natürliche Theologie, Aesthetik, Praktische Philosophie und philosophische Sittenlehre. Naturrecht, Allgem. Staatsrecht, Allgem. und europäisches Völkerrecht, Staatskunde, Rechtsgelehrsamkeit, Bürgerliches Recht, Peinliches Recht, Feudalrecht, Deutsches Staatsrecht. Von der Offenbarung und Christlichen Religion, Altes Testament, Hebraische Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher, Geographie und Alterthümer, Geschichte, Neues Testament, Ausgaben des alten und neuen Testaments, Schriffterklärung, Kirchengeschichte, Kirchenväter, Kirchliche Alterthümer, Pápste, Kirchenversammlung, Religionspartheyen und Reformation. E terjedelmes könyvlajstromban alig néhány magyar eredetű könyvet találunk, nevezetesen PRAY GYÖRGY annáleseit, továbbá WINDISCH magyar történelmét és BETHLEN FARKAS erdélyi történelmét, egyébként csupa idegen eredetű könyv van benne.

A könyvek kiválasztására szolgáló vezérelvek kijelölése és a mintakönyvlajstrom kiegészítése után a gyakorlati eljárást is szabályozta a kancellária s az erre vonatkozó 1786. május 17-én kelt rendelet a helytartótanácsi levéltárban található meg. (Dep. politico-litter. 1786. évi fons 8., pos. 7.) E rendelet szerint a könyvbeszerzés intézése a könyvtáros feladata, aki azt a helytartótanács ellenőrzése mellett gyakorolja. A könyvbeszerzés pedig úgy irányítandó, hogy a rendelkezésre álló eszközök felhasználása útján a könyvtár mindenekelőtt azon munkákkal szereltesék fel, melyek a mintakönyvlajstromban és annak függelékében vannak felsorolva. E célra elsősorban a már feloszlalt, vagy a jövőben feloszlátandó kolostorok könyvei használандók fel, amelyek a könyvtár tulajdonába mennek át, másodszorban pedig a könyvtár rendelkezésére álló pénzalap szolgál e célra. A feloszlalt kolostorok könyvei két szempontból használhatók fel, nevezetesen a felhasználható darabok kiválasztá-

sára szolgálhatnak, a feleslegesek pedig értékesíthetők s a befolyó pénzből használható darabokat lehet vásárolni. A kolostori könyvgyűjteményekből pedig nemcsak a mintakönyvlajstromban foglalt darabokat kell kiválasztani, mert ez a mintakönyvlajstrom csupán kezdetül, illetőleg alapul tekintendő egy sokkal szélesebb körű rendszer számára s semmiképen sem célozza a felhasználandó könyvanyag korlátozását. A könyvek kiválasztásának tehát sokkal szabadabb módon és magasabb szempontok szerint kell történnie, amely szempontok alkalmazása a könyvtáros belátásától és tudásától függ. A megszüntetett kolostorok könyvanyagából tehát mindazt fel lehet használni, ami az egyes tudományszakok számára közvetve vagy közvetlenül értékkel bír, ami hasznos ismeretek terjesztésére alkalmas, vagy az emberi gondolkodás díszére szolgál. Ide sorozandók mindazon munkák, melyek nem állanak ugyan közvetlen kapcsolatban a tanítás anyagával, rokon ismereteket tartalmaznak azonban s ennek következtében arra hatással vannak. Továbbá mindazon munkák, melyek valamely tudományszak állapotát a fejlődés egyes fokain megvilágítani alkalmasak, a tudományt egy-egy lépéssel előbbre vitték s annak irodalomtörténetében számottevő szerepet töltenek be. Ide tartoznak végül azon kiváló emberek művei, kik a gondolkodás terén forradalmat teremtettek, vagy akiket minden nemzet remekírói közé sorol s akiknek műveltségét köszönheti, kik sajátos gondolkodásmódjukkal, előadásuk erejével, vagy felfogásuk különlegességével az igazsághoz vezető utat egyengették, vagy bármi más módon a tudományok történetében kimagasló helyet biztosítottak a maguk számára. A különböző kiadásokat illetően szabálynak tekintendő, hogy nem csupán a jobb, hanem a szebb kiadásokat is meg lehet tartani, mert az utóbbiak a szemek kímélésére szolgálnak s a tanulás fárasztó munkája közben üdítőleg hatnak.

Míg azonban egyrésztől minden hasznosítható munkát meg lehet tartani, addig másrésztől mindent ki kell selejtezni, ami nem állítható a kijelölt cél szolgálatába. A használhatóság alapelvein felépült könyvtár állományába nem sorozható be mindaz, ami valamely időpontban a sajtó alól kikerült, vagy ami kizárólag a tudományos kedvtelés terméke. Ennek következtében mindazon könyvek, melyek használhatósága mellett egyetlen józan érvet sem lehet felhozni, melyek a szerző életével együtt

nyomtalanul elenyésznek és nem emelkednek a középszerűség színvonala fölé, semmiesetre sem tarthatók meg. „A hasznavehetetlen imakönyvek és ájtatossági munkák, legendák és egyéb papi értelmetlenségek egész tömege felsőbb rendeletre minden további nélkül a papírmalomba küldendő.“ Az olyan könyvek, melyeknek semmi más értékük nincs, mint hogy egyes könyvedvelők érthetetlen módon ritkaságokat látnak bennük, a XV. századból származó régi kiadások és más hasonlók egyetemi és líceumi könyvtárak számára nagyon kétes értékűek. Ugyanezt lehet mondani az olyan könyvek gyűjteményéről is, melyek tartalmát nem keresik, s ezek közül csupán azok képezhetnek kivételt, melyek a honismeretre, a hazai irodalomra, régiségekre és történelemre vonatkoznak.

Az összes kettős példányok, vagy a kitűzött cél szolgálatába nem állítható darabok azon könyvek közé sorozandók, amelyek értékesítésre vannak szánva. Mindazon munkák azonban, melyek a mintakönyvlajstromban nélkülözhetetlenekként vannak feltüntetve, mindaddig nem tekinthetők többes példányoknak, következésképpen nem is értékesíthetők, amíg kétségtelenül megállapítást nem nyert, hogy az összes egyetemi és líceumi könyvtárakban megvannak. Az ilyen könyvekről külön lajstromot kell készíteni s a lajstromot fel kell terjeszteni a kancelláriához, hogy egyik könyvtár a másik segítségére szolgálhasson. A felesleges könyvek, melyekhez a könyvtár állományához tartozó s az előadottak alapján használhatatlanoknak és feleslegeseknek tekintendő darabok is számítandók, árverés útján értékesítendőek. Az árverés útján befolyó pénz kizárólag csupán olyan könyvek beszerzésére fordítandó, amelyek a mintakönyvlajstromban foglaltak. Ugyanezen célra használandók fel a könyvtár egyéb bevételi forrásai is azon költségek levonásával, melyek a könyvtár apróbb kiadásaira, a folytatásos munkák kiegészítésére, vagy az újabban megjelent remekművek beszerzésére szükségesek.

Mintthogy azonban sem az első, sem a második bevételi forrás nem látszik elegendőnek a könyvtár összes szükségleteinek egyszerre leendő kiegészítésére, a beszerzéseket illetően józan rendszert kell megállapítani, mely részben a szaktanárok kívánásaihoz, részben a könyvtár fogyatkozásaihoz, részben pedig a szaktudományok értékeléséhez igazodik, amely utóbbi szempont az egyes tudományszakoknak a közjóhoz való viszonyán épül fel.

Ez alapon a természet- és orvostudományokat illeti meg az első hely, ezek után következhetik az elméleti és a gyakorlati bölcsészet. A fennálló törvényekkel foglalkozó jogtudomány már kevesebb figyelmet igényel, s az utolsó helyre teendő a hittudomány. A középső helyet a római és görög irodalomnak kell fenntartani, amely számos tudományág számára nélkülözhetetlen, mindegyik számára hasznos, s ennek következtében nem ajánlható eléggé.

A rendelet utolsó intézkedése a beszerzett könyvek lajstromának évenkénti felterjesztését illeti, ami azt célozta, hogy az előírt szabályok megtartása ellenőrizhető legyen.

Má már alig állapítható meg, hogy sikerült-e az érdekelt könyvtárosokat az előírt szabályok megtartására szorítani; az azonban kétségtelen, hogy az ismertett rendeletek olyan könyvtárpolitikai célkitűzéseket tartalmaznak, melyek alkalmasak voltak a könyvtárak szellemi színvonalának és gyakorlati használhatóságának az emelésére. A rendelet egyetlen kifogásolható pontja a XV. századi nyomtatványok leértékelésére vonatkozik, ami túlzásnak látszik. Nem is maradt érvényben ez a pont, mert már 1788. november hó 13-án elrendelte a helytartótanács, hogy a XV. századi nyomtatványokat nem szabad kiselejtezni. (Dep. polit. litt. 1788. évi fons. 8., pos. 293.) Ez a rendelkezés mentette meg számunkra azt a nagyszámú ősnymtatványt, melyeket addig a kolostori könyvtárak őriztek és aztán az egyetemi könyvtár állományába jutottak.

Ezek voltak azok az intézkedések, melyekben a magyar könyvtárpolitika kezdeteit véltük felismerhetni. A rendeleteket elég részletesen ismertettük ahhoz, hogy világos képet lehessen alkotni tartalmukról. Minthogy azonban ezek a rendeletek könyvtártörténeti szempontból rendkívül érdekesek, szükségesnek látszott azok szövegét szószerint is közölni. Ugyanis ha egyszer magyar könyvtártörténeti okmánytár kiadására kerül majd a sor, ezek a rendeletek annak legértékesebb darabjai közé fognak tartozni.

I.

An die hungarische Statthalterey. Joseph etc. Wir haben gnädigst entschlossen, dass zur zweckmäßigen Einrichtung der Bibliotheken bei Universitäten und Lyceen unserer Erblände ein System festgesetzt werde, welches die Gattungen der nöthigen Bücher bestimmen und wornach sodann deren

Anschaffung zu geschehen hätte. Der Endzweck einer Universitäts- oder Lyceums-Bibliothek ist eigentlich, dass die Lehrer da finden sollen, was sie jeder in seinem Fache nicht entbehren kann. Auf diesem Grund muss die Einrichtung beruhen. Die Hilfsmittel, welche eine Bibliothek überhaupt darbietet, lassen sich füglich unter dreyerlei Gattungen bringen: die erste bestehet aus Sammlungen, worin dasjenige, was zu einer Wissenschaft gehört, ganz oder zum Theil blos zusammengetragen ist; die zweite aus Werken, welche das ganze einer Wissenschaft systematisch darstellen; die dritte aus Bearbeitungen einzelner Gegenstände. Die erste liefert rohen Stoff, die letzte absonderte Theile, beide geben nicht, was der Lehrer, der hier bloss in Beziehung auf sein Lehramt zu betrachten ist, am notwendigsten brauchet, weil für ihn das erste Bedürfniss nach dem zu ertheilenden Unterrichte abzumessen ist, dieser aber über jede Wissenschaft obgleich nur elementarisch doch in Zusammenhange vollständig sein muss. Dazu dienen nun die Werke der zweiten Gattung, welche wenn sie die im ganzen behandelte Wissenschaft erschöpfen, wenn sie allgemein geschätzt, allgemein benutzt und angeführt werden, klassische Werke heissen. Diese sind für den Lehrer unentbehrlich und solche enthält in jedem Fache das hier beigefügte Verzeichniss. Die Ordnung, welche dabei gefolget wird, hat die Entwicklung menschlicher Fähigkeiten und die natürliche Verwandtschaft der Kenntnisse unter sich an Hand gegeben. Da es hier aber nur um die Gattung der Bücher zu thun war, so hätte ohne Nachtheil auch jede andere Ordnung können gewählt werden, und es wäre also überflüssig die Gründe, worauf die gegenwärtige gebaut ist, auseinander zu setzen. Die Ursache aber, warum bei dem Sprachstudium die fremden lebenden Sprachen und bei der Theologie einige Gegenstände als Dogmatik, Moral und die Werke der heiligen Väter usw. sind übergangen worden, bestehet darin, weil nämlich in Ansehung der Sprachen nur die bei öffentlichem Unterricht gangbare in Betrachtung kommen konnten, und in Ansehung der Theologie in den Universitäts- und Lyceen-Bibliotheken, welche meistens aus Jesuiten und Kloster-Sammlungen entstanden sind, es sicher an einen mehr als hinlänglichen Vorrat über angeführte Gegenstände nicht, wohl aber über solche gewiss manglet, welche nach der jetzt bestehenden besseren Anleitung einen Theil des theologischen Studiums ausmachen.

Dieses Verzeichniss werdet Ihr nun dem betreffenden Bibliothekarius und den Lehrern mit dem Auftrag mittheilen, dass jener überall an dem Rand den Mangel des Buches von den vorrätigen, die Anzahl der Exemplarien, und weil durchaus die besten und vollständigsten Ausgaben angemerkt sind, die von diesen verschiedene Ausgaben anzeigt, die Lehrer aber, jeder in seinem Fache, den nach dem oben bestimmten Gesichtspunkte sich etwa noch zeigenden Mangel ergänzen, mithin was dem Verzeichnisse noch beizufügen sein dürfte, kürzlich angeben sollen, welche Ausserungen dann Ihr usw. alsogleich und zwar binnen vier Wochen a die recepti hieher befördern werdet.

Für den Bibliothekarius sowohl als besonders für die Lehrer, welche das Verzeichniss beurtheilen sollen, ist noch zu erinnern, dass es bloss auf das unentbehrliche und dieses nur in unmittelbarer Beziehung auf das Lehramt

beschränkt sei, und dass obgleich nach der angenommenen Abtheilung der Bücher in drei Gattungen die zweite für eine Universitäts- oder Lyceum-Bibliothek am ersten nöthig ist, doch für die anderen zwei zu seiner Zeit auch und selbst für die dritte ebenso, wie für die zweite, wenn diese einmal vollständig ist, wird gesorget werden, weil Bearbeitungen einzelner Gegenstände zum Fortgang der Wissenschaften und mithin der Lehre sehr vieles beitragen, auch überhaupt die neuesten Entdeckungen auf solche Art bekannt werden, und in dieser Rücksicht einige daher gehörige Werke schon jetzt in das Verzeichniss als unentbehrlich für manche Fächer aufgenommen sind; auf die Werke der ersten Gattung aber, auf Sammlungen nämlich, welche als Quellen und zum Nachsuchen dienen, am letzten und nur bei guter Gelegenheit auch deswegen zu denken sei, weil ohne Zweifel viele davon aus Jesuiten- und Kloster-Bibliotheken bereits vorhanden sind, oder sich bei letzteren noch finden werden, und dass mithin die Absicht dahin gehe nach und nach eine jede Universitäts- oder Lyceums-Bibliothek in allen dreyen Gattungen so vollständig zu machen, als es ihre Bestimmung erfordern mag. Wien, den 5-ten April 1785.

II.

Der königl. hung. Statthalterey. Der Haupttheil des Systems, welches über die Einrichtung der Universitäts- und Lyceen-Bibliotheken festgesetzt worden ist, soll nun in volle Ausübung gebracht, folglich sollen jene Bücher zum öffentlichen Gebrauche eingeschaffet werden, die in dem hier wieder beigefügten und mit Zusätzen begleiteten Verzeichnisse enthalten und bestimmt sind den dringendsten Bedürfnissen der Lehrer in jedem Fache vorzukommen und sie über eigentlichen literarischen Mangel hinauszusetzen. Da nun dieses Geschäft in den Wirkungskreis des Bibliothekars fällt und er das unmittelbare und vorzügliche Werkzeug ist, womit unter der Aufsicht und Unterstützung der Landesstelle das Ziel erreicht werden kann, so ist eine bestimmte Vorschrift nöthig, wornach er zu Werke gehen soll und dazu wird hier folgende Anleitung gegeben:

Der Endzweck ist, dass die öffentliche Bibliothek vor allem mit jenen Büchern, die in dem beiliegenden Verzeichnisse und denen Zusätzen aufzeichnet sind, nach und nach, wie es die Mittel zulassen, versehen werde. Die Mittel dieses leisten zu können sind 1° die Bücher-Sammlungen der aufgehobenen oder noch aufzuhebenden Klöster, die als ein Eigenthum der Bibliothek anzusehen sind, 2° der bestehende angewiesene Fond der Bibliothek. Die Bücher-Sammlungen der aufgehobenen Klöster haben hier einen doppelten Nutzen, erstens dienen sie zur Auswahl brauchbarer Artikel, zweitens kann der Überrest verkauft und das erhaltene Geld zur Anschaffung nützlicher Artikeln verwandt werden. Wenn nun die Frage von dem ist, was aus worrathigen Bücher-Sammlungen gewählt werden könne und müsse, so ist zu bemerken, dass hier das für jetzt vorgeschriebene Verzeichniss nicht der einzige Masstab sei, weil es nur der Anfang und die Grundlage eines weit ausgebreiteteren Systems ist und keine Einschränkung in dem nützlichen zum

Ziele hat; die Auswahl muss daher in einem freieren Gesichtskreise und nach einer höheren Regel geschehen, deren Anwendung den Einsichten und Kenntnissen des Bibliothekars überlassen wird. Diese höhere Regel ist alles das aus den vorrätigen Klosterbücher-Sammlungen auszuheben, was in irgend einem Lehrfache mittelbar oder unmittelbar brauchbar ist, oder werden kann, und noch nicht vorhanden ist, was zu irgendeiner nützlichen Kenntniss beiträgt oder sonst dem menschlichen Verstande zur Ehre gereicht. Dazu müssen alle diejenigen guten Schriften gerechnet werden, die ob sie gleich nicht unmittelbare Lehrgegenstände betreffen, doch mit diesen verwandte Kenntnisse abhandeln und durch Verbindung darauf einfließen; Schriften die was immer für eine Wissenschaft von ihrem ersten Keime an bis zu ihrer feinsten letzten Ausbildung in irgend einem Punkte beleuchtet, oder sie um einen Schritt weitergerückt und in ihrer speziellen Literaturgeschichte ihr Blatt gefüllet haben. Eben dahin gehören die Werke derjenigen berühmten Männer aller Zeitalter, die zu ihren Zeiten Revolutionen des Denkens stifteten oder die jede Nation zu ihren Klassikern rechnet und welchen sie einen Theil ihrer Bildung dankt, die durch den eigenen Gang ihrer Ideen, durch die Stärke ihres Vortrags oder auch durch die Sondernlichkeit ihrer Meinungen den Weg zur Wahrheit bahnten, oder sonst auf irgend eine Weise in den Annalen der Wissenschaften einen ausgezeichneten Platz verdienten.

Was die Verschiedenheit der Auflagen betrifft, so können nicht nur bessere, sondern auch schönere gewählt werden, weil dadurch die Augen geschonet und in dem mühsamen Geschäft des Studierens Aufmunterung und Vergnügen verschafft wird.

Allein so sehr von einer Seite alles nützliche aufgenommen werden kann, eben so sehr soll von der anderen Seite alles das entfernt werden, was diesem Endzwecke nicht zusagt. In eine Bibliothek, die ihren ganzen Werth auf Brauchbarkeit und Anwendung gründet, kann nicht alles hineingestellt werden, was immer zu irgendeiner Zeit gedruckt worden, oder was bloß Phantasie und gelehrten Luxus zur Schau trägt: jedes Buch daher, für welche kein vernünftiger Grund der Brauchbarkeit spricht, Werke die mit dem Leben der Verfasser dahinsanken und nie über die Mittelmässigkeit gereicht haben, sind durchaus nicht aufzunehmen. Der ganze Wust unbrauchbarer Gebet- und Andachtsbücher, Legenden und übrigen theologischen Ungereimtheiten ist auf allerhöchsten Befehl ohne weiteres in die Stampfe zu geben. Bücher, die kein anderes Verdienst haben, als dass sie von gewissen Bibliographen auf eine unbestimmte Weise als Seltenheiten ausgegeben werden, alte Ausgaben aus dem fünfzehnten Jahrhunderte und was dergleichen ist, sind für eine Universitäts- oder Lyceums-Bibliothek von einem sehr zweifelhaften Werthe. Ebenso verhält es sich mit allen bibliographischen Collectionen oder umständlicheren Sammlungen über Gegenstände, die da nicht gesucht werden, von welchen allenfalls nur das auszunehmen wäre, was die nähere Kenntniss, die Litteratur, Alterthümer, Geschichte etc. des Landes betrifft.

Alles, was nun entweder Duplikate macht oder zur Absicht nicht taugt, gehört zu dem Überreste, der zum Veräussern zu bestimmt ist. Nur können jene Werke, die in dem vorgeschriebenen Verzeichnisse als unentbehrlich vor-

gezeichnet sind, solange als Duplikate nicht angesehen und zum Veräussern angesetzt werden, bis es nicht gewiss ist, dass alle Universitäts- und Lyceen-Bibliotheken damit versehen sind. Solche Artikel, wenn sich deren finden, müssen aufgezeichnet und das Verzeichniss eingeschicket werden, wo dann auf diese Weise eine Bibliothek der anderen zur Hilfe kommen wird. Die Veräusserung des Überrestes, wozu auch das gerechnet werden kann, was nach dem angegebenen Gesichtspunkte in der Bibliothek selbst als unnütz oder überflüssig steht, muss alsdann sogleich licitando geschehen. Der ganze Betrag dessen, was auf irgendeine Weise aus diesem Überreste gelöset wird, muss blos auf die Anschaffung jener Bücher gewendet werden, die in dem Verzeichnisse vorgeschrieben sind. Dazu muss auch der grösste Theil der jährlichen Verlagsgelder der Bibliothek dienen, davon nur jenes abgerechnet werden kann, was etwa für kleinere Bibliotheksauslagen, zur Anschaffung nöthiger Continuationen oder sonst eines klassischen in der Zwischenzeit herausgekommenen Buches erforderlich sein dürfte. Da aber weder eines noch das andere hinreichen dürfte um allen Bedürfnissen zu gleicher Zeit genüge zu leisten, so wird eine gewisse Ordnung in Besorgung der Fächer vonnöthen sein, diese Ordnung wird theils durch die Bedürfnisse der Lehrer, theils durch den Abgang in der Bibliothek, theils durch den besonderen Werth der Studien selbst bestimmt, insoweit sie mehr oder weniger auf das unmittelbare Wohl des Staats abzielen. Unter dieser Rücksicht verdient die Physik mit ihren Theilen, die Naturgeschichte mit ihren Aesten und die Arzneykunde mit ihren Vorbereitungskenntnissen und Nebenabtheilungen das vorzüglichste Augenmerk. Diesen folgen die übrigen Fächer der theoretischen und praktischen Philosophie. Die Rechtsgelehrsamkeit, die sich mit positiven Gesetzen beschäftigt, wird minder dringend sein, und der eigentlichen Theologie kann nur die letzte Sorgfalt zukommen. In der Mitte von allen diesen steht die römische und griechische Litteratur, die vielen Fächern unentbehrlich, allen nützlich ist, und nicht genug empfohlen werden kann.

Übrigens damit von dem Fortgange des ganzen Geschäftes geurtheilet werden könne, muss jährlich das Verzeichniss der für die Bibliothek angeschafften Bücher eingeschicket werden.

GÁRDONYI ALBERT.

A DOKUMENTÁCIÓ ÉS A KÖNYVTÁRAK.*

Dokumentációról szóló bibliografiákban, idevonatkozó kongresszusi iratokban s értekezésekben gyakran találkozunk azzal a címmel, amelyet jelen előadásom címéül választottam: *a dokumentáció és a könyvtárak*. Talán nem csalódom, ha úgy vélem, hogy e két szónak kölcsönös vonatkozásba hozása sokak előtt bizonyos lappangó ellentét vagy idegenszerűség érzetét kelti fel, melynek van is valamelyes alapja, mert az ú. n. dokumentációs törekvések könyvtárosi körök bizonyos területén ezidőszert nem nagy népszerűségnek örvendenek.

Ennek az idegenkedésnek véleményünk szerint két főoka van, amelyeknek egyike az, hogy a „dokumentáció” szó, mint idevonatkozó terminus technikus, könnyen zavartkeltő s ennélfogva nem a legszerencsésebben választott kifejezés annak a tevékenységnek megjelölésére, amiféle értelmet ennek az ú. n. dokumentalisták tulajdonítanak. *Dokumentum* szó hallatára inkább okmányokra, okiratokra gondolunk s így a dokumentáció kifejezés is okmányokkai bizonyítás lehetőségét juttatja inkább eszünkbe, holott a kifejezés a dokumentalisták előtt sokkal tágabb, mondhatni egyetemes értelmű. Mert *dokumentum* az ő szemükben az ismeretnek minden forrása lehet, akárminő materiális formában található is fel, amely valamilyen vizsgálódás, tanulmányozás vagy bizonyítás céljára csak alkalmassá válhat. Dokumentáción értjük tehát mindazt a tevékenységet, ami bárminemű ismeretanyagnak, vagy bármely adatforrás céljára alkalmas tárgynak keletkezésére, felkutatására, gyűjtésére, osztályozására és használatára vonatkozhatik, mely lehet kézirat, könyv, cikk vagy egyéb nyomtatvány, grafikai vagy képi ábrázolás, múzeális tárgy, plasztikai vagy gépmódel, fénykép, film, lemez stb. Más-

* Felolvastatott a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének második kongresszusán, 1939. június 9-én.

szóval: a dokumentáció jelenti az emberi tevékenység bármely területén található materiális jellegű dokumentumok felkutatását, gyűjtését, osztályozását és közreadását.

De amint az első pillanatban is nyilvánvaló, ennek az ú. n. dokumentális anyagnak túlnyomó többsége mégis inkább grafikai jellegű tárgy, vagyis kézirat, könyv, folyóiratcikk s egyéb nyomtatvány, mely tehát könyvtárak tulajdonképeni anyagát alkotja s melynek rendszeres gyűjtése, osztályozása és közreadása javarészt tehát szintén a könyvtárak tevékenysége körébe tartozik. Minden könyvtáros kérdezheti, hogy hát tulajdonképen milyen címen igyekeznek a dokumentalisták benyomulni a könyvtárak leglegálisabb területeire s milyen joron követelik maguknak azt a munkát, más címen, amely munkát minden könyvtáros hivatásszerűen is végez? Másrészt pedig, ha a dokumentációs anyag túlnyomó része könyv, kézirat, nyomtatvány, amelyet gyűjteni, katalogizálni s amelyről referálni kell, akkor akarva, nem akarva minden könyvtáros egyben dokumentációt is végez s minden könyvtár bizonyos mérvben dokumentációs központ is s ennél fogva minden könyvtáros többé-kevésbé dokumentalistának is tekinthető.

A továbbiak folyamán azonban kiviláglik, hogy ez nem egészen így van, mert maguk a dokumentalisták is mintegy megkülönböztetve, mondhatni szembehelyezve a dolgokat, azt állítják, hogy valamint egy dokumentációs központ nem szükségképen könyvtár, minden könyvtár sem tekinthető dokumentációs központnak. Innét származik tehát a könyvtárosok bizonyos ellenérzése, amelyet a dokumentációs törekvésekkel szemben való idegenkedés második forrásának neveztek meg, amely szerint könyvtárosi körökben általában véve úgy érzik, mintha a dokumentáció merőben ellenlábasa, vagy éppen illetéktelen versenye volna a könyvtárak bibliográfiai munkálatainak, majdnem a tisztességtelen verseny határait érintve. Hogy ez az ellenszenv részben kétkedő, részben pedig lekicsinylő formában mily élesen nyilvánulhat meg, erre vonatkozóan alkalmmal volt a közelmúlt időben tartott különböző külföldi kongresszusok ideje alatt személyesen is meggyőződni. De idézhetnék KARL DIESCH königsbergi könyvtárigazgatónak a könyvtárosok egyesületének 1937. május havában Kölnben tartott összejövetelén elhangzott előadásából is, aki a dokumentációt, mint a könyvtárosi fogalom-

zavar egyik forrását nevezte s a dokumentációs törekvéseket mint feneketlen s felesleges, brüsszeli vállalkozást bélyegezte meg. Ugyanezen az ülésen dr. LEYH, a német könyvtáros egyesület akkori elnöke, beszédében a párizsi dokumentációs vilá kongresszus előkészületeiről szólva így fejezte ki magát: „Az a propaganda — és organizációs kór, mely ma az egész világon dühöng, úgy látszik, a könyvtárakat sem hagyja érintetlenül.“ „Ma már vannak könyvtárosok is, akik világ bibliográfiáról álmodoznak, akik szemüket állandóan ily messze-távoli dolgokra írányítják s emellett a napi követelmények felett elnéznek s elfelejtik, hogy a könyvtárak súlypontja nem organizatorikus közös feladatokon, hanem elsősorban is helyi jellegű hatékonyságán kell, hogy legyen. A szellemi munkának felfokozott technikája szakirodalmi tájékoztató központok segítségével a tudományt is mintegy fokozott sebességű járásra akarja készíteni, ám azt nem látják, hogy a gépiességet utánzó *tempó*-val minden szellemi munka értéke veszendőbe mehet.“ „Dokumentáció és a szellemi munka között éles válaszvonalat kell húzni, egyáltalában a szellem tudományokban dokumentációnak nincsen semmi keresnivalója.“

Nézzünk körül bárhol a világon s látjuk, hogy az emberi munkálkodás bármely területén a munka ritmusának mindenféle megnyilvánult felfokozódása, megélnkülése, gyorsulása kényszerűleg maga után vonja a mélyreható keresés, kutatás, a szak tájékozódás minden lehetőségének mintegy kieroszakolását. Ez alól a kényszer alól a haladó tudományok egyetlen ága sem mentesítheti már magát. A tudományok munkájának mai megélnkült üteme tehát kényszerűleg maga után vonja egyrészt a munka széttagolódását, másrészt pedig a mindinkább kiszélesedő kutatási területek jobb kihasználását, de ez viszont, amint mi, könyvtárosok legjobban tudjuk, a munkatermelvény, vagyis szakirodalmi termelés olymervű hatalmas felduzzadását eredményezte, amelynek az eddigi módszerekkel való uralása, szokványos bibliográfikus feldolgozása bizony máris a lehetetlenséggel egyenlő értelmű feladattá vált.

De amiként látjuk azt, hogy az emberi tevékenység minden területén, a termelés minden ágában a javak csereanyagának állandó növekedése a közvetítésnek és a szétosztásnak új és új problémáit veti fel, ugyanúgy a szellemi termékek közvetítése tekintetében is, az eddigi módszerek, mely szerint a keresés, ku-

tatás főképp a könyvtárakbani könyvek és folyóiratcikkek helybeni felkeresésére és olvasására volt alapítva, nem minden esetben nyujtanak már kielégülést s ezért úgy, mint máshol, pl. a kereskedelmi életben is a *termelő* (szerző) és a *fogyasztó* (olvasó) közé kellett iktatni bizonyos *közvetítő szervezeteket*, több-kevesebb elágazással. Ugyanígy igyekszik a dokumentáció is a „közvetítő kereskedelem“ példájára célszerű együttműködés és kiegészítő részletmunka segítségével hajlékony és élénk összekötő kapcsolatok hálózatának megteremtésére az író és az irodalmat használó szakközönség között.

MARCEL GODET, a berni nemzeti könyvtár igazgatója, legutóbbi egyik igen értékes cikkében¹ a dokumentáció, könyvtárak és bibliográfia jellegét s ezek egymásközi viszonyát vázolván igen érdekesen és tanulságosan állapítja meg közöttük a kölcsönös összefüggéseket. Ez a dokumentációs mozgalom — amint ő kifejti — megindítóinak szelleme szerint abból a szükségérzetből keletkezett, hogy a bibliográfia és dokumentáció tájékoztató, útbaigazító eszközei és módszerei nemzetközileg koordinálhatók legyenek, másrészt azonban jórészt a könyvtárlátogatók egy-némely kategóriájának abból az elégedetlenségéből is származott, hogy ugyanis az inkább historico-philologiai jellegű közkönyvtárakban az érdekeltek nemigen találtak olyan időszerű dokumentációs anyagot, technikai és gyakorlati felvilágosításokat, mint amilyenekre szükségük volt.

Kétségtelen, hogy ez vádként hangzik a könyvtárak munkája, illetve szolgáltatásaival szemben, de kétségtelen az is, hogy ideális szempontból véve az olvasó jogosan megkívánhatja, hogy a könyvtárak neki ne csupán könyv- és folyóiratcímekekkel szolgáljanak, hanem, hogy minden kertelés nélkül elébetárják az illető szakkérdés lehető teljes irodalmát, de nem csupán pusztán könyvcímeket, hanem az idevonatkozó folyóiratcikkek egész repertóriumát, és pedig rövid tartalmi kivonatokkal, rövid, néhánysoros analitikus kiértékelésekkel, sőt esetleg fényképek, grafikonok, rajzok, statisztikák, lapkivágatok stb. gondos melléklésével. Hát ez képtelenség! — feleli reá minden könyvtáros

¹ M. GODET: *Documentation, Bibliothèques et Bibliographie*. Essai de définition de leurs caractères et de leurs rapports. I. I. Communications. Vol. V. 1938. Fasc. 1.

s nekünk is azt kell felelnünk rá, hogy valóban képtelenség milliós, vagy akár csak többszázzezernyi állományú nagykönyvtárat egyszerre az elé a feladat elé állítani, hogy egész birtokállományukat s benne foglalva ezernyi folyóírat-sorozataikat is kicédulázzák s azokat megfelelően kiértékelve Öfelsége, az olvasó rendelkezésére bocsássák. De bármilyen képtelenségnek is látszik, kivált a nagy könyvtárat ilyen feladatok elvégzésére készíteni, ez a szükségérzet mégis fennáll, parancsoló, legitim. Ez a szükség keltette életre immár 40 év előtt a dokumentációs mozgalmat, amelynek élén az előbb Bruxellesben 1905-ben alakult Institut International de Bibliographie, későbbi nevén Institut International de Documentation, jelenleg pedig mint világszövetség: Fédération Internationale de Documentation működik.

Már most nézzük meg egy kissé, hogy tulajdonképpen mi különbözteti meg a dokumentációs helyeket a könyvtáraktól, amelyek — mint említettük — *nem* szükségképpen, de könyvtárak is lehetnek? Mindenekelőtt a munka módszere. A dokumentációs központ is összegyűjti, regisztrálja és osztályozza, kartotékolja, vagy dossziékba helyezi az őt érdeklő bibliográfiai és egyéb dokumentációs anyagot, de ezenfelül — s itt van a hangsúly — még rövid tartalmi kivonatok alakjában *analizálja*, ki is értékeli azokat. Láthatjuk tehát, hogy ez lényegesen több a könyvtárak bibliográfiai és reference szolgálatánál.

M. GODET fentebb említett kiváló cikkében a dokumentáció *három* lényeges jellegzetességét sorolja fel. Mindenekelőtt a dokumentáció munkájának minéműségéből folyik a *specializálódás felé való törekvés*. A dokumentációs mozgalom első, ú. n. romantikus korszakában, a század elején, lelkes előharcosai (OTLET és LAFONTAINE) eleinte úgy képzeltek, hogy lehetséges lesz egyetemes bibliográfiai és dokumentáris világcentrumot valahol, amint ők gondolták, Bruxellesben felállítani. Csakhamar kitűnt azonban ennek utópisztikus volta. Azóta inkább célszerű decentralizációs és kooperációs törekvések léptek előtérbe, amelyeknek megszervezése éppen ennek a hágai nemzetközi dokumentációs szövetségnek a feladata. A specializálódás mellett a dokumentáció második megkülönböztető jellege az aktualitás előtérbe helyezése. A dokumentációs munka legfőbb célja ugyanis az, hogy az érdekeltekkel a tudomány és a technikai haladás *legfrissebb eredményeit* közölje, ez pedig a dokumentációs anyagnak gyors

feldolgozását, a fejlődéssel lépést tartását követeli meg. Végül pedig azzal, hogy céljai érdekében minden eszközt felhasznál és munkálkodását inkább hasznossági szempontok irányítják, ezért a dokumentációt egy harmadik különleges, *gyakorlatias vonás* is jellemzi.

A dokumentáció e három jellegzetes vonását tekintetbe véve GODET érdekesen határolja körül egyrészt a könyvtár és a dokumentáció, másrészt ez utóbbi és a bibliográfia területét is. Szerinte valamely könyvtár dokumentációt folytat s ennél fogva bizonyos mérvben dokumentációs központnak is tekinthető: 1. ha az illető könyvtár egy *bizonyos speciális területen* újabb megjelenésű könyv- és periodikus jellegű anyagát kurrens módon rendszeresen feldolgozza, és pedig oly módon, hogy az az érdekeltek számára könnyen és gyorsan hozzáférhető. Ilyen értelemben pl. a párizsi Bibliothèque Nationale, amidőn úgynevezett információs bibliográfiai kartotékját a legújabb eredményekkel, könyvekkel stb. kiegészíti, e részben szintén dokumentációs központul szolgál. 2. Amidőn valamely könyvtár bizonyos szakkérdésekről külön dossziékat állít fel, amelyekben pl. közgazdasági vagy nemzetpolitikai vonatkozású, mindenféle időszzerű vonatkozású apró dolgokat is, mint pl. lapkivágatokat tárol. 3. Amidőn egy könyvtár rendes bibliográfiai szolgálatán felül *egyes szakcsoportokat kiválasztva* annak egész irodalmát egyetemesen gyűjti, feldolgozza s azt akár díjmentesen, akár előfizetés formájában az érdekeltek rendelkezésére bocsátja. Így a berlin-charlottenburgi Technische Hochschulbibliothek általánosan gyűjti, kiértékeli, kartotékolja és cédulákon előfizetés útján közrebocsátja az elektrotechnika, a forrasztótechnika és a szerszámgépek részére hozzáférhető *egész világirodalmát*. Ugyanilyen értelemben, sokkal átfogóbban, ha nem annyira általánosan dolgozik a londoni Science Library is. Végül 4-szer dokumentációs központnak tekinthető bizonyos mérvben minden olyan könyvtár, amely saját leltári és bibliográfiai anyagán kívül központilag más könyvtárak anyagáról is képes célszerű felvilágosításokat adni, központi katalógusok vagy kartotékok formájában.

A bibliográfia és a dokumentáció viszonyának közelebbi vizsgálatára most nem terjeszkedhetünk ki s bár nem olyan egyszerű itt az elhatárolás, mégis kétségtelen, hogy nagyjában itt is az elválasztó vonalakat a dokumentáció előbb felsorolt *három*

jellemző vonása jelöli meg. Ha a dokumentációt általános vonatkozásai szerint értelmezzük, akkor kétségtelen, hogy a bibliográfia csupán egy része a dokumentációnak. Lehetnek ellenesei is van is számos ellensége a dokumentációnak, de hovatovább kétségtelenné válik az, hogy a dokumentáció nem csupán a gyakorlati élet, az alkalmazott tudományok, a közgazdaság, a technika s a nagy adminisztrációk terén nyer mind szélesebbkörű alkalmazást, hanem meggyőződés, hogy mint exakt munkamódszert a többi tudományágak emberei sem fogják sokáig nélkülözhetni, vagy éppen lenézhetni.

Legyen szabad rövidre szabott előadásom kiegészítéseül a gyakorlatból, és pedig személyes tapasztalatok árán vett néhány példa segítségével vázolni azt a nagyarányú és értékes munkát, amelyet a dokumentáció ma már világszerte felmutat. Már az 1937. évben, a párizsi dokumentációs világtalálkozóval kapcsolatban alkalmam volt úgy ott, mint Németországban is egy-némely ilyen dokumentációs anyaggal rendelkező könyvtárt tüzetesen megismerlni. A párizsi, valamint egyes németországi nagykönyvtárakat most nem érintve, csupán három igen érdekes dokumentációs helyről emlékszem még meg röviden. Az egyik a düsseldorfi Verein deutscher Eisenhüttenleute könyvtárának folyóiratosztálya, ahol 1922 óta kicédulázzák és kiértékelik a szakmájukba vágó folyóiratokat s ezenkívül dokumentális célokra újságkivágatokat és ipari katalógusokat, fényképeket és gyárfelállítási tervrajzokat gyűjtve kartotékolnak. A másik érdekes dokumentációs hely a párizsi kereskedelmi kamara könyvtára, ahol mintegy 2000 folyóiratot céduláznak ki s minden egyes közgazdasági szakkérdés cédulaanyagát országok szerinti s ezen belül kronológikus sorrendben kartotékolják. Ezenkívül egy ú. n. „cahier parlementaire“ keretében dossier rendszerben gyűjtik a Journal Officiel et Travaux Parlementaires összes közgazdasági vonatkozású lapkivágatait, törvények, rendeletek, újságcikkek, kézirat-levelek s bármi az illető kérdésre vonatkozó dokumentális anyagnak hozzámellékelésével. Hasonló ehhez a párizsi Institut de Recherches Economiques dokumentációs központja is, amely nemzetközi értelemben gyűjti és kartotékolja a nemzetgazdasági és közgazdasági vonatkozású kérdések anyagát.

Mult év július hónapjában, amidőn is szerencsém volt egyesületünket a nemzetközi könyvtárosszövetség Bruxellesben tar-

tott ülésén képviselni, tanulmányutamon különösen kedvező alkalmam nyílt Németországban kilenc különböző dokumentációs helyet, illetve könyvtárat tanulmányozni. Ezek közül az alábbiakat legalább névszerint megemlítem: a berlini Technische Hochschul-Bibliothek, melynek kiválóan értékes munkájáról már említést tettem. Mintegy 1700 szakfolyóirat anyagából cédulázások és értékelik itt ki az említett három szakkérdés egész világirodalmát. Ez a hatalmas cédulaanyag folyamatos előfizetés útján immár a Technológiai Könyvtár birtokában van. Csupán röviden említem még meg a Verein deutscher Ingenieure berlini könyvtárának Literarische Auskunftstelle-jét, ahol korszerű kartotékanyagán felül az egyes szakkérdésekről szerkesztett kiválóan értékes és a fejlődéssel lépést tartó bibliográfiák egész tömege áll rendelkezésre. Ezenkívül V. D. I. Literatur-Kartei címen szétvágható s kiértékelt cédulaíveken folyamatosan kinyomatják a német mérnökegyet kiadóhivatala folyóiratanyagának aktuális részét is. Ezt a Literatur-Kartei cédulaanyagot is visszamenőleg a Technológiai Könyvtár részére már beszereztük.

Mellőzve most más könyvtári s egyéb kisebbjelentőségű, mindazonáltal tanulságos látogatásokat, engedjék meg, hogy három kiválóan érdekes, bár inkább ipari vonatkozású dokumentációs helyről egészen rövid említést tegyek. A dokumentáció problémáival huzamosabb idő óta foglalkozván, érthető kíváncsiság vonzott, hogy tanulmányutamon olyan helyeket is felkeressek, ahol az exakt dokumentáció valójában egyben a napi élet fontos kérdése s a cél elérése érdekében nem kímélik sem a költséget, sem a fáradságot, ahol tehát azt tartják, hogy a jó dokumentáció minden pénzt megér. Ezek a német ipari nagyvállalatok. Három ilyen nagy vállalat Literatur-Abteilung-ját volt alkalmam tüzetesen megsejnélni. Németország egyik leghatalmasabb ipari csoportvállalata, az I. G. Farbenindustrie A.-G., melynek központja Frankfurt a/Main mellett Höchstben van, ebben a tekintetben talán a legtökéletesebb. Valóban nagyarányú az a munka, ami ott folyik. Literarische Abteilungjában 28 tisztviselő, közte hét Wissenschaftler (Akademiker) cédulázza, folyamatosan kivonatolja s kiértékeli nem csupán a kémiai tudományos és technológiai szakirodalom s az idevonatkozó szabadalmi irodalom úgyszólván egész világtermését, hanem ezen határterületen túlmenőleg mindazokat a szomszédos területeket is átkutat-

ják, amelyek e hatalmas vegyipari vállalat különböző üzemeit, laboratóriumait csak érdekelhetik, fősúlyt fektetvén arra, hogy a különböző laboratóriumok, tudományos kísérleti telepek s az üzemek is a lehető leggyorsabban szerezzenek tudomást mindenről, ami őket mint újdonság vagy aktualitás érdekelheti. Ez a szolgálat gyors, mondhatni tökéletes.

Hasonló arányban, ha nem is ilyen nagy szervezettséggel dolgozik az AEG, az Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft berlini központjának szakirodalmi osztálya is, melynek exakt munkamódszerét, valamint szolgáltatásainak sokoldalúságát szintén alkalmam volt megfigyelni.

Végül a berlini Deutsche Chemische Gesellschaft amerikai arányú dokumentációs központját kell még felemlítenem, ahol a nagyértékű s hatalmas arányú vegyészeti folyóiratot, a *Chemisches Zentralblatt*ot szerkesztik. 12 szakirodalmi vegyészdoktor 450 szakelőadóval és 18 technikai segéderővel figyel, cédulázza és értékeli mintegy 300 szakfolyóirat cikkáradatát s ezenkívül az összes államok idevonatkozó szabadalomirodalmát is. Kartotékanyagát e központ évenként mintegy 18.000 cédulával növeli.

Ezekután rátérünk az International Federation for Documentation 1938. év szeptember havában megtartott XIV. évi nemzetközi konferenciájának rövid ismertetésére, amely Oxfordban folyt le s amelyen egyesületünket képviseltem. A konferencia tárgysorozata, amelyre a nemzetközi tudományos világ részéről s a könyvtárak nagytekintélyű helyeiről is több mint 100 előadást jelentettek be, rendkívül értékes és tanulságos volt. Ezek közül bennünket leginkább azok érdekelnek, amelyek a könyvtárak és a dokumentációs központok együttműködésének mikéntjét tárgyalták. E konferencián jutott ugyanis először világos kifejezésre az, hogy a könyvtárak milyen nagy mértékben rá vannak utalva bizonyos szorosabb összműködésre s ezenkívül a maguk részéről is bizonyos dokumentációs előkészítő munka vállalására.

Ha a dokumentációt mint kifejezést definiálni akarnánk, akkor azt mondhatnánk, hogy a dokumentáció kimondott célja: az ismeretközlés technikájának mintegy *racionalizálása*, vagyis végeredményképen minden irányú tapasztalati tudás forrásainak felkutatása, osztályozása és közreadása. Kétségtelen, hogy ilyen irányú folyamatos munka csak nemzetközi úton oldható meg.

Tagadhatatlan, hogy ebben az irányban az úttörő nagy munkát ez a dokumentációs világszövetség végzi, amely céljául tűzte ki, hogy különösen az alkalmazott tudományok területén, mind az egyes országokon belül, mind nemzetközi viszonylatban is a könyvtárak és egyéb dokumentációs gyűjtőhelyek körében célszerű és állandó jellegű együttműködést teremtsen meg. A dokumentációs törekvéseknek ez a hálózata az egyes országokon belül s nemzetközi viszonylatban is, ha még nem is egészen kész szövetség, de éppen ezek az évenként megismétlődő nemzetközi konferenciák tanúsítják a legélénkebben azt, hogy ez az együttműködés máris eleven valóság, hatékony és eredményes.

A konferencia ideje alatt alkalmam volt egynéhány érdekes nagykönyvtárt is meglátogatnom. Így Oxfordban a híres Bodleian Libraryt, amely tudvalevőleg a világ egyik legrégebb s ősnymotatványok és orientáliák tekintetében a legértékesebb könyvtára, jelenleg több mint 2 millió kötettel, továbbá a hozzá tartozó Radcliffe Science Libraryt és még két College-könyvtárat. Londoni tartózkodásom ideje alatt a British Museum könyvtárán kívül részletesen tanulmányoztam a National Central Libraryt is. Ez a könyvtár mint központi bibliográfiai intézmény az angliai vidéki és London-környéki könyvtárközi kölcsönzést bonyolítja le s központilag kartotékolja a fentemlített könyvtáraknak egész tudományos anyagát. Ezenkívül bibliográfiai tekintetben nemzetközi információs szolgálatot is lát el. Legérdekesebb volt számomra a londoni Science Library adminisztrációjának és kb. 2½ milliós kartotéktárának tanulmányozása. Ez a több mint 300.000 kötetes könyvtár tudvalevőleg a világ legnagyobb természettudományi és technikai vonatkozású szakkönyvtára. Ehhez hasonló, ha arányaiban vele nem is vetekedhetik a hágai Szabadalmi Hivatal Szakkönyvtára, amelyet szintén alkalmam volt tanulmányozni. Ez utóbbi két intézmény újabb idő óta a közgazdasági élet és az ipar számára, nemzetközi viszonylatban is szakirodalmi tájékoztató központ gyanánt szolgál, amelynek előnyeit Technológiai Könyvtárunk is folyamatosan igénybe veszi.

KÁPLÁNY GÉZA.

KÖNYOMATOSOK A KÖNYVTÁRBAN*.

Könyomatoson — közhasználatú szóval: hírlaptudósító újságon — litográfiai vagy síknyomtató eljárással többszörösített olyan időszaki jellegű sajtóterméket értünk, melynek feladata, hogy tartalmát — mely rendszerint hírekből áll — a különböző időszaki vagy nemidőszaki, a közönség körében terjesztésre szánt sajtótermékekben való felhasználás céljából, ezekkel közvetlenül közölje. A könyomatos tehát a nyilvánosság kizárásával jelenik meg, munkáját a köz számára „láthatatlanul“ folytatja s így a sajtó céljait voltaképen belülről szolgálja. Akadhat művelt ember, de még könyvtáros is, aki nem ismeri vagy éppenséggel még sosem látta.

Milyen a könyomatos? Lap, melynek tartalmát többnyire változó mennyiségű híryanag teszi, természetesen már alaki kereteinek viszonylagos lazaságával is elüt a többitől. A napilap előre meghatározott terjedelmével szemben a könyomatos terjedelme mondhatni napról-napra változik. Ez a vonás könyomatosainknál általános, majdhogynem szabálynak tekinthető.

De ugyanígy függvényei a lap tartalmának egyéb alaki sajátosságai is. A könyomatos nem íveken jelenik meg, mint a könyv, a legtöbb folyóirat és napilap, hanem ennek egyes darabokra vágott töredékein, túlnyomóan negyedréte alakú egyes lapokon. A szöveget ezeknek csak egyik oldalára többszörösítik. Az egyes lapok formátuma meglehetősen változatos; itt éppúgy előfordul, mint a többi laptípusnál, hogy a formátum egy könyomatos életén belől is megváltozik, esetleg több ízben is.

A könyomatosokat tartalmi tekintetben nagy általánosságban két csoportra oszthatjuk. Olyanokra, amelyeknek tartalma

* Tanulmányomhoz hasznos tanácsokat kaptam PÁVÓ ELEMÉR okl. gépészmérnök úrtól, a Műegyetem Mech. Technológiai Intézete nyomdájának vezetőjétől. Segítségét ezúton is köszönöm.

a napilapokban való halaszthatatlan publikálásra, és olyanokra, amelyeké a különféle időszaki vagy nemidőszaki sajtótermékekbe való halasztható átvételre készül. Az első típusba éppen legnagyobb könyvnyomatosaink tartoznak; de a könyvnyomatosok többsége tulajdonképpen mind a két természetű anyagot közli. Vannak könyvnyomatosok, amelyek megnyugtató módon egyik csoportba sem állíthatók (pl. VARGHA LÁSZLÓ „Sirius Időjós“-a). A legfontosabb tartalma politikai könyvnyomatosainknak van. Ezek naponta jelennek meg. A megjelenés időközét tekintve, természetesen más típusokkal is találkozunk — ezek többnyire már nem politikai lapok, bár ilyen is akad köztük, — olyanokkal, amelyek másod- vagy harmadnaponként, hetente, kéthetenként, havonta, negyedévenként, esetleg meghatározott számban, de bizonytalan időközökben jelennek meg. Sok könyvnyomatos megjelenésének időközét az a körülmény határozza meg, hogy van-e híryanaga, illetőleg hogy ez mennyi. A legnagyobb időegység, a keret, mint többi lapjainknál, természetesen itt is az évfolyam. Az ezen belül, meghatározott időközökben megjelenő egységek a könyvnyomatos számok, de sok könyvnyomatosunk e számokat is további egységekre: kiadásokra tagolja. Mindezen egységeknél: évfolyamnak, számnak és kiadásnak (közlésnek) rendszeren sorrendi számozása van. Van könyvnyomatos, mely a lapjait, oldalait is számozza. Ebben a tekintetben kétféle típusal találkozunk: olyannal, amelyik az egy számon belül s olyannal, amely az évfolyamon belül megjelent lapjainak ad számozást. Az egy évfolyamon belül felhalmozódott egyes lapok száma a könyvnyomatos térfogatát magasan a többi lap típusoké fölé emeli; van rá eset, hogy ezek száma az ezret is meghaladja, de általában ritkán marad alatta a kétszáznak.

A könyvnyomatos címe általában eltér a többi lap típusától. Rendszeren rövid, nem ritkán rövidített s így a rövidítést a címlírásban feloldjuk; ha a rövidítés a közhasználatban elterjedt, ez alá is teszünk utalót. Világnézeti irányt, programot kevés könyvnyomatos cím hirdeti, nem úgy, mint például napilapjaink. A könyvnyomatos lapnak van felelős szerkesztője, kiadója. Ezeket, valamint a megjelenés helyét és időközét rendszeren feltüntetik. Igen sok könyvnyomatos feltüntetési szerkesztőségének, illetőleg kiadóhivatalának közelebbi címét és telefonszámát, esetleg a lap előfizetési árát is.

Legtöbb könyvmatosunk lapkeretének (főként a lapcímrésznek, kopfnak) mind külső képe, mind előállításának módja elüt a sokszorosított szövegrészétől. Ritka az a könyvmatos, mely a címét a szövegrészben használt betűtípusban és azzal azonos eljárással tünteti fel (pl. egyszerűen a szöveg fölé gépeli). Van lap, mely a lapcím rész előállítására a gumibélyegzőt használja, de lapjaink túlnyomó többségének lapkerete tipografikus úton készül.

Hány könyvmatosunk van? A néhány év előtt WÜNSCHER FRIGYES szerkesztésében megjelent „Csonkamagyarország Sajtója“ című évkönyvek évről-évre átlagban egy tucatot mutattak ki. Körülbelül ugyanennyi szerepelt az azóta magánvállalkozásban megjelent sajtóévkönyveink nyilvántartásában is. A külföldön is szép számmal akad magyar könyvmatos.

A könyvmatosok könyvtári kezelése általában kényesebb feladat, mint a többi laptípusoké. Ennek oka kettős, alaki és tartalmi rendkívüliségük következménye.

Alaki szempontból tekintve, mindenekelőtt raktározásuk módja az, amely néha gondot okoz. Ha a könyvmatos formátumát időközben változtatja — ez is megesik annyiszor, mint a többi laptípusoknál —, ez még tetézi a nehézségeket. A könyvmatos belső kereteinek gyakori egyenetlensége is megnehezíti a könyvtáros dolgát, mert a nyilvántartásra, raktározásra és használatra egyaránt kihathat. Ma is szokásban van például, hogy a kisebb maradék híranyag nem a bevezetett nagyságú papírlapra kerül, hanem egy attól eltérő (többnyire kisebb) méretűre; a multban pedig igen sok könyvmatosunk megtette, hogyha rendes, bevezetett formátumú papirosán már kifogyott a férőhelyből és viszont közlésre már csak kevés híre maradt, ezt a maradékot például cégjelzéses levelezőlapra sokszorosítva csatolta a laphoz. Az ilyen anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában kénytelenek vagyunk mappákban őrizni. Használatbaadásánál a felügyeletnek közkönyvtárainkban kettőzött figyelmet kell tanúsítania.

Egyéb sajátos nehézségek végső fokon a könyvmatos lap jellegének következményei. A legtöbb „kézirati“ jellegű („kéziratként“, „kéziratnak tekintendő“), „házi sokszorosításból“ vagy sokszorosítóirodából kerül a könyvtárhoz. A modern sokszoro-

sítóberendezésnek a könyvtár szempontjából a régivel szemben megvan az a hátránya, hogy könnyen változtat helyet, ami a köz-könyvtár szakadminisztrációjában lassúbbodást vagy fennakadást válthat ki. Az előállítón a kívánt dolgokat (anyag, kimutatás, reklamált anyag) nehezebb behajtani. Ez azonban csak az egyik ok. Döntőbb jelentőségű egy szellemi szempont, az t. i., hogy a könyvnyomtatás többi laptípusokhoz viszonyítva a legnagyobb sietéssel készül. Ennek kell tulajdonítani, hogy az egybegyűjtés és a feldolgozás közül éppen a könyvnyomtatás esetében mutatkozik a legtöbb könyvtári nehézség.

Miben állanak e nehézségek? A szélsőséget e tekintetben annak a könyvnyomtatásnak az esete mutatja, mely egy-egy számának címét — nyilvánvaló hanyag tévedésből! — időnként önkényesen megváltoztatta. Az ilyen eset azonban valóban ritkaság, a hibák és hiányok zöme a „megindulás adatai“ (alcím, szerkesztő, kiadó, megjelenési hely, formátum, nyomda, megjelenés időköze) és a számozás köré csoportosul. Egyik könyvnyomtatásunk alcíme: „Naponta többször megjelenő hírlaptudósító újság“: ennek feldolgozása során lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy nem minden nap jelenik meg és viszont több esetben naponta csak egyszer. A szerkesztő és (vagy) kiadó neve időnként lemarad némelyik lapról, de sokszor látjuk azt is, hogy az előállító nincsen megnevezve. Hozzá kell tennünk, hogy ez olykor a hanyag nyomtatás miatt van így. A számozásban sok hiba fordul elő. A szám sokszor hiányzik, sokszor helytelen. Évfolyamszámozása nem minden lapnak van, de néha az egymásután következő számok (kiadások, közlések) sorrendi számozását is mellőzik. Tévedések a számozásban mindennapos esetek. E tekintetben kiemelésre méltó a többi laptípusnál is előforduló, de a könyvnyomtatásnál legtöbbször fellépő „visszatartott számsor“ esete; az az eset, amidőn a lap számozását egyhelyütt nyilvánvalóan elvették s ezt a hibát később, de még természetesen ugyanazon évfolyamon belül, egy látszólagos szándékos hiba ejtésével újból „korrigálják“. Eredmény: az évfolyamban tényleg annyi szám jelent meg, amennyit a számozás végösszege jelez! Miután a könyvnyomtatásnak is akad melléklete, ezekre is ki kell terjesztenünk figyelmünket. Számozásukkal és megindulásuk adataival itt is meggyűlik néha a bajunk. Csak a mellékletnél lehetséges, de előforduló eset, hogy

a melléklet lapszámozása a főlapéhoz igazodó, jóllehet azzal a valóságban nem jelent meg egyenlő terjedelemben.

Van-e lehetőség mind e nehézségek leküzdésére? Annyi bizonyos, hogy a könyvtár ezekkel általában csak korlátozott mértékben bír, — érintkezésbe léphet a lappal, utalókat készíthet s a számozatlan vagy tévesen számozott lapokat darabszám szerint tarthatja nyilván. Mindez azonban alapjában véve nem elégséges. Szükséges, hogy e nehézségekről maguk a lapok is tudomást vegyenek, hogy ezeket aztán szerkesztés és könyvtár közösen hidalja át. Feltétlenül eredménnyel kecsegtet bizonyos preventív intézkedések bevezetése. Ilyen lenne például, ha azon könyvmatóságaink, melyeknek lapkerete amúgy is tipográfiai eljárással készül, bevezetnék, hogy a lap természetére, szerkesztésére és kiadására vonatkozó adatokat, tehát az esetleges alcímet, a szerkesztőt, kiadót, előállítót, megjelenési helyét, valamint a lap évfolyamát feltétlenül a lapfejben tüntessék fel, a számozás még betöltendő helyét pedig ugyanitt szintén jeleznék valami módon (esetleg egy sz-betűvel). Elkerülhetők lennének azok az esetek, amelyek abból adódnak, hogy a lapnak ezeket az adatokat esetről-esetre sokszorosítással kell feltüntetnie: az adatok hiánya, tévedése, elmosódása.

Annyi bizonyos, hogy a szempontoknak ilyen összegegyeztetésén csak nyerne a könyvtár; de nyerne a lap is, mely ily módon sok felesleges munkától kímélné meg magát. A könyvtáros annál nagyobb örömmel üdvözlne e téren minden előnyösebb változást, mert a könyvmatóság ügykezelése minden más laptípusénál nagyobb sietséget kíván. A könyvmatóság ugyanis viszonylag rendkívül kevés példányszámban jelenik meg és számai rendszeren meg is semmisülnek, mielőtt pótlólag a könyvtárba juthatnának. Abban tehát alig reménykedhetünk, hogy a hiányzó számok az előirt beszolgáltatási terminus után is megkerülnek valamely, a beszolgáltatásra nem illetékes helyről. Azzal viszont természetesen tisztában vagyunk, hogy a könyvmatóságok lehetőség szerinti hiánytalan egybegyűjtéséhez és kifogástalan feldolgozásához közkönyvtárainkban — így elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeumban, a nemzeti szellem termékeinek legfőbb gyűjtőhelyén — nemzeti érdek fűződik.

Könyomatos újság mintegy száz esztendeje van Magyarországon. Szellemi őse voltaképen a KOSSUTH-szerkesztette *Országgyűlési Tudósítások* (majd, amidőn ez megszűnt: *Törvényhatósági Tudósítások*), amelyek tulajdonképen a nagyközönség körében való terjesztésre szánt kézírásos könyomatos lapok voltak. Az első könyomatos *laptudósító* az országgyűlési gyorsiroda által kiadott és 1869-ben indult *Országgyűlési Tudósító*. 1869-ben indult az *Országgyűlési Értesítő* is, amelyet az *Ungarische Post*, a *Magyar Távirati Iroda*, a *Budapesti Tudósító* és a *Budapester Correspondenz* című könyomatos laptudósítók követték.

Ezek természetesen már a könyomatos előállítására szolgáló ú. n. autográfiai eljárással készültek, melynek abban az időben különben már szép multja volt Magyarországon. A könyomásnak ezen ágazata egykorú magával a találmánnyal és hozzáunk, magyarokhoz, is mihamar — még 1799-ben, első műhelyünk megalapításával — átkerült. Ekkor még javarészt csak blankettákat állítottak elő segítségével. Tudunk arról, hogy a század közepén egyre-másra létesültek nálunk az ilyen autográfiasra használt műhelyek a fővárosban csakúgy, mint vidéken; sajnos azonban, sajtóterméket aránytalanul kevesebbet őrzünk ebből az időből, mint amennyit valószínűleg előállíthattak, aminek azonban jórészt az az oka, hogy a termékek többségét akcicens nyomtatványok tették. Gyűjteményeinkbe, mint elsőik, főként a 70—80-as évekből kerültek nyomtatványok, oly időből tehát, amidőn a könyomatos már több szerv, testület és párt munkáját is támogatta. Közülük nem egy ma is él (Bud. Tud., MTI). A századforduló idejére igen nagyra nőtt a könyomatosaink száma. Közigazgatási, egyházi, bírói, rendőri és közgyűjteményi híreinknek ekkor már egyaránt megvolt a maguk könyomatososa, de ugyanígy a pártoknak, sőt a számottevőbb frakcióknak is. A síknyomásban lassan nagy változás ment végbe, a könyomatos lekerült a litográfiai köről és szerepét újabb és régibb sokszorosítóeljárások tömkelege vette át: hektográf, fönixlapok, multigráf, opalográf, kilográf, kromográf és még néhány. A kő helyére a könyvnyomdai hengeranyaghoz hasonló massa került, a kézírás helyére pedig az egyre általánosabb írógép. Az új eljárások térhódítása — különösen a háború után — a lapok tömegét vonzotta magához, ennek taglalása azonban már kívül esne feladatunk körén. Fontos ellenben, hogy könyomatosaink szinte

kivétel nélkül az új eljárásokkal készülnek, ami azonban természetesen nem zárja ki annak elvi lehetőségét, hogy litografikus úton is előállíthatók legyenek.¹

*

Nálunk a könymatost régebben nem tekintették újságnak s talán ezzel magyarázható, hogy régebbi hírlapirodalmunkban nem is igen játszik számottevő szerepet. Az egyébiránt oly kiváló művek, mint a SZALÁDY,² FERENCZY³ és KERESZTY⁴ munkái, meg sem emlékeznek róla.

A népszerű irodalom mellett, különösen a háború után, már a tudományos búvárkodás is felkarolta a könymatosok dolgát.⁵ Ennek alapján s a kellő történeti távlatból ma már egyre tisztábban látjuk, hogy a könymatos a hírlapi sajtót rendeltetésének — JAKAB ELEK klasszikus meghatározása⁶ szerint: a nemzeti

¹ A könymatással: az eljárással és a történetével foglalkozó szakmunka, szép számmal akad Magyarországon. A legfontosabb magyarokat és külföldieket mintaszerű összeállításban egyesíti a Műegyetem Mechanikai Technológiai Intézetének Könyvtára. Az itt őrzött sokszorosító ipari szakkönyvek jegyzékét PÁVÓ ELEMÉR okl. gépészmérnök, az Intézet nyomdájának vezetője tette közzé (A Mech. Technológiai Intézet Könyvtárának Sokszorosító Ipari Szakkönyvjegyzéke. Budapest, 1935.), amelyre ezúton is nyomatékosan felhívjuk az érdeklődők figyelmét. PÁVÓ bibliográfiája a cím által megadott keretben vagy félezer különféle szakkönyvet sorol fel, melyeknek mindegyikéhez tartalmi ismertetést is fűz. Különösen ez teszi bibliográfiáját rendkívül becsessé és vonzóvá. A sokszorosítóipar, a három nyomtatási alapeljárás, a sokszorosító eszközök és eljárások (fényképezés!), anyagismeretek, papírosfeldolgozó ipar, helyesírás, nyelvismeretek, üzemtan s a vonatkozó jogi ismeretek irodalma egyként helyet kapott e rendkívül becses munkában, melyben sajtótörténeti és -tudományi szempontból is nagyjelentőségű anyag fekszik felhasználatlanul.

² SZALÁDY ANTAL: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880. Budapest, 1884.

³ FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirod. története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887.

⁴ KERESZTY ISTVÁN: Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke V. Budapest, 1916.

⁵ Újabb szakirodalmunkból SIKLÓSSY LÁSZLÓnak Az országgyűlési beszéd útja (Budapest, 1939) című könyve értékes adalékokat közöl a hírlap-tudósító magyarországi történetéhez.

⁶ Az erdélyi hírlapirodalom története. Akad. Értekezések, X. köt., IX. sz., Budapest, 1882. 86. l.

irodalom s különösen a történetírás szolgálatának, a műveltség általánosításának és alkotmányok kül- és beltámadások elleni megvédésének — betöltéséhez milyen mértékben segítette hozzá. A híryanak a napisajtóban tapasztalható fokozódó térfoglalásával is egyre növekszik a könyvatos jelentősége. Nem kétséges, hogy a magyar sajtónak még ezután megírandó első fejlődés-történetében⁷ szerep jut majd a könyvatosnak is.

SUPKA ERVIN.

⁷ Ilyen munka megírásának szükségességére MÁTÉ KÁROLY mutatott rá hézagpótló munkálatában: Sajtó és tudomány. Minerva-Könyvtár, XXIV. Budapest, 1929.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kutatások a „Bujdosó magyarok füstölgő csepüje...” szerzője után. Kolozsvártt 1676-ban jelent meg egy 12.-rébten 141 lapra terjedő könyv, melynek hosszú címét körülbelül ekképen lehetne a legcélszerűbben rövidegre fogva adni: „...*Bujdosó magyarok füstölgő csepüje, azaz, melyben az ...bús lélek ... az Isten háza mennyei tüzével megillettetik.*“ Ezt SZABÓ KÁROLY a Régi Magyar Könyvtár I. kötetében 1196. szám alatt írta le s minthogy a mű szerzője, ki „az Úrért szenvedőknek egyik társa“ volt, csak kezdőbetűkkel jelezte nevét és állását (Sz. M. N. B. L. T.), SZABÓ a megfejtését is adja ezeknek a betűknek, mégpedig emígy: SZÁNTAI MIHÁLY *nagybányai lelki tanító.*

Ennek a megfejtésnek a helyessége alól végérvényesen kirántja az alapot az, hogy jóllehet Nagybányáról tényleg elkergette a protestánsok ellen támadó hatalom a református lelkészeket, de közülök egyiknek sem SZÁNTAI MIHÁLY volt a neve, hanem igenis, az elsőpapnak NÁNÁSI LOVÁSZ ISTVÁN, a másodiknak pedig HORTI ISTVÁN. És még hozzá 1676-ra az előbbi már vissza is tért Nagybányára, az utóbbi pedig részint azért nem foglalta el ott ismét a hivatalát, mert a szepesi kamara csupán egy lelkész tartására adott engedélyt a nagybányaiaknak,¹ részint, mert az odavaló második papságnál jobb hivatalra, a fogarasi papságra tett szert. Így tehát az úgy képzelt SZÁNTAI MIHÁLY is csak esetleg lett volna kénytelen még mindig bujdosni 1676-ban és számkivetettnek ekkor már nehezen tüntethette volna fel magát joggal. De — mint mondtam — máskülönben sem mondhatta volna magát nagybányai lelkésznek, minthogy egyfelől másokat üldöztek el ebből az állásból, másfelől meg évtizedekkel azelőtt működött ott egy ilyen nevű. És ez a SZÁNTAI MOLNÁR MIHÁLY, aki valósággal lelkészkedett valaha Nagybányán, még 1646-ban meghalt mint tiszántúli püspök és szatmári pap.

Volt ugyan SZÁNTAI MIHÁLY nevű református pap ebben a későbbi időszakban is, alighanem párjával. Mert az tökéletesen bizonyos, hogy az ezzel a névvel egybekötött adatok nem ugyanazon egy személyre vonatkoznak mind. Mindjárt az kétségtelennek vehető ugyanis, hogy az a SZÁNTAI MIHÁLY, aki 1649. január 25-én a felsőbb tanulók közé

¹ THURZÓ FERENC: A nagybányai ev. ref. főiskola (!) története. 1905. 6. l.

iratkozott be Debrecenben,² nem azonos azzal, aki ugyanazon évi július 28-tól kollégiumi senior volt Sárospatakon.³ Úgyszintén az is bizonyos, hogy a groningeni egyetemre 1652. május 29-én beiratkozott SZÁNTAI H. MIHÁLY⁴ és az 1654. november 1-én beiratkozott SZÁNTAI M. MIHÁLY,⁵ továbbá az oderafrankfurti egyetemre 1651 tavaszán,⁶ a franekerire 1653. február végén beiratkozott SZÁNTAI HEBRANT vagy HEBRANC MIHÁLY⁷ és az utóbbira 1654. október 24-én beiratkozott SZÁNTAI MIHÁLY⁸ semmiesetre sem mind egy személy, hanem legalább is és valószínűleg kettő. Viszont az, hogy az 1654 előtt Kassán iskolaigazgatói tisztet viselt SZÁNTAI MIHÁLY,⁹ az 1655 vége felé hejcei papságban,¹⁰ 1661-ig tállyai másodpapságban, ettől fogva erdőbényei lelkészségben,¹¹ 1662-ben monoki lelkészségben,¹² 1670-ben ez évben kezdett¹³ s halálával még ez évben be is végzett¹⁴ debreceni lelkészségben működő SZÁNTAI MIHÁLY mind ugyanegy személy és az előbb említettek valamelyikével azonos volt-e: jelenleg még nem állapítható meg

² Iskolatörténeti Adattár II. k. 119. l.

³ KONCZ JÓZSEF: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. 1896. 175. l.

⁴ MIKLÓS ÖDÖN: A groningeni egyetemen tanult magyarok névsora. 1917. 5. l.

⁵ U. o. 5. l. — Valószínűleg MOLNÁRT jelent az M. betű s ebben az esetben körülbelül a püspöknek volt a fia. Ez 1652-ben köztanító volt Sárospatakon.

⁶ Protestáns Szemle 1889. 188. l.

⁷ Történelmi Tár 1886. 792. l.

⁸ U. o. 1886. 793. l.

⁹ U. o. 1899. 172. l.

¹⁰ RMK III. k. 1964. sz. a. leírt könyv ajánlása szerint.

¹¹ TARCALI PÁL zempléni esperes egykorú följegyzése szerint. Az ő nálam másolatban meglévő följegyzéseiből az is kitűnik, hogy Erdőbényén ettől fogva még 1667-ben, a följegyzések záró évében sem volt lelkészváltás, s ebben az esetben tényleg két SZÁNTAI MIHÁLYnak kellett lennie ekkor is. De elvégre TARCALINál sincs kizárva valami feledékenységből eredő mulasztás.

¹² Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 130. l.

¹³ ZOLTAI LAJOS: Debrecen a török uralom végén. 1905. 101. l.

¹⁴ ZOLTAI LAJOS magánértesítése szerint. — SZENTPÉTERI ISTVÁN SZENCZI A. PÁL felett tartott gyászbeszédében 1691-ben, tehát huszonegy évvel később Mátyás keresztnévvel említi a Debrecenben működött papi emberek közül pár évtized óta ott elhaltak felsorolása közben. Debrecen város egykorú jegyzőkönyvi bejegyzései azonban Mihálynak mondják. Mihálynak írja DEBRECENI EMBER PÁL is. A Szentpéteri tévedése onnan eredhetett, hogy az ott kevés idei lelkészkedés után elhaltak felcserélte a keresztnévét a később hosszasan ott tartózkodóival.

hitelesen és végérvényesen. Ha egy személyt illetnek ezek az összes utóbbi adatok, akkor erre önként érthetően már csak azért sem alkalmazhatók a szóban forgó könyv szerzőjét jelző kezdőbetűk, mert már jóideje sírjában nyugodott annak megjelenésekor. Am ha kettő között oszlanak meg történetesen, abban az esetben csakugyan korántsem lehetetlen, hogy a netalán életben levő szintén osztozott sok más lelkész-társa szomorú sorsában. De akkor meg nem igen megfelelők a könyvön feltüntetett többi kezdőbetűk, ha csak nem valami eddig ismeretlen lelkészkedési helyét jelentik ennek az irodalmi téren egyébként teljességgel nem forgolódo egyénnek.

Ilyen módon megfelelhetne e kezdőbetűknek az a SZÁNTAI MÁTYÁS¹⁵ is, aki 1651 márciusáig seniori, azután 1652-ig praeceptorai tiszteletet töltött be Sárospatakon, 1653-ban Groningenben, 1654-ben Franekerben, 1655-ben Utrechtben iratkozott be az egyetemre, 1667 vége felé Gyöngyösön lelkészkedett,¹⁶ állítólag még 1658-tól, majd pedig másodlelkész lévén 1670 elejétől Sárospatakon, a Báthory Zsófiától szenvedett üldözések elől 1671 őszén egészen Erdélyig kellett menekülnie,¹⁷ hol 1675. jan. 9-én Apafi fejedelem a bujdosó lelkészek egyrésznének elhelyezéséről intézkedvén, őt maga vette pártfogása alá.¹⁸ Debrecenben talált menedéket s innen 1678. március 11-én újból Gyöngyösre került,¹⁹ ahol mintegy 1680-ig vitte hivatalát. Ha igazán tartózkodott Erdélyben, az ő szerző volta ellen nem is szól semmi egyéb, tisztán az, hogy egyáltalában nem munkálkodott irodalmilag. Pedig nem lehetett egészen képtelen az effélére sem, hiszen — ha ugyan ő volt az, aki 1687-ben Szikszón, azután meg Selyeben folytatott lelkészi működést²⁰ — a nagytekintélyű borsodgömörkishonti egyházmegyében állítólag (és el is hihetőleg) esperesi tiszteletet viselt utóbb.²¹

¹⁵ Ilyen nevű papja volt 1646-ig Tiszaderzsnek, ettől fogva 1666-ig Tiszaabádnak is, aki állítólag 102 éves korában halt meg valamikor.

¹⁶ RMK III. k. 2447. számú könyv leírása szerint MIHÁLY lett volna a keresztnéve, de ez hibás, amennyiben az illető értekezés ajánlása MÁTYÁSNAK mondja a valóságban.

¹⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1847. 592. l. (HEGEDŰS LÁSZLÓ közleménye.)

¹⁸ SZIMONIDESZ LAJOS szíves közvetítésével a HEVENESSY-kéziratokból vett adat.

¹⁹ KLIMKÓ PÁL: A gyöngyösi ev. ref. ... egyház történetének vázrajza (1891.) szerint.

²⁰ RÉVÉSZ Figyelmezője 1870. 443. l.

²¹ U. o. — Ez egyházmegye espereseinek névsorában nem fordul elő sem DEBRECENI EMBER PÁLnál, sem az egyházmegye monographusánál, ROMÁN ERNŐnél, holott semmi sem szól az ellen, hogy tényleg viselte ezt a tiszteletet, mivel az egykorúlag espereskedőkről szóló adatok között egészen jól elfér ez is.

Ebből a szempontból inkább számba jöhetne Sz. M. gyanánt SZALÓCZI MIHÁLY sajozsentpéteri pap és nemkülönben borsodgömörkishonti esperes, aki 1660-ban egy hasonlóan magyar nyelvű könyvvel szerepelt az irodalomban. Igen ám, de ő meg még az 1674. év tavasza táján meghalt és így már nem adhatott ki könyvet 1676-ban, de különben sem ment át semmi súlyosabb üldözésen.²²

Szó eshetnék még arról, hogy hátha SZATHMÁRNÉMETHI MIHÁLY a szerző, ki 1676-ban a könyvnek éppen a kiadási helyén, Kolozsvárrt volt pap és aki annak idején ugyancsak bújdosni kényszerült, a könyv címlapján jelzett kezdőbetűknek pedig a három elseje egy kicsi cserével a teljes nevének megfelelő. Csakhogy az ezek után következő B. betű semmiképen nem megfelelő sem Göncnek, ahol előbb hivataloskodott, sem Kolozsvárnak. Azonkívül ő két ízben is alkalmat vett magának arra, hogy felsorolja a munkáit, már pedig ez egyik kimutatásban sem fordul elő.

Mindezek következtében, elsősorban a SZÁNTAI MIHÁLYRA vonatkozólag mutatkozó bizonytalanság és a Nagybányát illető nemleges bizonyosság tekintetbevételével nekem az a sejtelmem támadt, hogy az említett könyv szerzője senki más, mint az a SZŐLŐSI, illetőleg hosszabb nevén NAGYSZŐLŐSI („Nagy Szőlősi“) Mihály, akinek egyébként is ismeretes két munkája. Egyiket surányi (Bereg vármegye) lelkész korában írta, másikat meg mint szintén „a szentek mostani szenvedésének egyik társa“, vagyis ekléziájából elüldöztetése után, bújdosása idején. Mindkettőnek jó hosszú címe van; amazéből ez a lényeges rész: „...*Hitnek paizsa, avagy... igaz ügyért kikelő bajnok Dávidka...*“ (Kassa, 1668.);²³ az utóbbinak meg talán ez volna lexikális rövidség-gel leghelyesebben a címe: „...*Lobogó szövétének vagy a lelkipásztor-ságnak tiszta tüköre...*“ (Kolozsvár, 1676.)²⁴ Ennek ajánlólevelét még 1675 végén Drassóban (Alsófehér vármegye) keltezte, ahol mint a nagytekintélyű KERESZTESI SÁMUEL buzgó református földesúr falujában,²⁵ abban az időben anyaegyház volt s így ő lelkész lehetett ott.

Igaz ugyan, hogy ezeken a könyveken teljesen ki van írva a neve, mégpedig egyenesen olyan alakban, hogy „NAGY SZŐLŐSI“, míg a szó-

²² Sárospataki Füzetek 1863. 258. l. — ROMÁN ERNŐ: Az alsóborsodi s az ősrégi borsodgömörkishonti egyházmegye története 1926. 55. l. szerint 1669-ben Szögligeten lelkészkedett, de ez nem ő, hanem az a másik SZALÓCZI MIHÁLY volt, aki későbbben zubogyi pap korában gályarabságot szenvedett s 1676-ban onnan volt visszatérőben.

²³ RMK I. k. 1068. sz. — SZINNYEI két helyen is (IX. 790. és XIII. 1305.) katolikus papnak mondja tévesen.

²⁴ RMK I. k. 1193. sz.

²⁵ U. o. III. k. 4153. sz. könyv ajánlása szerint.

ban forgón a NAGYnak hiányzik a megfelelő kezdőbetűvel való jelzése, mert hiszen az Sz. és M. után következő N. aligha tekinthető ilyenül, sokkal inkább tartozván annak a B-vel kezdődő helynek a nevéhez, amelyben L(elki) T(anító)ságot viselt vagy elűzetése előtt, vagy bújdósásának éppen ebben a szakában, tehát valószínű drassói lelkészkedését követőleg. Ámbár másrészt valami nyomdai tévedés sem tartható végképen kizártnak. Tökéletesen SZŐLŐSIRE vall azonban a könyvcímeknek mind a három könyvön egyöntetű, azonos és pedig sajtósági módszerrel való megszerkesztése, éppen úgy a teljes név nélkül közrebocsátotton, mint a nevével megjelent kettőn. Ugyanazon jellegűek a bőbeszédű, fejtegetésszerű részletezések mindegyiknek a címében, ami egyébiránt általában véve sem volt ritkaság abban az időben, de az egy kézből való származásra főként az a közös tulajdonságuk mutat, hogy a vagylagos címeknek az akkori szokáshoz képest rendszeres használata mellett a címek legvégére egy-egy bibliai idézet van illesztve, mégpedig mindig az, amelyből véve vannak az illető könyv címének lényeges szavai. Ez a máshol szerfelett ritkán, valóban csak elvétve, itt ellenben az összes műveken egyformán észlelhető különlegesség nem igen eshetett meg csupa véletlenségéből.

Fontos bizonyosság az is, hogy az ismeretlen szerzőjű mű címéül szolgáló és addig valamennyi bibliafordításunkban másképen szövegezett „*Füstölő csepü . . .*“ kifejezés²⁶ a SZŐLŐSI „*Lobogó szövetnek*“ című könyvének az előszavában hasonlóan szerepel ezzel az alkalmazással: „*mint egy csepűcske füstölők*“ (A 4. l.) És az is nyom valamit a latban, hogy mind a két könyv címlapján szerepel a „*megromlott szív*“ kifejezés, az meg éppen, hogy UBRISI PÁLNAK, egy tiszánineni vármegyékben elterjedt és közelebbről Bereg vármegyében is otthonos nemes család tagjának a költségén nyomtatott ki a keresett szerzőjű könyv.

Azt, hogy a kolozsvári nyomda SZŐLŐSINEK 1676-ban rendelkezésre állott és vele összekötésben is volt, bizonyítja az ott ugyanakkor egész nevével közrebocsátott könyve. Hogy aztán a működési helyére mutató N. B. betűk a beregvármegyei Nagybereget vagy Nagy-bégányt, avagy a háromszéki Nagybacont vagy Nagyborosnyót, esetleg Nagybunt vagy más ilyent, amazok egyikét vagy másikat, mint azt az egyházat, amelyikből elűzetett, emez utóbbiak valamelyikét pedig, mint amelyben Drassóról odamelve lelkészkedett, jelentik-e: arról ezidőszerint nincs módunkban meggyőződést szerezni.

ZOVÁNYI JENŐ.

²⁶ Mely azonban előfordul MELIUS-nak a kolosséi levélhez írt magyar-rázataiban.

Melanchthon kéziratosa verse az Országos Széchényi-Könyvtárban. A XVI. század humanistái körében igen népszerű volt PAUL EBER Wittenbergben kiadott *Calendarium Historicum*-a. Minden megvolt ebben, amit ennek az időnek humanistái egy kalendáriumban kerestek. A kötet évről-évre váltakozó latin és görög költeményekkel kezdődik. Ezek természetesen elsősorban a szerkesztő

Ipse Deus metas annorum
 condidit arte,
 Quas oculis simul ac
 mente notare iubet.
 Ut vox e celo quae prima
 sit edita cœtet,
 Et quando ignatus
 prodijt ipse Deus
 Illa dies & quando iustet
 quot Lotta triumphos
 omnibus ostendet
 maxime christe
 nios.
 Philippus Melanctho

PAUL EBER csodálatos bölcsességét és tudományát éneklük meg. Ezután külön értekezésnek is beillő oldalas bevezetés következik, melyben a kor tudományos színvonalához képest kitűnő csillagászati és kronológiai tájékoztatást kapunk. A voltaképeni kalendáriumi részben pedig minden egyes napról megtudjuk, hogy milyen hónap melyik napja volt ez római, attikai, makedón, zsidó és óegyiptomi időszámítás szerint. Azt is megtudjuk a kalendáriumból, hogy minden egyes napon milyen világtörténelmi esemény évfordulója van. Ezzel kapcsolatban gyakran a latin és görög auctorokból vett bőséges idézeteket is közöl. Érdekes,

hogy az említésre érdemesnek tartott évfordulók csaknem kizárólag ókori, vagy a XV. század eleje óta eltelt százötven évben történt eseményekkel kapcsolatosak. A középkort, mellyel szemben a XVI. század humanistái talán még a XIX. század materialistáinál is elfogultabbak voltak, jóformán megjegyzésre sem méltatja.

Az Országos Széchényi Könyvtár Chrlg. 933a jelzet alatt több évfolyamot őriz ebből a Calendariumból. Különös értéke van azonban az 1550. évi kiadásnak, melynek előzéklapján MELANCHTON sajátkezü latin költeményére bukkantam. Az aláírással is ellátott kézirat hitelességéhez semmi kétség nem fér. A betűk jellege ugyanis teljesen megegyezik MELANCHTON egyéb kézírásaival. Ez természetesen legkönynyebben a névalírással összehasonlítása alapján állapítható meg.

E kéziratot versnek azonban nemcsak mint MELANCHTON-kéziratnak van jelentősége. Maga a költemény sem volt eddig ismeretes, csupán első distichonját használta fel egy másik költeményében a szerző.*

CSÁSZÁR ZOLTÁN.

A kolozsvári „főasszonyságok“ könyvtára 100 esztendővel ezelőtt. Az *Erdélyi Híradó* 1839. december 26-án (52. sz.), a *Nemzeti Ujság* 1840. január 8-án (3. sz.) és még sok egykorú sajtótermék részletes kivonatban közölte a kolozsvári „főasszonyságok olvasótársaságának“ alapszabályát, hogy minél szélesebb körű nyilvánosság vehessen arról tudomást. — Az egykorú sajtó minden hazai kultúrmozdulást örömmel üdvözölt, a „főasszonyságok“ olvasótársaságát pedig azért is érdemesnek tartotta hosszabb cikkben kiemelni, mert kölcsönkönyvtáruk a speciális női lélek és érdeklődés kielégítését tűzte ki feladatául: „Az olvasótársaság célja, a honin kívül minden műveltebb nyelveken írt, 's tagjai ízlése szerint választandó, olly könyveket gyűjteni, mellyek által tagjainak hasznos 's gyönyörködtető időtöltést szerezzen, 's az asszonyi nem számára kívántató jobb könyvek ismeretét terjessze.“

A társaság választmánya minden arra érdemes tag előtt megnyitotta könyvtára kapuit; ilyennek nyilvánította azután mindazokat a nőolvasókat, akik évenként 10 pengő tagdíjat fizettek a közpénztárba, amelyért egyenlő jogokat élveztek. A tagdíj befizetésének megszüntetése automatikusan maga után vonta a tagság felmondását. Az ünnepeket kivéve, naponként 3—5 óráig bonyolították le a köl-

* Hasonmásban közöljük e MELANCHTON (MELANTHON) aláírású kéziratot verset, hogy azok, akik MELANCHTON kézírását és verseit ismerik, ellenőrizhessék, vajjon valóban az ő kézírása-e, tőle származik-e a vers és ismeretlen-e az?

A SZERK.

csönzést helybe és vidékre is. Helybe egy, vidékre három munkát adtak kölcsön. A kölcsönzés maximális határideje szintén a távolsággal állott arányban: helyben egy, vidéken három hónap volt a lejárat határideje. A kölcsönvett könyveket szigorú ellenőrzés mellett bocsátották útjára, a kölcsönző másnak nem adhatta tovább. Még „desiderata-nyilván-tartásuk“ is volt: „Minden tag a' társaság céljára jónak vélt munkák meghozatalára ajánlást tehet a' nagy gyűléskor, sőt egy különösen cél-szerűnek ismert munkának megvételét meg is kívánhatja, csak hogy egy részvénydíj ára meg ne haladjon, mert azon esetben, megvétessék-e vagy se? szavazás útján döntenek el.“ Az állomány gyarapodását adományszerzők elfogadása is lehetővé tette. A „nők könyvtárának“ működését a társaság választmánya által kijelölt pénztáros és könyvtáros biztosította, a könyvek az utóbbinál voltak letétben elhelyezve elég szép számmal. „Ezen intézetnek — írják az említett sajtóorgánumok — jelenleg 60 egy néhány tagjai vannak, kiknek száma naponként gyarapodik, 's már csak eddig szerzett könyveinek száma köteteket számítva felülhaladja jóval a' 700-at.“

A „főasszonyások“ könyvtárának sorsát nem kísértük nyomon; egyébként ők már annak életében gondoskodtak jövőjéről: „Ha az idő folytával valamely körülmény, vagy a' tagok többsége szavazata következtében, ezen társaság megszűnne fennállani, a' társaság addig szerzett minden könyve 's egyéb vagyona, ha addig Nemzeti könyvtár létesült, annak tulajdonává válnak; ha pedig még akkor létesülve nem leszen, szavazatok többsége által meghatározandólag, akkor Kolozsvárott fennálló 's egyik vallásbeli felekezettel is kapcsolatban nem levő nemzeti közintézetnek fog adatni.“

Befejezésül meg kell még jegyeznünk, hogy a száz esztendővel ezelőtt magyar talajban fogamzott gondolat ma sem avult el; aktualitását bizonyítja a lipcsei Városi Könyvtár (Leipziger Stadtbibliothek) kebelében működő „Versuchsfrauenbibliothek“, mely kb. tíz esztendeje kísérletezik — nőolvasóközönsége igényeinek rendszeres elméleti és gyakorlati átvizsgálása mellett — olyan könyvállomány felállításával, mely a nő sajátos szellemi és lelki alkatának megfelelő és egyúttal műveltségi színvonalát is feltétlenül emeli. SZEMZŐ PIROSKA.

Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben.
A *Nemzeti Ujság* 1845. július 27-i számának utolsó oldalán szemünkbe ötlük a következő hirdetés:

„Eladó heverő könyvnyomói sajtók Pesten. Épen egy évvel ezelőtt, s a napokban is kénytelenek valánk folytonos s szakadatlan typographiai munkásság hiánya, és a kinyomatásra qualificált munkáknak nem léte miatt összesen 5 azaz öt darab könyvnyomói préssein-

ket szétszedetni és — hogy hasznos mozgás nélkül, a drága házbérrel terhelt helyet, tespedve hiában ne foglalják el, — a raktárba, nyugalom helyükre letéetni. Ezen örömtelen helyzetnél fogva, néhányat heverő sajtóink közül áruba bocsátunk s azokat királyi privilégiummal ellátott, vidéki könyvnyomtató collegáinknak — hihető, nekik nagyobb szükségük leszen rájuk (?) — jutányos áron ezennel ajánljuk. Pest, jul. 25. 1845. — Trattner és Károlyi, kir. priv. pesti könyvnyomtatók.“

Néhány nappal később, augusztus 3-án, e panaszos hangú hirtetést ugyancsak a *Nemzeti Ujság* háromhasábos vezető cikkben veszi éles bírálat alá, *Néhány szó a budapesti sajtók ügyében* címmel. A meg nem nevezett szerző szerint munkahiányról a budapesti nyomdákban nem lehet szó; ha fölösleges sajtók akadnak, ennek éppen az az oka, hogy a nagy munkában egyik vagy másik sajtó „hamar megromlik; s az illy megromlottakat aztán eladni, kimustrálni, az okos gazdálkodás hozza magával“. A cikkíró tovább megy s így leplezi le a TRATTNER—KÁROLYI-nyomdat: „Országvilág tudja, hogy a hirdetőik nyomdájába mintegy két év, vagy több idő előtt két angol gyorsajtó hozatott. Minthogy pedig két illy gyorsajtó maga pótolja tíz ócska s eladandó sajtó munkáját, már ebből is világos, milly szűk körbe szorul ezen szándéklott könyvnyomtatói demonstratio!“

Ezzel a szóval, hogy „*demonstratio*“, irgalmatlanul felfedi a *Nemzeti Ujság* cikkírója¹ a mestersége iránt kiábrándultságot hirdető nyomda igazi szándékát: ilyen furfanggal akarja megvédeni jövedelmező privilégiumát s elrettenteni az új versenytársakat. Hogy ilyenek folyvást jelentkeztek s próbálkoztak, mutatja FIRTINGER KÁROLY forrásmunkájának egy helye,² ahol SZILÁDY KÁROLY kecskeméti nyomdász esetét beszéli el; SZILÁDYT 1843-ban SCHEDIUS LAJOS, FÁY ANDRÁS s más kiváló írók és tudósok, majd 1844-ben maga a Magyar Tudós Társaság ajánlotta a kormánynak, mikor nyomdáját Pestre akarta áthelyezni. Az ajánlásokból kiviláglik, mennyire sürgető szükségét érezték szellemi életünk vezetői, hogy a nyomdák fokozott erővel szolgálják a megnövekedett irodalmi termelést. „Pest városa 65 év óta folyvást három, Buda két nyomtató műhelyre van szorulva. E szám elégséges volt az irodalom olly szakában, mellyben egy-egy könyv megjelenése irodalmi ünnep volt, s a két városban egy újság jelent meg“, de változtak az idők s így most már az Akadémia „oda nyilatkozik, hogy a budapesti sajtók megszorodása nemcsak hasznos a literatura

¹ Megjegyzendő, hogy a *Nemzeti Ujság*ot is TRATTNER—KÁROLYINÁL nyomták.

² Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 80—82 l.

fő tényezőire, az írókra és kiadókra, ... hanem egy naponként kíno-
san érzett, valóságos szükség”.

Akár van a *Nemzeti Ujság*beli hirdetés és SZILÁDY sikertelen kérelmezése között közvetlen összefüggés, akár nincs, a két eset külön-külön is érdekesen jellemzi az állandó feszültséget írók, tudósok, kiadók, szerkesztők és nyomdák viszonyában, azt a feszültséget, amely mindenkor számottevő tényező a könyvek létrejöttében.

A *Nemzeti Ujság* névtelen cikke még sok értékes adattal járul a negyvenes évek nyomdai s kiadói viszonyainak ismeretéhez. A folyóiratszerkesztő s a nyomda harcát a következő példával szemlélteti: „Egy helybeli folyóiratnak bizonyos számú példányait szinte helybeli nyomdatulajdonos ivenkint 24 pfrt-ért állítá ki, (értvén csupán a nyomtatási költséget) s ez több ideig tartott. Később figyelmeztetve lőn a kiadó ezen ár szerfeletti magasságára s utána járván a dolognak, s a nyomtatásnak más helyre viendését emlegetvén, már a nyereség elvesztését féltő nyomdatulajdonos 23, utóbb megint 20 pfrt-ért állítá ki ugyannyi, vagy tán több számot; még utóbb ezen összeg is szintolly könnyen szállott alá 17½ pfrt-ra, a milly könnyen fog még lejjebb szállíthatni további alkudozás esetében, vagy épen akkor, ha a jelenleg fővárosunkban — mint ismételve mondánk — munkákkal túlhalmozott nyomdák száma szaporulni fogna.“ „Említsünk mást is: egy 1½ ivből álló hirdetés 10.000 példánybani kinyomatásáért papir nélkül, bizonyos helybeli nyomdában százhusz pfrt. követeltetett; ezt a nyomtatni szándékozó sokalta s a nyomtatványt a mecharistákhoz Bécsbe küldé, hol az egész dolog 74 pfrt-ért, tehát majdnem félannyiért s pedig sokkal csinosabban, mint Pesten várni lehetett, igen rövid idő alatt megkészítetett.“ A névtelen szerző így végzi cikkét: „Ha már most e példákat meggondoljuk; meggondoljuk továbbá, hogy a bécsi szigorubb censura alá nem minden szerzőnek van kedve munkáját szállítani s így nyomtatni helyben kénytelen; ha meggondoljuk azonfelül, hogy ilyesmit folyóirataink még ha kedvük lenne is rá, nem tehetnek; — kérünk már most minden elfogulatlant, nem elérkezett-e ... az idő, hogy sajtók dolgában állásunkon könnyítettessék, miután, ha még sokáig így maradunk, bizonyosan minden nyomdatulajdonos csupa angol gyorssajtókról lesz kénytelen gondoskodni, melly esetben nem őt, hanem száz kiszolgált ócska sajtó lesz eladandó Budapesten.“

TRATTNER—KÁROLYIÉK kísérletének különben a *Budapesti Hirdető* 1845. augusztus 10-i száma ugyancsak hirdetés formájában adta meg a kegyelemdőfést. Ebben egy állítólagos vidéki könyvnyomdász keres eladó sajtót, de kiköti, hogy nem valami „kimustrált hadilovat“ kíván, hanem „még egészen használható, Hagár-féle vas-sajtónak“ kell a keresett tárgynak lennie, vagy olyannak, amely „akár Dingler,

akár Helbig és Müller gyárukban készült legyen“. „Stanhope, főleg Orlitsch készítményü nem fogadtatik el.“

A kiváltságos öt pesti és budai nyomda mégis megtartotta egyeduralmát, újak letelepedését megghiúsította; még HECKENASTnak is meggyült a baja velük, mikor LANDERERrel szövetkezve, nyomdához jutott.³ Így maradt ez 1848-ig, a sajtószabadság évéig.

DEZSÉNYI BÉLA.

A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye. A külföldi államok között történő könyv-csereviszony létrehozásának gondolata éppen 104 évvel ezelőtt merült fel Franciaországban a nagyobb európai könyvtárakban levő duplum könyvpéldányok kicserélésével kapcsolatban. Ennek az eszmének a felvetése úgy történt, hogy VATTÉMARE SÁNDOR drámai színművész — amint azt a francia Felsőház 1836. március 29-i naplójában (*Archives Parlementaires* 101.) ismertetett folyamodványában olvashatjuk — hivatkozással arra, hogy a müncheni könyvtárban 200.000 a jénaiban 12.000, a szentpéterváriban 54.000, a bécsiben pedig 300.000 duplum mű van, azt javasolta, hogy törvény útján szabályozzák azoknak, a francia könyvtárakban meglevő duplumoknak a kicserélését, amelyek a külföldi könyvtárakban nincsenek meg. E célból egy szaklapnak az alapítását is ajánlotta, amelyben minden francia és külföldi könyvtár leközzölné fölös példányainak a jegyzékét azok árának feltüntetésével együtt. Végül kérte, hogy Franciaország Európa összes államaival kössön szerződést ezeknek a cseréknek a szabályozására.

VATTÉMARE folyamodványával a francia Felsőház 1836. március 29-i ülésében foglalkozott FEZENSAC herceg előadásában. FEZENSAC, teljes nevén: MONTESQUIOU-FEZENSAC RAJMOND herceg (1784—1867) tábornok — aki később Franciaország követe volt Madridban és aki naplót hagyott hátra NAPOLEONnak 1812. évi orosz hadjáratáról — rámutatva a javaslat fontosságára, azt ajánlotta, hogy a Ház pártolólaga adja ki a kérvényt a közoktatásügyi miniszternek.

A következő felszólaló MONTALEMBERT KÁROLY FORBES DE TRYON gróf (1810—1870), a francia klasszikus szónoklás mestere, író és politikus volt, akivel ez alkalommal bővebben kell foglalkoznunk. MONTALEMBERT ugyanis — SZEMERE BERTALAN szerint — női ágon az ÁRPÁDOKTÓL származtatta magát s ezért a magyar nemzet iránt baráti érzésekkel viseltetett. A magyar szabadságharc leverése után a Párizsba menekült bujdosókat támogatta s báró EÖTVÖS JÓZSEFFEL, akivel baráti viszonyban volt, élete végéig levelezésben állott.

³ GÁRDONYI ALBERT: Régi pesti könyvkereskedők. Budapest, 1930. 96. l.

Az ÁRPÁDOKkal való rokonsága és hitbuzgósága készítette arra, hogy megírja LAJOS thüringiai gróf feleségének, MAGYARORSZÁGI SZENT ERZSÉBETnek történetét. E célból bejárta mindazokat a helyeket, ahol ez az áldozatkészségéről és vallásosságáról közismert kiráyleány leélt rövid életét, hogy annál hűbben megírhasssa élettörténetét. Ez a reánk nézve igen becses munkája 1836-ban jelent meg Párizsban s újból, némi címváltozattal, 1838-ban és 1841-ben. Ez a mű magyar fordításban 1863-ban látott napvilágot. Mint a katolicizmus egyik fő harcosának nevezetes munkája volt még többi között a *Szabad egyház, szabad államban* című. Kitűnő munkásságáért a francia Tudományos Akadémia 1852-ben és nem 1851-ben, mint a magyar lexikonok közlik, rendes, a magyar pedig 1858-ban kültagjává választotta.

MONTALEMBERT felszólalásában támogatta a könyvcserére vonatkozó javaslatot, mert úgy vélekedett, hogy a Felsőházak, amely mindig figyelemmel volt irodalmi és tudományos hírnevére, az államok között létesítendő könyvcserét minden eszközzel elő kell mozdítania.

Hozzászolt még a javaslathoz LAPLACE KÁROLY márki (1789—1874) tábornok, a világhírű csillagász fia, aki MONTALEMBERT javaslatát támogatta és SACY ANTAL báró (1758—1838), a kiváló orientalista és a királyi könyvtár kéziratainak konzervátora, aki azon a véleményen volt, hogy a Ház térjen a kérvény felett napirendre.

E felszólalások után a Felsőház úgy határozott, hogy a kérvényt kiadja a külügyminiszternek és a közoktatásügyi miniszternek.

Hogy mi lett ennek a duplum könyvpéldányok kicserélésére vonatkozó VATTÉMARE-féle javaslatnak további sorsa, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy e javaslatnak megtétele után éppen ötven esztendőnek kellett elmulnia, hogy ha nem is a duplumok tekintetében, mint azt VATTÉMARE javasolta, hanem a hivatalos kiadványok kicserélése végett a csereviszony a külföldi államok között létrejőjön.

Akkor történt ugyanis, hogy „a hivatalos okmányok, valamint a tudományos és irodalmi kiadványok kicserélése végett“ Belgium, Brazília, Spanyolország, az Északamerikai Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Szerbia és Svájc Brüsszelben 1886. márc. 15-én egyezményt kötöttek. Ebben az egyezményben — amelyhez Argentína, Chile, Paraguay, Peru és Uruguay 1889-ben, Új Dél-Wales 1890-ben, Lengyelország és Csehszlovákia 1921-ben, Albánia, Lettország és San Domingo 1922-ben, Magyarország 1923. július 31-én (1924. évi 5650. M. E. sz. rendelet), azután Kína és Észtország 1926-ban s valószínűleg ugyanekkor Egyiptom is csatlakozott — megállapodtak a szerződő államok abban, hogy a kicserélés céljából minden szerződő állam hivatalt állít fel és az egyezmény kelte után a következő kiadványaikat cserélik ki:

„1. Oly hivatalos, parlamenti és közigazgatási okmányokat, amelyek keltezésük helyén nyilvánosságra kerültek.

2. Olyan műveket, amelyek a kormányok rendeletére és költségén készültek.“

Megállapodtak továbbá abban is, hogy a külföldre irányított könyvkiadások csomagolási és szállítási költségeit minden állam maga viseli.

Ugyanekkor kötöttek egyezményt az előbb említett államok a Hivatalos Lap, valamint a parlamenti évkönyvek és okmányok kicserélésének biztosítása végett.

Ebben az egyezményben a szerződő államok, amelyhez más állam bármikor csatlakozhatik — így Argentina, Chile, Paraguay, Peru és Uruguay 1889-ben, Új Dél-Wales 1890-ben, Lengyelország és Csehszlovákia 1921-ben, Albánia, San Domingo és Lettország 1922-ben, Magyarország 1923. július 31-én, Kína és Észtország pedig 1926-ban valószínűleg ugyanekkor Egyiptom is csatlakozott — kötelezték magukat arra, hogy a szerződést elfogadó államok törvényhozó testületei részére megjelenésük után folytatólagosan megküldik Hivatalos Lapjukat, valamint a nyilvánosságra hozott parlamenti évkönyvek és okmányok egy-egy példányát.

A brüsszeli egyezmény elfogadása alapján létesítette a magyar kormány az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot* (5651/1924. M. E. sz. r.), amelynek feladata a Hivatalos Lap, a parlamenti nyomtatványok, valamint a hivatalos tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi forgalma adminisztrációjának lebonyolítása és közgyűjteményeink könyv- és folyóiratanyagának központi nyilvántartása. Ehhez képest a Központ bonyolítja le a brüsszeli egyezményt aláíró, valamint a cserében hivatalosan résztvevő egyéb államok és Magyarország között a hivatalos kiadványok, a parlamenti nyomtatványok, a tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi cseréjét, eszközli a külföldi könyvek és folyóiratok beszerzését. Hatáskörébe tartozik a könyvforgalom kulturális ellenőrzése, a külföldről csereképpen érkező és az állami támogatással megjelenő magyar tudományos kiadványok szétosztása, nyilvántartja a csereanyag bibliográfiai címjegyzékét és végül véleményt mond és javaslatot tesz a rendeletben megállapított mindama kérdésekben, amelyekre a közoktatásügyi minisztérium, vagy más kormányzati ág véleményt kér.

Ugyancsak ez a rendelet szabályozza a tudományos kiadványok állami támogatásának kérdését is.

Újabban, úgylátszik, Japán is keresi a kapcsolatot a hivatalos kiadványok cseréje céljából hazánkkal, bár a brüsszeli egyezményhez még eddig nem csatlakozott. A közelmúltban ugyanis már három ízben

küldött az országgyűlési könyvtár útján különböző tudományos intézményünknek tudományos műveket, amelyeket a könyvtár az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központhoz juttatott kézbesítés végett. Egyben pedig közölte a japán nemzetközi külügyi szolgálattal, hogy jövőben tudományos kiadványait szétosztás végett a brüsszeli egyezmény szerint az arra hivatott szervhez, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központoz küldje. PANKA KÁROLY.

Vita egy selyemtenyésztési könyv szerzőségéről. A magyar gazdaságtörténetnek egyik legértékesebb forrása az a kis munka, ami *Schedium de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria atque modo promovendi rem sericeam* címmel névtelenül jelent meg Nagyváradon 1793-ban az EITZENBERGER-nyomda betűivel. Adatainak a gazdagsága, világos szempontjai és az egykorú gazdasági elméletekben való tájékozottsága egyaránt becsessé teszi. GRELLMANN göttingai egyetemi tanár már kevéssel a megjelenése után németre fordította és az osztrák monarchiáról szóló hatalmas iratgyűjteményében közrebocsátva a német közönség számára is használhatóvá tette.¹ Azóta a tudományos írók hosszú sora forgatta haszonnal lapjait.

A munka szerzőségére vonatkozólag határozatlanság uralkodik irodalmunkban. PETRIK könyvészete két szerzőnek a neve alatt is felvette és SZINNYEI követte őt ebben. PETRIK-nél ugyanis a SCHEDIUM címszó alatt MILLER JAKAB FERDINÁNDRA, a nemzeti múzeumi könyvtár első őrére, majd igazgatójára történik utalás,² akinek a művei között felsorolja ezt is. Az ő nyomán elindulva SZINNYEI is MILLER bibliográfiájához vette fel és annak munkái között a 18. szám alatt sorolja föl. Csakhogy BLASKOVITS JÓZSEF neve alatt PETRIK-nél és SZINNYEINél (utóbbinál 2. számú munka gyanánt) ugyancsak megtalálható a SCHEDIUM. Végül még egy harmadik szerző lehetősége is felmerült: a Révai Lexikon szerint (16. köt., 740. l.) SCHEDIUS írta volna. SCHEDIUS LAJOS, a pesti egyetem tanára, valóban foglalkozott a selyemtenyésztéssel, nemcsak a gyakorlatban, de írásaiban is;² s ez a körülmény hihetővé tenné, hogy a szorgalmas és sokoldalú SCHEDIUS tollából került ki ez a művecske is. Csakhogy nagyszámú írásaiban sehol sem tulajdonítja magának a szerzőséget s a kortársainál sem találunk ilyen utalást. Így tehát SCHEDIUS nevét nyugodtan elhagy-

¹ GRELLMANN H. M. G.: Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie. 2. Band. Göttingen, 1797. S. 233—70.

² Így BLASKOVITS-nak két, a selyemtenyésztéssel foglalkozó művéről írt recenziót lapjában, a Zeitschrift von und für Ungern-ban. 1804. 5. Bd. S. 113—5.

hatjuk ezzel az irattal kapcsolatban, a Lexikonban megjelent cikk írója bizonyára a *Schedium* (számadás) szót nézte el s tartotta hibásan a szerző nevének.

MILLER és BLASKOVITS között kell tehát a szerzőség kérdését eldönteni. PETRIK és SZINNYEI egyformán a nemzeti múzeumi könyvtáranyag alapján dolgoztak, ahol a SCHEDIUM több példányban is megtalálható és BLASKOVITS, valamint MILLER neve alatt egyformán szerepel a katalógusban. Az egyik példány, amely a Hung. h. 3912 számot viseli, a Széchényi-könyvtárból való és MILLER munkája gyanánt véteztett föl a katalógusba. Ebben a szöveg között több kéziratos bejegyzés, toldás és helyesbítés található, majd pedig az utolsó lapon más kézírással a következő megjegyzés áll: „*Author huius Scedii est Jacob Ferd. de Miller in Cottu. Bihar. Tab. Jud. Assessor, Statist. P. P. O. et Libror. Revisor Reg.*“ Az írás hasonlít MILLERéhez, akinek számos kéziratát őrzi a Múzeum könyvtára, de azzal nem egyezik meg teljesen. Nem lehet megállapítani, kitől származik, de bizonyára ez volt az alapja annak a bibliográfiai adatnak, amely a *Schediumot* MILLER művei közé sorolta.

A *Schedium*nak egy másik példánya, amelyik a Nemzeti Múzeum katalógusában már BLASKOVITS neve alatt szerepel, a Hung. h. 785 számot viseli és vele egybekötve található BLASKOVITS egy névvel megjelent másik munkája is.³ Ez utóbbi nem tünteti fel a nyomda nevét, de a betűtípus és a kiállítás hasonlósága azt mutatja, hogy szintén az EITZENBERGER-nyomda terméke, akár a *Schedium*. Két hasonló tárgyú munka, amely közel egymásután ugyanabból a nyomdából került ki, már önmagában is megengedi azt a következtetést, hogy a szerzőjük közös. Ezt a föltevést a *Schedium* szövege megerősíti. Így az 56. lapon fölemlíti és ajánlja „*A selyem tenyésztetésnek módjáról*“ szóló könyvet, anélkül, hogy a szerzőt megnevezné. Döntő bizonyosság azonban a munka utolsó fejezete szolgál (76—78. l.), amely BLASKOVITS életét és munkásságát mondja el és amelyet már az egykorú GRELLMANN is annyira személyes résznek tartott, hogy német fordításából elhagyott. Ez a részlet a következő mondattal fejeződik be: „*Nunc autem ex congenito sibi ardore, atque zelo, rem sericeam inter Hungaros faciendi communem, hoc arcanum sincere aperit, atque a cupiditate quaerendi lucri, et proprii commodi prorsus alienus, praehabito iam sufficiente in his regionibus serico, ad plures talismodi Fabricas provinciales erigendas Inclutis Statibus et Ordinibus Comitatum, cumprimis trans Tibiscum, operam suam ultro, ac sponte offert, veramque, quoad vixerit,*

³ A *selyem tenyésztetésnek módjáról* és hasznáról való beszélgetés. Nagyvárad, 1793.

fidem, devotionem et observantiam erga Patriam protestatur JOSEPHUS BLASKOVITS.“ (78. l.)

Így tehát a szerző neve nem a címlapon, hanem, mintegy aláírás gyanánt, a munka legvégén fordul elő. Mindezek alapján kétségtelen, hogy a kéziratos bejegyzéssel szemben ennek a nyomtatott szövegnek kell igazat adnunk: a *Schedium* szerzője BLASKOVITS JÓZSEF és az MILLER munkái között helyet nem foglalhat.

Végül érdemes néhány szót szólni a szerző, BLASKOVITS JÓZSEF életéről, aki nemcsak szorgalmas szakíró, de a magyar selyemtenyésztés egyik érdemes úttörője is volt. SZINNYEI egy gyászjelentés alapján, ami a Nemzeti Múzeum gyászjelentés-gyűjteményében található, EBECZKI BLASKOVICH JÓZSEFFEL (1772—1849) azonosította, ez azonban téves. — A KLOBUSICI BLASKOVITS-családból származott, születésének éve ismeretlen, de bátyja 1749-ben született.⁴ A család Pest megyében élt s József itt tanulta ki a selyemtenyésztés és feldolgozás mesterségét, talán MAZZUCATO ÁGOSTON óbudai műhelyében. 1786-ban előkelő közönség jelenlétében tett tanúbizonyosságot az e mesterségben elért ügyességéről. Kevéssel utóbb a Bánságba, a magyarországi selyemtenyésztés központjába költözött s előbb Arad és Békés megyéknek lett selyemtenyésztési felügyelője, majd az egész Bánság selyemtenyésztési igazgatója. Ebben a hivatalában hasznos munkát végzett a selyemtenyésztés fellendítése érdekében. 1790 körül Békéscsabán maga is selyemgyárat alapított, ahol legombolyító-, fonó- és festőüzem működött s az Itáliából hívott mesteremberek segítségével hét szövőszéken dolgoztak. Üzeméről HORVÁTH MIHÁLY azt írja, hogy ott „igen sok szalag s más kelme is gyártatott, mik mind színökre, mind tartósságokra kiállották a külföldivel összehasonlítást; egyebek közt egy igen szép asztalterítőt készített e gyár az Arad megyei gyűlési terem számára“.⁵ Üzeme azonban már 1795 körül megszűnt s ekkor Nagyváradon a megyei nemesség támogatásával újabb selyemgyárat állított fel, de ez sem működhetett sokáig. BLASKOVITS utolsó irodalmi munkája 1872-ben jelent meg; halálának ideje ismeretlen.

SZINNYEI 14 önálló munkáját sorolja föl s bibliográfiáját a következő adatokkal pótolhatjuk: BLASKOVITSnak egy cikke megjelent a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben (1802. 3. füzet). A *selyemtenyésztésnek módjáról* szóló munkájának, amint azt SZINNYEI is említi, egy második kiadása is megjelent Budán, 1796-ban. Csakhogy a második bővített kiadásnak a címe megváltozott: *Tanítás a selyemnek származásáról, s hasznairól*. Második s meg szaporított kiadás. 1795 esz-

⁴ KEMPELEN: Magyar nemesi családok. 2. köt. Bpest, 1911. 236. l.

⁵ Az ipar és kereskedelem története Magyarországon. Buda, 1840. 216. l.

tendőben. Budán nyomtattatott a Királyi Universitásnak betűivel. Ennek a munkának csupán egy csonka példánya található a Múzeum könyvtárában.

KÓSA JÁNOS.

Ernst Lajos gyűjteményének árverése. ERNST LAJOS ERNST MÓR dúsgazdag nagyvállalkozó fia volt. Érdeklődése már fiatal korában a művészetek és művészettörténelem felé fordul. Beutazta Európát és mindenhol a magyar művészet adatai után kutatott. Az idegen nemzetek művészeinek kutatása közben is a magyar vonatkozásokat kereste és amikor gyűjteményét kezdte összeszedni, az értéktárgyakat, műkincseket magyar vonatkozásuk szerint csoportosította. Ha Tintoretto-képet vásárolt, a festmény témája Szent István volt. Ha értékes könyvet keresett, Corvin-kódexet kutatott fel és az ősi magyar könyvnyomtatás legszebb példányaikat gyűjtötte egybe. Nagy szeretettel vásárolta a közép- és újkori okleveleket, a XVI. és XVII. századi magyar történeti vonatkozású kéziratokat, címeres nemesleveleket. Egy-egy árverésen mindenkit túllicitált, csak azért, hogy egy-egy műtárgy, kézirat vagy könyv birtokába kerüljön. Szenvedélyesen bújta a mult század magánkönyvtárait, régi szerkesztőségek kéziratgyűjteményét, hogy az irodalom és művészet vezéralakjainak kézíratait és első kiadású könyveit megszerezhesse. 1912-ben építette apja a Nagymező-utca 9. számú házat. Fia kívánságára az első emeleten múzeumhelyiségeket építettek, mely a klasszikus magyar festőművészek előkelő bemutatóhelye lett.

A gazdasági válság hullámai ERNST LAJOST is elértek. Barátai és a nagyközönség még nem igen sejtették, hogy anyagi gondokkal küzd. Pénzzavarba jutott és jelentős pénzkölcsönöket volt kénytelen felvenni. A kölcsönöket visszafizetni nem tudta és az egykor dúsgazdag ember vevőt keresett magángyűjteményére. ERNST LAJOS az államnak is vételre ajánlotta értéktárgyait. Történeti gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumba letétbe helyezte, ahol az 1933-ban kiállításra került. A kultuszminisztériummal a vételi tárgyalások megindultak, adás-vételi szerződés megkötésére azonban sor nem jutott, ERNST LAJOS a válságot nem élte túl, 1937. április havában meghalt. Párját ritkító gyűjteményének legnagyobb része a m. kir. Postatakarékpénztárban elzálogosított.

ERNST LAJOS gazdag magánmúzeumának kódex-, könyv- és kéziratgyűjteménye az Ernst-múzeumban 1939. február havában került a m. kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának rendezésében kalapács alá. Ilyen árverés, vagy csak ezt meg is közelítő kollekción alig került Magyarországon eladásra. Az árverés kilenc napig tartott. Az aukció katalógusában 2805 tétel szerepelt 278 oldalon, összesen

35.868 P kikiáltási áron. 1923 tétel kelt el 43.708 P-ért. 805 tétel eladatlan maradt.

Az eladásra került tárgykörök és azok nevezetesebb darabjai:

1. *Kódexek:*

Mantuanus Corvin-kódex (kikiáltási ára 8000) eladási ára 10.400 P;
Frontinus Strategematicon XV. sz. hártakódex (800) 900 P.

2. *Közép- és újkori oklevelek:*

A gyűjtemény a XIII. század közepétől a szabadságharc végéig sok kiváló és értékes darabot tartalmazott. Pl. IV. Bélától, Erzsébet királynétól (IV. László neje), Nagy Lajostól, Erzsébet királynétól (Károly Róbert király özvegye), Zsigmond királytól, I. Ulászlótól, Mátyás királytól, II. Ulászlótól, I. Ferdinándtól.

3. *Címeres nemeslevelek:*

Ezek száma megközelíti a százat. Oly mennyiség, aminő magángyűjteményben eddig nem igen volt. Miniaturfestményeik miatt műtörténeti szempontból is becsesek. Nevezetesebbek: I. Ferdinánd, II. Ferdinánd és III. Ferdinándtól, I. Lipóttól, Mária Teréziától, II. Józseftől. Legnagyobb rész magyar királyi és erdélyi fejedelmi festett címerképpel ellátott példányok voltak. Akadt köztük egykori érdekes hamisítvány is.

4. *Erdélyi vonatkozású iratok:*

Izabella királyné, János Zsigmond, Bethlen Gábertól kezdve az összes erdélyi fejedelmek, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, Ocskay László, Andrássy István, Károly Sándor stb. kuruc tábornokok, részben sajátkezű levelei, oklevelei, követjelentései és utasításai.

5. *Írók, tudósok, művészek kézíratai és levelei:*

Magyar írók, tudósok, művészek, muzsikuskok leveleiből ekkora és ilyen értékes sorozatokat csak országos gyűjteményeinkben lehet találni. Alig van nagyjaink között olyan, aki ne lenne képviselve. Egyik-másik a kézírások, levelek egész tömegével. Pl. Ady és Petőfi adalékok, Arany János és felesége, Bajza József, Balassa Bálint, Batsányi János, Bessenyey György, Bolyai Farkas, Csiky Gergely, Fáy András, Garai János, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Horváth Mihály, Kazinczy Ferenc, Kiss József, Kisfaludy Károly, Kemény Zsigmond, Kölcsény Ferenc, Mikszáth Kálmán, Révay Miklós, Sárosy Gyula, Szigligeti, Tompa Mihály, Vajda János. A színészet képviselői közül: Buljovszky Lilla levelezése, levelek, iratok, nyomtatványok kb. 60 darab (Jászai Mari, Paulay Ede, Szentpétery, Tóth József, Fedáktól), Prielle Kornélia levelezése kb. 300 darab (Csillag Teréz, Jászai Mari, Jókainé, Pálmai Ilka, Szigeti József, Ujházi), Egressy Gábor iratai kb. 500 darab. A zene és festészet képviselői közül: Erkel, Lehár, Reményi és Volkman; Barabás, Benczur, Fadrusz, Feszty, Ferenczy, Izsó Miklós, László Fülöp, Kupeczky, Mányoky, Lotz, Munkácsy, Markó Károly, Zichy Mihály.

A nyomtatott könyvek csoportjában is nagy számmal találunk tipográfiai és irodalmi ritkaságokat.

6. *Ősnyomtatványok:*

Aquinoi Tamás Summa angelica Nürnberg, 1492. (60) 125 P; Bellovacensis Vincentius díszesen illuminálva, XVI. századi magyar jegyzetekkel. Velence, 1494. (120) 390 P; Cassianus Basel, 1485. (50) 70 P; Dante Alighieri Divina commedia Velence, 1499. (80) 145 P; Hugo cardinalis Tertia pars operis 1500 körül (20) 30 P; Niger Franciscus Modus Lipcse, 1497. (50) 70 P; Plinius Secundus Velence, 1499. (40) 60 P; Niger Franciscus Grammatica Basel, 1512. (250) P; Schedel-Hartmann nagy világkrónikája, Haller János példánya. Nürnberg, 1493. (200) 300 P; Versor Johannes Super donato. Heidelberg, 1489. (150) 270 P; Tibullus Catullus & Propertius cum commento Velence, 1493. (100) 130 P.

7. *Régi magyar könyvtár:*

Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű művek: Bojthi Gáspár Exequiae Principales Az az . . . Gyulafehérvár, 1624. (15) 20 P; Káldi György Szent Biblia Bécs, 1626. (60) 80 P; Káldi György Az Vasárnapokra . . . Pozsony, 1631. (50) 70 P; Kopcsényi Márton A Boldog Szűz . . . Bécs, 1631. (12) 16 P; Prágai András Fejedelmeknek Serkentő . . . Bártfa 1628. (40) 50 P; Páriz Pápai Ferenc Dictionarium . . . Lőcse, 1708. (40) 76 P, Mikes Kelemen példánya volt; Tasi Gáspár Elméneknek . . . Bártfa, 1639. (24) 30 P; Tolnai F. István Igaz keresztyéni . . . Kolozsvár, 1679. (30) 40 P; Veresmarti Mihály Intő s tanító . . . Pozsony, 1639. (16) 20 P.

Magyarországon megjelent idegen művek: Felvinczi Alexander Cum bono . . . Debrecen, 1683. (8) 8 P; Geleji Katona Praeconium Evangelicum . . . Gyulafehérvár, 1638. (80) 100 P.

Magyar szerzőknek külföldön megjelent művei: Apáti Nicolaus Vita Triumph . . . Amsterdam, 1688. (12) 13 P; Czvittinger David Specimen . . . Frankfurt, 1711. (24) 32 P; Otrokocsi Foris Origines Hungaricae . . . Franeker (24) 30 P; Nadányi Johannes Florus Hungaricus . . . Amsterdam, 1663. (5) 5 P; Pázmány Péter Diatriba Theologica . . . Grác, 1605. (60) 88 P.

8. *Magyar szerzők sajátkezűleg dedikált és*

9. *Híres magyarok könyvtárából származó ex librises vagy sajátkezű névalátrással ellátott könyvek.*

Sok kultúremler sajnálja, hogy ERNST LAJOS gyűjteménye nem maradhatott együtt. Megnyugtató azonban az, hogy az árverés egész ideje alatt nemcsak a főváros, hanem a vidéknek legtöbb nyilvános gyűjteménye képviseltette magát és valamennyi arra törekedett, hogy saját gyűjteményének szervesen kiegészítő részét megszerezhesse. Ez legjobban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának sikerült, amely erre a célra a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól a rendes javadalmon kívül 20.000 P-t kapott.

GÁSPÁR MARGIT.

A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén. A könyv optikus jeleket hordozó lapok összessége, melynek szoros tárgyi meghatározottsága és a tábla, fedél- vagy borítéklap által képviselt külső térbeli zártsága van. Éppen a lapoknak ez az egy tárggyá való összekötése az, ami a jellegzetes külső könyvszerűséget meghatározza és a zárt alkatú könyvet minden más nyomtatvány lazaságával és nyíltságával szemben élesen megkülönbözteti. A fedél valóban nemcsak átfogja, óvóan bezárja és összefogja a könyv lapjait, hanem azokkal együtt alkotja a könyv anyagi és tárgyi valóságát.

Kifelé és kifeléleg a könyvet mint tapasztalati tárgyat és sajátos kialakítottságú anyagi valóságot: a köntöse képviseli. A könyv külső, határoló felületén mindig bizonyos alaki és anyagi-minőségi meghatározottságok ömlenek el. Ez utóbbiak közül a legfontosabb szerep kétségkívül a színeket illeti meg.

A külső köntös színének kérdése alapján más természetű, mint a könyv belsejéé. Ez utóbbinál a jelentéstolmácsoló optikus jelek lehető legkönnyebb felfoghatóságáról van szó s színesztétikai mozzanatok csak igen szűk korlátok közt érvényesülhetnek. A könyv exteriőrén: védően határoló és azt kialakítottságában mintegy művészi valóságként is megjelenítő külső régiójában viszont csak alárendelt szerepe lehet a jelölésre legalkalmasabb fehér-fekete színek megvilágítási különbségének. Más oldalról azonban annál tágabb tere nyílik a színek tetszőleges alkalmazásának, még pedig mind a könyv tárgyi valóságát hangsúlyozottan kiemelő, mind szellemi jelentését a színek érzelmi veledőjével összekapcsoló — e tekintetben már művészi — színhasználat terén.

A könyv köntösének színe kétféle természetű: esetleges, vagy céltudatosan alkalmazott lehet. Az első nem más, mint az éppen alkalmazott külső határoló lap anyagának a színe. A másodiknál, vagyis a céltudatos színalkalmazás eseténél az anyag általában alárendeltebb szerepű: mint bizonyos színminőség jön számításba, kerül felhasználásra.

A könyv külsejének művészi kialakításával összefüggő, sokrétű és különböző természetű optikai kérdések között elsőrendű fontosság illeti meg a fedelet alkotó anyagok tapintási és színesztétikai, valamint látásérzeti kapcsolatát. Nyomatékosan kell hangsúlyoznunk, hogy a könyv köntösének a színe sohasem mint merő felületszín, hanem mindig mint valamely anyag színe vagy színezete jön tekintetbe s merő színként szemlélve is csak mint a könyvre érzékileg és érzelmileg is rámutató tényező nyilatkozik meg.

A színek alkalmazásában bizonyos célszerűségi és esztétikai korlátok érvényesülnek. Így elsősorban is a fedél természetes rendelteté-

sére: az enteriőrt befoglaló és védő mivoltára kell tekintettel lennünk. A célszerűségi szempont erős, tartós és tisztán maradó fedelek és borítékok alkalmazását teszi szükségessé. E célszerűségi kívánalomnak nyilván a fekete felé hajló semleges szürke színek, de még inkább a barna szín telített árnyalatai felelnek meg.

Tekintetbe kell vennünk az egyes anyagok tapintási, fényelnyelő, tükröző és fényszóró tulajdonságait is. Lényegesen eltérnek egymástól a csiszolt, fémes, üveges, bársonyos, bolyhos, selymes, vagy a likacsos, szálkás, rostos, recés és érdes felületek színeződései. Meghatározott kialakítottságú anyagi felületnek sajátos, minőségileg egyenértékű színek felelnek meg. Ilyen anyagok természetes színét nem tanácsos megváltoztatnunk; vagy ha már megváltoztattuk volna: úgy telítettségi fokozatokat eltolnunk. Éppen az anyag tapintási úton is ható felszíni alkata az, ami csak meghatározott irányú „színhangolódot” tesz lehetővé. A papír az az anyag, mely a színeket szinte kivétel nélkül természetes könnyedséggel hordozza.

A színeket a könyv külső köntösén részben öncélúlag, mint elemi esztétikai tényezőket, részben pedig mint tárgyi valóságuk iránti érdeklődés felkeltésének szenzációgerjesztő eszközét használjuk. E két szempont magasabb fokon összeolvad s mint bizonyos önálló rangú művészi valóság alakító tényezője nyilatkozik meg. A művészi megalkotottságú könyv külső tetszetőssége, választékossága, alakja és anyagi mivoltának összehangoltsága mély hangulati megfelelést tükröz az általa hordozott szellemi tartalommal. Kiemeljük, hogy a könyv művészi valóságának a szín még a legegyszerűbb esetben sem kizárólagos, csupán egyik esztétikai tényezője, mondhatnók felépítő és megjelenítő eleme. A továbbiakban ez elemi szerepében világítjuk meg.

Bármilyen színű lehet valamely könyv külső köntöse, hiszen a színadás egyéni választásunk önkényétől függ. Azonban mégsem közömbös, vajjon milyen színűvé alakítottuk ki a könyvet. Ugyanis a könyv külső, formai meghatározottsága (nagysága, alakja, testessége, egyszerűen plasztikus kialakítottsága) és anyaga, valamint szellemi természetete többé-kevésbé — bár nem döntő módon — összefüggnek a szín minőségével. E vonatkozásban a színek sajátos kísérő hangulatát és érzelmeltő hatását kell mindenekelőtt figyelembe vennünk. Ezzel tulajdonképpen azt mutatjuk ki, milyen érzékmögötti hatás nyilvánul meg a színminőségek által.

A goethei színek pluszoldala (sárga, piros-sárga, sárgáspiros) elevenen és lendítően, minuszoldala (kék, piros-kék, kékespiros) sóvárgóan és lágyan hat. A sárga meleg, derűs, ösztönző és szétáradó; a kék viszont hideg, távoli, üres és szomorú szín. A piros magasfeszültségű és beteljesült. A kékespirosban és a piros-kékben mély, belső nyugtalan-

ság lüktet. A sárga és a kék vegyületén: a zöld színen béke és egyensúly ömlik el.

Azonban nemcsak az egyes alapszínek mutatnak bizonyos jellemző alapsajátosságokat: egy-egy szín árnyalatai és átmenetei is az érzéki és hangulati minőségek szinte kimeríthetetlen gazdagságát tükrözik. Így beszélhetünk finom, nemes, könnyed, lomha, alantas, súlyos és visszataszító színekről egy-egy alapszínen belül. A telítettségi fokozatoknak is nagy jelentőségük van. Ez értelemben az inkább fehérrel vegyített magas színek zártak, hűvösek és szétfolyóak. A feketétől átítatott mély színek viszont barátságosak, melegék és tömör csendűek.

Az sem közömbös, vajjon milyen idomú felületen ömlik el a szín. Körben a kék elmélyül, háromszögben a sárga sárgábban hat, párhuzamos oldalú négyszögben a piros feszültebben lobog. A színes vonalak fokozottan kifejezik a gömbölyűségben és hajlékonyságban rejlő meleget. Az egyenesek hidegséget, és a tört, szaggatott vonalak hevességet, indulatosságot tolmácsolnak.

A színek sajátos hangulatkisugárzó tulajdonságával függ össze, hogy mind szenzációkeltésre, mind jelképes, művészi érzelem kifejezésre alkalmasak a könyv külső köntösén alkalmazva. Természetesen tekintetbe kell vennünk az egyéni színfogékonyságot is. Másképpen reagál a színekre a vizuális típusú, a kezdetleges, a műveletlen, a magas műveltségű és kifinomult ízlésű ember.

Hogyan alkalmazzuk tehát a könyvművészetben a színeket? Elsősorban természetesen az anyag igényeit kell honorálnunk. Az anyag sohasem passzív s önkényesen, tetszőlegesen felhasználható valami, amiből azt csinálhatunk, amit csak akarunk. Az anyag követelményeihez alkalmazkodva mindig szerves műalkotás kerül ki a művész kezéből. Vannak komoly és ünnepélyes, kényes és előkelő, közömbösen semmitmondó, valamint könnyed és közvetlen tapintású és színű anyagok (bőr, selyem, vászon, papír stb.).

Igen fontos, hogy a színezet ne mondjon ellen a könyv külső és belső célszerűségének. Hiszen a könyv sohasem önmagában vett valóság: a használó, olvasó emberre utal, s akkor létezik igazán, ha a használó sajátos módon összefügg, egybekapcsolódik vele.

Végül a könyv lényegének: az általa hordozott nem érzéki tartalomnak, a szellemi jelentésnek is kisugározva hatnia kell a külsőre, annak szerkezeti és érzéki-tapasztalati valóságára. Az a követelmény, hogy művészi kialakítottságában: színében is valamiképpen a külső pszichogramma legyen a belsőnek.

Különösen az utóbbi követelmény kielégítésében áll szinte határtalan sok lehetőség a könyvművész rendelkezésére. Fontos, hogy amit

a könyv belsőleg kifejez, azzal a szín valamiképp lényeges: jelképi és hangulati összefüggésben álljon. Különösen költői műveknél lehet a külső érzéki és a belső, érzelmi színezet összefüggését megteremteni. Ámde nemcsak itt, hanem bármilyen más érzelmenélküli szellemi tartalmú műnél is ki lehet fejezni színekben a szellemi tartalom valamely minőségét: így pl. zártságát, megkülönböztettségét vagy könnyedségét.

A könyv köntösének színe jelentős szerepet játszik bizonyos számú könyvek rendezett egészében: a könyvtárban is. Mint ahogy nem közömbös, milyen nagyságú és vastagságú könyveket helyezünk el egymás mellett a polcsorokon: úgy tekintetbe kell vennünk bizonyos mértékig a színeket is. Az ellentétes színek és díszítések összehangolására törekedve, mind komoly és ünnepélyes, mind nyájas és vidám könyvtár-enteriőrök alakíthatók ki.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

A röpirat. SZILY KÁLMÁN „*A magyar nyelvújítás szótára*“-ban (Bp. 1902) említi, hogy KUNOSS ENDRE 1835-ben kiadott *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, melyek... a' magyar beszédben... használtatnak* című magyarító szótárában „a flugschiftra még nem ismert magyar szót, noha (Jelenkor, 1832 : 424) megvan már a röpkeirat“ HELMECZYTŐL. SZILY ugyanitt azt írja, hogy SÁNDOR ISTVÁN *Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez* (1803) a broschurt „vakarékkönyv“-nek fordítja. A röpirat szót SZILY 1838-ban szótározza a *Magyar- és Német zsebszótár, közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság*“ c. mű nyomán. (SZILY i. m. 279. l.) KUNOSS állítását már a Sándor István-féle adat is erősen kétségessé teszi, különösen, ha meggondoljuk, hogy a XVIII. század második felében milyen töméntelen sok röpiratot hoztak be egyrészt külföldről, másrészt, hogy nálunk is mennyire elterjedt „műfaj“ volt! Panaszkodik és botránkozik is ekként a kor lelkiismerete, ALEXOVITS VAZUL pálos atya — írván —: „Elborította, szerelmes atyámfia, Édes Hazánkat egy egész tengere a kereszténytelen *Brozsuráknak*“ (!) ... (*A könyvek' szabados olvasásáról*... Pest, 1792. 7—8. l.)

Így aztán nem is csoda, ha XVIII. századi nyelvünkben a pamfletnek több magyarításával találkozunk. Ilyen többek között a Batsányi-féle meghatározás: a „*serkentő levél*“. Az ú. n. kassai *Magyar Museumban* BESSENYEI propagatív munkáiról ír így: „Hasonló szándékkal és igyekezettel írta Bessenyei a' Magyar Nézőt, és a' Magyarság *serkentő Levelet* is; melly két kis darabjával mind szép elméjének, mind fő-képpen Magyar Nemzete' és Nyelve' hasznán fáradhatatlanul szorgalmatoskodó nemes szívének, minden igaz Hazafiak előtt örök betsületet szerzett“. (115. l.) — A röpirat ősei közül érde-

mes még idéznünk BENYÁK BERNÁTTÓL a „*röplevéllké*“-t. (V. ö. TAKÁTS SÁNDOR: *Egy elfeledett nyelvújító*. Nyr. 1901. 421. l.) TAKÁTS szerint „1774-től fogva megjelent műveiben“ él e szóval. — A XIX. század elején VERSEGHY FERENC az ő eredetieskedő nyelvérzéke szerint egyszer „*repdeső könyv*“-nek, máskor „*röppülő írás*“-nak nevezi a röpiratot. „Tele voltak a' *repdeső könyvecskék* ama valóban sükertelen rágalmozásokkal, hogy e' szerzetesek (t. i. a jezsuiták) nem egyebek, a' babonáknak, az előítéleteknek, a' tisztátalan Religiónak, a' henyé életnek, az erkölcstelenségnek fészkeinél“, holott folytatja „csak angyalok voltak még is azokhoz képest, akik ökök *röppülő írásaikban* legyalázták...“ stb. (V. ö. HORVÁTH KONSTANTIN: *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ története... Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819—1822*. Veszprém, 1937.* 318. l.)

CLAUSER MIHÁLY.

A sortöltő jel. XVIII. századbeli nyomtatványokban figyeltem meg, de — minthogy a betűkészletek, vagy matricák hosszú életűek voltak —, bizonyára megvolt a sortöltő jel XVII. századbeli magyar nyomtatványokban is. Olyankor alkalmazta a nyomdász, amikor a sor utolsó szava nem ért ki a sor széléig, az új szó első szótagja pedig már nem fért bele a sorba. A nyomdász ezzel a szedés tűkre szélének a hézagait akarta eltüntetni. Ilyen sortöltő jelet találunk a kassai nyomda következő nyomtatványában: *Nagy Emlékezetű PETRARCHA FERENCNEK A' jó, és gonosz Szerencsének Orvoslásáról írott két könyvecskéje*... Ny. Akadémiai Betűkkel, 1720., továbbá a következő nagyszombati nyomtatványokban: GÁNÓTZI-HORVÁTH: *Emberi okosság*, 1764, PÁZMÁNY: *Prédikációk* 1768.

A sortöltő jel egyenes vonal, amely a végén felkunkorodik és önmagára visszahajlik.

Szedés alkalmával gyakran megtörtént, hogy a sor végére kerülő szó csak egy betűvel volt több, vagy kevesebb, mint amennyi egy sorba belefért. Ha kevesebb volt, ezen könnyű volt segíteni a sor „átlövésével“, ritkításával. Ha több volt, némely nyomda a nazalizáció jelének a betű felett való alkalmazásával segített magán: *ně, semit, munkálód-nűk* (VITRINGA—M. V. B. F.: *Lelki élet* Frankfurt, 1712), — *Lisbonábā, javábā* (VETSEI: *M. Geogr.* Nagykároly, 1757), *mōdhattya, vagyō nē* (... PETRARCHA FERENCNEK... *könyvecskéje*, Kassa, 1720).

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Hogyan csaltak régen a könyvtárosok? GEORG PAUL HÖNN, D. F. S. G. Rath- und Amtmann in Coburg, a XVIII. században lexikont állított össze; ritka és a maga nemében kivételes tárgykorú

lexikont, nem érdektelenebb témákról, mint az emberi hitványságokról, visszaélésekről és csalásokról. Lexikonának címe: *Betrugs-Lexikon, worinnen die meisten Betrügereyen in allen Ständen nebst denen darwider guten Theils dienenden Mitteln, entdeckt von* GEORG PAUL HÖNN. — Csak a második kiadását ismerem, amely Coburgban jelent meg 1761-ben. Bennünket, könyvtárosokat főként ama fejezetei érdekelnék, melyekben könyvtáros őseink, továbbá a könyvkereskedők, könyvkiadók, valamint a nyomdászok csalafintságait leplezi le. Ez alkalommal a könyvtárosok régi bűneit idézzük vissza HÖNN lexikona alapján.

HÖNN szerint a XVIII. században *Bibliothecarii betrügen*: 1. Ha azoktól az utasoktól, akik a vezetésük alatt álló könyvtárat meg akarják tekinteni, több pénzt követelnek, mint amennyi méltányos; viszont ha az utasoknak az érdeklődése nem túlságos nagy, a felénél kevesebbet is szívesen elfogadnak. 2. Ha az idegenektől elfogadták a beléptidíjat és aztán mégsem mutatnak meg nekik mindent (mert az idő rövideje miatt lehetetlen és esetleg értelmetlen utasok nem is kívánják) és nem is mutatják meg hűen a legkiválóbb darabokat, a szekrényeket sem mind nyitják ki. 3. Ha azoknak, akik a könyvtárból könyvet kölcsönöztek ki, a könyv visszaadásakor a térítvényt nem adják vissza és egy bizonyos idő múlva a térítvény erejénél fogva még egyszer követelik a könyvet, maguk pedig elsikkasztják. 4. Ha azokban az órákban, amelyekben kötelesek a könyvtárban megjelenni, nem jelennek meg pontosan és vagy magánügyeik után járnak, vagy — amint az egyetemeken meg szokott történni — ezalatt az idő alatt a diákokkal lumpolnak és kifogásul mindenféle akadályoztatásokra hivatkoznak. 5. Ha a könyvek jó kiadásait (editiones) kicserélik, vagy a teljes és hibátlan példányokat csonka és hibás példányokkal helyettesítik. 6. Ha a könyvtárban található *Instrumenta mathematica*-t mindennapi szükségleteikre használják föl s amikor az elromlik, azt mondják, hogy már azelőtt is ilyen volt. 7. Ha jóbarátaiknak titokban és a szabályok ellenére könyveket lakásukra kikölcsönöznek és megengedik, hogy azok a könyveket a naponkénti forgatással elnyúzzák. 8. Ha abból a pénzből, amelyet új és a könyvtárban még meg nem lévő auctorok beszerzésére alapítványul kaptak, valamit elsikkasztanak, olyképen, hogy a könyveket olcsóbban vásárolják meg, mint elszámolják. 9. Ha azokat a könyveket, amelyek két vagy több példányban vannak meg a könyvtárban, elviszik és a maguk javára értékesítik. 10. Ha nem vezetnek rendes katalógust a könyvtárban található könyvekről, hogy aztán egyes könyveket annál könnyebben elsikkasztthassanak. 11. Ha azoknak, akiknek akarják, gyakori belépést engedélyeznek a könyvtárba, má-

soknak pedig, akikkel nincsenek jóviszonyban, költött ürügyek alatt egyáltalán nem engedik meg a belépést, vagy a kívánt könyvet nem adják a kezükbe. 12. Ha a könyvtárba csak olyan könyveket szereznek be, amelyek az ő hivatásuknak (szakjuknak) szolgálnak, tekintet nélkül arra, hogy közönségüknek szükséges-e az, vagy sem. 13. Ha azokkal a könyvkereskedőkkel és könyvkötőkkel, akikkel összeköttetésben állanak, titokban paktálnak, megegyeznek, hogy a tőlük vásárlandó könyveket nekik olcsóbban számítsák, emezek pedig olcsóbban kössék be, viszont ezek kárpótolják magukat azokon a könyveken, amelyeket a közkönyvtár számára adnak el és kötnek be.

Ez ellen a tizenhárom bűn ellen HÖNN azt javasolja, hogy a könyvtárnok számára különleges *Instructiot* kell adni, miként vezesse hivatalát és intézze ügyeit, miféle könyveket vásároljon a könyvtár számára és hivatalbalépésekor kötelezni kell arra, hogy a könyvtárat időnként vizsgálja felül, vajjon minden rendben megy-e benne és végül a könyvtárnoknak évenként el kell számolnia a bevételről és a kiadásról. E javaslatánál HÖNN hivatkozik a következő műre: SPATENS: *Teuttische Secretarial-Kunst*. P. IV. p.1982. TR. Z.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Dragutin Kniewald: Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődy. A Jugoszláv Művészeti és Tudományos Akadémia kiadása. Zágráb, 1940. I + 45—84. l. 36 facsimile.

KNIEWALD ebben a művében azt a misekönyvet dolgozta fel, amely mind liturgikus, mind művészi szempontból csúcspontot jelent a horvátországi liturgia és festőművészet történetében.

A misekönyv jelzése a zágrábi székesegyház könyvtárában 354, nagysága 405/300 mm. Tartalmaz 296 fínom, fehér, síma pergamen fóliót. A liturgikus szöveg gót betűkkel van írva. A szöveget majdnem minden lapon díszes képek keretezik. A misekönyv külseje szintén nagyon díszes: ezüst díszítésű fekete bársonykötés. A fedőlapnak mind a két oldalát aranyozott ezüst medaillonok díszítik. Ezek közül minket magyarokat különösen megörvendeztet az első fedőlapon Szent István, Szent Imre, Szent László, a zágrábi püspökség alapítója, és Salamon király.

A misekönyv tartalma a következő: 2—7 fólió: kalendárium, 8. fól. — *Asperges* kottával, 8'19. fól. — *Glória*, 9. fól. — *Credo*, 10/11'. fól. — *praeparatio ad missam*, 12. fól. — *Ordo in diuiniis officiis celebrandis*, 15—30. fól. — *Ordo Missae* (37-től római számok vannak), I. fól. liturgikus órák *de tempore*, CLIII. *de Sanctis*, CCXXXVII-től votív misék. A misekönyv kimondottan Zágráb számára készült. A szerző ezt azzal bizonyítja, hogy kétszer előfordul a *zagradiensis* szó. Ennél nyomósabb érve az, hogy a misekönyv nem a szokásos római misszálék szerint, sem *secundum usum et ritum Hungariae* készült, hanem félreismerhetetlenül magán viseli a régebbi zágrábi szertartások és misekönyvek jegyeit. De mint a külsején, éppúgy belül is találunk magyar vonatkozásokat: a CXCVII. fólió Szent István király miséjét tartalmazza díszes iniciáléval.

Az értékes kódex készítettöiként három főpapot kell megemlíteni. GEORGIUS DE TOPUSKO 1476—91-ig zágrábi kanonok, majd haláláig, 1498-ig OSWALD püspök suffraganeusa és Topusko cisztercita apátság restaurálása miatt annak címzetes apátja. Nevezik még GEORGIUS DE

MILETHINCZnek is. Címere: hat sugarú fél csillag felett fél oroszlán, amit régebben KÁLMÁNCSEHI címerének tartottak. A misekönyvnek ő készítette el egész szövegét és díszítéséhez német festőket alkalmazott, akikről 16 művészi kép van a misekönyvben, mindegyik az ő címerével díszítve. Halála után (1498) a misekönyv díszítése szünetelt addig, amíg ERDŐDY SIMON nem került a zágrábi püspöki székbe. Hogy a bőkezű főpap ERDŐDY SIMON volt, azt a díszítéseken található címerből állapítja meg KNIEWALD. Hogy valóban SIMON püspök címere-e, arra vonatkozólag megoszlanak a vélemények. Tudniillik a BAKÁCS (BAKÓCZ)-ERDŐDY-családból 1510—1543-ig hárman viselték a zágrábi püspök címét: TAMÁS, JÁNOS és SIMON. VARJÚ ELEMÉR és DR. HOFFMANN EDIT TAMÁSÉnak, DANKÓ JÓZSEF pedig JÁNOSÉnak tartja a címet és így a művészi munka folytatását is. KUKULJEVIĆ, J. K. TKALČIĆ és velük KNIEWALD azt állítják, hogy a misekönyvvel kapcsolatban szóba jöhető zágrábi püspök csak ERDŐDY SIMON lehet, aki 1518—1543-ig volt Zágráb püspöke. A címer: kék mezőben álló, összetört fél kerék, felette fél szarvas, az egész felett mitra. ERDŐDY SIMON olasz művészetet foglalkoztatott. Ettől az iskolától szintén 16 kép van a misekönyvben. Végül a kész művet művészi kötésbe MIKULIĆ zágrábi püspök (1688—1694) foglaltatta. Tehát a fekete-bársony kötésre alkalmazott aranyozott ezüstmedaillonok az ő ízlését és bőkezűségét dicsérik.

A kódexben található díszes képeket illetőleg KNIEWALD két iskolát különböztet meg: korábbi német és későbbi olasz iskolát. A német iskola még a gótika szférájában élt, de dolgoztak ISRAHEL VAN MECKENEM, akitől a többiek átveszik a keretek ornamentikáját, továbbá E. S., P. W. és I. A. mesterek. KNIEWALD megállapítja, hogy a német iskola képei rokonságot mutatnak GEORGIUS DE TOPUSKO MR 170 jelzetű misekönyvében található díszítményekkel. Dolgozott még JOHANNES-HANS PICTOR ALMANUS, akit KORVIN JÁNOS is foglalkoztatott. A német iskola alkotásaira jellemző a színek élénksége, gyümölcs-, virág- és állatmotívumok. Ez az iskola alkotta a kódex legremekebb képét Szent György lovagról, Georgius de Topusko védőszentjéről, a hollandiai I. A. mester művei alapján. A német iskola 1502 előtt szüntette be munkáját.

Az olasz iskola 1518 után folytatta a kódex díszítését a XVI. század kezdetének renaissance szellemében, de 1526-ban be is fejezte, mielőtt a misekönyv díszítésének végére ért volna. E befejezetlenségnek a szerző megállapítása szerint a legnagyobb valószínűség szerint a mohácsi csatavesztés az oka. Az olasz iskola munkájára jellemző, hogy a liturgikus szöveget körülvevő keret nagyon tarka; finoman kidolgozott miniatűrök díszítik. Az olasz festők egy séma szerint dolgoztak

és elmaradhatatlan náluk a BAKÁCS—ERDŐDY-címer. Feltűnő az olasz miniátor szeretete a természet iránt. Igen gyakran szerepel a földi eper virágjához hasonló öt szíromlevelű virág. A CXXXVII. fólión látható C. J. monogrammos címer elárulja az olasz művészt: JULIO CLOVIÓT. CLOVIO 1524—26-ig II. Lajos udvarában élt és a mohácsi vész után visszatért Itáliába, mert ERDŐDY SIMON nem tudta foglalkoztatni. KNIEWALD szerint ERDŐDY SIMON címerével díszített lapok 1524—26 között készültek Budán. Megállapítja a szerző, hogy CLOVIÓRA a korvinák közelében való tartózkodás jó hatással volt. Jónévű mester lett, akit kortársai a miniatúrfestészet Ráfaelének és „új és kis Michelangelo“-nak neveztek. De ma bűnéül róják fel, hogy nem tudott különbséget tenni festő és miniátor között. CLOVIÓRA a korvinákon kívül hatott CHRISTOPHOROS DE PREDIS, ANTONIO DA MONZA és Mátyás királynak ma Brüsszelben levő misszáléja ATTA-VANETÓL.

Tehát a 354 jelzetű zágrábi misekönyv miniatúrei kapcsolatban vannak a XV. századi magyarországi festőművészettel a német iskola révén, a XVI. századeleji olasz festészettel, a kötésen ismét a korvinák hatása verődik vissza. Mind a két iskola az Úr Jézus életének jeleneteit vette tárgyul. A képek nagy művészi értéket képviselnek.

IVAN BOJNICIĆ a 354 jelzetű misekönyvet kapcsolatba hozta a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő KÁLMÁNCSEHI-KÓDEXszel. KNIEWALD a két kódex miniatúreit összehasonlítva megállapítja, hogy a misekönyv miniatúrei sokkal művészebbek. A KÁLMÁNCSEHI-KÓDEX művészetében nem volt meg a természet iránti szeretet, továbbá e misekönyvben nincs olyan monogramm, amelyből ki lehetne olvasni a KÁLMÁNCSEHI-KÓDEX díszítőjének a nevét: FRANCISCUS DE CASTELLO ITHALICO DE MEDIOLANO.

DR. KNIEWALD professzor kiváló alkotást ismertet meg művében igazi hozzáértéssel és tárgyilagosan, miközben szellőzteti a magyar mult feltétlen középeurópai hegemoniáját, amely e misekönyvben a magyar szentek tiszteletében és a magyarországi művészet ihlető erejében jelentkezik.

DANCI VILLEBALD.

Klempa Károly: *A Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai.* Keszthely, 1939. 4-r. 31 + 1 sztl. l.

Az 1740-es években alapított és azóta szakszerűen fejlesztett keszthelyi Festetics-könyvtár ritka kéziratok, ősnymtatványok, régi magyar könyvek, hazai és külföldi irodalmi ritkaságok, metszetek, valamint a Georgikon gazdaságtudományi kutatásait szolgáló szakmunkák gazdag gyűjteménye. KLEMPA KÁROLY értékes tanulmányában a könyv-

tár GRÓF FESTETICS LÁSZLÓ (1785—1846) gyűjtötte ősnymotványait írja le, melyek sorában több említésreméltó, érdekes darabot találunk.

Elsőnek a velencei nyomdászat két kiváló mesterének, VENDELINUS DE SPIRÁNAK és ERHARD RATDOLTNAK nyomtatványait említjük meg. VENDELINUS DE SPIRÁNAK, a humanisztikus antiquabetűk úttörő mesterének munkásságát CICERO: *Orationes* (GW 6765) és PLUTARCHUS: *Apophthegmata* (H 13.140) 1471-ben megjelent kiadásai képviselik. ERHARD RATDOLTNAK, a fametszetes renaissance-könyv megteremtőjének művészetét JOANNES REGIOMONTANUS, MÁTYÁS király csillagászáának 1482. évi *Calendariuma* (H 13.777), az *Opus sphaericum* 1482-i (H 14.110), a magyar vonatkozású adatai miatt is érdekes *Fasciculus temporum* 1484-i (HC 6934), valamint THURÓCZI JÁNOS *krónikájának* RATDOLT augsburgi nyomdájában készült 2. kiadása (H 15.518) szemléltetik. Ugyancsak RATDOLT stílusa érvényesül az 1484-ben megjelent *Chiromantiában* (GW 6635), melyet „instrumentis magistri Erhardi Ratdolt“ MATTHAEUS CERDONIS páduai nyomdász nyomtatott.

JOHANN BÄMLER augsburgi nyomdász műhelyében készült „*Chronik von allen Kaisern und Königen*“ (H 9791. BMC II. 335.) ZSIGMOND magyar királyról és római császárról szóló fejezete és őt ábrázoló fametszete miatt értékes számunkra. A többszáz fametszettel díszített 1499. évi *Kölni Krónika* (GW 6688) viszont a könyvnyomtatás feltalálását beszéli el (312. l.) és ezzel kapcsolatban JOHANN GUDENBURCH (Gutenberg) nevét is említi.

A francia nyomdászatot JEAN DU PRÉ lyoni nyomdász 1495. évi *Justinianus codexe* (GW 7747), valamint ANTOINE VÉRARD kiadásában 1504-ben megjelent „*Le cuer de philosophie*“ képviseli. Bár az ősnymotványok kora az 1500. évvel zárul, ANTOINE VÉRARD e kiadványának tökéletes typografiája, jellegzetes fametszetedíszje még a XV. századi párisi nyomtatványok fínom művészetét tükrözi.

KLEMPA KÁROLY a keszthelyi könyvtár 48 ősnymotványának meghatározásával érdemes munkát végzett. Kár, hogy a *British Museum Catalogusának*, valamint a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*-nek leírását nem vette mindig figyelembe. Ezek alapján ugyanis megállapíthatta volna azt is, hogy a 8. sz. nyomtatvány szerzői JOAN. DE BREITENBACH és JOAN KYRSSMANN (GW 5093), hogy VINCENTIUS FERRER: *Opusculum de fine mundi* című munkája azonos Hain 7020. sz. I. részével, továbbá, hogy JUSTINIUS *Epithomáját* (H 9654. BMC V. 421.) JOANNES RUBEUS velencei, az *Epistolae magni Turcit* (H 10.496. BMC IV. 102.) STEPHANUS PLANCK római, DIODORUS SICULUS munkáját (H 6188. BMC VI. 799.) BALTHASAR AZOGUIDUS bolognai, a *Legenda sanctorum regni Hungariae* (H 9996. BMC I.

120.) h. é. n. kiadását pedig 1484—1487 között JOHANN PRÜSS strassburgi nyomdász nyomtatta. REUCHLIN: *De verbo mirifico* című munkája (HC 13.880. BMC III. 755.) viszont csak 1494. április 21. után hagyta el JOHANN AMERBACH baseli sajtóját. HUBAY ILONA.

Schulek Tibor: Bornemisza Péter. 1535—1584. Keresztyén Igazság kiadása. Budapest—Sopron—Győr, 1939. 8°. XII + 450 + [2] l.

SCHULEK TIBOR hatalmas Bornemisza-monográfiáját a különböző folyóiratok hasábjain már értékelték egyháztörténeti, irodalomtörténeti és egyéb szempontokból. Hiányzik még egy szempont érvényrejuttatása: a *könyvészeté*. Ezt kívánjuk most megtenni a *Magyar Könyvszemlében*.

A munka első főrésze BORNEMISZA életrajzát adja elő és a könyvészeti szempontból való vizsgálódás első eredménye ez: kár, hogy SCHULEK BORNEMISZA életrajza mellett egy külön szép fejezetben nem írta meg Bornemisza *könyveinek életrajzát*. Kár, mert nagyon szép és érdekes, néhol lélegzetviszafojtóan izgalmas fejezet lett volna. Ez azonban csak technikailag nincsen meg, részletekben, néhol egész fejezetrészek, néhol meg csak egy-egy adat formájában megvan a munka imént említett első főrészében, BORNEMISZA életrajzában. Ezekből a fejezetrészekből és adatokból össze lehet szedni körülbelül mindazt, amit BORNEMISZA írói és kibocsátói munkásságáról tudunk.

BORNEMISZA tulajdonképeni irodalmi munkásságának megkezdését az első postilla-kötet jelenti, amit az 1560-as évek végén kezdett készíteni. Ez előtt azonban bécsi tartózkodása idején jelenik meg az *Elektra* (*Tragoedia magyar nyelven*, RMK. I. 35.), egy másik nyomtatványon, egy 1562-re szóló *Kalendariumon* pedig mint fordító szerepel *Pesti Bornemisza Péter deáké*. Itthoni vándorlásai alatt több éneket ír, így 1553—56 között a *Cantio optimat* (*Siralmas énnéköm*), amelynek dallama hamarosan elterjedtté vált és SCHULEK szerint 1556 körül a *Szent János látásáról való éneket*, amely kétleveles önálló nyomtatvány formájában maradt meg (RMK. I. 325.); két későbbi éneke, az 1564-ben írt *Énekecske gyermekek regentésére* és az 1567-ben, Zólyomban készült *Isten városáról* szóló, belekerülnek 1582-ből való énekgyűjteményébe.

Postillái előtt való még az 1572-ben, Krakkóban megjelent *Beteg lelkeknek való füves kertecske*, melynél nyílt marad a kérdés, hogy BOCK *Wurzgärtleinjének* fordításában mennyi része van BALASSI BALINTnak és mennyi tanítójának, BORNEMISZA PÉTERnek. Az mindenestre tény, hogy 1577-ben maga is kiadja ezt a munkácskát, mint a *Négy könyvecske* utolsó darabját. SCHULEK nem említi meg azonban,

hogy BORNEMISZA bővítette a maga kiadását. A *Négy könyvecske* első három tagja egyébként egy rövidebb és egy bővebb katekizmus és egy szertartáskönyv. Közös címüket nem ismerjük, az irodalomtörténet adta a *Négy könyvecske* nevet. SZTRIPSZKY után jelzi SCHULEK, hogy a közös cím, egy XVII. századi könyvcím felsorolás után esetleg *Lelki tudományokkal teljes könyvecske* volt. Ide kapcsolódik az a ma címlap nélküli nyomtatvány is, amelyet MANTSKOVIT BÁLINT 1584-ben nyomott s amelyet SZABÓ KÁROLY SIBOLTI DEMETERnek tulajdonított (RMK. I. 208.). Erről a *Vigasztaló könyvecskéről* CZÓBEL ERNŐ állapította meg, hogy a *Füves kertecske* újrajomása; MANTSKOVIT ezt a BORNEMISZA toldása nélkül készítette, viszont új bővítéssel, HELTAI *Vigasztaló könyvecskéjéből*.

BORNEMISZA könyveinek sorozatos megjelenése 1573-ban kezdődik az első postilla-kötettel. Ez első után, amely meglehetősen nehezen készült el, hiszen már 1569-ben megvult belőle írva 300 árkus (egy a nagyszombati tanácshoz írott levél alapján adja elő ezt SCHULEK), többi könyvei szinte esztendőnként jelennek meg. Munkásságának gerincét a *postillák* adják. Öt kötet jön ki egymásután (1573, 74, 75, 78, 79—RMK. I. 95, 115, 119, 146, 153), s a sor befejezőjének BORNEMISZA egy rövidebb, egész esztendőre való prédikációkat egy kötetben magába foglaló munkát tervezett, amiből azonban az 1584-ben megjelent óriási terjedelmű és röviden *Fóliópostillának* nevezett mű került ki (RMK. I. 207.).

A negyedik és ötödik postilla-kötettel kapcsolatban SCHULEK javítja SZABÓ KÁROLYT. SZABÓ RMK. I. 149. alatt *Igen szép és szükséges prédikáció az Istennek irgalmasságáról* címmel írja le BORNEMISZA egy munkáját, amelyről nem ismeri fel, hogy az nem más, mint az ötödik postilla-kötet 243b—359. leveleiről készült *különlenyomat*. SCHULEK jelzi, hogy ezt már GULYÁS PÁL felismerte, majd előadja azt az érdekességet, hogy a különlenyomat előbb volt kész (és előbb adatott ki is), mint az egész kötet, vagyis a különlenyomatot beleillesztették az utóbb nyomott részek közé. Hogy ez így volt, arra egyszerű bizonyíték a negyedik kötetnek a 243b. előtti lapja, amelynek szedése össze van szorítva.

A negyedik postilla-kötet tartalmazza az *Ördögi kísértetek* cím alatt ismert nevezetes írást. SZABÓ ismeri ennek a postilla-kötetnek az *Ördögi kísértetek* nélküli változatát (RMK. I. 147.) és az *Ördögi kísérteteket* is külön kiadásban, külön latin és magyar előszóval (RMK. I. 148.), amelyet 1578-ra tesz. SCHULEK SZABÓT kronológiai szempontból javítja, úgy adva elő a dolgot, hogy a postilla-kötet pünkösdkor jelent meg; néhány hónap alatt lefordították egyes részeit *németre és latinra*; a fordítások elkerültek sokfelé, magához RUDOLFHoz is. BORNEMISZA

maga mondja el, hogy ez a rész „kiterjedje egy néhány egyéb nyelveken is és eljuta nagy urak és császárok eleibenis“, meg azt, hogy „a kísértetekről való írásim miatt csaknem az egész Magyar és Német ország fő fő népei szájokat reám tátották“. SCHULEK úgy gondolja, s ez teljesen valószínű is, hogy BORNEMISZA ez írása által felidézett hangulat miatt szétválasztotta a negyedik postilla-kötetet, kivette a 647—929. leveleket és azok nélkül bocsátotta ki a negyedik postilla-kötet további darabjait. Az *Ördögi kísérteteket* csak jóval később adja ki újra, 1579-ben, mikor időben már mögötte van bécsi szökése, BÁNFFY LÁSZLÓNÁL *Beckó* várában való rejtőzése és ismét *Detrekőn* van.

Arról egyébként nem mond közelebbit SCHULEK, hogy milyen formában jutnak el a *Kísértetek* idegennyelvű fordításrészletei külföldre. Nyilván csak kéziratosan, nyomtatott részletekről SCHULEK nem tesz említést.

SCHULEK rámutat arra, hogy BORNEMISZA postilláinak tervezetében helyet kellett, hogy foglaljon egy nagyobb, az ördögről szóló szakasz, mert ezt *teológiai alapszemlélete feltétlenül szükségessé tette*.

A postillákon kívül egyéb munkák is kerülnek ki BORNEMISZA tolla alól, amint azt lelkipásztori, egyházszerzői vagy egyházvédői feladatai szükségessé tették. 1582-ben *Énekeskönyvet* bocsát ki (RMK. I. 195.), melyről azt tudjuk meg SCHULEKTŐL, hogy egykötetes postillái függelékeül szánta, de terjedelme mindkettőnek úgy megdagadt, hogy két külön kötet lett belőlük. Az énekeskönyv BORNEMISZA *saját énekeiből is tartalmaz négyet*.

A polémikus BORNEMISZA műve a *Fejtegetés*, amely 1577- vagy 1578-ban készült (mindenesetre az 1578-i országgyűlés előtt, mert ott BORNEMISZA osztogatta ezt a művét az uraknak és nemeseknek) és amely egyetlen példányban sem maradt ránk. SZABÓ TELEGDI MIKLÓS alapján veszi fel (RMK. I. 139.). SCHULEK is előadja, hogy a *Fejtegetés* tartalmából csak BORNEMISZA ellenfelének, TELEGDINEK *Feleletéből* tudunk meg egyet s mást, ahol TELEGDI hosszú szakaszokat idéz BORNEMISZA szövegéből.

Felsorolja SCHULEK BORNEMISZA terveit is, amelyeket utolsó postilla-kötetében vázol fel: *kis postilla, bibliafordítás, Carion Világkerónikája és apokalypsis-kommentár* szerepelnek itt. Ebből az első, ha nem mint „kis“ munka is, de mint a hatalmas *Fóliópostilla* meg is jelent, a *világkerónikáról* nem tudunk, a *Jelenések magyarázatából* csak két énekre (*Cantio* és *Isten városa*) utalhatunk, a *bibliafordítás* pedig már nem a fáradhatatlan BORNEMISZA munkájának gyümölcseként jelent meg. De hogy milyen érdekesen kapcsolódnak írók, könyvek és tervek, mutatja éppen a teljes magyar bibliafordítás, amelynek munkáját KÁROLYI GÁSPÁR végezte el, s amelyet néhány évvel BORNEMISZA halála

után BORNEMISZA nyomtatója, MANTSKOVIT BÁLINT BORNEMISZA nyomdafelszerelésével kezdett szedni Vizsolyon.

SCHULEK említi még, hogy MOSÓCZY ZAKARIÁS hagyatéki könyvjegyzékében több BORNEMISZA-mű is szerepel, melyek közül kettővel nem tud mit kezdeni. Egyik a *Resolutiones Petri Bornemisza*, mely talán az Ördögi kísértetekkel járó zaklatásokkal lehet kapcsolatban, másik a *Petri Bornemisza de re militari*, melyben SCHULEK nem valami katonai szakmunkát, hanem inkább a katonákhoz intézett prédikációt sejt, esetleg éppen az ötödik postilla-kötetben szereplő ilyentárgyú exhortáció különlenyomatát.

Állást foglal még SCHULEK a *Balassi Menyhárt árultatása* szerzőségét illetően is és azt FARKAS GYULÁVAL ellentétben nem tartja BORNEMISZA művének.

SCHULEK BORNEMISZA-életrajzában megtaláljuk természetesen a BORNEMISZA nyomdájára vonatkozó adatokat is. BORNEMISZA könyvei ugyanis, mint ismeretes, saját nyomdájában készültek. És itt nagyon érdekes, hogy egyik nyomda hogy származik szinte a másikkól. HUSZÁR GÁL 1558-ban szerezte be nyomtató-szerszámaint Bécsben HOFFHALTER-től, felszerelésében a kezdők és díszek azonban még SYLVESTER nyomdájából valók voltak. BORNEMISZA viszont a nyomdához való értést és az első felszerelést, mint SCHULEK előadja, HUSZÁR GÁLTól vette. A postillák első kötetét még BORNEMISZA galgóci szolgálata idején kezdte nyomtatni *Komjátiban*. Itt készült a kötet fele. Az átjárás azonban nehéz lévén Galgócra (1572 után Semptéről) Komjátiba, azután esetleg HUSZÁR és BORNEMISZA pártfogóinak hatalmi szempontjai is közrejátszván, BORNEMISZA megalapítja saját nyomdáját *Semptén*. Egyes szerszámokat HUSZÁRTól vett át, a betűk azonban újak; talán attól a krakkói WIERZBIETHTől valók, aki a *Füves kertecskét* nyomta, de esetleg Bécsből származtak.

Ez a felszerelés azonban a hatalmas igénybevétel miatt annyira megrongálódik, hogy mikor az ötödik postilla-kötet kerül a sor, hosszú részek olvashatatlanok már — ami miatt BORNEMISZA maga is mentegetőzik. A kötet utolsó lapjai és az előszó azonban már ismét szépen olvashatók: BORNEMISZA új betűket szerzett be, alighanem Bécsből, tekintve, hogy 1579-ben ott járt.

BORNEMISZA halála után nyomdavezetője, MANTSKOVIT BÁLINT új megrendelők és patrónus után néz és nemsokára Galgócra költözik. Ide követi őt BORNEMISZA ÖZVEGYE is, aki úgy látszik maga szerette volna a nyomdát vezetni. A felszerelést az élelmes lengyel azonban magának szerzi meg. 1589 elején már saját nyomdáját állítja fel *Vizsolyon*, hogy megkezdje KÁROLYI bibliafordításának nyomását.

MANTSKOVIT BORNEMISZA nyomdájának művezetője volt. SCHULEK nem tudja, mikortól fogva, nem fogadja el azonban GULYÁS PÁLnak azt a megállapítását, hogy kezdettől. Az viszont SCHULEK szerint bizonyos, hogy már *Semptén ott volt*. 1581 táján ugyanis egy *perikopás-könyvecskét* nyom ki MANTSKOVIT *Detrekön (Epistolák és Evangéliumok*, SZABÓ nem tud róla), melynek ajánlásában erre vonatkozólag egyenes utalás olvasható.

MANTSKOVIT nyilván igen ügyes mester volt s segédei is azok lehettek, különben nem tudott volna ilyen hatalmas termelést nyújtani a *Semptén*, majd *Detrekön* működött nyomda. Errevonatkozólag elég annyi, hogy — mint GULYÁS PÁL is számítja — a harmadik postilla-kötetnél 107 levél szedése esik egy hónapra!

MANTSKOVIT 1580-ban és 1581-ben egy-egy *kalendáriumot* is nyom *Detrekőben*. (Előbbiről SCHULEK egy levél alapján értesít, utóbbi RMK. I. 196.) 1584-ben azután, mint munkája „zsengéjét” nyomja ki a *Vigasztaló könyvecskét* (RMK. I. 208.). Ez SCHULEK szerint nyilván önálló nyomdász-tevékenységének megindulását, s így BORNEMISZA halálát jelenti. (E tekintetben SCHULEK GULYÁS PÁLLal szemben DÉZSI álláspontját fogadja el.) Hamarosan új könyvet nyom MANTSKOVIT: SIBOLTI DEMETER *Lelki harcát* (RMK. I. 209.).

Ezekkel kapcsolatban SCHULEK ismét javítja SZABÓ KÁROLYT, mondván, hogy SZABÓ nem tud arról, hogy MANTSKOVIT könyvei BORNEMISZA műhelyében készültek, s azért keltezi az RMK. I. 196-ot, 208-at és 209-et *Galgó*ról, *ami helytelen*, hozzátéve még azt is, hogy a *Vigasztaló könyvecske* a *Wurzgärtlein* egy újabb kiadása és nem SIBOLTI DEMETER műve. MANTSKOVIT legközelebbi nyomtatványa, a *Confessio de vera Deitate Domini Jesu Christi* azután már valóban *Galgócon* készült 1585-ben.

SCHULEK részletesen szól még BORNEMISZA könyveinek anyagi vonatkozásairól, a pártfogókról, a kinyomatás költségeiről, a könyvek eladásáról, forgalmi értékükről, főleg azoknak a leveleknek alapján, melyek az ő kutatásai előtt még ismeretlenek voltak. Ezeket azonban SCHULEK már régebben ismertette a *Protestáns Szemlében* s a levelek könyvészeti adataira a *Magyar Könyvszemle* már akkor reflektált.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy SCHULEK monográfiájának első része tele van bibliográfiai vonatkozásokkal, amint az egy BORNEMISZA-életrajznál nem lehet is másként. S ha fenntartjuk is azt, amit fentebb mondtunk, hogy t. i. kár, hogy egy fejezet nem tartalmazza külön BORNEMISZA könyveinek életrajzát, azt is meg kell állapítanunk, hogy a könyvészeti vonatkozásoknak BORNEMISZA életrajzába való beleszövése nagymértékben tanúskodik amellet, hogy a *könyv és nyomda milyen szervesen hozzátartozott egy XVI. századi magyar*

reformátor életéhez. BORNEMISZA munkáinak áttekintő, összefoglaló felsorolása azonban hiányzik.

A szövegben előforduló kezdőknek és díszeknek, meg több címlapnak egészlappos faksimiléje igen szemléletesen teszük SCHULEK előadását és széppé könyvét.

BORNEMISZA írói tevékenységének gyümölcseit együttesen szemlélve és ehhez életrajzát olvasva, még egy nagy kérdés merül fel, amely szinte elvi kérdéssé szélesedik. Ha összeszámoljuk az öt postillakötet levélszámait és a jóval nagyobb formátumú foliópostilláét, s ehhez a számhoz hozzáadjuk a *Négy könyvecske* és az *Énekeskönyv* terjedelmét (ez összevéve jelenti BORNEMISZA fennmaradt könyveinek levélszámát), 5000-en felüli számot kapunk, ami 10.000-en felüli lapszámot tesz ki. Ezekon kívül vannak még az olyan munkák, mint a *Fejtegetés*, *Resolutio*, *De re militari*, *Cantio*, *Elektra*. Hozzászámítva a nem csekély levelezést s tekintetbe véve, hogy mindez a munkásság a legkorább 1566—67-től 1584-ig terjedő, tehát 17—18 esztendőnyi időbe szorítandó be, *olyan írói tevékenységgel állunk szemben, amely még technikailag is elképzelhetetlen — nem is számítva a szellemi teljesítményt.* Azután BORNEMISZA nemcsak író volt, hanem XVI. századi prédikátor is, akinek ezernyi más dolga is volt. A negyedik postillakötet egy helyén maga említi, hogy néha mennyi baja van egy nap: jobbagyai rohannak fel hozzá, nyomtatók és könyvkötők akadékoskodnak, kocsisa és szakácsa bosszantják, oskolamestere és udvarló deáki adnak neki dolgot, barátai jönnek panaszkodni hozzá, a gróf, a tisztartó ráüzennek — s azután ott van családja, felesége, gyermekei. Ezek az apró elfoglaltságok, amik mellett az ighirdetés (nem hetenkint egyszer, de naponként való!), a superintendensi teendők, a TELEGDIVEL való polémia és a főúri patrónusok lelkigondozása teszük a nagyokat. Még csak a nyomdával járó munkára, utazásaira, egyáltalában nem nyugodalmas, hanem nagyon is hányatott életsorsára kell gondolni, melyet csak súlyosbított a sok családi gyász, és valóban elképzelhetetlennek tűnik fel hatalmas irodalmi munkássága. SCHULEK is megjegyzi, hogy *miképpen győzhette ezt ilyen széles mederben erővel, idővel, az örök rejtély marad.*

A kérdésre való feleletkeresésben még az sem elég, ha másolókra meg korrektorokra gondolunk. *Egyenesen szükségesnek látszik az a feltevés, hogy BORNEMISZÁNAK más, alkotó-segítőtársai is voltak.* A *Négy könyvecske* összeállításánál, az *Énekeskönyv* szerkesztésénél ez egyáltalában nem elképzelhetetlen, s az sem, hogy a *postillák* egyes prédikációit nem ő maga, hanem segítők egyike-másika szerkesztette. BORNEMISZA maga szól oskolamesteréről és udvarló deákjairól. Az oskolamesterek között pedig olyan erő is volt, mint SIBOLTI DEMETER, aki a 70-es évek elején Semptén volt, mielőtt 1574-ben Jókára ment volna,

1579-ben pedig, Nagyszombatból elúztatván, ismét Semptén tartózkodott egy ideig.

Teljesen elképzelhető, hogy ilyenek vették le BORNEMISZA válláról a teher tekintélyes részét. Még így is emberfeletti munkát kellett végeznie, ha tekintetbe vesszük könyveinek ama részeit, amelyek csak az ő személyes írásai lehettek.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a segítőtársak munkája *nem jelent BORNEMISZA részéről szerzőhamisítást, plágiumot.* Ezeket nyilván BORNEMISZA irányította, munkájukat átnézte, javította; ezek munkája is BORNEMISZA műhelyéből került ki. Nem szabad elfelejteni, hogy a szerzői etika a XVI. században nem jelenti ugyanazt, mint manapság. *Sem BORNEMISZA nem követett el helytelenséget, mikor segítőtársai munkájára a maga nevét írta, sem azok nem érezhették ezt szerzői jogfosztásnak.* Gondoljunk csak arra, hogy például RUBENS egy sereg olyan képet szignált, amelyet tanítványai festettek, ő maga esetleg egy-két vonással javított csak rajtuk — *s szignumával éppen értékelte azokat, méltónak ítélve a képeket arra, hogy nevét viseljék.*

De nem kell ilyen messze mennünk. Itt van KÁROLYI bibliafordítása, melynél tudjuk, hogy KÁROLYINAK segítői voltak s nevét csak egynek, egy iskolamesternek ismerjük. Hasonló az eset HELTAI bibliafordításával is.

Szövegkritikai probléma BORNEMISZA könyveiben szétválasztani BORNEMISZA írásait segítőtársaiétól. *A további BORNEMISZA-kutatás igen fáradságos, de élvezetes és szép feladatának látszik ez.*

HARSÁNYI ANDRÁS.

Horváth Endre : Magyar-görög bibliográfia. (Magyar-görög tanulmányok, szerkeszti MORAVCSIK GYULA. 12. sz.) Budapest, 1940. A kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet [kiadása]. 8°. 95 + 1 sztan l. [Címlapon párhuzamosan a cím új-görög szövege.]

HORVÁTH ENDRE újjörög értekezéseinek, tanulmányainak, cikkeinek hosszú sorával gazdagította már tudományos irodalmunkat. Munkásságát elismeréssel fogadta a magyar és a görög tudományos világ egyaránt. Most magyar-görög bibliográfiát állított össze, hogy teljes címbeli áttekintést adjon a magyar-görög szellemi kapcsolatok nyomtatott emlékeiről. Ez a bibliográfia csak az *újabb* görögséggel kapcsolatos nyomtatványokról nyújt tájékoztatást. Mellőzte az antik görögség szellemi termékeinek magyar kiadásait és az ezekre vonatkozó magyar munkákat, sőt az „újabb görögség“ köréből a bizánci kort is kizárta, mert ezekre vonatkozólag már vannak bibliográfiai összefoglalásaink MORAVEK ENDRE és MORAVCSIK GYULA tollából.

HORVÁTH ENDRE bibliográfiája bevezetésében utal a kereken négyszázéves török hódoltság alatt nyögő görögség külföldi diaszporáinak szellemi életére s történeti áttekintést ad azokról a bibliográfikus és biográfikus összeírásokról, amelyek a XVIII. századtól kezdődően készültek a görögség újkori irodalmáról, különös figyelemmel a magyarországi görögség szellemi életére.

Bibliográfiája két részből áll. Az első rész fejezetei: I. Görög szerzők Magyarországon megjelent művei. II. Magyarországon megjelent újjörögből fordított magyar-, román- és szerbnyelvű nyomtatványok. III. Magyarországi görög szerzők külföldön megjelent művei. A második rész magyar szerzők görög tárgyú műveit sorolja fel. Érdekes, hogy több magyar munka megjelent újjörög fordításban: RÁTZ SÁMUEL *Orvosi oktatás-a* (1787), MARÓTHI GYÖRGY latinnyelvű *Methodus astrognosiae*-ja, PÉTZELI JÓZSEF egyik tanulmánya a görög nyelvről stb.

Hazánkban 91 görögnyelvű nyomtatvány jelent meg, Brassóban, Budán, Győrben, Nagyszombatban, Nagyszebenben, Pesten, Pozsonyban, Sárospatakon és Újvidéken. A legnagyobb részük, 80 nyomtatvány, Budán és Pesten, ami azt mutatja, hogy a hazai görögség szellemi életének központja a fővárosban volt.

HORVÁTH ENDRE bibliográfiája a *hazai* idegen nyelvű és idegen betűkkel nyomtatott könyvek történetéhez is újabb, értékes, eddig nem ismert adatokat szolgáltat.

Mialatt Görögország török hódoltság alatt szenvedett, a görögnyelvű könyvek voltak a szétszórt görögség összekapcsolói s az általában jólétben élő „hontalan“ görögök nagy érdeklődést tanúsítottak a legkülönbélebb tárgyú, görögnyelvű könyvek iránt, amit a görög könyvekhez csatolt előfizetési névjegyzékekből is következtethetünk. Kitűnik e névsorokból, hogy a hazánkban élő görögök a könyvpártolást nemzeti ügynek tekintették és „százszámra vásárolták a legdrágább kiadványokat is“. A PATZKÓ FERENCZ *pesti* nyomdájában 1800-ban kiadott *Nagy Alfabetarium* függelékül nyomtatott katalógust tartalmaz, amely a görög PELENGÁSZ-testvérek pesti könyvkereskedésében árusított görög könyveket közli alfabetikus sorrendben. E könyvjegyzék alapján (mely igen ritka) HORVÁTH arra a következtetésre jut, hogy 1800 körül a magyar fővárosban voltak görög jellegű könyvkereskedések. Ez utóbbi megállapítását azonban — ismerve a hazai magyar könyvterjesztés 1800 körüli módját — nem fogadhatjuk el. A magyar könyveket akkoriban a néhány könyvkereskedő cégen kívül főként kompaktorok, tanárok, papok útján terjesztették, a könyv hirdetése alkalmával mindenkor közölve a könyvterjesztők névsorát, akiknek útján a könyvet meg lehetett rendelni. A görög könyvek ter-

jesztése is valahogy így történhetett. A görög könyvpártolásnak, könyvvásárlásnak tanubizonyságai azonban a hazai görög magánkönyvtárak: GAVRIIL KALONÁSZ, ZAVIRÁSZ és EFRÓNJUSZ POPOVICZS könyv- és kéziratgyűjteményei.

A hazai könyvtörténet szempontjából is rendkívül becses bibliográfia kitűnő bevezetésének végén a magyarországi görög egyházközségek könyvtárainak görög könyveire s általában a Magyarországon őrzött görög (újgörög) könyvekre találunk rövid utalást.

A hazai könyvtudomány örömmel könyveli el HORVÁTH ENDRE bevezető tanulmányának s bibliográfiájának szép eredményeit, amelyek a Magyarországon készült könyvek egy külön csoportjáról adnak tanulságos, hasznos összefoglaló áttekintést. A könyv PANAJÓTISZ PIPINELISZ görög követnek, a magyar-görög szellemi kapcsolatok lelkes barátjának és támogatójának van ajánlva.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Raichle, Walter : Das ungarische Zeitungswesen. Seine Entwicklung und heutige Struktur. Berlin, 1939, Walter de Gruyter et Co. [4] 151 [1] l. (Ungarische Bibliothek für das ungarische Institut an der Universität Berlin. Herausgegeben von JULIUS VON FARKAS. Erste Reihe 22.)

RAICHLÉ munkája két részre osztható. Az első a magyar időszaki sajtó történetének rövid, de világosan rendszerező összefoglalása; a második részben a modern német sajtótudomány világitásában elemzi hazánk sajtóviszonyait az 1930-as években. Voltaképen ez a második rész is történetivé vált; a legutóbbi két év változásairól ugyanis a könyv — mely már 1937-ben befejezést nyert — nem vehetett tudomást. Számos közgazdasági, kiadástechnikai és sajtópolitikai vonatkozása miatt ez a rész mégis a szorosabban vett publicisztikai kutatást fogja gazdagítani; e helyen csak a magyar sajtó multjáról adott fejlődéstörténeti képet méltathatjuk.

FERENCZY JÓZSEF hírlapirodalomtörténete óta a magyar sajtó egész történetét átfogó mű nem jelent meg; FERENCZY munkája azonban ma is használható és kiindulópontja lehet, sőt kell is, hogy legyen a részletkérdések új feldolgozásának, amelyen majd a magyar sajtótörténet új és teljes szintézise felépülhet. FERENCZY irodalomtörténeti szempontból indul ki s a magyar sajtótörténeti részletmunkák is ezt az utat járják; már csak ez okból is számos új gondolatot ébreszt RAICHLÉ munkája, mely a sajtó specifikus szempontjait helyezi előtérbe. Méltó tehát a kiadványsorozathoz, amelyben megjelent: nem egyszerű vezérfonal akar lenni a külföldi kutató részére, hanem maga is új anyagot s új szempontokat szolgáltat a tudományos kutatásnak.

Sajtónk történetét RAICHLE hét korszakra osztja fel: 1. az időszaki sajtó kezdetei, 2. az első magyarnyelvű hírlapok, 3. a politikai újságírás kialakulása, 4. az abszolutizmus korának sajtója, 5. a kiegyezés publicisztikai előkészítése, 6. a kiegyezés kora, 7. háború és forradalom. Az eddig kevésbé feldolgozott legújabb korszaknak nagyobb teret és részletesebb előadást szentel. De vannak eredeti meglátásai sajtónk kezdeteit s kialakulását illetőleg is. Így mindjárt az első fejezet felosztása, amely a magyar sajtó kezdeti állapotát nyelvek szerint tárgyalja; szerinte a tulajdonképeni magyar sajtó kialakulását előbb a latin-, majd a németnyelvű újságok *korszaka* előzi meg. Az idegennyelvűséget tehát lényeges, sőt majdnem szükségszerű tulajdonságnak fogja fel. Ez a felosztás szinte önkénytelenül arra a kérdésre vezet, *miért* volt a magyar sajtó kezdetben idegennyelvű? Egyes városok, mint éppen Pest, Buda és Pozsony német lakosságának igénye egy-egyében nem kielégítő magyarázat. Hitünk szerint a kérdést érdemes volna részletesen megvizsgálni.

Talán a publicisztikai szempont túlsúlya okozza e történeti összefoglalás egyetlen lényeges hibáját, t. i. azt, hogy a folyóiratok kimaradtak belőle. A magyar sajtótörténetben pedig éppen a XIX. század elején ezek döntő jelentőségűek: az I. Ferenc korabeli rendőri- és cenzuraviszonyok — melyekről egyébként RAICHLE maga ad érdekes képet — a politikai újságírást teljesen megbénították. Helyettük a nemzeti szellem kifejezését s vezetését a folyóiratok vállalták. SZÉCHENYI KISFALUDY KÁROLYT nem azért szemelte ki az első politikai lap, a *Jelenkor*, szerkesztőjéül, mert a költőt tisztelte benne, hanem mert KISFALUDY már előbb, mint folyóiratszerkesztő, megmutatta képességeit.

SZÉCHENYI szerepének megítélése ellen is tehetnénk kifogást: szerző nem különíti el élesen SZÉCHENYIT a *Világ* konzervatívjaitól; a konzervatív újságírók közé sorolt SZÉCHENYI szerepe nem volna egészen érthető. Szerző nem ismerte VISZOTA GYULA munkáját SZÉCHENYI és KOSSUTH írói és hírlapi vitájáról, amely a negyvenes éveknek sajtótörténeti szempontból is alapvető feldolgozása.

Az élénk és pontos történeti összefoglalás nagy értéke azonban, hogy a sajtóval kapcsolatos gazdasági, közlekedési, hírszolgálati viszonyokra is kiterjed. Bár nagyrészt ismert adatokat használ fel, ezeknek ily irányú feldolgozása új a magyar sajtótörténetben.

DEZSÉNYI BÉLA.

Dr. Dóczy Jenő—Dr. Wellmann Imre—Dr. Bakács István : A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. (1505—1805). Kiadta a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára. Összeállí-

tották: — — —. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. MDCCCCXXXIV. Nagy 8°. 354 l. — II. kötet (1806—1830). Összeállították: † Dr. Dóczy Jenő, Dr. Bakács István, Dr. Gerendás Ernő. MDCCCCXXXVIII. 371 + 1 sztl. l. — *Bibliographia Oeconomica Hungariae*. Tomus primus — Tomus secundus. Edidit Bibliotheca Musei Oeconomiae Ruralis Regni Hungariae etc.

E gondos kiállítású, hasznos könyvészeti összeállítás első kötetének előszava a magyar gazdasági bibliográfia szükségességét a legkiválóbb magyar tudományos tekintélyek (DOMANOVSKY SÁNDOR, HORVÁTH JÁNOS, SZEKFŰ GYULA) nyilatkozataira hivatkozva igyekszik igazolni, nyilván oly gyakorlati gazdasági szakemberek előtt, akik történelmi kutatásokkal nem foglalkozva, könyvcímek összeállításának hasznosságát nem érzik. Megmagyarázza azt is, hogy e bibliográfia nemcsak a történetkutatásnak akar szolgálatára lenni, de lehetővé akarja tenni egy rendszeres gazdasági irodalomtörténet megírását is. — Kutatók, könyvtárosok mindenképen örömmel fogadták e bibliográfiát, mert gazdaságtörténeti kutatásokban a nyomtatott forrásanyag időrendi és szerzők szerinti összeállítása a különböző bibliográfiákban, katalógusokban való keresgélést feleslegessé teszi s az érdeklődőt könnyen útbaigazítja.

Az első kötet az 1505—1805, a második az 1806—1830 között megjelent magyar és az idegen nyelvű magyar vonatkozású munkák foglalata. Kár, hogy kiindulásul ily késői dátumot, 1505-öt választották, amely semmiképen sem határvonal, és hogy lemondtak azoknak az 1505 előtti kéziratos és nyomtatott műveknek a megemlézéséről, amelyekben a magyarság első ötszáz évének gazdasági életéről találunk olykor kuriózum-értékű, sokszor forrás-értékű becses feljegyzéseket. Ilyenek pl. SZENT LIETBERT cambrai püspök (1054), OTTÓ freisingeni püspök (1147), ANSBERT osztrák pap (1189) magyarországi utazásának leírása (melyek a MICHAUD: *Histoire des croisades*-ban olvashatók), BERTRANDON DE LA BROCQUIÈRE (1433) utazása stb., — az 1505. előtti magyar és külföldi krónikák, amelyekben Magyarországról, gazdagságáról, gazdasági életéről gyakran esik szó.

A gazdaságtörténeti kutató nagy hasznát látta volna azon prédikációs gyűjtemények felemlítésének is, amelyek gazdák, cselédek számára tartott prédikációkat és írott könyörgéseket tartalmaznak. Ilyen pl. SZIKSZAI GYÖRGY: *Keresztyéni tanítások és imádságok* című műve, amely a XVIII. században több kiadást ért el, s amelyben vannak efféle prédikációk: „A' keresztyén Gazdának és Gazda-Asszonyának imádkozni kell.“ — „Keresztyén Gazda és Gazda-Asszony imádsága.“ — „A keresztyén szolgának és szolgálónak imádkozni kell...“ — „A' Föld-mivelő embernek imádkozni kell...“. Ezekben sok szó

esik a gazdasági munkáról. Ilyen TSÉRI VERESTÓI GYÖRGY: *Holtakkal való Barátság* című halotti prédikációs gyűjteménye (1783), melynek első prédikációja „Egy szolga szegődteséről“ szól. — Vagy a H. Gy. Ts. P.: *Természetnek és kegyelemnek iskolája* (Győr, 1775) című mű, amely a természet világát, az állat- és növényvilágot igyekszik megmagyarázni olvasóinak, kenetteljes, biblikus magyarázatok kíséretében.

Nem csökkenteni akarjuk e hiányok kiemelésével ennek az egyébként hasznos könyvészeti összeállításnak az értékét, inkább fel akarjuk hívni a gazdaságtörténészek figyelmét oly munkákra, amelyek címük után nem sejtetnek gazdaságtörténeti adatokat, — oly adatokra, amelyek „*sine lege vagantur*“ (v. ö. MKSzemle, 1938. 322 l.). TR. Z.

Dr. Kertész János: Ezer tanulmány az ezer tó országról. Finn bibliográfia. Budapest, 1940. 16°. 66 l.

KERTÉSZ JÁNOS az aktualitások bibliográfusa. Célja a népszerű bibliográfia s célját úgy óhajtja elérni, hogy bibliográfiáit a művelt közönség, elsősorban a hírlapírók számára állítja össze, többnyire időszzerű kérdésekről és lehetőleg minél több kérdéstről. A több, mint harminc bibliográfia közül, melyet KERTÉSZ összeállított, csak tíz foglalkozik egyes városok és vármegyék irodalmával, a többi aktuális kérdésekkel. Így 1935-ben összeállította a rutén kérdés bibliográfiáját, 1936-ban a magyar revízió irodalmát, 1938-ban „Lengyelország a magyar sajtóban“ című munkát, 1939-ben a Szepesség bibliográfiáját stb. és 1940-ben egy finn bibliográfiát. KERTÉSZ JÁNOS törekvése a közönség számára hasznos lehet, hiszen a bibliográfia célja az érdeklődők útbaigazítása s mivel a laikus közönséget elsősorban az aktualitások érdeklik, szükséges, hogy a bibliográfia is alkalmazkodjék a közönség ízléséhez. Persze nagy hátrányuk az ilyen „időszzerű“ bibliográfiáknak az, hogy sietni kell az összeállításukkal, sebtiben összeszedni annyi címet, amennyit éppen lehet, hogy az aktualitások időközben el ne avuljanak. Ezért sokszor fontos és jelentékeny munkák maradnak ki belőlük. KERTÉSZ bibliográfiája előszavában maga is bevallja: „Ez az összeállítás tulajdonképpen csak bibliográfiai vázlat, még sok könyv és cikk hirdeti az ezer tavas ország kultúráját. De a rohanó ma világában... szükséges, hogy az aktualitások számára is legyenek forrásművek. Hiszen a ma élő ember, különösen az író, nem ér rá arra sem, hogy témájához szükséges anyag után kutasson, ha azonban rendelkezésére állanak bibliográfiai munkák, úgy gyorsabban tud eligazodni a könyvek millióinak tömegében...“ A sietséggel magyarázható például az, hogy SZINNYEI JÓZSEF „*Magyar nyelvhasznítás*“-a, mely a finn-ugor összehasonlító nyelvészet egyik alapköve, kimaradt a bibliográfiából.

A bibliográfia nyolc fejezetre oszlik. 1. Finnországot és a finn népet ismertető általános tanulmányok. 2. Magyar-finn kapcsolatok. 3. Mező- és erdőgazdálkodás, földkérdés, állattenyésztés. 4. Földrajz. 5. Statisztika. 6. Külpolitika. 7. Finn-orosz háború. 1939—1940. 8. Irodalom, művészet, zene, nyelvészet. Az egyes fejezeteken belül külön foglalja össze az önállóan megjelent munkákat szerzővel, majd anélkül s külön a folyóiratokban megjelent cikkeket. Az önálló munkáknál a megjelenési helyet, évet és lehetőleg a kiadót is feltünteti. Főleg a magyarnyelvű műveket sorolja fel, de sok idegennyelvűt is megemlít, az előszóban azonban panaszkodik, hogy külföldi folyóiratokhoz nem igen tudott hozzájutni, tehát ezek anyaga is kimaradt összeállításából. Valószínűleg a gyors munka következménye az is, hogy míg például SZINNYEI „*Finn-magyar szójegyzék*”-ét mind a finn-magyar kapcsolatokról, mind a nyelvészeti munkákról elnevezett fejezetben is megtalálhatjuk (ami tulajdonképpen jó, mert megkönnyíti a kutatók munkáját), addig ugyancsak SZINNYEI „*Finn-magyar szótár*”-át és „*Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*” című munkáját már csak a nyelvészeti részben említi meg. Ma legidősebb fejezete az 1939—40. finn-orosz háborúról szóló, mely legjobban megközelíti az aktuális bibliográfia fogalmát.

KERTÉSZ bibliográfiája alkalmi bibliográfia s így nem lehet célja sem a teljesség, sem a módszeresség, az ilyen bibliográfiák célja a gyorsaság és áttekinthetőség s ezt a célt KERTÉSZ bibliográfiája el is érte.

A *Könyv* a Szent Imre herceg kiadóvállalat kiadásában jelent meg, s az értékesítéséből származó teljes bevételt a finn Vörös kereszt számára ajánlotta fel a szerző.

MOKCSAY JULIA.

Dubovitz István : A magyar földrajzi irodalom 1937. Budapest, 1939, Magyar Földrajzi Társaság, VII + I + 37 + I l. 8°. (Klly. a Földrajzi Közlemények LXVII. [1939.] kötetéből.)

A szerző immár másodszor lép földrajzi bibliográfiájával a nyilvánosság elé, miután 1938-ban már összeállította az 1936. év földrajzi irodalmát. A jelen bibliográfia lényegében ugyanolyan elvek alapján készült, mint az előző, tehát szintén szakcsoportok szerint közli a címeket és névmutatóval ezúttal sincsen ellátva. A szerző alapos munkájáról fogalmat alkothatunk magunknak abból, hogy az önállóan megjelent műveken kívül még 784 kötet hazai és külföldi folyóiratot, értesítőt nézett át és összesen 868 címet közöl. A dolog természetéből folyik, hogy aránylag a legtöbb címet Európa és különösen Magyarország földrajzára vonatkozólag közli, minthogy idegen szerzők Magyarországra (és elcsatolt részeire) vonatkozó munkáit is felvette gyűjteményébe, továbbá, mert a hazai irodalom természetesen elsősor-

sorban is hazánkkal és legfeljebb Európával foglalkozik az esetek túlnyomó részében.

Az alapos és mindenre kiterjedő, pontos bibliográfiát, amelynek a könyvtáros, mint nem földrajzi szakember, igen nagy hasznát veheti referens-szolgálatának ellátása körül, dicséret illeti meg. GR.

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította: ID. SZINNYEI JÓZSEF. Új sorozat. I. kötet. AACHS—BÁLINT REZSŐ. Budapest, 1939. A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. XVI l. + 1248 hasáb. Nagy 8°.

Amikor e kötetet kezünkbe vesszük, talán legszembetűnőbb a benne tárgyalt írók feltűnő nagy száma. Mikor CZVITTINGER DÁVID 1711-ben kiadta az első magyarországi irodalmi életrajz-lexikont, 296 személyt mutat be, hogy a becsmélők előtt igazolhassa: a magyar szellemi életnek is vannak kiváló művelői. Egy fél századdal később, 1766-ban BOD PÉTER *Magyar Athénása* már 528 írónak életét és munkáit sorolja fel, hogy e dicső példák buzdítólag hassanak kortársaira. A tudós piarista HORÁNYI ELEK *Memoria Hungarorum* (1775—77.) és *Nova Memoria Hungarorum* (1792.) című munkáiban rendszeres kutatásainak eredményeképpen már 1200 magyar íróról számol be. A nagy lendülettel gyarapodó magyar irodalmi termelés újabb rendszerezői, FERENCZY JAKAB és DANIELIK JÓZSEF 1856. és 58-ban megjelent kétkötetes munkája már 1509 íróat sorol fel.

Ezek a munkák azonban minden érdemük mellett is még sok fogyatékoságot mutatnak és főképpen nagyon hiányosak. 1890-ben indította meg az Akadémia ID. SZINNYEI JÓZSEF szerkesztésében a *Magyar írók élete és munkái* című hatalmas sorozatot, amely szakszerűség, megbízhatóság és teljesség szempontjából a maga korában tökéletesnek volt mondható. A 14 kötetes betűrendes bio-bibliográfia 1890 és 1914 között füzetenként jelent meg és összesen 29.553 magyar író életrajzát tartalmazza. SZINNYEI adatgyűjtése azonban már 1890 körül, mikor a kiadása megindult, végleg lezárult és ezen túl az egyes füzetek megjelenésénél csak a nyomtatásban megjelent bibliográfiák és biográfiák, továbbá a neki beküldött életrajzi adatok és az Országos Széchényi Könyvtár cédulacímjegyzéke alapján egészítette ki a meglévő anyagot. Már az utolsó kötet megjelenésekor is szükségesnek látszott egy hasonló sorozat megindítása, hogy az egyre növekedő irodalmi termelést állandóan nyilvántarthassa. A szerkesztésre GULYÁS PÁL kapott megbízást és az eddig megjelent részletek igazolják, hogy nála hivatottabb szakembert nem lehetett volna találni. Huszonöt év óta ennek a fáradságos munkának szenteli egész életét és kitartó mun-

kájával bámulatos eredményt ért el. A most megjelent első kötet 2939 íróról ad felvilágosítást és ezek közül csupán 480 szerepelt SZINNYEINél. 263 új író szerepel a XIX. századot megelőző korokból, a többi mind XIX—XX. századi, nagyrészt ma is élő író.

GULYÁS PÁL a kötet előszavában beszámol arról a sok váratlan nehézségről, amit a reábízott feladat sikeres megoldása jelentett. Aránylag kevés eredménnyel járt a több ízben is közzétett felhívás, hogy az írók közöljék a szerkesztővel életrajzi adataikat és műveik jegyzékét. Ezért túlnyomó részben magának kellett a megjelent munkákat és cikkeket felkutatnia és ezeknek alapján a szerzők életrajzi adatait kinyomoznia. Az Országos Széchényi Könyvtár cédulakatalógusán, a megjelent bibliográfiákon és egyéb könyvészeti közleményeken, továbbá naptárak, egyesületi évkönyvek, püspöki jelentések és iskolai értesítők egész során kívül GULYÁS PÁL feldolgozta 15 budapesti és 25 vidéki napilap 843 évfolyamát, hozzávetőleg 10.906 kötetben, ezenkívül 161 hetilap és folyóirat mintegy 3000 kötetre tehető anyagát.

A napilapokban és folyóiratokban megjelent írásoknak csak műfaját közli a bibliográfia, bár a szerző az utóbbiaknál a fontosabb cikkeket cím szerint is kijegyezte magának. Ezeknek közlése azonban még jobban megnyújtotta volna a munkát. Egyedül ADYNál tett kivételt, kinek valamennyi megjelent írását cím szerint, pontos megjelenési hellyel 48 hasáb terjedelemben közli, e teljes bibliográfiával páratlan segítséget nyújtva az ADY-kutatóknak.

Talán még több nehézséggel járt a szerzők életrajzi adatainak felkutatása, mert az írók nagy százalékban válaszolatlanul hagyták a személyükre szóló felszólításokat is. Így a szerkesztő kénytelen volt a bejelentőhivatalt, a választók névjegyzékének adréma-levonatát, a Cím- és lakjegyzéket, a Tiszti címtárt és ezekhez hasonló más segéd-eszközöket igénybe venni. Remélhető azonban, hogy ez első kötet megjelenése után, majd többen igyekeznek a szerkesztőnek segítségére lenni életrajzi adatok közlésével.

A közlés formájában GULYÁS PÁL általában követi SZINNYEI mód-szerét. Legelől áll az író életrajza, melynek megírásánál a tömörség és tárgyilagosság szempontja vezette a szerkesztőt. Minden birtokában levő adatot közöl, ami a kutatók szempontjából valaha is fontos lehet, de mellőz minden fölösleges szót és személyes megjegyzést. Az életrajzot követi a szerző műveinek felsorolása, majd a rávonatkozó irodalom és az írásbeli források közlése. SZINNYEIVel szemben csak az az eltérés, hogy ahol igen gazdag az irodalom, ott tárgykörökre bontott fejezetekben közli.

Az előszó ismerteti azokat a szempontokat, amelyek a szerkesz-

tőt az álnevek, a szerzetesi nevek, a névmagyarosítások és a különbözőképen írott nevek közlésénél vezették. E beszámoló keretében nem lehet mindegyiket részletesen ismertetni, de külön figyelmet érdemel állásfoglalása, hogy a férjezett nőírókat mindig leánykori nevük alatt veszi fel és a férj, esetleg férjek nevén csak utalást találunk. Ezt a szempontot tekintetbe kellene venni már a munkák megjelenésénél és általánosítani a könyvtárak katalógusaiban is.

A magyar tudományos élet régóta várta a *Magyar írók* új sorozatának megindulását, de a kiadás terve hosszú éveken át sok viszontagságon ment keresztül. Hála és köszönet illeti meg mindazokat, kik most lehetővé tették e kötet megjelenését, de elsősorban íróját, GULYÁS PÁLT, ki ezt a hatalmas munkát ilyen kitűnő szaktudással és fáradságot nem ismerő lelkiismeretességgel oldotta meg, nagy örömeire és könnyebbségére minden kutatónak és könyvtárosnak.

HANSKARL ERZSÉBET.

Bay Ferenc: Könyvtárpolitikánk célkitűzései. Győr, 1939, Baross-ny. 19 + 1 l. 8°. (Klny. a Győri Városi Közkönyvtár Évkönyvéből.) — *Győri könyvtárstatisztikai tanulmányok.* Győr, 1939, Baross-ny. 11 + 1 l. 8°. — *Beszélgetés könyvekről, könyvtárakról.* Győr, 1939, Baross-ny. 14 + 2 l. 8°.

Az első, izléses borítólappal ellátott füzet szerzőnek a győri Városi Közkönyvtár első évkönyvében megjelent cikkét tartalmazza, különlenyomat alakjában; tartalmát az Évkönyvvel kapcsolatban már ismertette SUPKA ERVIN a Magyar Könyvszemle 1939. évi III. füzetében.

A második füzetben a szerző statisztikai adatokat közöl a győri Városi Közkönyvtárnak a legutóbbi néhány évben kifejtett jelentékeny és anyagi lehetőségeihez képest feltűnően szép működéséről, különös tekintettel a könyvtár szociális hivatására, a füzet második részében pedig újszerű kísérletről számol be: a városi adóösszeírással kapcsolatban adatokat gyűjtetett a magánosok tulajdonában levő kisebb-nagyobb könyvtárakra vonatkozólag és ezek alapján vizsgálja Győr város szellemi arculatát. Az adatok feldolgozása során kiderült, hogy Győrben magánszemélyek tulajdonában közel 144.000 kötet könyv van, ebből is legtöbb a köztisztviselők és tanárok birtokában; utánuk még a magántisztviselők és az orvosok szerepelnek nagyobb könyvtárakkal. Érdekes még megemlíteni, hogy a legnagyobb győri magánkönyvtár csaknem tízezer kötetre rúg és még jó egynehány tartalmaz többezernyi kötetet. Végül igen helyesen jegyzi meg BAY, hogy adatgyűjtése még érdekesebb volna, ha más vidéki városokban is végeztek volna már ilyeneket és adatait ezekkel össze lehetne hasonlítani. Így általánosabb következtetéseket is lehetne belőlük levonni a vidéki városok lakosainak műveltségére és szellemi életére vonatkozólag.

A harmadik füzet igen sikerült propaganda-irat a könyvtárak érdekében. BAY élvezetes stílusban vezeti be az olvasót a könyvtárak főbb problémáinak, a nyilvánosság, a dotáció, a propaganda és végül az olvasók kérdésének ismeretébe és mindezeknek a problémáknak érdekes történeti áttekintését is adja. Annyi bizonyos, hogy a könyvek és könyvtárak iránt közömbösek könnyen könyvbarátokká válhatnak, ha ezt a kedves füzetkét elolvassák.

GRONOVSZKY IVÁN.

Printing in the twentieth century. [London] 1930, The Times, XVI + 298 l. 4°.

Tíz évvel ezelőtt jelent meg ugyan a modern könyvnyomtatásnak ez az áttekintése, de hazánkban nem igen vált ismeretessé; ezért talán nem lesz teljesen fölösleges, ha néhány sort szentelünk méltatásának.

A mű különböző szerzők cikkeinek gyűjteménye; mindezek eredetileg a *Times* 1929. évi október 29-iki külön számában jelentek meg és az itt ismertetett műben újra nyomatták ki őket. A cikkek a modern könyv- és hírlapelőállítás különféle részletkérdéseit tárgyalják és bár általában szerencsésen vannak összeválogatva, mégsem alkotnak olyan szerves és arányos egységet, mint ahogyan az egy ilyen áttekintésben kívánatos volna.

A könyv első fejezete a könyvnyomtatás vázlatos történetét adja elő, továbbá foglalkozik a modern hírlapnyomással is, különös tekintettel Angliára és itt is a *Times*nek a technikai fejlődés terén játszott szerepére. — A második fejezet a betűmetszést, betűöntést, a különféle betűtípusokat és a gépszedést ismerteti, részletesen tárgyalva ez utóbbinál a különféle rendszerű szedőgépeket és sajátságait is. — A következő fejezetek — nem mindig tartva szem előtt a logikus sorrendet — ismertetik a könyv teljes nyomdai előállítását, kötését, illusztrációját, kitérve itt a különféle egy- és többszínnyomási eljárásokra is, majd foglalkoznak a hírlapkiadás és hírlapnyomás különféle kérdéseivel, különösen bőven tárgyalják a modern, nagyteljesítményű gyorsajtókat és rotációs gépeket, továbbá röviden ismertetik a papírgyártást és a nyomdafesték előállítását. — Az utolsó fejezet ízelítőt ad több európai ország, valamint az Egyesült Államok könyvkultúrájából és nyomdatechnikájának mai fejlettségéből, de Magyarországot, sajnos, hiába keressük az ismertetett államok sorában.

A szép kiállítású, bőven és jó technikával illusztrált kötet dicséretére válik a modern könyvízlésnek és nyomdatechnikának; a benne foglalt cikkek ismert nevű szakemberek tömören, de világosan megírt, a szakembert ugyan nem mindig teljesen kielégítő, de a nagyközönség számára feltétlenül igen hasznos összefoglalásai a könyv- és hírlapelőállítás egyes kérdéseiről.

GRONOVSZKY IVÁN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Német könyvkiállítás volt fővárosunkban, a Vigadó termeiben. E nagyszabású és igen tanulságos kiállításról folyóiratunk legközelebbi számában részletesen be fogunk számolni. Szerk.

Ki látta az 1847-i Dongó és az 1858-i Peleskei Nótárius című élelclapokat? KERESZTY ISTVÁN „*A Magyar és Magyarországi Időszaki Sajtó Időrendi áttekintése 1705—1867*” címen a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában 1916-ban megjelent könyvének 33-ik oldalán két magyar élelclapról, a „*Charivari*”-ról és a „*Dongó*”-ról is említést tesz és ezekről így ír: „*Charivari* [a *Dongó* folyt.] 1848” és: „*Dongó*, 1847. [Folyt. *Charivari*]”.

A „*Dongó*”, miként azt KERESZTY az újság neve elé tett csillaggal jelzi, a könyv megjelenése idején hiányzott a Múzeum hírlaptárában; az ott ma sem található fel.

SZINNYEI JÓZSEF „*Hírlapirodalmunk 1848—49-ben*” című, 1877-ben kiadott tanulmányában (különlenyomat volt a „Magyar Könyvszemlé”-ből) az 5-ik oldalon a fentemlített két lapról a következőkben emlékezik meg: „*Charivari—Dongó* (Budapest.) Szerk. Lauka Gusztáv, kiadta és nyomtatta Lukács László, 1848. jún. 15. (mutatv. szám) ez nyom. az egyetemi nyomdában, júl. 1—szept. 21 = 25 rendes és egy mutatványszám, 100 lap. (A N. Múzeum könyvtárában hiányzik a 24. és 25. szám.)

A *Charivari* a Múzeum hírlaptárában 899. könyvtári szám alatt két példányban van meg. Az első példány teljes, a duplumból a 12., 14—18, 22 és 24-ik számok hiányzanak.

Az első szám „*Charivari*” címen 1848. jún. 15-dikén, a következő szám ugyancsak elsőnek jelezve, két héttel utóbb, július 1-én jelent meg, de ez a „*Charivari*” cím alatt már a „*Dongó*” alcímet is viseli. A június 15-i „*Charivari*” utolsó — negyedik — oldalán a szerkesztő ezeket írja: „Július 1-től az első oldalon novellákat vagy más hasonló cikkeket fogunk közölni s a többi főrovatunkban is a legnagyobb figyelemmel választjuk meg a cikkeket. Próbahírlapunkban bemutatjuk programunkat s a felosztást.”

A jún. 15-én és júl. 1-én megjelent *Charivari*, ill. „*Charivari—Dongó*” BEIMEL JÓZSEF, valamennyi többi szám pedig LUKÁCS LÁSZLÓ,

majd LUKÁCS LÁSZLÓ és Társa nyomdájából került ki. Annak, hogy bármelyik lappéldány az Egyetemi Nyomdában készült volna, semmi nyoma sincsen. A lap kiadói augusztus 5-ig LAUKA GUSZTÁV és SZERELMEI MIKLÓS voltak; (ez utóbbiról SZINNYEI egyáltalán nem tesz említést.) Aug. 5-től az összes példányokon LUKÁCS LÁSZLÓ egyedül szerepel mint kiadó.

Kérdés: 1. volt-e a „Charivari—Dongót“ megelőzőleg, 1847-ben, „Dongó“ címmel élclapunk; ha igen, megvan-e az valamely köz- vagy magánkönyvtárban. Különösen érdekes lenne e kérdés tisztázása azért, mert ez a „Dongó“ lett volna a legelső magyar élclap. 2. Az 1848. jún. 15-én 1. számmal jelzett „Charivari“ a két héttel utóbb, július 1-én megjelent, ugyancsak 1. számú „Charivari—Dongó“ próbaszámának tekintendő-e, vagy sem?

*

Ugyancsak KERESZTY tesz említést könyvének 86-ik oldalán egy másik magyar élclapról, az 1858-ban megjelent „Peleskei Nótárius“-ról, amelynek VAS GEREBEN lapja, a „Kétgarasos Újság“ (1858—59) lett volna a folytatása. Ez az utóbbi a Múzeum hírlaptárában 3082. szám alatt megvan, a „Peleskei Nótárius“ azonban nem található.

Kérdés: volt-e 1858-ban „Peleskei Nótárius“ címmel élclapunk, ha igen, melyik köz- vagy magánkönyvtárban lenne az megtalálható?

MORLIN ADORJÁN.

A Gallus közlemények a baromfitenyésztés és nyulászat köréből. Csak a XI. évfolyamtól (1887) kezdve van meg a M. Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában. Hol található I—X. évfolyama? Ugyanott a **Pesther Tageblatt**-ból csak az 1839—1845. I—VII. évfolyam van meg, a VII. csonkán. Keressük az 1845—1848, VII—X. évfolyamokat.

Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak. A bibliográfiák összeállítása könyvtárosi feladat. A megfelelő tudományos képzettségű könyvtáros hivatali munkájával párhuzamosan végezheti bibliográfiai adatgyűjtését, mint ahogy azt HELLEBRANT ÁRPÁD, a M. Tud. Akadémia Könyvtárának néhai kiváló és rendkívül szorgalmas alkönyvtárnoka is végezte. A kötelespéldánycsomagok felbontása és a folyóiratok, könyvek teljességének ellenőrzése és naplózása alkalmával leírt minden könyv-, vagy cikkcímet, amelyre egyik, vagy másik bibliográfiája részére szüksége volt. E munkamódszere a könyvtár szempontjából kettős haszna volt: a kötelespéldányok ellenőrzése nem hivatalnoki egykedvűséggel, hanem a legnagyobb szigorúsággal és utánjárással történt, mert nemcsak arról volt szó, hogy valamely nyomtatvány idejében beérkezik-e a könyvtárba, hanem arról is, hogy az illető nyomtatvány idejében rendelkezésére áll-e bibliográfiája számára. Ilymódon a kötelespéldányok beszolgáltatásának ellenőrzése a legpontosabb volt, mert a *bibliográfus* ellenőrizte a *könyvtáros* munkáját. — A másik haszna a könyvtárnak az volt, hogy

a bibliográfus munkájához, a címfelvételhez szükséges nyomtatványokat már nem kellett számszámra leszedgetni a könyvtári polcokról, — ami kétségkívül jelentékeny munka- és időmegtakarítást jelentett. HELLEBRANT ÁRPÁD ilymódon hivatalos munkájának teljes elvégzése mellett évenként összeállította a mintaszerű, többíves filológiai repertóriumon kívül az irodalomtörténeti, történeti, nyelvészeti, néprajzi repertóriumot, nemcsak önálló nyomtatványok, hanem folyóiratok és hírlapok alapján is. — Ha ugyanezzel a munkával nem könyvtári szakembert bíztak volna meg, az szabadságot kért volna hivatalában s a könyvtárakban a hivatalos személyzet munkaidejének nagy részét lefoglalta volna a szükséges nyomtatványoknak számszámra való kikerestésével, előszedetésével és helyrerakásával. HELLEBRANT a fentiekén kívül a könyvtár anyagából kötetekre menő repertóriumokat állított össze, hivatali munkájának állandó elvégzése mellett.

A bibliográfiákat könyvtáron kívül élő szakemberek csak saját magukra és a könyvtárra nézve egyaránt nagyon fáradságos munka árán tudnák összeállítani.

TR. Z.

Sajtóarchivum felállításához, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptára keretében, megtörténtek az első lépések. GRÓF CSÁKY ISTVÁN m. kir. külügyminiszter ugyanis ideajándékozta a külügyminisztérium hírlapkiadvatainak tárgykörök szerint csoportosított és rendezett gyűjteményét 1919—1930. évekből. Az anyag a Festetich-palotában nyert elhelyezést, egyelőre, míg megfelelő fiókos szekrények felállítására sor kerülhet, gondosan becsomagolva, de reméljük, hogy a Festetich-palota helyiségeinek megfelelő berendezése után a kutató közönségnek hamarosan rendelkezésére fog állani. Ez az anyag természetesen elsősorban külpolitikai vonatkozású cikkek gyűjteménye.

Kopf, azaz hogy homlokírás: Az ujságok *kopf*-ját manapság *lapfej*-nek, *címfej*-nek, *fej*-nek szokás nevezni, nyilván a német *kopf* mintájára. — 1798-ban olvasom e cím-meghatározást: „következő *homlokírásu* munkátskáimból pedig, úgy mint — „Erköltsi oktatás az ifjabb asszonyások számára... találatnak nyomtatványok Pesten, Pos'onyban, Győrben... Kis János.“ — Nem kifejezőbb a *homlokírás*, a lap *homlokírása* a *lapfej*-nél?

TR. Z.

Hibaigazítás, A MKSzemle 1940. I. füzetének képmellékletein sajnálatos elnézés folytán mind a Képes Ujság, mind a L'Illustration évszáma tévesen iratott. Az összes képaláírásokon 1847 szerepel 1848 helyett, amit egyébként a figyelmes olvasó maga is észrevehetett ugyan, de — mint nyilvánvaló hiba, mely kiigazítandó — a szerkesztő kötelességszerűen felhívja a figyelmet.

Felkérjük igen tisztelt előfizetőinket, hogy a Magyar Könyvszemle szerkesztőségének szánt mindennemű pénzküldeményüket a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda 37.473. sz. csekkészámlájára küldjék be, de ne mulasszák el az „Értesítőlap“ felső szélét „Tró.“ jelzéssel ellátni.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Béla Varjas: *Die erste Ausgabe der religiösen Gedichte Bálint Balassa's.* Im Besitze der Teleki-Bibliothek zu Marosvásárhely befindet sich eine illustrierte Ausgabe der Balassa-Gedichte. Sie zeigt inhaltlich und typographisch enge Verwandtschaft mit jener von Nagyszombat 1699. (In der Radvánszky-Bibliothek zu Tibolddaróc, Comitat Borsod, Ungarn.) Aus dem Exemplar unserer Balassa-Ausgabe fehlt das Titelblatt und ungefähr der letzte Bogen. Auf grund der Holzstiche (vgl. Hajnal Mátyás: *Jézus szívét szerető szívek* ... Bécs 1629. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár.* Bd. I. S. 257. Nr. 576.) und Schrifttypen konnte festgestellt werden, dass diese Ausgabe aller Wahrscheinlichkeit nach in Wien bei Michael Rickhes um 1632—35 erschienen sei, und zwar mit jenen Typen und Holzschnitten, deren Besitzer Lőrinc Ferenczfi war.

Dieses Druckmaterial wurde in der Rickhes-Werkstatt jahrelang verwendet und vom Kanzler und Fürstprimas György Lippay angekauft und nach dem Tode Ferenczfi's im Jahre 1640 dem Jesuitenkolleg zu Pozsony überlassen. Im Jahre 1662 wandern diese Typen und Holzschnitte in die Druckerei des Jesuitenkollegs zu Nagyszombat. So erklärt sich, dass die Ausgabe von 1699 in Nagyszombat und dieselbe von 1632—35 aus Wien mit den gleichen Holzschnitten erschienen sei.

Aus dem Briefe, datiert 1629 András Rádai's an János Rimai, dem Behüter der Balassa-Gedichte, geht hervor, dass Rimai mit Ferenczfi in Verbindung stand und wahrscheinlich noch er selbst die Gedichte zwecks Ausgabe Ferenczfi zukommen liess.

Die nun vorgefundene Balassa-Ausgabe entkräftet die Annahme Lajos Dézsi's, dass die erste Balassa-Ausgabe in Bártfa in den Jahren 1632—35 erschienen sei. Die erste Bártfaer Ausgabe, erschienen um 1640, kann aber auf Grund der obigen Angaben weiterhin als die erste *ungarländische* Ausgabe betrachtet werden.

Ilna Hubay: *Der Aviso des Jahres 1609.* Der gut organisierte Nachrichtendienst des ersten deutschen Wochenblattes berichtete fast ständig über die in Ungarn und Siebenbürgen vorgekommenen Ereignisse des Jahres 1609. Die aus Prag, Wien, Pressburg und Tokaj eingetroffenen Berichte haben in erster Linie die Gefahren der Türkenbelagerung vor Augen. Ausserdem ist der allgemeine protestantische Charakter dieser Zeitung auch in den Ungarn betreffenden Nachrichten zu ersehen.

Albert Gárdonyi: *Anfänge einer Büchereipolitik in Ungarn.* Die planmässige Auswahl der für eine Bibliothek anzuschaffenden Bücher bildet den wichtigsten Teil einer Büchereipolitik, weil dadurch die Eigenart des Bücher-

bestandes bestimmt wird. In einer Privatbibliothek gelangen nur selten solche Massregeln zur Geltung, welche die planmässige Auswahl der anzuschaffenden Bücher schon vorhergehend sichern, der Bücherbestand einer solchen Bibliothek erweist nämlich gewöhnlich nur das veränderliche Interesse für Bücher des jeweiligen Eigentümers. Die planmässige Auswahl der anzuschaffenden Bücher muss aber bei einer solchen Bibliothek gesichert werden, welche eine schon vorhergehend festgesetzte Bestimmung hat. Eine solche Bibliothek war in Ungarn die Universitäts-Bibliothek in Pest, wenigstens von da angefangen, als sie im Jahre 1773 den Händen der Jesuiten entfiel und von Staatsbeamten verwaltet wurde. Diese Bibliothek enthielt gleichzeitig einen starken Zuwachs durch Einverleibung solcher Büchersammlungen, welche bisher den von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöstern angehörten und für eine Universitäts-Bibliothek viel unbrauchbares Material enthielten. Der Kaiser entliess daher in den Jahren 1785 und 1786 zwei Verordnungen, deren erste die zukünftige Bücherauswahl zu regeln bestimmt war, die andere aber die Verwertung der einverleibten klösterlichen Büchersammlungen betraf. In diesen Verordnungen erscheinen die Anfänge einer Büchereipolitik in Ungarn, weil durch diese die planmässige Auswahl der Bücher für die Universitätsbibliothek gesichert wurde.

Géza Káplány: *La documentation et les Bibliothèques.* L'auteur ayant participé à la Conférence Internationale de Documentation à Oxford, donne un compterendu sommaire des travaux de cette conférence. En insistant sur l'importance des problèmes de la documentation il définit les caractéristiques c.-à.-d. les différences et les conditions d'accord entre les centres de documentation et les bibliothèques proprement dites. — Par suite de ses voyages répétés allant aux différentes conférences, l'auteur a profité de l'occasion qu'il a eu en parcourant nombreux pays de visiter un grand nombre de bibliothèques et de centres de documentation. Il s'efforce de rendre compte de ses expériences et de ses vues concernant l'organisation et le fonctionnement des divers établissements de documentation.

Ervin Supka: *Die Aufstellung der Korrespondenzblätter in den Bibliotheken.* Die lithographierten Korrespondenzblätter spielten in der Entwicklung des ungarischen Zeitungswesens eine hervorragende Rolle. Ihre Bedeutung für die heutige Journalistik ist, bei der stets zunehmenden Wichtigkeit des Nachrichtenmaterials, noch mehr ausschlaggebend. Der Verfasser behandelt die Korrespondenzen nach formalen Eigenschaften, sowie nach Gesichtspunkten des Zweckinhalts; es folgt dann die Darlegung jener Probleme, denen der Bibliothekar bei dem Sammeln, bei der Aufarbeitung und Aufstellung der Exemplare gegenübersteht. Um eine verbesserte Aufstellungsweise der Korrespondenzen in den Bibliotheken zu gewinnen, unterbreitet Verfasser einen Vorschlag hinsichtlich einer intensiveren Gleichschaltung im Redaktionswesen der Korrespondenzblätter. Ein kurzgefasster historischer Überblick der Vergangenheit der ungarischen lithographierten Korrespondenzen, sowie eine Übersicht der einschlägigen Fachliteratur, schliesst den Aufsatz ab.

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronovszky Iván* felel.

TARTALOM

	Lap
Varjas Béla: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása	105
Hubay Ilona: Az „Aviso 1609.”	127
Cárkonyi Albert: A magyar könyvtárpolitika kezdetei	134
Káplány Géza: A dokumentáció és a könyvtárak	147
Supka Ervin: Könyvmatosok a könyvtárban	157
Kisebb közlemények: ZOVÁNYI JENŐ: Kutatások a „300 éves magyarok füstölgő csepüje...” szerzője után. — CSÁR ZOLTÁN: Melanchthon kéziratos verse az Országos Széchényi-Könyvtárban. — SZEMZŐ PIROSKA: A kolozsvári „főasszonyságok” könyvtára 100 esztendővel ezelőtt. — DEZSÉNYI BÉLA: Írók szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. — PANKA KÁROLY: A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye. — KÓSA JÁNOS: Vita egy selyemtenyésző könyv szerzőségéről. — GÁSPÁR MARGIT: Ernst Lajos gyűjtemények árverése. — VARGA SÁNDOR FRIGYES: A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén. — CLAUSER MIHÁLY: A röpirat. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A sortöltő jel. — TR. Z.: Hogyan csaltak rége a könyvtárosok?	165
Ismertetések: DR. DRAGUTIN KNIEWICZ: Misal čezmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačko biskupa Šimuna Erdődy. (Ism.: DANCZI VILLEBALD.) — KLEIN KÁROLY: A Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő őnyomtatványai. (Ism.: HUBAY ILONA.) — SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter. 1684-1758. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) — HORVÁTH ENDRE: Magyar nyelv bibliográfia. (Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — RAICHLE FERENC: Das ungarische Zeitungswesen. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — DÓCZY JENŐ—WELLMANN IMRE—BAKÁCS ISTVÁN: A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. (Ism.: TR. Z.) — KERTÉSZ JÁNOS: Ezer tanulmány az ezer tő országáról. (Ism.: MOKCSAY JÚLIA.) — DUBOVITZ ISTVÁN: A magyar földrajzi irodalom 1937. (Ism.: GR.) — GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. (Ism.: HANSKARL ERZSÉBET.) — BAY FERENC: Könyvtárpolitikánk célkitűzései. (Ism.: GRONOVSKY IVÁN.) — <i>Printing in the twentieth century.</i> (Ism.: GRONOVSKY IVÁN.)	
Levélszekrény: Néhány könyvkiállítás. — MORLIN ADORJÁN: Ki látta a Dongót? — A pillus... — TR. Z.: Bibliográfiák... és a könyvtárak. — TR. Z.: Sajtóarchívum. — TR. Z.: Kopf, azaz hogy homlokírás. — Híregyűjtés. — Kérés előfizetőinkhez	191
Résumé — Informatívum	215

MOST JELENT MEG!

**A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
KÖNYVTÁRÁNAK CÍMERESLEVELEI,
6. KÖTET. 1771—1800.**

Leírta **Dr. Áldásy Antal**, sajtó alá rendezte **Dr. Czobor Alfréd**.

Dr. Áldásy József kiadása. 1940. XII + 608 lap.
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II.)

KAPHATÓ
A LAUFFER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉSBEN.

Vitéz **SZABÓ PÁL DR.** műegyetemi könyvtáros:

**A M. KIR.
ERZSÉBET-TUDOMÁNYEGYETEM
ÉS IRODALMI MUNKÁSSÁGA**

900 lap. Ára füzve 32 pengő, kötve 35 pengő.

Megrendelhető a szerzőnél:
BUDAPEST, XI. ker., Horthy Miklós-út 25. szám.

**A MAGYAR KÖNYVSZEMLE
é v i e l ő f i z e t é s i d í j a**
===== **40 PENGŐ** =====

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM 1940. JULI.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * III. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

II. köt. Bálint Sándor — Berényi János.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magy. Tud. Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. 1940. — 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő

* * * *

Varjas Béla:

BALASSA BÁLINT ISTENES ÉNEKEINEK ELSŐ KIADÁSA

Budapest, 1940.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai XI.

8° 26 lap, 3 melléklettel

Ára 2 pengő

NÉMET KÖNYVKIÁLLÍTÁS.

Németország a nyomtatott könyvnek nemcsak szülőföldje, hanem mindmáig a könyvkultúrának, a könyvművészetnek leg-hivatottabb otthona. Míg Európa többi országaiban a könyvnyomtatás művészete inkább egy-egy nagyszerű mester alkotásaiban teljesedett ki, addig Németország töretlenül, a hagyomány folytonosságában őrizte meg Gutenberg örökségét a „mesterséges írás művészeté”-ről. Franciaország és Anglia kialakította a maga egyéni könyvstílusát, amely immár több mint másfél évszázad óta zárt formává merevedett. Náluk minden változás csak ennek keretein belül képzelhető el, s úgy látszik, maguk a keretek széttörhetetlenek. Stílusuk nemesen egyszerű, egy-neműbb és jóval nyugodtabb, mint a német, de éppen ezért egyhangúbb is.

A német könyvön a szellem dinamizmusa és romantizmusa tükröződik — mint általában mindenben, ami német. Ez a szellem, mely folytonosan újabb és újabb alakot keres a megvalósulás számára, a fojtott erő, a kirobbanó belső feszültség, nemcsak a gondolat síkján tör fel minduntalan, hanem kifejezésre jut a könyv egész érzékelhető külső valóságán. A tartalomnak, a gondolatok dinamizmusának és a külső formának egybehangelése, mint művészi célkitűzés, állandó belső rugója a német könyvkultúrának, amelyből a nyomtatott mű megjelenési formájának művészi kifejezésére minduntalan csodálatosan változatos és gazdag ösztönzést nyer. Kiterjed ez a könyv előállításának legapróbb részletére, a papír, a betű megválasztására, a szedés és az illusztratív anyag elhelyezésére, a síkornamentika lehetőségeinek felhasználására, de különösen szembeötlő a könyv külső köntösének művészi megoldásán: a kötés és borítólap anyagának, a díszítéseknek, a színhatásoknak alkalmazásában és egész kompozíciójában. Ha a német könyvkultúra alapmagatartását és művészetének legfőbb jellemzőjét egyetlen szóval akarjuk megragadni, akkor ez a *mozgás*, amely nemcsak a tiszta díszítő-

motivumok struktúrájában és kiképzésében érvényesül, hanem a betűkben is. Hiszen a betű nem pusztán a gondolatközlés eszköze, hanem síkornamentikai elem is. S éppen a fraktur betűben rengeteg lehetőség rejlik ennek művészi kiaknázására. A kötés és borítólap a német könyvművészetben mindig a mű tartalmának, hangulatának tükröi. Díszítő motívumaiban, rajzának vonalvezetésében, képeinek szerkezetében, a színek lobogásában és szimbolikájában a laikus számára is megfoghatóbb módon érzékelhető s ezért talán fokozottabbnak tűnik az a lüktetés és mozgás, amely nem tűri meg a zárt formát, vagy belekényszerítve is túlmutat azon. Azonban éppen ebből következik, hogy művészi kifejezésében mindig más és új. Megkötöttséget csak az anyag és az írásmű egyénisége jelent számára, de sohasem valamely szkémába merevedett könyvstílus. Minthogy pedig minden írásmű nyilván külön egyéniség, e megítélésben már benne rejlik az a követelmény, hogy megjelenési formája is más és más művészi megoldást kíván.

A német könyvművészetben hatalmas vitális erő feszül, éppen ez az, ami a magyar szemlélő előtt annyira rokonszenvenessé teszi. A könyv egyéniségét hangsúlyozó, szabadabb felfogása a miénkkel rokon. S ha művészetének egyik lényeges eleme, a fraktur betű nekünk talán túlságosan nyugtalan és idegen szépség is, a német könyvkultúrával szövődő kapcsolataink folytán ez a könyvművészet általában mégis mindenkor érdeklődésünk tárgya volt.

Azok a gondolatok és érzelmek, amelyeket egy könyvkiállítás első pillantásra az emberben ébreszt, a könyv külsejéhez tapadnak. Hiszen minden kiállítás sikere vizuális hatásától függ, s a belőle lesűrődő átfogó kép és hangulat az, ami a szemlélőt megejt s emléke felejthetetlenül tovább él a lelkében. S még az is, ami egy kiállításon az értelemhez szól, igazán és elevenen csak akkor ragad meg, ha vizuális hatása tökéletes. Részben éppen a könyvnek, mint művészi alkotásnak bemutatásában bontakozott ki a német könyvkiállítás legnagyobb sikere. Önmagához, a német nyomdászat félezer esztendejéhez s a nyomtatott könyv első művészehez, GUTENBERG szelleméhez lett volna hűtlen, ha nem ez a szempont érvényesül benne mindenekelőtt.

A könyvnyomtatás ötszázéves fordulójának emlékezetére rendezett német könyvkiállítás 1940 április 28-tól május 7-ig a Pesti Vigadó termeiben nyílt meg a közönség számára. Mére-

teiben a legnagyobb volt, amelyet Németország valaha külföldön rendezett. Valóban, a négy termet betöltő 5000 kötet, dús anyaga hazai nagy kiállításainkkal vetekedett. Jelentőségét csak fokozza, hogy a GUTENBERG-év alkalmával éppen ránk esett a választás s ennek a válogatottan szép, külföldre szánt anyagnak bemutatására nálunk került sor. A kiállítást HÓMAN BÁLINT valóság- és közoktatásügyi miniszter, TASNÁDI NAGY ANDRÁS, a Magyar-Német Társaság magyar elnöke és ERDMANNSDORFF német követ védnöksége alatt a *Deutscher-Akademischer Austauschdienst* budapesti tagozata rendezte.

A kiállított anyag három nagy csoportra oszlott. Az első rész a német könyvnyomtatás őskorát és a német könyvművészet fejlődését tárta elénk, a második a német könyvtermés utolsó tizenöt esztendejéről nyújtott bámulatoson gazdag és nagyarányú képet, a harmadik pedig a német-magyar kulturális kapcsolatokat könyvanyagát mutatta be érdekes szemelvényekben. Sajnos, a termék mérete és elhelyezése következtében a felállítás egymásutánja nem követhette az imént vázolt sorrendet.

A harmadik teremben nyert elhelyezést a legrégebb és történeti szempontból nézve legértékesebb anyag, melynek középpontjában természetesen a könyvnyomtatás páratlan tökéletességű alkotása, GUTENBERG első nagyszabású műve, az úgynevezett 42 soros Biblia (1455) állott. Ez a munka, úgylátszik, minden igazi könyvnyomtató-művész számára elérhetetlen vágyálom marad. A GUTENBERG-bibliánál szebben és tökéletesebben nyomtatott könyvet, mai fejlett technikánk mellett sem tudunk elképzelni. GUTENBERG másik nevezetes alkotása, a *Türkenkalender* (1454) bennünket azért érdekel, mert Magyarország neve itt jelent meg először nyomtatásban. A németek pedig mint az első német nyelven nyomtatott könyvet tartják számon.

A „toll és nád igénybevétele nélkül“ készült könyvek művészetét Európaszerte német mesterek terjesztették el. A Rómában (1469), Velencében (1470), Párizsban (1472), Budán (1473) megtelepedő első nyomdászok mindenütt németek voltak. Az ő munkásságuknak is megtaláljuk itt egy-egy jellemző darabját.

GUTENBERG szent művészete a XVI. század folyamán menthetetlenül profanizálódik. A humanizmusnak és a reformációnak a közművelődésre kiható elvei következtében a könyv tömegcikk lesz. S amennyire gyorsul technikai előállítás, ugyanannyit

veszít művészi szépségéből. A XX. század elejéig a könyvnyomtatás technikai tökéletesítésének korszakát éli, s tulajdonképpen csak egy aránylag vékony réteg az, amely a művészi hagyományt tovább ápolja és átadja a XX. századnak, ahol már fokozatosan a könyvnyomtatás egész területére kihatóan diadalmaskodik a művészi elv.

A XV. század végétől a korszak könyvművészetét reprezentáló munkák között feltűnően szép számmal találunk magyar vonatkozású műveket. Az élen a TURÓCZI-krónikának kézzel festett, fametszetes augsburgi kiadása (1488) áll. Melléje sorakoznak az ízléssel díszített, vagy éppen mesteri kézzel illusztrált, szép nyomtatású könyvek, mint a Bécsben kiadott *Der Hungern Chronica* (1534), vagy BONFINI krónikájának Frankfurtban megjelent német fordítása (1581), az *Ungarische Staedt-Buechlein* (1684) és KREKWITZ: *Totius Regni Hungariae... accurata descriptio* (1685) Nürbergben készült vaskos kötete, váraink és városaink egykorú képével.

Az ősnymtatványokat jórészt még kézifestéssel díszítették. A fametszetű képek, nyomtatott könyvdíszek alkalmazása csak lassan terjedt el, mígnem a XVI. század elejére DÜRER, HOLBEIN és CRANACH alkotásaiban a síkornamentikának és képírásnak ez az ága addig soha nem látott magasságokig emelkedett s különösen tanítványaik munkássága révén a német könyvművészetnek szerves részévé vált. Ennek az új irányú könyvdíszítésnek egyik legszebb példája a HOLBEIN testvéreknek ERASMUS: *Annotationes...* című munkájához készített címlapkerete, fejlécei és figurális iniciáléi (Basel, 1510). JOHANN GAYLER VON KAISERSBERG kedvelt szentbeszédgyűjteménye pedig (Strassburg, 1511) egészoldalas fametszeteivel a korabeli könyvillusztrálásnak kiemelt emléke.

Különös érdekessége volt a kiállításnak LEONHART FUCHS: *New Kreüterbuch* című műve (Basel, 1543). A gyönyörű nyomdai kiállítású könyv számos illusztrációja közül egynek, az ökörfarkkóró ábrájának eredeti fadúca is fennmaradt, s a szemlélő együtt gyönyörködhetett a szépen kidolgozott metszetben és a róla készült természetű képben.

A XVII. és XVIII. század legszebb könyvei között a rézmetszetű, kézzel festett, finom színárnyalatokban gazdag természetrajzi munkák keltettek feltűnést. Kiváltképpen a *Nürn-*

bergische Hesperides (1708) és BLOCH: *Allgemeine Naturgeschichte der Fische* (Berlin, 1782—1785). A színes nyomás egyik sikerült alkotását szemlélhettük OVIDIUS *Metamorphoses*-a német fordításának Augsburgban és Lipcsében megjelent 1763. évi kiadásában, amelynek címlapján a „*Verwandlungen*“ szót szivárványszínekel nyomtatták.

A következő tárlók a régi német könyvkötőművészet jellemző alkotásait tárták elénk. A könyvkötés művészetét a nyomdászat feltalálása emelte általánosan elterjedt, nagyjelentőségű iparággá. A középkori síma pergamenkötést lassan kiszorítja a préselt és aranyozott renaissance-kötés, majd pedig a még díszesebb barokk. A burkolóanyag ekkor még csaknem kizárólag disznó-, kecske- vagy borjúbőr. Nyersen vagy még gyakrabban színesen, barnára, vörösre, kékre, zöldre festve alkalmazzák. A kiállítottak között a német könyvkötés nagymesterének, JAKOB KRAUSEnak (1570 táján) páratlanul változatos és dús ornamentikájú aranyozott kötése vonzották talán magukhoz a legnagyobb közönséget. A drezdai *Sächsische Landesbibliothek* 1200 szebbnél szebb csupa különféle kidolgozású KRAUSE-kötést őriz. Hazai viszonylatban leginkább az úgynevezett nagyszombati kötésekhez hasonlít a messze földön híressé vált német mester stílusa.

Gazdag, fejedelmi könyvgyűjtők nemcsak ezüstlemezre dolgozott emailfestésű arcképüket és címerüket verették a kötésre — mint ezt KRAUSE műhelyében készült darabokon is láthatuk —, hanem sokkal költségesebb vésett, dombormívű vagy fűrészelt csipkemintás ezüstkötést készítettek egyes nagyértékű könyvek számára. ALBRECHT porosz herceg XVI. századi könyvtárát remek ötvöskötéseiről nevezték el *Silberbibliothek*-nak. E könyvtár összes kötéseit, három darab kivételével, melyek délnémet munkák, königsbergi mesterek készítették. Két bemutatott kötete (1555-ből) a magas színvonalon álló keletporoszországi ötvösművészet beszédes emléke.

E történeti részt zsúfolt és nehéz barokkmintás s néhány könnyed és kedves rokokó-díszítésű könyv zárja be.

Ami ezután következik, az már a jelenkor könyvművészetéhez tartozik s tulajdonképen átvezet a következő (2. és 4.) termék hatalmas, modern anyagához. Itt az egyes művészi és

nyomtatástechnikai részletkérdések szemléltetése a cél — amely felett a könyvforgató közönség általában elsiklik s alig gondol arra, hogy a készen kapott nyomtatott mű, amelyet oly természetesnek vesz, hány ember művészi és technikai ötletének és fáradságos munkájának gyümölcse —, amott az újabb német könyvtermés ezrein száz és százféle változatban tükröződik a modern könyvtechnika minden vívmánya és a német könyvművészet új szelleme. A tudományos könyvtől az utolsó reklámlapig az egész német nyomdászatot a legváltozatosabb formákban megvalósulást kereső esztétikai elv kormányozza. A szépek és a gyakorlati célszerűségnek összeegyeztetésében a németek valóban megkapó eredményeket értek el.

Elhányták a tudományos művek elavult, ócska uniformisát és új, szabadabb, levegősebb köntösbe öltöztették az egykor unalmas formába, lapszéli jegyzetek közé kényszerített szellemi tartalmat. Elhibázott nyomdatermék az, amely külsejével nem mond semmit s láttára ásítás fogja el az embert. A tudományos könyv kell, hogy már megjelenésében is érdeklődést keltsen s az olvasó tudásvágyát ösztönözze. Hiszen minden könyvnek egyetlen értelme van, hogy mentől szélesebb rétegek közkinccsévé váljék. A tudományos mű nem lehet többé pusztán néhány „szakembernek“ szórakoztatására szánt vitaanyag, mert egy nemzet kultúráltságának mértékét a kultúrjavaknak és a róla szóló ismereteknek elterjedettsége jellemzi. A tudománynak mai differenciáltsága mellett ezt a célt nemcsak azzal éri el, ha leveti az egykori céhbeliséget jellemző, de merőben haszontalan tudálékos mázt s közvetlenebb hangot üt meg az olvasóval szemben, hanem ha segítségére siet ebben a könyv tartalmát és szellemét vonzóan kifejező külső forma is. Széttétekintve a második és negyedik terem könyvpiramisai közt, a modern német tudományosságot hirdető könyveknek ebben a rengetegében, akár a történelmi, politikai, földrajzi, irodalom- vagy művészettörténeti munkákat idézzük is magunk elé, valamennyiben ennek a tudományos könyvről vallott modern felfogásnak realizálódását szemlélhetjük.

A kiállítás mai anyagának több mint felét orvosi, kémiai, általában természettudományi és technikai munkák alkották. Míg a szellemtudományi művek jórészt fraktur szedésűek, addig

a józanabb természettudományi munkáknál már a betűtípus megválasztásában is érvényesül a tárgyhoz való alkalmazkodás, amenyiben ezeket kevés kivétellel a nyugodtabb latin betűkkel nyomtatják. Mindkét csoportnál azonban különös figyelmet érdemel az illusztratív anyagnak a legmodernebb eljárások szerint készült rendkívül precíz kidolgozása. Ezen a téren a német sokszorosító művészet az egész világ csodálatát méltán kiérdemlő munkát végzett, akár a természettudományi, földrajzi, természetrajzi, orvosi, technikai képmellékleteket, akár pedig a művészi reprodukciókat nézzük. A manulnyomás, fénynyomás és transzarteljárás új távlatokat nyit a tudományos művek illusztrálása számára. Általuk lehetővé vált, eddig csak tökéletlenül kifejezhető, vagy egészen rejtve maradt finomságok, a kép anyagának, az ábrázolt tárgy minőségének, élethű színének, sőt bizonyos fokig plaszticitásának érzékeltetése is.

Nyomdászati szempontból részben más irányú gondosság, az írásmű minden tulajdonságára kiterjedő figyelem az, amely a német szépirodalmi és ifjúsági művek előállítását végigkíséri. Egy-egy verskötet hangulatához illő betűforma, a sorok tördelése, az oldalak szedésképe, a dekoratív szövegközi rajzok stílusa és elhelyezése nem lehet közömbös. A vers csupa élet, kicsorduló érzelm, tiszta művészet; a nyomtatott költemény felépítésének, vizuális képének már önmagában is művészi élvezetet keltőnek kell lennie. De éppígy nyomot hagy az írói szándék érzékeltetése a német regény- és novellakiadványok egyéni arcán is. Gyermekek- és ifjúsági irataiknál pedig különösen ügyelnek a gyermek értelmi fejlettségéhez alkalmazkodó, képzeletét foglalkoztató s főként ízlését fejlesztő, szép és erős kidolgozású könyvekre. Megszívlelendő elv, hogy amit a jövő nemzedék lelki fejlődésének előmozdítására nyujthatnak, annak a jónál is jobbnak kell lennie, nemcsak tartalmi, hanem alaki szempontból is.

E modern részben rajzolódott ki a könyvkiállítás egész szépsége és nagyvonalúsága. A kötések változatos kidolgozása és anyaga, a borítólapok rajza és tarka színpompája valóban szemtelket gyönyörködtető látvány volt. A szabadon elhelyezett, finom ízléssel összeállított csoportok a virágokkal és szobrokkal díszített világosszürke asztalokon derűs képet nyujtottak. Míg a történeti részek könyvanyaga természetesen zárt tárlókban fektet, itt bizonyos bizalmas viszony fejlődött ki a kiállítás láto-

gatói és a kiállított könyvek között, amelyek bármelyikét az érdeklődő kezébe vehette, kívül-belül megforgathatta.

Külön termet töltött be a kiállítás harmadik, ugyancsak történeti része, a magyar-német kultúrkapcsolatok anyaga, amely a bejárati teremben állott s ha most mégis utoljára szólunk róla, az csak azért történik ebben a rendben, mert a nyomtatott könyv 500 éves fordulóján illőbbnek látszott, ha GUTENBERGRŐL és utódairól s ezzel kapcsolatban a modern német könyvkultúráról előbb emlékezünk meg.

Szemléletesség és érdekesség dolgában méltó társa volt ez a csoport is a másik kettőnek. Az itt kiállított könyveknek nagyobbik felét a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, a többit a bécsi Nemzeti Könyvtár bocsátotta a kiállítás rendelkezésére.

Az első tárlókban magyar szerzőknek Németországban megjelent eredeti művei foglaltak helyet, az esztergomi miscskönyv 1484. évi nürnbergi kiadásától kezdve TEMESVÁRI PELBÁRT, LASKAI OSVÁT, VERBŐCZI, PÁZMÁNY, ZRÍNYI, GYARMATHI SÁMUEL munkáin keresztül egészen a testőrírókig. Azután magyar szerzők következtek német fordításban, majd pedig német írók magyar nyelven megjelent művei, valamint német szerzők magyar tárgyú eredeti útleírásai, versei, novellái, regényei. Ez utóbbi csoportokban természetesen a közismert nagy nevek mellett, mint VÖRÖSMARTY, JÓSIKA, EÖTVÖS, KEMÉNY ZSIGMOND, PETŐFI, ARANY, JÓKAI, MADÁCH vagy WIELAND, SCHILLER, GOETHE, KÖRNER, GRILLPARZER, LENAU, STIFTER stb. egész csomó régebbi és néhány rég elfelejtett, de a maga korában divatos író nevének akadt meg a szemünk. Az egyik tárlóban a német egyetemeken végzett XVI—XVII. századi magyar hallgatók doktori értekezéseiből állítottak össze egy csokorra valót. Mellette az első Németországban megjelent magyar hírlapok és a Magyarországon kiadott legkorábbi német újságok sorakoztak fel.

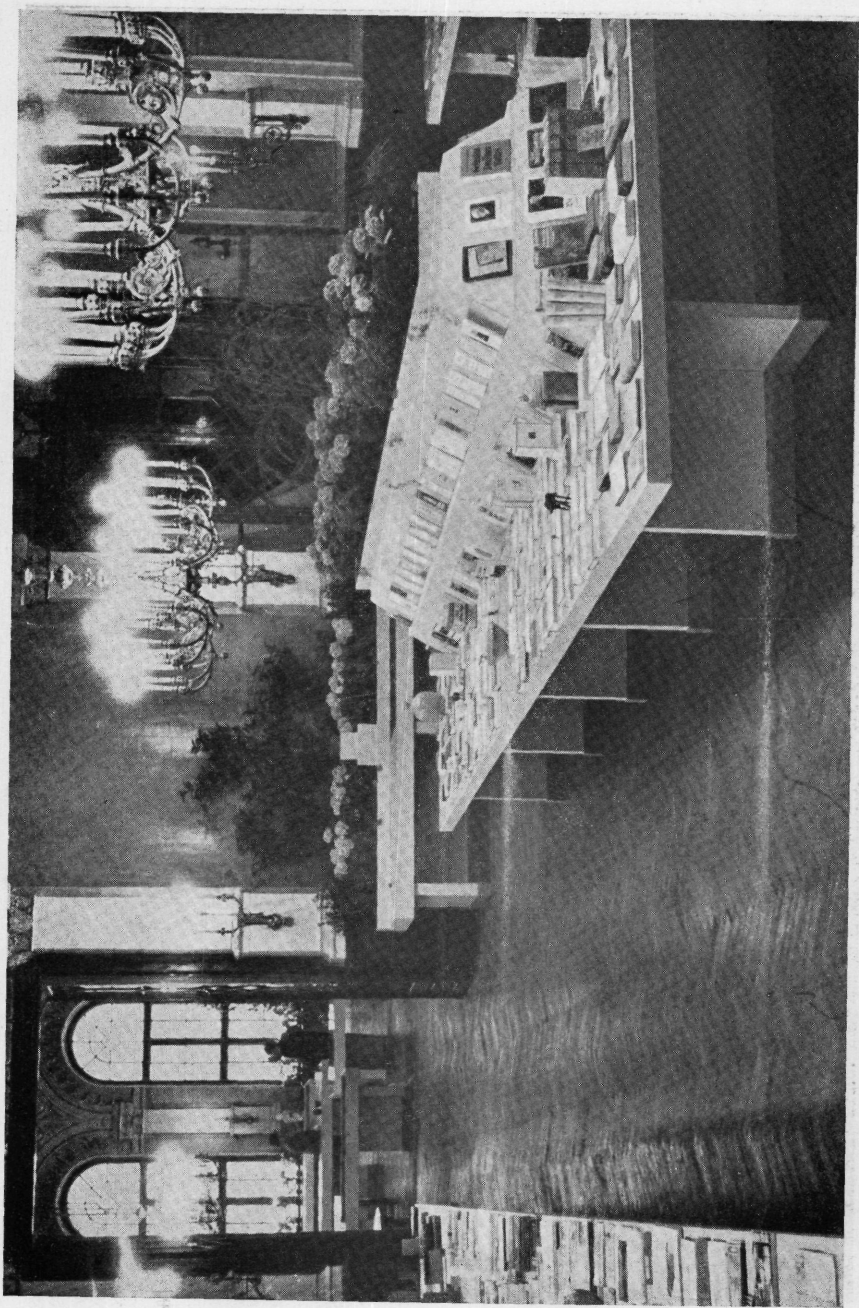
Részünkről különös érdeklődésre tarthat számot az ügyesen összeválogatott bécsi anyag. I. FERDINÁND udvari orvosának, ZSÁMBOKI JÁNOSNAK kéziratai és a török korszakra vonatkozó naplók, útleírások, magyar várak tervrajzai, városokról készült metszetek sokasága, köztük ERHARD SCHÖN-nek Buda 1541. évi török megszállását ábrázoló, HANS SACHS verses szövegével nyomtatott másfél méteres színezett fametszete.

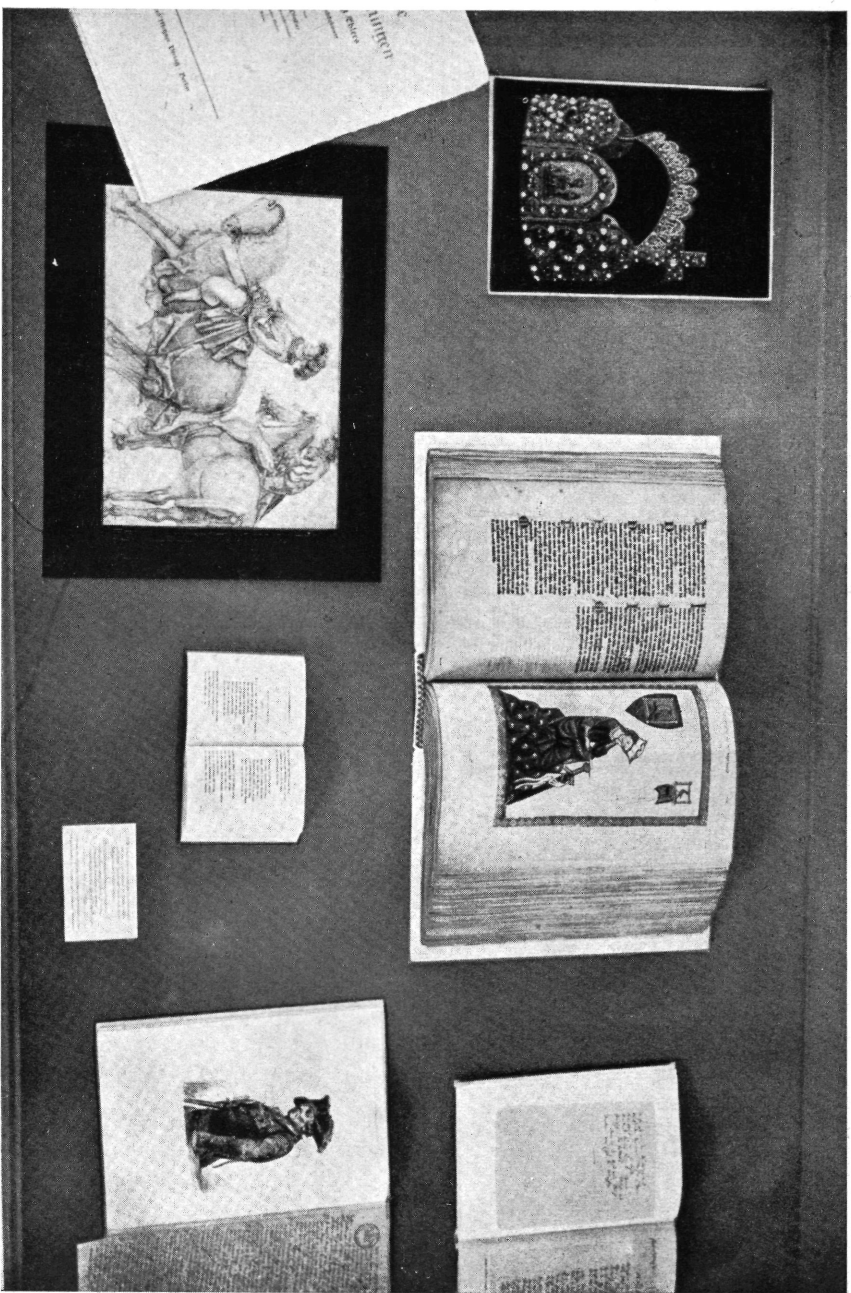
Régi német kötések. Középen a Silber-bibliothek két kötete, jobbszélén Krause műhelyének emlékei.

Modern német kötések.

Részlet a kiállítás modern anyagából.

Új eljárással készült reprodukciók. Középen a Manesse-kézirat mása Walter von der Vogelweide képevel.

A német-magyar zenei és színművészeti kapcsolatoknak is megtaláljuk itt néhány emlékét. Fényképek, levelek, emléksorok veszik körül a magyar színműveknek németországi bemutatójáról és német darabok magyarországi előadásáról szóló egykorú színlapokat.

A magyar-német kultúrkapcsolatok anyaga önálló kiállítás kereteit is bőven betöltené. Itt csak a legjellemzőbb kultúrvonatkozásoknak néhány multból merített bizonyítékát vonultatta fel. De a belőle kirajzolódó vonások világos tanújelei két egymásmellett élő nép sorsközösségen, közös szenvedések és örömök között érlelődött — kultúrbarátságának.

Budapest után még négy vidéki nagyvárosunk: Debrecen, Győr, Kassa és Szeged gyönyörködhetett a német könyvkiállításnak, ha nem is teljességében, de legalább modern anyagában. A vidéki kiállítások mindenütt a helyi könyvtáraknak a magyar-német kultúrkapcsolatokra vonatkozó könyveivel egészültek ki.

A kiállítás erkölcsi sikeréből a rendezőség meglegedetten vehette tudomásul fáradozásainak megérdemelt jutalmát. A mi szempontunkból pedig ismerjük és értékeljük ennek a kiállításnak jelentőségét. A könyvnyomtatás művészetének legértékesebb emlékeit tárta közönségünk elé, számos olyan kultúrkincset, amely Magyarországon meg sem található s megtekintésükre a nagyközönségnek még Németországban is csak ritkán nyílik alkalmá. Megismertetett bennünket a német könyvművészet nagyszerű jelenével és jövő fejlődésének irányvonalával, de egyúttal a Harmadik Birodalom német tudományosságának bámulatos előretörésével is. Az előbbiből hazai könyvművészetünk meríthet ösztönzést s nem egy német eredményt haszonnal fordíthat saját javára. Minthogy pedig a kiállítás modern anyaga, mintegy 50.000 pengő értékű könyv a Németbirodalom ajándékképpen különböző hazai tudományos intézeteink és könyvtáraink gyűjteményét gazdagítja majd, ezáltal immár nálunk fogja betölteni kulturális hivatását. S a kiállítás, amely egyik céljául tűzte ki a magyar-német művelődési vonatkozások emlékeinek bemutatását, maga is e kapcsolatok egyik láncszemévé vált, nemcsak a kiállítás múltó külsőségével, hanem azottól az itt-hagyott könyvek ezreinek maradandó szellemével.

VARJAS BÉLA.

SOPRON VÁROS KÉZIRATOS MISEKÖNYVE: A GOLSO-KÓDEX.

A korai középkor óta fennálló, virágzó kultúrájú városnak több temploma és kápolnája volt, mindegyikben sok oltárral. A régi törvények szerint minden plébánosnak rendelkeznie kellett a szükséges liturgikus könyvekkel,¹ magától értetődően állott ez a kápolnákra és nem parochiális templomokra, amilyen Sopronban a várárok-menti Boldogasszony-temploma volt, vagy a Szent György-kápolna. Sőt a jólelkű és jómódú soproni polgárok egy-egy oltár-alapításnál ellátták az illető oltárt saját felszereléssel és misekönyvvel is.² Sajnos, egyetlen középkori liturgikus könyv maradt reánk Sopronban, minden más könyv eltűnt. Aligha tévedünk, ha Sopronban nem a török pusztítást okoljuk ezért, hanem a XVI. század korszellemét, mely oly élesen fordult szembe minden hagyományossal akár egyházi, akár kulturális téren. A reformáció felvétele után feleslegessé vált liturgikus könyveknek minden bizonnyal az lett a sorsuk, amit 1603-ban BÁTHORI ISTVÁN rendelt el testamentomában: „*Missálekot elemetllyék és egyéb öreg könyveket osszák iskolákba, jó lesz deákoknak könyvet kötni belé.*“³ Mindenesetre tény, hogy a soproni városi levéltárban ma is láthatók jegyzőkönyvek a XVI—XVII. századból, melyeket középkori liturgikus könyvek folióiba kötöttek. Remélem, hogy Sopron városától megkapom

¹ V. ö. 1279. évi budai zsinat 42. §: „*Librum, qui dicitur manuale, habeant singuli presbyteri parochiales, ubi continetur ordo baptismi, extremae unctionis et huiusmodi, necnon libros alios, in quibus possint tam diurnum, quam nocturnum officium celebrare.*“ C. PÉTERFY, *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata* I. Bécs, 1742. 116 l.

² vitéz HÁZI JENŐ, *Sopron középkori egyháztörténete* (Győregyház-megye multjából, IV, 1.). Sopron, 1939. 17 l.

³ NAGY IVÁN, *Magyarország családai*, I, 232; id. KNAUZ, *Magyar Sion*, (1869) 6.

az engedélyt ezeknek a középkori reliquiáknak kiszabadítására. A soproni ev. líceum könyvtárában mintegy 30, elsősorban XVI. századi könyvet találhatunk ilyen liturgikus kéziratok pergamenjeibe kötve, melyeknek ismertetésére adandó alkalommal visszatérek. A fol. 2. a soproni evangélikus konvent könyvtárának pecsétje (EAB = Ecclesiae Augustanae Bibliotheca) látható.

1. Egyelőre azonban csak *egyetlen soproni származású liturgikus kézirat* ismeretes: ez GOLSO ISTVÁN misekönyve, melyet vörösbetűs kolofonja szerint Szent Margit szűz ünnepe utáni pénteken, 1363-ban, fejeztek be,⁴ tehát abban az évben július 14-én. A könyv a múlt század I. fele óta a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának tulajdonában van; jelenlegi jelzése: Cod. lat. med. aevi 91, régi jelzése: 1982 fol. lat. Ezen a jelzésen ismerte a misekönyvet az érdeemes KNAUZ NÁNDOR, de csak 12 sort szentelt neki.⁵ Bővebben foglalkozott vele DANKÓ JÓZSEF, ki a *Golso-kódex* húsvéti szertartásait részben felhasználta „Magyar szertartási régiségei“-ben.⁶ Legújabban Sopron kiváló helytörténet-kutatója, vitéz HÁZI JENŐ szentelt neki néhány oldalt Sopron középkori egyháztörténetéről szóló művében.⁷ A jeles tudós munkáját szeretném néhány vonással kiegészíteni.

Semmit sem tudunk GOLSO ISTVÁN úrról, ki volt, még volta-képen az sem biztos, hogy pap volt, bár lehetett akár a kódex írója is. Jó volna, ha nyelvészeink megállapítanák, vajjon neve magyar név-e? Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a liturgikus könyvekben is magyar névén szerepel Sopron 1363-ban, akárcsak más, részben nem-magyar lakosságú városokban, mint például Pozsonyban is.⁸ A kézirat jelenleg 176 folióból áll, egy kéz írta,

⁴ „Explicit liber domni Stephani dicti Golsonis de Suppronio. Anno Domini MCCCLXIII. Finitus est iste liber feria sexta post festum Margarete virginis“, fol. 174. L. EMMA BARTONIEK: Codices latini mediæ aevi (Catal. bibl. Mus. Nat. Hung. XII.) Budapestini, 1940, p. 83 s.

⁵ A magyar Egyház régi szokásai: VII. Régi misekönyveink. Magyar Sion 6 (1868) 805.

⁶ Új magyar Sion 2 (1871) 89. 177; 3 (1872) 88. 94. 167.

⁷ 328—333. l.

⁸ V. ö. az 1341 után írt pozsonyi Missálét, jelenleg Nemz. Múz. cod. lat. med. aevi 214., fol. 2, hol „Petrus Strigoniensis et Posoniensis ecclesiarum canonicus“-ról beszél. 1480-ban is ez a helyzet: a Nemz. Múz. c. l. m. ae. 222 jelzetű misekönyvét „Johannes Potennperger civis et iuratus Posoniensis“-készítette fol. 4. szerint.

eltekintve néhány marginális jegyzettől. Sajnos azonban, meg van csonkítva: a 24. f. után sok lap hiányzik: a régi számlálás szerint a XIII—XLIV. fol., azaz 31 levél, melyen az Epiphaniától Nagyböjt után IV. vasárnapot követő keddig előírt misék szövege volt olvasható. Hasonlóképpen hiányzik 6 levél fol. 33' után (a régi számlálás szerint LV—LX. fol.) a de tempore nagyböjti részéből. A könyv egyébként voltaképpen sohasem készült el teljesen. Befejezetlenségére számos példát találtam; főképen az initialek helye maradt üresen,⁹ de a Sanctorable sincsen befejezve: november 25-én, Szent Katalin ünnepén, az epistola szövege után abbahagyta az író a munkát (fol. 140), pedig a folió fele üresen, megvonalmazva várta a miseszöveg többi részét; a kánon előtti egész lap (fol. 10') a keresztrefeszítés festményét várja, csak primitív vázlatrajz került oda.

Tartalma szerint: *kalendáriummal* kezdődik, melyre még visszatérünk (fol. 2—7'); következik a szenteltvízszentelés ritusa (fol. 8. exorcismus salis et aque); fol. 8' üres. A *praefatiók* után (fol. 9—10.) a *canon* olvasható (fol. 11—12.). A *de tempore* rész (fol. 13—105.) az ádvent I. vasárnapjától pünkösd után XXIV. vasárnapig előírt misék szövegeit hozza. A *proprium de sanctis* a szentek ünnepeinek miseszövegeit tartalmazza, sokszor csak az oratiókat (fol. 106—140'), mert a többi részt a *Communéből* (fol. 140'—150') kell venni. A *votivmisék* teljesen ugyanazok, mint ebben a korban a legtöbb középkori missaléban (fol. 150'—161'), címeiket HÁZI már közölte.¹⁰ A könyv többi része *pótlék*: antifónák (fol. 161'—162) és sequentiák (fol. 162—174'), ezeket DANKÓ JÓZSEF hymnológiai gyűjteményében már megtaláljuk.¹¹

2. A *Golso-kódex* jellegét tekintve *nem szerzetesi, hanem világi papok temploma* részére készült, kétségtelenül *magyar használatra* és megtartja a liturgiátörténeti kutatás során mindjobban kibontakozó *ósi magyar típust*. Mindezt elsősorban a

⁹ F. 9. a praefatio dialogusával kezdődik; a P betű helye (per omnia...) máig üres; hasonlóképpen hiányzik: f. 11.: (T) e igitur; f. 56. húsvétvasárnap: (R)esurrexi; f. 67. áldozócsütörtök: (V)iri Galilaei; f. 71. pünkösdvasárnap: (S)piritus Domini; f. 76. Szentháromság vasárnapja: (B)enedicta sit; f. 77. pünkösd utáni I. vasárnap: (D)omine; f. 101. templomszentelési mise (T)erribilis.

¹⁰ Sopron középkori egyháztörténete. 333 l.

¹¹ Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapest, 1893, *passim*.

Sanctorale igazolja. *Sanctoralén* értendő egy liturgikus könyvben a szentek ünnepei: tehát a *Proprium de sanctis*, azaz a szentek saját miséi — azután a *calendarium*, mely jelzi, mely ünnepeket tartalmaz a könyv; néha azonban másokat hoz, vagy elhagy, a *Proprium*hoz viszonyítva. E kettő együtt mondja meg, mely szenteknek voltak ünnepei az illető helyen, melynek részére a kódex készült s a szentek ezen összes ünnepeit nevezzük *Sanctoralé-nak*.¹²

A *Sanctorale* igazolja, hogy a *Golso*-kódex nem szerzetesi templom részére készült. Első pillanatra látható, hogy a premonstreiek, ciszterciák nem jöhetnek szóba: ezeknek nem volt Sopronban kolostoruk, meg különleges rendi szentjeiknek, sőt még rendalapítóiknak (Szent Norbert, Szent Bernát) sem található meg tisztelete a *Golso*-kódexben. Ferencrendiek már 1278 előtt voltak Sopronban,¹³ de ezek részére nem készülhetett a misekönyv, mert a rendi szentek hiányoznak *Sanctoralé*jából. Mindössze ezeket találjuk benne:

- Jún. 13. Anthonii conf. = Páduai Szent Antal.
 Aug. 4. Dominici conf. = Szent Domonkos.
 Aug. 12. Clare virg. = Asszizi Szent Klára, a női rend alapítója.
 Okt. 4. Francisci conf. = Asszizi Szent Ferenc.

Ez nem több, mint amennyire a kolduló rendek alapítóinak tisztelete a világegyházban elterjedt és Sopronban írt misekönyvben a ferencesek jelenléte miatt várható is. Első pillanatra úgy látszik azonban, hogy a régi szerzetesi ünnepek a *Golso*-kódex eredetét monasztikus (bencés) irányban döntenek el, annyi régi szerzetes szentnek ünnepét találjuk. Az idevágó anyag a misekönyv *Sanctoralé*jából ez:

- Jan. 10. Pauli primi heremite † 347.
 Jan. 15. Mauri abbatis, O. S. B. Glanfeuil alapítója † 584.
 Jan. 17. Antonii mon., a remeték szervezője † 356/7.
 Jan. 30. Aldegundis virg., Maubeuge apátnője † 683.
 Febr. 28. Romani abb. Condat apátja † 463/4.
 Márc. 8. Felicis conf.: Dunwich püspöke † 647. ereklyéi Ramsay O. S. B. apátságban.

¹² A fellendülő liturgiátörténeti kutatás szükségessé teszi a műkifejezések precizírozását; hiszen különben tudós ember írt „sanctuariumot“ (szentélyt) „sacramentarium“ (a pap miseimáit tartalmazó könyv) helyett.

¹³ HÁZI i. m. 172. l.

- Márc. 17. Gerdrudis virg., nivelles-i O. S. B. apátnő † 659.
 Márc. 21. Benedicti abbatis: vörösbetűs ünnep.
 Márc. 29. Eustathii cum sociis suis: luxeuil-i apát † 625.
 Máj. 1. Walpurgé virg., O. S. B. apátnő † 779.
 Máj. 5. Gotthardi conf. O. S. B. hildesheimi püspök † 1038.
 Máj. 26. Bede presbyteri: Beda Venerabilis O. S. B. † 735. Augustini
 episcopi: O. S. B. Anglia apostola † 604.
 Jún. 5. Bonifacii O. S. B. † 754.
 Júl. 11. Translacio Benedicti abbatis: Szent Benedek frank ünnepe,
 mely Magyarországon el volt terjedve.
 Júl. 16. Hylarini mart., szerzetes, ostiai vértanú.
 Szept. 24. Translacio Ruperti ep.: (vörösbetűs) a salzburgi bencés apát-
 ság alapítója.
 Okt. 16. Galli abb. (vörösbetűs): szerzetes, St.-Gallen védőszentje
 † 627.
 Nov. 3. Pirminii epi.: O. S. B. Reichenau alapítója † 573.
 Nov. 16. Othmari abb.: St.-Gallen alapítója † 759.
 Nov. 21. Columbani abb.: Luxeuil és Bobbio alapítója † 615.

Ezeknek az ünnepeknek bencés jellege önként adódik, részletesen igazolja KNIEWALD KÁROLY¹⁴ és az én kutatásom:¹⁵ ezek az ünnepek (Beda kivételével) mind megvannak a *Pray*-kódexben (1192—1196). Nem jelentik azonban azt, hogy valóban bencés-monostor részére írták a *Golso*-kódexet: e téren óvatosnak kell lennünk, ha a magyarországi liturgikus könyvek eredetét vizsgáljuk. Ezek ugyanis a XVI. századig megtartják kegyeletből a régi bencés hittérítők által tisztelt szerzetes-szentekeket, akik így a magyarországi liturgikus könyveknek állandó elemei közé kerültek. A szerzetesi eredetre vall az is, hogy a kódex első votiv-miséje: „pro congregacione“, a szerzetes családért való (fol. 150'). Hogy azonban a *Golso*-kódex mégis világi papok temploma részére készült és e szerzetesi elemek csak magyarországi liturgikus archaizmust jelentenek: azt legjobban mutatja az a tény, hogy Szent Benedek július 11-i ünnepének sem vigiliája, sem nyolcada nincsen, meg, hogy kétségtelenül Sopronban készült a könyv, ahol pedig bencés apátság nem volt.

3. Második helyen bizonyítjuk, hogy a *Golso*-kódex *magyar használatra készült*. Ezt a Sanctorale magyar rétege bizonyítja,

¹⁴ A *Pray*-kódex Sanctoraléja. MKSzemle, 1939. jan.—márc., különlenyomat 33—36. l.

¹⁵ Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelephényi-kódex. MKSzemle, 1939, 385—388. l.

a szentek kiválogatásában azonban ingadozást tapasztalunk. A magyar szentek és az általam egyszer már kiemelt¹⁶ magyarországi jellegű ünnepek a következők:

- Febr. 24. Gerhardi epi. et mr.: Szent Gellért translatiója.
 Júl. 13. Margarete virg. (vörösbetűs): Szent Margit magyar dátumú ünnepe.
 Júl. 17. Alexii conf.: Szent Adalbert által meghonosított ünnep.¹⁷
 Aug. 20. Stephani regis Ungariae (vörösbetűs).
 Szept. 28. Wencezlay ducis: Szent Vencel cseh herceg.
 Okt. 26. Demetrii mr.: Szent Demeter magyar dátumú ünnepe.
 Nov. 5. Henrici episcopi: Szent Imre elevatiójának ünnepe.
 Nov. 19. Elizabeth vidue: Szent Erzsébet ünnepe.

Mindez világosan igazolja, hogy a *Golso*-kódex magyar használatra készült, meg azt is, hogy Sopronban természetesnek tartották a magyar szentek tiszteletét. Némi ingadozás azonban tapasztalható. Ilyen a magyar szentek ünnepeinek csökkentése: elégnek tartotta a kódex írója, hogy Szent Gellértnek egy ünnepe legyen az ősi típust képviselő *Pray*-kódex-szel szemben: ebben július 26-án is van Szent Gellértnek ünnepe, meg szeptember 24-én is. Az előbbi kizorítja a *Golso*-kódexben „Anne matris Marie“, az utóbbit Szent Rupert vörösbetűs translatiós ünnepe. Ilyen csökkentés az is, hogy hiányzik Szent Adalbert április 23-i magyar keltezésű ünnepe, viszont a kódexíró magyar mintát használt, mert Szent György ünnepe a kalendáriumban „VIII. Kal. Maj.“, tehát a magyar szokás szerint április 24-én van és nem április 23-án, mint a világegyházban.¹⁸ Érthetetlen tudatlanságra vall a november 5-i Szent Imre-ünnep, ahol Szent Imrét püspöknek teszi meg (Henrici episcopi), úgylátszik a név régies formája, mely még a *HAHÓTI*-kódexben is olvasható, tévesztette meg. Legkülönösebb ingadozás a magyar szentek tiszteletében, hogy Szent László ünnepe az eredeti kódexben hiányzott. Helyette nem sokkal későbbi kéz a kalendáriumban június 27-hez ezt a rejtélyes felírást jegyezte oda: „Ladizlai regis Ungarie in Holnpruch“ (vagy Solnpruch?), a kurzív írással írt feliratnak megfelel a fol. 120^r margóján ugyanattól a kéztől feljegyezve Szent László miséjének

¹⁶ Hazánk legrégebb liturgikus könyve 405 k., 401, 406 k.

¹⁷ KNIEWALD KÁROLY, A Hahóti-kódex (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. MKSzemle, 62 (1938) II. sz., különlenyomat 15 l.

¹⁸ KNIEWALD i. h. 14 k.

imádságai. Nem találtam meg Holnpruch vagy Solnpruch helységet; nagyon érdekes volna tudni, hol feküdt, volt-e Szent László-kápolnája. Egyébként igazat kell adnunk HÁZinak: „Golso István misekönyvének naptára nemcsak az egyházi év ünnepei szempontjából rendkívül fontos, hanem egyúttal fényes bizonyíték a magyarországi szentek tisztelete mellett. Ezt a tiszteletet nem tudták háttérbe szorítani a folytonos nyugati behatások sem, mert miként láttuk, Szent László király napjának megülvése 1363 után lett szokásos Sopronban.”¹⁹

4. A *Golso*-kódex tüzetes vizsgálata arról is meggyőzött, hogy a liturgiátörténeti kutatás során mindjobban felismerhető ősi magyar típust megtartja. A legújabb kutatások²⁰ mindinkább kétségtelenül megmutatják, hogy a legrégebb magyarországi liturgikus könyvek északi frank földről kerültek hazánkba és a későbbi fejlődés során ezek lettek a mintapéldányok, melyekről az újabb liturgikus könyveket lemásolták. Minél inkább foglalkozunk a középkor későbbi magyarországi liturgikus könyveivel, annál inkább megállapíthatjuk, hogy ez a frank jelleg végig megmaradt. Jelen esetben a *Golso*-kódex idevágó, frank eredetű ünnepei a következők:

- Jan. 15. Mauri abbatis: Glanfeuil alapítója.
- Jan. 29. Valerii epi.: Trier püspöke, III. század.
- Jan. 30. Aldegundis virg.: Maubeuge apátnője.
- Febr. 13. Stephani epi.: Lyon püspöke † 512.
- Febr. 18. Simonis epi.: Metz püspöke, IV. század.
- Febr. 28. Romani abb.: Condat apátja.
- Márc. 17. Gerdrudis virg.: Nivelles apátnője.
- Márc. 22. Pauli epi.: Narbonne-i püspök.
- Márc. 23. Felicis epi.: Trier püspöke † 401 után.
- Márc. 27. Resurrectio Domini: régi frank dátum.²¹

¹⁹ HÁZI i. m. 332. l.

²⁰ Elsősorban KNIEWALD, A Hahóti-kódex klny. 12—14. l.; KNIEWALD, A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége. MKSzemle 63 (1939) klny. 44 l.; KNIEWALD, Das Sanctorale des ältesten ungarischen Sacramentars. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 15 (1939) 20; saját tanulmányom: Hazánk legrégebb liturgikus könyve 388—392. l.

²¹ Hippolytus húsvéti táblája szerint március 25. halt meg Krisztus. Galliában szokás volt ezért március 25. Jézus haláláról, 27. feltámadásáról, május 5. mennybemeneteléről megemlékezni. A Pray-kódexben mindeme napok megvannak, a *Golso*-kódexben csak ez az egy maradt meg. V. ö. KNIEWALD, A Pray-kódex Sanctoraléja, klny. 39. 1. jegyzet.

- Márc. 29. Eustathii cum sociis suis: Luxeuil apátja.
 Ápr. 8. Perpetui epi.: Tours püspöke † 491.
 Máj. 16. Peregrini epi.: Auxerre vt. püspöke.
 Máj. 29. Maximini epi.: Trier püspöke † 353.
 Máj. 31. Petronelle virg.: Franciaország pátrónája.²²
 Jún. 8. Medardi epi.: Noyon és Tournai püspöke † 560.
 Júl. 31. Germani epi.: Auxerre püspöke † 445.
 Aug. 16. Arnulfi epi.: Metz püspöke † 641.
 Aug. 31. Paulini epi.: Trier püspöke † 358.
 Szept. 3. Marcelli mr.: Chalons sur Saone-ban vt.
 Szept. 7. Regine virg.: Alise-i szűz vt.
 Szept. 9. Gorgonii mr.: kit 846. Marmoutiers apátságba vittek át.
 Szept. 17. Lamberti epi.: Maastricht püspöke † 706.
 Szept. 22. Mauricii cum sociis: az agaune-i vértanúk.
 Okt. 1. Remigii epi.: Reims püspöke † 532/5.
 Okt. 2. Leodegarii epi.: Autun püspöke † 678.
 Okt. 9. Dyonisi, Rustici et Eleutherii: Párizs első vt. püspöke társai-
 val † 285.
 Okt. 23. Severini archiepi.: Bordeaux vagy Köln püspöke.
 Okt. 25. Crispini et Crispiniani: soissons-i vt.-k.
 Nov. 2. Eustachii mr.: kinek ereklyéi 1190. kerültek a párizsi St.
 Eustache apátságba.
 Nov. 4. Amandi epi.: Rennes püspöke.
 Nov. 13. Briccii epi.: Tours püspöke † 443.
 Nov. 15. Aniani epi.: Orléans püspöke † 453.
 Nov. 18. Octava S. Martini.
 Dec. 16. Maximiani epi.: Maximinus Micy apátja † 520.

Mint a magyar típusú régi liturgikus könyvekben, más, nevezetesen német hatás itt is jóval kisebb a frank hatáznál (14 német 35 frank szenttel szemben). Németországban tisztelt szentek a *Golso-kódexben*:

- Jan. 8. Erhardi epi.: német hithirdető vándor püspök, a VIII. sz.-ban. IX. Leó avatta szentté 1052.
 Febr. 9. Lamberti epi.: a Halle melletti Neuwerk prépostság (O. S. Aug.) alapítója † 1123.
 Márc. 1. Sutberti epi.: Suitbert a frank birodalomban Kaiserswerth O. S. B. apátság alapítója.
 Márc. 3. Chunegunde virg. (vörösbetűs): II. Henrik császár hitvese † 1033 vagy 1039, viszont II. Henrik július 13. ünnepe hiányzik.
 Máj. 1. Walpurga O. S. B. apátnő.
 Máj. 4. Floriani mr.: St. Florian védőszentje.
 Máj. 5. Gotthardi conf.: O. S. B. Hildesheim püspöke.

²² V. ö. Hazánk legrégebb liturgikus könyve 388. l.

- Jún. 16. Aurei et Justine v.: mainzi vt.-k.
 Jún. 21. Albani mr.: pap vt. Mainz mellett.
 Júl. 4. Udalrici conf.: Augsburg püspöke † 973.
 Júl. 8. Kyliani et sociorum eius: Würzburg püspöke † 689.
 Szept. 24. Translacio S. Ruperti: Salzburg első püspöke, Szent Péter
 O. S. B. apátság alapítója.
 Okt. 10. Gereonis cum sociis suis: kölni vt.-k.
 Okt. 22. Severi epi.: Ravenna püspöke, ereklyéi Erfurtba és Mainzba
 kerültek.

A négy első szentet leszámítva, a többi már a *Pray*-kódex Sanctoraléjában is megvan, tiszteletük már meghonosodott nálunk.

Az ősi magyar típust azonban nemcsak a Sanctorale elemzése mutatja meg. Csak két dolgot említünk meg röviden, miben egyezik a *Golso*-kódex a magyar típusú missalékkal. Az első: a sajátosan kifejlődött nagyheti szertartások, ezeket már DANKÓ JÓZSEF részletesen leírta, beledolgozva kódexünk anyagát is.²³ A másik adat, amit ehhez hozzá kell fűznöm: az áldozási imádságok sajátos volta. Már KNIEWALD felhívta a figyelmet,²⁴ hogy a *Pray*-kódexben az átváltozáshoz lapszélre beírt fohász található („Ave sanctissima caro mea in perpetuum summa dulcedo mea. Ave celestis potus mihi ante omnia et super omnia dulcis“) és megállapította, hogy „ily fohászok némi változatokkal“ gyakran fordulnak elő frank misekönyvekben, „de mindig áldozásra való előkészületnél“. Magyarországon a *Pray*-kódex után ez elég gyakori lehetett: az itten megkezdett imák, mint áldozási imák kibővültek és a lapszélről a szövegbe kerültek. A *Golso*-kódex áldozási imáinak szövege ez: „Domine non sum dignus“ után:

„Ave in eternum sanctissima caro in perpetuum michi summa dulcedo. Ecce Ihu benignissime, quod desideravi, iam video. Ecce Ihu benignissime, quod concupivi, iam teneo. Hic tibi queso jungar in celis.

A kehely vétele előtt, a szokásos „Quid retribuam“ imádság után hozzáfűzi:

Ave in eternum celestis potus, michi ante omnia et super omnia dulcis. Sanguis dni nri Ihu Xpi, quem vere confiteor de latere ejus profluxisse, mundet omnes maculas consciencie mee, et sit michi remissio omnium peccatorum meorum.²⁵

²³ L. 6. jegyzetet. HÁZI is megemlíti ezt i. m. 333. l.

²⁴ A *Pray*-kódex miserendje, klny. 33. l.

²⁵ *Golso*-kódex fol. 12°.

Szóról-szóra megvannak ezek az imádságok hét XIV—XV. századi pozsonyi missalében. Egyben ezek közül e két imádság a lap szélén olvasható,²⁶ a többi hatban azonban már beleolvadtak a kánon egységébe.²⁷ A további magyar liturgiátörténeti kutatás megmutatja majd, mennyiben lettek ezek az imádságok a kánon részévé.

RADÓ POLIKÁRP.

²⁶ Az 1480. írt Potenpperger-missale (Nemz. Múz. C. I. m. ae. 222.) fol. 81. kurzív írással.

²⁷ Az 1341. után írt missalében (Nemz. Múz. C. I. m. ae. 214.) fol. 105; egy XIV. sz.-i missalében (Nemz. Múz. C. I. m. ae. 215.) fol. 184'; NICOLAUS HITTENDORF XIV. sz. végén írt misekönyve (Nemz. Múz. 220.) fol. 148'; MICHAEL TYRNSTAIN missaléjában a XV. sz.-ból (Nemz. Múz. 216.) fol. 123'; MAGDALENE ROSENTERIN 1488. írt misekönyvében (Nemz. Múz. 219.) fol. 116'.

A „DEBRECENI BIBLIA“ SORSA.

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY bibliája azért „*debreceni biblia*“, mert Debrecenben készült, mert Debrecen, a református város adta ki, mert Debrecen küzdött érte s mert Debrecen életének, nyelvének és kultúrájának a legjelentősebb emléke a XVII. századból.

Egész kiadásának erőszakos lefoglalása és a cenzúra folyamán való megsemmisülése „*vértanú-bibliá*“-vá is tette ezt a „*debreceni biblia*“-t. Érthető tehát, hogy sokan sokat foglalkoztak vele s hogy sorsa tisztázását sokszor megkísérelték.

Ezek a fáradozások azonban nem vezettek és nem is vezethettek eredményre, mert a „*debreceni biblia*“ aktái egész furcsán elbújtak a kutatók elől. Akik utánuk jártak, mindig csak töredékekre bukkantak. Debrecenből csak a Debrecenből kiindult akciók emlékei, vagy a Debrecenbe küldött kiadmányok kerültek elő, más gyűjtemények meg — mint a HEVENESSI-gyűjtemény a budapesti egyetemi könyvtárban, vagy SCHULEK JÓZSEF collectaneái a magyarhoni evangélikus egyetemes egyház levéltárában — csak fontos töredékeket tartalmaztak az egész ügyről.

Az Országos Levéltárban is csak részletek kerültek elő a megfelelő aktasorozatokból, mert több fontos aktát még annak idején kiemelték a köpenyéből s ezek a kiemelt akták nem voltak megtalálhatók.

Ennek a jelenségnek nem volt és nem lehetett más magyarázata, mint az, hogy a „*debreceni biblia*“ aktáit valahol külön gyűjtötték s hogy ez az aktacsomó vagy elveszett, vagy lappang valahol.

De hogy hol — azt senki sem tudta s így a „*debreceni biblia*“ sorsa évtizedeken át tisztázatlan maradt, pedig sokan, sok munkával fáradoztak körülötte.

Cenzúra-tanulmányaim során nekem jutott az a szerencse, hogy ezt a régóta keresett aktacsomót az Országos Levéltárban megtalálhattam, feldolgozhattam s most itt röviden beszámolhatok róla.

A „*debreceni biblia*“ aktái csakugyan azért bújtak meg a kutatók elől, mert fontosságuk miatt külön gyűjtötték és olyan helyre helyezték őket, ahol senkinek nem jutott eszébe a keresésük. Amíg a „*debreceni biblia*“ ügye élő ügy volt, a hivatalosok mind tudták, hol gyűjtik és hol őrzik külön ezeket az aktákat. Később épp ez a külön való helyezés vonta el az aktákat kétszáz éven át a kutatók szeme elől, holott az akták teljes és érintetlen csomagja ott feküdt a Magyar Kir. Helytartótanács irattárában az Acta particularia-sorozat 42. számú vastag csomójaként.

Ez a teljes csomag azért nagy érték a magyar tudomány számára, mert a debreceni beadványokat eredetiekben tartalmazza, mert ugyancsak eredetiekben fekszenek benne az egi püspök, a kassai jezsuiták iratai és más beadványok s mert ugyanakkor az uralkodó eredeti rendeletei mellett a Helytartótanács, meg a Kancellária levelezését is tartalmazzák, tehát bepillantást engednek az ügy hátterébe is.

Nyilvánvaló, hogy az eredeti csomó előkerültével és anyagának a kiadása után — amit én már teljesen előkészítettem — az eddigi tapogatózások helyett abba a helyzetbe kerül a magyar tudomány, hogy tisztázhatja a „*debreceni biblia*“ sorsát és vértanúságának a körülményeit.

E munka során meg lehet majd állapítani azt, hogy a „*debreceni biblia*“ az 1670-es évek nagy üldözésének egy békés szigeten (?) érett gyümölcse s keletkezése éppen arra az időre esik, mikor a „magyarországi“ protestáns lelkészek a pozsonyi kirendelt bíróság előtt álltak, Komárom, Lipótvár, Sárvár, Kapuvár, Berencs és Eberhard börtöneiben, majd Buccariban, Nápolyban és a gályákon sínylettek s hogy a címlapján levő 1685-ös évszámnak se a „*debreceni biblia*“ keletkezéséhez, se a megjelenéséhez nincs semmi köze, mert a fordítás 1675-ben készült, a kiadás pedig 1718-ban látott napvilágot, tehát a „*debreceni biblia*“-nak nincs semmi helye az ú. n. régi magyar anyagban.

SZABÓ KÁROLY a címe alapján RMK. I. 1336. sz. alatt írja le a „*debreceni biblia*“-t, de leírása három pontban is kiigazításra szorul. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY nem fordíthatta 1685-ben le a bibliát, mert már 1678-ban meghalt. Fordítása sem 1719-ben jelent meg, hanem 1718-ban. Mivel pedig 1678-ban történt halálából nyilvánvaló, hogy az 1685-ös évszám a biblia címlapján apokrif s mivel másrészt 1718-ban való megjelenése kétségtelen, a „*debreceni biblia*“-nak nincs helye a RMK.-ban, illetve ha a keletkezési ideje alapján mégis benn akarnók hagyni, akkor a fordítás befejezését jelző 1675-ös év könyvtermése között kellene elhelyeznünk.

Ugyanakkor az ügy másik végén kiderül, hogy a „*debreceni biblia*“ ügye nem „partikuláris“ ügy s nem temethető el se a katolikus, se a református egyháztörténetbe, hanem a magyar szellemtörténet egyik legfontosabb fordulópontja, mert a pozsonyi cenzori hivatal felállítása s az egész magyarországi cenzúra rendszeresítése ezzel az ügygel függ össze, a „*debreceni biblia*“ esetéből kifolyólag vált égető szükséggé a kormányzat részére.

Közben maguk az akták sokszorosan mutatják, milyen fontos és különös érdekek ütköznek össze a „*debreceni biblia*“ körül s hogy mennyire országos ügy a „*debreceni biblia*“ cenzúrájának minden mozzanata. S hogy e tekintetben semmi kétség ne lehessen az eset általános vonatkozásai felett való elmélkedésre, maga az aktacsomag adja meg a lökést azzal, hogy első darabja nem egy feljelentés, rendelkezés vagy más szorosan vett ügydarab, amellyel a lavina megindul a „*debreceni biblia*“ ellen, hanem egy 1714-ből való általános jellegű katolikus emlékirat a protestánsok ellen, aminek semmi szorosabb köze nincs a „*debreceni biblia*“-hoz, de azért ott áll rajta: „*Conservand(um) penes N(ume)rum 42. Actorum Particularium.*“ Az ügyre vonatkozó akták csak ez után a dokumentum után sorakoznak fel a csomóban.

Az akták sorozata a következő:

Két boletta a „*debreceni biblia*“-szállítmány Lengyelországon való átmeneteléről. 1718. okt. 29.

Debrecen városa 1719. februárjában bejelenti a bibliaszállítmány érkezését és kéri a vám elengedését.

A székesi kamara 1719. február 25-én csempészgyanúsna minősíti a „*debreceni biblia*“-szállítmányt két református diáknak az eperjesi harmincadon lefoglalt könyveivel együtt.

A pozsonyi kamara 1719. március 3-án felterjeszti a székesi kamara jelentését az udvari kancelláriához.

A kancellária 1719. március 9-én közli a pozsonyi kamarával, hogy az uralkodó a bibliák behozatalát megfelelő cenzúra mellett engedélyezte. A cenzúrázást az egri püspöknek kell elvégeznie a kassai egyetemmel, mert a behozatali állomás az ő püspöksége területére esik.

Debrecen városa 1719. március 9-én a kancelláriától a bibliák elhozatalának az engedélyezését kéri.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL 1719. március 13-án jelentkezik s a „*debreceni bibliák*“-nak „az uralkodó intenciói és rendelkezései szerint“ való cenzúrázására ajánlkozik.

A magyar kancellária 1719. március 14-én értesíti az egri püspököt az uralkodó rendeletéről, hogy a tizenhét ládában levő küldeményt mielőbb cenzúráztassa, véleményét pedig terjessze fel.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. április 15-én értesíti Debrecen városát a megbízásáról s a kassai jezsuitákhoz rendelteti a bibliákat.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. május 7-én értesíti a kancelláriát, hogy a debreceniek nem feleltek meg a rendelkezésének.

Az uralkodó 1719. május 15-én megparancsolja Debrecen városának, hogy a bibliákat szállíttassa Kassára.

A kancellária másnap megküldi a rendeletet a pozsonyi kamarának, hogy ügyeljen, hogy a debreceniek ki ne vonhassák a cenzúra alól a szállítmányt.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. május 22-én felhívja Debrecen városát, hogy teljesítse az uralkodó rendelkezését.

COMÁROMI C. GYÖRGY debreceni főbíró (a bibliafordító fia) 1719. május 24-én kelt válasza az egri püspökhöz.

A debreceni kiküldöttek 1719. júniusában kelt beadványa a kamarához, hogy a bibliákat ne kelljen a jezsuitákhoz szállítaniok.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. július 13-án jelenti a kancellárnak, hogy a 2884 darab bibliából álló szállítmány beérkezett a kassai jezsuita rendházba. A debreceniek azonban harminc bibliát állítólag kivettek a küldeményből.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1720. július 8-án terjeszti az uralkodó elé a „*debreceni biblia*“ cenzúráját; két változatban meglévő leveléhez (!) mellékel egy összehasonlítást a *Vulgata*, a SZENCZI-MOLNÁR-féle és a KOMÁROMI-CSIPKÉS-féle biblia szövege között,¹ továbbá egy összeállítást

¹ Observationes circa combinationem Biblio(rum) Komaromianorum recens editor(um) et Molnarianor(um) prius et antiquius impressor(um), ambor(um) autem Helveticae confessioni addictor(um) usibus destinator(um) in quantum videlicet eadem Komaromiana versio cum Bibliis vulgatis conformis vel difformis sit.

arról, hogy miben különbözik a „*debreceni biblia*“ KÁROLYI GÁSPÁR bibliájától és a MOLNÁR ALBERT-féle bibliától.²

Levele 6. oldalán egy oldalon a blaszfémia, a herezis, a butaság és a lázadás vádját emeli a „*debreceni biblia*“ ellen.

Debrecen városa 1720. július 18-án védekezik az uralkodónál a cenzori összehasonlítások ellen s kéri, hogy vallása szabad gyakorlásához szükséges bibliáit az uralkodó adassa ki, illetve ha aggályai volnának, hallgassa meg a cenzorok véleményével szemben a város védekezését is.

Debrecen városa 1720. július 29-e előtt nyilatkozatot ad ki arról, hogy a keresztelési parancsnak a „*debreceni biblia*“-ban kifogásolt „ad nomen“ fordítása „in nomine“ helyett nem a keresztelési szertartáson való változtatás céljából készült új fordítás, hanem egyszerűen nyomdahiba s kötelezi magát a kijavítására.

Az uralkodó 1720. július 29-éről kelt rendelete ERDŐDY GÁBOR ANTAL egri püspökhöz, amelyben megparancsolja a „*debreceni biblia*“ kiszolgáltatását azzal, hogy a keresztelési formulát a debreceniek javítsák ki.

Három darab 1720. július 29-éről keltezett kötelezvény-fogalmazvány a debreceniek részére, amelyben minden vagyónunk elvesztésének a terhe mellett kellett volna kötelezniük magukat a bibliákban kívánt javítások keresztüvitelére.

Debrecen városa nem írja alá ezt a kötelezvényt, tehát nem kapja meg a bibliáit.

Debrecen városa 1723. május 31-én újra kéri az uralkodótól bibliáinak a kiadását.

A miniszteriális konferencia 1723. június 11-én javasolja a „*debreceni bibliák*“ kiadását s az uralkodó ehhez hozzá is járul.

Az uralkodó 1723. június 23-án kelt rendelete ERDŐDY GÁBOR ANTAL egri püspökhöz, hogy feltétel nélkül adja ki a 2884 bibliát Debrecen városának, mert a keresztelési formula kifogásolt alakja csak sajtóhiba.

Ugyanazt a rendeletet kiadhatja a szepesi kamarának is a szükséges változtatással.

Az itt vázolt lényeges darabokat tartalmazó gyűjtemény egyéb adatokkal való kiegészítése után a „*debreceni biblia*“ egész szenvedéstörténete feltárul.

A továbbiakra nézve felkutatandó ERDŐDY GÁBOR ANTAL előterjesztése az 1723. június 23-án kelt rendelet ellen, amiben megindokolja, miért nem tesz eleget az uralkodó rendeletének.

² Discordantia Bibliorum Helveticae confessionis recens editorum per quemdam Georgium Comaromi cum Bibliis antiquis ejusdem Helveticae confessionis primum per Gasparem Karoly in Hungaria, dein per Albertum Molnár Hannoveriae (ut titulus libri profert) editis, quae discordantia fit, aut in mutatione sensus, aut significationis, aut vocum, aut numeri, nominum vel verborum, aut adjectione, aut detractioe vocum vel particularium etc.

Az uralkodó nem kényszerítette ERDŐDY GÁBOR ANTALT engedelmességre s különösképen a debreceniek sem sürgették tovább bibliáik kiadását. De ebből az itt felvillant és itt közös megegyezéssel negligált konfliktusból fogant meg az állami cenzura felállításának a szüksége. Ettől a debreceniek is enyhülést várhattak s ezért nem érvényesítették magánjogi igényeiket bibliájukra, hanem belenyugodtak abba, hogy általános sérelmi ügygé válják s örökre orvosolatlan maradjon.

Hogy azután a pozsonyi cenzurába vetett reményeikben nem csalódtak-e, — az más kérdés.

A „*debreceni biblia*“ ügye mindenesetre az egri püspök nyílt ellenszegülésével és a debreceniek feltűnő elhallgatásával ér véget.

A rendkívül értékes aktacsomó előkerültével a „*debreceni biblia*“ cenzurázásának az ügye teljesen tisztázható.

A 2884 példány megsemmisülésének a története azonban még mindig felderítetlen marad.

A cenzura-akták előkerítésének az igazi eredménye azonban akkor válnék gyümölcsözővé a jelen és a jövő szempontjából, ha ezzel kapcsolatban a „*debreceni biblia*“ mint nyelvenlék és mint a KÁROLYI-bibliát sokszorosán megjavítani szándékozó tudományos és vallásos alkotás is újra belekerülne a köztudatba.

A kassai jezsuita cenzúra már az uralkodó rendeleteiben mellőzött szempontjainak a megismerése igen alkalmas lehetne arra, hogy függetlenítse a magyar tudományos és a magyar protestáns egyházi közvéleményt attól a beállítástól, amely a „*debreceni bibliát*“ a Vulgátától, a gönci vagy a hanai bibliától való eltéréseinek a szemszögéből akarja megítélni, hogy — elítélhesse és ráébressze arra a helyes álláspontra, amely a „*debreceni bibliát*“ az eredetihez való hűség, a fordítás helyessége és magyarsága s magyar nyelv szempontjából való klasszicitása alapján ítéli meg s ezen az alapon szabja meg egyházi értékét is.

SZIMONIDESZ LAJOS.

A GYÖNGYÖSI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÖNYVTÁRA A XVII. SZÁZAD 70-ES ÉVEIBEN.

A gyöngyösi református egyház gazdag levéltárának rendezése során, 1939. évi június hó 16-án két XVII. századi könyvtárjegyzékre lettünk figyelmesek. Közülök egyik nem egészen ismeretlen az irodalomban: SZEDERKÉNYI NÁNDOR közölte „*Heves vármegye története*“ című munkájában,¹ közlése azonban tudományos feldolgozás számára használhatatlan. A jegyzéket csonkán, hiányokkal adja, a közölt szövegrészben pedig több mint száz, szinte érthetetlenül súlyos hibát ejt,² így mindjárt a dátumban is, amelyet 1647-nek jelez 1677 helyett. Számára a könyvjegyzék, szemmel láthatólag, nem egyéb „okmánytárát“ dagasztó kuriózumnál, tudományos feldolgozását meg sem kísérel.

Minthogy a XVII. század magyar könyvészeti viszonyaira és szellemi életére vonatkozó minden újabban napfényre kerülő adalék becses útmutatásokkal szolgálhat, az alábbiakban ismer-tetjük a magyar mult ez érdekes emlékeit.

Az első jegyzék 1675. április 24-én kelt és az újonnan beiktatott NAGY-ALMÁSI MÁRTON lelkész kezébe átadott könyveket tünteti fel. Az egyszerű, 21,5 × 7 cm nagyságú papiroszalagon NAGY-ALMÁSI MÁRTON jól folyó, könnyen olvasható írással sorolja fel az átvett könyveket, mindenütt feltüntetve a mű formáját is. E kisebbik jegyzékben mindössze 15 mű (17 kötetben) szerepel. Olvasható még rajta az egyház kurátorainak a könyvek átadását tanúsító feljegyzése is.

¹ III. köt. 460. old.

² Ilyenek pl. seygraphia sciagraphia helyett, Boza Beza h., Biddem Gaechy Biddembachii h., archeologicum theologicum h., Prestratiae panstratiae h., Lomhardi Lombardi h., attricum ethicum h., Tamas tomus h., Petri Parei h., Vestius Vorstius helyett stb., stb.

A nagyobbik jegyzék 1677. június 24-én kelt és jóval terjedelmesebb. (Ezt közölte SZEDERKÉNYI NÁNDOR.) Két, $21 \times 32,5$ cm-es oktáv alakú papírlap van közepén összehajtva és összefűzve, az így keletkezett füzetke hét, hosszúkás alakú oldalán olvasható a könyvtár jegyzéke, a nyolcadik oldal teljesen üres. E jegyzék szintén NAGY-ALMÁSI MÁRTON kezétől való, amint ezt aláírása is bizonyítja. Meglehetősen ép állapotban van, mindössze néhány sor olvashatatlan a hosszú füzetke 16-od rétű összehajtása és a nedvesség kártevése folytán. A jegyzék betűrendben sorolja fel a könyveket, a formátumot azonban, sajnos, már nem tünteti fel. Gyakorlati használatra készült, a fontosabb vagy sűrűbben forgatott könyveket olykor címük és szerzőjük szerint is beilleszti a betűrendbe, s „vide“ utalással igazít útba. Előfordul néhány ízben, hogy a könyv címe NAGY-ALMÁSI MÁRTON tollában marad, s csupán a szerző nevét írja ki (BODINUS ANDAGAVENSIS, BONAVENTURA HOCQUARDUS, AND. MONOSZLAI Praepositus Pos., LODOICUS GRANATENSIS, QUINTUS CURTIUS, VALERIUS MAXIMUS, VITTAKERUS öreg), máskor pedig csak a címet kapjuk a szerző feltüntetése nélkül (Sion vára, Opus de Regno Christi, Speculum Socini). Látszik a jegyzéken, hogy olyan kis közösség tagjai számára készült, akik a könyveket gyakran használták és rövid szóból is értettek. (E kis közösség a Gyöngyösön működő református iskola volt.)

A jegyzék egyébként 116 művet sorol fel. GELEI KATONA prédikációi esetében jelzi, hogy a mű két kötetből áll, a váradi bibliából és még további öt munkából két, MELANCHTON latin grammatikájából három példány volt az egyház birtokában: így a kötetek számát 124-re kell tennünk. Igaz, hogy a katalógus írásakor három kötetet nem találtak a könyvtárban, címüket azonban beírták. Érdekes az is, hogy a kisebbik jegyzékben feltüntetett öt mű (BEREGSZÁSZI ISTVÁN, BRICHMANNUS, BULLINGER, CALVIN és PELICAN KONRÁD egy-egy munkája) nem található e részletesebb katalógusban.

A két jegyzékben összesen 121 művet találtunk. Érdekes képet nyújt e művek csoportosítása:

Protestáns teológus műve.....	61
Katolikus teológus műve.....	16
Filozófia	9

Klasszikus auctor	12
Grammatika, dialektika, retorika, szótár..	17
Történelem, politika	2
Bizonytalan	4
Összesen ..	121

Feltűnő, de az ellenreformáció korának szellemiségével, másrészt a XVII. századi protestáns ortodoxia skolasztikus hagyományával tökéletesen magyarázható tény a katolikus teológiai művek viszonylag nagy száma. Ismerni kell az ellenfél fegyvereit! Így könyvtárunkban találjuk BELLARMIN, HOCQUARDUS és MONOSZLAI ANDRÁS vitázó műveit és természetesen a protestáns fél visszavágásait (AMESIUS, CHAMIER, PÓSAHÁZI, VORSTIUS, CZEGLÉDI ISTVÁN) is. PÁZMÁNY *Kalauza* ugyan nincs meg, de PÓSAHÁZI „*cathekezmusi tanításai*“ kifejezetten ellene irányulnak. A református teológus elvi álláspontját szögezi le az evangélikus féllal szemben ALTINGIUS *Exegesis-e*, míg az unitáriusokkal COMENIUS *Speculum*a hadakozik, sőt ha CALVIN *Refutatió*-ját szabad a SERVET ellen írott *Defensio orthodoxae fidei* című művével azonosítanunk, akkor az antitrinitáriusok ellen kivont legfényesebb fegyver is rendelkezésére állott a gyöngyösi református lekipásztornak.

AMBROSIUS, AQUINOI TAMÁS, HAYMO, PETRUS LOMBARDUS, RUPPERTUS apát művei a középkori teológia levegőjét árasztják a gyöngyösi pap tanuló-szobájában. LODOICUS GRANATENSIS *Vita Christi*-je KEMPIS TAMÁS felé hajló ájtatossági irat, DIONYSIUS CARTHUSIANUS, a „doktor extaticus“ a késő-középkori misztika képviselője. Érdekes szín a könyvtárban JACOBUS A VORAGINE híres *Lombardica Legendája* is.

A protestáns munkák túlnyomó része írásmagyarázó jellegű, akad azonban néhány prédikáció-gyűjtemény is (BEREGSZÁSZI I., BIDDENBACH, BORNEMISZA P., NÉMETHI M., GELEI KATONA I.), ezek egy kivételével magyar szerzőtől valók. Az alaposabb bibliatanulmányt könnyítik meg BRANDMILLER (*Analysis*), GROSSIUS (*Theatrum Biblicum*), PAREUS (*Thesaurus Biblicus*), ALTHAMER (*Sylva Biblicorum Nominum*), PASOR (*Manuale Graecolatinum*) művei. Érdekes munka ÖRVENDI MOLNÁR FERENC *Lelki tárháza* is, ez a biblia könyveinek magyar versekbe foglalt kivonatát adja, míg JOHANNES MAJOR *Paraphrasis in Psalmos* című

műve a zsoltároknak heroikus latin versekbe való átköltése. A komoly exegesiszt megkönnyítendő, kéznél van COCCAEUS héber *psalteriuma* is.

Érdemes még külön kiemelni néhány munkát, amelyet bizonyos csodálkozással pillantunk meg egy hódoltságbeli magyar kisváros egyházi könyvtárának jegyzékében. Ilyen pl. CALVIN *Psychopannychiá*-ja. A nagy genfi reformátor e vitairatában azt az eretnek anabaptista nézetet cáfolja, hogy a lélek a halál után alszik az utolsó ítéletig.³ A mű előfordulása a XVII. század végén sem lehetett gyakori, a XVIII. században már ritkaságként tartották számon. Csak hozzáértő és emelkedett szellemű teológus szerezhette be WHITAKER művét is. Kora egyik legkitűnőbb tudósának ismerték, BELLARMIN is nagyra becsülte. Ugyanilyen hírben állott a francia CHAMIER DÁNIEL is. Munkáját (*Panstratiae Catholicae*) még MORHOF *Polyhistora* is a legnagyobb dicsérettel emlegeti (IV. kiadás, 1747, II. köt. 545 old.). BEZA *Tractationes* c. műve is a kor legelőkelőbb theológiai színvonalát képviseli.

A filozófiai művek tankönyvszerű, iskolás munkák. Különösebb említést csak két mű érdemel. ZABARELLA JACOPO a XVI. század egyik nagy hírben álló bölcseleje volt, munkásságában érdekesen vegyült a renaissance-filozófia természet-tudományos kutatóvágya aristotelesi skolasztikus hagyományokkal. Munkája egyik felöltő színfoltja könyvtárunknak. A másik nemkülönben érdekes könyvünk az, amelyet NAGY-ALMÁSI MÁRTON *Perelii Refutatio* címen jegyez be. Talán felvethetjük azt a lehetőséget, hogy ez GOMEZ PEREYRA XVI. századi spanyol orvos *Antoniana Margarita* című munkájának valamelyik, esetleg névtelen cáfolata. (V. ö. FR. BURE: *Bibliogr. Instructive des Livres rares*, 7 vol. Paris, 1753. 1291, 1292, 1293. szám.) PEREYRA jóval DESCARTES előtt tagadta a régi aristotelesi skolasztikus tételt az állatok szenzitív lelkéről, s őket egyszerű gépeknek tartotta. Egészen természetes, hogy ez a merész állítás teológusok részéről többszörös cáfolatban részesült. Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy azonosításunk nem egyéb feltevésnél, sőt ellene mondaní látszik a jól olvasható Chr. (bizonyára Christianus) kereszt-

³ V. ö. RÉVÉSZ IMRE: Debrecen lelki válsága. Századok LXX. 55. l. U. ö: Magyar ref. egyháztörténet, 1938. 153. l.

név. Egyedül azért kockáztatjuk meg, mert az általunk ismert irodalmi lexikonok egyikében sem akadunk más olyan PERELIUS-PERERIUS (Perrarius, Pereira, Pereyra, Du Périer) nevű tudósra, akinek hasonló című műve, vagy ellene írt cáfolat számbajöhetne, nem tekintve a spanyol jezsuita BENEDICTUS PERERIUST (1535—1610), akinek egy *Adversus fallaces et supertitiosas artes, id est de Magia, de observatione somniorum et de Divinatione astrologica libri III.* című munkája forgott közkezen a XVII. században. NAGY-ALMÁSI MÁRTON bejegyzése ebben az esetben sem pontos.

A klasszikus auktorok és a grammatikai, dialektikai munkák felötlő nagy száma iskolai célokat szolgált. A gyöngyösi református iskoláról, természetesen más oldalról, az egyházi levéltár számos más okmányából is tudomásunk van. Hogy benne az elemi fokot meghaladó latin grammatikai és dialektikai oktatás folyt, annak legszebb bizonyága e könyvtárjegyzék.

Nem érdektelen egy pillantást vetni arra, milyen könyveket forgatott a gyöngyösi kálvinista tanulóifjúság a XVII. század utolsó negyedében. A klasszikusok közül megtaláljuk CICERÓT, OVIDIUST, TERENTIUST és VERGILIUST, tehát azt a négy auktor, akinek munkáira a NEANDER-féle iskolarendszer alsó-fokú latin oktatása felépül. CICERO különösen gazdag gyűjteménnyel szerepel; egy *Opera omnia*-kiadás mellett megvan egy, bizonyára iskolai célra készült *Epistolaris* és *Orationes variae* című Cicero-szemelvény. Rajtuk kívül önálló kiadásban megtalálható a *De officiis* is. TERENTIUSRA vonatkozólag NAGY-ALMÁSI MÁRTONNAK két érdekes bejegyzése olvasható: van a gyöngyösi könyvtárban egy *Terentius Christianus*, nem lehetetlen, hogy a XVI. század folyamán ERASMUS és RIVIVS „castigatio“-ival többször megjelent híres kiadás (Párizs, 1526, Köln, 1534, Antwerpen, 1546); található még ezenkívül egy teljes TERENTIUS is *Terentii Afri Fabulae* cím alatt. Ez utóbbinak már magyarországi kiadásai is vannak (RMK II. 73. és 307.). OVIDIUSTÓL csak a *Tristia* szerepel, a VERGILIUSRA vonatkozó bejegyzésből azonban összes műveire lehet következtetni. E nagy klasszikusokon kívül várakozásunknak megfelelőleg felbukkan egy PLUTARCHUS (NAGY-ALMÁSI érdekes módon *Plutarchus Philosphus*-nak jegyzi, s így nézetünk szerint az *Apophthegmata*

regum et imperatorum című Plutarchus-szemelvényre kell gondolnunk), és megtaláljuk a humanista-oktatás oly népszerű MACROBIUS AURELIUS-át is. (*In somnium Scipionis libri II. et saturnalium libri VII.*) Szerepel még QUINTUS CURTIUS és a gyakorlati régiségtnak tekinthető VALERIUS MAXIMUS (*Dictorum factorumque memorabilium libri IX.*) is.

A nyelvtani oktatás alapvető munkája MELANCHTON nagyírú latin grammatikája lehetett, belőle három példány található a gyöngyösi könyvtárban. Megvan e mellett NEANDER latin és görög nyelvtani munkája, sőt THOMAS HORNE londoni rektor *Janua linguarum*-a mellett ott találjuk az érdekes bejegyzést bizonyos EMMANUEL grammatikájáról is. Ez utóbbiban ALVAREZ EMMANUEL spanyol jezsuita (1526—82) latin nyelvtanát (*De institutione Grammatica Libri III.*, Lisabon, 1572), a későbbi század híres „ALVÁRI“-ját sejtjük, bizonyosságául annak, hogy a korszerű kézikönyvet a protestáns középfokú oktatás is hasznosította.

Görög tankönyvben sem volt hiány. NEANDERÉN kívül megtaláljuk a gyöngyösi könyvtárjegyzékben CRUSIUS tübingai professzor görög nyelvtanát és LURANDUS *Synonyma Graeca* című stilisztikai kézikönyvét. Héber nyelvtan kettő is van: KECKERMANNÉ és MARTINIÉ, bizonyára a magasabb tanulmányokkal foglalkozó diákságnak lehetett rájuk szüksége (1688-ban 26 tógátus diákot űz ki a városból az ellenreformáció!). Akad a latin, görög és héber prozodiát tárgyaló segédkönyv is (JOH. CLAJI: *Prosodia Latina, Graeca et Hebraica*, Wittenberg, 1580, 1606, 1620, 1624).

A dialektikai kézikönyvek közül legnagyobb becsületnek a nagynevű AGRICOLA RUDOLF *De inventione dialectica* című műve örvendhetett, belőle kettő volt Gyöngyösön. LOSSIUS LUKÁCS *Erotemata dialecticá*-ja a wittenbergi kryptocalvinizmusra jellemző módon MELANCHTON és URSINUS ZAKARIÁS egyházi beszédeiből szövi gyakorlatait. Tanulni azonban CAESARIUS és a jezsuita FONSECA dialektikáiból is lehet! Mindkettő megvan NAGY-ALMÁSI jegyzékében. Retorika csak egy van, JUNIUS MELICHOR strassburgi tanár érdekes című *Ratio conciliandorum et movendorum Animorum*-ja.

Szótár, a már említett bibliai dictionariumokon kívül, csak kettő található: a nagy CALEPINUS és ADAMINAK e korban már

elavult típust képviselő *Nomenclator quadrilinguis*-e (Prága, 1598, in 4°). Várakozásunk ellenére hiányzik SZENCZI MOLNÁR kitűnő műve.

A jegyzékünkben felsorolt művek közül a Régi Magyar Könyvtárhoz tartozónak vehetünk 25-öt. E téren azonban nem árt az óvatosság, hiszen éppen nem bizonyos, hogy a tekintetbe jövő munkák néhányja (CALEPINUS, a latin Catechesis Palatinata, CICERO epistolarisa és válogatott beszédei, MELANCHTON grammatikája, TERENTIUS vígjátékai) magyarországi kiadásban volt meg a gyöngyösi könyvtárban. A kétségtelenül RMK darabok száma 18.

Berekszazi István *Predicatio in Octavo*.⁴

Joh. Alstedij *Prodromus* (RMK II. 494).

Biblia, Magyar Nagy-Várad. Kettő (RMK I. 970 és 976).

Bornemisza Péter *Postillája* (RMK 95, 115, 119, 146, 147, 153).

Buzinkai *Uram Logikai*. 1. Hoszszab (RMK II. 974).

2. Rövidgyeb (RMK II. 1156).

Catechesis Palatinata. Magyar (RMK I. 137 és 495).

A Dominiciákra, Némethi Mihály U. (RMK I. 1179 vagy II. 1402).

St. K. Gelei *Praeconium duobus Voluminibus* (RMK II. 521. és 552).

Graduál. Öreg (RMK I. 658).

Lithurgia Sacra(e) Coenae (RMK I. 933).

Lorantfi Susanna. Magyar könyv (RMK I. 716).

Malach doctor (RMK I. 213).

And. Monoszlai *Praepositus Pos.* (RMK I. 229 vagy I. 230, vagy 224).

Posaházi *Uram Catechesisse* (RMK I. 1096).

Sion Vára (RMK I. 1187).

Lelki Tárház Örvendi *Uram Munkaja* (RMK I. 1034).

Titkok Jelenése. Szathmari Ist. (RMK I. 1078).

Tanulságos összehasonlításra nyílik alkalom, ha jegyzékünk könyveit a híres XVII. századi RÁKÓCZI-könyvtár anyagával vetjük össze.⁵ Csodálkozva fogjuk megállapítani, hogy az oly nagy gondal összeválogatott és szinte kimeríthetetlen anyagi

⁴ Sem a RMK, sem Stripszky jegyzéke nem ismeri.

⁵ HARSÁNYI ISTVÁN: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Különlenyomat a MKSzemle XXI—XXIV. kötetéből, Budapest, 1917. — Figyelemreméltó párhuzam gyanánt kínálkozik az a ref. papi könyvtárjegyzék is (DEMÉTEI ANDRÁSÉ 1657. februárjából), amelyet ZOVÁNYI JENŐ közölt a MKSzemle 1907. évfolyamában (381. lap). E könyvtár a miénknél kisebb volt. Egyező kötetek száma 11.

forrásokkal rendelkező RÁKÓCZI-családi könyvtárban mindössze 17, a miénkkel azonos művet találunk, s nyoma sincs a maguk korában nagyhírű és a gyöngyösi jegyzékben szereplő művek egész sorának (CALVIN: *Psychopannychia*, CHAMIER, SADELIS, WHITAKER, ZABARELLA stb.). Ezzel kapcsolatban is ismételnünk kell fentebbi megállapításunkat: a gyöngyösi könyvtárat jószemű és képzett embernek kellett összeválogatnia.

Ki volt ez az ügyes könyvszerző? Nézetünk szerint NAGY-ALMÁSI MÁRTON.⁶ Személyéről keveset tudunk. Neve és baráti köre után ítélve erdélyi származás (Nagyalmás nevű község van Hunyad és Kolozs megyében). 1653. augusztus 25-től a franekerai egyetem hallgatója volt, 1654-ben ugyanott *Disputatio de Christo* című akadémiai vitairata jelent meg. JÁSZBERÉNYI JÁNOS és GELEI KATONA ISTVÁN Franekerában megjelent munkáihoz 1653-ban üdvözlő verseket írt. Gyöngyösre 1675. április 24-én került. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában BENKŐ GERGELYnek 1677-ből az ő kezétől származó végrendelete található. 1678. február 5-én halt meg Gyöngyösön, ugyanitt temették el február 6-án.

Nincsenek részletesebb adataink a könyvtár kialakulásának és további sorsának történetéről sem. Rendkívül feltűnő azonban, hogy NAGY-ALMÁSI MÁRTON 1675 áprilisában 15 művet vesz át, két év múlva pedig a könyvtár állománya e szám nyolcszorosát is meghaladja. Az 1675-ös jegyzékben szereplő művek közül GELEI KATONA prédikációs kötete, ALSTEDIUS *Prodrumus*-a, LÓRÁNTFFY ZSUZSÁNNA könyve, ezenkívül az *Öreg Graduál* egészen bizonyosan a RÁKÓCZI-ház ajándékai.⁷ A többi könyv nagy részét bizonyára NAGY-ALMÁSI MÁRTON szerezte külföldi akadémiákon jártában, s a régi szép szokás szerint saját

⁶ V. ö. SZINNYEI: Magyar írók IX. 781; RMK III. 1833, 1834 és 1881; Történelmi Tár 1886, 792. l.; a gyöngyösi könyvtár *Öreg Graduáljának* KÖRMENDI BORNEMISZA JÁNOSTól származó 1679-ben kelt feljegyzéseivel. SZINNYEI NAGY-ALMÁSINAK csak franekeri éveiről tud, a többi adat az egyház levéltárából való.

⁷ Ismeretes, hogy a fejedelmi dinasztiát Gyöngyöshöz szoros szálak fűzték, itt birtokos volt, s a gyöngyösi református egyházat meleg pártfogásában részesítette: I. RÁKÓCZI GYÖRGY 1642-ben 12 mázsás harangot öntetett számára, özvegye, LÓRÁNTFFY ZSUZSÁNNA pedig 1659-ben a nagyértékű Fajzat-pusztát adta neki kórház alapítása céljából. Lásd a Sárospataki Füzetek 1866. évfolyamát és az egyház levéltárának számos okmányát.

könyveit az egyháznak ajándékozta, vagy legalább is papsága ideje alatt az egyházi könyvtárban helyezte el. Egészen valószínű, hogy a könyvtár gyarapításában volt valami része a NAGY-ALMÁSIVAL együtt szolgáló KÖRMENDI BORNEMISZA JÁNOS akadémikus rektornak is.

A könyvtár további sorsát teljes homály fedi, legalább is ezidőszerint. Lehetséges, hogy 1688 májusában a református lelkész kiűzésekor a Jézus Társaság kezére került, s a rend feloszlásakor annyi más régi magyar értékkel együtt szerteszóródott. Az *Öreg Graduál*-t megmentették, s ma a Magyar Tudományos Akadémia birtokában van. Egy 1661-es kiadású váradi biblia ma is megtalálható a gyöngyösi ref. egyházi könyvtárban. Feltehető róla, hogy a régi törzsanyag egyetlen helyén maradt képviselője.

A gyöngyösi ref. egyház könyvtára a kor színvonalán álló értékes gyűjtemény volt, méltó képviselője a XVII. századi Nyugatra tekintő s a legsanyarúbb viszonyok között is a szellemi Európáért küzdő magyar lelkiségnek.

BÁN IMRE.

A PESTER ZEITUNG ENGEDÉLY-OKIRATA.

A Magyar Könyvszemle 1940. júniusi számában a következő sorokat olvassuk: „A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában a *Pesther Tageblatt*-ből csak az 1839—1845. I—VII. évfolyam van meg, a VII. csonkán. Keressük az 1845—1848. VII—X. évfolyamokat.”¹ E „desideratum” lehetőségét KERESZTY hírlap- és folyóiratbibliográfiája is alátámasztja, mert állítása szerint még 1847-ben is élt a lap.² A könyvtárakban található *Pesther Tageblatt*-kötetek is csonkák-nak látszanak: az utolsó kötetek utolsó száma mindenütt az 1845. március 29-iki dátumot tünteti fel. A csonkaság azonban nem hiányt, hanem a lap megszűnését jelenti. Vajjon mi lehet ennek a háttere? Hiszen a lapkiadók, HECKENAST GUSZTÁV és SAPHIR ZSIGMOND — egyidejűleg felelős szerkesztő is — a negyvenes évek során még örömmel jelentik olvasóközönségüknek a számos külföldi és hazai munkatárssal dolgozó lap népszerűségét, elterjedtségét. A semmit nem sejtő előfizető nyugodtan forgatja a lapot s váratlanul, alig két héttel megszűnése előtt, HECKENAST szűkszavú közlésben figyelmezteti, hogy a megjelenés utolsó napja, március 30. közeledik, jelentkezzék a kiadóhivatalban visszakövetelésével:

„Ich zeige den verehrlichen Lesern dieses Blattes hiermit an, dass das Pesther Tageblatt nur noch bis zu dem 30. März 1. J. erscheinen wird, und stelle daher an alle pl. t. Pränummeranten, die für Pesth oder Ofen die halbjährige Pränummeration vorhinein erlegt haben, die ergebene Bitte, die Hälfte des erlegten Pränummerations-Betrages in der Expedition des Tageblattes in Empfang nehmen zu wollen... Pest, den 11. März 1845. Gustav Heckenast.”³

¹ MKSzemle, 1940. II. füz. 213. l.

² KERESZTY ISTVÁN: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867. Budapest, 1916. 19—20. l.

³ Pesther Tageblatt, 1845. márc. 13. 62. sz.

Ezzel a közzététellel majdnem egyidőben indult útjára egy új német politikai lap megjelenését hirdető körlevél:

„Pränummerations-Anzeige einer neuen deutschen politischen Zeitschrift, welche unter dem Titel Pester Zeitung, redigirt von Eduard Glatz, im Verlage von Landerer und Heckenast mit 30. März 1845 wöchentlich viermal erscheinen wird...“

És a Pester Zeitung valóban meg is indul 1845. március 30-án, folytatja a 29-én megszűnt, 1839. jan. 1-én indult *Pesther Tageblatt, zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben* című és mindvégig SAPHIR szerkesztésével készült lapot.

A *Pesther Tageblatt* olvasóközönsége már kész tényekkel találta magát szemben: a német szépirodalmi lap megszűnt, a folytatása az elődjével szemben politikai rovattal bővült, lapkiadó és nyomdász nem változtak, *csak a felelős szerkesztő személye*. Miért? Talán, mert más a lap iránya, változott a tartalmi összetétele; az is lehetséges azonban, hogy a kiadótulajdonos, HECKENAST összekülönbözött a társkiadó és felelős szerkesztő SAPHIR ZSIGMONDDAL. Ha ez volt a közvélemény, elég messze járt az igazságtól. Hiszen maguk az illetékesek sem voltak teljesen tisztában a helyzettel, egyedül a bécsi kormányzat bizalmas szervei, az igazi mozgatók ismerték. A titok az ügyben általuk szerkesztett iratok mélyén lappang, ezekbe kell bepillantást nyerünk.⁴ És itt vissza kell térnünk az előzményekhez, hogy megkapjuk a történeti összefüggést. HECKENAST társa, LANDERER LAJOS még üzemük egyesítése (1841. jan. 1.) előtt folyamodott az udvari kancelláriához olyan német újság engedélyéért, melyben a bécsi újságokkal egyidőben közölhesse a dicasteriális kérdéseket. Kérésének méltányosságát azzal indokolja, hogy magyarul három politikai lap jelenik meg, németül meg csak kettő. A magyar nyelv viszont még nem olyan fejlett, hogy a magyar újságokból kielégítően meríthetné az olvasóközönség a szükséges politikai és kereskedelmi tájékozódást. Továbbá: eredetileg, atyja révén, őt is megilletné német lapkiadási jog, mert a *Pressburger Zeitung*-ot atyja adta ki és ő annak halálakor kiskorúsága miatt nem örökölhette a privilégiumot. Kormányhűségéhez sem férhet kétség, csa-

⁴ Az elkövetkezőkben idézett iratokat a Wiener Staatsarchiv és az Országos Levéltár őrzik. — A Wiener Staatsarchiv adatait GORIUPP ALISZ feljegyzéseiből merítjük; fogadja szívességéért ezúton is hálás köszönetünket.

ládja 1809-ben, a francia invázió alkalmával derekasan viselkedett a birodalom védelmében. Az engedélyezett lap Pest városának fellendülését is előmozdítaná és művelő erővel hatna az olvasóközönségre is. A cenzurával sem lesz semmi baj — igéri — nyomdász-hivatásánál fogva jól ismeri a követelményeket. Hajlandó a hatóság által kijelölt munkatársakat választani, ha kell. Elismerten kitűnő nyomdája az engedélyezett lap kifogástalan kiállításának biztosítékául szolgálhat. LANDERER kérelmét SEDL-NITZKY rendőrminiszter is pártfogóan terjesztette fel, mert egy kormányszellemben szerkesztett német lapot mindenkor hasznosnak mondott. A végzés mégis elutasító volt; GRÓF MAJLÁTH ANTAL, az udvari kancellária feje úgy vélekedett, hogy politikai és hatósági közlemények orgánumának engedélyével csak igen nagy érdemeket szabad jutalmazni. Még egy kisebb, de szintén figyelemreméltó gátló körülményre is tekintettel volt az elutasító végzés: özvegy RÖSSLERNÉ, SCHICKMAYER JOSEPHA tiltakozó jelentésére. Eszerint az országba bekerülő külföldi, valamint a meglévő hazai német lapok teljesen kielégítik a német olvasóközönséget, mely napról-napra csökken és átpártol az elszaporodott magyar politikai és szépirodalmi lapokhoz. A magyar nyelv és művelői is egyre emelkedő fejlődést mutatnak. Kifogásolja azt is, hogy nyomdász kapjon lapengedélyt és így kettős jövedelemhez juttassák, mellyel az ő megélhetését is kérdésessé tehetik. A tulajdonában lévő *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* igazán megérdemli a támogatást, mert annak engedélyét még egy 1786. december 12-én kelt udvari határozatban kapta atyja, SCHICKMAYER JAKAB.⁵ A felsorolt indokolások mellett az elutasítás legbelső oka tulajdonképpen Bécs védekezésében rejlett a sajtóorgánumok ellen, melyek eszmei úton a mindjobban lábrakapó és így az állami

⁵ SCHICKMAYER JAKAB a fenti határozat értelmében 1787. jan. 3-án megindítja Budán Ungarische Staats- und Gelehrten-Nachrichten c. lapját, mely mellékletével együtt hetenként kétszer jelent meg. A főlap dikasteriális híreket is hozott, melléklete haditudósító volt. A lap 1794. jún. 28-án megszűnt, de minden valószínűség szerint az Ofner Zeitunggal folytatódott 1796—1799-ig. Ekkor SCHICKMAYER JAKAB legfelsőbb jóváhagyással megvette MOLL JEREMIÁS Pesten kiadott Neuer Kurir aus Ungarn (1791—1799) c. lapját és egyesítette budai lapjával Ofner und Pester Zeitung címen (1800). 1800. ápr. 17.-étől újabb címváltozáson megy keresztül a lap: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, melyet SCHICKMAYER JAKAB halála után JOSEPHA leánya örököl.

irányzattal szembehelyezkedő radikálizmust bármiképen is erősíthették volna.⁶ A továbbiakban látni fogjuk, hogy LANDERER ügyét — bár öt hosszú esztendő leforgása alatt — mégis a bécsi kormányzat juttatja révbe. Kérelmező, de még az intézkedő fórumok sem sejtették az első akták lavinatermészetét, nem láthatták előre, hogy az elkövetkező években a KOSSUTH- és a HECKENAST—SAPHIR-ügyek is bekapcsolódnak.

KOSSUTH LAJOS ugyanis LANDERER nyomdatulajdonosnak 1840 végén engedélyezett és 1841. jan. 2-án megjelent lapjánál, a *Pesti Hírlap*-nál volt szerkesztő. LANDERER az engedélyt GRÓF MAJLÁTH ANTAL kancellársága alatt kapta. A bécsi kormányzat kezdetben KOSSUTH szerkesztői minőségét nem kifogásolta, mert úgy vélekedett, hogy a magyar radikális párt legveszedelmesebb emberének programját éppen annak lapjában tarthatja legbiztosabban nyilván. Mikor azonban arra ébredt, hogy KOSSUTH eszméinek leghatásosabb ügyvivője a *Pesti Hírlap* és így hatalmas fegyvert adott az „ellenfél“ kezébe, rögtön felmerült a kormányzatban KOSSUTH eltávolításának a gondolata. Érintkezésbe lép LANDERERREL 1843-ban és megígéri neki német lapkérelmének engedélyezését, ha sikerül KOSSUTHOT a *Pesti Hírlap* szerkesztőségéből eltávolítania. Az egész manipuláció a maga teljességében elének tárul a Wiener Staatsarchiv egykorú titkos irataiból, melyeket szerzőik, MAILÁTH, FERSTL, GERVAY, WIRKNER egészen METTERNICHIG juttattak el.⁷ Ezek szerint nem szabadna elzárkózni egy újabb német lap engedélyezésétől, mert mindjobban érezhető egy olyan politikai orgánus szükségessége, mely a magyarországi állapotokat, eseményeket, ezeknek eredményeit meggondolt, mérsekelt formában, az osztrák kormány szellemében ismertetné az összbirodalomban és a külföldön egyaránt. Ennek a lapnak a privilégiumát LANDERERnek kellene adni kárpótlásul KOSSUTH eltávolításáért, hogy KOSSUTH távozása a *Pesti Hírlap*-vállalkozást, illetőleg LANDERERT anyagilag érzékenyen ne sújtsa. LANDERER mielőbb döntést kíván a német lapengedély tárgyában.

⁶ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1911/1838., 240/1839., 1610/1840.

⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843., 1193/1843., 1232/1843., 1233/1843., 1375/1843., 59/1844. — V. ö. még VISZOTA GYULA: Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap. Századok 1929. 1—3. sz. 5—36. l.

KOSSUTHAL 1843. dec. közepén tárgyalnia kell szerződése megújításáról és eltávolításának ezt az egyetlen kitűnő alkalmát nem szabad elszalasztani, mert KOSSUTH, tekintettel az országgyűlésre, járandóságát 17.000 frt C. M.-ről 20.000-re akarja felemelni, melynek megtagadása valószínűleg KOSSUTH felmondásával járna. Ha a német lapengedélyre vonatkozó döntés nem történik meg, vagy késne, KOSSUTH még az elkövetkező évben is szerkesztené a *Pesti Hírlap*-ot, pedig ez annál kevésbé kívánatos, minthogy a jelentések szerint egy olyan magyar egyesület alapítását határozta el, mely kizárólag magyar áruk vásárlására buzdítaná a közönséget és ennek eszméjét, természetesen, lapjában hirdethetné legeredményesebben. A laptól való távozása utolsó szerkesztői állomását jelenthetné KOSSUTHnak, erre szóló engedélyt a kormány úgysem adna meg többé neki; a lapoknál elhelyezett cikkei elé pedig a cenzura fog akadályt gördíteni. METTERNICHben ugyan felmerül egy pillanatra a gondolat, nem lehetne-e jó pénzen KOSSUTHOT megvenni:

„Hierbey ist in betracht zu ziehen ob Kossuth welcher die Seele dieses höchst gefährlichen Blattes (Pesti Hírlap) ist... nicht zu gewinnen wäre? Kossuth gehört wie Alle leute (!) seiner Art zu der Klasse Menschen, welche vor Allem Geld wollen Wäre er nicht, indem er die Redactions Vortheile des Pestty Hírlap verliert zu gebrauchen?“⁵

A jelentések azonban az ellenkezőjéről tájékoztatják. Ekkor már a kormányzat hajlandó LANDERERnek, társának és JÁRY GYÖRGY pesti városbírónak együttesen német lapra engedélyt adni a dicasterialis hírek közlésének jogával. A nevezetteknek azonban a kormány laptervezetéhez kell majd alkalmazkodniok és mindahhoz, „melyet a magas kormány mindenkor célszerűnek és elkerülhetetlenül szükségesnek fog nyilvánítani“. LANDERER KOSSUTHAL kapcsolatban megtarthatta a kormánynak tett ígéretét; jól számított: KOSSUTH megvált a *Pesti Hírlap*-tól és a lapkiadótól, akit „szóbeli szerződésük megszégésén ért“. 1844-et írnak és a fentnevezettek: LANDERER, társa HECKENAST és JÁRY GYÖRGY városbíró még mindig nincsenek az ígért német lapengedély birtokában. Pedig ekkor már igen előnyös fordulathoz jut a kére-

⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843.

lem: LANDERER megvált KOSSUTHtól, a társkérelmezők helyzete pedig a legméltányosabb elbírálásra számíthat.

HECKENAST ugyanis a már említett *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjától, még inkább annak felelős szerkesztőjétől és kiadótársától, SAPHIR ZSIGMONDTól szeretett volna minél előbb megszabadulni. Egyideig megkísérelték egymásközt ügyüket elintézni és HECKENAST igyekezett megértetni kiadótársával, hogy szépirodalmi napilapjuk a hasonló tartalmú és igen keresett *Der Spiegel* (1828—1852) és *Der Ungarral* (1842—1848) nem versenyezhet. Előfizetői is egyre csökkennek.⁹ Mondjon le SAPHIR, megfelelő kártérítés mellett, a kiadói társjogról és álljon el a kettőjük között létesült szerződéstől; hiszen újságírói pályafutása, eddigi eredményei szavatolják, hogy hasonló vállalkozásba bármikor bekapcsolódjék, vagy maga is lapot alapítson.¹⁰ HECKENAST-nak különben a központi cenzurahivatallal is sokszor meggyűlt a baja a *Pesther Tageblatt* miatt. Szemére vetették a túlságosan sok magyar tárgyú, magyar vonatkozású cikket és ezzel a lap még büszkélkedett is:

„Csató der gewandteste ungarische Feuilletonist, begrüsst im „Hirnök“ worin er wöchentlich eine allgemcine Revue über alle ungarische Zeitschriften hält, unser Journal folgendermassen: Noch muss ich ein Blatt, die Stiefschwester der ungarischen Zeitungen, das „Pesther Tageblatt“ erwähnen. Das Blatt ist zwar ein deutsches und als solches würde ihm hier wohl kein Raum gebühren, jedoch verläugnet es keineswegs sein Blut und sein Vaterland, indem es sich häufig mit magyarischen Gegenständen, nicht ohne Ungeschick, beschäftigt... fast in jeder Nummer finden wir Blicke auf die ungarische Journalistik, Literatur, Schaubühne u. s. w. Ich glaube daher, dass es nicht ohne Interesse seyn dürfte, wenn ich manchmal die Ansichten dieses Central-

⁹ V. ö. FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig. Budapest, 1887. 272. l.

¹⁰ 1848. februárjában SAPHIR valóban átveszi, egészen a lap megszűnéséig, a fentemlített *Der Spiegel* szerkesztését. 1853. jan. 1-én pedig megindítja *Pester Post* c. szépirodalmi napilapját és 1854. decemberéig szerkeszti. Körülbelül egyidejűleg folyamodik a hatóságokhoz, hogy 1855. jan. 1-től a *Pester Post* c. szépirodalmi napilapot illusztrált, politikai és szépirodalmi heti néplappá változtathassa és *Sonntagszeitung* címen adhassa ki. Az engedélyt 1854. dec. közepén meg is kapta és lapját tíz évig — 1855—1865 — zavartalanul szerkeszthette. V. ö.: Wiener Staatsarchiv. Ungarische Landes-Gouvernements-Acten 215. Fasc., SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Budapest, 1931. 40. l.

blattes über unsre vaterländischen, gemeinsames Interesse habenden Gegenstände, denen der übrigen Pesther Blätter anreihen werde.“¹¹

Eközben HECKENAST is magáévá tette társának, LANDERERnek egy sokkal jobban jövedelmező, politikai tartalmú és hatósági híreket is közlő lapkérelmét, melynek évek óta húzódó engedélyét úgy gondolták megsürgetni, hogy HECKENAST is csatlakozik a folyamodóhoz és kéri *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjának *Pester Zeitung* című politikai hírlappá való átváltoztatását. SAPHIR azonban nem engedett jogaiból és megindítja panaszos jelentéseit a hatóságokhoz, melyekben a *Pesther Tageblatt* cím megtartásával magának kéri a teljes kiadói jogot, vagy azt, hogy kötelezzék HECKENASTOT a vele kötött megállapodás megtartására. Anyagi viszonyai is indokolják kérésének méltányos elintézését: többgyermekes családapa és orvosi praxisából nem tud megélni.¹² A Helytartó Tanácshoz benyújtott és a Központi Könyvbíráló Főhivatalhoz véleményezés végett áttett kérelmét elutasították. A lapot SAPHIR részére nem engedélyezték, HECKENASTtal kötött szerződéses ügyébe nem avatkoztak. A *Pester Zeitung* már megindult, mikor SAPHIRnak a Helytartó Tanács tudomására hozta a végleges, megmásíthatatlan döntést: Mivel a *Pesther Tageblatt* tárgykörében működő három magyar és két német lappal — *Der Spiegel*, *Der Ungar* — sőt a legújabban indult *Pester Zeitung*gal is, mely politikai tudósításokon, értekezéseken kívül szépirodalmat is hoz, a magyarországi sajtó eleget tesz olvasóközönsége irodalmi igényeinek, nemcsak, hogy nem szükséges, de a komolyabb tudományokra csökkentőleg ható napi irodalom aránytalan megnövekedése miatt, nem is kívánatos, hogy a *Pesther Tageblatt* újra induljon és a folyamodóra átruházzák. Budán, Pünkösöd hava, 31-én. 1845.¹³

A *Pester Zeitung* engedélyezésében, a *Pesther Tageblatt* megszüntetésén kívül, JÁRY (TRETTER) GYÖRGYnek is döntő szerepe volt.¹⁴ Pest városának főbírája, országgyűlési követe „a kormány

¹¹ *Pesther Tageblatt*, 1839. 24. sz.

¹² Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 3663/1845., 12.378—1845.

¹³ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 12.379/1845., Helytartó Tanácsi iratok. Dep. Rev. Lib. Fons. 11. Pos. 44., 45., 91., 132/1845.

¹⁴ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Budapest, V. köt.

szellemében“ viselte szíven a város érdekeinek előmozdítását; ilyen céllal akart 1843-ban német újságot indítani és erről SEDLITZKY-nek — pártfogását kérve — jelentést is tett.¹⁵ Kérése akkor nem talált meghallgatásra. LANDERER és HECKENAST német újságügyei a pesti és budai hatóságokon is keresztül mentek, tehát JÁRY figyelmét sem kerülhették el. Így csatlakozott ő is — saját kívánságát is tekintetbe véve — a folyamodókhoz.

A kérelmező triumvirátus 1844 végén megint megsürgeti ügyét a hazai hatóságoknál, ahol még egyszer összegezik az eddigi folyamodványok végzéseinek indokait: a budai hatóságoktól pártfogolt RÖSSLERNÉ tiltakozását; a pesti hatóságoktól, RÖSSLERNÉ budai lapjának meghagyása mellett, javasolt német lapengedélyt; a Központi Könyvbíráló Főhivatalnak vétőit: a magyarországi németeknek éppen elegendők politikai szempontból a meglévő német és a beérkező osztrák lapok közleményei, felesleges, hogy a német olvasóközönség anyanyelvén szerezzon tudomást az egyre erősödő ellenzéki szellemről és azt egy új német lap útján a külföld is megismerje. LANDERER és a vele egy húron pendülő HECKENAST személye sem a legkifogástalanabb: emlékeztet, hogy a *Pesti Hírlap* még nem is olyan régen a legszélsőbb radikalizmus szócsöve volt. Hirdetéseket más lapban is elhelyezhetnek a kérelmezők, ehhez nincsen újabb politikai lapra szükségük. Anyagi szempontból jól állnak, különösen LANDERER, aki pesti és pozsonyi jól jövedelmező nyomdák tulajdonosa. Mindehhez csatolják JÓZSEF nádor elutasító javaslatát is, és az egész ügy újra a bécsi kancellária asztalán fekszik.¹⁶ Ezúttal azonban a multban foganatosított tiltakozó votumok teljes egészükben érvényüket veszítik, mert az 1845-ben előállott politikai helyzet félreérthetetlenül megköveteli a kormányzattól, hogy a kérelmezőknek 1843-ban tett és végre nem hajtott ígéretét megvalósítsa. Maga MAJLÁTH ANTAL kancellár, aki annak idején LANDERER kérése elől szigorúan elzárkózott, 1845. január 3-án a legmeggyőzőbb szószólója az ügynek:¹⁷ mindenek előtt méltányos az engedélyezés, mert LANDERER KOSSUTHOT úgy futtatta zátonyra, hogy a közvélemény szerkesztő és kiadó között támadt pénzügyi differenciákban keresi az okot és az egész

¹⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 980/1843.

¹⁶ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 2097/1845., 2790/1845.

¹⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

ügyben nem is sejtí a kormány kezét. Ugyanakkor a kiadó saját érdeke ellen cselekedett — évi 8000 frt. C. M. volt a vesztesége Kossuth kizárása miatt —, hogy a kormánynak szolgálatot tehesen. Ezzel egyben ahhoz is hozzájárult, hogy a magyarországi sajtóviszonyok a kormányzat javára alakulhattak, vagyis a közvéleményt irányító sajtó majdnem teljes egészében a kormány kezébe jutott: a *Pesti Hírlap* Kossuth távozása óta kormány szempontból egyre „javul“, a *Világ* folytatása, a *Budapesti Híradó* teljesen Apponyi befolyása alatt áll, a *Nemzeti Ujság* a kormányhű papság kezében van és egyébként is gróf Majláth János irányítja a szerkesztését, a *Jelenkor* politikai tekintetben nem irányadó, a konzervatív irányú *Hirnök* erősen monarchia- és királypárti szerkesztőjével, Orosz Józseffel együtt pedig nem okoz gondot. Ami a német újságokat illeti, Rösslerné újságát, a rosszul szerkesztett *Vereinigte Ofner und Pester Zeitungot* a kérelmezők, engedélyük elnyerése után, meg akarják venni. Valószínűleg sikerülni is fog, mert Rösslerné rossz anyagi viszonyok között él. Feltétlenül szükség van egy felülről irányított német lapra, mely a városi polgárságot aulikus szellemben befolyásolja, minthogy a városok ügyét az országgyűlésen nem intézték még el. Ez a lapengedély a lapok szaporítása ellen szóló kormányelvet semmi esetre sem sértené, mert Heckenast *Pesther Tageblattja* alakulna át *Pester Zeitunggá*. Járj személye feltétlenül megbízható irányító és ellenőrző szerve lesz a lapnak. Ezen a ponton a kancellár véleménye megegyezett Wirkner kancellári titkár jelentésével: a városbíró és követ tehetséges és a kormány politikusa; tehát rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a „jó“ szerkesztőtől megkívánunk. Legjobb volna Járjt is a privilégiumban részesíteni. Hiszen német polgárcsaládból származik és éppen ezért népszerű és tekintélye van a városi polgárság előtt. Állása ugyan a tényleges szerkesztői minőséggel össze nem egyeztethető és így egy alája rendelt egyénnek kell majd a szerkesztői címet viselnie és a munkát vállalnia. Heckenasték már erre is gondoltak és Glatz Ede bécsi születésű hírlapíró, volt tescheni gimnáziumi tanárt hozták javaslatba.¹⁸ Wirknernek is vannak ajánlatai: Engel szepesi főjegyző, a történetíró fia, kormányhű ember. Ha azonban megyei szolgálata, vagy evangélikus volta gátló körülmény lenne, szöbakerül-

¹⁸ SZINNYEI, i. m. III. köt.

hetne az ugyancsak megbízható, ügyestollú, jelenleg Münchenben magánéletet folytató hírlapíró, BÜHRLÉN LAJOS FRIGYES. Bár WIRKNERnek a segédszerkesztő GLATZ EDE bekapcsolódása ellen elvi kifogása nincsen és HECKENAST és LANDERER személyétől sem tart már, mégis a legfőbb felügyeletet JÁRY személyében akarja biztosítani. Három sűrűn teleírt oldalon utasítást ad JÁRY kezébe: „*Instruction Für Georg Járý, welchem die Oberaufsicht über die neu zu errichtende deutsche politische Zeitschrift anzuvertrauen wäre*“¹⁹ és ezzel felelőssége teljes tudatába kívánja helyezni. Az utasításban WIRKNER kitűzi az új német politikai sajtóorgánium kettős (általános és sajátos) célját:

„... der allgemeine (Zweck), welcher den eingerissenen politischen Irrlehren jeder Art durch entsprechende Belehrung einen Damm zu setzen beabsichtigt und der besondere, welcher den Städten auf der ihren zu Theil werdenden neuen politischen Bahn eine Richtung geben und sie zur bevorstehenden Wirksamkeit auf dem Gebiete der Gesetzgebung vorbereiten soll.“

Az általános célkitűzésnek öt, a sajátosnak négy megszívlelendő pontja van; valamennyi METTERNICH korszakának szellemében készült, mely az osztrák monarchiának egységével a leghalványabb ellentétben álló eszmét a legkíméletlenebb módon büntetendő felségsértésnek tartotta. Ennek szolgálatában mindazt közölnie kell majd a lapnak — írja WIRKNER — ami ébren tartja, megerősíti Magyarországnak az osztrák monarchiával való közigazgatásos szerves és elszakíthatatlan kapcsolatát. Magyarország rendi alkotmánya nem fenyegeti a hangsúlyozott egységet, az ú. n. reprezentatív-alkotmány annál jobban; éppen azért az újságnak a rendi alkotmány egyedül üdvös voltát hangsúlyozó cikkeket kell közölnie a reprezentatív-alkotmány terhére. Az arisztokrácia a rendi alkotmánynak legfontosabb talpköve, melyet a demokráciával és a kismemesség megyei politikájával szemben mindenkor védelmébe kell vennie a lapnak. A vallás terén katolikus érdekeket kell szem előtt tartani, mert a katolikus papság a rendi alkotmány tántoríthatatlan híve és így a monarchiának is egyik legfontosabb tényezője. Hadat üzen WIRKNER a „reform“ szónak is, melyet szerkesztőnek, munkatársnak csak akkor szabad tollára vennie, ha az kétséget kizáróan a monarchia érdekében történik.

¹⁹ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

Igen nagy és felelősségteljes feladat a városi polgárságnak az adminisztráció és törvényhozás útján — természetesen, a kormány szellemében — való elindítása, erre való ránevelése. Meg kell majd velük értetni, hogy csak a rendi alkotmány útján kormányzott országban, a nyugalom, rend és biztonság állapotában nézhetnek jövő elé; csak egyedül ezek és sohasem az ellenzék részéről kecsgető reformok biztosítják hivatásuk — ipar és kereskedelem — gyümölcsét. Végül pedig, a magyar és nyelve ne kapjon előnyösebb megvilágítást a többi nemzetiséggel szemben. A német legmesszebbmenő ápolása, a szláv elem mindenkor kihangsúlyozott kímélése az összbirodalom és a Habsburg-ház érdekében, melyekhez való ragaszkodást, hűséget, szeretetet a lap sohasem szűnjék meg hangoztatni, legyen az új orgánum megtartott elvi kötelessége. WIRKNER csak abban az esetben bízik egy ilyen szellemben szerkesztett új német újságban, ha annak tényleges felelős szerkesztője JÁRY, ha a közlemények még a cenzurahivatalba is csak az ő „láttamozása“ után kerülnek. Az egész szerkesztőséggel és kiadóhivatallal meg kell értetni, hogy a szellemi vezetés a legapróbb részletekig egyedül és kizárólagosan JÁRY elvitathatatlan joga. WIRKNER szerint az új német kormánylapnak minden kedvezményt meg kell adni, ha életképes vállalatot akar a kormányzat. Részletesen kifejti, hogy ez miben állana: egyedül ez a lap kapja meg a hivatalos hirdetések, a kamara, a helytartótanács, a katonai főparancsnokság hirdetményeit. Az első kettőre vonatkozólag a kancellár, az utóbbira az udvari haditanács adhat rendeletet. A váltótörvényszék a váltókódex értelmében szabadon választhatja meg a lapot, ahol hirdetéseit el akarja helyezni, ezért itt az elnököt majd figyelmeztetni kell a *Pester Zeitung*ra, azzal az indokolással, hogy eddig igen sok hibával szedték ki hirdetményeiket. Ugyanilyen utasításokat kapjanak a pesti és a budai magisztrátusok is. Ami a magánhirdetéseket illeti, ezeket csak a cenzúra segítségével lehet a *Pester Zeitung*hoz irányítani. Például a német kereskedelmi és szépirodalmi lapok kizárólag csak a tárgykörükbe szorosan véve beletartozó hirdetéseket közölhesse-
nek. Egyedül a *Pester Zeitung* hozhasson hivatalos formában ki-
nevezéseket, előlépéseket. Az államkancellária tudassa a lehető
leggyorsabban szerkesztőségével a közlésre alkalmas politikai új-
donságokat. Külföldi lapszemléjüknek sem szabad elkésnie, ezért
utasítani kell majd a cenzurahivatalt, hogy késedelem nélkül

kapja meg a szerkesztőség a külföldi lapokat. Részesüljön a lap postai szállítási kedvezményben. Még ilyen előnyök mellett is aggódik WIRKNER a lap sorsáért s a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*ot szeretné minél előbb a megszűnt lapok között látni; mindenesetre ennek a lapnak a privilégiumát RÖSSLERNÉ halálával vonják be. A *Pester Zeitung* privilégiuma LANDERER, HECKENAST és JÁRY nevére szóljon és bármelyik elhalálózása esetén a másik két tulajdonosnak újra kelljen folyamodnia engedélyért. WIRKNER záradéku erősen hangsúlyozza, hogy a *Pester Zeitung* megindítása halaszthatatlanul szükséges: ez az újság lesz hivatva az új rend, a városi polgárság és a nemzetiségek kormányhűségét ébren tartani.

Most már az engedélyezés körül a javasoló rendelkezések, az elmúlt hét hosszú esztendő meddőségéhez képest, szédületes gyorsasággal követik egymást.²⁰ 1845. február 8-án APPONYI GYÖRGY országbíró ajánlása fut be: minél előbb meg kell adni a kérelmezőknek a dikasteriális híreket közlő és politikai jellegű lap engedélyét, hogy az már 1845. április 1-én megjelenhessék. A hivatalos közegeket értesíteni kell, hogy a *Pester Zeitung* szerkesztőségébe irányítsák hirdetményeiket. A hirdetések ügyéből APPONYI lelkiismereti kérdést csinál, sajnálja RÖSSLERNÉT — bár kimondottan nincsen privilégiuma — de rossz újságában a hirdetések tartják a lelket. Igaz, hogy a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* elvonja majd a *Pester Zeitung*tól az előfizetők egy részét, de mégsem lehet ezt a lapot anélkül kivonni a forgalomból, hogy előbb az idős RÖSSLERNÉT valamiképen ne kártalanították volna. GLATZ névleges szerkesztői minőségét a *Pester Zeitung*nál ajánlja. METTERNICH is helyesli APPONYI sürgetését. 1845. február 11-én MAJLÁTH mégegyszer előadja a kormánzatnak a legújabb javaslatokat, APPONYI leiratát és benyújtja a *Pester Zeitung* rövid laptervezetét: I. Magyarországra vonatkozó politikai cikkek; hírek a megyék és a szabad királyi városok köréből. II. Az örökös tartományokra vonatkozó politikai cikkek, melyeknek forrásai a megbízható és a *Pester Zeitung*nak évégett megküldött osztrák lapok. Az összbirodalomban történt kinevezések és előléptetések. III. Külföldi hírek. Kereskedelmi és ipari hírek. IV. Feuilleton: novellák, életképek, irodalmi, művészeti és tudományos törekvé-

²⁰ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 142/1845.

sek ismertetése. Népszerű közgazdasági cikkek a gyáripar, mezőgazdaság és a háztartás köréből. Társadalmi élet, divat. V. Napi hírek: hivatalos és magánhirdetések (ez a rész az ú. n. Intelligenzblatt). A lap hetenként négyszer, nagyszámú olvasóközönség esetén naponként jelenne meg. MAJLÁTH sem mulasztja el GLATZ EDÉT is ajánlani. A felterjesztések alapján 1845. február 13-án valóban meg is érkezik a királyi beleegyezéssel megerősített kancellári „Rendelvény a m. kir. Helytartó Tanácshoz“, mely szerint

„Heckenast Gusztáv, Járy György és Landerer Lajos által legfelsőbb helyre felterjesztett abbeli kérelemre, miszerint érintett Heckenast által tulajdonosi joggal bíró „Pesther Tageblatt“ című hirlapnak political „Pester Zeitung“ címzetű lappá átváltoztathatása s mint ilyennek közösbeni folytathatására kegyesen megengedtések, Ő Felsége kegyelmesen elhatározni méltóztatott: mikép a folyamodók által kért szabadalom ugyan kiadattasék, de csak azok tulajdon személyére, s hogy senki közülök ne jogosíttassék részét másokra átruházni vagy örökösödésbe hagyományozni. Ő Felsége továbbá egyszersmind azt is kegyelmesen megengedni méltóztatott, miszerint a kérdéses „Pester Zeitung“ cím alatt Glatz Eduard szerkesztősége mellett f. é. április 1-sőjétől megjelenendő lapok mindazon kedvezményekben, melylyek a „Hirnök“ és „Hiradó“ lapoknak megadtak, részesíttessenek. — Miről is ezen k. Helytartó Tanács hivatalos tudomás s a részéről szükséges intézkedések megtétele végett ezennel értesítetik.“²¹

A rendelet hátirata még utasítja az „esedezőket, hogy az illető szabadalomlevélnek kiadását a n. m. magyar ud. kancellária kiadóhivatalnánál szorgalmazzák“. A rendeletnek egyetlen melléklete pedig nem más, mint az olyan régen óhajtott Pester Zeitung kiváltságlevelének szó szerinti szövege, mely a közölt laptervezetek alapján készült:

„Mi, első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár; Magyar és Csehország e néven Otödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Ladomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velence, Illiria stb királya; Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán- és Krajna, Fel- és Al-Sléczia hercege, Erdély nagyfejedeleme, morvai őgróf, Habsburg és Tirol grófja stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek kit illet: hogy Mi, mind Heckenast Gusztáv, vitézljő Járy György, és vitézljő füstkúti Landerer Lajos hiveinknek, a végett Felségünkhöz intézett alázatos esedezésére, mind pedig azért is, mert hiv alattvalóink hasznát és javát atyailag s kegyelmesen előmozdítani kívánjuk, királyi legfelsőbb hatalmunkból egyszersmind

²¹ Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 2786/1845.

különös kegyelmünkből megengedendőnek tartottuk, miszerint a fentnevezett Heckenast Gusztáv eddig „Pester Tageblatt“ czímet viselt német ujsága, „Pester Zeitung“ czímű politikai hirlappá, vagyis ujsággá változtassék, s ezen politikai hirlapot ők, mint egyesült társak, hiv alattvalóink javára s közhasználatára, szabad királyi Pest városunkban, tiszta, világos és szabatos német nyelven, hetenként négyszer, vagy a körülményekhez képest naponként is, éltök fogytáig közösen kiadhassák, az általok Felségünknek alázatosan benyújtott, s itt szórólszóra következő előrajz szerint...“

A laptervezet lefektetése után, a kiváltságlevél figyelme a cenzurára és a kötelespéldányokra is kiterjed:

„...továbbá, a hirlapok, vagy is ujságok iránt kiadott vagy jövőben kiadandó könyvvizsgálati felsőbb rendeleteket híven és pontosan megtartani, s ezen kiadandó ujságból öt példányt, miből egy, az országos karok és rendek alázatos felírására ezer nyolczszáz harminczhatodik évi szentgyörgyhó huszonhatodikán 5440 szám alatt kelt királyi elhatározatunk értelmében, a magyar tudós társaságot illeti, magyar királyi helytartótanácsunknak benyújtani tartozzanak, köteleztessenek.“

Az adományozólevél egyben kiterjeszti védelmét a laptulajdonosokra és szigorúan kihangsúlyozza, hogy a szabadalom el nem kobozható:

„... Miért is nektek hiveink, bármi rendü, rangu, állapotu, hivatalu s méltóságu alattvalóink, kiknek e levelünk bármikép tudomástokra jut, különösen pedig szabad királyi Pest városunk birájának, polgármesterének, esküdt pogárainak s egész községének ezennel szigoruan meghagyván parancsoljuk: miszerint a fennevezett Heckenast Gusztáv, Járj György, és füstkuti Landerer Lajos egyesült társakat, az itt leirt módon s czim alatt engedett német ujság vagyis hirlap közös kiadásában, se nyilván se alattomban háborgatni, akadályozni s korlátolni ne merészeljétek, hanem őket a nekik ezennel engedett királyi kegyelmünk és kegyelmességünk szabad, biztos sértetlen és háborítatlan élvezetében hagyni, s az illetők által is hagyatni okvetlen tartozzatok, köteleztessetek, máskép ne tegyetek; jelen levelünket pedig, melyet apostoli magyar királyi titkos peccsétünkkel függőleg megerősítettünk, elolvasás után az előmutatónak mindenkor vissza-adjátok. Kelt a Mi őszintén kedvelt hivünk, tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Mailáth Antal szent István apostoli király jeles rendbeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországonkon királyi főasztalnok-mesterünk, és ugyanott kir. udvarunk egyszersmind az említett szent István apostoli kir. jeles rend kancellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, bőjteltelőh tizenharmadik napján, az Ur ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében; magyar-, Cseh- stb. országi uralkodásunk tizedik évében. Ferdinánd Gróf Mailáth Antal Pazziazi Mihály (aláírásai).“

A magyar udvari kancellária kiadóhivatala gyönyörű okiratban örökítette meg a kérelmezőknek egymással és az adományozóval való jogviszonyát, a *Pester Zeitung* kiváltságlevelét,²² melyet jelenleg a Városi Könyvtár értékes ritkaságai között őriz. A negyedréteg alakú, pergamentlevelekből álló, mályvaszínű bársonyba kötött szabadalomlevél kiállításáért műtörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Ujjnyi vastag ezüstszínű erősítő hozzá a finom ötvösmunkával készített, gazdagon cizellált sárgaréztokba zárt „apostoli magyar királyi titkos pecsétet“, melyen a koronákkal ékes kétfejű sastól tartott királyi címer körül „Ferdinandus I. D. F. CL. Aus. Imp. Hung. et Boh. et V. Dal. Cro. Slav. Gal. et Lod. Rex. Apos. Lom. Ven. et Ill. A. D. Aus. D. Lot. Salis AM. P. Trans. M. Mor. C. Habs. et Tyr. etc.“ felirat olvasható. Ha megoldjuk a kötetet összefogó drapp- és zöldszínű selyemszalagokat, a mályvaszínű bársonyhoz illő márványos előzéklap és egy fehér levél után következik hat oldalon a kézzel írott engedélyező okirat. Az első oldal különösen szép: a csillogó aranybetűkkel rótt szöveg — „*Mi Első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár*“ — gyönyörű kézfestésű, ékítményekben gazdag kerettel harmonizál. A keretet a rajzoló a XIX. század jellemző empíre és biedermeier motívumaiból tervezte. Stilizált levél- és indadíszek, a gazdag figurális motívumokkal felváltva, futnak a téglalapalakú, ujjnyi vastagon megvont keret körül. A keret felső részének közepén a drágakövekkel díszített korona, szélén kétoldalt tarka virágokkal tele vázák. A függőleges irányú vonalak mentén, tehát kétoldalt, helyezkednek el az emblémákat, a tudományokat, művészeteket, a magasabb emberi életformákat jelképező tárgyakat tartó angyalok és nőalakok. Lenn, szemben a koronával, szalaggal körülfont sajtót rajzolt a művész és nem felejtette ki kompozíciójából az üveg-szekrénykébe zárt, feltekerceselt kiváltságlevelet sem. Az első lapnak az ornamentikája tudatos művészi munka: a keresztdíszítés a felső középpontból, a koronából indul ki és innen fejlődik tovább a virágos és figurális sarokdíszítésekben, melyek sohasem terhelik túl a rajzot, mert az alakok csak részben láthatók, mintegy előbukannak a levelek és az emblémák mögül. A szerves életből kölcsönzött díszítőelemek elevenségét erősen kiemeli a nyitott

²² A Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteményében.

és gazdag színárnyalatú keret. A következő oldalak kerete már egyszerű: négy zárt, téglalapalakú aranyvonalból áll. A művész itt sem hibázta el feladatát, mert a közöttük levő teret nem szabta egyformára, különböző vastagságú vonalakkól állította össze, mely a fekete tintával és szép gömbölyű betűkkel írott szöveggel ízléses összhangot alkot. Még a harmadik oldalon találkoznak aranybetűkkel, ahol a társkérelmezők nevét akarta kiemelni a másoló. Nevét is ismerjük, mert az utolsó pergamentlevélen, az aranykeret alsó jobb sarka alá szép, apró betűkkel odakanyarította: Exp. FR. SCHÜTZ. Ezt a levelet még egy papiroslap követi, Pest város tanácsának záradéka, mely bizonyítja, hogy a kiváltságlevelet annak rendje és módja szerint beiktatták az „elsőrendű királyi könyvbe“ és az 15721. szám alatt „Szabad kir. Pest város tanácsának 1845-ik évi mindszenhava 20-ik napján tartott ülésében . . . kihirdettetett“.

1845-tel elérkeztünk a *Pester Zeitung* megindulásának évéhez. Az elmondottakból kiviláglik azonban, hogy története nem ekkor vette kezdetét, hanem 1838-ban, hét esztendővel kiváltságlevelének kiállítása előtt, mikor LANDERER először terjesztette fel hazai német újság engedélyezéséért kérelmét.

SZEMZŐ PIROSKA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bornemisza Anna halálára kiadott kárta. Kétszeres megbecsüléssel kell fogadnunk a mult homályából újonnan felbukkanó minden egyleveles nyomtatványt, mert ebből az egészen sajátos nyomtatványfajtából bizony elég kevés jutott korunkra. Az alkalmi, aktuális tartalmú egylevelesek sorsa általában mindenkor ugyanaz volt, mint ma: megőrzésükre múlandó eseményhez kötött szerepük betöltése után senki sem gondolt. A régi magyar nyomtatványok korából mindössze alig száz ismeretes belőlük. Ezeknek is háromnegyed része a XVII. századból való. A halálesetekről, lakodalmakról, névnapokról, vizsgákról és hasonló efélékről kiadott megemlékezéseknek, verseknek nálunk a XVII—XVIII. század volt a virágkora. Ami kevés megmaradt belőlük, az még leginkább olyan családok emlékgyűjteményéből, egyházak és iskolák lomtárából kerül elő, amelyek valamiféle kapcsolatban állottak az emlékezetre méltónak tartott eseménnyel. Mert hiszen ezeket az egyleveleseket keletkezésük idején ritkán méltatták arra, hogy egy komoly könyvtár másnemű féltveőrzött kincsei között helyet foglaljanak. Családi és szerzői kapcsolatoknak köszönheti fennmaradását a most ismertetendő BORNEMISZA ANNA fejedelemasszony halálára írt kárta is, amelyet a TELEKI grófok őriztek meg családi ereklyéik között s amely jelenleg TELEKI DOMOKOS gróf tulajdona.

A nyolc darabból összeragasztott, egyoldalasan nyomtatott levél mérete 109 × 73,3 cm. Szedéstükre a keretdísszel együtt 97,1 × 61 cm. A kárta igen díszes kiállítású. Széles, hatsorosán láncszemekből, virágokból és levelekből összeállított keretbe foglalt felület felső egyharmadán a következő szöveg olvasható: EMLEKEZETNEK ROMOLHATATLAN SZEGELET // KÖVE, // MELLYET NEHAI KIVANATOS EMLEKEZETVÉ MELTOSAGOS ES NAGYSAGOS // BORNEMISZA ANNA // FEIEDELEM ASZSZONYNAC, &c. &c. // ELSŐ APAFFI MIHALYNAK // Iften kegyelméből Erdély Országga dicsiretes Fejedelmének, Magyar Ország Réseinek Vrának, Székeljek // Ispánnjának, igaz Vallálunk végső fennálló OBlopának, &c. //

Szerelmes tülle megvált Házastársának, az Anjaßentedjház Dajkjának, Igjefogjottak Patronájának, érdemfesk // jutalmaztato Tärhazának; ez Haza édes Annjának. &c. &c. // KI minék-utána Nagy tekintetű Szűlék által e' világnak edgy-máft üzdögelő változólockal, ottan ottan meg-ujjúlo Theatrumára bé-lépett, és ama' nagy dicsiretes s-örök emlekezetre méltó Fejedelmi RAKOCZI Háznak fényes Napjának LORANTFI // SUSANNA Fejedelem Aßßonynak, lábainál tökéletes fegyhetetlenségben fel-neveltetett volna; Isten, mind irlalmalságának, s-mind ellene álhatatlan hatalmának, édes Hites tárfa, Szerelmeli s-maga fzemélyében tanito példajúl ki-tétetett. Mert // az elfő házalsági örömenek valóságát s-boldogságát, még elzében-is alig vette, hogy már Szerelmes Társátul, hazánk korbácsolására szűletett pogány Nemzetnek keferves rabságára valo vitettetésével, meg-foßtattott; ugy mindazonáltal, hogy // csak hamar a' vasak helyett, fényes Coronával; a' fzeny helyett, Fejedelmi ékességgel; rabság helyett, nagy Méltósággal, ugyan annak Iftentül valo ajándékoztatásával, megvidámittatott annyira, hogy az ólta tapaszaltalon tapaszaltal az APAFI // Háznak hogy az Iften minden igyét s-baját maga kezére vette, s-ugy forgattya hogy mind külső, s-mind belső kebelében hordozott belső ellenségének véres szándéka soha elő ne meheffen, és ma jus Izerint ezt mondhafla: ISTEN AZ APAFI HAZ // OLTALMA. Méltóság-béli állapottyának első fengéje, az után-is terhes nyughatatlanságának meg-édehitője s-enyhítője mind két ágon lévő Magzatinak szűletéle vala; de ezekben-is oh melly hamar szomorú halál által lett el-mulálockal meg-fzomorit // taték ez az Edes Anya! Nem-is vólt egyéb hátra, hanem hogy minden reménségének s-kévánságának fummája zárattatnék, szeme előtt nevedekd, s' Székiben helyeztetendő Méltóságos Iffiu APAFI MIHALY válaßtott nagy reménségű Fejedelmünkben, // Kit mint drága kincset ez Hazának szűkségére nagy szorgalmatofsággal tart és nevel vala, midőn maga-is elmét meg-bádgyasztó, halalnál keferveflebb, nyólcz estendeig tarto, lelkének és teltének el-hárithatatlan nyavalyájában esék, melyből akkor mene- // kedék-ki, mikor lelkét annak a' kitül vótte vala csendeffen vízfzla-adta, teltét az földben melyből vétetett vala, Fejedelmi Házastársának, árván maratt Virág szálának, Uri Attyafiaiának, ez megárvahodott Hazának, s-ebben az Ecclesiának el-felejthe // tetlen szomorúságára s-gyálfzázára, a' boldog fel-támadálnak reménsége alatt el-temetni hagyta. Halálának szomorú alkalmatofságával állitott és emelt-fel // A' TELEKI HAZ UDVARI SCHOLAJA GERNYESZEGEN // M DC LXXXVIII Efstendőben.

E tipikus barokkfogalmazású feliratot a kerettel azonos ornamentekből alakított záróléc választja el az alatta következő versek-

től, amelyeket ugyancsak a keretdész elemeiből készített elválasztóléccekkel négy hasámban nyomtattak ki. A második és harmadik hasáb alatt kettős keretdészek között az impresszum áll: Nyomtatt. KOLOS-VARATT NEMETHI MIHALY által M DC LXXXVIII.

Az első és leghosszabb verset, amelynek címe *Az Elet nyavaly, Az Halál orvofság*, az ifjabb KÖLESÉRI SÁMUEL, a későbbi híres orvosdoktor írta, aki 1687 táján költözhetett Erdélybe, ahol először úgylátszik TELEKI MIHALY kancellár portáján telepedett le, talán mint ennek udvari orvosa. Legalább is a 24 szakaszos bölcselkedő költemény alatt egyszerűen csak így áll a neve: DOCTOR KÖLESERI SAMUEL. Az tehát nem derül ki belőle, hogy a TELEKI-ház udvari scholájával miféle kapcsolatban állott. Mivel pedig az utolsó verset MAJTINI FERENCZ Tanító Mester írta, KÖLESÉRI aligha lehetett ugyanaz, bár nincs kizárva, hogy volt valamelyes része a TELEKI-fiúk nevelésében.

KÖLESÉRI versét összevetve a felirat szövegével, úgy tűnik, hogy ez a prózai rész is az ő műve.

Verse után TELEKI MIHALY kancellár négy fiának költeményei következnek. Ezek egyikének sincs külön címe. Az elsőt LÁSZLÓ írta, aki 1714-ben mint Fejér vármegye főispánja halt meg. A másodikat JÓZSEF, aki később szintén Fejér megye főispánja és a marosvásárhelyi református kollégium gondnoka volt; meghalt 1732-ben. A két ifjabbik fiú: PÁL és SÁNDOR születésének éve is ismeretes. PÁL 1677-ben született s később Nagyenyeden tanult, majd külföldi akadémiákon járt s beutazta Európát. Tudós ember hírében állott. Egyébként az ő unokája volt a Cid-fordító TELEKI ÁDÁM. BORNEMISZA ANNA halálakor mindössze tizenegyéves volt. A legkisebbik fiú, SÁNDOR, pedig ugyanekkor csak kilenc évet számlált. 1679-ben született s mint tudománypártoló főúrnak, aki a külföldön tanuló magyar diákok segélyezésére is sokat áldozott, BOD PÉTER neki ajánlotta *Magyar Athenás*-át. Fia, TELEKI SÁMUEL alapította a nagyhírű marosvásárhelyi Teleki-Könyvtárt.

Valamennyi költemény az életről, az elmúlásról, a fejedelmi méltóságról, a változó sorsról és az isteni kegyelembe vetett hitről zengedezik. A kis PÁL és SÁNDOR — zsenge korára való tekintettel — valószínűleg nehezen birkózott meg a versírással. Alighanem a jó KÖLESÉRI SÁMUEL vagy MAJTINI FERENC tanítómester uram tolla alól kerültek ki az ő nevükkel ékeskedő ritmusok is. Sőt a másik két fiú sem lehetett olyan idős, hogy költeményeik egy kis igazítást el ne szenvedhettek volna.

Feltűnő, hogy a kancellár legidősebb fia, aki szintén MIHALY volt, nem szerepel a versírók között, pedig ő az egyetlen, akinek irodalmi munkásságáról eddig is tudtunk. BORNEMISZA ANNA halála

után egy évvel, 1689-ben lefordította és kiadta WEBER ÁDÁM J.: *Fejedelmi lélek* című munkáját, melyet ifjú APAFFY MIHÁLYNAK ajánlott (R. MK. I. 1373.). Ügylátszik BORNEMISZA ANNA halálának idején már nem volt a geryneszegi udvari schola „tagja“.

A szerző nevével ellátott utolsó költeményt, amint említettük, MAJTINI FERENC tanítómester írta. Utána BE-REKESZTES cím alatt még egy hatszakszos vers következik, amely BORNEMISZA ANNÁT, mint a TELEKI-ház kegyelmes asszonyát dicsőíti, kit „*Isten nyugofson-meg a' Szenteknek farsán*“. Ez utolsó vers szerzője nincs feltüntetve.

Kár, hogy ez az eddig ismeretlen, szép egyleveles nyomtatványunk nem teljesen ép. A második és harmadik hasáb közepe táján terjedelmes egérrágta rész üres papírral van kifoltozva s így TELEKI LÁSZLÓ és TELEKI JÓZSEF verse meglehetősen csonkán maradt ránk.

VARJAS BÉLA.

Mikes Kelemen könyvtára? ERNST LAJOS gyűjteményének aukcióján, egyebek mellett megvásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a PÁRIZ—PÁPAI-szótár első kiadásának, *Dictionarium Latino Hungaricum* . . . Lőcse, 1708. (RMK. I. 1746.) egyik példányát. Könyvtárunk e műből több példánnyal dicsekedett már eddig is, s hogy mégis igényt tartottunk rá és megvásároltuk, az ERNST LAJOS példányának értékes, irodalomtörténeti tanulsággal szolgáló provenienciájának tulajdonítható. ERNST különös szeretettel szerzett meg gyűjteménye számára szerzői dedikációval ellátott példányokat éppúgy, mint olyanokat, amelyek történelmünk nagy szemlélyiségeinek birtokában voltak. A fenti könyv ERNST LAJOS gyűjtőkörének utóbbi csoportjába tartozott: MIKES KELEMENNEK volt a tulajdona, Rodostóban.

A jelen Páriz-Pápai-szótár előtörténetére vonatkozó adatokat és az előtörténetet igazoló, a könyvben olvasható kéziratos bejegyzéseket, ERNST LAJOS összeállítva kimásolta és egy irkalapra lejegyezve, beragasztotta a könyvbe. Idézzük az ő szavait: — HINDY ÁRPÁD tulajdonában (KULCSÁR ISTVÁN-féle hagyaték) levő régi könyvek között van PÁRIZ-PÁPAI F. latin-magyar szótárának, Lőcse, 1708-iki kiadása, fehér pergamenkötésben, melynek címlapján olvasható: „*Mikes*“. Hátral pedig, az utolsó lapon, MÁRIÁSY ÁDÁM saját kezével beírás olvasható: „Ezen Dictionariumot hattam ad usum Parajdi István Uramnak úgy hogy a' midőn vissza fogom kivanni, minden exceptio nélkül tartozik meg adni. Datum Rodosto die 29 May 1734 Mariasy Adam“. Közvetlenül alatta más kézzel, de szintén régi írással: „Redeat ad Dominum, qui fuit ante Suum“. Az átelleni, legvégső lapon pedig szintén MÁRIÁSY írásával e pár szó: „Etiam az erszény etc.“ — Az eddigieken kívül mindössze két teljesen jelentéktelen lapszéli jegyzetet fedezhetünk fel a könyvben (I. kötet, 369. l. és II. kötet, 142. l.), bizonyító jelentősége azonban egyiknek sincs, a szótár anyagához kapcsolódó kiegészítés mindkettő.

A provenienciára vonatkozóan a fentiekből a következő eredmény foglalható össze: kétségtelenül bizonyos, hogy a szótár 1734-ben MÁRIÁSY ÁDÁM rodostói számúzótnak volt a birtokában, de hogy az ő tulajdonából ment-e át MIKESÉBE, vagy pedig az első tulajdonos lett volna MIKES KELEMEN, és ő származtatta volna tovább MÁRIÁSYNAK, erre vonatkozólag biztosat nem állíthatunk. A feltételezés azonban az első gondolatnak kedvez, mégpedig, hogy MÁRIÁSY volt az első tulajdonos és tőle került a könyv MIKES KELEMEN tulajdonába. ERNST szerint a példány MIKES *Törökországi levelei* első kiadójának, KULCSÁR ISTVÁNNAK a hagyatékában bukkant fel. Már pedig KULCSÁR minden valószínűség szerint egyazon forrásból juthatott hozzá mind a *Törökországi levelek*hez, mind a szótárhoz; valamilyen úton mindkettő MIKES rodostói hagyatékához nyúlhat vissza. Hogy aztán milyen úton került haza a hagyaték Rodostóból, erre vonatkozólag máig sem tud elfogadható, tényekkel igazolható magyarázattal szolgálni a kutatás.¹

Mindezideig nem volt tudomása az irodalomnak arról, hogy MIKESNEK könyvei lettek volna rodostói számúzetésében. Így nem mondhatott egyebet a MIKES-irodalom, mint azt, hogy MIKES KELEMEN olvasmányai a fejedelem gazdag könyvtárából kerültek ki.² Egyetlen könyv még nem jelent könyvtárat, de talán elő fognak kerülni az idők folyamán egyéb nyomtatványok is, amelyek egy ma még csak feltételezett rodostói MIKES-könyvtárnak voltak a darabjai.

TOLNAI GÁBOR.

Megírhatta-e Bornemisza Péter egymaga összes műveit?

HARSÁNYI ANDRÁS a *Magyar Könyvszemle* 1940. évi 200—201. lapján kétségbevonja, hogy BORNEMISZA PÉTER egymaga, segítő társak nélkül megírhatta volna az összes műveit s teljesen véglegesnek tekintve ezt a nemleges döntést, a jövő egyik problémájául tűzi ki a művek szövegének szerzők szerinti elkülönítését.

En minden további kutatás mellőzésével is lehetségesnek tartanám, hogy igenis egymaga megírhatta a különben tényleg óriási terjedelmű munkákat, melyek azonban nem igen érik el a HARSÁNYI számítása szerinti lapszámot. Ám ha annyinak vesszük is, amennyinek ő veszi, egy-egy évre körülbelül 555 oldalnyi jut belőle. Ennyit prédikációból, regényből, bölcsészetből stb. más elfoglaltatás mellett is bátran megírhat akárki. Történetből a dolog természeténél fogva persze hogy nem, mert ahhoz alapos előkészület és beható kutatás szükséges rendes körülmények között.

¹ V. ö. TOLDY FERENC, a *Törökországi levelek* második kiadásának 246. l. — THALY KÁLMÁN: *Ki hozta vissza a hazába Mikes Kelemen kéziratait?* Századok, 1875. 573—575. l. — ABAFI LAJOS: *Mikes Kelemen műveiről.* Figyelő, IV. kötet, 1—17., 92—110. és 190—208. l.

² V. ö. ZOLNAI BÉLA: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára.* — Magyar Bibliofil Szemle, 1925.

Ha azonban nemcsak így, rövid pillantással nézem a dolgot, hanem egy kis kutatást is végzek a valóság után, rájövök, hogy mire hozzákezdett BORNEMISZA az ötkötetes postilla kiadásához, már ez az egész munka régen készen volt s így az azutáni évekre már csak a nyomda alá átnézés, az itt-ott kijavítgatás vagy pótolgatás munkája esett. Hátralevő éveiben emellett bőségesen megírhatta volna egyebekben kívül a folio-postillákat újonnan is, ha azok általánosságban nem is az ötkötetesből volnának kivonatolva, átalakítva.

Csakhogy az ötkötetes nem is 1574-ben, amikor hozzákezdett a közrebocsátáshoz, hanem már 1569-ben készen volt egészében. Azt, hogy a könyv kiadásának megkezdésekor készen volt, én már 1915-ben kimutattam (*Protestáns Szemle*, 1915. 282—3. l.), de ezt nem szükséges elismételnem, mivel BORNEMISZÁNAK a *Történelmi Tár* 1878. évi 384. lapján közölt leveléből egyenesen az tűnik ki, hogy már 1569. szeptember 20-án készen volt az egészszel, „közel háromszáz árkuson“. Hogy aztán ezt a HARSÁNYI számítása szerint idejutó két-három év alatt írta-e meg, avagy régebbi időtől fogva, az már más kérdés. Szerintem régebben hozzákezdhetett.

A problémáknak megoldásuk helyett mostanában erősen divatba jött fölvetésükkel túlságosan elszaporodott mennyiségét tehát ezúttal megapasztathatjuk ezzel az egy szóbanforgóval. A megoldására szánt időt pedig mindenképen szükségesebb, hasznosabb és értékesebb eredmények elérésére használhatjuk fel.

ZOVÁNYI JENŐ.

Pauli Simon postilláinak fordítója. Bártfán a KLÖSZ JAKAB sajtója alól 1608-ban került ki egy „*Magyarázatja az evangéliumoknak...*“, mely „*Simon Pál deák postillájából magyar nyelvre fordítatott*“.¹ A fordító „egy jámbor keresztyén ember“ volt, neve azonban nincs a könyvön feltüntetve. Kiletéről BENICZKY JÁNOS TAMÁSNAK FABÓ ANDRÁSTÓL közzétett följegyzései² adnak felvilágosítást. Ezekben ugyanis két helyen is szó van az egész és helyes vezeték- és keresztnévén PAULI SIMON nevű szerzőnek magyarra fordított postillájáról. Az idetartozó első följegyzés szerint a nevezett bártfai nyomdász 1609-ben ki akarván adni ezt a könyvet, pártfogásába ajánlotta THURZÓ GYÖRGY grófnak. A másik följegyzés szerint 1610-ben MIHÁLYKO JÁNOS eperjesi magyar evangélikus lelkész, nemkülönben a PAULI SIMON magyarra fordított postilláját a bártfai nyomdással kötött szerződése értelmében visszakéri THURZÓ GYÖRGY nádortól superrevisióra. És

¹ RMK I. k. 410. sz. a.

² Codex evangelicorum... I. k. 1869. 1—13. l.

egyszersmind az iránt érdeklődik, hogy POLLIO LUKÁCSnak az örök életről szóló művét, melyet magyar fordításban a nádorné elolvasott és helybenhagyott, kinyomtatathatja-e latinul a nádor neve alatt (t. i. végső értelmezésben a költségen)?

Világosan kitűnik mindebből, hogy a szóban levő könyv kérdéses fordítója nem más volt, mint MIHÁLYKO JÁNOS. Ezek a följegyzésekben kivonatolt levelek ugyan bizonyára a vasárnapokra való postillákról szólnak, melyeknek szintén közrebocsátását az 1608-ban napvilágot látott, de csupán a szentek ünnepeire megszabott perikopákról írt prédikációkat tartalmazó kötet előszavában megígérte volt a nyomdász, és pedig ugyanattól a szerzőtől, illetőleg fordítótól. Ha MIHÁLYKOTól ezideig nem jelent volna meg egyetlen könyv sem, föltehető volna esetleg az is, hogy az előbbi fordító kidőlte után vállalta el ő a munka folytatását. Minthogy azonban az ő neve már 1603. óta ismeretes volt az irodalom mezején, ez a feltevés bizonyosan nem bírna kellő alappal.

Érdekes, hogy némelyeknek éppen atáiban divatban levő szokásához képest³ az 1591-ben elhalt PAULI SIMONnak magyarítani akarván a nevét a fordító, ezt olymódon fogatosította, hogy a könyv címlapján a keresztnevet tette elül, azaz vezetéknevnek, míg a vezetéknevet egy magyar keresztnévvé idomította át. És még érdekesebb, hogy viszont a REVICZKY-féle följegyzéseknek mindkét helyén hibátlanul fordul elő a szerző neve.

Abból a körülményből, hogy a kétkötetesnek ígérkező könyvből a fennmaradt példányok mindannyian az 1608-i kötetből valók, azt kell következtetnünk, hogy a második kötet körülbelül nem jutott sajtó alá, minden előkészítgetés dacára sem. Bár más oldalról nincs benne lehetetlenség, hogy ennek a példányai egytől-egyig elkallódtak az idők viharai között.

Azt ellenben kétségtelenül tudjuk, hogy a hét prédikációt magában foglaló másik könyv, amelyről MIHÁLYKO említést tett még levelében, ha nem is a tervbe vett latin szöveggel, hanem éppen magyar fordításban valósággal kiadatott, mégpedig nem a nádornak, hanem THURZÓ GYÖRGYNÉnek, vagyis a feleségének ajánlva,⁴ akinek, mint nyilvánvalóan a nyomtatási költségek fedezőjének át kellett hogy

³ Így BEYTHE ISTVÁN „Igaz mentség“-ében BRENZ JÁNOST BÖRÖCK JÁNOSnak, ANDRAE JAKABOT JAKAB ANDRÁSnak és KOVÁCS (= Schmiedlein) ANDRÁSnak irogatja, a CORVINUS GOTTFRIED nevét pedig prédikációinak fordítója 1602-ben HOLLÓSNak, a CORVINUS KRISTÓFét pedig SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1607-ben HOLLÓSNak fordítja.

⁴ RMK I. k. 432. sz. a.

adja MIHÁLYKO a példányok nagy részét, de azért tudott küldeni belőle példányt Kassa városának,⁵ sőt alkalmasint máshova is.

ZOVÁNYI JENŐ.

Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. Nem százötvenéves fennállását ünnepeljük legrégebb erdélyi újságunknak — ily hosszú multtal egyetlen élő magyar hírlap sem dicsekedhetik —, hanem százötvenéves sorsát vesszük szemügyre. Néhány megjelent számának jóval a lap megszűnése után kezdődő s még ma sem befejezett viszontagságait. Fanyar érzéseket kelt a régi könyv minden barátjában, ha ennek a maga korában komoly közönséggel bíró hírlapnak — melynek számai „nem tsak Pozsonyban, Budán, Pesten, Kassán és Nemes Magyar Országnak, úgy Erdélynek is majd minden részeiben számos olvasókat nyertenek, hanem Bétsbe és a Táborigi Piatzokra is Magyar Hadi Seregeinkhez szép számmal kivitettek“ — minden darabját kínos gonddal kell egy-egy odaadó könyvtárosnak vagy búvárkodó tudósnak összekeresnie, értéktelen lom közül előkotornia. Ugyanezen a helyen¹ jelent meg nemrég egy felszólítás, melyből kitűnik, hogy az egykorú újságokban említik a *Hírvivőt*, de az ma nem található. Mintha erre válaszolna, teszi most közzé GYALUI FARKAS értékes tanulmányát (*Az „Erdélyi Magyar Hírvivő.“* 1790. Kolozsvár 1940.), mely rövidre fogva, de teljesen egybeállítja mindazt, amit hosszú évek során a „kis magyar haza“ legrégebb újságjáról megtudott. Erdély hírlapirodalmának erre az ünnepére a magunk részéről felajánljuk az Országos Széchényi Könyvtárban meglevő s eddig sehol sem ismertetett 13 Hírvivő-szám leírását. GYALUI FARKAS művének tanúsága szerint ez e pillanatban a leggazdagabb (!) meglevő gyűjteménye Erdély őshírlapjának (az Erdélyi Múzeum birtokában 12 szám van) s a 13 szám közül néhány eddig egészen ismeretlen volt, közöttük az 58., melyből pontosan megtudjuk, mikor költözött át az újság Nagyszebenből Kolozsvárra.

De foglaljuk össze előbb GYALUI FARKAS tanulmánya alapján az *Erdélyi Magyar Hírvivő* történetét. HOCHMEISTER MÁRTON nagyszebeni nyomdatulajdonos, ki már 1783-ban alapított egy német újságot — ez volt a *Siebenbürger Zeitung*, később *Kriegsbote* —, 1790-ben magyar nyelvű újság kiadására kért és kapott engedélyt. 1790. április 3-án jelent meg az *Erdélyi Magyar Hírvivő* első száma. FABIÁN DÁNIEL táblai levéltáros és CSEREI ELEK, a gubernium allevéltárosa voltak a szerkesztők. Az újság kis nyolcadrét alakban, pontosan

⁵ CZELDER Figyelője 1886. 225—6. l.

¹ MKSzemle 1939. 311—312. l. TR. Z.: Erdélyi Magyar Hír-Vivő.

16×11½ cm. nagyságban jelent meg 4 levélen, de legtöbbször két levélnyi *Toldalékkal*, áprilistól júliusig hetenként egyszer, azután hetenként kétszer. Mikor az erdélyi kormányzékot Nagyszebenből Kolozsvárra helyezték át, HOCHMEISTER Kolozsvárt is létesített nyomdát s a *Hírvivőt* is itt jelentette meg a december 16-i 58. számtól kezdve. Az első évfolyam 61 számból állott; de az évfolyam végén a kiadó új előfizetést hirdetett, így az újság folytatódott a következő évben is. Ennek bizonyítékául GYALUI még egy érdekes adatot közöl: 1791 januárjában azzal vádolták HOCHMEISTERT, hogy az *Erdélyi Magyar Hírvivő* 3. számában a „királyi feltételeket” magyarra mérészelte fordítani s így „közönségessé” tenni; azonkívül, hogy a fordítás hibás is volt. HOCHMEISTER ezzel kapcsolatos meghurcoltatása a GYALUI-feltárta adatok világában vonzó képet ad ennek a derék erdélyi szásznak nyelvünkért s kultúránkért végzett s áldozattól sem visszariadó működéséről. Egyben pedig valószínűvé teszi, hogy az *Erdélyi Magyar Hírvivő*ből legalább három szám 1791-ben is megjelent, sőt, ha elfogadjuk GYALUI érvelését, még egy negyedik szám is megjelenhetett, amelyben a kifogásolt közlemény helyreigazítását tette közzé a kiadó.

Bárhogyan álljon is a dolog, 1791-ből egyetlen szám sem maradt fenn. A gyéren előkerült példányok közül is több újra elveszett, úgy, hogy e pillanatban csak az Erdélyi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár példányait tekinthetjük *bizonyosan* meglevőknek. Ennek ellenére, főleg GYALUI FARKAS érdeméből, az időközben elveszett példányoknak tartalmát is ismerjük s így legalább az 1790. évi folyam története tisztán áll előttünk. JAKAB ELEK (*Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*, Budapest 1882. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből X. 9.) FERENCZY JÓZSEF (*A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. 59—61. l.) és GYALUI FARKAS (*Az első erdélyi magyar hírlap*. 1790. Kolozsvár 1890. — *Az első erdélyi magyar hírlap*. Vasárnapi Újság 1903. 542—544. l. — *Erdélyi Magyar Hírvivő*. *Az első erdélyi magyar hírlap*. Pásztortűz 1924. 27—28. l. — Legújabb tanulmányával a fentiekben bővebben foglalkoztunk s címét is idéztük) kutatásai, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban lévő 58. szám a Kolozsvárra költözés dátumával —, ezek lennének az *Erdélyi Magyar Hírvivő* történetének forrásai. Ugyancsak a fenti munkák tartalmazzák a JAKAB ELEK értekezésétől kezdve felbukkant számok leírását. Az összes ismert számokat két csoportba oszthatjuk: a meglevők és az elveszettek, illetve lappangók csoportjába. Felbukkanásuk sorrendjében (a Gyalui Farkas-féle számok listáját alapul véve) a következő példányok váltak ismeretessé:

I. Az Erdélyi Múzeum Egylet példánya. Az 1—6. és 8—12. számokat² SZABÓ KÁROLY a krasznai CSEREY-könyvtár rothadó papír-szemetei közül szedte össze. JAKAB ELEK tanúsága szerint³ a 3., 4., 10., 11. és 12. számok *Toldaléka* is megvan. E példányhoz járul a 17. szám, melyet KELEMEN LAJOS talált meg KONCZ JÓZSEF néhai marosvásárhelyi tanár hagyatékában. GYALUI FARKAS ezt is megszerezte az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtára számára, amely ilyenformán e pillanatban 12 számmal rendelkezik.

II. A Budapesti Református Kollégium Ráday-könyvtárában megvoltak a 48—56. és az 59—61. számok. Ezeket néhány évvel ezelőtt GYALUI már nem találta, de FERENCZY JÓZSEF feldolgozta könyvében.⁴

III. 1903-ban a torockószentgyörgyi unitárius lelkész 27 számot küldött a kolozsvári unitárius kollégiumnak. Ezeket a számokat — 7., 13., 14., továbbá 17—40. számok — GYALUI FARKAS még látta, de KANYARÓ FERENCZ könyvtáros halála után eltűntek. GYALUI ismertette őket a *Vasárnapi Újság* 1903. évfolyamában.

E három eddig ismert példányhoz járul most az Országos Széchényi Könyvtáré, melyet, ha úgy tetszik, a IV. számmal jelölhetünk. 13 számot tartalmaz, mégpedig a következőket: 10., 43—46., 48—49., 51., 53—54., 58—59. és 61. A példány kötetlen, a 10. sz. kivételével azonban össze van fűzve s régi bekötés nyomait viseli, tehát teljes példányból, vagy — ez valószínűbb — heterogén darabokat tartalmazó kolligátumból van kivéve. Az Országos Széchényi Könyvtár hírlap-tári növedéknaplójának 1911/239. tételszámú bejegyzése szerint 1911. márc. 6-án vásárolták BOLDIZSÁR ANDORTÓL 35 koronáért a *Kriegsbote* egy példányával együtt.⁵

A következőkben adjuk az egyes számok leírását; az eddig ismeretlen számok tartalmát részletesen is feltüntetjük.

Erdélyi Magyar Hír-Vivő.

10. szám. Nagy Szeben János havának 4-kén. Megvan az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárában is. GYALUI ismertette.

43. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 11-kén. Eddig ismeretlen szám. Tartalma néhány hadi hír és Folytatása a' Magyar Országgi Rendek által a' Király ő felségéhez írott Levelének.

² GYALUI i. m.-ban nyilván sajtóhiba folytán 1—6. és 8—11. számokat említ.

³ i. m. 16. l. jegyz.

⁴ i. h. és Az első erdélyi magyar hírlapról. MKSzle 1883. 219—220. l.

⁵ A beszerzésről a MKSzemle is megemlékezett. 1911. 162. l.

44. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 14-kén. Eddig ismeretlen szám. Tartalma: Folytatása a' Magyar Országí Rendek... Levélének.

45. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 18-kán. Eddig ismeretlen szám. Tartalma: Folytatása... (u. a.).

46. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 21-kén. Eddig ismeretlen szám. Tartalma: Bé-fejezése a' Magyar Rendek írásának a' Királyi Felségéhez [!]. Ezenkívül néhány hadi hír.

48. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 28-kán. Megvolt a Ráday-könyvtárban is.

49. szám. Nagy Szeben Szent András havának 2-kán. Megvolt u. o.

51. szám. Nagy Szeben Szent András havának 8-kán. Megvolt u. o.

53. szám. Nagy Szeben Szent András havának 15-kén. Megvolt u. o.

54. szám. Nagy Szeben Szent András havának 18-kán. Megvolt u. o.

58. szám. Kolo'svár Karátson Havának 16-dikán. Eddig ismeretlen; ez volt az első Kolo'zsvárt megjelent szám. Bizonyítják a következő sorok mindjárt a lapfej alatt: „Ezen innét botsátott első írásunkban el-nem múlatható kötelességünknek tartottuk lenni Érdemes Olvasóinktól buzgó indulattal ki-kérni az az iránt való botsánatot, hogy Hír-vivőnknek félbe szakadott fonalát elébb mint sem most öszve nem köthettük. Szebenből Kolo'svárra lett által költözés alkalmatosságával ugy meg tsoportoztak volt akadályaink, hogy Ujságunknak folytatását előbb el-kezdeni nem vólt tehetségünkben...“ (446—447. l.) Valóban, a dátumok összevetéséből az derül ki, hogy az 57. számnak (amely eddig még nem bukkant fel) november 29-én kellett megjelenie. Ha tehát az 58. szám december 16-án jelent meg, ez jó két heti késedelmet jelent, mialatt a lap — nyilván a költözködés miatt — szünetelt. Az imént említett sorokon kívül a szám tartalmazza II. LIPÓT koronázási esküjét s a koronázás alkalmából tett kinevezéseket; ezenfelül *Elegyes Hírek* vannak benne s egy dicsőítő vers II. LIPÓTRÓL. A többi számtól eltérően e számnak impresszuma is van az utolsó lap alján; így hangzik: „Ezek az Ujságok itt Kolo'sváron a' Convictusba lévő Hochmeister Márton, Ts. K. priv. Dic. Typographus Könyves Bóltjában ki adattatnak. (Egy Tóldalékkal.)“ — A *Tóldalék* azonban hiányzik; a többi szám *Tóldaléka* sincs meg. Említsük még meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtár e számból másodpéldánnyal is rendelkezik.

59. szám. Kolo'svár Karátson Havának 20-dikán. Megvolt a Ráday-könyvtárban.

61. szám. Kolo'svár Karátson Havának 30-dikán. Megvolt u. o.

GYALUI FARKASnak nagy szeretettel és lankadatlan buzgalommal feltárt adatai mellé az Országos Széchényi Könyvtár példányát azzal a kívánsággal állítjuk oda, bár mielőbb előkerülnének vidéki könyvtárainkból az *Erdélyi Magyar Hírvivő* még eddig ismeretlen számai is. A végső következtetés pedig csak az lehet, hogy őshírlapjainknak — tehát a XIX. század határáig, talán a *Hazai Tudósítások* megindulásáig (1806) megjelenteknek — a lelőhelyeket is pontosan feltüntetendő teljes bibliográfiájára az irodalom-, könyv- és sajtótörténetnek egyaránt égető szüksége volna.

DEZSÉNYI BÉLA.

Két régi újság póre egy utánnomás körül. Az újság olyan könyv, amelyben mindennap új fejezet nyílik. Egyedül a cím köti össze a napról-napra megjelenő számokat s biztosítja az újság egységét. Mert a tartalomnak is csak kis része eredeti; a tudósítások, sőt a hírek egy része is közös forrásból származik, úgyhogy sok esetben változtatás nélkül jelenhetik meg egy-egy cikk két újságban egyszerre. Néha egész hasábok, sőt egy-egy egész szám is megegyezik két különböző újság között és például a kisebb igényű újságolvasók részére készülő szórakoztató vagy irodalmi mellékleteket sokszor egy központban állítják elő s csak utólag nyomtatják rá annak az újságnak a címét, amelyhez az egyes számokat mellékelik.¹ Külföldön egyes vidéki hírlapok csak a helyi híreket nyomtatják rá a már készen kapott újságpéldány szabadon hagyott hasábjára. Az így előállott hírlapváltozatok hasonlítanak a könyvek címlapkiadásaihoz, csak az a különbség, hogy alkalmazásukra még sokkal nagyobb tér nyílik és a legkülönbözőbb formákat ölthetik. Mert a nyomtatás műszaki lehetőségeinek fokozott kihasználása egyik fontos ismertetőjegye az újságnak a könyvvel szemben.

Nem lesz érdektelen éppen ezért megismerkedni a *legrégibb* hazai hírlapváltozattal. Ez — legalább is eddigi ismereteink szerint — úgy jött létre, hogy a *Jelenkor* című újság 1848. évi országgyűlési tudósításainak egy részét egy másik lapból, a *Nemzeti Ujságból* vette át, mégpedig úgy, hogy az egyes beszédeket ugyanarról a szedésről nyomtatták mindkét újság részére. Mindkettőt ugyanabban a nyomdában, a Trattner és Károlyi-féleiben állították elő s az egy szedésről történő nyomtatás, úgylátszik, a szedők „találmánya“ volt, akik külföldi pél-

¹ V. ö. MKSzemle 1937. 323—331. l.

dák nélkül, maguk fedezték fel, hogy ilyenformán munkát és időt takaríthatnak meg. A *Jelenkor* és *Nemzeti Ujság* változatai tehát nemcsak magyar szempontból érdekesek, de általában rávilágítanak egy sajtótechnikai eljárás genesisére.

Emellett a változatok létrejötte kétségtelenül plágiumszámba ment és az e fölött megindult vita a magyar hírlapirodalom történetének legérdekesebb fejezetére vet részben új fényt. A mult század negyvenes éveinek újságjait a nagy nemzeti feladatok megoldásáért folytatott küzdelem tüzeiben ismertük meg. Csak a sikereket, politikai vagy irodalmi téren elért eredményeket látjuk belőlük, a szerkesztőségek belső életét, küzdelmét az anyaggal és az eszközökkel alig ismerjük. Ennek a közönség megnyeréséért folytatott mindennapi küzdelemnek nyomorúságát nem árt egy példa kapcsán, mint a tündöklő eredmények hátterét, bemutatni.

KOSSUTH *Pesti Hírlapja* 1841-ben indult el diadalútjára. Ettől kezdve a nemzet sorskérdései fölötti vita — hála a cenzura enyhébb alkalmazásának is — nagy erővel kezdődött meg az újságok hasábjain. Az újságoknál is fokozottabban fordult az érdeklődés az országgyűlés felé. Már az 1843-ban megnyílt országgyűlés tartama alatt majdnem teljesen kiszorítják az arról adott beszámolókat az újság egyéb rovatait, még a KOSSUTH példájára általánossá vált vezércikket is. A cenzurától hallgatólagosan eltűrt részletesebb tudósítás már ekkor kemény versenyt támasztott az újságok között és az 1847—48-as országgyűlésre már valamennyi lap úgy készült fel, hogy mind gyorsaság, mind pontosság tekintetében saját tudósításai legyenek a legkülönbek. A kormánypárti *Budapesti Híradó* járt elől példájával: mindenesztől az országgyűlés városába, Pozsonyba tette át lapjának székhelyét — tehette, hiszen LANDERERnek, akinél az újságot nyomták, Pozsonyban is volt nyomdája — s ettől kezdve, közel egy éven keresztül, igazában *Pozsonyi Híradó*nak kellett volna neveznie magát. Hogy pillanatnyi időt se vesztegessen el, a *Budapesti Híradó* kettős személyzetet, éjjelit és nappalit alkalmazott, minthogy az országgyűlési tárgyalások sokszor késő estig eltartottak.²

Csodálatos, hogy az országgyűlési tudósításokért folyó versenyben a konzervatívnak ismert lapok vezettek. A *Pesti Hírlap* — ekkor már különben is a színtelenebb SZALAY—EÖTVÖS—TREFORT-féle vezetés alatt — megtartotta pesti székhelyét.³ A katolikus irányú konzervatív *Nemzeti Ujság* ezzel szemben nagy önrizzel jelenti be az

² FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 125. l.

³ Pedig a *Pesti Hírlap*ot is Landerer nyomtatta.

országgyűlési tudósítások érdekében tett intézkedéseit: „... hogy akár a gyorsaságot, akár a terjedelmet, akár az előadást tekintve, lapjaink minden más lapokkal dícséretesen kiállják a versenyt: evégből maga e lapok szerkesztője fogja azt Pozsonyból kezelni, s ha bár lapjaink Pesten fognak is megjelenni, a főnnálló postarendszert tekintve, a Pozsonyban megjelenő lapok sem fogják azt — kivéve Pozsony vidékét — gyorsabban adhatni“.⁴ A *Nemzeti Ujság* akkori szerkesztője, ILLUCZ OLÁH JÁNOS, nem csekély büszkeséggel emlegeti később is az 1847—48-i országgyűlésen végzett munkáját s azt valóságos hazafias cselekedetnek tünteti fel: „Hogy a martiusi napok előtt ... menyire feküdt szívemen hazánk alkotmányos fejlődése, elég bizonyágot tesznek mellettem az utolsó pozsonyi országgyűlés kezdetétől végéig általam szerkesztett országgyűlési tudósítások s bátran mondhatom, hogy nem csekély anyagi és szellemi áldozattal mindent megtettem, hogy a *Nemzeti Ujság* országgyűlési tudósításai olyanok legyenek, milyenek még az előtt a magyar journalisticában nem voltak s hogy idővel a történetírásnak hiteles kútforrásul szolgáljanak ... a legjelesebb országgyűlési beszédek legnagyobb része egyedül nekem s Gyurics gyorsíró⁵ szorgalmának köszönheti a nagy közönség elébei jutását“.⁶

ILLUCZ OLÁH JÁNOS sem mint regényíró, sem mint szerkesztő nem vívott ki elismerést magának. Fenti kijelentése mégsem volt üres dicsekvés. A *Nemzeti Ujság* tudósításainak értékét mások is hirdették: „Egy ismert tekintélyű egyéniség következő ítéletet mondott a magyar politikai lapok országgyűlési tudósításai fölött: A Budapesti Híradó leggyorsabban közli ... [azokat]: a *Nemzeti Ujság* legrészre-hajlatlanabban; a Pesti Hírlap az oppositio által mondottakat szerfölött bővérűen ... a conservatívek beszédeit pedig szembe-tűnőleg soványan közli. A *Jelenkor* eddig nem tartott tudósítót...“⁷

Csakugyan, valamennyi lap között a *Jelenkor* volt ebben az időben a legkevésbé felkészülve a sajtóra váró nagy szerepre. A nagymultú újság, mely 1832-ben SZÉCHÉNYI ISTVÁN kezdeményezésére mint első igazi politikai lapunk indult meg, HELMECZY MIHÁLY kezén egyre jobban elsorvadt. SZÉCHÉNYI ugyan HELMECZYVEL a negyvenes évek

⁴ 1847. nov. 2.

⁵ GYURITS ANTAL (1819—1892). Gy. elméleti munkát is írt a gyorsírásról. Már az 1843—44-i országgyűlésen is működött, 1847—48-ban pedig a régi gyorsíró, HAJNIK KÁROLY oldalán folytatta tevékenységét. L. SIKLÓSSY LÁSZLÓ: Az országgyűlési beszéd útja. Budapest, 1939. 248—251. 298. l.

⁶ *Nemzeti* (a *Nemzeti Ujság* folytatása) 1848. december 10.

⁷ *Nemzeti Ujság* 1848. febr. 27.

elején szerződéses viszonyba is lépett, de az ő amúgy is gyéren megjelenő cikkei nem növelhették a lap olvasótáborát. Valamennyi lap már hetenkint négyszer jelent meg, mikor a *Jelenkor* még mindig a heti kétszeri megjelenésnél tartott, akár a XVIII. század első újságjai. Nem kis megdöbbenéssel fedezték fel az egykorú olvasók újságjuk hanyatlásának újabb jelét, mikor kiderült, hogy a *Jelenkorban* megjelent országgyűlési beszédek egy tekintélyes része a *Nemzeti Ujság* tudósításaival betűszerint megegyezik. Ezeket a *Jelenkor* „nem csak szórul szóra átveszi, hanem még ki sem szedeti, de egyszerűen a *Nemzeti Ujság* költségén kiszedett betűkkel nyomatja le“ — írja a *Hetilap*,⁸ amely KOSSUTH szócsöve volt s nem volt gyanúsítható elfogultsággal a konzervatív *Nemzeti Ujság* javára. A *Jelenkor* sértett önérzettel próbál védekezni a vád ellen, de igazi mentséget nem tud felhozni eljárására s ezért magukat a szedőket szólaltatja meg. Kiderül ebből, hogy az eljárást a szedők kezdeményezték; nyilatkozatuk érdekes képet ad a szerkesztőségek és nyomdák közötti viszonyról. „A szemes szedő örömmel könnyít munkáján, ahol teheti. Ez okbul mi észrevenvén, hogy a k[egyelmes királyi] leiratok, üzenetek s némelly jelesebb beszédek (mellyek, mint hallomásból tudjuk, vagy dictáltatnak, vagy írnokoktól másoltatnak le) majd szóról szóra megegyeznek ... mi a szedés végett kéziratban vagy nyomtatványban nálunk lévő ilyen cikkeket munkahamarítás végett átvettük annál inkább, mert a nyomdai betűk nem lévén tulajdonai sem a *Nemzeti Ujságnak*, sem a *Jelenkornak*, azokrul egyedül a nyomda intézkedhetik“. Ezenkívül „a *Jelenkor* és *Társalkodó* is két betűszekrényvel bír szintazon garmondfajtaból, mit sajátjának állít a *Nemzeti Ujság*“.⁹

A tudósítások szellemi tulajdonjogának kérdése, íme, milyen hamar eltörpül a betűszekrények s szedések birtoka fölötti nézeteltérés mellett! De a *Nemzeti Ujság* ezen a téren is felveszi a kesztyűt: „Tiltakozánk és pedig jogosan tiltakozánk országgyűlési tudósításaink utánnyomatása ellen azért: mivel mi azokat drága pénzzel fizetjük ... De tegyük föl, hogy isteni csoda történt s a *Nemzeti Ujság* tudósítója a *Jelenkor* tudósítójával (?) szóról-szóra egyformán küldék meg közleményeiket, tiltakozásunk még akkor is áll s nem volt helytelen ... mivel mi kiszedetvén lapunkat, azt meg is fizetjük, mit tenni ez esetben a *Jelenkornak* nem volt szükséges ... Ami végre a betűket illeti, melyeket a *Jelenkor* szedői nevében, mint lapunk sajátjait eltagadni erőködik, e tekintetben hivatkozunk t. olvasóinkra ..., kik még jól

⁸ 1848. febr. 29. V. ö. *Nemzeti Ujság* 1848. febr. 15.

⁹ *Jelenkor*, 1848. febr. 24.

fognak emlékezni a Nemzeti Ujság azon számaira, mellyek az országgyűlés kezdetével jelentek meg s mellyek valódi quodlibethez hasonlítotak, midőn egy lapszám némellykor ötféle betűvel is volt szedve, mivel tárgyalmaz miatt a nyomda egyforma betűkkel azt ki nem állíthatá.“ Hogy ezt az állapotot megszüntesse, a *Nemzeti Ujság* szerkesztősége maga öntetett új betűket, kizárólag a saját lapja számára. Ennek következménye lett, hogy az 1848 elején megjelent országgyűlési tudósítások már más betűkkel jelentek meg — mégpedig apróbbakkal s sűrűbb szedésűekkel. Ezeket a betűket leljük fel valóban a *Jelenkorban* is januártól kezdve. Így a *Jelenkor* 1848 jan. 27-i száma a 38. kerületi ülésről tudósít. A tudósítás eleje eredeti, de a 15. sortól kezdve megegyezik a *Nemzeti Ujság* 1848 jan. 25-i számában ugyanerről az ülésről megjelent tudósításunk 29. s következő soraival. Ettől kezdve a betűtípus is eltér a *Jelenkor* szokott betűitől s a *Nemzeti Ujságénak* felel meg. Ugyanilyen teljes azonosság állapítható meg a *Jelenkor* febr. 1. és a *Nemzeti Ujság* jan. 27-i számai között. Itt összesen három beszéd szövege egyezik öt hasáb terjedelemben. Az átvevő minden esetben feltétlenül a *Jelenkor* volt, hiszen a *Nemzeti Ujság* tudósításai a dátum tanúsága szerint előbb jelentek meg.

Kár volna a példákat szaporítani, az eljárást tisztán látjuk az eddigiekből. Azt is, hogy az átvétel elég szűk körre szorítkozott s így a „hírlapváltozatok“ technikájának csak egészen kezdeti fokát mutatja. Hogy is ne, hiszen az átvétellel sem a szerkesztőség, sem a nyomda nem szándékozott kérkedni. A támadásokat követő hetekben a *Jelenkor* megszünteti az átvételeket s az azonos szedéssel nyomtatott részletek ettől kezdve eltűnnek. Márc. 16-án jelenti is HELMECZY újságja, hogy immár rendes tudósítót tart az alsó táblánál GOLUB VILMOS, a felső táblánál FUNTÁK SÁNDOR személyében. Az elmondottak után azonban kétkedéssel kell fogadnunk a *Jelenkornak* azt az állítását, hogy a megelőző időkben is voltak Pozsonyban tudósítói, névszerint MÉSZÁROS KÁROLY, illetve SILLYE GÁBOR és PÓSCH ÁGOSTON.

A hírlapváltozatok keletkezésének e legrégebb magyar példáján láthatjuk, mekkora befolyása van az előállítás külső körülményeinek, a nyomdák felszerelésének s betűtípusainak az újság belső tartalmának létrejöttében is. A hírlapváltozatok így az újság definíciójához lényeges útmutatást adnak. Természetesen a változatok nyújtotta lehetőségekkel való visszaélést a komolyabb újságok mindig elutasították maguktól. Csak „vidéki“ lapok nyugodhattak bele, hogy tartalmuk lényeges részét képezzék az ilyen készen kapott hasábok. A *Jelenkoréhoz* hasonló eljárást ma is megütközés fogadná.

DEZSÉNYI BÉLA.

A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye.

A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum központi épületének két földszinti helyiségében viszontagságos sors után jelentőségéhez méltó és rendeltetésének megfelelő helyre jutott. Ebből az alkalomból nem lesz fölösleges a félszázados multa visszatekintő és félig elfelejtett gyűjtemény történetéről, mai anyagáról és az anyag állapotáról pár szót szólnunk.

A Magyar Történelmi Képcsarnok létesítésének terve a történészek és a művészettörténészek körében már sok éve emlegetett eszme volt, sőt már az országgyűlésen is többször szóba hozták, amikor I. Ferenc József király 1884. május 13-án kelt elhatározásával felhatalmazta TREFORT ÁGOSTONT, az akkori vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy „egy magyar történelmi képcsarnoknak... Budapesten leendő felállítása iránt“ intézkedjék. Az új történelmi képgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának, a régiségtárból kialakult képtárnak és a múzeumi könyvtárnak anyagából került ki. Történelmi tárgyú képeket, elsősorban arcképeket és — mint az *Archaeológiai Értesítő* egykorú krónikása írta — „costüme-történelmi szempontból érdekes egyéb képeket“ tartalmazott. A képtárat PULSZKY KÁROLY rendezte és a kultuszminiszter személyesen nyitotta meg a budai várbazár épületében 1886-ban. A várbazár eléggé alkalmatlannak bizonyult e képtár elhelyezésére és pár év múlva az anyagot átvitték Pestre, az országos kiállítás volt képzőművészeti pavillonjába, az akkori „városligeti műcsarnokba“, mely ma a Fővárosi Múzeum történelmi gyűjteményének ideiglenes otthona. Itt 1894-ben nyílt meg az alapítás óta eltelt évek alatt meggyarapodott gyűjtemény. Ez a gazdagodás a festett és faragott képeken kívül elsősorban a grafikai készítésű képek számának növekedését jelentette. A grafikai lapok, fa- és rézmetszetek, rézkarcok és könyomatok, valamint kisméretű rajzok és vízfestmények legnagyobb részben a múzeumi könyvtár anyagából kerültek ki. Kiválasztásukat és osztályozásukat a „magyar érdekű személyek“ és „magyar érdekű tárgyak“ csoportjába PULSZKY KÁROLY végezte. Míg a festmények és plasztikai művek állandó kiállításban a közönség elé kerültek, addig a grafikai gyűjteményből, az anyag természete szerint, csak kis részt állítottak ki. A gyűjtemény nagy része — mint az *Archaeológiai Értesítő*-ben a történelmi képgyűjtemény ismertetője írja — „könnyen... kezelhető módszer szerint tokokban van elhelyezve... oly módon van hozzáférhetővé téve, hogy bárki, aki érdeklődik iránta, a kívánt lapokat vagy lapcsoportokat bármikor megtekintheti“. Így keletkezett és így szervezték a Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményét, mely a további évek folyamán a történelmi képgyűjtemény más részeivel együtt oly sok

viszontagságot élt át. Már egy év múlva, 1895-ben a milleniumi kiállítás előkészületei miatt a városligeti műcsarnok épületét ki kellett üríteni és a Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményei hosszú időre raktárba kerültek. Időközben elkészült a Szépművészeti Múzeum épülete — és a Magyar Tudományos Akadémia palotájának harmadik emeleti termei, melyek a régi Országos Képtár elhelyezésére szolgáltak, felszabadultak. Ide hozták a történelmi képgyűjtemény festett és faragott anyagát és itt rendezték az új, állandó kiállítást KAMMERER ERNŐ és FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN. Az 1907-ben újra megnyílt Magyar Történelmi Képcsarnok az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum része lett és így a hozzátartozó metszetgyűjteményt a Szépművészeti Múzeum épületében helyezték el. A metszetgyűjtemény egyre gyarapodó anyagából 1917-ben a Képcsarnok akkori vezetője, GRÓF ZICHY ISTVÁN a régi koronázások grafikai ábrázolásából kiállítást rendezett. A világháború és a rákövetkező évek alatt az állandó kiállítás zárva volt és új, immár negyedik rendezésében, melyet ugyancsak FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN végzett, régi helyén, a Magyar Tudományos Akadémiában 1922-ben HORTHY MIKLÓS kormányzó úr Ő Főméltósága személyesen nyitott meg. Mint az előző rendezésekben, a metszetgyűjteményből ez alkalommal is egy kis válogatott gyűjteményt állítottak ki. A Magyar Nemzeti Múzeum új szervezetét megállapító 1934. évi VIII. törvénycikknek a közgyűjtemények anyagának „a gyűjtés, feldolgozás és tudományos kutatás szakszerűségének, valamint az igazgatás és kezelés célszerűségének biztosítása érdekében“ történő megosztásáról szóló rendelkezése alapján a Magyar Történelmi Képcsarnok az Országos Magyar Történelmi Múzeum részévé vált. Maga az anyag egyelőre még az Akadémia, illetőleg a Szépművészeti Múzeum helyiségeiben maradt, míg a két múzeum közötti átadás-átvételi munkák során a múlt év folyamán a Magyar Történelmi Képcsarnok is sorra került. Az Akadémia termeiben a kevésbé korszerűvé vált kiállítás bezárult és a festmények és plasztikai művek egyelőre ugyanott raktározottak, míg az Országos Magyar Történelmi Múzeum helyiségeiben kiállításukra hely lesz. A kiállított metszetek visszahelyeztettek a metszetgyűjtemény anyagába és az egész metszetgyűjtemény — mint már említettük — a Magyar Nemzeti Múzeum régi központi épületében új otthonot talált. Ez a Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményének rövid története.

A metszetgyűjtemény ezidőszerint az ország legnagyobb és legáltalánosabb érdekű magyar történelmi grafikai képgyűjteménye. A 40.000 darabot megközelítő anyag a grafikai technikák történelmi fejlődése szerint fa- és rézmetszeteket, rézkarokat, könyomatokat, fényképeket, valamint rajzokat és vízfestményeket tartalmaz. Az ab-

rázolások tárgya mind magyar történeti vonatkozású: a magyar történelemben szerepet játszott „történeti“ személyek, események, helyek, viseletek és más művelődéstörténeti „tárgyak“ képei. Az ábrázolások részben az ábrázolt tárggyal egykorúak, részben később keletkeztek, azonban mind már történeti forrássá vált „autentikus dokumentumok“. A grafikai lapok egy része önállóan jelent meg, más része sorozatokból, könyvekből, vagy egyéb kiadványokból emeltetett ki. Az anyag ma is ugyanúgy tokokban van elhelyezve, mint nagyemlékű PULSZKY KÁROLY idejében. Technikai szempontból ez a megoldás ma is megfelelő, a grafikai gyűjteményekben ez a legszokásosabb és mind a jó állapotban való megőrzés, mind a könnyű kezelés szempontjából a legcélszerűbb. A grafikai lapok ugyancsak az általánosan elterjedt és bevált módon kemény kartonlapokra vannak montírozva, úgyhogy hátlapjuk is könnyen hozzáférhető és megtekinthető. Kevésbé felel meg az anyag osztályozása a történeti képek korszerű történeti ikonográfiai szempontokat szemmel tartó múzeumi megőrzésének. Ugyancsak még PULSZKY KÁROLYTól származik két nagy csoportba, a „magyar érdekű személyek“ és „magyar érdekű tárgyak“ képeinek csoportjába történt felosztása. E két nagy csoporton belül a lapok a leg egyszerűbb és kétségtelenül legkönnyebben kezelhető módszerrel az ábrázolások címszavainak ábécé-sorában következnek. A metszett és nyomtatott arcképek mellett egy-egy kisebb csoportot képeznek a rajzolt és a fényképezett arcképek. Külön kis csoportban következnek az arcképek után a csoportképek a „főalakok“ nevének ábécé-sorában. A „tárgyak“ nagyrésze tájkép, városok, várak, vidékek ábrázolása. Mind az arcképek, mind a tájképek között vannak még egyelőre az események ábrázolásai, melyek így a „főszereplő“, vagy a „színhely“ címszava szerint lelhetők fel. A két nagy csoport mellett idővel kialakult egy harmadik, a magyar érdekű viseletek csoportja, mely a „polgári“ és a „katonai“ viseletek képeinek csoportjaira oszlik. A viseletképek egyelőre még az ábrázolásokat készítő művészek ábécé-sorában következnek. Kísérlet történt a külföldi vonatkozású személyek képmásainak és a gyűjtemény duplumainak külön csoportokban való elhelyezésére is. A metszetgyűjteménynek leltára van, kartotékszerű katalógusa még nincs. Kézikönyvtára sok, a történeti képgyűjtemény anyaga szempontjából értékes történeti művet tartalmaz.

A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye a történeti ikonográfia modern módszereivel történő átrendezése, kartotékszerű katalógizálása és körültekintő gyarapítása után a magyar történeti ikonográfiai kutatás értékes eredményeit fogja felmutatni és az írott és ábrázolt források egyidejű kiaknázásán alapuló magyar történeti rekonstrukciót hathatósan fogja elősegíteni. IFJ. VAYER LAJOS.

Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. A Könyvszemle ezévi első számában (79. sk. II.) Cs. GÁRDONYI KLÁRA vázolja az Országos Széchényi Könyvtárban ötven év gyakorlata folyamán kialakult és elődről utódra szálló szempontok egy részét az úgynevezett irodalmi levelek meghatározására. Talán nem árt ezeket kiegészíteni.

Amit általában a levélről mond, helyreigazításra szorul. „A levél akkor születik, amikor írják és ha az, akinek szól, el is olvasta, tartalmát tudomásul vette, tulajdonképpen be is fejezte rendeltetését.“ Ez csak első pillantásra látszik így. Most tekintünk el azoktól az írásművektől, melyeknek csak formája levél, de céljuk teljesen irodalmi, nincsenek senkihez sem intézve, csak képzelt személyhez, igazában a nagyközönséghez szólnak. De beszélhetünk azokról a valódi, személyhez intézett, elküldött levelekről, melyeket írójuk nem pusztán valaminek a közlése céljából írt, hanem magasabb irodalmi igényekkel fogalmazott és egyáltalában nem a mulandóságnak szánt, hanem egykori publikációjukra, irodalmi szereplésükre számított. Vagyis maga is a címzett által történt elolvasás és „tudomásulvétel“ utáni életet szánt nekik. A mi gyűjteményünk legnagyobb és legértékesebb része éppen ilyen természetű. Olyanok írták, akik személyük és a rájuk vonatkozó dokumentumok jelentőségének tudatában voltak s állandóan élt is bennük ennek az igénye. Amikor a dokumentum szót említettük, a levélnek egy másik jellemzőjét érintettük. A legtöbb levél dokumentum, nem pusztán egyszerű közlés. S ezt nemcsak úgy kell értenünk, hogy az utókor állapítja meg ilyen jellegét és azért megőrzi levéltáraiban, hanem úgy is, hogy már írója és címzettje is tudatában van ennek, éppen ezért maga sem dobja el tartalmának tudomásulvétele után, hanem megőrzi. Gyakori az eset, hogy erre maga az író kéri a címzettet, sőt nem egyszer vissza is kéri levelét, hogy maga őrizze meg. Igen gyakori, hogy a levél mintegy naplót pótol, tehát már eleve maradandóságra szánt. S a levél nem is mindig egyetlen személynek szól, még meghatározott személyek közös értesítésére sem, hanem valóságos publicisztikai mű. Jól tudjuk, hogy KAZINCZY levelei hírlapszámba mentek s ugyanez a helyzet a 49 utáni emigráció tagjainak leveleivel is. De ugyanezek a levélírók annak is tudatában voltak, hogy leveleik történelmi források s erre nem egy szövegyszerű adatunk van. S beszéljünk-e azokról az esetekről, mikor a címzett bizonyos számítással ismeri fel a levél tudomásulvételén túli jelentőségét. Éppen az Ernst-gyűjtemény egyik darabján olvashattuk a címzettnek — ki a levelet valakihez továbbította — feljegyzését: „Tedd el jól, ennek még hasznát vehetjük.“ Leveleket zsarolásra is szokás használni többek közt. Egyszóval a levélnek nem lényeges vonása az

a rendeltetés, hogy az, akinek szól, elolvassa és tudomásul vegye tartalmát; ezzel a levél nem fejezte még be rendeltetését. Legalább is nem mindenik levél. Az ilyenek a leveleknek csak egy csoportját alkotják. A levél általában olyan írásmű, melynek az a formája, hogy valaki valakihez vagy valakikhez személy szerint intézi és hozzájuk olvasásra el is juttatja. Az e formában készült írásműveknek azonban sokféle rendeltetésű fajaik lehetnek. S itt kell megemlíteni azt is, hogy nem egyszer kerül kezünkbe olyan levél, mely nem jutott el soha címzettjéhez, vagy írója megírta bár, de mégsem küldte el.

Ami mármost az „irodalmi levelestár“ elnevezést s a benne egyesített levélgyűjteményt illeti, ennek történeti, a Könyvtár fejlődésében rejlő forrása van. 1882-ben alakult ki a múzeum külön levéltári osztálya s ekkor oda helyeztetett át minden olyan, addig a könyvtár kéziratárában őrzött anyag, melyet levéltári természetűnek ítélték, vagyis „hivatalos jellegű iratok“ voltak. „A kéziratár pedig ezáltal mindinkább és inkább a szorosan vett szellemi élet emlékeinek gyűjteményévé válhatott. S e finom megkülönböztetés logikai alapja oly erős, hogy némely tisztára formális szempontok akadályai könnyűszerrel megtörnek rajta. Így például nyilvánvaló, hogy az írói levelezések anyaga a levélalakot tekintve levéltárba és levéltári kezelésre való. Azonban az a körülmény, hogy a nemzeti múzeumi kéziratár par excellence irodalomtörténeti gyűjtemény, ezt a rendkívül gazdag irodalomtörténeti levélanyagot, tekintet nélkül a levélalak külsőségeire, mint belsőleg odatartozót, a kéziratár keretei közé helyezte. Aminek áldásos következménye az, hogy a kutató együtt találja mindazt, ami kéziratossal irodalomtörténeti anyag a Múzeumban van. A levéltári kezelés nehézségeit pedig igen könnyű volt némi kísérletezések után legyőzni.“* Ez a valóban mélyen megalapozott; finom és minden formalizmustól megszabadult felfogás alakította ki gyűjteményünket — helyesen és megőrzendő módon — s még a névben is igyekezett a szembenállást kifejezni. Mert az „irodalmi levelestár“ a szokásos értelemben, hasonlóképpen tartalmi kritériumra alapított „levéltárral“ szemben jött létre. Az anyag kezelése pedig mind a rendtartás, mind a kiszolgálás gyorsasága szempontjából kitűnőnek bizonyult. (A levelek íróik betűrendjében s egyenként nyilvántartva őriztetnek és céduláztnak s van egy katalógus a címzettekéről is betűrendben, a velük levelezők felsorolásával.)

A múzeumi kéziratár máig is elsősorban irodalomtörténelmi gyűjtemény nagyjában, illetőleg általában az irodalmi formákban élő szellemi élet dokumentumait tartalmazza. A kiválasztás mértéke a személy

* A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 40. és 54. ll.

és a tárgy, nem pedig a külalak. Persze vannak darabok, melyeknek jellege ide is, oda is vonja őket s hozzánk vagy a levéltárba egyaránt tartozhatnának. Ezen azonban csak az akad fenn, aki azt hiszi, hogy az eleven élet maga is racionális kategóriák tiszta keretei közt igazodik. A mi gyarapításunk szempontjából tehát ma már öntudatosan az az elv, hogy semmi hivatalos jellegű irat ne kerüljön kéziratárunkba, bárminő is legyen külalakja. Ellenben mindent felvesszünk gyűjteményünkbe, ami az eleven teremtő szellemmel, mielőtt az hivatalos formákba merevedett, vonatkozásban áll. Így oszlik gyűjteményünk három csoportra. Elsősorban állanak maguk a *kéziratok*, a személytelenné tárgyasított alkotások. Az alkotókra s életükre vonatkozó levelek gyűjteménye az *irodalmi levelestár*, melynek elnevezését most magyaráztuk. Végül van egy úgynevezett „*irodalmi analekták*“ címet viselő gyűjtemény. Ebbe eredetileg a nem levélformájú dokumentumok kerültek; de tisztára technikai okokból, a kezelhetőség miatt ide osztjuk az egy- vagy párlapos iratokat is, például egy-egy költemény kéziratát. Újabban még egy gyűjteményt alakítottunk ki, az „*Arcképgyűjteményt*“.

Mindebből tehát azt kell levonnunk, hogy az irodalmi levél elnevezés a mi gyűjteményünkben nem pusztán külsőség, mert elvileg — s lehetőleg gyakorlatilag is — valóban csak olyan levelet helyezünk el, aminek irodalmi jelentősége van személyi vagy tárgyi okokból; s irodalmon — BENEDETTO CROCE egy kifejezését használva — azt értjük, amit azon általában érteni szoktak.

Hogy milyen adatok „határozzák meg“ a levelet, az gyakorlati kérdés. A Cs. GÁRDONYI KLÁRA által említett három adat — író, címzett, dátum — csak a mi cédulakatalógusunk számára érvényes. Szokásos levéltári kezelés mellett például egyedül az a döntő, kinek a levelezésébe tartozik. De már az Országos Széchényi Könyvtár címjegyzékeinek sorozatában elkezdett feldolgozás az imént említett három adat mellett kezdő- és végzavakat is ad s a levél egész tartalmi kivonatát. Elképzelhető olyan feldolgozás is, amely nemcsak a keletkezés helyét és idejét, hanem a címzett lakhelyét és a megérkezés idejét is kutatja. Sőt elvileg olyan meghatározást sem zárhatunk ki, mely utal egy egész levelezés egyes darabjai közti összefüggésre is. Viszont lehet oly felfogás is, mely szerint a könyvtárosra pusztán a levél írójának, esetleg címzettjének meghatározása hárul, minden egyéb utánjárás a kutató dolga. Feltehetjük úgy is a kérdést, vajjon szabad-e a könyvtárosnak befolyásolni, esetleg tévútra vezetni a kutatót „meghatározásával“, amikor az adatokat neki kell kikutatni, megállapítani, azok nincsenek magán a levelen feltüntetve.

Mert hiszen éppen ezekről az esetekről van itt szó: hiányzó adatok megállapításáról. A mi gyűjteményünk gyakorlata szerint pedig a levél írójának, címzettjének kiléte és a kelt helye s ideje a feljegyzendő, megállapítandó adat. (Ha nem sikerül megállapítani az adatot, ezt a körülményt is feljegyezzük hiányként.)

Cs. GÁRDONYI KLÁRA „formai és tartalmi adottságokat“ említ. Helyesebb volna talán külső és belső forrásokról beszélni, mert egyrészt provenienciát, írást és stílust, másrészt a levél keltezését, papírját és szoros értelemben vett tartalmát vonni egy kalap alá, kissé önkényesnek látszik előttünk. A levél tartalma az, ami benne olvasható, formája pedig külalakja. E forma a külső ismérvek közé tartozik. De ide tartozik a papiros is, összehajtási módja, borítékja, bélyege, postai keletbélyegzője, pecsétje, maga a kézírás, továbbá az aláírás, a címzés és keltezés is. Belső ismérvek maga a tartalom s a rávonatkozó közlések, továbbá a stílus. Mindenesetre könnyebb eredményt elérni a külső jelekből — például dátumot a postai bélyegzőből, íróat a címerből állapítani meg —, de a vérbeli kézírattáros akkor buzdul fel, ha semmi másból nem indulhat ki vadászszenvedélyét követendő, mint abból, amit a rejtélyes levélben olvas. És sokszor maguk a külső jegyek még inkább félrevezethetnek, mint a logikus következtetés. Levelek borítékját összecserélhették, az író rossz dátumot jegyezhetett fel, van rá eset, hogy a címzett is rájegyzzi az érkezés idejét, az adatok ellentmondhatnak, a levél lehet másolat, vagy már eleve idegen kéz írása, diktátum, szerepelhet aláírásként álnév s így tovább. Hamisítványokról, facsimilékről ne is beszéljünk. Kézírattárunkba majd minden évben behozzák legalább egyik aradi vértanú búcsúlevelének „egyetlen“ példányát.

Külön beszéljünk azonban a provenienciáról, azokról az adatokról, melyeket vagy a levél eladója, illetve ajándékozója közöl, vagy pedig az előkerülés körülményeiből állapíthatunk meg. A gyakorlat arra tanít bennünket, hogy ezeket kell a legszigorúbb ellenőrzés alá vetni. Egyik nagy orvosprofesszorunktól származik a tréfás mondás, hogy ha már beteg, az gazember, mert be akarja csapni az orvost. Ugyanígy mondhatjuk, hogy ha már kéziratot hoz, ne higgy neki. Ez persze túlzás. A tulajdonos által szolgáltatott adatok sokszor biztosak és kétségbevonhatatlanok, de ha másod-, harmadkézből kerül hozzánk az anyag, akkor legritkábban fogadhatjuk el a kapott közlést, — ha egyáltalában kapunk ilyet. Nemcsak az elérendő ár érdekében alkalmazott félrevezetés, nemcsak az ártatlan nagyzolás, fontoskodás, tudálékosság vagy szentimentalizmus, a regényköltés hajlama, hanem akaratlan motívumok, mint a rosszultudás, feledékenység, gondatlanság stb. mind szerepet játszik itt. Nem indulhatunk el ter-

mésztesen a könyvkereskedő, az antikvárius, az aukcionáló katalógusának a nyomán sem.

Akik résztvettünk az ERNST-gyűjteményből megszerzett anyag feldolgozásában, tanulságosan tapasztalhattuk ezt. Az Árverési Csarnok aukciós címjegyzéke erről a hatalmas és sajnos éppen eléggé hányatott sorsú anyagról — gondolom — sebtiben készült s így töméntelen tévedés volt benne. Rosszul járt a kéziratáros, ha készpénznek vette meghatározásait s rávezette céduláira: bizony ellökhette őket. Így például három nyilvánvalóan különböző kéztől származó és különböző korú másolat szerepelt SÁROSSY GYULA eredeti kéziratként. KAZINCZY-leveleket ajándékozott oda könnyedén ennek is, annak is, kideríthetetlen következtetésekre támaszkodva. Vagy ott volt a Lillák esete. Minden levél, melynek megszóltásában vagy aláírásában a Lilla név olvasható, a hírneves színésznő, BULYOVSKY LILLA levelezéseként szerepelt a katalógusban, holott nem egy Lilla volt a világon, még a világot jelentő deszkákon sem. PRIELLE CORNELIÁNAK is volt egy LILLA nevű huga, ki hosszú ideig játszott a mult század derekán vidéki színpadokon; a német színpadok ünnepelt magyar művésznőjének tulajdonított levelek jórésze tőle származik. A Corneliák és Nellik családi neve sem mind PRIELLE, mint ahogy a katalógus vélte. A Gáborok sem mind EGRESSY GÁBORRAL azonosak.

A legfontosabb tanács a kezdő kéziratáros számára tehát az, hogy ne higgyen az úgynevezett provenienciának, helyesebben annak a legendának, amit a tulajdonos fűz árujához, hanem folymodjon a saját tudományos képzeletéhez, — ma már tudjuk, hogy van ilyen — mely az anyag belső adataiból következtet. Persze azokból az adatokból is haszonnal lehet következtetni, amiket a tulajdonoshoz intézett kérdések során tudunk meg, miután legendáját alapos kritika alá vettük. Mindehhez azonban olyan tulajdonságok kellene, amelyek most már a jó kéziratáros „belső ismérvei“. S itt elsősorban a valódi tudományos analitikus és szintetikus képességet kell említeni. A kéziratárosnak „tudósnak“ kell lenni. Itt „könyvtári tisztviselő“, és semmi több, aligha boldogul. Feltéve, ha nem azt valljuk — márpedig mi azt valljuk —, hogy a valódi könyvtáros csakis úgynevezett „tudós“ lehet. De a tudományos képességek mellett igen széleskörű tudás is kívántatik az „irodalmi levelek“ feldolgozójától. S itt nem elég az irodalomtörténelmi adatok közönséges ismerete. A szó szoros értelmében otthon kell lennie a meghatározandó levelek korának szellemi életében. Ismernie kell a szereplőket, kapcsolataikat, viszonyaikat, vágyaikat, szándékaikat, érzéseiket, körülményeiket. Homályos célzásokból kell felismernie azt az adatot, melyet keres. Egyszóval tájékozott és tájékozódni tudó embernek kell lennie, mint

egy diplomatának, ki új állomáshelyre érkezik. Ez a tájékozottság természetesen egyre nő a gyakorlat közben s aki hosszabb ideig dolgozik irodalmi leveleink sok tízezerre menő tömegében, új meg új darabok beillesztésén fáradozva, olyan intimsusa lesz a magyar irodalmi életnek, mint senki más s éppen olyan ismerője a levelek meghatározása fogásainak. Ehhez azonban idő kell. S az a valóságos vadászszenvedély, mely az igazi kutatót jellemzi, amely nem nyugszik bele a legközelebbi megoldásba, még kevésbbé mond le a nehezen mutakozó válaszról, hanem fáradhatatlanul hajszolja, akár napokon s lexikonok, forrásközlések, folyóiratok, könyvek s felállított, majd ledöntött következtetések, hipotézisek erdején keresztül. JOÓ TIBOR.

Mosonyi Mihály kéziratai. A Széchényi Könyvtár az elmúlt hónapban MOSONYI MIHÁLY (családi nevén BRAND) prózai kéziratainak birtokába jutott. Az iratok nyolcadrét alakú, 253 levélen német nyelven írt cikkeket tartalmaznak, melyek magyar vonatkozásokban azért oly érdekesek, mert MOSONYI-nak a magyar zenei stílus körüli kutatásait világítják meg.

Tudvalevőleg MOSONYI németes műveltsége ellenére is tehetségét a magyar műzene megteremtésére fordította. A hatvanas években ébredő magyar faji öntudat egészen rabjává tette MOSONYIT és úgy szerzeményeiben, mint írásaiban a magyaros művészek megteremtésén fáradozott.

MOSONYI főmunkatársa volt az 1860-ban megindult „*Zenészeti Lapok*”-nak, melyeket ÁBRÁNYI KORNÉL indított meg. Ezek a cikkek tehát ebben az időben láttak napvilágot, értékük azért becses, mert ha magyar fordításban is jelent meg közülük egyik-másik, az eredeti német szövegezésben oly kitételek vannak, melyek nem fedik teljesen a magyar szöveget.

Kétségtelen, hogy MOSONYI az akkori magyar zenei életnek tekintélyes úttörője volt. Nálánál nagyobb súlya csak LISZT FERENC-nek volt, aki az akkori lelkes társaságnak irányt mutatott és minden igyekezetüket nagy tekintélyével támogatta.

Megtartva a cikkek sorrendjét, az 1. levélen a „*Rákóczi-induló*”-ról ír cikket, azután „*Musik!*” címen a zene esztétikai hatásáról elmélkedik. Utána több fejezetet szentel „*Levelek Paulina kisasszonyhoz*” című cikksorozatnak. MOSONYI képzeletbeli személyekhez intézi leveleit, melyekben zenei hitvallását, elveit és főleg a magyar zene sajátosságairól szóló tanításait gyűjti egybe.

A következő lapokon ugyancsak „*Párbeszéd*” felirattal a zeneszerzés technikai kérdéseit fejtegeti, majd tovább rövid összhangzatant találunk. („*Harmonie- und Generalbasslehre zum Selbstunter-*

richt.“) MOSONYI magyarosságára vall, hogy az idézett példákat a magyar népdalokból veszi.

1860 körül, a nemzeti újjáébredés korában a népies dalszerzők tömegével árasztották el csárdásaikkal a kiadókat. Ez áradatban egyes zeneszerzők kedveltebb kiadványait MOSONYI szakszerű bírálatban részécsitette. A cikkek sorrendjében ismerteti FRANK IGNÁC, GÁSPÁRDY JÁNOS, SIMONFFY KÁLMÁN megjelent kiadványait. Ezek a zeneszerzők MOSONYI kortársai voltak, lelkes műkedvelők és a divatos magyar táncformákat művelték. Szerzeményeik közül egynéhány napjainkban is kedvelt zenemű. MOSONYI magasabb művészi szempontból elemzi a szerzeményeket és szakszerű tanáccsal látja el őket a helyes zenei szerkesztés elvei szerint.

Előbb említettük, hogy MOSONYI mennyire kedveli cikkeiben a levél-formát. Ilyenek: „*An Herrn Reményi Ede*“, „*Ein junger Componist*“, „*Unterredung zwischen einem älteren und einem jungen Musiker*“ (3 közlemény). E cikkek után a „*Tárogató*“-ról olvasunk rövid ismertetést. Érdekesebb a következő: „*Zwischen Musik bei Schauspielen*“ és fél-magyar, fél-német felírású cikke: „*Nach der Polemik des Szépművészeti Csarnok*“.

MOSONYI, mint korának tekintélyes tanítómestere, nemcsak a nagyközönséghez, hanem a szakemberekhez is oktató céllal írja közleményeit. Ilyenek a következő lapokon: „*Der Componist und seine technischen Studien*“, „*Am Sylvester Abend 1861*“, „*Einige Worte an die jetzigen, so wie auch an die zukünftigen Mitarbeiter des Zeneészeti Lapok*“.

E cikkek után ismét egy kedvenc levélforma: „*Geehrtes Fräulein Aspasia*“, „*An die jungen Musiker Ungarns*“, ez utóbbi hosszabb tanulmány. Hasonló terjedelmű „*Clavier und Clavierspieler*“ és „*Die ungarischen Original-Componisten*“. E cikkeket zenei kritikák követik PALOTÁSI JÁNOS összes műveiről, GÁSPÁRDY JÁNOS két vegyeskari népdal-feldolgozásáról, SIMONFFY KÁLMÁN 10 daláról és SVASTITS JÁNOS magyar zeneszerzeményeiről. Hosszabb tanulmányt ír ZSASSKOVSKYNAK *Kath. énektár* című művéről, két oldalon kivételesen magyarul kezdi, majd ismét németül folytatja. Ezt követi: „*Die sämmtlichen Compositionen von Pető János*“, „*Eine Clavierstunde*“ (párbeszéd) és végül az utolsó cikk: „*Ein Wort für das Cymbal*“.

A címek sorrendjében soroltuk fel MOSONYI kézíratait és láthatjuk, mennyire szívügye volt a magyar műzene körül minden kérdés, mely ezzel a témával összefügg. Értékelnünk kell, hogy MOSONYI, aki német iskolán nevelkedett, mennyi jóakarattal próbálta idegen műveltségét a hazai földbe plántálni. De talán itt tévedett legjobban. Csak egy fokkal kellett volna lejjebb szállni és a nép ajkán felhangzó sajá-

tos dallamokat figyelni, egész más légkörbe került volna. Így is, a magyar zenetörténetnek kegyeletes okmányai ezek a kéziratok, melyek a magyar zene egyik jelentős úttörőjének gondolatait örökítik meg.

LAVOTTA REZSŐ.

Színészettörténeti adatok az Országos Széchényi-könyvtárban. (41 kötet színháztörténeti bibliográfia.) Amikor elindultam azon az úton, melyet az operett Budapesten befutott és az Országos Széchényi Könyvtárban az erre vonatkozó adatokat fel akartam kutatni, semmiféle más útbaigazítás nem állott rendelkezésemre, mint amelyet a színházi lexikonok nyújtottak. Ez pedig vajmi kevés volt. Nem maradt más hátra, mint a történetírás legmodernebb forrásait: a hírlapokat elővenni és azokból bányászni ki az operettre vonatkozó adatokat.

A hírlapok amikor a ma eseményeit megírják, nem veszik figyelembe azt, hogy nemcsak a mának írnak, hanem egyúttal történeti forrásmunkát is végeznek. Egyes eseményeket, melyeknek keletkezési oka a történés idejében közismert lehetett, a hírlapok a keletkezési ok feltárása nélkül egyszerűen csak regisztrálják. De az, ami a hírlap megjelenése idejében közismert volt, az már a jövődben csak akkor érthető meg, ha megfelelő magyarázat van hozzáfűzve. Ennek hiányában a kutató tanácstalanul áll az eseménnyel szemben. Így vagyunk a színházi kritikákkal is. Az előadott darabokra vonatkozó kritika megbízhatóságát a darab elolvasása által ellenőrizhetjük, de a színészek játékára, művészi képességére vonatkozó kutatásainkban már teljesen a kritikára vagyunk utalva. Ezek a kritikák azonban ritkán vesznek fáradságot, hogy a művész személyével, játékmódorával, kiválóbb alakításaival hosszasan, behatóbban foglalkozzanak és ennek következtében az utókor se tud teljesen tiszta képet alkotni magának a színésről, működéséről, művészetéről.

Mindezeknek a hiányoknak dacára hálával tartozom a hírlapoknak, mert csakis ezek segítségével tudtam végigjárni az operett útját, mert ezekben találtam meg a szükséges adatokat a darabok szerzőjére, előadására, színészeire és esetleges szerepváltozásaira vonatkozólag.

Az út, melyet meg kellett tennem, hosszú volt. Az 1859-ben Kolozsvárott előadott első operettől a mai napig 81 év telt el. Nyolcvanegy év újságait kellett átnézni, de ugyanakkor tanulmányoznom kellett az egyes korokra és szerzőkre vonatkozó operettirodalmat is.

Egy-egy szépen megírt kritika, mely az operett történetével is foglalkozott, új és új távlatot nyitott meg előttem, úgy, hogy midőn

az operett fejlődésére és az operett-színészekre vonatkozó öt kötetes munkámmal elkészültem, már tisztán állottak előttem a hullámosan egymásba folyó operett-korszakok képei.

Ehhez az öt kötethez elkészítettem a tárgymutatót, mégpedig zeneszerzők, szövegírók, fordítók és a darabok címe szerint.

A kabaré-színpadokon színrekerült kis operetteket egy külön kis füzetben foglaltam egybe.

Összeállítottam egy mutatót a nevezetesebb operettek színrekerüléséről, feltüntetve a szereplőket és szereplő változásokat.

Végül két kötetben az egyes operett-színészek szerepeit foglaltam össze.

E kutatásokat végezve tapasztaltam, hogy milyen kevés a színészettörténetre vonatkozó forrásmunka és hogy bármely adat ki-keresése nagy nehézségekbe ütközik és sok fáradságába kerül a kutatónak. Ezen a bajon akartam segíteni akkor, amidőn belefogtam a budapesti magánszínházak történeti adatainak felkutatásához és a magánszínházak műsorainak megállapításához.

A Nemzeti Színházat egyelőre figyelmen kívül hagytam, mert tudomásom volt róla, hogy a rávonatkozó adatok már fel vannak dolgozva és sajtó alatt vannak.

A prózai színházakra vonatkozó adatok feldolgozását azért tartottam szükségesnek, mert bármily szempontból is akarja bírálni valaki az egyes színházak működését: akár azt akarja megállapítani, hogy az illető színház minő befolyást gyakorolt a magyar színműirodalom fejlődésére, akár azt akarja megállapítani, hogy a fejlődő és folyton változó irodalmi irányzatok közül melyiket kultiválta leginkább a színház, akár azt kutatja, hogy rendezés és színpadtechnika tekintetében minő eredményeket ért el az illető színház, végül, hogy minő hatással volt a színjátszó művészet fejlődésére — annak ismernie kell a színház egész történetét.

A színház történetét pedig csak úgy ismerhetjük meg, ha a színház megnyitásától fogva a mai napig végigmegyünk a színház teljes műsorán, ami pedig a legtöbb színháznál hosszú út.

A Népszínháznál 33 év, a Vígszínháznál 45 év, a Magyar Színháznál 43 év, az Operaháznál 56 év műsorát kell a kutatónak áttanulmányozni...

A kutatók munkáját akartam megkönnyíteni azzal, hogy a régi színjátszásra vonatkozó adatokat a színházi zsebkönyvekből, almanachokból és naptárakból, az újabb színjátszásra vonatkozókat pedig a hírlapokból minden egyes színházra vonatkozólag külön-külön összeállítottam.

A régibb színjátszásra vonatkozólag következő korszakok műsorát állítottam össze külön kötetekben:

1. KELEMEN LÁSZLÓ társulatának műsorát 1790—1800-ig. A társulat történetére vonatkozó adatokat és a műsort LUGOSI DÖME „*Kelemen László és az első magyar játszó színitársaság*” című munkájából vettem át.

2. A pesti magyar színjátszás műsorát 1807—1815-ig. A színházi sűgók által kiadott színházi zsebkönyvek, almanachok és naptárak alapján állítottam össze. A műsor között lévő színháztörténeti jegyzeteket az egykorú lapokból, a nevesebb színészek rövid jellemzését pedig BAYER ismert munkájából (*A nemzeti játékszín története*) vettem át. A kötet végén van a szerzők, darabcímek és fordítók szerinti tárgymutató.

3. A pesti magyar színjátszás műsorát 1819—1831-ig. Böven találtam e korszakra vonatkozó történeti adatokat, melyeket a műsor közé beiktattam. A műsort szintén a színházi zsebkönyvek, almanachok és naptárakból állítottam össze.

Felhasználtam PREPELICZAY SAMU kéziratait és BALOGH ISTVÁN naplóját is (mindkettő a Széchényi Könyvtár kéziratrárában).

A pesti német színházban 1827-ben szerepelt magyar operatársulat műsora kétfélekép fordul elő. A magyar társulat sűgója által kiadott zsebkönyvben talált műsor és a német színház által kiadott *Theater Almanach*-ban felsorolt magyar előadások sem egyeznek egymással. Hogy melyik a helyes, azt megállapítani nem lehet, miért is mindkettőt felvettem a kötetbe.

4. A budai színjátszás műsorát 1833—1837-ig.

Ennek az időszaknak a műsorát az Országos Széchényi Könyvtárban levő FÁNCSY-féle színlap-gyűjteményből állítottam össze. A műsorban felsoroltam a nevezetesebb szereplőket is. A kritikákat az egykorú lapokból szedtem ki, úgyszintén a színháztörténeti adatokat is. A kötet tárgymutatóval van ellátva, mégpedig szerzők, a darabok címe és a fordítók mutatójával.

5. MOLNÁR GYÖRGY társulatának műsorát 1861—1864 és 1867—1870-ig.

A kötet a Budai Népszínház és a Budai Színkörben tartott előadások műsorát foglalja magában. A kötet tárgymutatóval van ellátva, mégpedig a szerzők és a darabok címe szerint. Az adatok az egykorú hírlapokból vannak kiszedve.

6. MIKLÓSSY GYULA társulatának műsorát 1870—1873-ig.

MIKLÓSSY GYULA társulata a Budai Népszínházban, a Budai Színkörben, az István-téri színházban és a Városligeti Színkörben játszott.

Az István-téri színházban tartott előadásoknál a szereposztás is fel van tüntetve.

Az adatok a hírlapokból vannak kiszedve. A kötet végén tárgymutató van.

Az újabb színjátszás műsorait, melyeket részint a hírlapokból, részint színházi újságokból állítottam össze, a következő kötetek foglalják magukban:

- a) a Vígszínház műsora,
- b) a Népszínház és Népszínház—Vígopera műsora,
- c) a Magyar Színház műsora,
- d) a Király Színház műsora,
- e) a Belvárosi Színház műsora,
- f) a Népopera—Városi Színház műsora,
- g) a Pesti Színház, Kamara Színház, Fővárosi Operett Színház, Royal Színház műsora,
- h) 25 kisebb színház műsora,
- i) a Budai Színkör, a Városligeti Színház és a Várszínház műsora (a Várszínház műsora a Nemzeti Színház és az Operaház által tartott előadásokat nem foglalja magában),
- j) az ERDÉLYI MIHÁLY igazgatása alatt álló színházak műsora,
- k) a kísérleti színházak műsora.

Az a—h alatt felsorolt műsorok magukban foglalják a darab rövid kritikáját, a szereposztást és szereplőváltozást.

Külön tárgymutatót készítettem a magánszínházak prózai darabjairól és a Városligeti Színház műsoráról.

A színészek életrajzára vonatkozó adatok is becses részei a színeszet történetének, miért is ezek összeállításához is hozzáfogtam. Az összeállításnál nem annyira a színész színpadra lépésének előzményei után kutattam, mint inkább a színpadi szereplésre fektettem a fősúlyt. Igyekeztem az egyes színészek összes szerepeit összeállítani, megjelölve az időpontot, amikor az illető szerepben először fellépett és a színházat, melyben játszott.

Miután a Nemzeti Színházzal kutatásaimban — a már említett oknál fogva — nem foglalkoztam, egyelőre csak az operett-színészek és a magánszínházakban szereplő prózai színészek életrajzi adatait állítottam össze.

Az egyes színészekre vonatkozó és azok egyéniségét, színjátszó modorát jellemző kritikákat is felvettem ezekbe a kötetekbe.

Külön kis iratcsomó tartalmazza az 1875-től előadott népszínműveket a szereplők feltüntetésével és a darab rövid kritikájával. Tárgymutató is van hozzá.

A külföldi művészek vendégszereplésére vonatkozó adatokat két kötetben foglaltam össze.

Az egyik kötet a Nemzeti Színházban fellépett külföldi művészek adatait tartalmazza, a másik a magánszínházak vendégszereplőiről szól.

Mind a két kötet feltünteti, hogy melyik színházban, mikor és mely darabban lépett fel az illető külföldi vendég és minő eredménnyel.

Az Operaházban fellépett külföldi vendégművészek fellépéseinek összeállítása folyamatban van.

Egy külön iratcsomó a budapesti magánszínházak történeti adatait foglalja magában.

Végül pedig egy kötetben 14 vidéki színház történetét ismertetem. Ezeknek a színházaknak a története az egyes színházak után felsorolt munkákból van kivonatolva és kiegészítve 1939-ig.

Feldolgozás alatt van az Operaház, a Bethlen-téri Színház és az Andrássy-úti Színház műsora.

Ha a kutatók bármely kismértékben is hasznát tudják venni az általam 41 kötetben összegyűjtött adatoknak, már nem dolgoztam hiába.*)

JÓNÁS ALFRÉD.

* E 41 kötetes színháztörténeti bibliográfiát a kultuskormány a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára számára megvásárolta. A róla szóló fenti *önismertetést* a színháztörténettel foglalkozó kutatók tájékoztatására adtuk ki.

Szerk.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Szóllás Ella, dr. Droszt Olga, dr. Mokcsay Júlia :
Magyar Könyvészet 1936. A Magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok 1936. évi kötelespéldány szolgáltatása és nyomtatványai. (Könyvek, hírlapok, folyóiratok címjegyzéke.) Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (Kertész J. kny. Karcag) 1939. 8°, XIX + 512 lap.

„Évi könyvészetünk nélkülözhetetlen része a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének“, hangsúlyozza FITZ JÓZSEF, a *Magyar Könyvészet 1936*-hoz írott előszavában. S örömnünknek kell kifejezést adni, hogy a nemzeti bibliográfia gondozását az Országos Széchényi Könyvtár természetes feladatai közé sorozza. FITZ bevezető tanulmányával hosszabban és részletesen kellene foglalkozni, hogy a benne foglalt program megvitatásával tisztázzuk a nemzeti bibliográfia szerkesztésének és kiadásának némely kérdését. Nézetünk szerint a külföldi magyar és magyar vonatkozású munkák rendszeres gyűjtésének, vagy legalább is a címanyag ellenőrzésének munkájába be kell vonni a többi, e szempontból számba jövő tudományos könyvtárat is. A rendszeres gyűjtés megszervezése után lehet majd ennek az anyagnak megfelelő könyvészeti feldolgozásáról gondoskodni. A Magyarországon megjelent idegennyelvű munkáknak a *Magyar Könyvészetbe* való felvétele magától értetendő. Itt is vannak azonban alaposabb megfontolást kívánó kérdések. Lehet érveket felsorakoztatni amellet is, hogy ezek a művek a magyarnyelvűekkel együtt jegyeztessenek fel, de nagyon sok szempont szól amellet, hogy a német-, szlovák-, magyar-, orosz-, románnyelvű irodalmi termékeket, külön-külön a magyar irodalom után soroljuk fel az egyes nyelvek szerint csoportosítva s ebben az esetben csak az összes szerzőkről készítendő mutató volna teljesen egységes. Az előttünk fekvő jegyzék tanúságtétele szerint az 1936. évben megjelent 6402 könyv közül 5961 magyarnyelvű és csupán 441 idegennyelvű. Ezek között 240 német könyv van, amelyeknek nem kis része az egyetemek különböző kiadványsorozatában látott napvilágot s ezeknek helye talán még akkor is a magyar irodalommal együtt volna felsorolandó, ha egyébként az idegennyelvű munkákat külön csoportba foglalnánk össze.

Amint a bevezetésből megtudjuk, a rendelkezésre álló anyagi fedezetből 30 ív nyomási költsége kerül ki, ami legfeljebb 10.000 cím leírását és közlését teszi lehetségessé. Körülbelül ennyit tesz ki egyébként a könyv-, különlenyomat- és folyóirat- (hírlap) anyag. Az apró nyomtatványoknak a jegyzékből való kimaradását nem kell különösen sajnálnunk. Teljesen elégséges, ha azokat a Széchényi Könyvtár állományában nyilvántartja s így a kutatók számára mindenkor hozzáférhetőek.

Az ötévi ciklusbibliográfia szakbeosztásos rendszerben való megjelenése helyes és kívánatos, különösen akkor, ha ahhoz gondos tárgyi címszómutató is készül majd, ami nélkül persze el sem képzelhető. Itt egy kérdés merül fel ismét: a választandó szakrendszer a Széchényi Könyvtárba is bevezetett decimális rendszer legyen-e, vagy pedig egy más rendszer, amely esetben a cédulákon úgylis szereplő decimális szakbeosztás jelzése szintén feltüntethető volna. Idő van még e kérdés megvitatására és előkészítésére. Nem volna felesleges, hogy megfelelő előkészítés után ez a probléma megvitattassék s azoknak, akik a decimális rendszer helyett más szakbeosztást tartanak helyesnek s így azt kívánják, mód adassék arra, hogy előterjesszék és indokolják az általuk megfelelőbbnek talált tervezetet.

Az előttünk fekvő kötet megjelenése minden a magyar könyvtárügyet és a nemzeti bibliográfia ügyét szíven viselő embert őszinte örömmel tölt el. Elismerés és hála illeti mindazokat, akik munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy az első kötet megjelenjék, a régen megszakadt sorozat meginduljon, mert hiszen a legtökéletesebb munkának is az az előfeltétele, mint általában minden munkának, hogy ahhoz hozzáfogjunk, egyszer azt elindítsuk. Bíráló megjegyzéseink a következő kötetek, egyáltalában a könyvészet tökéletesebbé tételének ügyét kívánják szolgálni.

A rövidítések jegyzékének átvizsgálása már előkészít arra, hogy a szerkesztők a rendelkezésükre álló térrel meglehetősen pazarlóan bántak. Valóban nagyon sok rövidítési lehetőséget nem használtak ki. A nyomdák jegyzékében a legnagyobb könnyedséggel rövidíthetünk, az állandóan visszatérő szavak közül egy sincs jóformán rövidítve. Ilyenek például: „Alapítás éve.“ „Nemleges jelentést küldött.“ „Nemleges jelentést sem küldött.“ Ha valaki nem sajnálná a fáradságot, kiszámíthatná, hogy hány oldalt lehet ezekkel a rövidítésekkel megtakarítani. Annak sem látjuk különösebb indokát, hogy az egyes nyomdákra vonatkozó adatok között, annak feltüntetése után hány folyóiratot és napilapot nyom az illető vállalat, ezek közül kettőnek-háromnak címét közölje az évi könyvészet. A folyóiratjegyzékben ezek az adatok, ha elszórva is, de megtalálhatók. Ha valakinek eset-

leg szüksége volna rájuk, úgy könnyen kikeresheti és összeállíthatja azokat. Másfelől: „hívebben“ jegyzi fel a könyvészet a nyomdák munkásságának emlékét, minthogy a kiadványok felsorolása úgy sem lehet teljes, ha az ilyen természetű „kiemelésektől“ eltekint. Még reklám céljából sem megfelelő eljárás ez.

A nyomda és sokszorosító vállalatok jegyzéke egyébként a kötet végére való. Az első hely feltétlenül a könyvek jegyzékét illeti meg. Azt kell követnie a hírlapok és folyóiratok jegyzékének és az ezekben foglalt adatokat tartalmazza azután a névmutató, amelyben a folyóiratok szerkesztőjének is feltétlenül szerepelniök kell. Ennek a mulasztásnak pótlása elengedhetetlen. Egy folyóirat szerkesztője olyan értékes szellemi, kulturális jelentőségében sokszor fel sem becsülhető munkát végez, ami még csak nem is hasonlítható egy ötoldalas különlenyomat szerzőjének sokszor minden jelentőséget nélkülöző munkájához, ezek neve pedig szerepel a névmutatóban.

A folyóiratok és napilapok címeinek egységes rövidítését is szükségesnek tartjuk. Semmi indoka nincs annak és nagy kiadástöbbletet jelent, hogy a különlenyomatoknál a könyvjegyzék teljesen kiírja a vonatkozó folyóiratok címeit. Érdemes munkát végez a könyvészet már azzal is, ha ezeknek a rövidítéseknek használatára rászoktatja a könyv közönségét. Amennyiben ezt a szerkesztők nem tekintenék feladatuknak, úgy a megfelelő rövidítések elkészítésére megbízást kell adni, azt bírálattal céljából közzétenni a *Magyar Könyvszemlében* és azután a megállapított normát közmegegyezéssel használni.

Az anoním munkák címléírásaival, az e téren mutatkozó nehézségekkel ez a kiadvány sem tudott teljesen megbírkózni. Egységes elvet nem sikerült maradéktalanul alkalmazni, amint hogy annak lehetősége sem nagy, az a legjobb esetben is csak „erőszakolható“. De rá kell mutatnunk arra, hogy a zavart nagyon sokszor a kiadó tudományos intézet következetlen önmegjelölése okozza. Így a Pázmány Péter Tudományegyetem a következő címek alatt szerepel a kiadványokon: „Bpesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem“, „budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem“, „Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem“ stb. stb. Megoldhatatlan feladat volna-e az, hogy az egyetemek és tudományos intézetek önmagukat egységesen jelöljék meg? S nem volna-e lehetősége annak, hogy a nagyobb könyvkiadóvállalatok lektoraiban ébresszünk érdeklődést a könyvészet ilyen kérdései iránt?

Szükségesnek tartanánk, hogy az egyes kötetek végén a *Magyar Könyvészet* állandóan közölje évről-évre a magyar bibliográfiák bibliográfiáját. Még azt sem tartanám feleslegesnek, ha az úgynevezett rejtett bibliográfiákat jellel jelölnék meg az egyes köteteknél,

különösen akkor, hogyha azok folyóiratanyagot is tartalmaznak, mert hiszen a folyóirat repertóriumok hiánya miatt ennek az anyagnak a felkutatása okozza éppen a legnagyobb nehézséget.

Rövid tallózás után megállapítottuk, hogy a könyvészetből több fontos mű hiányzik. Így például hiányoznak az Országgyűlés nyomtatványai, a naplók és az irományok egyaránt. Hiányzik az Országos Törvénytár. (Kiadja a m. kir. belügyminisztérium, Athenaeum ny.) A Magyarországi Rendeleték Táránál hiányzik a lapszám megjelölése. Nem találtuk az Országos Mezőgazdasági Kamara zárszámadásait (Budapest, Pátia), sem a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének jelentéseit, nem szerepel a „Pénzügyminiszter jelentése Magyarország pénzügyi helyzetéről“ (Budapest, Állami ny.), nincsenek meg a Pénzügyintézeti Központ angol-, francia-, németnyelvű jelentései. A Magyar etymologiai szótárnál a „Farizeus-Foglár“ felveendő volna stb. stb. Ezzel a pár kiemeléssel csak arra kívántuk a figyelmet felhívni, hogy az anyag beosztásánál, a cédulaanyag összeállításánál több gondosságra van szükség, mert hiszen az említett könyvek kétségen kívül megvannak a Széchényi Könyvtár állományában.

Mind e megjegyzésünk azonban nem csökkenti egyáltalában a munka szellemi részét végzőknek érdemét. DR. SZÓLLÁS ELLA, DR. DROSZT OLGA és DR. MOKCSAY JÚLIA könyvtári tisztviselőknöknek, akik e munkájukkal a nemzeti bibliográfia kiváló, gondos és lelkiismeretes művelőinek bizonyultak, őszinte köszönetet kell mondanunk.

TRÓCSÁNYI GYÖRGY.

A középkori könyvfestészet színei. (J. J. TIKKANEN: *Studien über die Farbengebung in der mittelalterlichen Buchmalerei*. Nach dem Manuskript des Verfassers herausgegeben von Tancred Borenius. Helsingfors, 1933. 8°, 452 l. [Societas Scientiarum Fennica. Commentationes humanarum litterarum. V. 1.]

TIKKANEN JÁNOS JAKAB, a kiváló finn könyvtudós és művészettörténész 1930-ban elhunyt s kéziratban hagyta hátra élete utolsó negyede munkásságának gazdag eredményeit magába foglaló monográfiáját a középkori könyvfestészet színhasználatáról. A majdnem végleges formába öntött munkát tanítványa: BORENIUS TANKRED simította át és bocsátotta közre. TIKKANEN monumentális műve mind könyvtudományi, mind esztétikai és művészettörténeti szempontból alapvető jelentőségű. Megragadó a maga nagyvonalúságában is, és szinte százezernyi apró, mozaikszerű részletében is. Szinte áttekinthetetlennek tetsző, rendkívül gazdag anyagot ölel fel és zár magába. Jelentőségét különösen az a körülmény mélyíti ki, hogy éppen sajátos könyvtudományi szempontból ily alaposan, átfogóan, de egyúttal a

legapróbb részletekbe is behatolva nem tárgyalták eddig a középkor színízlésének kérdéseit. Azonban nemcsak könyvtudományi, hanem merőben esztétikai szempontból tekintve is híjával voltunk egy igazán alapos és szakszerű színízlés-történeti vizsgálatnak. Ezért szerzőnk kutatásai valóban úttörő és hézagpótló jelentőségűek.

Tanulmánya eredményei két vetületben tárulnak elénk. Egyrészt a könyvtudományi szempontból fontos középkori könyvfestészeti emlékek színezésének művészettörténeti tárgyalásában és finom elemzésében, másrészt pedig nemcsak e festészet stíluskérdéseinek, hanem azokon túlnyúlva: a színek általános jelentőségének, a színízlés mi voltának, váltakozásának megvilágításában.

Bevezetésében a középkori miniatürrfestészet palettájának festék- és színekészletét tekinti át. A festékkészítés antik hagyományokra nyult vissza. Erre utal mind az ú. n. *athos-hegyi festőkönnyv* s a reánkmaradt több latin receptgyűjtemény, mind ZEOPHILIUS és CENNINI idevágó írása. E források tanúsága szerint a miniatürrfestők meglehetősen sok festéket ismertek. Zöld festékeik: spanyolzöld, seladonit, malachit, továbbá az auripigment s az indigó keveréke. A kék festékek közt különösen kedvelt volt az ultramarin, a színek királynője, valamint az azurit (citramarin) és az indigó. A középkor színízlése legtöbbször a bíbort értékeli: mély violába olvadó, majd a piros, majd pedig a kék felé hajló árnyalatai alkották az arannyal és az ultramarinnal a középkor fő színháromságát. Közeli rokona a porfirbarna. A piros-vörös skálát a skarlátvörös, a kármin (karmazsin), a lakkpiros, a rózsza, a minium, a vörösbarna és a cinnóber tölti ki. A görög kéziratokban oly gyakori narancsárnya és narancsbarna festékanyagot nem ismerjük. Igen kedvelt szín a barna. Az aranyat nagyon szerették s főképen fényes és tündöklő jellege miatt kedvelték. (Az arany az a szín, melyet mint ábrázoló színt a középkorral szemben a mai festészet alig használ; szerepe szinte kizárólag a díszítés terére szorult.) A középkori miniatürrfestők színszimfóniáiban tisztaság helyébe az okkert mind világos, mind sötét árnyalataiban. A kedvelt festékek sorába tartozik még a nápolyi sárga, valamint a zöld keverésére is használt „orpi-ment“. Sárga festékek még a sáfrány és a genista. Helyi színeként szerették használni a fehéret. Főszerepe a többi szín világossá tételében s a fény kifejezésében állt. A bizánci festészet az éles fényfoltokat kedvelte. A feketét szinte kizárólag csak keverésre, árnyalásra használják. Helyi színeként — a sötétség kifejezésére — csak a középkor elején találkozunk vele. A szürke is a legritkább színek közé tartozik. Az ezüstöt is csak kivételesen alkalmazzák; jól tudták, hogy e festék gyorsan oxidálódik, megfeketedik. Kétségtelen, hogy a miniatüristák színskálája festékkészletükhöz viszonyítva igen gazdag. Számos primár- és igen

sok keverékszínük van. A legkedveltebb színkeverékek egyrészt a világos-sötét, másrészt pedig a zöld, lila és narancssárga árnyalatok voltak. A középkori színezés jellemző sajátosságai közé tartozik az irizálás is.

A mű első, főfejezete a *későantik* és a *korai keresztény* könyvfestészetet tárgyalja. A későantik vagy pogány festett könyveket szinte kaleidoszkópszerűen tündöklő sokszínűség jellemzi. Azért mégsem lehet azt állítani, hogy e kor miniatúristáinak palettája különösen gazdag volna. Így pl. az Ambrosiana híres görög Ilias-töredékei (1019. sz.) színekészlete két kék és zöld, továbbá egy fehér, bíbor, világosibolya, rózsaszín, minium és okker színminőségéből áll. Azonban ez a viszonylag igen szűk színekészlet meglepően ható kombinációkban, ritmikusan tárul elénk. A hellén szellem kolorizmusának elevensége, alkotó eredetisége és könnyed nagyvonalúsága nyilatkozik meg benne. Színlélektani szempontból figyelemreméltó, hogy a főszínek közül kétségtelenül a zölddel bánnak a legtakarékosabban. Jellemző bizonyos színek jelképes használata is. A pompázó bíbor a hatalomnak, a fehér a fenségnek, eszményi bájnak és tisztaságnak, valamint a bölcseségnek a kifejezője. Az ókeresztény könyvfestők színei is a hellén kolorizmusból fakadtak. A különbség nem annyira a könyvek új tartalmával: a keresztény szellemmel, mint inkább a szellemi továbbfejlődéssel és a közéleti népek színezésével függ össze. A miniatúristák beható elemzése nem annyira az antik művészet kolorizmusának hanyatlását, mint inkább a lassú ízlésetolódással párhuzamosan végbemenő s a keresztény szemlélet alapján kibontakozó új művészet kialakulását igazolja. A klasszikus ókor és a középkor összekötő századai művészetének figyelemreméltó vonása az ornamentika jelentőségének megnövekedése. A klasszikus művészi érzés kifinomultsága és összhangzatos természetessége helyébe pedig rusztikus ízlés lép. A színek rangsorában első hely a fehéret és a vele sokféleképpen kombinált kéket illeti meg. Figyelemreméltó, hogy a fekete inkább csak bizonyos színek elevenségének tompítására szolgál. Az arany még szinte alig fordul elő.

A *bizánci könyvfestészet* beható vizsgálatára a második főfejezetben kerül sor. A bizánci művészet lényege egyrészt zárt ünnepélyességében és szertartásos kimérttségében, másrészt a nyugati művészetnél hasonlíthatatlanabban nagyobb egyházi függőségében: a szent személyek ábrázolását szigorú kánonnal előíró ikonográfiában valósul meg. Az az egység és törvényszerűség uralkodik e művészetben, amely a kompozíció szigorúan részarányos és párhuzamos kialakításához és a stilizálás megmerevítéséhez vezet. Első főkorszaka (a *középbizánci*) könyvfestészeti szempontból is három, egymástól meglehetősen élességgel elkülönülő korra oszlik: 1. A *korai makedón* vagy képprombolás

előtti periódusban még tovább élnek a hellenisztikus és ókeresztény kor művészi hagyományai. Leginkább a sajátosan nem bizánci vonások: erős és súlyos lomhaság, parlagiasság; kezdetlegesen síkszerű színezésű rajz, száraz színek és aranyozás jellemzik. Durva, súlyos és éles színei sorában legjellegzetesebb a bizánci könyvfestészetben mindvégig jelentős szerepet játszó zöld, továbbá a lakkpiros, az ultramarin és a cinnóber. 2. A késő makedón vagy képrombolás utáni kor miniatúrein sajátosan raffinált kezdetlegesség és aprólékosan díszítőstílus ömlik el. Az idegen, barbár elemek kiküszöbölődnek s véglegesen kikristályosodnak a sajátos bizánci elemek. Azonban fejlődésében is megakad, egészen megmerevedik ez a művészet. Elsősorban a művészi szemlélet képzeletnélküli szárazsága, a műalkotás schématis és sablonszerű kivágottsága, valamint az alkotás folyamatának iskolás pedantériája, eltanultságra valló, rutinos mesterkéeltsége ötlük szembe. Az egyre inkább érvényesülő s növényi elemeket kedvelő ornamentika mögött lappangó geometrikumot érzünk. A szabad lendületű nyugati miniatűrökkel szemben itt eleven színekkel kitöltött, de mégis üresen ható konstruáltság megnyilatkozását érezzük. Színkompozíciókban arany alapon a zöld, ultramarin, lakkpiros és cinnóber uralkodik. Mind a sárga színhangzatok, mind az ibolya árnyalatai másodlagos szerepet játszanak. A zöld, kék és arany kis síkrészekre elosztva folyik egybe és a keleti szőnyegekhez meglepően hasonló zsúfolt tarkaság benyomását kelti; kiváltképpen az arany pazarló használata jellemző. A szinte kizárólag használt arany alap- és háttérszínbe mintegy beillesztik a kivágott sablonként ható alakokat. Immár szerephez jut a fekete is. Mint a sötétség képzele: a bűn, a rossz, a gonosz fogalmával kapcsolódik, melyet a keresztény képzelet az ördög alakjában személyesít meg. A bizánci festészet e fogalmakat átlátzatlan feketével szereti kifejezni. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert az előző korok a sötétséget bíborral ábrázolták. A feketét szórványosan árnyékolásra, körvonalrajzra is használják. A vonalvezetésben hangsúlyozott vertikalizmus érvényesül s egyáltalán nem töreksenek háromdimenziós hatás kiváltására. Tehát a mélységet feláldozzák a képsík közvetlen valóságának. 3. A XI. századot felölelő *Kommen-kor* művészetében mind az előző időszak első felének brutális nagyvonalúsága, mind második felének minuskul-fínomsága elvész. Merev és szellemtelen schématiszmus uralkodik. A fő stíluskülönbség a formálás terén plasztikus hatásra, a hagyományhoz erősen ragaszkodó színezésben pedig a színvegyítésre, megtört és komor árnyalatokra való törekvésben nyilvánul meg.

A késő bizánci korban mélységesen aláhanyatlak a könyvfestészet. Az elegancia helyébe otromba felületesség, a pompázó színek

helyébe meg piszkos és rikító szegényesség lép. A Pailogosok korában őszi utóvirágzásra kerül sor. Értékei a távlatos alakításban és választékosabb színezésben fejeződnek ki. Ekkor már finom árnyékolásra is törekedtek és szerephez jutott a szürke szín.

A harmadik főfejezetben TIKKANEN a *Karoling-kor* előtti könyvfestészetet tárgyalja. Bizonyára ez a problémákkal leginkább telített korszak, melyben már az ókelta és ógermán, valamint az egyiptomi, kopt és előázsiai művészet elemeinek vándorlását, kölcsönhatását és összeolvadását vizsgálni kell. Az író könyvfestészet jellemző sajátosságai közül első helyen a szélesen ömlő és szétáradó (állati!) ornamentikát, valamint a pompázó dísszel kiképzett nagy iniciálékat — az író művészet e nagyhatású újítását — emeljük ki. Friss és vidám világos színeik közt a sötétebbek erőteljesen hatnak. Az arannyal igen takarékosan bánnak. A *Meroving*-ornamentikát halakból, madarakból alakított iniciálék jellemzik. Színkészletük szegényes; négy-öt rikító színből: sötét cinnóberből, zöldből, nápolyi sárgából, ibolyából és kékből áll. A művészi alakítás az írhez képest szintén kezdetleges és szegényes. A korai *angol-szász* könyvfestészet emlékei író és ókeresztényen hagyományokra vallanak. Színskálájuk meglehetősen gazdag: a barna, narancssárga, vörösbarna, mély lakkpiros, zöld, sötét- és barnásszürke, sötétkék, bíbor és ezüst színt öleli fel. Uralkodó színeik a minium, orpiment és érczöld. Jelentős szerep illeti meg a legelőkelőbb színek: a bíbor, arany és ezüst hármasságát is.

A negyedik fejezet a bizáncival sarkosan ellentétes *Karoling* könyvfestészet vizsgálata. A sajátos nyugati könyvművészetet különösen két körülmény határozza meg: 1. A Karoling művelődési körben igen sokféle hatás erővonala összegeződik. 2. Számos irányban, párhuzamosan működő s egymáshoz ható iskolákban bontakozik ki. Ez okok magyarázzák meg: miért mindenben ellentéte a hagyományokat uraló, önmagába zárkózott bizánci festészetnek. A karoling-kori miniatürfestők pompázó díszítések kialakítására törekedtek. Erősen tartalmi meghatározottságú kompozícióikban is ez a cél uralkodik. A környezetet, a hátteret elhanyagolják, vagy csak kezdetlegesen fejezik ki. Vajmi kevés nyoma mutatkozik a természetérzésnek. Erősen érezni a jellegzetes kifejezőerő hiányát. A fenséges utáni törekvés szertartásos veretet ad e művészetnek. Figyelemreméltó, hogy az egyház az őt szolgáló művésztől mily kevéssé kívánta meg a földi élet külső csillogását tagadó komor és asketikus felfogásának kifejezését. Joggal állítja TIKKANEN, hogy a középkor egyáltalán nem áll bármely más kor mögött fényűzés tekintetében. A miniatürfestők a hit szentségét dicsőítik s a színek tündöklő leplevel ellátott — lényegében transzcendens — világot képét ábrázolják. E kor rendkívül gaz-

dag színkészletéről a következő áttekintést adjuk: A középbizánci korhoz képest a zöld csekélyebb szerepet tölt be. Két főtípusa van, az érczöld és a feketezöld. A kék szín különféle minőségek sorozatában jelenik meg. Közülök a halvány égszínkéket, az indigót, mindenekelelőtt azonban az ultramarint és az ibolyát kedvelték. Fejedelmi rang illeti meg a bíbor sok árnyalatát is, az uralom és karizmás hatalom színjelképét. A vörösbarna és barnapiros színcsoport is kedvelt mind ibolyás, mind bíboros árnyalataiban. A tiszta barna, az aszkézis színe, ritkán fordul elő. Az előző korokban oly kedvelt lakkpirossal szűkösen bánnak. Gyakoribb nála a rózsaszín és igen előkelő hely illeti meg a cinnóbert. A régebben általában kedvelt sárga színek, különösen a telt csengésű, sőt rikító okkerminőségek hitelüket veszítik; ritkábbak a halk árnyalatoknál. Megemlítjük a sárgásbarna és meleg narancsárnyalatokat. Az arany királyi jelentősége — különösen az ornamentális díszítés terén — tisztán érvényesül. Csekély szerepet élvez az ezüst; nyilván mert díszítő értéke alig közelíti meg az aranyét. Megsötétedő természete miatt sem szívesen használták. A feketét és tisztaszürkét, ugyanúgy, mint a fehéret és fehérszerű minőségeket igen sokféleképpen alkalmazzák. A magasztosságot legszívesebben a fehérrel fejezik ki. A karolingkori miniatűrök színgazdagságát vázolt skálánk korántsem meríti ki. A színhasználat, vegyítés, kontraszt és kombináció, átfestés és árnyékolás útján igen sok, kiváltképpen az egyes iskolákra jellemző és éppen ezért nehezen áttekinthető és rendszerezhető minőségük van. Jellemző az *irizáló* hatásra törekvés is; a horizontálisan szembehelyezett színek szivárványos összeömlését tetőzi be e kor kolorizmusát.

Az ötödik főfejezetben elemzett *Ottó-kori* művészet részben a Karoling könyvfestészet folytatása, részben pedig ókeresztyén hagyományok alapján való újjákezdés. Ezt a kimondottan német irányt sajátosan középkori mivolta: elvontan díszítő és a természeti hűséget feloldó formastilizálása jellemzi. Figyelemreméltó a schématis, szertartásos elrendezésre törekvő komponálás. A térkitöltés erősen részarányos és párhuzamosan kötött. Férfias erejű a vonalvezetés. Ünnepléses nagyvonalúsága megfelel intenzív színei tarkaságának. Az egyes iskolák közt — jelentősek: a reichenai, regensburgi, vidéki bajor, kölni és fuldai — a színezésben nyilvánul meg nagyobb különbség. Az *Ottó-kori* könyvfestészet palettáján a zöld szín számos árnyalata szerepel. Egészen új közöttük az áttetsző olívizöld. Meglepően finomak a más színekkel való zöldkombinációk. Most is a legkedveltebb színek közé tartozik a kék: a halvány-fehérestől az ultramarinon át a súlyos indigóig. Az ibolyaszínek mély és meleg csengése mellett ünnepélyesen pompázik a bíbor. Különösen lilás és

pirosas árnyalatait kedvelték. A barna színek közül nyilván a sokszor lilás árnyalatú porfirbarnát értékelik legjobbra. Nagyon sok árnyalattal szerepel a rózsaszín; önállóan is szívesen használják. A fehérrel, világoskékkel, cinnóberrel, valamint az okkersárgával hangolják össze. Az élénk és lobogó színek uralmát legjobban talán a bambergi iskola színháromsága jellemzi: uralkodó színei a cinnóber, mínium és vörösbarna. A mínium most is — mint az előző korokban — nagy megbecsülésnek örvend, míg a cinnóbernek időnként mostoha sors jutott osztályrészül. Az iniciálék arany díszítményeit tűzpirossal szeretik szegélyezni. A X. századtól kezdve a sárga színek fokozott jelentőségre tesznek szert. Valószínű, hogy az okker- és narancssárga hódító előretörése bizánci hatás műve. Erre vallanak az arany hátterek is. Az ezüst szín jóformán csak a díszítményekben, az arannyal együtt szerepel. A fehér jelentősége mellett egészen eltöri mind a feketét, mind a középkor tiszta tarkaszínszeretetével ellentétes sűrű színé. Az irizáló színhatás eredeti együttese: ibolya, rózsás-cinnóber és érczöld. Megemlítjük még, hogy a kölni iskola színizlését leginkább az egymástól élesen elválasztott, nyomott és nehézkes színek jellemzik.

A dús eredményű tanulmányok sora az Ottó-kor iskoláinak tárgyalásával megszakad. Kár, hogy a késő középkor kolorizmusának elemzését Atropos már nem engedte meg TIKKANEN-nek; mert kérdés, vajjon lesz-e oly igazán hivatott továbbfonója e valóban nagyszerű tanulmánynak azon a ponton túl, ahol fonala megszakadt.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Frieling, Heinrich: *Die Sprache der Farben. Vom Wesen des Lichts und der Farben in Natur und Kunst.* Mit 6 Abbildungen. München und Berlin 1939, Verlag von R. Oldenburg, 8°, 196 l. A színek mivoltának s művészi és életjelentőségének vizsgálata nemcsak optikai és fiziológiai-lélektani, hanem gyakorlati, művészeti és iparművészeti szempontból is igen jelentős. Ez a fontosság — szemléleti világunk túlnyomórésztben vizuális és kolorikus természete folytán — hangsúlyozottan nyilvánul meg a könyv művészete és tudománya terén is. Éppen ezért FRIELING közelmúltban megjelent könyvét joggal sorolhatjuk az alapvető és nélkülözhetetlen könyvtudományi kézikönyvek közé. Minket e helyen nem annyira a fény és a szín lényegéről szóló fejtegetései, mint inkább a természet és művészet színeiről, a színek kozmikus kapcsolatáról és jelképes értékéről való megállapításai érdekelnek. A könyvfestészet aranykorát, a középkort, mágikus színértékelés és telt csengésű tarkaszínűség jellemzi. A könyvnyomtatás felfedezésének korában kezdődik a modern kolorizmus.

Ez egyrészt a semleges színek fokozatos térhódításában, másrészt pedig szerves színezélemben és individuális művészi színhasználatban nyilatkozik meg.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Koffán Károly. *De profundis.* 32 fa- és linóleum-metszet. Páris, 1934—39. FRANÇOIS GACHOT előszavával. (O. M. Képzőművészeti Főiskola kézi nyomdája.) Szerző kiadása, Budapest, 1940.

Örömmel vettük kézbe s lapoztuk végig e nemes igényű képeskönyvet, mely az ünnepi Gutenberg-évben a könyvnyomtatás első, hősi korszaka hagyományaira emlékeztető szellemben készült. Nem csoda, hogy valóban szerves műalkotás: hiszen a szerző, KOFFÁN KÁROLY, akit már párizsi évei előtt is VARGA NÁNDOR ígéretes és izmos tehetségű tanítványaként tartottunk számon, az O. M. Képzőművészeti Főiskola grafikai osztályának kézi nyomdájában maga tervezte és készítette. Művész és mester összeolvad a könyvben, melynek mind nemesen tartózkodó és mégis megkülönböztetetten finom köntöse, mind elegáns papirosán uralkodó térbeosztása és artisztikus tipográfiája az alkotó mesteri hozzáértéséről s lelkes tárgyiseretetéről tanúskodik.

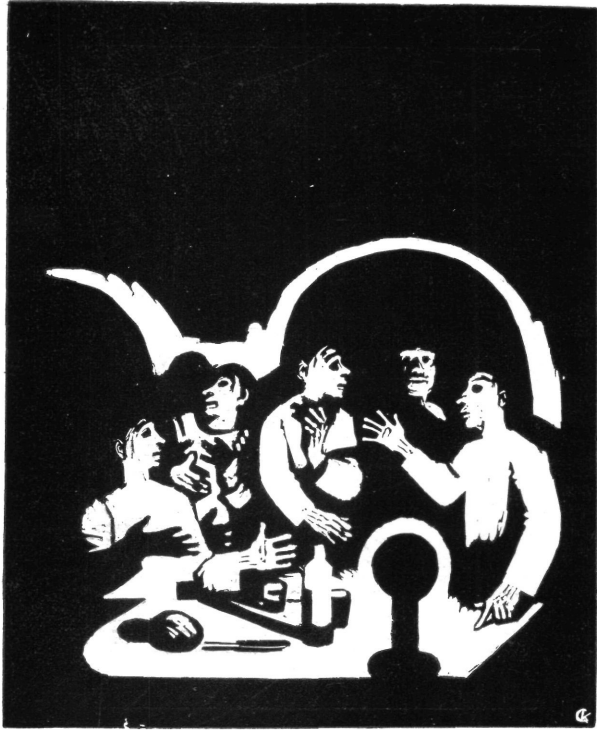
A szép képeskönyv 32 metszetén (a 2., 3., 11., 12., 13. fametszet, a többi linóleumra készült) valóban a mélyből, az élet fekete mélységéből fakadó, komor epikus hangulat ömlik el. De a metszetsorozatnak csak az alaphangulata epikus. Közvetlen valóságukban a képek inkább drámai változatok egy-két téma fölött. Alakjai fojtogatóan magasnyomású, de mégis levegőtlen világban: katakombákban élnek. A reménytelen sötétség zord sziklafalaiból sarjadtak ezek a troglodyták. Lázadó mozdulataikban ősi gyűlölet és konqk közöny lobog. Reménytelen lakói az infernónok; súlyos és zömök tagjaikkal — mint a mélytengeri csigák — a sötétséghez tapadnak. Sohasem indulnak el a fény felé; nem választják az ormokat a barlang helyett. Az életnek kell körülöttük megfényesednie és kiszínesednie.

Szociális igazságait és meglátásait KOFFÁN KÁROLY fekete szimfóniája könyörtelen élességgel és tragikus őszinteséggel vallja. A fehér és a fekete szín ősi nagyfeszültségű ellentéte ezért nem oldódik fel vagy enyhül metszetei alvilágában. Mindíg egy fényeszóró — vagy zseblámpa — éles kékjében jelennek meg tömör alakjai.

Alig vannak vonalai. Plasztikusan ható fehér foltokkal, a szerves forma belső erővonalainak sejtetésével fejezi ki látomásait. Innen van egyrészt képeinek archaikus szerkezete; másrészt pedig meghökkenően plasztikus hatása. A lényeg leegyszerűsített őszinteségű tolmácsolásában a kínai Dharma(tuss)-festők rokona. Mindíg csak azt

Koffán Károly fa- és linoleum-metszetei.

Koffán Károly fa- és linoleum-metszetei.

fejezi ki, amit fontosnak tart; a nem lényeges sötétségbe ágyazva él metszetein. Sokszor virtuóz módon azzal mond legtöbbet, amit elhallgat.

A bibliofil érdekű és értékű könyvből 115 példány készült: 5 példány japán, 15 példány pedig „Fabrino“ papíron (számozva 1—21-ig).

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn. Heft 1. Die neuen Kirchengesetzbücher, von Prof. DR. V. BRUCKNER, Miskolc und von Prof. DR. J. S. KOVÁTS, Budapest; Soziologie und Weltanschauungsfragen, von Prof. dr. J. S. KOVÁTS, Budapest; Heft 2. Die Wissenschaft vom Alten Testament, von Prof. DR. L. PAP, Budapest. (Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraum. Für die Forschungsstelle für Kirchenkunde Südosteuropas, besonders Ungarns, a. d. theologischen Fakultät der Universität Halle-Wittemberg. Herausgegeben von MICHAEL [MIHÁLY] BUCSAY: Band I.) Akademischer Verlag, Halle, 1940. 8°. 50 + 37 lap.

A magyarországi protestantizmus olyan nagy küzdelmeiről, amelynek a BOCSKAY és BETHLEN által vezetett megmozdulások voltak, megemlékezik minden egyháztörténet. De még a nagyobb ilyenfajta munkák is figyelmen kívül hagyták — ha nem a németnyelvű evangélikus egyházakról volt szó — a magyarországi protestantizmusnak egyéb hatalmas erőfeszítéseit, s nem szólnak a magyar protestáns öntudatnak az egyház szervezése és eleven szellemi élet kifejlesztése által való erősítéséről. Ez különösen az utóbbi két évszázadban mutatta meg káros hatásait; a XVI—XVIII. századokban a tudományos irodalom közös latin nyelve ugyanis még összekapcsolta az egész protestantizmust. Később azonban már csak az erdélyi szász evangélikus egyház tartott fenn eleven kapcsolatot a reformáció anyaországával. A magyar és szlovák protestantizmus — éppen nyelvi okokból — mintegy bezárt könyv maradt a külföldi testvéregyházak előtt. Ezt az eddigi hiányt kívánja pótolni a *Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraume* cím alatt megindított vállalkozás, amelyből az első kötet 1. és 2. füzete jelent meg eddig.

Az 1. füzet elé a munka kiadója, DR. BUCSAY MIHÁLY (a hallei *Forschungsstelle für Kirchenkunde Südosteuropas, besonders Ungarns* vezetője) írt előszót, s az ímént általunk elmondottakban jelölte meg az egész vállalkozás célját. A továbbiak során BUCSAY kifejti még azt is, hogy a tervezett mű a Nagy-Magyarországon — ma négy különböző államban — működő protestáns teológiai intézetek (egyetemi fakultások és főiskolák) tudományos eredményeit szeretné közvetíteni a külföldi protestantizmusnak. BUCSAY úgy gondolja, hogy ez az illető

intézetekben a kutatókedvet és ezen keresztül végeredményben a dél-keleteurópai protestantizmus öntudatát is erősíteni fogja.

A *Bibliothek des Protestantismus* létrehozatalában nagy része van a halle-wittenbergi egyetem teológiai fakultása volt és jelenlegi dékánjának, D. DR. FR. K. SCHUMANNnak és D. H. SCHMIDTnek a gondolat felkarolása által. A *Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*, a *Gusztáv Adolf-Egyesület* és a *Hallei Egyetem Barátainak Egyesülete* anyagi támogatás nyújtása által vesz részt ebben a vállalkozásban.

BUCSAY beszámol arról, hogy a hallei kutatóállomás első évi munkája azt mutatta, hogy a monografikus feldolgozások előtt *a munka bibliográfiai alapjait kell megvetni*. Ennek értelmében az első kötet (*Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn*) a mult és jelen magyarországi protestáns teológiai irodalmának áttekintését kívánja nyújtani. A már megjelent két füzet közül az első *Az új egyházi törvénykönyvek* összefoglaló cím alatt az ágostai hitvallású evangélikus és a református egyház világháború utáni jogalkotásainak vezérelveit adja elő. Az első füzet második része és a második füzet a *szociológiai és világnézeti problémák*, illetőleg az *ótestamentomi tudományok* magyarországi irodalmi fejlődésének főbb állomásait mutatják be, az egyes dolgozatok végén a kérdésekre vonatkozó *munkák jegyzékét* állítva össze. Ezekben a jegyzékekben a munkák magyar címe után azoknak német fordítása is megtalálható. Az első jegyzék csak újabb (a mult század második felétől való) műveket ölel fel, az ószövetségre vonatkozó bibliográfia azonban XVI. századi címekeket is tartalmaz. Ez utóbbi felsorolásnál, úgy gondoljuk, helyes lett volna hivatkozni SZABÓ KÁROLYra, lévén a *Régi Magyar Könyvtár* külföldön is ismert szakmunka. A kiadó az első kötet további folyamán a teológia többi tudományágainak hasonló áttekintését ígéri.

Az egész *Bibliothek des Protestantismus* illetőleg mondanunk sem kell, hogy a vállalkozás milyen nagyjelentőségű. Nem is kívánhatunk mást, minthogy a terveknek megfelelően teljes egészében elkészüljön és ne maradjon félbe-harmadba, mint annyi hasonló nagyszabású és nagyjelentőségű munka.

Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy a magyar protestáns teológiai irodalom olyan áttekintése, mint amelyet a *Bibliothek des Protestantismus* tervezett első kötete készül nyújtani, *magyar nyelven sincsen még*. Nem kell hosszasan bizonygatni, mennyire hiányzik. A magyar bibliográfiai irodalomnak pedig nem válik különös dicsőségére majd, ha ezt a hiányt először egy a külföld számára, idegen nyelven készült munka pótolja.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Heide, Walther: *Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland.* 2. Auflage. Essen, 1940. Essener Verlagsanstalt. XVI, 352, XXXII. 1.

Bibliográfiai kézikönyv, amely a Németországon kívül mind az öt világrészben német nyelven megjelenő újságok címét s a rájuk vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza és azért készült, hogy a gazdasági élet, valamint a sajtó terén munkálkodóknak megfelelő gyakorlati felvilágosításokat adjon: így határozhatnánk meg az előtünk fekvő művet. De jelentőségét ezzel a meghatározással távolról sem merítettük ki. Ami kibontakozik e negyedfélszáz oldalas címjegyzékből, azt nem nevezhetjük egyébnek, mint az egész világon elterjedt német kultúra hatalmas seregszemléjének. Hiszen ha egy helyen, bárhol a világon német újság jelenik meg, az csak azt jelentheti, hogy ott németek élnek, vagy olyanok, akik Németországgal bármely anyagi vagy erkölcsi, gazdasági vagy művelődési érdekből összeköttetést kívánnak teremteni. Ha újság jelenik meg valamely nyelven azon ország határain kívül, melynek lakosai az illető nyelvel, mint anyanyelvükkel élnek, akkor az újság megjelenési helye az ország kultúrájának — időszerű kifejezést használva — támaszpontjává válik. Azzá válik még akkor is, ha az újságot csak Trianon miatt Amerikába sodródott szegény magyar bányászok adják ki. Mert akkor is egy csoport jelenlétét, kívánságait, küzdelmét fejezik ki. A kultúra jelenlétének sokkal érzékenyebb jelzőkészüléke a napisajtó, mint az irodalom; ennek még legelemibb életfeltételei sincsenek meg, mikor amaz már hírt ad magáról. A nemzeti élethez tartozó bármily törekvést az időszaki sajtó képes a leghamarább jelezni. És az ilyenképen valamennyi világtáj felől érkező jelzések összegezésére ad példát — tudtunkkal legelőször — ez az új bibliográfia.

Gyakorlati célja mellett nem is feledkezik meg kézikönyvünk arról, hogy nagyjelentőségű anyagát tudományos szempontból is összefoglalja; megteszi ezt mind elméleti, mind gyakorlati irányban a mű két bevezetése, melyek egyike magától a szerzőtől, másika az átdolgozótól, HOLLMANN WOLFGANGTÓL való. Ezzel egyszersmind az egyetemi sajtótudományi tanfolyamok segítségére siet, mert ezek Németországban az ötödféléves hallgatók számára kötelezővé teszik a külföldi német sajtó tanulmányozását. Megtudjuk a bevezetésekből, hogy ezidőszertint — Ausztria, a Szudétaország, valamint a cseh-morva protektorátus átcsatolása után — a legtöbb német újság külföldön Svájcban jelenik meg: erre az országra esik a bibliográfia 1226 címéből 455. Svájc után sorrendben az Egyesült Államok, Franciaország, Lengyelország, Brazília, Románia, a Szovjet-Unió és Jugoszlávia következnek; Magyarország a 11-ik helyen áll 17 német újsággal. A külföldön meg-

jelenő ujságokat HEIDE típusok szerint is osztályozza. Két főcsoportot különböztet meg, aszerint, hogy külföldiek adják-e ki az ujságot, vagy külföldön élő németek. Az első főcsoport ismét két részre oszlik, mert a német nyelvet vagy csak célszerűségből veszi igénybe az ujság, vagy német anyanyelvű olvasók számára s azok érdekeinek védelmére adják ki. Az előbbi csoport ismét tovább osztályozható, aszerint, hogy 1. a német nyelvet mint világnyelvet használja az ujság az idegen országnak a külfölddel való megismertetésére; 2. azért használja a német nyelvet, hogy Németországgal baráti kapcsolatokat teremtsen; 3. hogy a német anyanyelvű népességre befolyást gyakoroljon; 4. hogy németellenes tevékenységet fejtsen ki (emigráns-sajtó). A bevezetéseket gazdag bibliográfia egészíti ki, amely különösen az utóbbi évtizedekben megjelent számos folyóiratcikk felsorolásával tesz jó szolgálatot.

Maga a kézikönyv az ujságokat világrészek, ezeken belül országok s végül megjelenési helyek (Standort) szerint csoportosítja. Az országok, sőt a világrészek is betűrendben következnek egymásután. Az egyes ujságok leírása a cím után igen ügyes rövidítések segítségével felvilágosítást ad a kiadóról, nyomdáról, szerkesztőről, az ujság alapításának évéről, mellékleteiről, terjedelméről (oldalszám), elterjedtségéről (példányszám), megjelenésének idejéről (periodicitás), politikai irányáról, közönségéről s társkiadványairól. Mindenkor az 1939. április-májusi helyzetet tünteti fel.

A második kiadás újítása, hogy egy-egy ország német ujságjainak felsorolását rövid bevezetés előzi meg. A bevezetés első része (*Deutschtum*) az ország németnyelvű népességének történeti kialakulását s helyzetét, második része (*Presse*) az ország németnyelvű sajtójának történetét, valamint az ország sajtójogát veszi szemügyre. Kiindulópont minden esetben a németiség jelenlegi helyzete és érdekei, ezért elszakított magyar városaink az utódállamok keretében találhatóak, sőt magyar nevük sem szerepel. Temesvár pl. az indexben is csak az újkeletű Temeschburg vagy Timișoara elnevezések alatt található. Elszakított országrészeink magyar eredetére a „*Deutschtum*“ című fejezetben mind Jugoszlávia, mind Románia, mind Szlovákia tárgyalásánál rámutat, de a „*Presse*“ című szakaszokban csak a megjelenési helyekre van tekintettel, a városok magyar multjára nem. Így az egyes városok — Temesvár, Nagyszeben, Pozsony, stb. — sajtójának *multját* is az „utódállamok“ javára anektálja. Ez az eljárás a történeti összefüggés megértésénél nehézséget fog okozni, hiszen német- és magyarnyelvű sajtónk kezdetei egymással szoros kapcsolatban alakultak ki s Trianon előtt már két-százéves multra tekinthettek vissza. A magyarsággal való kapcsolatnak teljes elhanyagolása a magyarországi németiség kulturális szerepét sem

engedi jelentőségének megfelelő világításba jutni. Amellett tévedésekre is vezet; a temesvári „*Deutsches Tageblatt für Ungarn*“, ill. utóbb „*Deutsch-ungarischer Volksfreund*“ a Romániáról szóló fejezet szerint a cenzura miatt szenvedett fennakadást munkájában az 1900-as években. Ezzel szemben kétségtelen, hogy cenzuráról 1867-től a világháborúig Magyarországon szó sem lehetett. Éppen HEIDE művéből szűrhetjük le — az utódállamok s Magyarország sajtójogára vonatkozó részek összevetésével —, hogy a magyar sajtójog különösen nemzetiségi vonatkozásban semmiféle korlátozást nem ismert s az összes azóta keletkezett államok sajtójogánál lényegesen türelmesebbnek s korszerűbbnek mondható.

Az itt vázolt nehézségek, amelyek az egyes fejezetek gondosabb összehangolásával talán kiküszöbölhetők is lesznek, éppúgy nem vonnak le a mű jelentőségéből, mint néhány zavaró sajtóhiba. Ezek közül nem hagyhatjuk említés nélkül a „*Siebenbürger Zeitung*“ indulási dátumát: a könyvben 1704 szerepel 1784 helyett. Egy újabb kiadásban feltétlenül helyesbítenni kellene a Magyarországra vonatkozó népstatistikai számot is, amely már a Felvidék egy részének és Kárpátaljának visszacsatolása után lényegesen magasabb volt, mint kézikönyvünk mutatja.

A használhatósághoz nagyban hozzájárul az újságok címeiről és a megjelenési helyekről készült két mutató.

Mindenkinek, aki a sajtó iránt mélyebbről, annak belső törvényeit s kulturális lehetőségeit is vizsgálva akar érdeklődni, ajánlanunk kell, hogy ezt a bibliográfiát tanulmányozza. Szerényebb eredményeket adna, de csábítóan érdekes feladat volna HEIDE s munkatársai mintájára a mi külföldi sajtónk bibliográfiai és történeti képét is bemutatni. A megszállott területek sajtójára vonatkozó előmunkálatok részben meg is volnának, de a szorosabb értelemben vett külföldi magyar sajtóról még csak néhány kísérletet ismerünk, mint GORIUPP ALICE-nak e folyóiratban megjelent összeállítását a magyar emigráncsajtóról s a *Franciaországi magyarság* című emlékkönyvet, amely a párizsi magyar újságokkal külön fejezetben foglalkozik. A világhíró magyar e számtalan, sokszor rövidéletű újságlapon megjelenő szívóssága s kirihathatlan kultúréhsége tanulságos lenne idegen szemmel nézve is, ha nem is mutatna olyan impozáns eredményt, mint a német kultúra nagyszabású elterebélyesedése a német nép külföldi sajtójának tükrében.

DEZSÉNYI BÉLA.

Lehmann, Ernst Herbert: *Gestaltung der Zeitschrift*. Leipzig, 1938. *Hiersemann*, XI [3], 245 [3] l.

Négy évvel ezelőtt megjelent alapvető művében (*Einführung in die Zeitschriftenkunde*, Leipzig, 1936. Ism. MKSzemle 1939. 2. sz.)

elsőnek körvonalazta LEHMANN a folyóiratra vonatkozó ismereteknek, mint a sajtókutatás, vagy sajtótudomány egy önálló elágazásának területét. Művét nem kizárólag tudósoknak szánta, hanem mint gyakorlati kézikönyvet maguknak a folyóiratszerkesztőknek használatára is. Ebben az utóbbi irányban bővíti ki vizsgálódásainak területét új könyvében.

Az újság külső kiállítása („make up“, „Aufmachung“) külön művészetté vált. A publicisztikai hatás ezen tipografikus eszközeit mutatja be LEHMANN rövid, jól áttekinthető összefoglalásokban. A részletkérdések tárgyalását történelmi visszapillantással kezdi, tehát a könyv és az időszaki sajtó multját is új oldalról mutatja be. Mert a kívánt hatás elérésére már a legrégebbi időkben mozgósítottak a folyóiratszerkesztők a betűtípusokban, az oldalak tördelésében s külsőséges díszekben rendelkezésre álló minden eszközt. LEHMANN a nyomdatechnikai kérdéseket nem kívánja részletezni; az eszközök *felhasználását* állítja előtérbe. Praktikus céljához híven hatni is akar: kérlelhetetlenül szembeszáll ezért az alsóbbrendű hatást vadászó eszközökkel, a szépérzékert sértő, rikoltó külsőségekkel; az egymás mellé állított régi és modern folyóiratok között legtöbbször az előbbieket javára üt ki az összehasonlítás.

A címlapot és borítékot, a szövegrész elrendezését, a hirdetések elhelyezését külön-külön fejezetben teszi LEHMANN megbeszélés tárgyává. Mindannyiszor az olvasókra gyakorolt hatást tartja szem előtt. Hogy ez nagyrészből politikai cél is, azt LEHMANN éppenséggel nem tagadja, sőt a két utolsó fejezetben gyakorlati példaképpen az antifasiszta sajtót, majd a mai német folyóiratok politikai célzatának külső kifejezését mutatja be.

A 213 szöveggözüti illusztráció egyenrangú kiegészítője a könyv szövegrészének. A képekben bemutatott példák kiválasztása hiánytalanabb nem lehetne; maguknak a képeknek összeállítása s változatos elhelyezése lehetővé teszi, hogy a kiváló szerző a szép folyóirat művészetét igazán szép könyv alakjában elevenítse meg szemünk előtt.

DEZSÉNYI BÉLA.

FOLYÓIRATSZEMLE 1939.

(Rövidítések: *AB*: Archives et Bibliothèques, Paris, IV. évf., 1—3. sz. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XIII. évf. — *ABM*: Archives, Bibliothèques et Musées du Belgique, Bruxelles, XVI. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XLI. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XVIII. évf. — *BCh*: Bibliothèque de l'École des Chartes, Paris, C. évf. — *BNy*: Bulletin of the New York Public Library, XLIII. évf., 1., 3—7., 9—12. sz. — *Bü*: Die Bücherei, Berlin, VI. évf. — *CI*: Coopération Intellectuelle, Paris, 97—102. sz. (1939.) — *FDC*: Fédération Internationale de Documentation: Communicationes, La Haye, VI. évf. — *ICI*: Informations sur la Coopération Intellectuelle, Paris, 1—2. sz. (1939.) — *L*: The Library, London, XX. évf., 1—3. sz. — *LAR*: The Library Association Record, London, XLI. évf. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXIV. évf. — *Ph*: Philobiblon, Brünn, XI. évf., 1—6., 9—10. sz. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LVI. évf.

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

Az 1939. évvel fennállásának 100. évéhez érkezett el a *Bibliothèque de l'École des Chartes*. A ritka jubileum alkalmából CHARLES SAMARAN hosszú tanulmányt szentel a folyóirat történetének. (BCh 257.)

1939-ben már nem jelent meg az addig LAMBERTO DONATI szerkesztésében, Vatikán-városban kiadott *Maso Finiguerra*. A rendkívül értékes, elsősorban művészi szempontú folyóirat mindössze kétéves multra tekinthet vissza.

Az év folyamán a párizsi *Coopération Intellectuelle* ebben a formájában megszűnt és új oldalszámzásba kezdve, *Informations sur la Coopération Intellectuelle* címen indult újra 1939-ben, ugyancsak Párizsban.

1. A háború és a könyvtár.

Az Európában néhány éve folyó háborúskodások a könyvtárat is rendkívüli helyzet elé állították, igen sokszor rendkívüli állapotba hozták. Az 1939. évi folyóiratirodalom sűrűn foglalkozik a felmerült háborús könyvtári kérdésekkel. A fontosabb cikkekről alább adunk áttekintést:

M. GODET: Solidaires malgré tout. Situation des bibliothèques et des bibliothécaires à la veille de la guerre. (AB 153.)

Háborús *preventív* intézkedésekről írnak:

M. BEATTIE: County library notes. Book supply to evacuees. (LAR 557: az angol Library Association London and Home Counties Branch által angol használatra kiadott tervezet és előírás kapcsán a könyveknek a kiűrtett vidékekről a befogadó vidékekre való tömeges átszállítása kérdésével foglalkozik.)

M. BEATTIE: County libraries in wartime. (LAR 521: az angol County Library Committee néhány háborús elgondolását ismerteti.)

Les bibliothèques en France et en Grande-Bretagne pendant la guerre (1). (ICI 37: francia könyvtáraknál foganatosított intézkedésekről.)

A. ESDAILE (University and research library notes: LAR 597.) a következő fontosabb angol intézkedésekről ad számot:

a British Museum kézirat- és keleti kézirat- és nyomtatványosztálya több ezer kéziratot és nyomtatványt helyezett biztonságba;

a skót nemzeti könyvtár legértékesebb kézírataival és nyomtatványaival járt el hasonlóképen; kiállítási termeit bezárta;

a Bodleian Library nyitvatartási idejében változtatást eszközölt, személyzete létszámában kénytelen volt csökkentést végrehajtani;

a londoni Victoria and Albert Museum könyvtára újból megnyílt, csökkentett személyzeti létszámmal. Az olvasói helyek számát korlátozta.

L. C.: Les bibliothèques et la guerre. (AB 185: a könyvtáraknál általánosságban teendő elővigyázati intézkedésekről. A legfontosabb 1. az állomány bombabiztos helyen való elhelyezése, 2. bizonyos falak, boltozatok bombabiztos megerősítése, 3. a gyúlékony anyag eltávolítása, 4. óvóhely létesítése és felszerelése a könyvtári személyzet és az olvasóközönség számára.)

Libraries and the war. A survey. (LAR 508: az angol könyvtárakban tett intézkedésekről. Ezek szerint

a British Museum hosszabb szünet után 1939 szeptember 18-án újra megnyitotta olvasótermét. Az olvasók magukkal hozzák a gázmaszkjukat és légítámadás vagy veszély esetén óvóhelyre kell vonulniok;

a londoni egyetemi könyvtár közvetlen felvilágosításokat ad a tájékoztató minisztériumnak;

a londoni egyetemi kollégiumi könyvtár értékesebb könyveit Aberystwyth-be vitték, a többi felhalmozva homokzsákokkal vették körül;

a londoni Science Library 1900 előtti folyóiratait és sorozatait helyezte biztonságba;

a London Library továbbra is nyitvatart. Valószínűnek tartják, hogy teendői rendkívüli módon megszorodnak majd; szó van róla, hogy az admirális és a háborús hivatal vegyék igénybe a könyvtár szolgálatait.)

The Ministry of Information and the public libraries. (LAR 460.)

A háború idején teendő intézkedésekről írnak:

K. BROWN: Libraries in war. (LJ 744: a könyvtár háborús feladatairól elmélkedik. Legfontosabb, hogy a könyvtár mindent megtegyen az olvasó megfelelő tájékozottságának biztosítása érdekében. Fel kell készülni rá, hogy a könyvtárban elsősorban térképeket, újonnan megjelent könyveket és olyan olvasmányokat fog keresni a közönség, amelyekért pénzt nem áldoz.)

W. A. TURNER (Public libraries in wartime: LAR 502.) felveti a kérdést, mit olvas a közönség háború idején? Megállapítja, hogy e pillanatban a „menekülő” irodalom van előtérben, ami alatt főleg a regény és a műszaki irodalom értendő. Minden könyvtárnak vannak állandó olvasói, ezek viszont — megfigyelései szerint — ugyanazt olvassák háború idején, mint békében. Fel kell azonban készülni arra is, hogy a háború nagyszámmal hoz új olvasókat a könyvtárba. — Ismerteti ezután a széles alapokon megszervezett angol háborús könyvtári szolgálatot. Olvasási könnyítéseket tettek az elköltöztetett gyermekek, a katonák és a kórházak esetében. Az elköltöztetett tanárok segítségére nagymértékben számít a társadalom. A katona számára mindenütt szabad a könyvtárhasználat, de ezen felül a könyvtárak a katonaságnak át is adnak könyvanyagot. A könyvtár munkáját a háborús időknek megfelelően kell átalakítani. E tekintetben a legfontosabb tényezők: jó szerzeményezési politika és megbízható katalógus.

A háború következtében előállott helyzetről számolnak be:

Bibliothèques. Espagne. Généralité de Catalogne. (AB 49: a spanyol polgárháborúval kapcsolatos könyvtári helyzet.)

L. KLAIBER: Spanien. (ZBW 152: a spanyol polgárháborúval kapcsolatos helyzet és a nemzeti újjáépítés eseményei könyvtári téren.)

Egyéb háborús vonatkozások:

Dewey classification and war books. (LAR 570: a könyvtáros a Dewey-féle osztályozó rendszerben számokat fog keresni a jelenlegi háborúról szóló

könyvek számára. Az angol Library Association vezetősége felhívja a könyvtárosokat, hogy ne kísérletezzenek egyénileg, hanem küldjék meg a tervezetüket az egyesületnek egy egységes sémára vonatkozólag. A séma kidolgozásánál a következő szempontokra kell ügyelni: 1. takarékoság a számozásban; 2. tartózkodni az alosztások túlságos kidolgozásától; 3. új szempontokra és fejlődési lehetőségekre tekintettel kell lenni.)

A leipzig-i Deutsche Bücherei új háborús gyűjtemény kialakításába kezdett. Az új gyűjtemény a most folyó háború irásanyagát öleli majd fel, a lengyel megszállástól kezdődőleg. A gyűjtemény anyaga alkalmi lapokra és folyóiratokra, német és ellenséges röpcédulákra, falragaszokra, hirdetőmennyekre és egyéb alkalmi nyomtatványokra terjed ki.

2. Milyen irányban haladnak a könyvtárak?

F. REDENBACHER (Tradition und Erneuerung bibliothekarischer Arbeitsformen: ZBW 583.) a német könyvtárosegyesület kongresszusán elhangzott előadásában tradíció és újítás szerepét vizsgálja a könyvtár életében. A könyvtár a tradíció fogalmával szinte összenőtt: kultúrát ugyanis hagyományozódás nélkül elképzelni sem lehet; és mi más a könyvtár, mint intézmény, melynek révén a kultúra a saját hagyományozódása alapjait biztosítja? A tradíciónak ezen alapvető szerepe mellett a könyvtári munka területén az utóbbi évtizedekben szinte mindenütt gyökeres változások mentek végbe és az itt is, ott is elhangzó szenvedélyes viták (mint. pl. a reál-, címszó-, kötet- és cédulakatalógus körül) arra mutatnak, hogy még további változásokra lehetünk elkészülve. Ennek a jelenségnek az okai nem véletlenek. A könyvtári munkaterületek ugyanis bizonyos szempontból gyakorlati-technikai jellegűek, másrészt pedig, szerző szerint, nagy szellemtörténeti változások hatásának is ki vannak téve. Természetes azonban, hogy tradíció és újítás egyensúlyát a könyvtár munkaterületén biztosítani kell. Abba nem mehetünk bele, hogy minden generációval újárendezést hajtsunk végre, mégha ez gyakorlatilag lehetséges volna is. Jól tudjuk, hogy járszalagon mozgunk, mely elmúlt, távoli generációk idejébe vezet vissza.

A. TAUSCHER (Die Streuung der wissenschaftlichen Bibliotheken: ZBW 546.) német alapokon foglalkozik a tudományos könyvtárügy szervezésének, a könyvtárak hálózatának és együttműködésének problémáival. Lezögezi, hogy a német könyvtárak nagy számából és különféleségéből helytelen dolog lenne arra következtetni, hogy mindez a vak véletlen műve. A könyvtárak száma, rendszere és jelentkezési formája törvényszerű következménye három tényező (életrehívás, szükséglet és szervezés) szerepének. Ha most azt vizsgáljuk, hogy e három tényezőnek milyen szerep jut a jövő kialakítását illetően, a következő megállapításokra juthatunk: Az első tényezőnek a jövő szempontjából már nincs jelentősége (nem úgy, mint pl. a középkorban, amikor kolostori könyvtárak főként könyvkiadói centrumokon keletkeztek). A második tényezőnek, a szükségletnek a tudományos könyvtárak eloszlásának kérdésében természetesen döntő a jelentősége. A harmadik tényező, a szervezés latbavetése által valósítható meg a vezetői elv a tudományos könyvtárak egymásközi viszonyában. Segítségével rendeljük a középnagyságú könyvtárat és a kiskönyvtárat a nagykönyvtár vezetése alá. A nagykönyvtárak ennek folytán átvesznek a kisebb könyvtáraktól olyan feladatokat, amelyeket ezek nem tudnak betölteni (mint pl. a kiskönyvtárak személyzetének nevelése, felvilágosító szolgálatok ellátása, a kiskönyvtárak katalógizálási munkájának egy része). A vezető- és vezetett könyvtár elve gyakorlati megvalósulásának ideális megtestesülése a Gesamtkatalog példája. — Melyek a megoldandó feladatok? Rendezni kell egyetemi könyvtár és intézeti könyvtárak viszonyát oly módon, hogy az utóbbiakat az előbbi vezetése alá rendeljük. Semmiesetre sem könnyű feladat; de hogy lehetséges, mutatja a bonni egyetemi könyvtár példája, mely a helybeli klinikai könyvtárakkal tart fenn szoros együttműködést.

E. HARGREAVES (That the public library is a menace to the state. LAR 71.) azt bizonygatja, hogy a mai nyilvános könyvtár már nem képes megfelelni eredeti hivatásának. Tévedés azt hinni, hogy a könyvtár manapság alkalmas lenne a kultúra előmozdítására. A komoly értékű irodalmat ma már alig olvassák, eltekintve attól, hogy a könyvtáros sem tudja minden esetben megítélni, melyik könyv értékes és melyik nem; végeredményben az olvasó úgy hagyja el a könyvtárat, hogy fogalma sincs az élet valóságairól. A könyvtár képtelen hozzásegíteni az olvasót, hogy az életet a maga teljességében élje. A nyilvános könyvtárak nagy száma nem oldja meg a problémát. Ott van Amerika esete, amelynek talán a legtöbb könyvtára van a világon, népe mégis messze elmarad a legtöbb civilizált állam népe mögött műveltség tekintetében. Mindezek mellett a mai könyvtár veszedelmet is jelent az államra, pl. a pacifista irodalom révén, melynek olvasását megengedi. A könyvtárak saját akaratukból — és nem kényszerítő szükségből — sülyedtek le arról a nívóról, amelyet a múlt század közepén, Viktória királynő idejében képviseltek.

W. P. BLATHER (Mr. Hargreaves and the public library: a defense: LAR 174.) visszautasítja HARGREAVES tételét és érveit. HARGREAVES-nek az a tétele, hogy a könyvtár nem nevel az életre, szerinte egyszerűen megdől a tényeken. Még a társadalom aljának, a betörőnek „szaktudása” is hatalmas fejlődésen ment át, éppen a könyvtárak könyvei révén. Ami azt az érvet illeti, hogy Amerika népe műveletlen, erre megjegyzi, hogy Amerikában alig akad egyén, akinek legalább középiskolai végzettsége ne volna.

S. B. MITCHELL: The public library in the defense of democracy. (LJ 209.)

E. S. LITTLE: The power of books in a democracy. (LJ 441.)

3. A könyvbeszerzés.

[R. D. H. SMITH]: Misleading translations. (LAR 1: különösen a kisebb könyvtáraknak gondjaik vannak a fordítások beszerzésével. A fordítások rendesen többfélék és megesk, hogy közülük egy sem felel meg (pl. HITLER „Mein Kampf”-jának esete, amelynek francia, angol és amerikai fordításai részben hiányosak, részben nem fedik az eredetit). A megfelelő fordítások is többféle jellegűek; vannak pontos (szószertinti) fordítások és vannak, amelyek kevésbé pontosak, de olvasás szempontjából jobban élvezhetők. Mit tegyünk tehát, amidőn ezek között kisebb könyvtár számára válogatunk? Azt ajánlja, hogy a fordítás mellé feltétlenül szerezzük be az eredeti művet is és egyszerűsmin csatoljunk a fordításhoz egy figyelmeztetést, melyben az olvasó figyelmét felhívjuk az eredeti műre.)

L. S. JAST: Libraries and publishers. (LAR 5: mit tartson a kiadó szem előtt a könyvtár teljessége és nívója szempontjából.)

W. A. MUNFORD: Newspapers and periodicals. The minimum equipment for book selection. (LAR 383: a könyvbeszerzés megkívánja a könyvtárostól, hogy új könyvek iránt állandó érdeklődést tanúsítson. A napilapok kritikai rovataiból csak ritkán kaphat megbízható információt; ezek rendesen több bosszúságot jelentenek a könyvtáros számára, mint örömet. — Ezután felsorolja azokat az angol napilapokat és folyóiratokat, amelyeket bizalommal használhat fel az angol könyvtáros.)

B. H. LEHMAN: The amenities of book selecting. (LJ 623: hogyan és mit szerezzünk be a könyvtár számára, főleg az amerikai irodalomra és olvasói izlésére való tekintettel.)

R. HOWARTH: The bibliographical basis of book selection. (LAR 416: a könyvek kiválasztásához a nyilvános könyvtárakban külön bibliográfiai összeállításokra van szükség. A cikk megállapításai főképen az angol könyvtárakat érdeklik.)

R. HALE: The acquisitions librarian in a university library. (LJ 734: a washingtoni egyetemi könyvtár szerzeményosztályának egyik tisztviselője beszámoló a munkahelyén tett tapasztalatairól.)

L. C. POWELL: (Problem of rare books in the college and university libraries: LJ 271.) a ritka könyvek beszerzésének problémájával foglalkozik. Annak a kérdésnek, hogy egy könyv ritka-e, eldöntése természetesen nem mindig könnyű. A kollégiumi könyvtár esetében a legjobb megoldás az, ha egy szem állandóan a szerzeményeken van. Az egyetemi könyvtárnál ez nem oldható meg, mert egy szem képtelen figyelemmel kísérni a könyvtárba kerülő könyvek tömegét. Itt jobbnak látja bizonyos alapelvek írásban való leszögezését. Ennek a sémának egy példányát a könyvtár vezetője őrizze, további két példányt a szerzeményezési és katalógusosztály vezetői kapjanak, ezenfelül a két osztály személyzetét is el kell látni megfelelő számú példánnyal. Azt a kérdést, hogy egy könyv ritka-e vagy nem, a szerzeményezések vezetője döntse el. — A cikk szerzője szerint ritka könyv 1. amelyet 1550 előtt nyomtattak, 2. angol könyv, amelyet 1720 előtt nyomtattak, 3. 1660 előtt nyomtatott irodalmi vagy történeti jelentőségű nem-angolnyelvű könyv, 4. ritka könyv eredeti kézírata, 5. 1800 vagy 1810 előtt nyomtatott amerikai könyv, 6. minden 1850 előtt készült kaliforniai és 1880 előtt készült losangelesi nyomtatvány (a cikk írója kaliforniai könyvtáros), 7. kevés példányszámban kiadott könyv, 8. könyv, amelyet a könyvtár több mint 25—50 dollárért vesz meg, vagy, amelyért árverésen 35 dollárnál többet fizet (!). — Foglalkozik a ritka-könyvvjelleg feltüntetésének kérdésével (milyen jelzést, pecsétet vagy perforációt kapjanak). A ritka könyv legideálisabb őrzőhelyének a külön helyiséget tartja, külön személyzettel.

A. C. ÖTÜREN (Türkei: ZBW 323.) a török kötelezpéldánytörvényt ismerteti, melynek értelmében a török nyomda egy-egy nyomdatermékből öt példányt köteles leadni, mégpedig a következő helyekre: 1. a tervezett nemzeti könyvtár céljaira, 2. az ankarai nyilvános könyvtárnak, 3. az istambuli egyetemi könyvtárnak, 4. az istambuli nyilvános könyvtárnak, 5. az izmiri egyetemi könyvtárnak. — A Törökországban régészeti ásatást végző külföldiek publikációjukból hat példányt kötelesek a török kultuszminisztérium rendelkezésére bocsátani. Ezeket a példányokat szintén könyvtárak között osztják szét.

4. Katalogizálás.

W. BAUHUIS: Einheitssystem und Zentralkatalogisierung. (ZBW 121.)

B. RANG: Zur Frage der Systematik und der Neuordnung der systematischen Kataloge. (Bü 297: a népkönyvtári szisztematikus katalógus és a központi szisztematikus katalógus felállításánál követendő szempontok.)

E. T. JERNIGAN: Authority files and official catalogs. (LJ 23.)

N. R. HARLOW: The facsimile card catalog. (LJ 251: a 35 mm-es fotografikus hasonmás térhódításával új lehetőségek nyílnak meg a cédulakatalógus kifejezőerejének növelésére. A hasonmásnak különösen a történeti atlaszok katalogizálásában van jelentősége. A cédulakatalógus egyik oldalára a címleírás kerül, a másikra pedig a címleírás tárgyát képező könyv fényképe, mely a könyvről tartalmilag is tájékoztat (pl. leolvasható róla, milyen földrajzi vagy történeti érát ölel fel a szóbanforgó térkép), sőt a térkép állapotáról is felvilágosít. Ennek az újításnak bevezetése a könyvtárakban szerinte nagyban megkönnyítené a könyvtáros és közönség munkáját.)

G. O. KELLEY: The library catalog for whom? (LJ 640.)

Fiches de catalogues pour les livres chinois. (FDC 53: a peipingi kínai nemzeti könyvtárban nemzeti bibliográfia céljaira nyomtatott cédulakatalógus készül 1936 januárja óta. A katalógusba egyelőre csak az 1912 januárja óta megjelent könyveket dolgozzák be. A cikk ismerteti a kínai katalógusszabályzat alapelveit és az előállítási költségeket.)

Untersuchungen über den Stand der Transkriptions-Schemata. Vorschlage zur Transkription der cyrillischen Schriften. (FDC 9: E. DAMIANI-nak a nemzetközi dokumentációs kongresszus ülésén Londonban 1938-ban tartott előadását ismerteti. DAMIANI kifejti, hogy a cyrill írásnak latin írásba való áttételét már megoldották gyakorlatilag egyetlen egy államban: Jugoszláviában, ahol a lakosság egy része ezt a nyelvet cyrill betűkkel, más része latin írással írja. Az átírás a nyelvtudományi követelményeknek megfelelően történik. A személynevekkel a könyvtárnak annyiban van baja, hogy a szláv szerzőnevet rendszeresen már a fordító átírja és aszerint teszi ezt, amilyen nyelvre fordít. Mivel a könyvtárnak a címet változatlanul kell átvennie, a szerzőnév írásmódján sem változtathat. Mérlegelni kellene azonban, hogy a könyvtárak a katalogizálásnál a szerzőnévnek a könyvről leírt formája mellé ne tegyék-e oda a szerzőnevet úgy, ahogy az a még megállapítandó átírási szabályok szerint írandó le.)

5. Szakozás, decimálás.

J. L. HOBBS: (The Bliss classification: LAR 60.) az öt évvel ezelőtt kidolgozott Bliss-féle osztályozási rendszerre hívja fel a figyelmet. Ez a rendszer annakidején nem keltett különösebb figyelmet, jöllehet a ma alkalmazott különféle rendszerekkel szemben határozott előnyei is vannak: szerinte például nem szenved az egyébként monumentális DEWEY-féle tizedes osztályozásnak abban a hibájában, hogy a tudományt elválasztja a filozófiától, a szociológiát a történelemtől és a nyelvet az irodalomtól; nem is annyira szintetikus és relatív jellegű, mint RANGANATHAN „Colon classification”-je; a Library of Congress rendszerét viszont kölcsönzési rendszerű nyilvános könyvtárak számára át kellene alakítani. Ezután részletesen ismerteti és magyarázza a BLISS-féle osztályozási rendszert. Megemlíti, hogy gyakorlatilag eddig még csak egyetlen egy helyen alkalmazták — a Brindlington School Libraryban —, itt viszont teljes megelégedésre szolgál.

C. B. FREEMAN: Bliss classification. (LAR 196: elvi és tárgyi észrevételek a BLISS-féle osztályozási rendszerhez és a fent ismertetett cikkhez.)

6. Könyvkölcsönzés.

R. JOERDEN (Die Freihand in der Grossstadt, ihre Werbekraft und Reichweite bei Erwachsenen: Bü 441.) a német szabadválogató kölcsönzési eljárást ismerteti. Ennek tudvalevőleg az a lényege, hogy az olvasót a könyv-állványhoz engedve alkalmat ad arra, hogy a maga számára kikölcsönzendő művet a könyvek között válogatva saját maga válassza ki magának. Az eljárás kezdi beváltani a hozzáfűzött reményeket és SCHRIEWERNEK azt a jóslatát, (*Die Deutsche Volksbücherei. Jena, 1939.*), hogy ez lesz a német népkönyvtári kölcsönzés jövőbeni formája. Azt a kérdést, hogy a szabadválogatás vagy a megkötött kölcsönzés vonz-e nagyobb tömegeket, illetőleg, hogy hogyan viszonylanak ezek a rendszerek egymáshoz a népességre tett hatásuk tekintetében, ma még eldönteni nem lehet, jelenleg nem lévén még németbirodalmi helység, melyben a szabadválogatást teljesen keresztülvitték volna. Hamburgban azonban számszerűleg is megmutatkozott már a szabadválogatás előnyös hatása.

W. SALEWSKI: Die Freihand-Jugendbücherei in der Grossstadt. (Bü 423: a szabadválogató kölcsönzési rendszer könyvtáros, olvasó és könyv közötti kapcsolatot létesít és legjobban egyengeti az útját annak a nemzetiszocialista elgondolásnak, mely a könyvtár és a nép között benső közösséget kíván létrehozni. Az ifjúsági szabadválogatás a felnőttek számára kidolgozandó terv előfokának tekinthető. Az ifjúsági szabadválogató rendszerű könyvtár fekvésének, berendezésének, állományának, katalógusának és a könyvek kötésének kérdéseire is kitér.)

L. JESSEN: Leserwünsche in der Jugendbücherei. (Bü 220: pszichológiai alapon vizsgálja a gyermek és az ifjú olvasói érdeklődésének körét. Felveti az olvasás irányításának kérdését.)

7. Olvasótermi használat.

W. RUMPF (Zur Lesesaalfrage: Bü 370.) a modern olvasóterem kézikönyv-anyagának összeállításával foglalkozik, különös tekintettel a nemzeti-szocializmusra. Szerinte az olvasóterem feladatának értelmezését illetően két, meglehetősen végtelen felfogás valósult meg az utóbbi évek gyakorlatában: az egyik az olvasóterem anyagának teljes megmerevedését eredményezte, a másik viszont az ellenkező végletbe esett és az olvasótermet oktató-kutató teremhez vagy propaganda-intézményhez tette hasonlónvá. Az elsőrt a tudomány világát kell felelőssé tenni, mely önmagába gubózdva lassan elvonatkozott és megakadályozta újabb kutatóterületek felvételét; a másodikért pedig egy bizonyos, csak a jövőre beállított szemléletet, mely a tradíció jelentőségét teljesen félreismerő és azt félre is tevő radikalizmusnak adott teret. Mindkét irányzat túllőtt a célon. A középutat, szerző szerint, annak az elvnek gyakorlati keresztülvitele jelenti, mely szerint a kézikönyvtár anyagának az információ, a kutatás (Studium) és a politikai nézetnevelés (politische Willensbildung) írásanyagát egyformán fel kell ölelnie. R. úgy látja, hogy ebből a szempontból a nemzetiszocialista rendszer még sok tekintetben megoldatlan feladatok előtt áll. — Közlelebről tekintve az olvasóterem kérdését, azt hiszi, hogy ez a kérdés sok tekintetben érintkezik a katalógusával. E tekintetben is tradíció és újítás egyensúlyát kívánja megvalósítva látni. — A kézikönyvtár berendezését illetően nem osztja Kossow felfogását, aki a látogatóból indul ki és azt kívánja, hogy ennek mentalitására erősebb tekintet vettesék. Szerző felveti a kérdést, vajjon ezek a látogatók valóban egyszerű „olvasók”-e csupán? Nem kutatók-e inkább, akik a kézikönyvtárat azért használják, mert komoly tanulmányokat kívánnak folytatni, otthon nem lévén meg ehhez a kellő felszereltségük? Szerinte a tudományos könyveket semmiesetre sem vethetjük ki az állományból, ha nem akarunk egy egész réteget kirekeszteni az olvasásból. De ellentmond Kossownak a könyvek csoportosítása tekintetében is. Kossow a hagyományos tudományfelosztást teljességgel elveti és új csoportokat kreál. R. szerint erre nincs szükség; szűk értelemben vett néhány diszciplínától természetesen el lehet tekinteni, azonban a meggyökeresedett átfogó fogalmak (mint pl. „történet”) megmaradását szükségesnek tartja. — Külön figyelem fordítandó szerinte a regények és elbeszélések összeválogatására; a követendő alapelv itt az legyen, hogy ezek elvileg a kölcsönzés keretébe tartoznak s közülük csak az kaphat helyet az olvasóteremben, amely a politikai nevelés szempontjából is jelentőséggel bír. — Mekkora legyen a kézikönyvtár állománya? R. szerint általánosságban 1200—1500 könyvnél többre nincs szükség, — természetesen nem nagyvárosi nyilvános könyvtárakról van szó. — Könyvtárral szemben fel szokták vetni követelményként, hogy olvasótermének kézikönyvtárról betűrendes értékrendben is tájékoztasson. R. szerint erre nincs szükség, hiszen ami nem jelentős, amúgy sem kerülhet be ebbe az állományba.

M. N. BARTON: The general reference department. Its function in a highly departmentalized public library. (LJ 269.)

K. BROWN: A guide to the reference collections of the New York Public Library. (BNy 53, 365, 459, 573, 947: az olvasóterem állományának ismertetése szakok szerint. Az előző négy évfolyamban közölt cikksorozat folytatása.)

E. A. HENRY: Judging reference service. (LJ 358: amit az olvasótermi használat követel a könyvtártól.)

L. JESSEN: Leserwünsche in der Jugendbücherei. (Bü 220.)

A professional reading room. (LJ 27: a Portland Library bevezette a könyvtári személyzet külön olvasótermét, melyben a hivatással összefüggő

irodalmat (könyveket és folyóiratokat) állították fel. Ilymódon lehetővé vált, hogy az az irodalom, melynek összehordása másutt temérdek gondot okoz és időt rabol, itt állandóan egyhelyütt áll rendelkezésre. A „hivatások olvasótermének“ bevezetését minden könyvtárnak melegen ajánlja.)

8. Felvilágosító szolgálat, dokumentáció.

S. DAHL (Bibliotheken und Dokumentation: FDC 55.) a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson elhangzott előadásában a dokumentáció könyvtári vonatkozásaival foglalkozik. A dokumentációs mozgalmat lényegében úgy tekinti, mint kísérletet arra, hogy az emberi tudás által felhalmozott ismerettömegben rendet teremtsünk. Hogy erre szükség van, vita tárgyát sem képezheti: a leírt ismeretek — különösen a tudományos folyóiratok révén — oly hatalmas tömegekben jelentkeznek, hogy a szakembert egyszerűen az anyagban való elmerüléssel fenyegetik. Egyedül a világ technikai folyóiratainak száma mintegy 15.000-re tehető: elérkeztünk tehát ahhoz a ponthoz, hogy fontolóra vegyük, hogyan teremtsünk rendet a káoszban. A szakemberek egy jelentős része a dokumentációt a könyvtár feladatának tekinti, igaz, hogy viszont a könyvtáraknál meg egy bizonyos húzóerő és észlelhető minden dokumentációs megmozdulással szemben. A dokumentáció fogalmának eddigi körülírásait általában homályosnak tartják és emellett még egyéb kifogásokat is emelnek. Szívesen lemondának arról a — szinte mondhatni — szektárius fanatizmusról is, mely a dokumentáció egyes képviselőit áthatja és amely rendszerint utópisztikus célok kergetésében nyilvánul meg. Vannak — és igen nagy számmal vannak —, akik azt nézik rossz szemmel, hogy a mozgalom annyira együtthalad a decimális osztályozórendszerrel (melyről köztudomásúlag szintén megoszlanak a vélemények). Hogyan lehetne mindezeket a véleményeket összeegyeztetni? Van-e mód összefogásra? És mit tegyünk ennek érdekében? Mindenekelőtt le kell mondani a fellengzős tervekről (e ponton emlékezett a világbibliográfiai tervek sorsára): a dokumentáció keresztülvitele amúgy is költséges dolog, legalább utópiákra ne költünk. Ne törekedjünk arra sem, hogy mindent válogatás nélkül felhalmozzunk. GODET-val figyelmeztet rá, hogy nem arról van szó, hogy az anyagot előre „megrágjuk“ a kutatónak, mert ezzel megfosztanók a tudományos munkát az inspiráció lehetőségétől, ami éppen az anyag sajátkezü összegyűjtéséből adódik. A könyvtár jól tudja, mivel tartozik a tudománynak. Át kell vinni a köztudatba, hogy egy állam dokumentációs központja nemzeti könyvtárból és vezető szakkönyvtáraiból áll.

E. MATHYS ugyancsak a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson elhangzott felszólalásában (FDC 104.) felel DAHL-nak: dokumentalisták fanatizmusáról szerinte nem indokolt beszélni, ezt GODET és BURCKHARDT is bizonyíthatják. A decimális osztályozást véleménye szerint csak azok támadják, akik nem ismerik.

J. ANSTEINSSON (Wissenschaft und Forschung. Dokumentation und Bibliothek: ZBW 37.) a könyvtárat a dokumentáció szempontjából nézi. A főnehézséget abban látja, hogy a dokumentáció feladatköréről nincsen tiszta képünk. Vannak például, akik szerint minden könyvtárnak abban a helyzetben kellene lennie, hogy pl. a Holt Tenger sótartalmaról felvilágosítást adhasson. Az ilyen és ehhez hasonló tudnivalók száma milliókra rúg, ezek azonban csak a vonatkozó irodalmak szisztematikus átdolgozása révén kerülnek napfényre. A dokumentációs állomás feladata az lenne, hogy élesen, világosan körülhatárolt kutatócélok számára gyűjtjön adatokat. Ezzel nem ártja bele magát a tudományos bűvárkodás dolgába. Hogy a könyvtárat milyen mértékben sikerül majd ennek a munkának megnyerni, azt majd a jövő fogja eldönteni. Vannak — különösen a dokumentalisták között —, akik pesszimiztikusan néznek a jövő elé, azt állítják, hogy a könyvtárak még jelenleg is csak az irodalom gyűjtésével és megőrzésével törődnek s ennek folytán nem egyebek, mint elmúlt idők elmúlt gondolatainak temetői.

Főleg ezek gondolnak külön, a könyvtártól független dokumentációs központok felállítására.

C. WALTHER (Aufgaben der Bibliotheken im Rahmen der Dokumentation: FDC 110.) ugyancsak a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson tartott előadásában azzal a kérdéssel foglalkozik, mit tettek eddig és mit tehetnek ezután a nyilvános könyvtárak a dokumentáció munkájának előmozdítása érdekében? Hangsúlyozza a könyvtári együttműködés nagy fontosságát a gyűjtés, mindenképp a folyóiratok gyűjtése tekintetében. Emellett minden könyvtárnak legyen saját külön gyűjtőterülete is. Felsorolja a legfontosabb megoldandó könyvtári és könyvtárközi feladatokat.

M. GODET: Bibliothèques et documentation (FDC 67.) című, a dokumentáció lényegével és könyvtári vonatkozásaival foglalkozó tanulmányát a múlt évi folyóiratszemplében ismertette GRONOVSKY IVÁN. (MKSzle 1939. 330.)

Az 1938. évi oxfordi (XIV. nemzetközi) kongresszusról a következő közlemények tájékoztatnak:

F. PRINZHORN: Tagung des Internationalen Verbandes für Dokumentation 21—25. Sept. 1938 in Oxford und Sitzung des ISA-Komitees 46 Dokumentation 26. Sept. 1938 in London. (ZBW 184.)

H. L.: Documentation. 14e conférence internationale Oxford, 21—26 Septembre 1938. (AB 61.)

XVth conference of the International Federation for Documentation. (FDC 5.)

(A kongresszuson 350 szakember vett részt; a résztvevőknek kb. fele angol nemzetiségű volt. Főként a következő kérdések fogtak szőnyegen: A bibliográfia helyzete az egyes államokban. Technikai segédeszközök (a dokumentumok fotografálása; mikrofilm; e tárgyban húsz előadás hangzott el). Tizedes osztályozási rendszer és dokumentáció.)

Az 1939. évi zürichi (XV. nemzetközi) kongresszusról számolnak be:

XVIème conférence internationale... (FDC 68.)

XVIème conférence de la Fédération Internationale de Documentation. (FDC 84.)

XV. Internationale Konferenz der Internationalen Vereinigung für Dokumentation. (FDC 101.)

(A kongresszus főként a könyvtárosok és a dokumentalisták együttműködésének kérdéseit vitatta meg. Az a vélemény alakult ki, hogy a dokumentalisták és könyvtárosok munkakörét nem lehet élesen elkülöníteni egymástól. Az együttműködés kérdéseinek egy részét kidolgozás végett könyvtárosoknak adják ki; erre vonatkozólag a kongresszus határozatot is hozott.)

W. ASHWORTH: The information officer in the university library. (LAR 583: tévedésnek minősíti azt a felfogást, amely szerint referencemunka és felvilágosítószolgálat egyet jelentenek. A két munkakör hasonló alapokon nyugszik, de korántsem azonos egymással. Felsorolja a követelményeket, amelyeknek az egyetemi könyvtár információs tisztviselőjének meg kell felelnie.)

M. BOOTON (The readers' adviser and personal adjustment: LJ 306.) a felvilágosítószolgálat megszervezésénél és üzemben tartásánál szem előtt tartandó szempontokról ír. Annak jellemzésére, hogy a felvilágosítószolgálatnak milyen igényeket kell kielégítenie, felsorol néhány kérdést, mellyel az amerikai olvasó az amerikai könyvtárba jön. Egy anya ezt kérdi: „Hogyan tudnám serdülő gyermekeimet tovább is irányítani?” Egy üzletember: „Az eladásnál túlsokat beszéltek. Hogyan szokhatnék le erről?” Egy fiatal nő: „Sok könyvet viszek haza, emiatt otthon haragszanak rám. Bolondnak neveznek. Igaz ez?” Ilyen panaszok napirenden vannak: „Nem értem magamat.” „Nem tudom kifejezni magam.” „Képtelen vagyok másokat megérteni. Ezekre megfeleni, mégpedig úgy, hogy a közönség is meg legyen elégedve a felelettel, nem könnyű feladat.

W. PFEIFFER: Aktualität und Aktivität in der Volksbücherei. (Bü 428.)

9. *A könyvtár propagandája.*

S. W. SMITH: Propaganda and the library. (LJ 13: a könyvtárnak tisztában kell lennie a saját helyzetével, saját magát úgy kell felfognia, mint a közösség egy tagját, a szociális struktúra részét. A propaganda fontos, de tudnunk kell, hogy nem minden körülmények között érvényesíthető könnyen. A legfontosabb, hogy megfelelő talaja legyen az emberekben.)

W. HOYER: Die Durchdringung der Grossstadt durch die Bücherei. (Bü 137: Lipcse példáján statisztikákkal kísért megfigyeléseket közöl arról, hogy a könyvtárnak a városban meddig terjed az „élettere“, milyen területen van „beterelő“ hatása.)

H. BANKEN: Werbemassnahmen in einer kleinstädtischen Volksbücherei. (Bü 96.)

C. F. A. MARMOY: The problem of „collected papers“. (LAR 425: régi szokás, hogy a tudományos intézetek tagjaik különböző helyeken és időben megjelent munkálatait időközönként kötetben teszik közzé. Ennek a szokásnak különösen Franciaországban és Hollandiában van nagy divata. Hogyan lehetne ezeket az összegyűjtött írásokat használhatóbbá tenni a könyvtárban? Az amerikai orvoskönyvtári szövetség megvizsgálta a problémát s az általa javasolt megoldásokat ismerteti a cikk.)

A. E. BOSTWICK: Listening in. (LJ 185: a rádióról, mint a könyvtári propaganda eszközéről.)

A. I. BRYAN: The psychology of the reader. (LJ 7: hogy az olvasó habitusáról és érdeklődési köréről pontosabb értesülései legyenek, a könyvtáros nem nélkülözheti a lélektani kutatások eredményeit sem.)

A. I. BRYAN: Can be there a science of bibliotherapy? (LJ 773.)

J. D. SQUIRES: Credulity or skepticism: the problem of propaganda today. (LJ 628.)

A. I. BRYAN: Personality adjustment through reading. (LJ. 573.)

10. *A könyvtárak együttműködése.*

K. J. HARTMANN (Das Problem der Institutionsbibliotheken: ZBW 17.) az egyetemi könyvtárak és egyetemi intézeti könyvtárak együttműködésének kérdésével foglalkozik. Az 1936. évi drezdai könyvtárakongresszuson LEYH már rámutatott az e téren uralkodó vizás állapotokra: beigazolódtott, hogy egyes kérdések — mint például az állományok összkatalógizálása, a beszerzés központosítása — lényegesen másképpen festenek a gyakorlatban, mint szóval elmondva. (A cikkíró göttingai tapasztalatok alapján beszél.) Szerinte lassanként lejár az ideje annak, amikor az egyetemi könyvtár a tudományos irodalom gyűjtése tekintetében vezető helyet foglalt el az intézeti könyvtárakkal szemben. Az egyetemi könyvtárnak ez a vezetőszerpe felmorzsolódik a kívánat és eszköz közötti állandó küzdelemben; az ideális teljességtől mindjobban távolodnia kell, tehát abszolút növekedése folytán egyre hiányosabbá lesz. Egyetemi könyvtár és intézeti könyvtár együttműködése tekintetében két felfogás uralkodik: Az egyik a két könyvtár típus teljes elkülönítését kívánja; ennél a felfogásnál azért nem érdemes időzni, mert ez teljességgel megoldhatatlan pénzkérdést jelent. A másik felfogás az egyetemi könyvtár primátusát vallja. Nagy baj, hogy ezt a kérdést eddig a konkurrenca szempontjából nézték, holott ez a szempont nem szolgáltat alapot a probléma megoldásához. A szemináriumi szakkönyvtárban benne van a teljesség princípiumának magva; nem is tapasztaljuk, hogy a szakintézet igazgatója annyira törné a fejét ezen, mint mi, központi intézetiek. Szükséges, hogy az intézetek problémáját az egyetemi könyvtáraktól függetlenül vizsgáljuk meg. A szakintézetek könyvtárai különböző jellegűek és így más és más elbírálást igényelnek. Végre tisztáznunk kell, van-e szükség az egyetemi könyvtárak mellett független szakkönyvtárakra is s ha igen, milyen feladatok várnak a jövőben az egyetemi könyvtárakra?

E. J. REECE: College and university library news, 1938—1939. (LJ 973: az amerikai egyetemi és kollégiumi könyvtárügy alakulása a hírlap- és folyóiratirodalom tükrében.)

H. KRUSE: Die deutschen Bibliotheken in der volksdeutschen Arbeit. (ZBW 573.)

Der Fachnormenausschuss fuer Bibliotheks-, Buch- und Zeitschriftenwesen im Jahre 1938. Stand seiner nationalen und internationalen Arbeiten. (FDC 51: KRÜSS professzor, a berlini Preussische Staatsbibliothek vezérigazgatójának elnöklete alatt álló szervezet évi jelentése.)

[R. D. H. SMITH]: Library publications. (LAR 55: az angol Association of Assistant Librarians Section elhatározta, hogy ezentúl tervszerűen gyűjti a világ összes könyvtári kiadványait.)

L. F. SHORTESS: Cooperation between public and school libraries. (LJ 45: együttműködést ajánl nyilvános könyvtár és iskolai (intézeti) könyvtár között olyan értelemben, hogy az utóbbi mintegy *branch*-a legyen az előbbinek.)

A. B. BERTHOLD: Union catalogues and documentation. (FDC C1: az amerikai egyesített katalógusokról. Amerikában 46 egyesített katalógus van, ebből 1 nemzeti jellegű, 22 lokális és regionális jellegű, a további 23 tárgyi szempontú. Számuk egyre emelkedik: 1900 és 1930 között 8-at létesítettek, 1931 és 1935 között 14-et, 1936 óta már 36-ot.)

E. DE BONDELI: A New York union catalog. (LJ 386.)

Library hospitality. (LAR 257: más városok könyvtárolvasóit vendégül látó könyvtárakról.)

11. Fényképezés és mikrofilm.

H. H. FUSSLER: Library photography. (Állandó rovat a LJ-ben: újabb fotografikus eljárások, készülékek és anyagok ismertetése.)

Az 1938. évi oxfordi (XIV. nemzetközi) és 1939. évi zürichi (XV. nemzetközi) kongresszusokon több előadásban foglalkoztak fotografikus eljárásokkal (különös tekintettel a dokumentumok fényképezésére) és a mikrofilmmel. Az utóbbival kapcsolatban szóbajöttek technikai és anyagi kérdések, a mechanizáció és üzemesítés kérdése és a mikrofotográfia ügyének állása az egyes államokban. Az elhangzott előadások szövegét közli a FDC 5. és C81. A legjelentősebbek:

Discussions of the 14th conference of the International Federation for Documentation. (FDC 5: W. SCHÜRMEYER bejelenti, hogy a mikrofilmet Németországban két célra kívánják használni: 1. kölcsönzéshez, 2. az állományok kiegészítésére (az utóbbira akkor, ha a könyv nem szerezhető be, vagy csak igen magas áron).)

L. BENDIKSON: Microfilms, as the first step in documentary photography. (FDC 23.)

R. C. BINKLEY: Techniques and policies of documentary reproduction. (FDC 12.)

K. D. METCALF: The preservation and service of textual film. (FDC 36: az U. S. A.-ban tett tapasztalatok alapján: a mikrofilm könyvtári megőrzésének célszerű módjáról.)

J. H. STOKES: Documentary recording by photography. (FDC 35.)

W. SCHÜRMEYER (Die Fortschritte der Filmfotokopie: FDC 27.) előadásában a mikrofotográfia hasznáról, előnyeiről és alkalmazásáról szolt. Ennek az eljárásnak az előnyei a régebbi eredeti nagyságú fotosztatikus eljárással szemben hamar megmutatkoztak és ma már felismerték jelentőségét. Az új eljárásnak elsősorban a történettudomány fogja hasznát venni, amely számára ez azt jelenti, hogy nincs többé használhatatlan gyűjteményanyag. Ezután a németek vállalkozásairól számol be. Kiemelendő a berlini

Reichsstelle für Sippenforschung nagyarányú vállalkozása, amely minden külön épületben elhelyezett német egyházi irományt ennek az eljárásnak vet alá. Mivel az irományok a XIX. század közepéig úgyszólván egyedül képviselik a német családtörténeti adatanyagot, ezt az eljárást alapul tekintik a német nép nagy családfájának kidolgozásához. Ot-hat felvevőgép állandóan működésben van; ahová szükséges, autókba beépített felvevőkészülékeket is küldenek. A filmfotokópiának a kölcsönzési szolgálatban való kipróbálása most folyik; ha beválik, használatukat általánosítják.

W. SCHÜRMEYER (Der Stand der Photomikrographie in Deutschland: FDC c81.) ismerteti a mikrofotográfia jelenlegi állását Németországban és vázolja jövőbeni feladatait. A mikrofilmek sokáig nem lehetett bevezetni, mert nem volt hozzá megfelelő olvasógép. A német ZEISS-IKONNAK sikerült megfelelő gépeket kigyártania s most már megnyílt a nagyobb arányú alkalmazás lehetősége. Egyelőre 25 könyvtárat szándékoznak felszerelni felvevőmasinával, 200-at pedig olvasógéppel. A képek előhívását központilag fogják lebonyolítani. A rendelést felvevő könyvtár pecséttel ellátott kéréslapját ráfotografálják a kisfilmre, úgyhogy szabad szemmel is kivehető legyen. A filmszalagot a felvett képekkel posta útján az előhívó központba küldik. Itt a gyorsan lebonyolított előhívás után a filmszalagot az egyes rendelések szerint szétvágják és azonnal a rendelőkhez expedíálják.

P. POINDRON: Le microfilm en France. (FDC c83.)

E. LEROY: Le développement du microfilm en France (FDC 48.)

B. S. PAGE: The organisation of microphotography in Great Britain. (FDC 47.)

M. L. RANEY: American trends in textual reproduction. (FDC c75.)

Notiziario estero. Francia. Sviluppo dei microfilms di manoscritti. (ABI 609.)

A párizsi Bibliothèque Nationale-t 1937-ben mikrofilm-felvevőkészülékkel szerelték fel. Ezt a készüléket most nagyformátumú felvételek céljaira is használhatóvá teszik. A készülék évi produkciója kisfilmen több mint 20.000 felvétel. A rendelések jórésze Amerikából jön. A kisfilmnek a könyvtárban való alkalmazása kérdésének tanulmányozására Franciaországban 1938 decemberében minisztériumi bizottságot küldtek ki.

12. Könyvkötés, restaurálás.

R. BRUN: Guide de l'amateur de reliures anciennes. (BB 6, 193, 303: régi kötések részletes leírásai.)

C. T. LAMACRAFT: Early bookbindings from a coptic monastery. (L 214: VII—VIII. századi kopt kötésekről, fényképekkel és illusztrációkkal.)

C. NODIER: De la reliure en France au dix-neuvième siècle. (BB 241.)

J. B. CLEMENTS: Armorial bookstamps and their owners. (L 121.)

A. GALLO: L'Istituto di Patologia del Libro. Relazione del Direttore a S. E. il Ministro dell' Educazione Nazionale.) (ABI 318: Az új olasz intézményben folyó palaeográfiai, restaurálási és más hasonló munkálatokat ismerteti; az épület, a múzeum és a laboratórium ismertetésével.)

Bookbinding news. (A LJ állandó kötéstechikai rovata.) Fontosabb cikkei:

W. R. THURMAN: Preserving special material. (LJ 80, 120: zenei dokumentumok, újságok, térképek és fényképek kötésének speciális módjai.)

A. L. GRAHAM: Good binding — a good investment. (LJ 916.)

A színes „Fiberglas“ kötésekről szól a BNy cikke: Books bound in glass. (BNy 739.)

SUPKA ERVIN.

(Folytatjuk.)

LEVÉLSZEKRÉNY.

A pótfüzetek kérdése. Nem újkeletű a folyóiratoknak az a szokása, hogy pótfüzeteket adnak ki. Ennek különböző oka lehet. Így lehet a tartalmi eltérés a folyóiratban közölt cikkektől, például történeti folyóiratban az évi történelmi termés bibliográfiája, vagy valamely hosszabb cikknek a megjelentetése, mely túllépné a folyóirat kereteit, vagy hogy az ifjabb tudós-nemzedék is szóhoz juthasson, mint például a *Századok* esetében stb. De az újabban mindjobban elterjedő pótfüzetek mégis főleg a papiros használatát korlátozó rendelkezések köszönhetik létüket, mely szűkebbre szabta a folyóiratfüzetek terjedelmét s így bizonyos cikkek a pótfüzetekbe szorultak. Az ily módon felszaporodó pótfüzetek azonban sokszor nagy zavarba hozzák mind a könyvtárost, mind a bibliográfust. Mert vannak ugyan folyóiratok, melyek előre jelzik, hogy mikor és hány pótfüzetet fognak kiadni, — (a *Természettudományi Közlöny*nél például mindenki tudja, hogy évenként négy pótfüzet jelenik meg, vagy a *Századok* is előre bejelenti, hogy pótfüzetet akar kibocsátani, bár hiba, hogy például az 1933. évi pótfüzet bejelentése csak a folyóirat borítólapjának hátsó oldalán történt, úgyhogy könnyen elkerülhette a könyvtáros figyelmét) —, de vannak aztán olyan folyóiratok is, melyek előzetes bejelentés nélkül évenként meg nem határozott mennyiségű pótfüzetet adnak ki. Ezekkel szemben a könyvtáros tanácsalanel áll, mert nem tudja ellenőrizni a teljességüket. Így aztán gyakran megesik, hogy a pótfüzet akkor fut be a könyvtárakba, amikor a folyóirat-évfolyamok már bekötte, helyrajzi számaikon vannak elhelyezve. Ekkor aztán nemcsak a katalóguscédulákat vagy bibliográfiai feljegyzéseket kell kijavítani, hanem a köteteket is szét kell szedni és újból kötetni, ami idő- és pénzveszteséggel jár.

Ezért kívánatos lenne, ha a folyóiratok szerkesztői nemcsak, hogy előre jeleznék, ha pótfüzetet akarnak kiadni, hanem ezen értesítésüket olyan felrűnő helyen is közölnék, mint például a belső címlap homlokírása, ahol az senkinek sem kerülhetné el a figyelmét.

MOKCSAY JULIA.

K. L. úrnak. Könyvtár mint kaszinó. Nézzünk bátran szemébe a vádnak, ne térjünk ki előle. Minden könyvtár az, ha tudományos tisztviselői vannak és ha hivatása magaslatán áll. Tudományos kaszinó, amelyben a kártya, sakk és billiárd vonzereje nélkül is össze szoktak gyülekezni emberek, olvasni, kutatni, művelődni vágyó, tudományos kérdések iránt érdeklődő, cikket, értekezést, könyvet, lexikont író, statisztikát, bibliográfiát összeállító tudósok, írók és egyéb polgárok. Ma még messze vagyunk annak az

álomnak a megvalósulásától, hogy a könyvtári katalógusok, mintegy gombnyomásra rögtön megadjanak minden felvilágosítást egy-egy szakkérdésben s a katalógus, különösen ha avult rendszerű szerzői katalógus, szakkatalógus nélkül, önmagában kevés a kutató útbaigazítására, viszont eltűnt az a tisztviselő-típus, amely az útbaigazításért hozzáforduló kutatót azzal intézte el, hogy tessék utána nézni a lexikonban s a lexikon bibliográfiája után a katalógusban. Ma, amikor már külföldi tudományos könyvtárakban nemcsak referenc-szolgálat van, hanem *dokumentációs* szolgálat is, a tisztviselő a legtöbb esetben nemcsak könyvcímeket ad az érdeklődőnek, hanem folyóirat-cikkcímeket is, sőt a tudományos tisztviselő gyakran azt is elmagyarázza, hogy melyik könyvben, vagy cikkben milyen természetű anyagot találhat. És ez a tájékoztatás nem mehet némán. Nagy könyvtárakban szükséges, hogy legyenek olyan tudományosan képzett tisztviselők, akiknek az a hivatásuk, hogy *beszélgessenek* a kutatókkal, igazítsák útba, egészítsék ki a katalógus hiányait tárgyi és könyvtári helyismereteikkel, indítsák el a tudományos kutatás vágányain a járatlant és segítsék előbbre az avatottat is, ha az éppen megakad. A nagy könyvtárak, de a kisebb testületi könyvtárak is csak akkor felelhetnek meg rendeltetésüknek, ha vannak referenc-szolgálatos tisztviselőik is, akiknek a beszédidejét nem lehet előírni. Hogy aztán válságos időkben a tisztviselő esetleg időszerű „politikai“ kérdéseket is megbeszél a könyvtárlátogatóval, az természetes és elkerülhetetlen. Persze nagy könyvtárakban sok az adminisztrációs, katalogizálási, rendezési munka s itt már a hivatali munka kárára is mehet a „beszélgetés“, de ezekre a munkákra sem lehet néma tisztviselőket alkalmazni. Azonban itt a „beszélgetés“ időtartamát a könyvtártisztviselő hivatali kötelességtudása és magasabb erkölcsi érzéke mindenkor ellenőrzi.

TR. Z.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Béla Varjas : *Deutsche Buchausstellung*. — Bericht über die Ausstellung des deutschen Buches, eröffnet in der Pester Redoute den 28. April 1940. Dieselbe wurde anlässlich der 500 jährigen Jahresfeier der Erfindung des Buchdruckes von der Deutschen Akademischen Austauschdienst Zweigstelle in Budapest veranstaltet. Verfasser schildert die künstlerische Entwicklung und heutigen Stand der deutschen Buchkunst und weist auf die Bedeutung und Erfolg der Ausstellung hin.

Polykarp Radó O. S. B.: *Ein handschriftliches Messbuch der Stadt Sopron: Codex-Golso*. Die seit dem frühen Mittelalter blühende Stadt Westungarns, Sopron (Odenburg), besitzt nur ein einziges handschriftliches Messbuch; jetzt im Nationalmuseum zu Budapest (Cod. lat. med. aevi 91.), geschrieben im Jahre 1363 auf Geheiss des Herrn Stephan Golso (vgl. Anm. 4.). Die Hs. zählt heutzutage 176 Blätter, ursprünglich hatte sie 37 Blätter mehr. Die Initialien sind oft nicht ausgeführt. — Das Messbuch wurde für eine Kirche des Weltklerus geschrieben. Im Sanctorale finden sich zwar sehr bemerkenswerte monastische Spuren (vgl. die Heiligenliste S. 229—230), das sind jedoch nur liturgische Archaismen, da die ersten Liturgiebücher Ungarns sämtlich von Benediktinern verfasst wurden und lange als Vorlagen benutzt wurden. — Es steht ausser Zweifel, dass das Messbuch für ungarischen Gebrauch verfasst wurde. Die ungarischen Heiligen (vgl. S. 231) beweisen dies. Es fehlt jedoch der hl. Adalbert, doch das Fest des hl. Georg ist nach ungarischem Brauch am 24. (nicht 23.) April. Das Fest des hl. Königs Ladislaus wurde von zweiter Hand nachgetragen und zwar mit der rätselhaften Bemerkung in kursiver Schrift: „S. Ladislai regis Hungariae in Hollnpruch (Sollnpruch?)“ — Die Untersuchung ergibt, dass die Hs. dem Liturgietyp des ungarischen Mittelalters zugehört. Dies beweist die grosse Zahl der fränkischen Heiligen (vgl. S. 232—233), da die ersten Liturgiebücher, welche Vorlagen und Muster der späteren wurden, nach den neueren Untersuchungen aus dem nördlichen Teile des Frankenreiches nach Ungarn gekommen sind (vgl. Anm. 18.). Der deutsche Einfluss lässt sich auch merken (vgl. S. 233—234), obwohl der ursprüngliche fränkische immer noch vorwiegt. Die Osterzeremonien und die Kommuniongebete (S. 234), sind diejenigen, die man in vielen ungarischen Liturgiebüchern findet.

Lajos Szimonidesz: *Das Schicksal der „Debreciner Bibel“.* Die „*Debreciner Bibel*“ ist die um das Jahr 1675 verfertigte und 1718 erschienene ung. Bibelübersetzung des G. Komáromi Csipkés, ref. Pfarrers zu Debrecen. Sie ist dadurch berühmt worden, dass ihre Drucklegung von der Stadt Debrecen in Holland besorgt, bestellt und bezahlt wurde, aber alle ihre von Holland nach Ungarn eingeführte Exemplare beschlagnahmt worden sind und trotz aller Bemühungen — ja trotz königlicher Anordnungen wegen Renitenz G. A. Erdődy's, des Erlauer Bischofs nie in den Besitz der Bestellerin gelangen konnten. — Die Geschichte der Zensur und der Vernichtung dieser ung. Bibelübersetzung konnte wegen Mangelhaftigkeit der Quellen bis jetzt nicht genügend aufgehellt werden. — Nun wird mitgeteilt, dass die originalen Zensurakten der „*Debreciner Bibel*“ als Bündel No. 42. der Acta uarticularia im Archive der ung. kön. Statthalterei des Ungarischen Landesarchivs vorhanden sind, auf deren Grund nun sowohl alle momente des Verfahrens und der Zensur dieser Übersetzung, wie auch die Bedeutung dieses Ereignisses für die Zensurgeschichte — indem die Renitenz des Erlauer Bischofs Anlass zur Aufrichtung der Pozsonyer Zensurbehörde gegeben hat — richtig darstellbar sind. Zur vorläufigen Orientierung dient eine Spezifikation der Akten des Bündels und die Mitteilung, dass diese wichtige Dokumente vom Verfasser auch schon ganz bearbeitet vorgelegt werden können.

Imre Bán: *Bibliothèque de l'église réformée à Gyöngyös au XVIIe siècle.* L'article fait connaître deux catalogues de livres provenant de 1675 et 1677 et contenant la liste des oeuvres que possédait l'église réformée de Gyöngyös, petite ville hongroise sous domination turque jusqu'à la fin du XVIIe siècle. La petite bibliothèque était riche en livres rares et intéressants. On y trouvait p. ex. la Psychopannychie de Calvin (avec d'autres ouvrages du grand réformateur!), un ouvrage de Chamier, célèbre pasteur huguenot, celui de Whitaker, théologien d'Oxford et de Zabarella, philosophe italien, enfin ceux de Bèze et de Bullinger. La communauté calviniste de Gyöngyös ayant une école secondaire florissante, il y avait dans la bibliothèque une belle collection d'auteurs classiques (Cicéron, Térence, Ovide, Virgile, Plutarque, Macrobius, Valère Maxime), de grammaires, de rhéoriques et de dialectiques. Il est intéressant que, à part la grammaire latine de Melancthon, le fameux manuel du jésuite Alvarez figure également sur la liste des livres de cette église protestante. Le fondateur de cette bibliothèque était Martin de Nagy-Almás, pasteur réformé; ancien élève de l'Université de Franéquère (aux Pays-Bas). Comme cela se voit, il était un connaisseur de bons livres et beau type de ces intellectuels hongrois qui même dans les circonstances historiques les plus désespérés voulaient et pouvaient se rattacher à la vie scientifique de l'Occident.

Piroska Szemző: *Das Privileg der Pester Zeitung.* Auf Grund von Aktenstücken des Wiener Staatsarchivs und des Ungarischen Landesarchivs, schildert Verf. die Grundsätze, nach welchen die Konzession der Pester Zeitung (1845—1852) erteilt wurde. Während der Ära Metternich, entschied,

in der Regel, über die zur Herausgabe eines Blattes unbedingt erforderliche Erlaubnis die Polizeizensurhofstelle, in der Tat aber, die kaiserliche Hofkanzlei, die mit der Überwachung der Druckschriften innerhalb der österreichischen Monarchie beauftragte Instanz. Der Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle, Sedlnitzky, richtete ein System der Bespitzelung und Denuntiation auf, das kraft strengster Überwachung den Zeitungsverlag stark unterband. Demgemäss wurde auch auf das wiederholt-eingereichte Gesuch „einer neuen politischen Zeitung samt Intelligenzblatt“ Ludwig Landerers und seiner Mitgefährten, Gustav Heckenast und Georg Járy, seit Jahren (1838) eine ablehnende Antwort zuteil. Die Wiener Regierung, der die Erhaltung der ständischen Verfassung die einzig nachahmungswerte politische Richtung war, bangte sich noch um 1843 die Lesewelt, innerhalb der Gesamtmonarchie, durch ein neues politisches Organ der Pester Grossverleger und Buchdrucker, Landerer und Heckenast, und des Pester Stadtrichters, Georg Járy, mit den Erfahrungen politischer, wirtschaftlicher und sozialer Art der französischen Revolution bekannt zu machen. Um die ersehnte Konzession zu gewinnen, wussten sich die Petenten nur durch das Unterstützen der Regierungspolitik zu helfen.

Landerer versagte hinterlistig — ohne die mindeste Kompromission der Regierung, ohne ihr positives Einschreiten — dem Führer der radikalen Partei, Kossuth, die Redakteurstelle an seiner „auf die Regierung gefährlichen Zeitung“ Pesti Hírlap; dann tat auch Heckenast einen entscheidenden Schritt: um dem Regierungsprinzip — die Vermehrung politischer Organe ist immer gefährlich! — entgegenzukommen, liess er sein schöngeistiges, unterhaltendes Blatt, die Pester Zeitung eingehen (d. 29. März 1845). So hoffte er durch diese Ablösung das Privileg des neuen politischen Organs zu ermöglichen. Nun erhielten die Gesuchsteller im Jahre 1844 von Wien, statt der längst-erwarteten Konzession, bloss eine Zusage ihrer Bitte. Zur gradweisen Durchführung kam erst mit dem Eintritt der von Kossuth geführten Radikalen.

Bekanntlich, alles, was die Wiener Regierung seit den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts unternommen hatte, deutete auf die feste Erhaltung der ständischen Verfassung. Diese zu unterstützen, versuchte sie den „eingerissenen politischen Irrlehren jeder Art“ durch entsprechende Belehrung einen festen Damm zu setzen und die Städte, das Bürgertum, den vierten Stand, zur Ausübung der ihnen zu erteilenden neuen administrativen und legislativen Rechte durch eine „unverfälschte Richtung heranzubilden“. Dieses guterwogene, politische Ziel konnte der Aufmerksamkeit der radikalen Partei nicht entgehen, sie sahen sich bald mit dem Bürgertum von einem künftigen Verbündeten beraubt und das konservative Lager durch ihn verstärkt. Nun greifen auch sie tätig und rasch ein um keinen Nachteil zu erleiden. Auch sie suchen Waffen — irgend ein Organ — zu einer wirksamen Opposition. Die Regierung hat im Laufe der vierziger Jahre dem Journalismus eine freiere, ausgedehntere Bahn eröffnet (vgl. Kossuth's Tätigkeit bei d. Pesti Hírlap) und beachtete, mit einer scheinbar-passiven Schweigsamkeit, was im Lager der Radikalen vorging, oder in der oppositionellen Presse veröffentlicht wurde; hinter den Kulissen aber bemächtigte sie sich, um die Oppositionszeitungen zu vermindern, so vieler der bestehenden Blätter als

möglich. So gelang es ihr, dass die radikale Partei kein eigenes Organ mehr hatte: der Pesti Hírlap wurde durch das Entheben Kossuth's in die Hände der Wiener Regierung geraten, die übrigen Zeitungen vertreten zwar kein gefährliches Programm, betonten aber auch nicht genug positiv die politischen Interessen der Regierung. Die sich immer mehr verstärkenden politischen Kämpfe zwischen Konservatismus und Radikalismus durchdrangen auch Wien von der Notwendigkeit eines, durch ohne sichtbaren Regierungseinfluss ins Leben gerufenen Sprachrohrs. Um einem, Seite der Radikalen drohenden Übel vorzubeugen, und auch Landerer für seine, der Regierung geleistete Dienste zu entschädigen (das langsame Eingehen des einst regen Absatz gefundenen Pesti Hírlap kostete seinem Verleger jährlich 8000 C. M. Verlust), erhielten nach sieben bemühungsvollen Jahren, den 13. Fäber 1845 Heckenast, Jány und Landerer das Privileg der Pester Zeitung. Die Oberaufsicht des neuen politischen Organs wurde unter der Bedingung, dass die Pester Zeitung ihr lebenslang allen Anforderungen der Wiener Regierung entsprechen wird, einem der Bittsteller, dem stark regierungsgesinnten, deutschherkunftigen Georg Jány anvertraut.

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronovszky Iván* felel.

34.606. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM

	Lap
Varjas Béla: Német könyvkiállítás	217
Radó Polikárp O. S. B.: Sopron város kéziratosa misekönyve	226
Szimonidesz Lajos: A „debreceni biblia“ sorsa	236
Bán Imre: A gyöngyösi ref. egyház könyvtára	242
Szemző Piroska: A Pester Zeitung engedélyokirata	251
Kisebb közlemények: VARJAS BÉLA: Bornemisza Anna halálára kiadott kárta. — TOLNAI GÁBOR: Mikes Kelemen könyvtára? — ZOVÁNYI JENŐ: Megírhatta-e Bornemisza Péter egymaga összes műveit? — ZOVÁNYI JENŐ: Pauli Simon postilláinak fordítója. — DEZSÉNYI BÉLA: Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. — DEZSÉNYI BÉLA: Két régi újság pöre egy utánnomás körül. — Ifj. VAYER LAJOS: A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye. — JOÓ TIBOR: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. — LAVOTTA REZSŐ: Mosonyi Mihály kéziratái. — JÓNÁS ALFRÉD: Színészettörténeti adatok az Országos Széchényi Könyvtárban	267
Ismertetések: DR. SZÓLLÁS ELLA, DR. DROSZT OLGA, DR. MOKCSAY JULIA: Magyar Könyvészet, 1936. (Ism.: TRÓCSÁNYI GYÖRGY.) — J. J. TIKKANEN: Studien über die Farbengebung in der mittelalterlichen Buchmalerei. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — FRIELING, HEINRICH: Die Sprache der Farben. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — KOFFÁN KÁROLY: De profundis. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) — HEIDE, WALTHER: Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — LEHMANN, ERNST HERBERT: Gestaltung der Zeitschrift. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA)	298
Folyóiratszemle 1939.: SUPKA ERVIN	315
Levélszekerény; MOKCSAY JULIA: A pótfüzetek kérdése. — TR. Z.: K. L. úrnak	327
Résumé — Inhaltsangabe	329

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Szentkúty Pál:

Régi hazai nyomdák mintakönyvei

(Schriftproben ungarischer Druckereien des XVIII—XIX.
Jahrhunderts)

**Adalékok a magyar betű és nyomdai
„cifra” történetéhez**

A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1940.
2° 114 lap, 27 melléklettel

Ára 20 pengő

* * * *

Bartoniek Emma:

CODICES LATINI MEDII Aevi

**Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis
Hungarici XII.**

Budapest, 1940.

4° XVII., 527 lap

Ára 50 pengő

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓI
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * IV. füzet*

BUDAPEST

KIAD A A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

II. kötet. Bálint Sándor — Berényi János.

Budapest, 1940. 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő.

Varjas Béla:

**Balassa Bálint Istenes énekeinek
első kiadása**

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XI.)

Budapest, 1940. 8° 26 lap, 3 melléklet. Ára 2 pengő.

Szentkúty Pál:

**Régi hazai nyomdák
mintakönyvei**

A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1940. 2° 114 lap,
27 melléklet.

Ára 20 pengő.

Bartoniek Emma:

Codices Latini medii aevi

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)

Budapest, 1940. 4° XVII., 527 lap.

Ára 50 pengő.

Lavotta Rezső:

Kéziratos zeneművek

(A Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának Címjegyzéke VI.)

Budapest, 1940. 8° VII., 237 lap.

Ára 10 pengő.

A POZSONYI KÓDEX EREDETI KÉZIRATA.

A könyveknek is megvan a maguk története, szokták mondogatni, de ezt sokszor csak azoknak a szellemi, lélektani erők és tényezők változására értik, amelyek a mű megszületésében szerepet játszottak. A kéziratoknak inkább provenienciája, eredete van. Az eredet pedig mindig homályos, kétes valami. A magyar nyelvemlékek valamennyien hosszú, bolyongós és göröngyös pályát tettek meg. Nem élvezhették egy-egy monostori scriptorium melengető bibliotékájának nyugalmát, még a tinta meg sem száradt a lapon, máris felkapták, és új műhelyben, szokatlan cellában, a szó szoros értelmében faragatlan pennájú másoló írja tovább. De végre is megállapodtak a mostoha sorsú vándorok, és a mult században fölébredt történeti érdeklődés mohó lelkesedéssel gyűjti őket egybe, majd a Nyelvemléktárnak nevezett sorozatban az eredeti szöveg gondos összehasonlításával tizenöt kötetben kiadják a régi magyar nyelvemlékeket.

Egyetlenegy kódex állt ellen a kíváncsi kritikus szemnek, csak egyetlen egy kéziratot volt kénytelen a *Nyelvemléktár* másolatból kiadni — a Pozsonyi kódexet.¹ Alig hogy lemásolták, máris kisiklott a kézből. Alig hogy megtalálják, máris eltűnik. S mikor a legutóbbi időben biztos lelőhelyét megtudták, akkor is makacszkodott a homályból előjönni.

Egy kéziratnak ugyanazokat a kérdéseket szokás feltenni, amelyeket a vizsgálóbíró intéz az előtte szorongó vádlotthoz a személyazonosság megállapítása végett. Ki vagy te, hány éves vagy, honnan jössz és miért kerültél ide? Szólni fogunk tehát

1. A kódex provenienciájáról, sorsáról,
2. tartalmáról, az eddig nem közölt latin szövegéről,
3. forrásáról,

¹ VOLF GYÖRGY: Régi Magyar Codexek. Budapest, 1885. XIII. 103—130. l.

4. paleográfiai sajátosságairól, másolóiról,

5. a kézirat jelentőségéről a magyar lelkiségtörténet szempontjából.

Ki vagy te, hány éves vagy? Lássuk a kódex leírását. A 15'6×11'5 cm nagyságú (renaissance mintájú), bőrrel bevont fatáblába kötött nyolcadrét kódexet két bőrszíjon függő német díszítésű rézkapocs tartja össze. Az elején nyomtatott premontrei breviárium részletet találunk. A fametszet az Apokalipszis Bárányát tartó Üdvözítőt ábrázolja. Előtte térdel egy premontrei apát, akinek címere fehéren maradt. (Nem festették ki.) Mögötte áll Szent Norbert, biztató, támogató mozdulattal Krisztus felé szeretné az apátot vezetni. A gótikus arkatúra alatt Szent Norbertnek kanonoki ruhát hozó angyal szárnyai bontakoznak ki. A breviárium húsvéti táblájában az 1514. évszámot találjuk.² A bevezető latin szöveg JACQUES DE BACHIMONT 1513-ban megválasztott premontrei generális-apáthoz intézett humanistaízü ajánlással kezdődik. JACQUES DE BACHIMONT megválasztása után minden erejét a rendi reform keresztülvitelének szentelte. Elsősorban a liturgikus kultuszt akarta fényessé, ragyogóvá tenni, ezért 1517-ben szigorú aszketikus árnyalatú disciplinát vezetett be az egyetemes rendbe,³ amelynek nálunk visszhangja és szócsöve FEGYVERNEKI FERENC sági prépost volt. JACQUES DE BACHIMONT a nagy reformátor neve a *Pozsonyi-kódex* elején az ugyancsak premontrei *Lányi-kódexet* is létrehozó friss újíto szellemre mutat.⁴ Véle a *Pozsonyi-kódex* is beilleszkedik a szerzetesi életet felfrissíteni igyekvő azon reformmozgalomba, amelynek jelentőségét a magyar nyelvű irodalom fellendülésében HORVÁTH JÁNOS vette észre.⁵ A kódex elé kötött premontrei latin breviáriumnak a *Pozsonyi-kódexszel* való kapcsolata

² HANS BOHATTA: Bibliographie der Breviere 1501—1850. Leipzig, 1937. munkájában 84. lapon 1504; 1505; 1507; 1510-es kiadást említ meg, utána az 1525-ös következik. — Az 1514 nem jelenti okvetlen a nyomtatási évet, mert BOHATTA által 981. szám alatt idézett párizsi példány Tabula Pascha-jában is megvan az 1514-es évszám.

³ FR. PETIT: L'ordre de Prémontré. Paris, 1927. 90—91. l.

⁴ GABRIEL ASZTRIK: Breviárium-típusú kódexek. Budapest, 1934. 30—37. l.

⁵ HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 115—20, 123. l.

mutatja, hogy a „Franciában tartatik“⁶ jelige él és éppen ennek a reformmozgalomnak kapcsán a premontrei apácák, vagy ahogy akkor nevezték őket, főköltős atyafiak szívéből a magyar nyelvű ájtatosság is felszakadt. A latin ajánló sorok után pszalterium következik, amelynek zsoltárbeosztása a breviárium-típusú kódexeinkhez (Döbrentei és Apor) szolgál megfelelőül. Halotti szolgálat, kommandáció, kommunis rész, egyházi szentelés, dedicatio ecclesiae, votiv misék, a kommunikálás utáni hálaadással fejeződik be a latin szöveg. Majd ugyanabba a táblába bekötte, tehát vele kb. egyidőben beírt magyar szöveget olvashatunk.

Ez a nyomtatott breviárium volt az oka annak, hogy a *Pozsonyi-kódex* oly sokáig lappangott, és hogy a *Nyelvemléktár* a szöveg kiadásánál nem tudta figyelembe venni az eredeti kéziratot. A *Pozsonyi-kódexet* közel száz éve, 1836-ban fedezték fel a pozsonyi franciskánus konventben. GYURIKOVITS GYÖRGY, a Tudományos Akadémia levelező tagja másoltatta le. A másolat nem kielégítő, az oldalak váltakozását nem jelzi, a latin szövegeket elhagyja, átírása nem pontos. Az ő hang jelzésére a kódexnek kétféle jele van. Az *ew* és az alul függőlegesen áthúzott o betű. Pl. *ewrewkewl* = örököl és *zerzesebpl*. A *Nyelvemléktár* pl. így írja: *epesegherol*. Nem vették észre, hogy alul át van húzva az o.

Amikor a kódexet 50 év múlva VOLF GYÖRGY ki akarja adni, sehol sem találják. Jobb híján kénytelenek voltak tehát a pontatlan másolatot alapul venni. A nyelvemlékre újra 1914-ben akadtak rá a pozsonyi klastromi könyvtárban. Erről az örvendetes hírről GÁBRIEL GOTTFRIED számolt be a *Magyar Nyelv* következő évi számában.⁷ 1934-ben Szent Norbert halálának 800 éves évfordulóján a premontrei kódexekről kellett volna írnom. Mint kétes premontrei eredetűnek, a *Pozsonyi-kódexnek* a felkutatása is szükségessé vált. Azonban minden igyekezet hiábavalónak bizonyult. A kódex nem volt sehol. Vége azt a felvilágosítást kaptam, hogy néhány pozsonyi származású kézirat véletlenül éppen a szombathelyi ferencendi könyvtárban van.

⁶ Lányi-kódex 314. l. Kezdetyk Benedicchio mense az az aztal az ny zeretwnknek ygaz modya zerent az mynt franciaba tartayak.

⁷ GÁBRIEL GOTTFRIED: A Pozsonyi-kódex felfedezett eredeti kézírata. Magyar Nyelv 1915.

A gazdag középkori anyagban azonban, a legnagyobb csalódásra, a *Pozsonyi-kódex*nek hiült helye volt. Ellenben itt volt egy antifonálé, amelyet DANKÓ himnuszgyűjteménye jegyzetében jelleg és eredet meghatározása nélkül, mint pozsonyit említett. Ebben a kéziratban számos *magyar* bejegyzés is található — így tehát valójában szórványemlék —, amely 1516 előtt készült a szegedi premontrei apácák számára.⁸ Ez a *zsolozsmás könyv* hűségese bujdosótársa volt a mi *Pozsonyi- és Lányi-kódex*ünknek. A legkiemelkedőbb premontrei liturgikus tűzhely ugyanis Szeged volt. 1516-ban, épp amikor e szórványnyelvemlék antifonálét másolják, leég a szegedi kolostor. Az író, SOROR MÁRTA le is jegyzi azonnal:

*Ezerötszáztizenhat esztendőben írták e ternuszt, akarth megéje Szent Léleknek monostora és Szent Miklusi és felsővárosnak, Szegednek nagyobb része első idnepének, Szent Ágostonnaék estein.*⁹ Az *énekeskönyv* vagy ekkor, vagy a török betérés következtében Somlyóvásárhelyre kerül. Itt találkozik az 1519-ben másolt egyházi előírásokat tartalmazó *Lányi-kódex* ordináriummal.

A *Pozsonyi-kódexet* egy évvel később, 1520-ban kezdik írni. Hol? Szegeden, Somlyóvásárhelyt v. Móríchidán ugyanis az apácák között is volt ügyes másoló, pl. MÁRTA nővér. A *Pozsonyi-kódex* elejét pedig két férfi másolja. A *Lányi-kódexet* is KÁLMÁNCSEHI LÁSZLÓ írja. Valószínű tehát, hogy a jelen kódex születési helyét az ekkor virágzó másik két apácamonostorban, Somlyóvásárhelyt vagy Móríchidán kell keresni. Kódexünk jóban-rosszban társa, az említett szegedi antifonálé — 1543 körül Móríchidára kerül. Vele mehetett a *Pozsonyi-kódex* is. Az apácák a török elől a bécsi Porta Coeli-kolostorba menekültek, magukkal víve a minden kincsüket képező kéziratok könyveiket. Erről az antifonáléba bejegyzett német írás is tanuskodik. Bécs után Pozsony lett Boldogasszony szerzetének utolsó aziluma. Itt haltak el az öreg sororok, emlékül hagyva maguk után a szívcsendességében fogantatott írásokat. Itt pihent meg ez a szegedi

⁸ Szombathely. Ferencrendiek. Codex. Lat. 6264.

⁹ U. o. Cod. Lat. 6264 fol. 43. HORVÁTH A. tanulmánya *Analecta Praemonstratensia* 1931. p. 337. TIMÁR KÁLMÁN: A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei. Szegedi Füzetek 1934. 199. l.

liturgikus szellemben elindult kódex, Somlyóvásárhely, Móric-hida és Bécs állomásokat maga után hagyva, hogy a pozsonyi klarisszák házában lappangjon sokáig.

A koráról kellett volna először szólni, de ez a vándorlás éveiből úgyis könnyen szembeszökik. A 41 levelet számláló kódexről azonban nem mondhatjuk el, hogy egy évnek terméke, mint ahogy a kéziratban két helyütt is előfordul ugyanaz az évszám következtetni engedné. Az első határozott adat az első kéz bejegyzése Szent Brigitta imádságainak a végén. „Ezt végig írta az the szegény atyádfia Mihál deák, kiből (könyvből) te szolgálhassad az örök Istent és mi érettünk imágy is“. (Számmal) 1520. A második kéz, ugyancsak férfimunka, számjegyek helyett betűvel írja ki: Anno domini millesimo vigesimo et quingentesimo.

Ezután a *Regina Coeli* és *Assunt Anne sollemnia* kezdetű himnuszt olvashatjuk igen kezdetleges női írásban, valószínűleg két kéz munkája. Az ötödik kéz megint magyar szöveget ír: Urunknak szent testének, hozzánk való vételéről, igen szép imádság. Az írás kurzív, gyorsfutású, ligatúrái könnyedek. 1520-nál mindenesetre későbbi, fiatal másoló munkája. A 6. kéz állott írás, szinte olyan, mintha maga fordítana, sokat javít, öreg író munkája 1530 körül. Ezután még két másoló tollából látunk latin szöveget. Valóságos kis paleográfiai album ez a kódex! VOLF GYÖRGY úgy sejtette, hogy hárman írták a *Pozsonyi-kódexet*. Ezt a nézetet GÁBRIEL GOTTFRIED is osztotta. Az eredeti kézirat alapján pedig kitűnik, hogy *csak* maga a magyar szöveg négy kéz írása. A latin nyelvűn is négyen osztottak.

Szent Brigitta 15 imádságát MIHÁLY deák másolta valami E. kezdőbetűs nevű apáca — mint ő mondja — szegény atyafia részére. A keltet épúgy elárulja, mint a másik másoló, aki szintén férfi volt. Mintha mindketten érdekesebbekké akarnák magukat tenni, bőbeszédű bejegyzéseikből ki-ki törölnek egyes sorokat. A második kéz írója, úgylátszik, a már beírt nevét igyekezett eltüntetni, mert ha jól következtetek, az átvilágításnál *per me* . . . szavak tűnnek elő, amelyek *de Z.* . . . végződtek.¹⁰ Ultraviolet sugarakkal való előhívás eredménnyel fog kecsegtetni, ezért biztosat csak e fényképek birtokában mondhatunk. Pedig igazán

¹⁰ 24. l.

nem volt miért szégyenkezni a nagy búcsús imádságokat beíró másolónak. Övé a legszebb, leggondosabb írás. A margóra észrevétlen lendülettel csicsergő madarakat, szirmukat bontogató virágokat, bohókás állatokat rajzol. Gondosan másolja a Szűz Mária epeségéről szóló ájtatosságot, és a megnyugvó Amen után magyaros őszinteséggel így sóhajt fel: *Jaj! hogy fáradok — bor itlan!* Ebből az Explicitből következik, hogy a második kéz is deák munka, talán az e korban oly gyakori vágus deák írása lehet. Bezárhatták szegény fejét egy szobába, mert a fizetett másolónak nem volt ínyére a gyors munka. Kitekinthetett a rácsos ablakon, s a klauzurán túl felvirított előtte a mező, — keservét sorai közé fűzte: *Jaj! hogy fáradok bor itlan.* Adassék dicséret a főköltő atyafiak túlbuzgóságának, nincs is hiba a boritlan másoló munkában. — Ezzel a *Pozsonyi-kódex* is beállt a nekünk ma furcsának feltűnő szent könyvek társaságába, ahol a másoló rendszerint laikus, örömeiben vagy bánatában a bort dicsőíti. Bruges-i kéziratokból idézek hasonlókat:

*Datur in convivio vinus vina vinum
Masculinum deficit atque femininum
Sed in neutro genere vinum fit divinum.*¹¹

Egy másik így fejezi be munkáját: *Explicit hic totum, infunde da mihi potum.* Végül *Quando ego bibo vinum, loquitur mea lingua latina.* A középkori másoló tréfás megjegyzése semmit sem vont le az olvasók lelki emelkedettségéből, amikor ezt az imádságos könyvet (mert ez az!) Istenhez fohászokodva kinyitották. A *Pozsonyi-kódex* a hivatalos egyházi zsolozsmakönyv mellett az egyéni devoció, magánájtatosság célját szolgáló könyvecske. A kórusban, a zsolozsmakor a hívő lélek elveszett a nagy közösség szárnyaló lendületében. Testtartása, ajkának mozgása, minden elő volt írva. A misztikus érzéstől sugallt egyéni vágyakozásnak szüksége volt a magánájtatosságra, ahol szabadon, kötöttség nélkül lánghatott föl az Istenhez induló lélek. Jelen kódexünk jó példa arra, hogy a hivatalos zsolozsmakönyv társaságában, ellenállhatatlan erővel tör ki a szív mélyéből a sok tarka imádság, amelynek szövege szívesen rejtőzött el az Egyház ellenőrző szeme elől.

¹¹ LANGFORS: A propos des explicit des mss. de la Bibl. de Bruges. Neuphil. Mitteil. 1936. 7. 1.

Kódexünk Szent Brigittának Krisztus szenvedéséről szóló imádságát tárja elénk — a *Czech-, Thewrewk- és Gyöngyösi-kódexekkel* rokon fordításában.¹² Mind a négy fogalmazásban Krisztus édességes orcájának szépségét *kemen sidóknak katroncájával* fedezik be.¹³ A XIV. század nagy misztikus asszonyának, Sz. Brigittának az írása nálunk 1520 körül még átható erejében, tápláló izzóságában szívódik fel. A XIV. század krisztocentrikus világnézete, *patet arcanum cordis per foramina corporis* — a sebek mutatnak Krisztus igazi szívére — mondás a XVI. sz. elején a magyar kolostorokban még újdonság erejével hat. A fordítások ihletett, néha az extázist megközelítő hangja meggyőzően bizonyítja ez érzés érintetlen tisztaságát. Krisztushoz fordulva imígyen fohászoknak. „Te gyenyerüses és ifjú virágos testedben ártatlan halálra kegyetlenséggel ítéltté... keresztfának általságára és hosszúságára huzattál, miként oroslánok bekörnyékeznek, ragadnak, rángatnak... Az időben Uram Jézus te dicsőségű gyenge tested meghervada és te derekadnak szép vére minden érben elapada.”¹⁴

Krisztus szenvedésének, Mária epeségének ellensúlyozására itt találjuk a Szűz Mária öt örömről szóló latin imádságot: *De quinque gaudiis B. M. V.* A kódex premontrei jellege csak nyer ezzel a fohással, hisz boldog HERMANN JÓZSEF, az akkori premontrei spiritualizmus e kiváló képviselőjének Szűz Mária öt örömről szóló egy másik imája szintén a kolostorok legkedveltebb ájtatossága volt.¹⁵ Azt tartotta a jámbor hagyomány, hogy Szűz Mária öt öröme (concepcio, nativitas, resurrectio, ascensio, assumpcio) törli el mindazokat a bűnöket, amelyeket az ember öt érzékével követ el. Nem nehéz kitalálni, hogy ezzel a beköszöntő rózsafűzér ájtatosság küszöbén állunk. Továbbmenve, Szent Ágoston szerzette jeles imádság csatlakozik az epeségek és az öt öröm szövegéhez. A szoros *jászlóban* fekvő fiának a Szent Szűz minden édességgel hízelkedett, mert Istennek illető szent lelke őt *dél szél* képpen *általja*.

¹² BÁRDOS JÓZSEF: Szent Brigitta tizenöt imádsága kódexeinkben. Budapest, 1903. — GONDAN FELICIÁN: A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. Pécs, 1916. 127—28. lap.

¹³ Irodalomtörténeti Közlemények. Codexeink forrásai. 1896. 199. l.

¹⁴ Pozsonyi-kódex 3. l.; 10 verso. NyET. XIII. 105. 11. l.

¹⁵ F. VERNET: La spiritualité médiévale. 90. l.

A magyar vallásos érzés elkövetkezendő megírásánál nem lehet figyelmen kívül hagynunk kódexeink magyar, de latin nyelvű imáit sem. Maga BRÉMOND abbé a híres *Histoire du sentiment religieux* munkájában nem mert a középkori vallásosság kérdéséhez hozzányúltni, mert az anyaggyűjtés munkáját nem találta elegendőnek. A Pozsonyi-kódex eddig nem közölt latin nyelvű himnuszai és imádságai mutatják, milyen harmónia, milyen devocionális egység hatja át a kódexet. A Szent Margit-legenda a premontrieket prépostok rendje, más szóval Boldogasszony szerzetének nevezi. Nem csoda tehát, ha a magyar imák, a Krisztus emberségének szólókat kivéve, mind e nemesillatú konfektnak malasztjával teljes Bódogasszonyhoz szólunk. *Idvözlégycsücsös napnál fényes csillag* kezdetű fellengzős imádságot ugyanaz a dogmatikai hangulat iratta be a kódexbe, mint a mellette levő *Dies leta celebretur in qua pie recensetur Marie concepcio* kezdetű latin sequentiát.¹⁶ Vagyis — a Szeplőtelen fogantatás kialakulóban levő tana.

A magyar nyelvű imák között a lap alján szövegtöltőnek húzódik meg az

*Angyaloknak nagyságos asszonya
Ur Jézusnak bódogságos szent anyja
Mennyországnak szépséges ajtaja
Paradicsomnak nagy széles kapuja*

kezdetű ének.

Kedves bizonyítéka a klastromi és világi élet egymásbafonódásának és annak, hogy a *via unitiva* útján szorgoskodó apácák a magánájtatosság talajából fakadó népi énekeket szívesen iktatták breviáriumuk üresen maradt lapjai alá.

A kommunikálásra és gyónásra előkészítő ima fejezi be a kódex magyar nyelvű anyagát. Méltó kihangzása annak a lelkesült hangnak, amely a legbensőbb elragadtatás pillanatában az ajakra tódul. Tudja a fohászokodó apáca, hogy jól lehet bűnös, jól lehet méltatlan, jól lehet fertőzetes, mégis így kiált fel: Te vagy én Teremtőm, én ábrázatom, én szabadságom, én birodalmam, te vagy én Atyám, Te vagy én Uram, Te vagy én Istenem

¹⁶ Pozsonyi-kódex. 38vo—39vo.

Reszttyk Iesusrol walo tyhen erth
ieses ymadfagyh. Elsew ymadfagyh

o Iesus. Tegedith Ierettewnek
edessetthe Iesus. wygassaagh
hogy ky mynden ez wlagi eremmitth
et kerwafagyoth felewl mwl: bmssek
nek ydwesteget et Ieretic Merts the
nefed gyenerwseged ember fia wad
woltod ez vilagnak wege fele emberi
Hlatshnak ydwestegetert emberre lewl.
Emlekeszel myg wram iesus te Jenth
predicaciadorol eeb faradszagot cyele
gederwl fyeeth the Jenth tshodbn
erettewnek wallal, yclimnen the dy.
ehew fenodnak ydeen: ky wala ykni
elmwden erette mygh Ierewen
Emlekeszel wram iesus the Nagi
keserwseget zumucusagadorol fyeeth
the Jenth badmal wallal myeortth

Caro Jit. Ees een v benne Mispen .

Bohatath engemeth az een elq agyam
Ennes elik agyameth, Ees az kigen
engemeth, vo eet en erettem, Ees az
kemjere kij mnybol ala zallos, Nem
azon kppen mij kppen evethet az kgy
agyatok az mamath, ees myy gol
thanas, az kgy ezy az kemjereh eet
evrevoke.

Et kezdetik az ziz Marianaf
epesegerol valo aytatob imachayb

Undalemo: azomjom orok zent
seghet ziz maria, felsojod dij
segegnis, ees vgalmasagnak amir,
az kgernek szjadalmayretij kij az thee
zentis keltedob altal yara mykoron
az the egegethken egh fjad, az mij v
e wnt ihus cristus az kefereno ha
laltij az kezeris faan zenvode, Ees
kerlek thegedob az the zyltrodne k
k managaertij kymel az the zentij

Szűz Mária epeségéről való ima. Második kéz írása.

és én Királyom, én Vezérem (szinte megsokasodnak a kiáradó fogalmak a fordító ihletett ajkán), én reménységem, bizodalمام és én vigasságom és örömem, én erősségem, én ótalmam, én szabad életem, én kívánságom — Te szolgáló lányod vagyok, jól lehet gonosz legyek, méltatlan és bűnös, de gah akármi is legyek — Tied vagyok.¹⁷

A még nem közölt latin nyelvű szöveg két csoportra osztható: Szűz Mária és a Szentekhez szóló imák, amelyek összesen 11 teleírt lapot töltenek be. Szűz Mária tiszteletére a magyar szöveg közé az ekkor még dogmának el nem fogadott Szeplőtelen Fogantatásról szóló himnuszokat és szekvenciákat másolnak be. Innen is látszik, milyen kívánatos a latin szöveg közlése, mert e kettőnek egybekapcsolt vizsgálata adja meg a középkori szellemi élet egységes képét.

Ezzel rátérek az utolsó pontra, a kódexnek a lelkiségtörténet (Histoire de la Spiritualité) szempontjából való vizsgálatára. A kódex legszebb szekvenciája a *Dies leta celebratur, in qua pie recensetur Mariae conceptio* kezdetű behízelt ritmusú ének. A Szeplőtelen Fogantatás kialakuló zsolozsmájából van véve ez a magyar szentek himnuszára olyannyira emlékeztető szöveg. Elég legyen e pár sort idézni: *Tu spes certa miserorum, vera mater orphanorum, tu levamen oppressorum, medicamen infirmorum*, hogy eszünkbe jusson a Szent Lászlóról szóló ritmikus próza:

*Sublevator oppressorum
Miserator orphanorum
Pius pater pupillarum.*

A *lex orandi, lex credendi* az imádság törvénye, a hit törvénye axioma alapján a magyar lelki közösség jó korán hozzájárult a Szeplőtelen Fogantatás dogmává kristályosodásához. Érdekes, a középkor egypár Mária-tisztelő teológusa: SZENT TAMÁS, NAGY SZENT ALBERT nem fogadta el az Immaculata Conceptiot. JOHANNES DUNS SCOTUSnak kellett szállítani a régi hit és meggyőződés teológiai érveit, amikor a Szeplőtelen Fogantatás mellett síkraszállt. A magyar kódexirodalomban nem egy példát találunk, amely mind e népi hit és erősödő felfogás meg-

¹⁷ U. o. 35v. Ny. E. T. 129. l.

szilárdítására törekszik. Egy magyar királyfiét, aki a mennyei szép, ékös, drágalátos Szűzért elhagyja földi jegyesét, Aquilejába bujdosott, patriarkának választatván, nyilván prédikálá asszonyunk Szeplőtelen Fogantatását.¹⁸ De nemcsak a jámbor példák hősei szálltak síkra e tanért, hanem magyar történeti személyek is. POZSONYI JÁNOS, pálos szerzetes 1488 körül beszédeket ír a Szeplőtelen Fogantatásról.¹⁹ DUNS SCOTUS iskoláját szívesebben látták nálunk, mint SZENT TAMÁSÉT. A híres párizsi diák, magyarországi MIHÁLY Immaculata Conceptoról szóló vitáján maga Mátyás király is megjelent.²⁰ Pálosok, ferencrendiek, premontrieiek meggyőződése jut tehát érvényre, ezek tana száll le a nép közé és még a dominikánus vezetés alatt álló női kolostorok híveit is maguknak hódítják. Az *Idvezlégy dicsőséges napnál fényesb csillag* kezdetű magyar ima sem más, mint a Szeplőtelen Fogantatás zsolozsmájának fordítása.

Kódexünk következő latin szövege a 40—44-ik lapon még érdekesebb és szélesebb távlatokat nyújt. *Ave Maria... que peperisti pacem hominibus* himnusz szerkezetében teljesen a francia tropáriumok ritmusát echózza. Az ötös jambusokban írt tropus — tū mā / tēr ēs / mī sē / rī cōrd / iē / a legrégibb francia lírai költemények lejtésére emlékeztet.²¹ Hogy mennyire francia környezetből emelték ki a himnuszt, mutatja, hogy a negyedik versszakban a Szent Szűzet úgy aposztrofálja, mint aki Theophilt (Rutebeuf hőst) a nyomor és pusztulás örvényéből ragadja ki.

¹⁸ PONCELET A.: *Miraculorum B. V. Mariae quae saec. VI—XV. conscripta sunt* Index. Bruxelles, 1902. p. 964. — Kazinczy-kódex 24—27. NyET. VI. 187. Érdekes, amíg a magyar kódex az ifjút magyar király atyafiának mondja, ki franciabeli Károly idejében élt, több francia kódex és legenda egyenesen magyar király fiáról beszél: *Du filz au roy de Hongrie* Paris. Mss. Fr. 1805. Fol. 30. — Az Immaculata Conceptio zsolozsmája is hamar jelentkezik egyházi irodalmunkban. Nemzeti Múzeum Cod. Lat. 132. *Breviarium in usum ecclesiae cuiusdam Hungaricae* ff. 96—102.

¹⁹ BÉKESI EMIL: *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában*. Katolikus Szemle. 1899. 395. l.

²⁰ KNAUZ NÁNDOR: *A Szent Lőrincről nevezett Buda melletti pálos zárda*. Magyar Sion. 1865. 588. l. — GÁBRIEL A.: *Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban*. Budapest é. n. 26. l.

²¹ F. J. MONE: *Lateinische Hymnen des Mittelalters*. Freiburg/Breisgau, 1854. II. B. 112—113. l.

*De lacu faecis et miseriae
Theophilum reformans gratiae.*

Gyönyörű visszhangja a XIII. századi párizsi trubadúr RUTEBEUF szavainak THEOPHIL csodájából.

*La Dame qui les siens avoue
M'a délivré de male voie.
Nagyasszony, aki övéit megvallja
Nem engedett engem gonoszok útjára.*

Te collaudat coelestis curia versszak pedig a *Miracle de Théophile* végső jelenlétével csendül össze.

*Délivré l'a tout abandon
La Dieu ancele
Marie la vierge pucelle
Chansons tuit pour ceste novele
Disons: Te Deum laudamus.²²*

Annyi sok csodás jelenet közül a kódex közönségét éppen THEOPHIL megtérése érdekli, akinek legendája a középkor legszínesebb és leglíraibb alkotását hozta létre.

Az Immaculata Conceptio, Szeplőtelen Fogantatás hitét történeti sorrendben nyomon követi a Mater Matris, Szent Annának kultusza. Nemcsak a *Teleki-kódex* lapjain találjuk meg ezt a párhuzamosságot Szent Anna és az Immaculata Conceptio között így szólva: „Aldott Szent Anna asszony, te szeretetös anyád, melytől minékünk jöve a te szűzi tested szeplő nélkül Amen“ (119. lap), hanem a *Pozsonyi-kódex* latin imádságai között is. *Assunt Anne solatia*²³ hét strófás himnusz breviáriumi maradék. Ugyancsak Szent Annáról szóló zsolozsmát találunk kódexünk vándortársa, a szegedi szórványnyelvemlékben is. Másik két latin himnusz: *Sancte Anne devotus decantet chorus*²⁴ és *Congaudet angelorum chori*²⁵ ugyanennek az ájtatosságnak ritmus-

²² RUTEBEUF, *Le Miracle de Théophile*. Édité par Grace Frank. (Class. Français du M. A. 49.) Paris, 1925. 26. l.

²³ *Pozsonyi-kódex* 25 v°; Mone III. 197. Chevalier: *Repert. Hymnolog.* n° 538.

²⁴ *Pozsonyi-kódex* 39v^o—40.

²⁵ U. o. 41v^o.

formájában megnyilatkozó ereje. A latin szöveg tehát mint himnusz, troparium, ritmikus próza. Szent András tiszteletét *Sacro-sancta hodie festiuitas* örökíti meg.²⁶ Az utolsó latin szöveg már a kódex hátlapján Szent Miklósról szól: *Congaudentes exultemus*²⁷ himnusz, amelynek értelmét *Elucidatorum*-ban CLICHTOVEUS is magyarázza.

A *Pozsonyi-kódex* eredeti kézírata lehetővé teszi, hogy a Nyelvelméletárnak csak másolat alapján kiadott szövegét helyesbítsük. Maga a kódex a középkor három nagy devociójában megnyugvást találó premontrei lelkiségnek hű képe. Krisztus humanitása, Marialis kultusz, Szentek tisztelete, annak a reformmozgalomnak melegítő lángjai, amelynek szikrái az ECKHARDT SÁNDOR ismertette párizsi humanista világból, CLICHTOVEUS köréből pattannak ki.²⁸ A kódex elején megnevezett JAKUES DE BACHIMONT premontrei generális, a premontrei apácák vásárhelyi beiktatásánál jelenlévő GOSZTONYI JÁNOS püspök kortársa. Az ő mindent megújítani igyekvő akaratában találnak a reformok végrehajtást.

A Párizsban nyomtatott 1505-ös brevárium, az idézett THEOPHIL legendás szelleme azt mutatja, hogy a jelen imakönyvet ugyanaz a szellem, ugyanaz a fegyelem sugallta, mint amilyent a franciában tartanak. A spekulatív száraz tudománynak vége. Látomás, érzés, melegség önti el a szöveget. Nemcsak MIHÁLY deák, nemcsak a hivatásos másoló, akinek nevét kivakarja az egyéniség teljes eltűnését követelő lelkület, hanem maguk a premontrei főköltős atyafiak is írnak és törlejtének. Szívüket nem hagyják tétova bujdosni a föld színén, hanem a lefordított magyar szöveg és a latin himnuszok szárnyán hátat fordítanak a száraz okfejtéseknek, hogy a misztika sajátos ösvényein kezükben egy-egy magyar imakönyvvel menjenek az üdvösség integető partja felé.

GÁBRIEL ASZTRIK

²⁶ U. o. 41. MONE III. 102. A himnusznak 4 versszaka van meg kódexünkben.

²⁷ MONE III. 455. l.

²⁸ ECKHARDT SÁNDOR: Magyar humanisták Párizsban. 1929. Minerva. U. a.: A francia szellem. Budapest, 1938. 271. l.

EGY KÜLÖNÖS KÉZIRAT-CSONKÍTÁS.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár kézirat-töredékeinek rendezése közben előkerült 14 darab többé-kevésbé megcsonkított, s valamely kódexből kivágott pergamen-lap: krétázott, finomfogású, XV. század végi, olaszországi hártyalapok, rajtuk szintén olasz humanisztikus írással írt szöveg. A szöveget főképp a XV. században élt olasz humanisták beszédei alkotják, de van közöttük két ál-demosthenesi beszéd, és egy ál-demadesi beszéd is. (A szöveg Demas-a bizonyára Demades görög szónok nevének elrontása.) Van azonkívül három, ugyane pergamenből való, könyvlapokról levágott margó, s egy 9—10 sort tartalmazó, ugyanilyen pergamenből való, ugyane kézzel írt lap-töredék is. A 14 egész lap legtöbbször le van vágva a margó, késsel ki vannak belőlük vágva az iniciálék, sőt még magából a szövegből is ki vannak vágva négszögletes darabkák.

Ezek a csonka lapok mind egyugyanazon könyvből valók, mégpedig könyvtárunk 228. számú, a XV. század végén Itáliában írt kéziratából. Ennek a 228. kódexnek ugyanis több lapja ki van vágva, egyes lapjai meg vannak csonkítva, első s három utolsó lapját pedig újabb kéz átfestette. Részleteiben ez a különös csonkítás így történetelt: a csonkító kivágta a kódex első 6 lapját (a régi, XV—XVI. századi lapszámozás ma 7-tel kezdődik), kivágta azonkívül az iniciálékat az 1', 8, 18', 21', 33', 46', 95, 109. lapról, mégpedig éles késsel, úgyhogy itt-ott 4—5 lapot is keresztülvágott az iniciálé lapját megelőző, vagy az azt követő lapok közül. A kivágott iniciálék helyén, a túloldalra aztán ráragasztott egy-egy négszögletes hártadarabot, melyet az ugyane kódexből kivágott, előbb említett lapokból szabdalt ki. Ez kitűnik abból, hogy a megcsonkított szövegek a kódexbe beragasztott lapocskák szövegével egyeznek. De meg a több ilyen kivágott, s újból beragasztott pergamen-darabka pontosan bele is illik a megcsonkított lapok kivágataiba, azokra

a helyekre, ahova a szöveg is helyezi őket. Van azonban olyan darabka is, amelyik sem szövegével, sem alakjával nem illik a kivágott lapokhoz, bizonyos tehát, hogy a csonkító felhasznált olyan lapokat is, melyek ma már nincsenek könyvtárunkban. Most a kivágott iniciálék helyére — melyeket, mint mondtunk, pergamen-darabkákkal hátul leragasztott — ráragasztott arany-alapú iniciálékat, melyeket egy másik kódexből vágott ki. Hogy hol van ma ez a második megcsonkított kódex, azt már nem lehet megállapítani, azonban töredékeink közül előkerült három pergamen kódex-töredék, valamely XV. századvégi, valószínűleg Németországban készült pszalteriumból kivágott kisebb darabkák, melyek írása, s főképp hangjegyei megegyeznek a 228. számú kódexbe beragasztott iniciálé-töredékek hátlapjának írásával s hangjegyeivel. Ez a pszalterium nagyobb formájú volt: a kivágott iniciálék csak töredékei egy-egy nagyobb alakú, arany-alapú kék és bordó festésű iniciálénak. Ma már az sem állapítható meg többé, hogy milyen iniciálékat aprított fel a csonkító és — hozzátehetjük — hamisító. A ma még meglevő pszalterium-töredékekből kivágott kezdőbetűket nem ragasztotta be a 228. számú kódexbe. Tehát a csonkító második 'áldozatából, ebből a pszalteriumból felhasznált több olyan lapot, melyek ma már nincsenek meg könyvtárunk töredékei között.

A megcsonkított 228. kódex ma a következő képet nyújtja:

A kódex eredetileg 7., ma 1. lapján a hamisító a szöveget leragasztotta egy, a fentebb említett pszalteriumból való lappal. (Ez kétségtelen a ma leragasztott hátlap írás-karakteréből.) Ennek a lapnak az előlapját átfestette szürke színnel, úgyhogy a zsoltár szövege teljesen eltűnt, s csak a térdeplő, s lelkét Istenhez emelő Dávidot ábrázoló szokványos képecske s a lapot mind a négy oldalán körülfogó díszítés maradt meg eredeti alakjában. A szürkére festett lapra azután világosabb szürkével ráfestett az apokalipszisből vett jeleneteket.¹ A 228. kódex 1. lapjának margóját szintén befestette ugyanolyan szürkére, mint a ráragasztott lapot, s erre valamely XV. századvégi könyvből másolt díszítéseket festett világosabb szürkével. Az első (eredetileg 7.) lap verzóján

¹ Ez úton is hálás köszönetemet fejezem ki DR. HOFFMANN EDITNEK, ki szíves volt a 228. kódexet megvizsgálni. Valószínű, hogy a képet és díszítést is a hamisító festette.

aztán ugyancsak szürke, XV—XVI. századi, olasz díszítésű fejléc-utánzattal tüntette el a kódex eredeti szövegének mintegy 8 sorát: az első lap átragasztott szövegének befejezését.

A 146' lapra a hamisító vagy „restaurátor“ ugyancsak szürkével XV. századi könyvtáblát másolt, benne egy velencei doge címerével. A 147. lapra — mint HOFFMANN EDIT megállapította — XVI. század elejei német fametszetről másolt jelenetet mázolt: trónuson ülő pápát, ki előtt két dominikánus térdel, a terem ajtaján fegyveresek jönnek be, köztük turbános török (?). A 147' lapot egyszerű szürkével festette át.

A beragasztott iniciálék leírása:

f. 1'. Aranylapocska, egy kivágott iniciálé töredéke, melyre a csonkító lila színnel ráfestett egy *P* betűt.

f. 8. Az *M.* iniciálé egy arany *O*-ból van zöldre átfestve, ügyetlenül.

f. 18'. Egy *C* hátán még látható négy piros vonalra rajzolt hangjegy. (Ez tehát nem a 228-ból van kivágva, hanem a másik kódexből.) Ez a „*C*“ eredetileg aranylapocska volt, melyre a hamisító festett lilával *C*-t, s kék margót. Hátára a 228. kódexből (a f. 45/a-ból) ragasztott foltot, azonban a szöveget ezzel a 18. lapon természetesen elrontotta.

f. 21'. Gót írásos hátlapú, tehát a másik könyvből, a pszalteriumból kivágott *O* iniciálé, melyből a könyvcsonkító lila színnel egy farkocskával *Q*-t rajzolt. Háta a 228. számú kódexből (a f. 76/a'-ról) való pergamen-darabbal leragasztva.

f. 33'. Arany-bordó-kékszínű lapocska beragasztva ugyanabból a gótikus írású kódexből, mint a f. 21'-ra! Ez meglehetősen nagyméretű iniciálé lehetett, mert csak egy darabját ragasztotta be a hamisító, még azt sem lehet megállapítani, hogy micsoda betű volt ez. A f. 33'-on a hamisító aztán barnával ráfestette a szövegnek megfelelő *N* betűt. Hátára a 228. kódex 102/c lapjából, tehát egy kivágott lapból kimetszett pergamen-darabka van ragasztva.

f. 46'. Ugyanazon gótikus írású kódexből kivágott aranylapocskára a hamisító kézzel ráfestett egy *C*-t, s barna cirádát. A hátlapra itt is ráragasztott a 228. kódexből éspedig a 102/d lapból kivágott pergamen-darabkát.

f. 95. Aranylapocskára ugyanazon gótbetűs kódexből a hamisító zöld *H* betűt festett, ezt barnával kijavította *I*-re. A hátlapon pergamen-lapocskára a 228. kódexből.

f. 109. Valószínűleg a gótbetűs kódexből kivágott aranykék-lila festésű lapocskára a hamisító ráfestett barna *A*-t. A hátlapon pergamen-darabka a 228. kódexből.

Ez az utolsó kivágat; úgy látszik, szépészünk megúnta a munkát. Ettől kezdve végig az eredeti egyszerű kék iniciálék állanak a különböző szövegek élén, melyeket a 109. levél előtt csak a 40', a 77, 80 és 88', 101, 102, 102', 103', 104' és 106 leveleken hagyott meg a hamisító.

Azokból a lapokból, melyek egészükben ki vannak vágva kódexünkéből, kivágott a hamisító olyan lapocskákat és iniciálékat is, melyeket ennél a „munkájánál“ nem használt fel. Így a 27/a-ból egy *L* betűt, a 37/a-ból egy *O* betűt, a 45/a-ból viszont csak szöveget vágott ki, a 76/a-ból egész szövegrészt, egy meg nem állapítható iniciáléval; a 76/b-ből kimetszett egy *A*-t, és még egy *A*-t, a 76/b'-ből egy *N*-et, a 102/a-ból egy *E*-t, a 102/b-ből igen nagy darabot, benne megállapíthatatlan iniciáléval, 102/c aljából egy darabkát levágott, a 102/d felső sarkából pedig az említett és a 46. levélre ragasztott darabkán kívül egy *E* iniciálét. A régi számozású 6. levélről szövegdarabot, a 67-ből *A* iniciálét vágott ki.

Igen valószínű emellett az is, hogy mindazok a pergamenkivágatok, melyeket jelenleg középkori töredék-gyűjteményünk őriz, ugyanennek a csonkítónak az áldozatai. Ugyanez másolhatta le a Quart. Graec. 2. számú középkori görög bibliánk f. 2'-ről Máté evangelista képét is, melyet aztán ráragasztott egy XV. századi 1 lapból álló könyvtári katalógusra. (Töredékgyűjtemény, B1.)

Mit akart ez a furcsa ember elérni ezzel az eléggé el nem ítéltető manipulációval?

Nyilván nem tetszett neki kódexünk egyszerű külseje, hiszen ebben a hamisítás előtt még díszesebb iniciálék sem voltak, hanem csak egyszerűen kék tintával nagyobbra rajzolt kezdőbetűk. Hogy kódexünket „szébbé“, tetszetősebbé tegye, csonkításra és hamisításra ragadtatta magát. Az eredmény: a kódex külsejét eléktelenítette, szövegét megcsonkította, az egész darab értékét lényegesen csökkentette. Pedig, s ez igen sajtóságos, ez a csonkí-

tás és hamisítás már az Országos Széchényi Könyvtárban történt, hova a kódex JANKOVICH MIKLÓS gyűjteményével került. Hiszen másképp nem lehetne még a mai nap is a könyvtár birtokában az a 14 lap, melyet a csonkító a 228. számú kódexből kivágott, sem a másik megcsonkított kódexnek, a psalteriumnak olyan töredékei, melyeket a 228. kódexhez nem használt fel. Sem az nem lenne lehetséges, hogy a kivágott lapok közül a 76/a, 102/a, 102/b, 102/c lapokat ugyanaz a kéz számozta volna meg, mely annakidején az egész kódexbe ceruzával beleírta a lapszámokat. Éspedig a 76/a-ra 77-et (régi szám 111), a 102/a-ra 103-at, a 102/b-re 104-et, a 102/c-re 105-öt írt. Hiszen a 77. lapszámot kétszer írta be ugyanez a kéz: egyszer a mai 77. lapra, egyszer egy kivágott lapra, a 76/a-ra. Ez a ceruzával írt lapszámozás megegyezik a kódex mai lapszámozásával. Írás szerint a XIX. század közepére vall, igen régies, öregesen, kissé reszkető kézzel írt számok ezek. Mindez tehát ekkor történhetett, s ugyanekkor restaurálhatták a kötést is.

Bárki lett légyen is személy szerint ez a szerencsétlen kezű „restaurátor“, tette megítélésénél csak az a fontos, hogy tulajdonképpen nem lehet rosszhiszeműségről beszélni. Hiszen nyilván „szépíteni“ akarta az áldozatául kiszemelt kódexet, s nem magának akart hasznót ezzel a furcsa eljárással. De meg el is tüntethette volna a „bűnjeleket“: a kivágott lapokat, ha tette valódi horderéjével tisztában lett volna. Csak tudatlansággal, tájékozatlansággal, megengedhetetlenül naív dilettantizmussal vádolhatjuk a csonkítót. Az ő büntetése, hogy ha névtelenül is, de hordoznia kell a 228. számú kódex megcsonkításának ódiu-mát. Ez a csonkítás pedig — a 228. számú kódex nevetségesen naív „restaurálása“ — könyvtárunk történetének legsajátságosabb, legsajnálatosabb, tragikomikus epizódja.

Művészi szempontból a 228. számú kódex jelentéktelen, az volt, mint említettük, a megcsonkítás előtt is, szövegének értékét a humanista irodalom kutatói ítélik meg. Az bizonyos, hogy sok eltérés van a kódexben foglalt egyes művek kiadásai és a kódexben olvasható szövegei között (pl. a 46'—76/a leveleken BERNHARDUS IUSTINIANUS oratiója és a velencei 1501-i kiadás közt). Ami arra mutat, hogy itt értékes, bár igen rossz másoló kezétől fenntartott redakcióval van dolgunk.

Mínthogy a kódex szövege a kivágott 14 lap szövegével jelentékenyen bővült, középkori kódex-katalógusunknak a 228. számú kódexet leíró része (203—204. lapok) a következőképp módosul:

A ff. 20 és 21 közé iktatandó: f. 20/a. **Oratio incerti auctoris** in laudem ducis Venetiarum. ||| „*sum totum perspicue detegam necesse est. Proinde pulchre admonebat Xenocrates x te in hunc dignitatis gradum euasurum. Quanta est uero animi tui forti*“ (tudo) |||

a ff. 27' és 28 közé iktatandó: f. 27/a. (numeratio antiqua: 29.) **Fragmentum orationis incerti auctoris** in laudem cuiusdam ducis Venetiarum. |||| „*ac morum obseruantia: quibus ac coeteris virtutibus regis adeo peditus atque ornatus es x Dicite: iam Veneti summipotentis erunt.*“

ff. 27/a'—33. „**Petri Contareni Adorni filii ven. ordinis senatorii in funere. M. Cornelii. equ. magnanimi et senatoris clarissimi oratio.** (L) *uctuosa dies ista serenissime Princeps x (27/a') „non est enim in me ea ingenii“... (hic folia desunt!) — (disci) „pulo (f. 28.) nulli etati unquam fuit obscura x expectare et potestis et debetis. Habita Venetiis in eade appostolorum Anno salutis MCCCCLXXVIII.-o VI-o Kalendas Septembris.*“ (Gesamtkatalog d. Wiegendrucke. 7442.)

ff. 33'—37/a. (num. ant. 41) „**Gvielmi de Rupefortis equitis ac utriusque iuris doctoris oratoris... Ducis burgundie ad Ser. Principem Nicolaum trunum Ducem Venetiarum. oratio.** *Non possum serenissime princeps atque excelsi patres x spem fidemque ualeatis nostro in duce constituere.*“ |||||

f. 37/a. (numerus folii antiquus 41) „**Petri Francisci de Ravenna iuris utriusque doc. pro patria ad... Nicolavm Trunum Venetiarum Ducem. Optavi quam maxime hoc tempore christianissime princeps x In qua re tam effusa tamque latissima**“ ||||| (Hic folia desunt).

A ff. 45 és 46 közé iktatandó: f. 45/a—46'. **Oratio consolatoria** in funere Caroli (?) procuratoris S. Marci Venetiarum. |||| „*Nam ut eam omittam que ad mores hominum*“ (inum) x (46) „*imitatione quoque ac opere declaremus.*“

ff. 46'—76/a. „**Bernardi Ivstiniani in funere... Francisci Foscari... Ducis Venetiarum. Cum egregia quaedam Pietatis officia x liceat quam in iusto bello petitam: iustis (armis defen-**

dere) necesse sit.“ (Bernardi Iustiniani Orationes et epistolae. Venetiis, 1501, ff. bII—dII., Textus codicis nostri fusior est, et aliquando discrepat a textu editionis.)

ff. 76/a—76'. (num. ant. 111) (Oratio sponsalitia in nuptiis (marchi) onis Ferrariae ima sunt et varia . . . issime Marchio et princeps x Regis Alphonsi uirtus principi christiano tribu . . .“ ||||

f. 76/b. (num. ant. 113) „**Demas? (Demades?) ad Athenienses contra Eschinis sententiam. Admirans vehementer Admiror viri Athenienses x et viribus uacuam facilius diripiat.**“

ff. 76/b—76/b'. „**Demosthenis oratio ad Athenienses senatores. Apud vos in questi(ione) uerti uideor uidere utrum sumenda arma nobis aduersus Alexandrum x ne forte similes existamus Thebanis.**“

ff. 76/b'—77. „**Demosthenis ad Alexandrum regem. Nihil habes Alexander vel fortuna tua maius (hic folium vel folia desunt.) x cum hoc feceris consecuturus es.**“

ff. 102 és 103 közé iktatandó:

ff. 102'—102/a'. „**Epistola Gaspar Pergomensis ad filium suum. Micto**“ (!) „**ad te orationem quam nuper x Romanam hystoriam ac externas differas. Vale.**“ (= Furietus; op. cit., pp. 149—151.)

ff. 102/a'—102/b'. „**Gaspar Pergomensis ad pretorem Patauiensem in eius adventu pro studii universitate. Etsi maxime oportebat. Pretor optime stante adhuc et columi hac nostra uniuersitate x longiorem famam aut maiorem gloriam all(atu-rus?)**“

ff. 102/b'—102/d. (Cla) „**rissimi militis iurivmque (doctoris?, consulti?) . . . le de Cleregatis**“ (= CHIEREGATIS) „**Vincentini . . . m sanctissimo in Christo . . . (Ni)colao V.-o . . . (lau)des tuas prosequar x (Ni),colae pastor habebis. Vale et uiu . . . sancte et indiuidue trinitatis.**“

ff. 102/d—103 „**Oratio civisdam in adventu pretoris. (E)xpavescit animus vene tremunt x carissimus erit.**“

Következnek azoknak a lapoknak a szövege, melyeket a 228. számú kódexbe nem sikerült elhelyezni:

Teljes szövegű lapok:

régi számozás: „3“. **Oratio incerti auctoris in laudem Venetiarum ad Venetos.** „||| et eum quidem angustum non tabu-

latum tantum pontem x Se insulas quoque Britanniam: Tulen: Orchades: et quas fortunatas“ ||||

régi számozás: „6“. **Oratio patris O. Pr.** In laudem Venetiarum ad Venetos. |||| „(ex)ultantes: mortem demum ipsam non equanimiter modo uerum etiam alacriter libenterque ferentes x quo nos recipere dignati estis: summamque beniuolentiam, qua nos complexi estis“ ||||

régi számozás: „67“. ||| (redemp?)toris sui uisione confortatus cum nullas corporis lacerationes x a belli terrore: et cuiuslibet afflictione liberemur.“

régi számozás: „67“. (A) „natequam ad hunc locum et ornatum coetum accederem nonnulla uobis explicare x ego illam esse contenderim: cuius ope atque opera homines“ ||||

régi számozás nincs:

„plurimis aliis: que animus horret dicere conspectis B. x et ditione nostra fieri poterunt. Verum si tam horrendum tamque detesta(bile)“ ||||

BARTONIEK EMMA.

LEGRÉGIBB HIRLAPJAINK ÉLETRAJÁHOZ.

Időszaki sajtónk történetének első rendszeres összefoglalása FERENCZY JÓZSEF műve, *A magyar hírlapirodalom története*.¹ Elsősorban az irodalmi fejlődés vonalát követve dolgozza fel az óriási anyagot s éppen ezért csak a magyarnyelvű újságokra szorítja vizsgálódását. GÁRDONYI ALBERT² mutatott rá először arra, hogy a latin- és németnyelvű újságok elhanyagolása miatt FERENCZY különösen hírlapirodalmunk kezdeteiről nem ad teljes képet; az idegennyelvű hírlapok jelentőségét éppen a magyar irodalom és történelem szempontjából nem tudta felmérni. A hazai német sajtó bibliográfiai feldolgozását adja RÉZ HENRIK,³ sőt művének bevezetésében a német újságok és folyóiratok történetét is áttekinti. Latinnyelvű hírlapjaink történetére vonatkozólag azonban csak részlettanulmányokat ismerünk. Pedig legelső újságjainkat — *Mercurius Veridicus*, *Nova Posoniensia* — latinul írták s a sorban legutóljára következő latin újság, az *Ephemerides Statistico-Politicae* (*Ephemerides Posonienses*) még a múlt század harmincas éveiben is fennállott és komoly tekintélye volt. Annyira, hogy NAGY PÁL, aki előbb a *Nemzeti Ujságnak*, KULTSÁR ISTVÁN egykori újságjának szerkesztője volt, 1842-ben engedélyért folyamodott, hogy az *Ephemerides Posoniensist* Budán folytathassa, *Budenses Ephemerides Politico-Statisticæ* címen.⁴

De nemcsak a latin-, hanem a németnyelvű újságoknak is részük volt a magyar hírlapirodalom kialakulásában. A magyar sajtó első korszakának történetét valamennyi hírlap és folyóirat

¹ Budapest, 1887.

² A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten, Könyvtári Szemle, 1917, 35—65. l.

³ Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. München, 1935.

⁴ Orsz. Levéltár. Helytt. ltár. Dep. Gremiale. 1842. 9—100.

figyelembevételével áttekinteni csak akkor leszünk képesek, ha tudjuk, mely újságok jelentek meg, hol adták ki őket, kik voltak szerkesztőik, kiadóik, nyomtatóik. Ez a bibliográfiai összeállítás is számos nehézségbe ütközik. KERESZTY ISTVÁN címjegyzékében legalább címeik szerint nagyjából az összes újságokat megtalálhatjuk. A többi adat kiderítése — bár segítségül hívhatjuk SZALÁDY bibliográfiáját is — annál nehezebb. A részlettanulmányokhoz kell fordulnunk s természetesen elsősorban magukhoz az újságokhoz, ha a példányok valamely könyvtárban hozzáférhetők. A budapesti közkönyvtárak valamennyi XVIII. századbeli újságpéldányának — elsősorban persze az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának — felhasználásával végzett előkészítő munka közben több új adat birtokába jutottunk: sok függő kérdésre maguk az újságok feleltek. Ezeket az adatokat kívánjuk összefoglalni, mégpedig tekintet nélkül az újságok nyelvére és inkább azzal a törekvéssel, hogy néhány olyan mozzanatra mutassunk rá, amely megállapítható az összes újságoknál és az adatok felszínrehozatalát megkönnyítheti.

A kezdet nehézségei, a cenzúra nyomása, továbbá személyi okok miatt majdnem valamennyi régi újságunkra jellemző — talán a németnyelvűek kivételével — a lassú elsovadás, a megjelenés ritkulása s végre a megszűnés. Nem szabad csodálkoznunk, ha néha éppen a megszűnés dátumát a legnehezebb kideríteni. Szerencsés eset az, amikor a lap maga jelenti be, hogy felhagy a megjelenéssel, mint az 1790—1793-ban fennállott *Ephemerides Budenses*, illetve *Ephemerides Politico-Litterariae*. GÁRDONYI ALBERT⁵ még az 1792. év végére tette a lap megszűnését. WALDAPFEL JÓZSEF⁶ megtalálta az 1793. január 7-i számot is az Országos Levéltár kancelláriai iratai között. Ezenkívül a *Honművész* 1837. évi 99. száma is foglalkozott az 1793-ban megjelent *Ephemerides* néhány számával. Az utolsó adat a február 20-án megjelent 12. számról szólt. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban megtaláltuk a 13. és utolsó számot is, amely 1793. március 5-én jelent meg. Itt magának a szerkesztőnek tollából olvashatjuk az újság megindító epítá-

⁵ I. h.

⁶ A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1930. 55—81. l.

fiumát, amely szerint a közönség elpártolása miatt kellett a lapot megszüntetni. Így panaszkodik a szerkesztő-kiadó: „Tertius iam annus labitur, quod Ephemerides has Latino sermone scribamus, opus tum per se difficile, tum ingentibus sumptibus coniunctum. Paucitas Lectorum praeteritis binis annis non tantum nos non remouerat a scribendo, sed ad alacrius continuendum accenderat. Interim inani hoc etiam anno spe ludebamur, cum vix tanti Lectores ephemeridum harum sint, vt necessarios in typos pro trimestri sumptum persoluant.“ A szerkesztő, SPIELBERG PÁL azonban nem tagadja meg magát: mindig arra törekedett, hogy latin nyelven a magyar irodalom és nyelv szószólója legyen az egész világ előtt s most kész saját bukását is megnyugvással tudomásul venni, ha az a magyar nyelv diadalát jelenti. „Cuius si caussa (!) illa est, quod Lingua hungarica inualescat, gratulamur, et optamus ut per hanc magis propagatam in scientiis natio nostra florem reddatur, et ad illam, qua aliae Europae nationes fruuntur, felicitatem, pertingat.“

Kárpótlásul a félévi előfizetőknek az elmaradt számok helyett összefoglaló munkát ígér, amelyben a hátralevő hónapok irodalmi és politikai eseményeiről számol majd be.⁷ Nagyon kevés példányban jelenhetett meg az *Ephemerides* ebben az utolsó esztendőben, mert 1804-ben az újonnan induló pozsonyi *Ephemerides Statistico-Politicae* beköszöntőjében azt írja, hogy az *Ephemerides Budenses* 1792-ben szűnt meg. Így azután valószínű, hogy az utolsó számokat a kortársak is alig ismerték. A szerkesztőtől ígért összefoglaló kötetnek nincs nyoma.

Legrégibb egyházi folyóiratunk, a *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales Evangelicorum August. et Helveticae Confessionis in Austriaca Monarchia* szintén idő előtt fejezi be pályáját, bár nem a pártolás hiánya miatt. Az első kötet előszavában ugyan említi a szerkesztő, hogy félt a közömbösségtől, amely az irodalmi vállalkozások megölője, de örömmel jelenti, hogy a vártnál több előfizető akadt. Az első évfolyam befejező számában meg éppen azt írja, hogy a protestáns egyházi férfiaknak szánt folyóiratot nemcsak az evangélikusok és reformátusok, de római

⁷ „...ut Lectores nostri deflui medii anni 1793 tam Politicam, tam Litterariam gestorum enarrationem integro opusculo cum initio Julii obtenturi sint.“

és görög katolikusok is olvassák. Az első évben — 1793 — negyedévenként megjelenő folyóirat második évfolyamában mégis félévenkénti megjelenésre szorítkozik s a harmadik évfolyam végén egészen megszűnik. Bibliográfiai kézikönyveink szerint még 1803-ig fennállott az *Annales*; ezt az adatot BITNITZ LAJOS⁸ tanulmányából veszik, aki szerint 1793—1803-ig, tíz esztendő alatt kilenc füzet jelent meg. A szerkesztő az 1795-i utolsó füzet előszavában mentegetődzik, amiért sok egyéb elfoglaltsága miatt a szám megkésve, csak a félév végén, pontosan december 1-én jelent meg. „Silentio praeterire non possumus, nobis munera publica, quae gerimus, hoc quidem anno, tantum facessivisse laboris, ut fere nihil otii nancisci potuerimus. Neque igitur negotio huic litterario, nisi cum iactura valetudinis nostrae, et inique praetermissis publici muneris officiis, plus tribuere sustinuimus.“ S minthogy a pap-szerkesztő elfoglaltsága a jövőben gyülekezetének gyarodásával csak növekedni fog, a folyóirat a következő évben, 1796-ban, már egyáltalán nem jelenhetik meg: „Quamobrem contestato dicimus, nobis anno futuro, quippe MDCCXCVI, annales nostros persequi neutiquam integrum esse.“ Igaz, hozzáteszi: „Verum tamen, ubi tantisper requieverimus: iterum iterumque opus sententia omnium perutile adgressuri, cessata reponemus tempora... novasque operas nostras... tempestive annunciamus.“ Vajjon magyarázhatjuk-e az utóbbi mondatot úgy, hogy később csakugyan újra hozzálátott a szerkesztő a folyóirat kiadásához? Akkor feltehetnénk, hogy az 1795 végéig kiadott nyolc füzetten kívül még egy megjelent, vagyis ez lenne a BITNITZ által említett 9. füzet. De a BITNITZNél szereplő megszűnési dátumig — 1803 — még nyolc esztendő telt el: alig valószínű, hogy nyolc év múlva még egyszer munkához látott volna a szerkesztő csak azért, hogy egyetlen füzet napvilágot láthasson. Meg a *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales* az Országos Széchényi Könyvtárban 3 példányban is megvan s ez a feltételezett utolsó szám egyikben sem található.

A szerkesztő egyébként csak az utolsó meglevő számban nevezi meg magát: AMBRÓZY SÁMUEL (SAMUEL AMBROSIUS) rad-

⁸ Az újságlevelek és tudományos folyóirások eredetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1821. XII. köt., 54—71. l.

⁹ 1748—1806. SZINNYEI: Magyar Írók.

ványi evangélikus lelkész.⁹ Az említett előszó teszi valószínűvé, hogy az előző évfolyamokat is ő szerkesztette. A folyóiratnak előzménye nem volt: KERESZTY tévesen tételez fel egy *Annales Evangelici Provinciarum Domui Austriacae Hereditarium*-ot, mely Érsekújvárott 1793-ban, a *Novi Annales*t megelőzően jelent volna meg. A feltevésre bizonyára csak a címben szereplő „novi” szó adott okot. Azonban a folyóirat egész joggal nevezhette magát „új”-nak anélkül, hogy elődje lett volna, sőt éppen azért. Ami pedig a megjelenés helyét illeti, a valóság az, hogy a folyóirat Selmecbányán [Schemnicii] indult, és a SULZER-féle nyomdában nyomtatták, majd (1794) átköltözött Besztercebányára [Neosolii], ahol a TUMLER-féle nyomda készítette s végül 1795-ben újra visszatért Selmecbányára.

Külön kell megemlékeznünk a két vezető budai és pesti német újságról; ezeknek egyesítése 1800-ban a hazai német sajtónak s egyszersmind Budapest sajtótörténetének is fontos dátuma.¹⁰ A pesti ág a *Neuer Kurier aus Ungarn*-nal kezdődik, azaz, ha egészen pontosak akarunk lenni, tulajdonképen három egymást folytató lappal, mert az eredeti cím: *Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* 1791. január 5-én így változott meg: *Neuer Kurier aus Ungarn von Kriegs-, Staats- und Gelehrten Sachen*, 1799. január 1-től kezdve pedig így írták a címet: *N. Courier aus Ungern*. A *Neuer Kurier*, azaz pontosan a *N. Courier aus Ungern* azután, mint ismeretes, az *Ofner und Pester Zeitung*ban folytatódott. — A német újságok budai ága még régebbi multra tekinthet vissza. GÁRDONYI ALBERT¹¹ igen valószínű feltevése szerint a *Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius*, az első budai újság 1738-ban nem szűnt meg, hanem folytatódott: ennek bizonyítékául szolgál egy a székesfővárosi levéltárból előkerült 1760-ban megjelent újságpéldány, mely ugyan nem viseli a Mercurius címet, de azonos beosztású s címképe Mercurius lovas alakját tünteti fel. Ezzel az átalakult *Mercuriussal* lehet kapcsolatba hozni az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*-t, amely 1787. január 3-án indult s a meglevő példányok alapján 1794. június 28-ig követhető. KELÉNYI

¹⁰ V. ö. KELÉNYI B. OTTÓ: Buda és Pest Hírlapirodalmának multja. A Sajtó. 1927. I. sz. 10—19. l., 5. sz. 1—11. l.

¹¹ I. h.

hangoztatja, hogy valószínűleg ekkor sem szűnt meg a lap, hanem 1797-ig fennállott, majd ismét csak a címét változtatta meg s lett *Ofner Zeitung*, mely azután az *Ofner und Pester Zeitung*-ban s végül a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*-ban nyert befejezést. A különféle címek alatt megjelent XVIII. századbeli budai újság egységes mivoltára érdekes belső bizonyítékkal felhozhatjuk még a laza címhasználatot. Ezzel még néhány újsággal kapcsolatban alább is fogunk foglalkozni. Az *Ofner Zeitung* elődeinél is az történt, hogy a címek pontos idézésére nem sok ügyet vető egykorú köztudat a lapot már régen *Ofner Zeitung* elnevezés alatt könyvelte el. Így azután szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a RÉZ HENRIK és KERESZTY bibliográfiájában említett *Ofner Stadtzeitung* vagy másképen (még egy címváltozat!) *Städtische Ofner Zeitung* nem volt egyéb, mint LANDERER KATALIN újságjának, azaz az *Ungarische Staats- und Gelehrte-Nachrichten*-nek egy elnevezése. A *Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius (Ofnerischer Mercurius!)* feltehető utóda tehát különféle címváltozatok után végre felvette azt a nevet, amelyen a köztudat s az egykorú irodalom már régen emlegette. Hogy teljes bizonyítóerővel ruházzuk fel állításunkat, készen kínálkozik az egykorú pesti testvérlap analógiája. Mintha csak azért történnék, hogy a kutatót még nagyobb zavarba ejtse, de azután végleg ki is nyissa a szemét, az Országos Széchényi Könyvtárban az egyik újság 1798-i évfolyamának kötésén ez a felirat áll: *Pester Zeitung*. Első pillantásra azt hihettük volna, hogy a KERESZTY bibliográfiájában említett *Pester Zeitung*-ot sikerült fellelnünk. De szó sincs róla. A kötetben egyszerűen a *Neuer Kurier aus Ungarn* 1798-i évfolyama van. A *Pester Zeitung* és a *Neuer Kurier* azonosságát kétségtelennek fogjuk látni, ha kinyitjuk ezt a példányt s elolvassuk az évfolyamkezdő címlapot; ez áll rajta: *Neuer Courier aus Ungarn oder Die Pester Post Amts Zeitung nebst dem Literärischen Anzeiger*. Nem hisszük ezután, hogy valami kétség férhet a *Pester Zeitung*-nak a *Pester Postamtszeitung*-gal s végeredményben a *Neuer Courier*-ral (vagy *Neuer Kurier*-ral) való azonosságához. Az „egyenlet“ másik oldala pedig éppily világosan mutatja, hogy az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*-ből lett *Ofner Zeitung* mellett semmiesetre sem volt külön *Ofner Stadtzeitung* vagy *Städtische Ofner*

Zeitung. Közvetve pedig azt is bizonyítják a címváltozatok, hogy — bármi volt is a „hivatalos“ címük — a Budán megjelenő német újságot már régtől fogva *Ofner Zeitung*nak, a Pesten megjelenőt *Pester Zeitung*nak nevezték. Tehát egy okkal több van arra is, hogy ezeket egymás folytatásának tartsuk. Másképp aligha kínálkozott volna az egyesülés után az *Ofner und Pester Zeitung* és végül a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* cím.

A címváltozatok általában sok gondot okoznak a régi újság bibliográfiájának. Már KERESZTY ISTVÁN rámutat,¹² hogy egy régebbi adat pontatlanságáért a pontatlan forrást terheli a felelősség. KERESZTY mégis felveszi címjegyzékébe az esetleg téves címidézésen alapuló feltételezett címeket s a bibliográfus alig tehet másképp, hiszen ha az ilyen bizonytalan címeket egészen kihagyná, elválná a lehetőségét annak, hogy az esetleg mégis létezett újság után tovább lehessen kutatni. De helyesebb volna az ilyen „bizonytalan“ címeket a bibliográfia törzsanyagától elválasztva külön közölni. Általában csak akkor tekinthetjük egy újság megjelenését bizonyosnak, ha az előfizetési hirdetésen vagy — levéltári adatnál — az engedélyezésen kívül a megjelenésre is találunk legalább egy adatot.

KERESZTY említi még a *Presspurské Nowiny* esetét, amelyet egy német lap *Böhmische Zeitungsblätter* címen hirdet. Számítlan hasonló példát sorolhatnánk fel. Az *Ofner und Pester Frag- und Kundschaftsblatt* 1789. júl. 16-i számában ír egy *Ungrische Oekonomische Zeitung* indulásáról.¹³ A jelzett lap teljesen ismeretlen volt s a hirdetésből következtetve még magyar nyelvű is lehetne, ami csak növelné az adat értékét. Az idézett jelentés szerint az *Ungrische Oekonomische Zeitung* első száma a *Pester Kurier* egyik számához lett volna mellékelve. A *Pester Kurier* — ez a fentiekből következik — nem egyéb, mint a *Pester Zeitung*, azaz a *Neuer Kurier*. Ott néztünk tehát utána a mutatványszámnak, de a kérdéses szám mellett s az egész évfolyamban sem található.

Különösen gyakran történik, hogy az évi vagy félévi címlap más címet mutat, mint az egyes számok címlapja vagy

¹² I. m. 3. l.

¹³ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Ki látta az *Ungrische Oekonomische Zeitung*-ot? Magyar Könyvszemle, 1939, 312. l.

homlokirata. Már idéztük a *Neuer Kurier* példáját. Ilyen még a Sopronban megjelent *Wochenblatt für die Liebhaber der Geschichte*...; a kötet címlapján *Wochenblatt* helyett *Wochenschrift* a cím. Általános szabálynak kell tekintenünk, hogy az újság címe az, ami az egyes számokon szerepel, nem pedig az összefoglaló címlapon. Persze ez alól is van kivétel. A már említett *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales* valamennyi számának címlapja más-más és hosszabbnál-hosszabb címet mutat; felsorolásukkal egy oldalt tölthetnénk meg, ha ugyanolyan gyönyörűségünket lelnők benne, mint a barokk korban gyökerező szerkesztő. Hanem szerencsére a testes füzeteknek színes borítékjuk is van s ezeken mindig ugyanaz a cím szerepel.

Egészen bizonyos, hogy a RÉZ HENRIK által említett *Anzeiger Auswärtiger Literatur*, mely RÖSLER KRISTÓF szerkesztésében 1804-ben jelent meg, nem volt egyéb, mint a *Kritischer Anzeiger der neuesten Literatur* címváltozata. Ezt ugyanis csakugyan RÖSLER KRISTÓF szerkesztette; említi RÉZ HENRIK és ZUBER MARIANNE¹⁴ is, de szerintük a folyóirat egyetlen példánya sem található. Az Országos Széchényi Könyvtárban mégis megtaláltuk néhány számát, de nem a Hírlaptárban, hanem a Nyomtatványtár anyagában, ahol az előző kutatók nem keresték. A meglévő számokon dátum nem látható, de kizárólag 1803-ban megjelent munkákat ismertettek, tehát valószínű, hogy 1804-ből valók s így igazat adnak KERESZTYNEK, aki szerint 1804-ben jelent meg a folyóirat, de „állítólag 1801—1810-ben is élt”.

A magyar nyelvű lapok is sokszor változtatták címüket. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* átalakulása *Magyar Hírmondó*vá érthető: a cikkek tárgya is megváltozott, a hadi hírek már nem voltak túlsúlyban. De mi oka volt a *Magyar Kurir*nak arra, hogy éppen a két utolsó évfolyamát (1833—1834) *Bétsi Magyar Kurir* néven adja ki? Vagy a (pesti) *Magyar Mercurius* miért lett 1789 januárjától *Magyar Merkur*? — Természetesen nem címváltozásról van szó akkor, amikor a *Magyar Kurir* 1798 június elején a *Bétsi Magyar Mercuriust*, 1803. április elsején pedig a *Magyar Hírmondót* (a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* utódát) magába olvasztja. Az említett két dátumtól kezdve a két beolvasztott újság előfizetőinek is a *Magyar Kurirt*

¹⁴ A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest, 1914.

küldték s valóban, a *Bétsi Magyar Mercurius* és a *Magyar Hírmondó* utolsó köteteihez az Országos Széchényi Könyvtár példányaiban hozzá is vannak kötve a *Magyar Kurir* számai az év végéig. Itt ismét a latin folyóiratainkkal kapcsolatban megállapított jelenségre találunk: akár közönség hiánya miatt, akár a bécsi kormányzat sajtópolitikai törekvéseinek hatására az újságok elsorvadnak, megszűnnek.

A megszűnés sötét gondja mindig ott ül a hírlapok címkéjén vágató lovas hírnök mögött. A sok megszűnt vagy évkönyvvé lankadt újság és folyóirat helyét a bibliográfia címerdejében a címváltozatok foglalják el, a laza címhasználat látszólag új időszaki sajtótermékek egész sorát hozza létre. Ennek a kétirányú mozgásnak menetét figyelembe véve tisztázhatjuk régi újságjaink sok ismeretlen vagy téves adatát. Ezzel persze nem valami törvényszerűséget állapítunk meg az újságok történetében, csak azoknak áttekintéséhez és leírásához kapunk segédeszközt.

DEZSÉNYI BÉLA.

KÖZÉPKORI LITURGIKUS KÖNYVEK ÉS BIBLIÁK MARADVÁNYAI A SOPRONI EV. LICEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

FRAKNÓI VILMOS 1878. december 5-én a Magyar Történeti Társaságban felolvasást tartott és ebben nyomatékosan felhívta a kutatók figyelmét a XVI. és XVII. századi könyveknek könyvtábláira, melyekben inkunábulumok és kéziratoknak maradványait lehet megtalálni.¹ Némi mélabúval jegyzi meg, „igen természetesnek találtam, midőn ezen nyilatkozatom még szakférfiak, érdemes történetbúvárok ajkaira is mosolyt idézett“.² Az igazán komoly kutatók azonban aligha mosolyogtak: már tíz évvel ez előtt az előadás előtt ugyanígy nyilatkozott KNAUZ NÁNDOR is: „A nyomdászat elterjedésével sok ily írott könyv eléggé nem fájlalható könnyelműséggel széttépetett és borítéknak elhasználtatott, mit sok könyvtárban maig. is láthatunk.“³ Köztudomású, hogyan találta meg ilyen könyvtáblákban PERTZ a Schwabenspiegel legrégebbi kéziratát, ENDLICHER Ulpianus és Plinius ismeretlen töredékeit, TOLDY az „*Igaz papság tiköre*“ című gúnyiratot 1550-ből, FRAKNÓI⁴ egy XIV. századi glagolit legendáriumos könyvet, KLUCH JÁNOS⁵ a domonkos apácák *Szabálykönyvének* magyarnyelvű töredékét, így találták meg a *Königsbergi töredéket*, a *löweni Mária-Siralmat* stb.

Természetesen nem mindig ilyen értékes az, amit az ember ilyen bekötési táblákban talál. Mindig értékes azonban a tanul-

¹ Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századi magyar őnyomatványok, MKSzemle, 1878, 251—302.

² Id. cikk, 252. l.

³ Magyar Sion 6 (1868), 804. l.

⁴ Id. cikk, 252—254. l.

⁵ Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban, MKSzemle, 1889, 1—23. l.

ság: mekkorák lehettek a középkor könyvtárai, amit egy ilyen szemle megmutat; egyúttal pedig a megvizsgált könyvtár könyvészetére nézve is érdekes adatoknak jutunk birtokába. Leggyakoribbak a könyvkötő-táblákul felhasznált középkori könyvek között a liturgikus kódexek és a latin bibliák, mert ezek részint a könyvnyomtatás terjedésével, részint a hitújítás következtében feleslegessé váltak. Amint FRAKNÓI mondotta: „Hazánkban is nagymennyiségű hártyakéziratot használtak fel, jobban mondva pusztítottak el a könyvkötők. Fényesen kiállított missalék, graduálék sem kerültek el e szomorú sorsot.”⁶

Sopron legértékesebb könyvtárában, az ev. Líceum könyvtárában elég nagy számmal akadnak ilyen középkori könyveknek maradványai, melyeket bekötési táblák gyanánt használtak fel. A mai líceumi könyvtár két könyvtárból egyesült 1825-ben: az eredeti magyar líceum könyvtárából, melyet 1658-ban alapítottak, és az ev. konvent könyvtárából, melyet 1666-ban ZUANA MENYHÁRD polgármester és LANG MÁTYÁS lelkész alapított. A többször ismertetett⁷ könyvtár liturgikus és biblikus töredékeit eddig meg sem említették, mi a következőkben teljes listájukat adjuk.

I. Missalék.

1. A D. 31. (régén D. 68) jelzetű könyv bekötési tábláján⁸ egyetlen folio 34×21 cm, XIII—XIV. század. A folio hátlapja került kívül, a belső oldal a folio elülső oldala és a CLVIII (158) jelzést viseli. *Missale plenum* töredéke két hasábon. A 158. fol.: (Mária Magdolna) ünnepe: lectio, graduale 4 soros hangjegyekkel, evangelium, offertorium, secreta, complenda. Apollinaris mris. (júl. 23.) miséje evangeliumig, — 158^r fol.: secreta, communicio hangjegyekkel, complenda. Beati Jacobi apli. (júl. 25.) miséje egészen.

⁶ Id. cikk, 253. l.

⁷ MÜLLNER MÁTYÁS, Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez, MKSzemle, 1880, 1—8; SZILÁGYI SÁNDOR, A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi augusztus 22—27-i vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe, Budapest, 1883, 85—87. l.; MATAVOVCSZKY BÉLA, Emlékkönyv a Magyar Történelmi Társulatnak Sopronban való időzése alkalmából, 1883. évi augusztus hó 21—27, Budapest, 1883, 121. l.; NÉMETH SÁMUEL, A soproni ev. líceum könyvtárának érdekességei: inkunabulák, unikumok, Soproni Szemle, 2 (1938), 5—6. sz., klny. 1—11. l.

⁸ ERASMUS REINHOLDUS, Prutenicae tabulae coelestium motuum, Tubingae (Ulr. Morhard), 1562.

2. Az *Ld 283* (régén H. 8, 32) jelzetű könyvön *Missale plenum* Sebestyén és Ágnes miséi olvashatók rajta, az énekes részek neumákkal. A missale-lapot megőriző könyvnek⁹ címlapján az egykori tulajdonos neve olvasható:

„M. Christophorus Steidlmajerus, concionator Gmündae aulicus S.“
Steidlmajerról I. lent a 21. sz.-ot.

3. A könyvtár *Cb 814* (régén RB 541) jelzetű könyvének¹⁰ be-
kötőlapja szintén egy *Missale plenum* egyetlen lapját őrizte meg szá-
munkra. A levél jelenleg 15,5×25 cm, tehát derekán kettétépett folio.
A virágvasárnap mi se töredéke olvasható rajta, a Passio kezdete.

4. Az *Ld 124* (régén H. 7, 111) jelzetű könyv¹¹ borítólapja
szintén egy *Missale plenum* binioja, 25,5×19 cm, XIV—XV. századi.
Az elülső oldalon egy *communio* töredéke: „Intellige clamorem
meum...“ Utána „Feria scda“ miséje következik: azaz nagyböjt
második vasárnapja és a rákövetkező hétfő.

5. A könyvtár *Ld 106* (régén Conv. H. 6, 119) jelzetű könyve¹²
egy szépen illuminált *Missale plenum* egyetlen folióját őrizte meg.
A *dedicatio* (templomszentelés) miséje olvasható rajta, szépen festett
ornamentális iniciáléval (T: *terribilis est locus iste*). 29,5×20,5 cm,
XIV—XV. századból.

6. Az *LE 14* (régén Conv. H. qa 13) jelzetű könyv¹³ szintén
Missale plenum egyetlen megmaradt foliója, 32×22 cm, a XIV—XV.
századból. Az úrnapi mise töredékét tartalmazza.

7. A könyvtár *Lc 345* (régén H. 5, 236) jelzetű könyve¹⁴
keresztbe kötve bekötőtábla gyanánt egy foliót őrizett meg egy
*Missale plenum*ból, melynek jelenlegi nagysága 35×19 cm s a XV.
századból való. A folio ketté van tépve, kb. 30 cm lehetett a széles-

⁹ NICOLAUS DE NYSE O. F. M., *Preclarissimum atque divinum opus quod gemma predicantium nuncupatur*, Basileae, 1527. (Andr. Cratander).

¹⁰ FRID. HERM. FLAYDERUS, *Imma portatrix. Comoedia nova et consultioria. Item Musae serioiocosae*, Tubingae, 1625.

¹¹ DAV. PAREUS, *Irenicum sive de unione et synodo evangelicorum concilianda liber votivus*, Heidelbergae (Jo. Lancellot), 1614.

¹² CONR. SCHLÜSSELBURGIUS, *Theologia Caluinistarum. Das ist: Lehr, Glaub und Bekännntnis der Sacramentirer in drey unterschiedene Bücher abgetheilet*, Franckfurt am Mayn (Joh. Spiessen & Peter Kopff), 1596.

¹³ JOANNIS TAULERI, *des heiligen lerers Predig fast fruchtbar zu eim recht christlichen leben*, Basel (Adam Petri), 1521.

¹⁴ *Protocoll. Das ist Alle handlung des Gesprachs inn der Churfürstlichen Pfaltz mit denen so man Widertäuffer nennet. Auff den 28. May angefangen vnd den 19. Junij dises 1571. jars geendet*, Heidelberg (Joh. Mayer), 1571.

sége. A pünkösöd utáni XIV. és XV. vasárnapok miseszövegét tartalmazza. A könyv előzéklapján ezt a beírást olvashatjuk:

„MATHIAS LANG“;

ebből láthatjuk, hogy a könyv eredetileg a könyvtárgyarapító evangélikus lelkésznek magántulajdona volt.

8. Az *Lc 342* (régén *Conv. H. 5, 206*) jelzetű könyv¹⁵ szintén egy XV. századból való *Missale plenumnak egy levelét* őrizte meg, 32×20 cm a folio nagysága. A nagybőjt első vasárnapjának miséje maradt meg a levélen. A könyv előzéklapján egy XVI. századi könyvtulajdonosnak ezt a bejegyzését olvashatjuk:

„1575. In nomine Domini laxabo rete. Benedictus Dreisinger Oschadensis. Trau, schau: wem. B. D. Eyll lieber Herr eyll zum Gericht.“

A bejegyzésből nyilvánvaló, hogy protestáns pap volt (*laxabo rete* a lélekhalászatra való bibliai célzás) és hogy német volt az illető. Alatta más tulajdonostól ezt a bejegyzést olvashatjuk:

„Alles, ach Herr zu Ehren dir
nichts mein, nichts ich
nichts, noch nichts mihr.

G. Christofh Thonrädl Freyherr m. p.

Den 19. Januarij 649. Im Scheenberg zu lessen angefangn vndt den 24. desselben Gottlob geendeth.“

II. *Breviáriumok.*

9. A könyvtárnak *D 6* (régén *D 17*) jelzetű könyve¹⁶ egy középcm a binio nagysága, XIII. századnak becsülöm az írását. Nagybőjti Genesis lectiókat tartalmaz, az antifónák neumákkal vannak ellátva, vonalak nélkül.

10. NÉMETH SÁMUEL, a könyvtárnak hosszú időn át érdemes vezetője, ny. líceumi igazgató, 1937-ben sok könyvből kiáztatott ilyen középkori könyvlapokat. Ezeket én végignézve, a liturgikus tartalmukat kiválogattam és rendeztem. Egy 11 folioból álló breviárium-

¹⁵ GEORG MAIOR, Kurtzer vnd warhafftiger bericht Von dem Colloquio So in diesem XLVI jar zu Regenspurg der Religion halben gehalten, Wittenberg (gedruckt zu Magdeburg 1546 bey Christian Hödinger).

¹⁶ SIMONIS SIMONII LUCENSIS in librum Aristotelis *Περὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν αἰσθητῶν* commentarius (excudit Jo. Crispinus), 1566.

töredéket találtam (l. 11. sz.) és négy külön foliot, melyeket egy borítékba tettem és jelenleg az Ev. Egyházkerület levéltárában, (az ev. líceum épületében) őrznek. E négy különálló folio közül *fol. 1—2*, ugyanazon *breuiarium töredéke*, 14×11 cm, XIII. századi, de nem összefüggő szöveg. f. 1. adventi capitulumokat, antifónákat, az „O“ antifónák kezdetét tartalmazza, f. 2. a karácsonyi részből való oratiokat, és 15 „anthifone de nativitate“.

11. NÉMETH SÁMUEL említett kiáztatott folioiból sikerült a nagy halmazból egy 11 *foliora rúgó breuiarium-töredéket* összeállítanom. A levelek nagysága 15.5×10 cm papír kézirat (az eddigiek pergamenen irattak). Az írás XV. századi, eredeti nagyságban maradt reánk, talán legfeljebb $0.4—0.5$ cm hiányzik a jobboldali széléről. A 11 foliot egy borítékba tettem és az Egyházkerület levéltárában külön jelzet alatt őrzik. *Fol. 1—2*: Kalendárium (júl.—okt.). *Fol. 3*: Sz. István első vértanú ünnepének oratioi és lectioi. *Fol. 4—5*: Sz. János evangélista ünnepe. *Fol. 6—10*: összefüggő rész: a Proprium Sanctorum máj. 29—jún. 22. közötti ünnepei. *Fol. 11*: a de tempore résznek egy lapja, a húsvéti időből. Kalendáriumában a magyar szenteket hiába keressük, aug. 20-án Sz. István is hiányzik.

III. Lectionariumok.

12. Az *Lc 351* (régén H. 5, 237) jelzetű könyv¹⁷ egy 35×19 cm nagyságú, XIV. századi írással írt *lectionarium-töredék*, melyet közelebről nem állapíthattam meg, ki kellene fejteni a könyvből.

13. A NÉMETH SÁMUEL által kiáztatott és külön jelzés alatt őrzött négy folio közül (l. 10. sz.) a 3. *fol.* egy miséhez használt lectionarium töredéke, pergamenen 15.5×10.5 cm, XIV. századi írással. A levél a Commune Sanctorumnak egy darabja, az apostolok vigiliájának, miséjének epistoláját, „in natali unius apli“, két epistolát és egy evangéliumot, „in vigilia plurimorum aplor.“, két epistolát tartalmaz.

14. Ugyanezen szám alatt őrzött levelek közül a 4. *folio*, 15.5×10.3 cm nagyságban szintén egy *lectionarium-töredék*, nem tudom azonban megállapítani, mily ünnephez, vagy Communéhoz tartozik, mert 10 teljes epistola minden közelebbi megjelölés nélkül olvasható rajta.

¹⁷Acta des Colloquij zwischen den Württembergischen Theologen und D. Joanne Pistorio zu Baden gehalten. Beschriben vnd in den Truck verfertigt durch die Württembergische Theologen, Tübingen (Georg Gruppenbach), 1590.

15. Az *Ld 125* (régén H. 7, 127) jelzet alatt őrzött könyvnek¹⁸ borítólapja 39×20 cm nagyságban, pergamenen, XV. századi írással, valószínűleg szintén egy *lectionariumot* őrzött meg egy folio erejéig. A levél régi jelzése: CLIII és valamilyen „fer. IV.“ és „fer. VI.“ szentleckéjét és evangéliumát tartalmazza. Nincs kizárva, hogy *Mis-sale plenumnak* egy folioja, mert ilyen szerdára, péntekre és szombatra való leckék és evangéliumok ezekben is sokszor együtt vannak, pl. a pünkösöd utáni időre. A könyv előzéklapján tintával írt bejegyzés:

„M. L. 1656.“

Ez MATHIAS LANGnak monogrammaja, az ev. papnak, ki a konvent-könyvtárat gyarapította.

IV. Korális könyvek.

16. A *D 2* (régén B. 6, 16) jelzet alatti könyv¹⁹ egy 31·5×21 cm nagyságú pergamen biniot mentett meg, XIV—XV. századi írással. Kétségtelen, hogy a korális könyvek közül *graduálével* van dolgunk; a felírások mutatják ezt: „co(mmunio)“, „g(raduale)“. Nagybőjti mi-céknek énekrészeit találjuk meg rajta ötvonaltú hangjegyekkel fer. VI. post cineres és nagybőjt első vasárnapja.

17. A könyvtár *Ba 235* (régén B. 17) jelzetű könyve²⁰ bekötési tábláján egy 29×19·5 cm nagyságú *graduále-lap* látható, egyetlen pergamen folio, négyvonalas hangjegyekkel. A XV. századból való *graduále* töredéke Péter és Pál vigiliáját és ünnepi miséjének énekrészeit tartalmazza.

18. *Hb 21* (régén E. 100) jelzet alatti könyvön²¹ hosszában kettészakított egyetlen folio alsó része nagy korális könyvből, ma 52×27 cm, a könyv egykori hátsó bekötőtáblája (a folio felső része) leszakadt és nem található. *Korális könyv*, a kis töredékből nem tudom megállapítani, *graduáléhoz* vagy *antifonáriumhoz* tartozott-e.

¹⁸ Causae motivaе, ob quas Sixtus Sartorius alias Miltenberger Anspacensis fr. J. V. D. Cathedralis Passau. Ecclesiae Canonicus, Deserta Lutherana in qua natus et educatus fuit secta, catholicam, sacrosanctam, scripturis vere fundatam: et a SS. Orthodoxis Patribus traditam religionem amplexus est et profitetur, Ingolstadii (And. Angirmarius), 1602.

¹⁹ Εἰς ὄργανον Ἀριστοτέλους Ἀνώθυμον. Impressum Venetiis dexterritate Aldi Manucii Romani Calendis nouembris MCCCCLXXXV.

²⁰ PETR. COLEMANNUS, Opus prosodicum graecum novum, Francofurti (Nic. Hoffmann), 1611.

²¹ GASPAR SCHOTTUS S. J., Physica curiosa, sive mirabilia naturae et artis libris XII comprehensa, Herbipoli (Joh. And. Endterus & Wolffgangus jun.), 1662.

19. Egy, csak régi jelzet alatt (*H. 6, 132*) őrzött könyv²² bekötési táblája egy XIV. századi *antifonáriumnak* egyetlen foliójából áll, nagysága 39,5×20,5 cm. Négy vonalra írt neumákkal a karácsony éjjeli officium antifónái vannak rajta.

20. Az *Ea 91* (régén C. 141) jelzetű könyv²³ egy *hymnarium* töredékét mentette meg, háromvonalas hangjegyekkel, 33×21 cm nagyságban, XIV. századi írással. Egy himnusznak egy strófáját s a többi prózában írt verssort alig lehet elolvasni, annyira elázott a könyv borítólapját képező folio.

21. Az *Ld 20* (régén G. 8, 34) jelzetű könyv²⁴ borítólapja egy pergamen folio, 49,5×32 cm, négyvonalas hangjegyekkel egy ismert Mária sequentia töredékét olvashatjuk rajta. Ez a lap tehát szintén egy *hymnarium* maradványa.

A könyv címlapján az egykori tulajdonos neve olvasható:

„M. Christophorus Steidlmayr Austr: Poeta Laureatus Caesareus, nunc temporis Christi exul CIOIOCCXX“.

Ez a Steidlmayr protestáns prédikátor volt, amint a 2. sz. alatt asmertetett könyv bejegyzéséből ki is tűnik; mint látjuk, a harmincéves háború idején menekülnie kellett. Sopronba nyilvánvalóan ő hozta ezt a könyvet. 1669-ben már a konventi könyvtárba kerül, mint ahogyan ez megállapítható a könyv előzéklapjának bejegyzéséből:

„J. N. J. Ex triginta florenis, ad augendam bibliothecam, Evangelicae Sempronensium Ecclesiae, a Rosina, Caroli Paumgartneri filia, Matthiae Langii conjuge, A. CIOIOCLXIX d. XVII. Mens. Octobr. denata Testamento solenni legatis, etiam praesens hic liber comparatus est Sempronii.“

A könyv tehát a könyvtárgyarapító Lang Mátyás feleségének családjához került és onnan a könyvtárba.

22. Nem sok maradt meg abból az *antifonáriumból*, mely a *Ba 305* (régén B. a. 179) jelzetű könyvnek²⁵ bekötési táblája lett. A jelenleg 16×25 cm nagyságú, derekán eltépett folio XV. századi

²² POLYC. LEISERUS, *Secunda pars locorum theologicorum*, Francofurti, 1591.

²³ ERN. WARMUNDUS FRISIUS, *Narratio de furoribus Gallicis. Das ist: Ware und einfeltige erzehlung von den vnchristlichen veruolgen und wüten der Frantzozen*, Basel (Sam. Apiarius), 1573.

²⁴ SAM. HUBERUS, *Antibellarminus hoc est confutatio eorum, quae adversus christianam fidem pro tuenda pontificia sua religione tomis disputavit 4 Robertus Bellarminus iesuita, cardinalis, Goslariae* (Jo. Vogdii), 1607.

²⁵ M. JOH. RENIUS, *Graeca Grammatica major, Lipsiae* (Frid. Lanckisch), 1626.

nagy gót betűkkel mindössze négy sort tartalmaz négyvonalas hangjegyekkel.

23. Az *Lb 239* (régen H. 3, 299) jelzetű könyv²⁶ egy XV. századi, négyvonalas hangjegyekkel írott *antifonarium* egy folióját őrizte meg, melybe a könyvet keresztben kötötték, nagysága: 41×22 cm. A *Proprium sanctorum* januári részéből való, mert olvasható: „In conuersione sci Pauli“ (jan. 25.).

24. Az *Ld 9* (régen H. 7, 32) jelzetű könyv²⁷ egy ugyancsak XV. századi *antifonariumnak* egyetlen foliójába van keresztben bekötve. Nagysága 47,5×30,5 cm. Ez is a *Proprium sanctorum* egyik része, a szövegből megállapítható, hogy Sz. Jakab apostol ünnepére készült e lap (júl. 25.).

A könyv címlapján magyarországi tulajdonosok bejegyzéseit olvashatjuk a XVII. századból:

„Dono dedi Rndo Dno G. Textori Posonij 6. Julij 1642. G. Hrabovich.“

Ugyancsak a címlapon sárvári Takács György ev. papnak, az új tulajdonosnak bejegyzését olvashatjuk:

„Glorior triumpho Salvatoris. Georgius Textoris Sarvariensis. Glorior in solo sanguine Christe tuo.“

V. Bibliatöredékek.

25. A legrégebb XI—XII. századból való *latin biblia* töredékét egy *Lc 337* (régen R. Got. 43) jelzetű könyv²⁸ borítólapján találhatjuk meg. Nagysága 29×18, eredeti nagysága kb. 29×25 cm lehetett. Egyetlen folio maradt meg a bibliából, melyet két hasámban még majdnem kerek betűkkel írtak. Az Ószövetségből való a levél, Tóbiás könyvének egy része van rajta.

Egykori tulajdonosa nevét az előzéklapon találjuk meg:

„1588. Mir Jacob Tanner von Khrembs ist dies Büchl gehöri.“

26. Egy másik könyv,²⁹ *Ba 33* jelzettel, a XIII. századból való *latin bibliának* töredékét tartalmazza, az egyetlen folio 33,5×22,5 cm

²⁶ JOH. TARNOVIUS, In psalmos passionales commentarius, Rostochi (Joachim Pedanus), 1628.

²⁷ Solida refutatio compilationis Cinglianae & Caluiniana, quam illi consensum orthodoxum sacrae scripturae et veteris ecclesiae, de controversia sacramentaria appellarunt, in lucem ediderunt et aliquoties recoxerunt. Conscripta per theologos Wirtembergicos. Tubingae (Georg Gruppenbach), 1584.

²⁸ Confessio, Oder: Christliche Bekandnus des Glaubens welcher Euan-gelischer Prediger in Oesterreich (s. a. et l.), (1566).

²⁹ JO. FROBENIUS, Veterum aliquot de rhetorica traditiones, Basileae, 1521.

nagy és az Újszövetségből való: az első Timotheus-levél vége és a másodiknak eleje van rajta: „Paulus“ kezdőszóiban a „P“ ornamentális iniciáléval.

27. A *Cb 122* (régen B. 6, 168) jelzetű könyv³⁰ egy XIV. századi latin biblia foliójának felső felét használta fel könyvkötőtábla gyanánt, jelenleg 15,5 × 24 cm nagyságban. A felhasznált könyv a Jésus Sirák könyvének 47. fejezetét tartalmazza.

28. Az *Lc 307* (régen H. 6, 174) jelzetű könyv³¹ egy XV. sz.-i latin biblia jelenleg 36 × 19 cm nagyságú levelébe van kötve, melyen Ján. 11. fejezete olvasható Lázár feltámasztásáról. A könyvet az előzéklap bejegyzése szerint *M. L.*, tehát Lang Mátyás ajándékba kapta Eggenberg hercegő udvari miniszterétől.

29. Az *Ld 116* (régen H. 7, 92) jelzet alatti könyv³² egy XV. sz.-i latin biblia egyetlen folióját őrizte meg 32 × 20,5 cm nagyságban. A Genesis könyvéből Ézsau és Jákob története olvasható rajta.

VI. Két Bibliakézirat.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a soproni ev. Líceum könyvtárának teljes liturgikus kézirata nincsen. A mult század elején volt egy a birtokában: a soproni Golso István misekönyve, mert ebben benn van az ev. konvent régi könyvjelző pecsétje: „E A B“, „Ecclesiae Augustanae Bibliotheca“, de a mult század eleje óta a Nemzeti Múzeum tulajdona.³³ Bibliakézirat azonban kettő is van a könyvtár birtokában.

30. Az egyik ú. n. *Historienbibel*, 1445-ből az Ószövetség tartalma feldolgozva, mégpedig német nyelven, elbeszélő formában. Jelzet: *La 2* (régen 2. H. 2), papírkézirat, kötése deszkára vont bőr, nagysága 40 × 27,5 cm. A kézirat nincs lapszámozva. Kolofonja az utolsó lapon így hangzik:

³⁰ CORN. SCHULTINGIUS, *Steinvichius, Tragicomoedia Constantini Magni, primi christiani imperatoris et S. Helenae, Coloniae Agrippinae* (Steph. Hemmerdea), 1602.

³¹ D. CHRISTOPHORUS IRENAEUS, *Symbolum Apostolicum. Das ist: Die Artickel vnsers Christlichen Glaubens ausgelegt, Eisleben* (Vrban Glaubitsch), s. a.

³² JACOBUS, *Gründlicher Gegenbericht auff den falschen Bericht vnd vermainte Erinnerung Daudis Rungij Wittembergischen Professors, Grätz* (Georg Widmanstetter), 1607.

³³ RADÓ POLIKÁRP, *Sopron kéziratos misekönyve, a Golso-kódex, MKSzemle*, 1940, 226—235. l.

„Das Puech ist volbracht mit der hilff gots des almachtigen vnd mit der hilff der himelkunigin Marie etc. am montag nach Assumptionis Marie Anno dni etc. Quadragesimo quinto per Johannem Lessewitz de Legenicz in Rannigkdorf hora vesperarum.“

Lehet, hogy a Szepességből való a könyv, ha Legenicz Lechnitz-et jelentheti.

31. A *Benes-féle biblia. La 1* (régi 536) jelzettel egy 1394-ben írt latin bibliát is őriz a soproni ev. Líceum könyvtára. A félkurzív gót írással írt pergamen kézirat nagysága 39×27 cm, 481 levelet számlál.

f. I—IV: Registrum.

f. 1—3: Epistola S. Jeronimi presbiteri. Frater Ambrosius in tuamunuscula.

f. 3: Incipit prologus S. Jeronimi presbiteri. Desiderii mei.

f. 3—4: Incipit register capitulorum. (A Genesishez. Minden egyes bibliai könyv előtt megvan ez a register.)

f. 4—370: az Ószövetség szövege.

f. 370: Beatissimo pape Damaso Jeronimus. Nowum opus me facere cogis.

f. 371: Alius prologus. Per ewangelia.

f. 371—457: az Újszövetség szövege.

f. 457: kolofon: „Anno incarnationis dni millesimo trecentesimo nonagesimo quarto comparata est hec byblya per pauperem virum dictum Benessium tunc percunctantem in Verona presbyterum. Finita autem et completa est per manus Mathie parwyny die septima mensis february in die Apollonie hoc est in vigilia S. Scolastice. Finis advenit et nullum grossum precii invenit.“³⁴

f. 458—478: Incipiunt interpretaciones nominum hebraicorum tocius biblie.

f. 478: szlávnyelvű glossza.³⁵

f. 478: Incipitur regestrum epistolarum et ewangeliorum. Primo de tempore postea de sanctis.

f. 478—480: az összes vasárnapok, nagyböjt összes feráinak, az év minden szerdájának és péntekjének epistola- és ewangelium-jegyzéke.

f. 480—481: Incipitur aliud regestrum de sanctis epistolarum et ewangeliorum. A proprium Sanctorumnak ünnepeit hozza, de csak a főbbekét. A lista ez: Conversio S. Pauli — Purificacio B. M. V. —

³⁴ A kolofont és a Historienbibel kolofonját (némi hibával) közölte Szilágyi és Matavovszky, I. 7. jegyzet.

³⁵ Az eddigi, 7. jegyzetben felsorolt irodalom ezt nem említette. En lemásoltam és a foliót le is fényképeztettem. Feldolgozását átadtam Danczi Villebald úrnak.

Kathedra Petri — Vig. Mathie — In die sco — Marci ewangeliste — Philippi et Jacobi — Inuencio crucis — Nerey et Achiley — Vig. Joh. Bapt. — In die sco Joannis et Pauli — Vig. aplor. — In die sco — Commemoracio S. Pauli — Octava aplor. — Marie Magdalene — Jacobi apli. — Vig. Laurencii — In die sco — Vig. assumptionis — Assumpcio Marie virginis — Bartholomei — Augustini — Decollacio Joh. — In nativitate sce Marie — Vig. Mathei — In die Mathei — Michaelis — Vig. omnium scor. — In die sco — Crisogoni — Vig. Andree — In die sco.

A kalendárium tehát, mint látható, semmi irányban nem mutat meghatározott jelleget; a nyilvános ünnepeket tartalmazza.

RADÓ POLIKÁRP.

A Benes-féle biblia szláv szórvány-mondata.

Az 1394-es BENES-féle latin biblia őriz egy nyugati szláv nyelvű mondatot. E mondatot itt közlöm eredeti helyesírással (1), olvasás szerinti átírásban (2) és magyar fordításban:

1. Panno marya duostoyna twey	2. Panno Maria duostojná (dóstojná),
swathey mylosti diekugi, zess my	tvej svatej milosti děkují, žes mi
raczila pomoczy seczty tych knyh	ráčila pomoci šesti (?) tych knih
dokonaty. Amen Bohday.	dokonati. Amen Bohdaj.

Magyar fordítása: Tisztelendő Szűz Mária, a Te szent kegyelmednek köszönöm, hogy kegyes voltál nekem segíteni ezt a hat (?) könyvet befejezni. Amen. Adja Isten.

Ha e mondatot a XIV. századi nyelvi állapotok tükrében vizsgáljuk, két lehetőség jelentkezik: a latin szöveg végére írt mondat 1. vagy csehül, 2. vagy cseh és tót nyelven vegyesen van írva. A második esetben szerzője esetleg tót, aki csehül írt, de anyanyelvi hatásoktól nem bírva szabadulni, tót szavakat vitt bele. E szórvány-mondatnak a tót nyelvhez való kapcsolatát egyetlen bizonyíték tudná igazolni: a szerző nemzetisége. Ez esetben a tót nyelvbe egészen beillő szavak valóban tótok lennének, de úgy, hogy e szavak tótsága nem gyöngítene a szöveg csehségét. Ennek a paradox állításnak az az alapja, hogy a kérdéses szavak a XIV. században mind a cseh, mind a tót nyelvben azonos alakúak és jelentésűek voltak, de a későbbi századok folyamán a két nyelv hangtani fejlődésének megfelelően az azonos hangalak kisebb-nagyobb mértékben megváltozott, de a jelentés változatlanul megmaradt.

Ha egy mondatról nem tudjuk eldönteni, melyikhez tartozik a két nyelv közül, nem kell-e szükségképen egynek tartani a kettőt? Nem! Mégpedig először azért, mert e mondatban olyan szavak fordulnak elő, amelyek a mai szláv nyelvekben is alig mutatnak egymástól eltérést. Még sincs senki, aki azt merné állítani, hogy ha így van, akkor az orosz és a szerb, vagy a szerb

In primo conlatione aut
 iste magis confusionis
 parum que e aqua uel que
 sunt hec cogitationes supo
 rantes aut in aere p[er]i
 hic post q[ue] sequitur d[omi]n[u]s
 Insuper q[ue]stion[em] uel q[ue]stion[em]
 Insuper q[ue]stion[em] uel q[ue]stion[em]
 Insuper q[ue]stion[em] uel q[ue]stion[em]
 Insuper q[ue]stion[em] uel q[ue]stion[em]

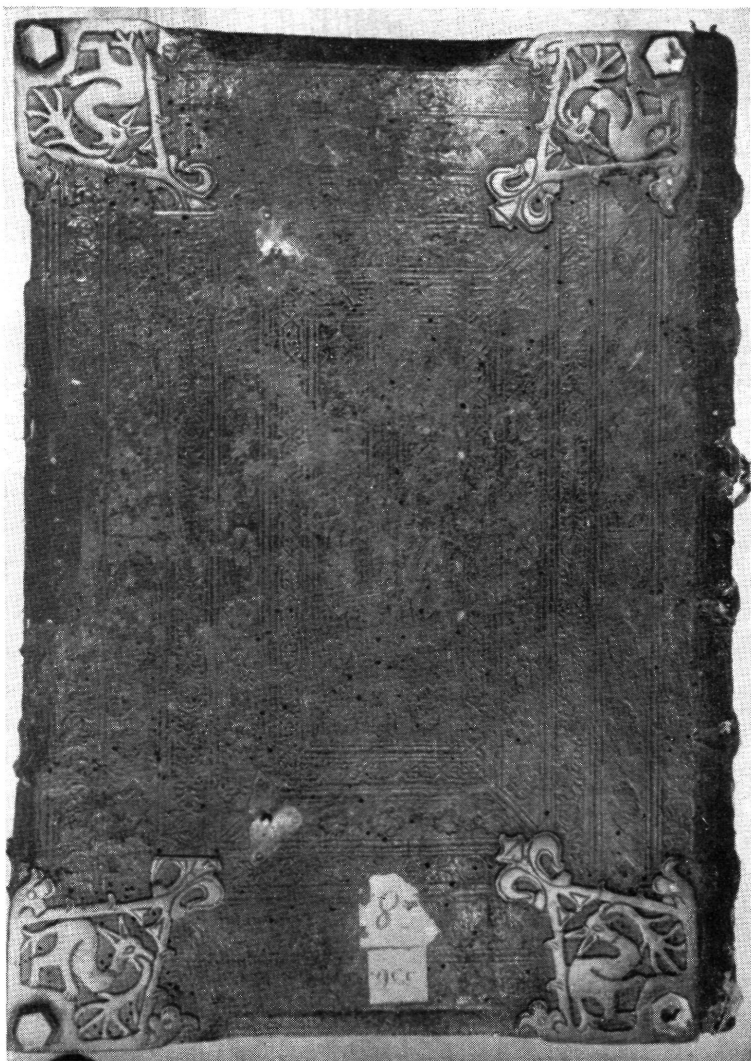
vobis
 ffer
 nos
 orau
 Iogan
 d[omi]n[u]s

Dom
 Sion
 m[er]itu
 cum
 ffer
 fere
 m[er]itu
 d[omi]n[u]s
 ffer
 fere
 esse
 d[omi]n[u]s
 ffer
 fere
 esse
 d[omi]n[u]s
 ffer
 fere
 esse
 d[omi]n[u]s

Explicat interpretaciones no
 minum hebraicorum totius Bible
 Panis manna duo stroyua
 tucy swatoy mylosta dyc
 Augy. Zess my razila po
 mogy scety tycb Augy
 Dokonaty Amey doh[ost]ay.

Am
 Augy
 azan

A Benes-Biblia 478. foliója, a szláv szórványmondattal.

A Benes-Biblia bekötési táblája.

és a cseh egy és ugyanaz a nyelv. Másodszor erős bizonyíték állításom mellett a HODŽA MILÁNTól vett idézet, amellyel a cseh és tót nyelv egységét igyekszik bizonyítani. HODŽA ezt írja: „... (a tót ember a XIV. században) bizonyára nem vett észre semmi különbséget a maga nyelve és a cseh nyelv között. Ha egyáltalán mégis vett észre különbséget, a cseh nyelvet a saját nyelvének csak egy külön, mégpedig *rendszeresebb*, többé-kevésbé már *kicsiszolt és egyengetett* és ezért természetzerűleg kiváló (*elválo*) alakjának kellett tartania“.¹ Ha két ember nyelve között ilyen különbségek észlelhetők, akkor az a két ember nem egy nyelvet beszél!

Annak felismerését, hogy e szórvány-mondatnak van-e valami köze a tótsághoz, az is megnehezíti, hogy a tót helyesírás első századaiban teljesen egyezett a cseh helyesírással, sőt a későbbi írók sem tudtak tőle szabadulni BERNOLÁKIG (1762—1813). Mi volt az oka a cseh helyesírás ekkora erőrekapásának? Első okként az 1348-ban alapított prágai egyetemet kell említeni, amelynek a bölcséleti karára 1367—1420-ig közel száz „Hungarus“ iratkozott be. Ebben a számban képviseltette magát Nagy-Magyarország minden nemzetisége.² Tehát a XIV. század második felében már voltak született tótok, akik csehül jól beszéltek és írtak.³ A BENES-féle biblia szerzőjével, MATTHIAS PARWNY-vel kapcsolatban is feltehetjük, hogy a prágai egyetemen végzett tót férfi volt.

A cseh helyesírás felkarolásának másik oka a felvidéki bányavárosokban keresendő, ahol a német nyelv kezdett a hivatalos életben is nagyobb mértékben terjeszkedni, annyira, hogy 1380-ban Zsolnán német-tót bonyodalmakhoz vezetett.⁴ Mondhatnám, hogy ebben a kultúrharcban a tótoknak kéznél levő kész fegyver volt a cseh helyesírás.

E szórvány-mondatnak a cseh nyelvészet számára nincs nagy jelentősége, mert a cseh irodalomnak a XIII. század második feléből, különösen pedig a XIV. századból már hatalmas csehül írt emlékei vannak (*Svatý Václav*; *Alexandreis*, *Dalomil-krónika*, *Katalin-legenda* stb.), de a tót irodalomnak és nyelvészetnek sokat jelentene, mert a *Sequentionarius* 1385-i glosszái után az első cseh-tót vegyes nyelven írt emlék az 1420 körüli évekből maradt fenn, az első tótnyelvű feljegyzés pedig csak 1451-ből, az úgynevezett *Žilinská kniha* lapjain.⁵

Tekintettel arra, hogy a BENES-féle biblia a XIV. század magyarországi könyvkötőművészet útmutatása szerint Magyarországon készült és vannak benne olyan nyelvi alakok, amelyek a tót nyelvnek is tulajdonai, megvizsgálom a szavakat külön-külön abból a szempontból, hogy e mondat származhatik-e tót embertől.

Panno, panna = szűz szó vocativusa. A cseh nyelvemlékekben gyakran előfordul. Pl. *milá panno marze*, a leMBERGI egyetemi könyvtár XV. századi

¹ DR. MILÁN HODŽA: Československý rozkol 48.

² S. CZAMBEL: Príspevky k dejinám jazyka slovenského 7—8.

³ CZAMBEL u. o. 9.

⁴ J. STANISLAV: Československá mluvnica 205.

⁵ J. STANISLAV: Československá mluvnica 206.

kéziratában.⁷ A tót nyelvben is használatos alak, különösen a katolikus imádságokban.

Maria: a XIV. századi cseh nyelvben ebben a nem asszimilált alakban idegen.⁸ A nyelvmélekek igen ritkán hozzák ilyen alakban. Gyakoriak a következő formák: *Maří, -ie*, pl. *svatá marzi Mandaleno* a XIV. század első feléből származó *Žaltář Klementinský* 138a-ban.⁹ A másik gyakori forma *Marije, -e*, pl. *Jedínu marigy vynmúce* a XIV. század különböző éveiből származó Passiónál 277-ben. E szónak tót alakjai: *Mária, Maria*.

duostoyna = tisztelendő, méltóságos. A XIV. századi cseh nyelvmélekekben a régebbi *ó* helyén még igen ritkán találunk *uo-t*. ŠTÍTNÝnél fordul elő néhány *uo-s* alak: *jsi-li duostoynegy*,¹⁰ *Jeden stav duostoynyegy jest, nežli drubý*,¹¹ Találunk nála rövid *o*-val is: *izádný čin nenie dostoynyeyssi*,¹² hosszú *ó*-val is: *biskupovému dóstojenství*.¹³ A cseh írásokban *uo-t* találunk a XVI. század közepéig. A tót nyelvmélekekben a *Žilinská knihában* *ó* és *uo* egyformán fordul elő, de az első *uo-s* példát STANISLAV csak 1455-ből hozza.¹⁴

twey, olv. *tvej* v. *tvěj*, az egyes második személyű birtokos névmás nőnemű alakjának egyes dativusa. A rag *-ej*, a mai cseh nyelvben már nincs meg, de a XIV. században még élő alak volt. Az itt használt alak összevont alak *tvojej*-ből, amely a tót nyelvben ma is él. A tótban viszont az összevont alak nem használatos, de STANISLAV szerint a tótban is ismert alak volt.¹⁵ Tehát a XIV. században mind a két nyelv használta, viszont ma egyikben, sincs meg, mert a tótban *tvojej*, a csehben *tvej* > *tvěj*-alak él,¹⁶ szórványosan már 1300 óta.¹⁷ Tehát szórvány-mondatunkban használt alak megtalálható mind a cseh, mind a tót emlékekben. Így az előzőkkel együtt ez a szó lehet bizonyíték arra, hogy ezt az emléket cseh-tót keveréknyelven írottak lehet tekinteni.

swatěj a *svatý, á, é* = szent szónak egyes nőnemű dativusa. A *tt* a rendszertelen helyesírás rovására írandó, mert előfordul *t*-vel is, ami a szó etymológiája szerint helyes is. A *tt* a keménység jelölésére szolgál, de vannak esetek, amelyekben épp a lágyságot jelzi.¹⁸ *Swatěj a-ja* az esetben mondható csak tótnak is, ha a nyugati vagy a keleti nyelvjárás sajátságát rükrözi.

⁷ Lvov 2a,

⁸ J. GEBAUER: *Historická mluvnice jazyka českého* III. 284.

⁹ A cseh nyelvmélekekből idézett példákat JAN GEBAUER *Slovník staročeský* című művének I., II. kötetéből vettem.

¹⁰ ŠTÍTNÝ: *Visegrádi gyűjtemény* 3b.

¹¹ ŠTÍTNÝ: *Keresztény tanítás, 1376-ból, 97a.*

¹² ŠTÍTNÝ: *Vasárnapi és ünnepi beszédek* 61a, 1392-ből.

¹³ *Kronika Pulkova* 32b.

¹⁴ *Československá mluvnica* 42.

¹⁵ *Československá mluvnica* 85.

¹⁶ V. Ö. GEBAUER—ERTL: *Mluvnice česká* 184, 185. V Praze, 1918.

¹⁷ V. Ö. *prosim tvé milosti* a *Vitaj Kálu Všemohúci*-ban.

¹⁸ GEBAUER: *Historická mluvnice* I. 383.

mylosti: milost = kegyelem egyes dativusban. Mind a két nyelvben ma is azonos alakú.

dyekugy, olv. *děkuji*, magyar helyesírással *gyėkuji* = köszönöm. Ez csak cseh lehet. A cseh nyelvemlékekben gyakran előfordul.

zess: že si = hogy + a cseh *býti* = lenni segédige jelenidő egyes 2-a. Olvasása vitára adhat alkalmat, mivel *z*-nek igen ritkán van *ž* hangértéke, *ss* pedig rendszerint *š*-t jelöl. De lehet találni a cseh nyelvemlékekben *z*-t *ž*, *ss*-t *s* (*sz*) hangértékben. Pl. *sswieczyey marzyey*,¹⁹ *czass* olv. *čas*,²⁰ *z* pedig *ž* értékben: *zena* olv. *žena*.²¹

my olv. *mi* = nekem, mind a két nyelvben akkor is, most is, azonos hangalakú és jelentésű szó.

raczila, olv. *ráčila*. *Ráčiti* = tetszeni, kegyeskedni. Mondani való ugyanaz, mint *my*-nél.

*pomocz*y, olv. *pomoci*, hacsak nem cseh nyelvjárási sajáttság, és akkor olv. *pomoči*. Jelentése: segíteni, jelen idejű főnévi igenév. Itt a *cz* olvasása eltér e betűpár általános XIV. századi hangértékétől, amennyiben a HUS-féle helyesírásig *č*-t jelölt. A mi esetünkben, hacsak nem nyelvjárási sajáttság,²² csak *c*-t jelölhet, aminek olvasását a XIV. századi következetlen helyesírás meg is enged.²³ Ebben az egy esetben lehetne talán arra utalni, hogy *czy*-t *ci*-nek, *czy*-t *či*-nek olvasta az író, de az *i* és *y* következetes használatáról ebben a korban nem állítható fel szabály.²⁴ — *Pomoci* inf.-i alak a régi tót nyelvben is ismert volt.

seczty, olvasás szempontjából a legproblematisabb szó. Én *šesti*-nek olvasom és a *šest* = hat számnév genitívusának tartom, mint a következő *dokonaty* ige mellett álló genitívus finálist,²⁵ bár az olvasást illetően más felfogás is lehet. Az *s* (f) betű *s* (*sz*) hangot szokott jelölni, de a XIV. századi *bradeci krónikában* találtam egy szót, amelyben *s*-értéke van: *nedomyšlenye* olv. *nedomyšlenie* (Hrad 38b). Nem tudom példával igazolni, hogy *cz* előfordul-e *s* (*sz*) értékben. A XIV. században leggyakoribb írása *ssesti*. A *ty* ∞ *ti*-olvasat gyakori. — A betűk általános hangértéke szerinti olvasat *sečti*, *sčisti* = összeolvasni ige felszólító módjának egyes 2. személye.^{26a}

tych: *ten*, *tá*, *to* mutató névmás többes genitívusa. Böven ír róla GEBAUER, *Hist. ml.* 436, 446. Egyéb előfordulási formái: *tých*, *tiech*, *těch*. *Tiech*, *těch* tót nyelvemlékben nem lehetne.

knih: *kniha* = *könyv* többes gen. mind a két nyelvben. Az ó-csehben gyakoribb alakok *knieh*, *kněh*.²⁶

¹⁹ Sequentionarius 365.

²⁰ Žaltář Wittemberský 68, 14 a XIV. század 2. harmadából.

²¹ CZAMBEL: Slovenský pravopis 25.

²² V. VONDRÁK: Vývoj současného spisovného českého jazyka 9.

²³ CZAMBEL: Slovenský pravopis 25—26.

²⁴ CZAMBEL: Sl. pr. 32.

²⁵ GEBAUER: Historická mluvnice IV. 334.

^{26a} JUNGSMANN: Česko-německý slovník IV. 44.

²⁶ GEBAUER: Historická mluvnice III. 184—5.

Amen. Vizsgálatunk szempontjából nincs jelentősége.

Bohdaj: egybe van írva két szó: *Bob* = Isten + *day* = adj, adjon. *Bob* lehetne tót is, cseh is. A cseh emlékekben olyan alakokban is előfordul, amelyek a tót nyelvben nem állhatnának meg: *Bób, Buob. Day* olv. *daj*, a tótban ma is így hangzik, a csehben HODŽA MILÁN²⁷ szerint a XVII. századig volt ez az alak használatos, de GEBAUER a XV—XVI. századra teszi az *aj > ej*-változást.²⁸ A *Bohdaj* szópár elveszítette mondatjellegét és más mondatokban szerves kapcsolódás nélkül helyezkedik el kívánság, óhaj kifejezésére.²⁹

Végigmenve a szórvány-mondat szavain, azon meggyőződésünk mellett, hogy cseh nyelvemlékkel van dolgunk, marad egy gyanúnk. Ez a gyanú az, hogy e mondatot tót ember írta. Azért mondom gyanúnak, mert nincs egyetlen szó sem e mondatban, amely ne lehetne cseh, de a cseh szavak között vannak olyanok, amelyek a cseh nyelvemlékekben több alakban fordulnak elő és ezeknél a szavaknál azt tapasztaljuk, hogy mondatunkban mindig a tóthoz legközelebb álló formában adja őket leírójuk, pl. *Maria, twej, swathey, tych, knih.* A szerző neve, MATTHIAS PARWYNY,³⁰ azokban a bibliográfiákban, amelyeket használhattam, ismeretlen. Kívánságunk az, hogyha MATTHIAS PARWYNY kilép eddigi ismeretlenségéből, kedves tót atyafira ismerjünk benne, aki mint Hungarus magyar, tót, német és oláh barátaival együtt művelődött a prágai egyetemen.

DANCZI VILLEBALD O. S. B.

²⁷ Československý rozkol 46.

²⁸ Historická mluvnice I. 2.

²⁹ GEBAUER: Staročeský slovník I. 76.

³⁰ SEDLÁČEK: Snůška starých jmen, 1920, sem tartalmazza, sem az ott találtakból nem származtatható.

AZ UTÁNNYOMÁS ELTILTÁSA MAGYAR- ORSZÁGON.

A szerzői jog jóformán egyidős a könyvnyomtatással; mihelyt az új iparág anyagiakban is lemérhető értéket adott az írásműveknek, szükségessé vált azoknak jogi védelme. Az első századok azonban a nyomdásznak és nem az íróknak a jogait védték: a fejedelmek s a városok felhasználták a monopólium középkori eredetű jogrendszerét és a határaikon belül működő könyvnyomtatóknak kizárólagos iparűző kiváltságot biztosítottak. De a nyomdászat elterjedésével megszaporodott a nyomdák száma s ekkor a műhelyek védelme helyett át kellett térni a nyomdatermékek védelmére. Velence már 1486-ban nyomtatási privilégiumot adott Sabellicus velencei történetére, azaz 500 dukátnyi büntetés terhe mellett eltiltotta annak utánnnyomását.¹ A meghatározott művekre szóló nyomda-privilégium lassanként egész Európában elterjedt és hosszú századokon át fennmaradt, pl. a magyar Egyetemi Nyomdának egészen 1850-ig fennállott a cirill-betűs könyvek előállítására jogosító, Magyarországon kizárólagos kiváltsága. A magyar kiadók is gyakran kértek egyes munkákra rendszerint tíz évre szóló privilegium privativum-ot és a XVIII. században jóformán alig mult el év, hogy a nagyobb üzemek, mint LANDERER, PACZKÓ stb. ne nyertek volna a kelen-dőbb művekre, az ima- és énekeskönyvekre, vallási iratokra és kalendáriumokra, amelyeknek az utánnnyomásától joggal tarthat-tak, királyi privilégiumot. Maguk a szerzők is szívesen fordultak az uralkodóhoz, így BÉL MÁTYÁS a *Hungaria Nova* c. művének

¹ KOHLER, JOSEF: Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht, Stuttgart, 1906, 32 s köv., 61 s köv. ll. — Továbbá: GNAU, HERMANN: Die Zensur unter Joseph II., Strassburg—Lipce, 1911, 157—66 l. és BIDERMANN—HOCK: Der österreichische Staatsrath, Bécs, 1879, 297—302. l.

tulajdonjogát nemcsak a saját, de gyermekei számára is kérte biztosítani (1742). Az így elnyert kiváltságokat szokás volt a könyvek elején, ritkábban a végén teljes szövegükben lenyomatni.

A királyi kegyet jelentő kiváltsággal szemben a szellemi tulajdon gondolata csupán későn, a XVII. században tűnt fel: Nürnberg már 1633-ban, Lipcse 1674-ben tiltotta el a könyvek szabad utánnomását. De ezek a rendelkezések csak nehezen találtak követőre és az írókra nézve nagy hátránnyal járt, hogy a rendeletek csupán a városok területére bírtak érvénnyel és a sokfelé szétszaggatott német birodalom más részeiben hatástalanok maradtak. A XVIII. századi Németországban az írók a toll fegyverével küzdöttek az utánnomás általános eltiltása érdekében és ebből a küzdelemből maga KANT is kivette részét több munkájával.

A Habsburg-monarchiában MÁRIA TERÉZIA foglalkozott első ízben a szerzői jog kérdésével és 1775 február 11-i rendeletével a „tudományra, nyomdászokra és a kereskedelemre egyaránt káros“ utánnomást eltiltotta. A tilalom csupán a belföldi kiadóknál megjelent művekre vonatkozott, a külföldieket ezután is szabad volt utánnomni. Minden utánnomásra szánt munkát fel kellett terjeszteni a cenzurára, még az esetben is, ha annak első kiadását a hivatali cenzura már engedélyezte. A külföldi munkák közül tilos volt azokat utánnomni, amelyeket a belföldön elkoboztak és a tiltott könyvek jegyzékébe (*Catalogus librorum prohibitorum*) bevezettek; tilos volt továbbá azokat is, amelyek a cenzurán „toleratur“ jelzést nyertek, tehát amik elkobzásra nem kerültek, de a terjesztésüket a hatóság mindenestre igyekezett megátolni.

MÁRIA TERÉZIA kezdeményezését II. JÓZSEF, a nagy újtó folytatta és az ösztönzést hozzá a bécsi Trattnernek nagyarányú vállalkozása adta meg.

TRATTNER JÁNOS TAMÁS, az érdemes nyomdaalapító (1717—1798) 1780-ban azt kérvényezte, hogy újból lenyomathassa MASCOU neves jogtudósnak *Principia juris publici* című művét, amit a bécsi egyetem már hosszabb ideje használt tankönyvként. Az államtanács, a legfőbb hatóság, fenntartotta Mária Terézia régi rendelkezését és általánosan követendő alapelv gyanánt leszögezte: „Trattnernek és mindenkinek másnak szabadon meg-

engedendő az ártatlan könyvek utánnymása, mint egyszerű negotium.²

TRATTNER élt is az engedelemmel és nyomban két újabb tankönyv utánnymására készült: RIEGGER KÁROLY MANÓ egyetemi tanár egyházjogi kompendiumát és SCHMIDT MIHÁLY IGNÁC levéltáros német történetét akarta kihozni. De a két élő és udvari befolyással rendelkező szerző tiltakozott ez ellen. RIEGGER kérényt nyújtott be a hatóságokhoz és ebben az egykorú írók véleményét fejtette ki: Mindegyik szerző — mondja itt RIEGGER — sok munkát és fáradságot fordít munkájára s így annak tulajdonosává válik; az utánnymás azonban nemcsak a szerzőt károsítja, hanem a nyomdászt is és az, ilyen körülmények között, aligha vállalná a kiadás költségét. Ezáltal nem csupán a tudományos munka állna meg, hanem a könyvkereskedelem is passzív maradna az állam szempontjából. Meggyőző érvelését az osztrák kancellária is elfogadta és az utánnymás ellen szavazott.

Más volt a helyzet SCHMIDT esetében, aki németbirodalmi származású volt és csak nemrég lépett a Habsburgok szolgálatába, műve azonban még a Habsburg-tartományokon kívül, Ulmban jelent meg. Az ő esetében úgy vélekedett a kancellária, hogy a külföldi nyomdaprivilégiumok egyetlen belföldi alattvalót sem kötnek; még azok sem, amelyeket az uralkodó mint császár a Németbirodalomra vonatkozólag adományozott, hiszen Magyar- vagy Csehország független felségjog alatt áll. Az utánnymás kérdésében, hirdette a kancellária véleménye, az államnak csupán a saját érdekét kell követni, azaz nem szabad megengedni, hogy a külföldön nyomtatott könyvekért sok pénz kerüljön külföldre. Így akarták még a szellem területére is kiterjeszteni azt a kezdetleges önellátást, amit az egykorú gazdaságpolitikusok minden államban követendő politika gyanánt előírtak.

Egyúttal arra vonatkozólag is kívánt dönteni a kancellária, hogyha egy belföldi nyomdász egy külföldi művet utánnym, úgy az mindenki számára tilos, vagy pedig szabad üzlet legyen. A kancellária, az előbbi határozat értelmében, a korlátlan utánnymás mellett foglalt állást és véleményét három indokkal támogatta: 1. A kiadó a további utánnymás eltiltása esetén

² St. R. 1780: 2186 a bécsi Házi, Udvari és Állami levéltárban.

valóságos privilegium exclusivum-ot nyerne a munkára, a könyv árát szabadon emelhetné, rossz nyomást és papírt használhatna. 2. A szabadverseny viszont használna az irodalmi életnek, mert hiszen az a kiadó jut majd nagyobb haszonhoz, aki jó és szép könyveket ad. 3. Végül pedig az államnak még mindig fennmarad az a joga, hogy érdemes könyvkereskedőknek privilegium privativum-ot adományozzon.

A kancellária javaslata teljességgel magán viseli a józsefi fiziokratizmusnak, a kor általános gazdasági irányzatának, a jegyeit. Erre mutat a szabadverseny pártolása a nyomdaiparban és ugyanakkor az a törekvés, hogy a könyvbehozatalt csökkentésék és könyvekért minél kisebb összeg vándoroljon idegen államokba. A nemzeti vagyonosodás kérdésének akarták alávetni a szerzői jogot és HATZFELD gróf, az államtanács tagja, nyíltan kifejtette, hogy az állam haszna fontosabb a külföldi kiadónál s ebből a szempontból kell az utánnomások dolgát kezelni. Az uralkodó is elfogadta a kancellária előterjesztését, engedélyezte az utánnomást, de azzal a hozzátoldással, hogy SCHMIDT művét csak akkor adhatja ki TRATTNER, ha ehhez a szerző engedélyét is megszerzi.³

A hatóságok felfogása szerint pusztán anyagi kérdés lett a szerzők szellemi tulajdonjogából, negotium vagy commercium. A főbb hivatalnokok szinte versenyeztek egymással a materialista felfogás dolgában s a könyvek nyomását az állam haszna szerint akarták irányítani. Egyes üzletemberek a maguk javára használták ki ezt az irányzatot, így mindjárt TRATTNER, akinek osztrák és magyar műhelyeiből az egész korszak során a legtöbb utánnomás került ki. Sikereitől elkapatva azt kívánta a manheimi SCHWANN FRIGYES KERESZTÉLYTŐL, hogy német szótárából nyomasson 1000 példányt TRATTNER névvel és ennek ellenértéke fejében más, TRATTNERNÉL megjelent szótárakat fogadjon el; ellenkező esetben pedig ő fogja bécsi műhelyében utánnomni a művet. SCHWANN feljelentette TRATTNERT és a bécsi cenzúrabizottság jogtalannak és megakadályozandónak tartotta TRATTNER követelését. Ám ez alkalommal REISCHACH államtanácsos fogta a bécsi kiadó pártját, azzal érvelvén, hogy biztosítani kell számára az utánnomás szabadságát, „mivel Hollandiában és

³ St. R. 1781: 59.

Svájcban a legtöbb, Franciaországban megjelent könyvet utánnyomják s mindegyik országnak arra kell tekinteni, hogy bennartsa azt a pénzt, ami ilyen árukért az országot elhagyja". Így TRATTNER ismét engedélyt nyert az utánnyomásra.⁴

A felsőbb hatóságok következetesen érvényesítették a fiziokrata gazdasági rendszer szabadságelvét a könyvnyomtatásban és a felvilágosodás korában merev elvszerűséggel kezelték ezt az irodalmi kérdést. Ugyanolyan jogszabályt akartak az utánnyomásra alkalmazni, mint a gyáripari eljárások vagy a manufaktúrák titkainak védelmére, amelyek közül a külföldiek ellesését és itthon való bevezetését az állam egyenesen támogatta, míg a belföldi eljárások utánzását privilégiumokkal védte. Viszont a kultúrpolitika irányítására rendelt alsóbb hatóság, a tanulmányi bizottság (Studienhofkommission) következetesen az írók s kiadók pártját fogta és felfogása megegyezett a ma is általános nézettel. Felfogását több alkalommal kifejtette s legbővebben akkor, amikor TRASSLER troppai könyvkereskedő több munka, köztük néhány belföldinek az utánnyomására kért engedélyt. A tanulmányi bizottság ismételten javasolta, hogy az utánnyomás, ha már nem is az egész Németbirodalomban, de legalább az osztrák tartományokban tiltassék el és javaslatát ma is korszerűen indokolta meg a következőkben: 1. A munka a szerző tulajdona. 2. A szerző nem kaphat első kiadójától illő tiszteletdíjat, ha annak az utánnyomástól kell félnie. 3. Az első kiadó a szerző jogutódja és jogosan élvezi az anyagi hasznot. 4. Az utánnyomás dolgát helytelenül hasonlítják össze egy másik manufaktúra utánzásával, mert ez utóbbinál csupán mechanikus és nem szellemi kézimunkát utánoznak. 5. Az utánnyomás aláássa a kereskedelmi hitelt és a jóhiszeműségét és megakadályozza a jó munkák létrejöttét; végül pedig 6. nemcsak a kiadóra, hanem a szerzőre is káros, mert így a tudósok és írók nem tudnak megélni.

A felsőbb hatóságok ez alkalommal sem osztották a tanulmányi bizottság véleményét. A kancellária ítélete szerint az csupán a tudományos-irodalmi szempontokat veszi tekintetbe, már pedig az uralkodónak egyéb szempontokat is kell mérlegelni. Nyomban szembeszállt azzal a felfogással, amely szerint

⁴ St. R. 1783: 511.

„minden utánnyomás tolvajlás“ és a következőképpen cáfolta: 1. A munka minden egyes vásárlója korlátlan tulajdonjogot nyert a műre. 2. A nyomdai privilégiumok léte is megerősíti azt a tételt, hogy szabad a műveket újra kiadni. 3. A szerzőtől és az első kiadótól senki sem vitatja el az anyagi tulajdonjogot és így a hasonló anyag, az új kiadás elkészítése sem lehet lopás. 4. Általánosan megengedett minden újonnan feltalált, nyilvánosan eladott dolog utánzása. 5. A szerzőnek van ugyan szellemi tulajdonjoga a munkára, de ez elvész azáltal, hogy művét közzéteszi. A szerző tulajdonjoga már csak azért sem lehet örökös, mert akkor sem második kiadás, sem fordítás nem jöhetne létre. Bizonyos, hogy az utánnyomás által anyagi károsodás éri szerzőt; ám ezt meg lehetne előzni azzal, javasolja a kancellária, ha a császár megtiltaná, hogy bármilyen, Németországban nyomott könyvet 10 éven belül az örökös tartományokban, sőt, amennyiben a császár jogköre ilyen irányú rendelkezést lehetővé tesz, egész Németországban utána nyomjanak. Hogy pedig ebből a rendeletből kifolyólag semmilyen anyagi károsodás ne érje a Habsburg-tartományokat, javasolja a kancellária, hogy akadémiák, kitüntetések, kegydíjak és hivatalok által édesgesse magához a császár Németország széplelkeit, hogy Bécset ezáltal az egész birodalom fejévé tegye.

A bécsi Weimar gondolatának a felvetése kevésbé hatotta meg a száraz II. JÓZSEF-et és továbbra is hűen kitartott etatisztikus felfogása mellett, amely a szellemi kérdéseket is csupán az állam szemszögéből bírálta el. Továbbra is fenntartotta az utánnyomás szabadságát és így okoskodott: „Mihelyt mind a hercegek és köztársaságok közösen végrehajtják ezt az itt előterjesztett, a nyomorgó írók számára bizonyosan méltányos korlátozásokat, úgy nem én leszek köztük az utolsó; de addig nem akarok a talán egyedüli lenni, aki eltilt egy az alattvalói és könyvnyomdászai számára előnyös kereskedést csak azért, hogy őt a költők megénekeljék. Maradjon meg tehát a külföldi könyvek utánnyomása, amíg az általános egyetértés boldog ideje el nem érkezik.“⁵

Így merült fel a szerzői jog nemzetközi rendezésének a gondolata, de a megvalósítására még majdnem egy évszázadot kel-

⁵ St. R. 1784: 1569.

lett várni. Az utánnymomás szabadságát II. JÓZSEF mindvégig fenntartotta és attól csak indokolt esetben, valláspolitikája vagy pedig magának a nyomdaiparnak az érdekében tért el. Így amikor a pozsonyi PACZKÓ-nyomda újból kiadta a református katekizmust, a református kuratórium az uralkodó elé járult kérvényével és annak betiltását kérte. JÓZSEF nemcsak hogy eleget tett a kérelemnek, hanem 1787 augusztus 7-én általános érvényű rendelettel intézkedett a tolerált vallások szimbolikus műveinek kiadására vonatkozólag. Eszerint a szimbolikus művek utánnymomása a tolerált vallások egyházi előjáróit illeti és mint azoknak a tulajdona kezelendő; tehát ha egy kiadó egyházi engedély nélkül ilyen művet utánnymomna, ugyanolyan büntetésben részesüljön, mint a belföldi művek engedély nélküli utánnymomója.⁶ Nyilvánvaló, hogy ennél a rendeletnél nem jogi szempontok vezették az uralkodót, hanem a protestánsok vallási szabadságát akarta ezáltal is teljesebbé tenni és toleráns valláspolitikáját e téren is keresztülvinni.

Arra is ügyelt a hatóság, hogy az utánnymomás szabadsága ne válhasson visszaélések forrásává és a szabadságból keletkező üzleti verseny ne adhasson alkalmat silány munkák kiadására. Ugyancsak a PACZKÓ-nyomda adta ki az új törvényszéki rendtartást (*Novus justitiarius ordo pro tribunalibus et foris judicariis Hungaricis*), amelybe azonban igen sok hiba csúszott be. A hatóságok nem késtek példás büntetéssel illetni a felületes nyomdászt: az utánnymomat árusítását mindaddig megtiltották, amíg azt minden hibától meg nem tisztítja; kötelezték PACZKÓT arra is, hogy a már eladott hibás példányokat jóra becseréljék, végül pedig az ítéletet a hírlapokban is közzétették.⁷

II. LIPÓT, az utód, már teljességgel más szempontok szerint foglalkozott a szerzői jog kérdésével és alig néhány hónappal az uralom átvétele után, 1790 júliusában elővette ezt az ügyet. LIPÓT ugyanis már a reakciót képviselte és meg akarta akadályozni a politikai szempontból „rossz” könyvek elterjedését, amelyek II. JÓZSEF toleranciájának idején nagy számmal jelentek meg. Ebben a törekvésében nemcsak a megszigorított cenzúrát, hanem az utánnymomás általános eltiltását is fel akarta

⁶ Helyt. tan. Rev. libr., 1787, f. 1., p. 94 az Országos Levéltárban.

⁷ Rev. libr. 1786, f. 12., p. 12.

használni. De mivel a jogi helyzet és a császárok németországi hatalma mit sem változott, többszöri próbálkozása után is kénytelen volt mindent a régiben hagyni, azaz a belföldi művek utánnyomása ezután is tilos, a külföldieké pedig megengedett volt.⁸

Az 1775-i és 1781-i rendezés jogszerint csupán az osztrák tartományokra vonatkozott, de Magyarország közjogi csonkagsága folytán érvényük tovább terjedt oda is, ahová eredetileg nem szánták. Magyarországon a XVIII. század elejétől fogva gyakran találkozunk a régen megjelent s elfogyott művek utánnyomásával, ez 1775 után is előfordult és a bécsi TRATTNER utánnyomatait jelentős példányszámban vásárolta az ország.⁹ De a kezdetleges magyar irodalmi viszonyok mellett is rövid idő múlva szükségesnek mutatkozott az utánnyomás rendezése.

TAKÁCS ÁDÁM gyóni református pap 1793-ban panasszal járult a magyar helytartótanács elé. Ebben előadta, hogy PACZKÓ FERENC pesti nyomdásznál beszédeinek egy gyűjteményét adta ki,¹⁰ amiből most a második kötetet is közre akarja bocsátani. Csakhogy PACZKÓ most már nem vállalkozik annak kiadására, mert közben híre terjedt, hogy a pesti LANDERER MIHÁLY utánnyomatot akar belőle készíteni. Ennek eltiltását kérte.

TAKÁCS kérvénye zezugos utat futott be a főhivatalok közt, amelynek a során az osztrák hatóságok éppúgy véleményezték, mint a magyarok. A bécsi kamara azt kívánta, hogy kölcsönösség álljon fenn az utánnyomás tekintetében a magyar és az örökös tartományok között; azaz valamelyik Habsburg-tartományban megjelent könyvnek az utánnyomása a magyar és német tartományokban egyaránt tilos legyen, míg a külföldieké szabadon álljon. A magyar kancellária, a legmagasabb magyar kormányzék és a magyar érdekek legfőbb védője, nyomban kifejtette, hogy az 1781-i rendelet a magyar kancellária közreműködése nélkül jött létre, hatályát kifejezetten sohasem terjesztették ki Magyarországra és ott ki sem hirdették. Ezért, hangsúlyozza közjogi szempontból a kancellária, Magyarországra

⁸ St. R. 1790 : 2492; 1791 : 4893; 1792 : 301.

⁹ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók, MKSzemle, 1938, 158—60. l.

¹⁰ Halotti huszonöt prédikációk, Pest és Pozsony, 1790—96, hat darab. (I. Pest, 1790, II—IV. Pozsony és Pest, 1792, 1794—96, I. és II. darabnak van második kiadása is, Pest, 1795.) Itt nyilván az első darabról van szó.

nézve most kell elsőízben dönteni a viszonyosság kérdésében. Egyébként szembehelyezkedik a bécsi kamara véleményével és a független magyar jogból kifolyólag azt hirdeti: „Magyarország, jóllehet ugyanazon uralkodó alatt áll, mégis a német tartományoktól független ország és ezért a kérdéses kölcsönösség úgy határozandó meg, hogy az örökös tartományok és a magyar királyság között az utánnyomás szabad és megengedett legyen.“

Az államtanácsban IZDENCZY, a magyar tanácsos, támadta meg elsőnek a magyar kancellária álláspontját, azt fejtegetvén, hogy a magyarok mindig csak akkor beszélnek közjogi szempontjaikról, amikor anyagi hasznot remélnék belőle. Az uralkodó természetesen a bécsi kamara álláspontját fogadta el s bevezette a reciprocitást. Már novemberben megjelent a helytartótanács körlevele, amely Magyarországon is eltiltotta az utánnyomást; azonban itt is szabad volt a már elfogyott vagy az iskolai könyveket újra kiadni és szabad volt a szerző írásos engedélye alapján, továbbá a külföldön megjelent műveket utánnyomni; azonban az örökös tartományokban megjelent művek nem tekinthetők külföldieknek.¹¹

TAKÁCS ÁDÁM panaszára a hatóságok azon korban szokatlanul gyorsan hoztak döntést s bizonyára azért, mert időközben VÁLYI ANDRÁS, a pesti egyetemen a magyar nyelv tanára, hasonló panasszal állt elő. VÁLYI még 1793 elején kiadott egy idegenek számára írt, latin- és németnyelvű magyar nyelvtant meg egy hozzávaló chrestomathiát.¹² De az év második felében SZALLER GYÖRGY, a magyar nyelv tanára a pozsonyi gimnáziumban közrebocsátott két hasonló munkát,¹³ amelyekben VÁLYI a saját műveinek új lenyomatát vélte felfedezni. Panasszal fordult tehát a helytartótanácshoz és erkölcsi, valamint anyagi elégtételt kért.

Kétségtelen, hogy SZALLER nyelvtana módszerében és felépítésében teljességgel VÁLYIÉT követi, csupán azt bővíti s helyen-

¹¹ St. R. 1793 : 4460, 4721 és Helyt. tan. Rev. Libr., 1793, f. 1., p. 87 és 206.

¹² Fundamenta linguae Hungaricae — Grundlinien der ungarischen Sprache, Pressburg, 1793, névtelenül és A magyar nyelvnek könnyen és hasznosan lehető megtanulására vezető rövid ösvény, Pest, 1793.

¹³ Hungarica grammatica — Ungarische Sprachlehre, Pozsony, 1793 és Külömbféle példázatok és oktatások, Pozsony, 1793.

ként szinte szószerint egyezik vele. A magyar olvasókönyvében pedig a 48. laptól a 128-ig szóról szóra lenyomtatta VÁLYI művét, azzal a különbséggel, hogy a magyar szöveget magyarázó lábjegyzetek, amelyek VÁLYINÁL csupán latinul találhatók, SZALLERNÁL németül is előfordulnak. A 94—121. oldalak között sok önálló betoldás található, de egészben véve ez is VÁLYIRA hasonlít. Azt kell tehát mondanunk, hogy SZALLER nem utánnyomta, hanem plagizálta VÁLYI munkáját. Csakhogy az a kor, amely az írói önállóságra keveset adott, nem ismerte a plágiumot, a szerzői jogban sem gondolt annak megakadályozására, úgyhogy VÁLYI csupán utánnyomás címén ítéltethette el ellenfelét.

Amíg kérvénye a hatóságok lassan megszülető döntésére várt, megindult kettejük között az irodalmi csata. A *Magyar Hírmondó* 1793. december 6-i számában a VÁLYI vezetése alatt álló *Magyar Társaság* egyik tagja hívta fel a közönség figyelmét SZALLER plágiumára és ítélte el annak eljárását. Néhány nappal utóbb a magyar szellemi élettel egyébként is gyakran foglalkozó *Österreichischer Merkur*-ban (a december 14-i számban) jelent meg, bizonyára magyar ember tollából, egy hosszabb cikk, amely megismételte a *Magyar Hírmondó* vádját és igen éles hangot ütött meg SZALLERREL szemben. A pozsonyi professzor sem késett a válaszal. Már január 1-én egy külön kis kötetet adott ki, a két cikkre való tekintettel magyarul és németül,¹⁴ amelyben az ellene emelt vád alól akarja tisztázni magát, de ehelyett inkább a személyeskedés terére viszi át a küzdelmet.

Időközben a magyar hatóság is meghozta ítéletét. Elismerte, hogy SZALLER nyelvtana utánnyomatnak tekintendő, csakhogy ez tankönyv és a tankönyvek utánnyomása megengedett. Magyar olvasókönyvének a nagyobbik része is utánnyomat, ezért ennek további terjesztését eltiltották; az anyagi kártérítéssel pedig a rendes bíróság elé utasították VÁLYIT.¹⁵ Tehát az utánnyomás kérdésének a rendezése, ez az első lépés a magyar szerzői jog kialakítása felé, már a plágiummal szemben is megvédte, legalább bizonyos mértékig, az írókat.

Ez a jogrendszer csak biztonságosabbá vált azáltal, hogy a kormány kevéssel utóbb, szintén egy adott esetből kifolyólag,

¹⁴ Istók Debretzenbe, Pozsony, 1-ső január 1794, és Der neue Eulenspiegel. Ein Neujahrs-Geschenk, Pressburg, den 1-sten Jänner 1794.

¹⁵ Rev. Libr. 1793, f. 1., p. 218.

a réznyomatokra is kiterjesztette az utánnymás eltiltását, megtiltván „az örökös tartománybeli művészeknek, hogy ugyanazon rajzokat ugyanazon formátumban előállítsák vagy másolják”.¹⁶ Bár ez a rendelet is, mint az 1775. évi első, kifejezetten csupán az örökös tartományok művészeiről szólt, alkalomadtán Magyarország területén is alkalmazást nyert.

Irodalmunk szempontjából kétségtelenül az a legfontosabb kérdés, hogy ezek a hivatalos intézkedések elősegítették-e a magyar irodalom fejlődését vagy sem. A kormány célja kétségtelenül az volt, hogy a magyar irodalom és a szellemi élet mozgását megnehezítse. Világosan mutatja ezt két rendelete, amelyek a kiadói jogot érintik. 1793-ban, nehogy a „rossz könyvek” továbbra is terjedjenek, ismételten utasították a magyar törvényhatóságokat, hogy ne engedjenek cenzurái engedély nélkül könyveket kinyomatni és hogy ezt nehezebb legyen kijátszani, elrendelték, hogy minden könyvön kötelező legyen feltüntetni a nyomdász nevét. Öt esztendővel később pedig a király megtiltotta, hogy belföldi szerző, a cenzúra kikerülése céljából, külföldön nyomtathassa művét.¹⁷

Mindezek az intézkedések már az 1790-es évek reakciójából fakadtak, amely a forradalom csíráit vélte mindenütt felfedezni és amely egyformán ellenségének tekintette a francia forradalmat, a magyar rendi alkotmányt és a magyarnyelvű irodalmat. Politikai és kultúrpolitikai intézkedéseivel valóban hosszú időre sikerült megbénítania a magyar szellemi életet. 1793 után, amint az TRÓCSÁNYI idézett összeállításából kitűnik, valóban megcsappantak az utánnymások Magyarországon, bár egészen el nem tűnhettek. A cenzúra akadékoskodása nagy mértékben megnehezítette ezeknek a létrejöttét is. Így amikor DUGONICS ANDRÁS híres GYÖNGYÖSI-kiadását sajtó alá készítette, a cenzúra néhány versszakot kihagyásra ítelt, jóllehet a GYÖNGYÖSI-művek már mind keresztülmentek a cenzúrán és akkor teljes egészükben engedélyeztettek. A szerzői jog kérdése ez alkalommal fel sem

¹⁶ St. R. 1794 : 350.

¹⁷ Rev. Libr. 1793, f. 1., p. 12, és St. R. 1798 : 3465. Érdekes, hogy ez utóbbi rendeletről még 35 évvel utóbb is azt mondták a hatóságok, hogy Magyarországon kevéssé ismert, v. ö. MKSzemle, 1940, 78—9. 1.

merült, hiszen itt régi, többször kiadott s elfogyott műről volt szó, amelynek új kiadását a rendeletek engedélyezték.¹⁸

Amíg az irodalmi értékű magyar művek kiadása ilyen bajlódással járt, addig a nagy TRATTNER cég minden különösebb akadály nélkül készíthetett utánnymást a maga irodalmilag kevésbé értékes kiadványaiból. Úgy látszik, a TRATTNER-háznál bevett szokás volt, hogy a bécsi vállalat a sikerrel biztató kiadványaiból utánnymatokat készített a pesti vállalat jelzésével, így egy 1800-ból származó hivatalos irat egyszerre két ilyen munkát is említ.¹⁹

A magyar nyomdászat és könyvkiadás fejletlenségének kell betudni, hogy a szomszédos Ausztriával, ahol pedig olyan sok magyarnyelvű vagy magyarvonatkozású kiadvány jelent meg, alig támadt jogi per az utánnymásokkal kapcsolatban. Egy emberöltőnek kellett elmúlni, amíg az első ilyennek a nyomára bukkanunk.

1829 októberében SCHICK JÁNOS, a *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode* kiadója feljelentést tett WIESEN FERENC, a budai *Spiegel* szerkesztője ellen, amiért az lapjának mellékleteként a *Wiener Zeitschrift* divatlapjait adja utánnymásban, még hozzá már 1828 júliusa óta. A feljelentés a különböző hatóságok szokásos útját járta be, csakhogy a hatóságok véleménye még ekkor sem volt egységes és határozott az utánnymás dolgában. A magyar helytartótanács WIESEN pártját fogta, hangsúlyozván, hogy SCHICKnek nincs kizárólagos privilégiuma divatképeinek a kiadására, azt tehát mindenki utánozhatja, amint mindegyik újságíró is tetszés szerint felhasználhatja egy másiknak a cikkét. Viszont a rendőrminisztérium az osztrák szerkesztő mellett nyilatkozott; a magyar kancellária, közjogi okokból, vitatta az 1794 évi, a réznyomatok eltiltásáról szóló rendelet érvényességét és hangsúlyozta, hogy a Magyarországon egyedül érvényes 1793 évi rendelet csupán a könyvek utánnymását tiltotta el. Még a legmagasabb birodalmi hatóság, az

¹⁸ Rev. Libr. 1796, f. 1., p. 6, 36, 42, 43, 64, 66.

¹⁹ Anweisung zum Mignaturmahlen, Pest, 1800, Nachdruck der Wiener Auflage és Sagen der ungarischen Vorzeit, Nachdruck. Lásd Rev. Libr. 1800, f. 4., p. 65.

államtanács kebelén belül is élénk vita keletkezett, amíg végre a királyi határozat megszülethetett. Ez az 1794-i rendelet értelmében megtiltotta WIESENNEK a bécsi divatlapok utánnyomását; de egyúttal megengedte, hogy a külföldi, pl. párizsi divatlapok mindenki számára szabadon felhasználhatók és utánnyomhatók legyenek.

Az uralkodó még 1829-ben meghozta döntését, csakhogy a hivatal között, ami az akkori bürokrácia mellett nem éppen csodálatos, elveszett az akta. Így a *Spiegel* még majdnem két esztendőn át hozhatta zavartalanul divatlap-mellékleteit, amíg 1831-ben SCHICK újabb sürgetésére az elveszett iratcsomót megkerítették és határozatának érvényt szereztek.²⁰

Ekkor már új és élénk életre ébredt a magyar irodalom s a szerzők jogaival maguk az írók (SCHEDEL-TOLDY FERENC, SZEMERE BERTALAN) kezdtek foglalkozni. A Kisfaludy-Társaság már egy tervezetet terjesztett az 1844-i országgyűlés elé az „irodalmi és művészeti jogok biztosításáról“. A tervezet nem nyert királyi szentesítést és a magyar szerzői jogot csupán a kiegyezés kora iktatta törvénybe.

KÓSA JÁNOS.

²⁰ St. R. 1829 : 3829, 6319.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Literátus Péter magyar kátéja, vagy ábécés könyve. Bécsben NAUSEA püspök 1551-ben a városi tanáccsal végigvizsgáltatja a könyvkereskedéseket. Ez a vizsgálat adatot szolgáltat arra, hogy 1550—1551-ben Bécsben egy PETRUS LITERATUS nevű katolikus egyházi férfiútól, a nyomdász által *Hungarische Pente Tafel*nek nevezett magyar nyomtatvány második kiadása van sajtó alatt.

AQUILA bécsi nyomdász 1551. február 3-án a következő vallomást teszi:

„Auch so hab ich diese Hungarische Pente Tafel zu drucken anfangen, welche vormals auch in Druckh gewesen: Nachdem aber der Petrus Literatus, weillend des Erwerdigen herrn Bischoffs zu Gran Secretari, Autor desselben, darum etlich Wörter hat corrigirn wollen haben, so hab ich daz Exemplar nach seinem Gefallen emendirt, dem Erwirdigen Herrn Bischof zu Rab, weil es dem dedicirt ist, zůgeschickt, ob es seiner Gnaden also im druckh auszugehen lassen gefellig. Doch wo es F. G. gefellig, so will gehorsamtlich alle Exemplare übergeben unnd weiter gar nichts, es sei fürdruckht oder nicht, an F. G. fürwissen zudruckhen undterstehen.“

A vizsgálatot végző városi hatóság a jelentést mellékleteivel átküldte a püspökhöz cenzúra végett. A püspök ezt válaszolta vissza: „Dieweil ich nicht ungarisch kann, mir auch die Ungarn unbekannt seien, bin ich zu der Sach untauglich und trag keine Wissen“.¹

Mi az a „Pente Tafel“?

WIEDEMANN*) azt hiszi, hogy „ein allgemeiner nicht für ein bestimmtes Jahr gedruckter Kalender“. Ezzel szemben a *Tafel* = *Tabula* szó technikai jelentése ebben az időben ábécés könyv, még pedig tipikusan egyleveles formájú, meg több egyleveles nyomtatványból álló is. Négy ilyen táblája van a XV. századból pergamentlapon a haagai Museum Meermannno-Westreenianumnak (10. D. 34.) és egy müncheni gyűjteménynek is, amelyet PAUL LEHMANN ismertet

* WIEDEMANN THEODOR: Die kirchliche Bücher — Censur in der Erzdiöcese Wien. (Archiv für öst. Geschichte, L. k. 219—223. l.)

az Abhandl. d. Bayer. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Abt. NF. 3. 18. lapján. — A kinyomtatott tabulákról ERNST SCHÜTZ írt „*Das erste Lesebuch an der Lateinschulen des späten Mittelalters*“ c. alatt. (Gutenberg-Jahrbuch, 1929. 18. s. köv. 1.)

Ha a *Tafel* mellett a *Pente* szónak is szabad volna valamit jelentenie s azt jelentenie, amit jelent, t. i. a görög ötös számjegyet, akkor ez a mű öt táblából álló mű lett volna. Ot táblából állott azonban LUTHER *Kis Kátéja* is. És bár az esztergomi érsek titkáráról nem nagyon lehet feltételezni, hogy LUTHER *Kis Kátéját* legarchaisztikusabb formájában, falitáblaképen kinyomatta és a győri püspöknek ajánlotta volna, más részről azonban valami ilyen vallási mű lehetősége mellett az szól, hogy a nyomdász miért aggályoskodik olyan nagyon s miért nem meri a patrónus hozzájárulása nélkül „néhány szó“ korrigálását sem megtenni rajta?

A szóban forgó nyomtatvány tehát egy LUTHER kátéja archaisztikus formáját utánzó, öt táblából álló katolikus káté lehetett legvalószínűbben.

Ha persze a „*Pente*“ szóra más magyarázat kerül, akkor szó lehet arról, hogy ez a mű csakugyan táblákra nyomtatott magyar olvasókönyv, az első magyar ábécék egyike lehetett, mert az első — ennek az első kiadása, illetve a legelső — valamelyik annál is előbb megjelent ábécés könyv lehetett.

SZIMONIDESZ LAJOS.

Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. Néhány éve már, hogy a GELEJI KÁTONA ISTVÁN hatalmas munkájának, az unitáriusok ellen hadakozó *Váltság Titka* harmadik kötetének táblájában régi nyomtatott szöveget pillantottam meg. Kifejtve és kiáztatva a bőrkötés alól az oda erősségnek becsirizelt lapokat, egy káté kérdéseit és feleleteit hámoztam ki, melynek címe: *Az Keresztyeni Tudománnak rövid sommában kötöt fundamentoma.*

Sajnos, a szerző nevét, nyomtatás helyét és idejét feltüntető címlap nem került elő, s hiányzik az egész első ív, mely az Előszót és ajánlást tartalmazhatta, valamint hiányzik a munka befejezése is. Csupán B, C és D ívek lapjait tudtam összeállítani, sőt ezekből is hiányzik a B₅ és D₅ jelzésű a hozzátartozó négy oldallal. A többi lapokból több példányt is kaptam, s különösen a B₆ és hozzátartozó B₇, valamint a D₆—D₇ lapok több példánya volt felvágatlanul egymás mellé illesztve a bekötési táblába.

Míthogy a káté nyomási tükre kicsiny (5 cm széles és 10 cm magas), a GELEJI munkája pedig sokkal nagyobb alakban nyomtatott, a kis lapok mintegy másfélszeres alakban tétettek bele a táblába, aminek következménye, hogy a nyomtatott szöveg közepe sok helyen el

van vágva. Azonban a többszörös példányok segítségével mégis kiolvasható, pótolható a hiányzó rész, csupán jelentéktelen hiányok maradnak.

Remélve, hogy a GELEJI munkájának többi fennmaradt példányból sikerülni fog a hiányokat is felkutatni, *Az Út* 1934. évi 10. számában hírt adtam e leletről, miután azonban több példány megvizsgálása eredménytelen maradt, meg kellett elégednem a meglévő részekkel, s azokat szedtem össze és dolgoztam fel. Erről számolok be a következőkben:

A kátét úgy látszik 1648—49-ben nyomták a SZENCZI KERTÉSZ ÁBRAHÁM nyomdájában Váradon, de valószínű, hogy nyomtatását soha be sem fejezték, ezért nem tud róla a világ. Sok hasonló című kátét ismerünk ebből a korból, elkezdve a BEYTHE ISTVÁN: *Köröztyen Tudománnak revid Summája* 1582. évi kiadásától a SIDERIUS sok kiadást ért *Catechismus*áig, mely Gyulafehérváron, Lőcsén és Váradon, (sőt román fordításban is) megjelent *A keresztyeni vallásnak és Hitnek Rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott... summája* címen. Hasonló az 1637-ben Bécsben nyomtatott 36 számozatlan lapból álló: *A keresztyéni Tudománnak Rövid Sommája* is, azonban a mienk egyikkel sem azonosítható. Ezt világosan bizonyítja címe, de még inkább a tartalma, amelyből kétségtelenül megállapítható, hogy nem református, hanem unitárius szerzőtől való.

Ezért fejeztem ki azt a sejtelmemet, hogy a BOD PÉTER *Smyrnae Polycarpusa* 81. oldalán említett *unitárius kátéról* lehet szó, amelyet az 1638. évi emlékezetes dési „*complanatio*“ után irattak velük, s amelyről azt írja BOD, hogy a fejedelem GELEJINEK adván ki azt cenzúrára, az ortodoxus püspök véleménye az volt, hogy „*nem elégséges a keresztyén vallás megtanolására semmiképen! Ezért el is mulatták annak oly formán való kinyomattatását, hanem aztán idővel másokat írtanak és nyomtattanak.*“

A káté szövegének hitvallási, teológiai vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy az nemcsak hogy unitárius, hanem az unitárizmusnak is a legszélsőbb irányát képviseli. Nagyon távol áll attól az unitárius hitvallástól, amelyet a dési *complanatio* a bevett unitárius egyház hitvallásául elismert és előírt. A DÁVID FERENC szellemét követve, a gondolatszabadság utain messzi eltér az unitárius egyház hitvallási alapjától, mintha csak a legmodernebb unitárius gondolkodás évszázados előfutára lenne!

Az összeállított lapokból 93 kérdést és feleletet olvastam ki, amelyekben a hitvallás legfontosabb kérdései mind megtalálhatók, annyira, hogy a hiányzó befejezés nem sokat tartalmazhatott. Annyira eltér a *hivatalos* unitárius hitvallástól, hogy fel kell vetnünk a kér-

dést: vajjon csakugyan ez adatott volna be hivatalos hitvallás gyanánt? És számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy csupán egy magánember írta és adta nyomdába tíz évvel a dési gyűlés után, esetleg az I. RÁKÓCZI GYÖRGY halála körüli zavarokban bízva. Teológiai ismertetésére itt nem térünk ki, csak azt említjük fel, hogy az eleveelrendelés, kegyelemből való megigazulás tana és a szentháromságtan tagadása mellett a „mosogatás“-nak nevezett keresztségről azt tanítja, hogy az csupán a megtérő pogányokra alkalmazandó, keresztyén szülők gyermekeire felesleges. Az úrvacsora jelentősége pedig semmi más, mint hogy a testvéri összetartozást fejezi ki a gyülekezet tagjai között. Tagadja az emberi természet romlottságát, s azt, hogy tehetetlenek lennének a jóra, Isten parancsainak teljesítésére, hiszen Isten semmit sem rendelt, amire képtelen volna az ember.

A *kátét* valószínűleg 1648-ban adta nyomdába a szerző, nem várva be a cenzúrát, de annak lesújtó eredménye után a mű nyomtatása félbemaradt. A kis könyv soha napvilágot nem látott, míg most háromszáz év után elő nem kerültek annak töredékei. Érdekes, hogy éppen a nagy ellenfél, GELEJI püspök munkájának, az unitáriusok ellen hadakozó hatalmas könyvnek a táblája lett a börtöne, de így egyszersmind védelmezője, őrizője is háromszáz éven át!

Hogy a munka csakugyan Váradon nyomtatott a fenti időben, s ott is tétetett be a GELEJI könyvébe, azt igazolják a felvágatlan lapok, melyek mellett két ugyancsak felvágatlan nyomtatott részletét kaptam az 1648. szököévre nyomtatott naptárnak (mégpedig a kettő azonos), az A ív második részét, s ebben a „bötük magyarázatát“, a január 1-től február 15-ig, majd április 15-től június 15-ig terjedő naptári részt. Ez a kis naptár 6 cm széles és 8,5 cm magas nyomási tükörrel bír. A lapok felvágatlanul használtattak fel a bekötési táblába, ami csak a nyomdában történhetett, mégpedig a nyomtatást követő, ahhoz közeli időben. E naptár nyomtatási ideje feltétlenül az 1647. év legvégére teendő, a GELEJI munkájának előszava 1649. július 5-én kelt, s a könyv nyomtatása még ebben az évben befejeztetett. Úgy látszik, egyes példányok ott azonnal bekötettek, s nem lehetetlen, hogy a meglevő kötetekben még ott lappang háromszázéves ortalmazó börtönében a kis káté többi része is! Ennek előkutatása nem csupán könyvészeti szempontból kívánatos, hanem hitvallási tartalmát illetően is.*

(Nagyenyed.)

MUSNAI LÁSZLÓ.

* A kis könyv részletesebb ismertetésére másutt térünk rá, itt csupán a könyvtudományt érdeklő általános tájékoztatást adván.

Galánthai gróf Fekete János a bécsi Corvinákról. 1787-ben a hely és nyomda, sőt a szerző megnevezése nélkül jelent meg a következő munka: „*Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne. Tracé par un cosmopolite.*“

A szerző — amint az ismeretes, VOLTAIRE magyar barátja, galánthai gróf FEKETE JÁNOS — ígéretének csak egyik felét tartotta meg: képeket ad, ezek azonban mozgalmasnak alig nevezhetők. Bécsi városképeinek egyik „vázlata“ a *Bibliothèques* címet viseli (67—68. l.). Az alig harminc sor inkább felületességről, semmint franciás könnyedségről tanúskodik. Mégis érdemes vele foglalkoznunk, mert szerzője érdekes személyén kívül más magyar vonatkozása is figyelemreméltó.

Első mondatában ugyanis egy lélekzetre a következőket kell az olvasónak tudomásul vennie: „A császári könyvtár bizonyos időben nyitva áll minden látogatónak, mindenféle értékes kéziratban egyike a leggazdagabbaknak Európában, mert magába foglalja annak [t. i. a könyvtárnak] maradványait, amelyet Corvin Mátyás annyi gondnal gyűjtött; minden tekintetben méltó a nagyszerű vázához, amely tartalmazza az emberi ismereteknek ezt az értékes tárát (digne à tous égards du vase superbe qui renferme ce dépôt précieux des connoissances humaines), csupán a keleti nyelvekben jártas munkások vannak kevesen [ott], hogy tele kézzel szórhatnák elrejtett kincseit az irodalom köztársaságába; és ezt a vállalkozást megkönnyíteni méltó lenne a nagy uralkodóhoz [II. Józsefhez], aki uralmát annyi címen ragyogtatja.“

C. M.

Homloklevél. SÁNDOR ISTVÁN *Sokféléjében* (VIII. Darab, 45—46. l.) a magyar szókönyvekről írva fölemlíti, hogy PÁPAI PÁRIZ FERENC *Dictionariumát* BOD PÉTER „megbővítve, 's Német Nyelvvel, de feletébb roszúl tolmátsolva Szebenben 1767-ben kiadta“. Majd ezt írja: „Ezen Könyvnek 1782-ben tsak a' Homlok levele újúttmeg, mert a többi mind 1767-ből való“.

A „Homloklevél“ nyilván nyelvújítási szó (jóllehet SZILY nem szótározza). Jelentése kétségtelenül címlap. Ezt a jelentést igazolja egyébként éppen SÁNDOR ISTVÁN, amikor a „Homlokírás“-t így értelmezi: Titulus, Frons libri. — (V. ö. *Toldalék a' magyar-deák szókönyvhez a' mint végsősor jöttki 1767-ben és 1801-ben.* Béts, 1808, 156. lap.) Ma csak homlokíratról beszélnek. (V. ö. még *Pallas Lexikon*, IX. köt., 325. lap.)

C. M.

Néhány adat a magyar és német könyvtárak személyzeti állapotáról. FRITZ MILKAU a modern könyvtárak személyzeti problémáiról írva a következőképp fakad ki: „In allen unseren Bibliotheken

gibt es aber nichts, was so knapp wäre wie die Arbeitskräfte.“¹ A Preussische Staatsbibliothek néhány éve elhunyt főigazgatójának ezt a kifakadását bizonyára sok tapasztalat, sok megoldatlan feladattal való küzdelem indokolta. A rohamosan növekvő könyvtermeléssel együtt jár, hogy a közönség önmagában mind kevésbé igazodik el a könyvek rengetegében, igényei évről-évre nőnek a katalógusokkal és a könyvtári reference-szolgálattal szemben. A helyhiánnyal való küzdelem is mind több kezét foglalkoztat. Mit írt volna vajjon MILKAU, ha tapasztalatait nem német, hanem magyar könyvtárakban szerezte volna? A magyar könyvtáros előtt a német könyvtárak személyzeti állapota elérhetetlen utópiának látszik. A Preussische Staatsbibliothek személyzete 276,² a lipcsei Deutsche Bücherei 152, a müncheni Bayerische Staatsbibliothek 96, a bécsi Nationalbibliothek 92 főnyi személyzetéről számol be a *Jahrbuch der deutschen Bibliotheken*.³ Ilyen számokat vagy csak ezekhez hasonlót — az egy Fővárosi Nyilvános Könyvtár leszámításával — hiába keresünk magyar könyvtárakban. Az Országos Széchényi Könyvtárban például 24 tisztviselőről és 11 altisztéről, azaz 35 főnyi személyzetről adhatunk csupán számot. Ebbe a számba nincsenek beszámítva az Országos Széchényi Könyvtárhoz kinevezett, de más intézményeknél szolgálatot teljesítő tisztviselők, valamint a Könyvtárba beosztott, de a státushoz nem tartozó alkalmazottak, mint ahogy az ilyen évkönyvekben is, melyek az itt felsorolt adatokat szolgáltatták, csak a rendszeresített személyzetet veszik figyelembe.

A számok összehasonlításakor önkénytelenül is feltámad az emberben a kérdés: indokolja-e az itt felsorolt könyvtárak nagysága az ekkora személyzeti különbséget? A kérdésre, hogy mekkora legyen a személyzet, a könyvtártnak elég általános válaszokat adnak. E. REYER⁴ cikke nyomán alakult ki az a felfogás, hogy kedvező állapot, ha a könyvtár állományának 10.000 kötete esik egy tisztviselőre, de 20.000 kötetnél több egyre ne essék. Ezek szerint az Országos Széchényi Könyvtárnak 240.000, illetőleg legfeljebb 480.000 kötetet szabadna számlálnia. Ezt a számot pedig már régen meghaladta s a számításnak ez a módja máris nemmel válaszolt a fenti kérdésre.

A tisztviselők számának az állomány alapján történő megállapítása azonban nem vezet mindig kielégítő eredményre. Az így meg-

¹ Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Hrsg. von FRITZ MILKAU. 2. Bd. Bibliotheksverwaltung. Leipzig, 1933. 640. l.

² Jahresbericht der Preussischen Staatsbibliothek 1935. Berlin—Leipzig, 1936.

³ Jahrg. 26/27. Leipzig, 1936.

⁴ Die amerikanischen Bibliotheken. ZBW. 1886. 121—129. l.

állapított szám más és más viszonyok között mást és mást jelenthet. Egy következetesen feldolgozott, jó katalógusokkal rendelkező, egyszerű könyvjelzetekkel ellátott könyvtárban nem katasztrofális, ha 25.000 kötet is esik egy tisztviselőre. Következetlen feldolgozás, komplikált szignatúrák, gyenge, át nem tekinthető katalógusok esetében 10.000 kötet is sok lehet.

A személyzet számának megállapításánál realisabb eredményre jutunk, ha a személyzet számát az évi gyarapodáshoz viszonyítjuk, hisz a könyvtár munkamennyisége — forgalmától eltekintve — az évi gyarapodás nagyságától függ. Mennyi esik tehát az itt felsorolt könyvtárakban az évi gyarapodásból egy-egy könyvtári alkalmazottra?

A *Preussische Staatsbibliothek* 1935. évi gyarapodása 109.822 drb. A 276 könyvtári alkalmazottra esik a tizedestörtek elhanyagolásával 397 drb.⁵

A *Deutsche Bücherei* évi átlagos 70.000 darabot közöl, így 152 alkalmazottjára 460 darab új gyarapodás esik.⁶

A bécsi *Nationalbibliothek* 1937. évi gyarapodása 58.609 drb, mely szám a *Jahrbuch*ban közölt két egymásutáni év állományadataiból számítható ki. A 92 alkalmazott mindegyikére 637 drb esik.

A *Bayerische Staatsbibliothek* csak a könyvek és kéziratok állományát közli. 1937-ben ezek gyarapodása 34.398 volt. A 96 alkalmazott mindegyikére tehát 358 mű esett.

Az *Országos Széchényi Könyvtár* 1939-ben 47.315 darabbal gyarapodott, mely számból a könyvek és kéziratok 23.382 kötetet tettek ki.⁷ Így állandó személyzetének mindegyikére a teljes gyarapodás figyelembevétele esetén 1351 drb, csupán a kézirat- és könyvgyarapodás figyelembevételével — a *Bayerische Staatsbibliothek* 358 kötetével szemben — 668 kötet jutott, vagyis a müncheni számnak közel kétszerese.

Viszont ha a teljes gyarapodást figyelembe vesszük, az *Országos Széchényi Könyvtár* egy-egy állandó alkalmazottjára több mint háromszor annyi gyarapodás esik, mint Berlinben, majdnem háromszor annyi, mint Lipcsében és kétszer annyi, mint Bécsben.

Lényegesen kedvezőbb a helyzet, ha a rendszeresített személyzetet kívül a könyvtárhoz beosztott, más státusba tartozó tisztviselőket, ösztöndíjasokat stb. figyelembe vesszük. 1939-ben ezek beszámításával hatvanhároman végeztek részben vagy egészben könyvtári munkát. (Ebbe a számba nincsenek beszámítva a könyvtárhoz kinevezett, de

⁵ Az idézett évi jelentésből.

⁶ Ez és a következők *Jahrbuch d. dt. Bibliotheken*, Jahrg. 28—29. Leipzig, 1937—1938.

⁷ Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1939. évben.

más intézményeknél szolgáló tisztviselők.) Tehát 63 személyt véve figyelembe, egyre 751 drb új gyarapodást számíthatunk, ami még mindig majdnem kétszerese a berlini és lipcsei egy személyre eső gyarapodási számnak.

Hasonló adatokkal szolgálhatna a többi magyar könyvtár is, egynek, a *Fővárosi Könyvtár*nak kivételével. Bár 122 főnyi személyzetének nagyobb részét a központnak és 14 fiókjának óriási forgalma (évi egymillió kötetnél több) foglalja le, mégis elsősorban kitűnő katalógusain tapasztalható, hogy személyzetére eső gyarapodás aránya nem a magyar, hanem a legjobban ellátott német könyvtárakéhoz áll közel.⁸

GORIUPP ALISZ.

Szemponatok irodalmi levelek meghatározásához. A MKSzemle előző két számában két értekezés jelent meg, melyek az irodalmi levelek meghatározásával foglalkoztak. Az elsőben az irodalomtörténész foglalta össze az ERNST-gyűjtemény „egy részének feldolgozásával kapcsolatban felmerült problémák gyakorlati eredményeit”,¹ a másodikban a filozófus fűzte hozzá a kérdéshez elméleti jelentőségű megállapításait s részletesebben foglalkozott azokkal a vonatkozásaival, melyek az „Országos Széchényi Könyvtárban ötven év gyakorlata folyamán” kialakultak.² Legyen szabad most harmadikként a történetész szempontjait is fölvetnünk a kérdéssel kapcsolatban. A magunk részéről ugyan teljes mértékben igazat adunk JOÓ TIBORNak abban a tekintetben, hogy „a tudományos képességek mellett igen széleskörű tudás is kívántatik az irodalmi levelek feldolgozójától”, s az irodalmi adatok ismeretén kívül „a szó szoros értelmében otthon kell lennie a meghatározandó levelek korának szellemi életében”,³ röviden: módszeresen képzett irodalomtörténésznek kell lennie, aki ismeri az irodalomtörténet anyagát (adatok, korszellem stb.) és módszereit, megsegédeszközzeit. Éppen ezért, tudomásunk szerint, a Széchényi Könyvtárban az elmúlt évtizedekben kevés kivétellel irodalomtörténészek

⁸ A Fővárosi Könyvtár évkönyve, 1938.

¹ Cs. GÁRDONYI KLÁRA: Szemponatok irodalmi levelek meghatározásához. (MKSzemle, 1940, I. füz., 79—83. l.)

² JOÓ TIBOR: Szemponatok irodalmi levelek meghatározásához. (MKSzemle, 1940, III. füzet, 286—291. l.)

³ Ugyanezt mondja Cs. GÁRDONYI KLÁRA is: „Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a felsorolt szempontokon kívül nem közömbös a meghatározásnál magának a feldolgozónak a személye sem, annak egyéni képességei, érdeklődése, fantáziája, kombináló képessége, gyakorlata és nem utolsósorban az anyag iránti szeretete, ami képessé teszi arra, hogy minden esetben az anyag sajátos természetéhez alkalmazkodjék”. (Id. cikk, 81. l.)

végezték az irodalmi levelek feldolgozását. Mégis azt gondoljuk, hogy — mert kéziratos anyagról és történelmi forrásokról van szó, főként pedig mivel JOÓ TIBOR olyan kérdéseket is említett értekezésében, melyek a história, archivalisztika és diplomatika területeit érintik — nem lesz érdektelen ezekkel a kérdésekkel is a szakszerűség követelményeinek megfelelően néhány szóval foglalkozni.

Mindenekelőtt magával a „levél“-l kell foglalkoznunk, mely a mi szempontunkból történelmi forrás. Úgy vesszük azonban észre, hogy JOÓ TIBOR ezt a forrásjellegét visszavetíti a levél keletkezési idejére, mégpedig nem teljes joggal. A magunk részéről inkább tartjuk helytállónak azt a felfogást, mely szerint „a levél akkor születik, amikor írják, és ha az, akinek szól, el is olvasta, tartalmát tudomásul vette, *tulajdonképen* be is fejezte hivatását“.⁴ E megállapításban azonban, úgy látszik, elkerülte JOÓ TIBOR figyelmét az a finom disztinkció, amit itt a „*tulajdonképen*“ szó jelent. Ez ugyanis nem zárja ki, hogy lehetnek kivételes esetek, amikor a levél további életre is szánva volt, hanem csak azt, hogy elsődleges hivatását, tiszta formájában, betöltötte. Hogy azután az utókor ezeket őrzi és történelmi forrásul használja, az más lapra tartozik. Az a körülmény, hogy lehetnek különleges levelek, melyek más célt is szolgálnak, mint például a JOÓ TIBOR által említett zsaroló levelek, ez még nem jelenti azt, hogy ez a levél eredeti, tiszta formája, melyre definíciót lehet építeni. Ugyanígy lehetnek esetek, mikor a levél megírásakor szerzőjének bizonyos különleges szándéka volt, mely fennmaradását célozta, ekkor azonban többnyire a levélnek valamilyen módosult formájával van dolgunk: a levél valami más, hiányzó eszközt pótol: körlevelet, naplót, hírlapot, folyóiratot, jelentést, vagy jogi iratot stb. Ekkor azonban nyilvánvaló, hogy a szükség folytán nyilvánul meg más cél, levél formájában.

KAZINCZY levelei például, mint éppen JOÓ TIBOR említi, „hírlap-számba mentek“. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a levélnek nem tiszta műfaját alkotják és hogy nem egy, hanem több személyhez voltak intézve tudomásulvétel céljából. Ebből még nem következik, hogy írójuk tudatában volt annak, hogy levelei egykor „történelmi források“ lesznek, hanem sokkal inkább az következethető belőle, hogy maga is éppen olyan efemer jellegűnek tekintette azokat, mint mi tekintjük a hírlapokat, melyeket elolvastunk s azután eldobunk, gyűjtésükkel csak egyes könyvtárak foglalkoznak. S hogy KAZINCZY sem szánta minden levelét a nyilvánosságnak, annak bizonyítéka egyik levele, amelynek befejező sorai a következők: „Méltóztassék ezt minyárt elégetni.“

⁴ U. o., 80. l.

Ami már most azt a megállapítást illeti, hogy vannak levelek, „melyeket írójuk nem pusztán valaminek a közlése céljából írt, hanem magasabb irodalmi igényekkel fogalmazott és egyáltalában nem a mulandóságnak szánt, hanem egykori publikációjukra, irodalmi szereplésükre számított”,⁵ szintén helyesbítésre szorul. Főleg, mintha „a mi gyűjteményünk legnagyobb és legértékesebb része éppen ilyen természetű” lenne. Aki ismeri a Széchényi-Könyvtár kéziratárának irodalmi leveleit, arra a meggyőződésre jut, hogy az a régi megállapítás, hogy a nagyság a szerénységgel egyenes arányban áll, ebben az esetben is kitűnik. Teljes joggal írja tehát FITZ JÓZSEF ezekről a levelekről,⁶ hogy azokat „nem azzal a szándékkal írták, hogy publikálják őket (noha irodalomtörténetíróink később tekintélyes részüket mégis közzétették)”. Eppen irodalmunk legnagyobbjai, egy ARANY JÁNOS, egy PETŐFI semmit sem akart oly kevésbé, minthogy leveleik, nemhogy az utókor, de még kortársaik előtt is ismertté váljanak.

Ha ARANY JÁNOS leveleiben olyanokat olvasunk, hogy „néha a litteraturában dilettanskodom”, vagy az *Elveszett alkotmányról*, hogy „az egész semmi érdekléssel nem bír” stb., ezekben nem lehet az utókor előtti szerénykedést keresnünk, hanem valódi, túlzott szerénység megnyilvánulásait azok.⁷ Maga ARANY LÁSZLÓ is azt írja e levelek kiadásának bevezetésében, hogy: „Talán nem fölösleges emlékeztetnem az olvasót, hogy a jelen kiadásban foglalt bizalmas levelezésben nem szabad gonddal kidolgozott írói műveket keresnie”.⁸ PETŐFIRŐL viszont BADICS FERENC írja, hogy „nagyon bosszantotta volna, ha fesztelenségében rálesnek, ha kihallgatják, ezért hogy barátainak eszébe ne jusson leveleit kiadni vagy akárkinek mutogatni, többször szándékosan használ egy-egy vaskosabb vagy csipkedő kifejezést”.⁹ Még ARANY JÁNOSHOZ versben írt levele sem irodalmi műfajként készült, hanem túlcsapongó írói tehetségének üde megnyilatkozása személyes jóbarátjához, amint egész tartalmából kitűnik: „ne is írj inkább, hogyszem bölcs gondolatokkal Terheld meg leveled s gyomrom, mert semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek, s én iszonyú képen Irtódom tőlük, tán mert én nem tudok olytat Kompónálni, azért. Ez meglehet. Ámde hogy úgy van, Esküszöm erre neked tőröstészára, dohányra És mindenfélére.”... „Remélem rigmusban felelsz.”¹⁰

⁵ JOÓ, id. cikk, 286. l.

⁶ FITZ JÓZSEF: A könyvtár gyűjtőköre. (MKSzemle, 1937, 295. l.)

⁷ ARANY JÁNOS hátrahagyott iratai és levelezése. 3. kötet, 5. és 20. l.

⁸ ARANY JÁNOS hátrahagyott iratai és levelezése. 3. kötet, III. l.

⁹ BADICS F.: PETŐFI levelei. 14. l.

¹⁰ ARANY JÁNOSHOZ. BADICS F.: PETŐFI levelei, 99—100. l.

A levél magánjellegerre vonatkozó megállapításunk érvényességéből nem von le semmit az a körülmény, hogy egyesek olyan igényekkel léptek föl leveleikben, hogy elvárták az utókor csodálatát. Egyrészt, mert ez már a levél lényegének meghamisítása, mert az már tulajdonképpen nem levél, hanem emlékirat, helyesebben „önforrás“ (s mint forrás már nem is föltétlenül hiteles, mert tendenciózus, írója nem közvetlen-önmagát adja, hanem szerepet játszik), másrészt mert régi nagyjainkra nem ez a törekvés jellemző. Sokkal inkább tartjuk a levél eredetibb s történeti szempontból becsebb formájának, mikor az öntudatlan forrás,¹¹ éppen annyira, mint például egy füles kancsó vagy egy fibula, mely csak a régész és történész kezében válik forrássá, annak idején nem forrás céljára készült. Különben is, hogy ki nagy ember, ki nem, azt az utókor szokta végérvényesen eldönteni s egyáltalán nem bizonyos, hogy a nagyság igényével fellépő s az utókor történetírói számára leveleket író egyének leveleit az utókor csakugyan megőrzi-e.

Ugyancsak foglalkoznunk kell e helyen a kéziratári és levéltári anyagok természetével és azok kezelésével, hiszen mindkét csoport történelmi forrás s mint tudjuk, SZÉCHÉNYI FERENCNEK éppen az volt a szándéka, hogy a magyar történelem forrásanyagát megőrző gyűjteménynek vesse meg alapjait.

Hogy mi tartozik levéltárba s mi kéziratárba, arról már sok vita folyt könyvtárosok és levéltárosok közt s máig sem egyeztek meg teljesen. Annál is inkább, mert a levéltári felfogás rendkívül nagy átalakuláson ment keresztül az utóbbi évtizedekben, főleg a MULLER—FEITH—FRUIN-féle könyv megjelenése óta, mely a levéltártudományt egészen új alapokra fektette.¹² Régebben a francia racionális levéltárfelfogás volt az uralkodó, mely a levéltárak anyagát tárgyszerinti csoportokba igyekezett szétdobni s ezzel helyrehozhatatlan károkat okozott legtöbb helyen. Ezzel szemben ma már, a hollandok kezdeményezéséből, mindenhol az organikus szervezési elv, a proveniencia, helyesebben regisztratúra elve érvényesül. Eszerint: „a levéltári test organikus egész, az anyagot létrehozó szerv működésének szerves lecsapódása, melynek egysége meg nem bontható, meg nem zavarható s meg nem csonkítható. Tehát sem különböző szervek működéséből produkálódott anyagok össze nem keverhetők, sem egy-egy levéltári testen belül

¹¹ DÉKÁNY ISTVÁN is (A történettudomány módszertana, Budapest, 1925.) a források különböző fajainak elemzése alkalmával a magánleveleket „a gyakorlati élet aktái“ közé sorolja. Szerinte „értéküket az adja meg, hogy részei voltak az élet mindennapi mechanizmusának, tehát ‚maradványok‘, az élet hátrahagyott melléktermékei“. 29. l.

¹² Németnyelvű fordítása: Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven. Leipzig, 1905.

annak eredeti rendje meg nem változtatható (állagából iratok bizonyos szempontból ki nem szakíthatók, abba idegen hovatartozású iratok bele nem illeszthetők). Ellenkezőleg: ha az anyag eredeti állapota idők folyamán bármi ok miatt megzavarodott volna, az — amennyire csak lehetséges — helyreállítandó.¹³

Ez a felfogás azonban, könyvtáros szempontból, teljesen következetesen keresztülvitt formájában nem fogadható el, mert a történelmileg kifejlődött kéziratárral szemben az az álláspontja, hogy írók műveinek kéziratái levéltárba tartoznak „ha a szöveg a szerző által eszközölt javításokat mutat, vagy a szerző saját kezétől származik“, mert akkor annak ügykezeléséhez tartozik s így a „levéltári jelleg kétségtelennek tekintendő“,¹⁴ s ugyanez az eset irodalmi leveleknél is. Ezzel szemben a könyvtárosi felfogás szerint „ezek az irodalmi levelek hozzátartoznak az írói oeuvre-höz s ennek nyilvántartása végett a könyvtári rendszerezés alkalmazását kívánják“.¹⁵

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a legfőbb különbség egy könyvtár kéziratára és a levéltár közt, hogy a kéziratár egyes darabokat gyűjt, a levéltár ellenben levéltárakat. A levéltár (a név maga félrevezető, mert hiszen nem leveleket gyűjt) hivatalok, intézmények, jogi vagy tényleges személyek stb. ügykezelésének iratait őrzi meg, eredeti, szervesen kialakult összetételükben.¹⁶ Ezzel szemben a kéziratár a könyvtárnak szerves alkotórésze, mely a saját értékelése alapján választja gyűjteményébe az egyes darabokat s ennek a módnak jogosságát nemcsak a hagyományosan kialakult rendszer, a megszokás igazolja, hanem a gyakorlati célszerűség is.

Hogy példával világítsuk meg a kérdést, tegyük fel, hogy ARANY JÁNOS levelet intézett a szabójához. Ez a levél levéltári ügykezelés szerint az illető szabó levéltárába tartoznék, annak ügykezelésének darabja. De arra senki sem fog gondolni, hogy ezt az egy darabot, mint X. Y. szabó levéltárát önállóan kezelje. Ezzel szemben a kéziratár az ilyen levelet is, mint ARANY JÁNOS szellemi hagyatékának egy

¹³ VARGA ENDRE: A proveniencia elve. (Levéltári Közlemények, 1938, 30. l.)

¹⁴ HERZOG JÓZSEF: Mi tartozik a levéltárba és a könyvtárba? (A Magyar Könyvtárosok és Lev. Egy. Évkönyve, I., 19. l.)

¹⁵ FITZ id. m. 296. l.

¹⁶ „Ein Archiv wird also nicht willkürlich gebildet, wie man die eine oder andere Sammlung historischer Handschriften zusammenstellt... Im Gegenteil, ein Archiv ist ein organisches Ganzes, ein lebender Organismus, der nach festen Regeln wächst, sich bildet und umbildet“. (MULLER—FEITH—FRUIN id. m., 4. l.)

darabját fogja megőrizni. Viszont ugyanígy ad absurdum vezetne, ha levéltárban csak „hivatalos“ iratokat akarnánk hagyni, hiszen így az összes családi levéltárakat szét kellene dúlni s azokból minden magánlevelet kiemelni, mert hiszen azok nem hivatalos, jogi iratok. Nem is beszélve arról, hogy a kéziratár már csak azért sem lehet „a szellemi élet emlékeinek“ teljes gyűjteménye, mert a jogi és hivatalos iratok is a szellemi élet emlékei, sokszor egyedüli emlékei.

A levéltári elv azonban még a proveniencia elvének legridegebb keresztülvitele esetében sem jelenti azt, hogy „szokásos levéltári kezelés mellett . . . egyedül az a döntő, kinek a levelezéséhez tartozik“ a kézirat. Ez az elv csak a felállítást illeti. Ettől eltekintve, a levéltárnak elenchusai éppen úgy feltüntetik a lényeges adatokat, mint a könyvtári katalógusok, a levelek „meghatározása“ ott is szükséges, nem is beszélve arról, hogy a levéltárnak is lehet cédulakatalógusa.

Még egy félreértésre kell itt rámutatnunk, éppen a *meghatározás* szóval kapcsolatban. A meghatározás nem jelent katalogizálást, hanem elhatárolást, azonosítást s e tekintetben csakugyan a leglényegesebb három adat: szerző, címzett, időpont. A többi, mint kezdő és végző szavak, már másodrendű kérdés és inkább csak akkor van jelentősége, ha a levél írója vagy címzettje ismeretlen. Természetesen a *katalógus* még igen sok mindent feltüntethet: keltezés helyét, címzett lakhelyét, postai keletbélyegzőjét stb. Hiszen pl. ez utóbbi postatörténeti szempontból rendkívül becses lehet, mégsem gondoljuk, hogy a kutató munkájának ilyen mértékű megkönnyítése a könyvtáros dolga lenne. S főként mindez, hangsúlyozzuk, a *katalogizálás* és nem a *meghatározás* kérdése.

Az archivalisztika szempontjai után még meg kell emlékeznünk a diplomatika vonatkozásairól is. A kéziratár anyaga s maga az irodalmi levelestár anyaga ugyanis nemcsak egészen új és magyarnyelvű leveleket tartalmaz, hanem töménytelen sok latint is (és másnyelvűt), melyek történelmi szempontból legalább oly értékesek, mint a magyarok. „Második anyanyelvünk“ a mult század közepéig uralkodott szellemi életünkben s így nem csoda, ha a Széchényi-Könyvtár kéziratára olyan nagy tömegben tartalmaz ilyeneket (pl. KOVACHICH mintegy 12 kötet levele). Már pedig ezeknek a leveleknek egész rövidítésrendszere a középkor írására megy vissza. A kéziratár egész anyagának alapja a középkori. Kódexek éppen úgy föltételezik a latin nyelv és a paleográfia ismeretét, mint a későbbi XVI—XIX. századi latin levelek. Az átmenet észrevétlen és fokozatos s még legutolsó darabjaiban is sokat megőrzött a középkor hagyományából. A kéziratároshoz tehát ebben az esetben nem elegendő „a saját tudományos képzelete“,¹⁷ hanem ilyen irányú tudományos képzettségre is szüksége van.

¹⁷ Jóó id. m., 290. l.

Az irodalmi levelek feldolgozójának sem árt, ha a diplomatika és paleográfia problémáival is megismerkedik, mert hiszen irodalmi levél nemcsak a XIX. században volt, hanem sokkal korábban is. Például VERANCSICS ANTAL leveleit miért ne tartanók irodalmiaknak? A XVI. század leveleit pedig paleográfiai ismeretek nélkül még a legélénkebb fantáziával sem igen lehet elolvasni. Bizonyos alapismeretek, szakképzettség szükségesek ehhez, akkor még mindig marad elég tér, hogy a kéziratáros „vadászszenvedélyét“ necsak különböző „Lillák“ személyének tisztázása, hanem latinnyelvű rövidítések föloldása tekintetében elégtse ki.

CSAPODI CSABA.

Könyvkiadók csalárdságai a XVIII. században. A XVIII. századi könyvkiadás történetéhez hasznos egykorú adatokat tartalmaz GEORG PAUL HÖNN coburgi városi tanácsnoknak *Betrugs-Lexikon* című könyve (2. kiadás, Coburg, 1761), amelynek a könyvtárosokra vonatkozó fejezetét folyóiratunkban már ismertettük. A könyvkiadással kapcsolatban elkövetett visszaélések összefoglalását a *Buchhändler betrügen* című fejezete adja. HÖNN könyve a német kiadókat leplezi ugyan le, de minthogy a XVIII. században hazánkban a magánkönyvkiadók és magánnyomdászok (LANDERER, TRATTNER, ROYER, STREIBIG, WEBER stb.) bevándorolt, vagy a német viszonyokkal ismerős hazai németek voltak, az alább ismertetendő kiadói családokat a magyarországi magánkönyvkiadónál is feltételezhetjük, annál inkább, mert adataink vannak rá, hogy egyes kiadói visszaéléseket a mi könyvkiadóink is valóban elkövettek.

HÖNN szerint a „*Buchhändler*“, akik alatt a kiadókat is kell értenünk, csalásaikat a következőképen űzik:

1. Ha egy másik könyvkereskedő kiadványait titokban utánnyomatják és hogy e saját kiadványaikat minél gyorsabban eladhassák, olcsóbban árúsítják, mint amennyiért a jogos kiadó tudja adni, s ezt azért tehetik, mert ők a szerzőnek nem fizetnek a könyvéért, mint a jogos kiadó. S minthogy ezért az ő kiadványuk jobban fogy, mint a jogos kiadóé, kárt okoznak neki.

2. Ha csonka (defect) könyveket adnak el tudatosan, s amikor a vevő felelősségre vonja őket, azzal a mentegetődzéssel állnak elő, hogy vagy a könyvkötőnél történt a csonkulás, vagy maga a vevő okozta azt, — s a hiányt nem pótolják.

3. Ha híres férfiakkal in Collegiis Academicis tartott előadásait lejegyeztetik s az előadó felülvizsgálata, sőt tudomása, engedélye nélkül kinyomatják, s hogy a gyanút elhárítsák magukról, idegen, vagy gyakran költött kiadó (erdichtete Verleger) nevét nyomtatják rá.

4. Ha régi, értéktelen könyveknek, amelyek nem kelnek, új címet adnak s hogy újakként hassanak, a széleit lereszelik, hogy a megbarnult papírszegélyt eltávolítsák és a könyv széle ismét fehér legyen.

5. Ha az újkidású könyv évszámát meghamisítják olymódon, hogy újabb évszámot nyomtatnak legalább néhány száz példányára, — hogy mint új könyv érdeklődést kelthessen.

6. Ha nyomdahelyül Amsterdamot, vagy valamelyik hollandiai város nevét hamisítják a címlapra, hogy olyan árat kérhessenek érte, mint a hollandiai anyagért.¹

7. Ha címlapul és külső ívekül finom, fehér, — belső ívekül pedig durva, fekete (schwarzes) papírost használnak, amivel a könyvet átfestett koporsókhöz teszik hasonlóvá.

8. Ha nem alkalmaznak figyelmes és szorgalmas korrektorokat, amivel mind a szerzőnek, mind a könyvnek nem csekély gyalázatot szereznek.

9. Ha rossz könyvek elé előkelő emberekkel iratnak előszót, akik a legjobb ajánlást írják, hogy a vevőket minél inkább hozzácsalogassák.

10. Ha a rosszul menő könyvekhez accessiókat, pótköteteket nyomtatnak, ezeket azonban nem a parte nyomatják, hanem immediate, hogy a jót a rosszal együtt eladhassák.

11. Ha új kiadásnál azt nyomatják a címlapra, hogy *editio secunda correctior, emendatior, locupletatior*, — pedig a könyv még rosszabb, mint az első volt.

12. Ha egy már megjelent és jólmenő könyv címét nyomtatják kiadványuk címlapjára.

13. Ha az újságíró urakkal (durch die Herren Journalisten) havi folyóirataikba meg nem érdemelt magasztalásokat, vagy pedig gáncsoló, de rájuk hasznos bírálatokat iratnak, hogy a könyvkedvelőkben annál nagyobb érdeklődést keltsenek.

14. Ha úgy mesterkednek, hogy kiadványaik nyilvánosan megbélyegeztessenek, vagy elkoboztassanak, és a hóhérral elégettessenek, hogy annál nagyobb legyen az érdeklődés irántuk s a megmaradt példányok annál drágábban keljenek el.

15. Ha kéziratokat rég elhunyt előkelő és nagynevű tudósok neve alatt nyomtatnak ki.

16. Ha ívjelzésnél az ábécé egyes betűit átugorják, kihagyják, de a lapszámozást és a szöveget pontosan, helyesen folytatják. Így aztán a vásárló könyvkereskedők, akiknek a vásáron nincs idejük a collationáláshoz, azt hiszik, hogy a könyv annyi ívet tartalmaz, mint amennyit az utolsó ív betűjelzése mutat s ennek megfelelő árat fizetnek érte.

¹ Az 1751-i bázeli bibliának SZATMÁRNÉMETI PAP ISTVÁN által írt előljáró beszéde szerint a boroszlói kiadású példányok „közül sokakban *Amstelodam* vagon feltéve“ kiadási helyül. Sőt ugyanott még azt is írja — olvassuk HARSÁNYI ISTVÁN: A magyar biblia (1927) című jeles művében —, hogy „ez után az Újtestamentum is kis formában, *minden helynek feltétele nélkül*, hol és ki által nyomtattatott legyen, ugyanezen tipográfus által kinyomattatott“. A boroszlói 1725-i teljes kiadású bibliából eddig, sajnos, egy példány sem ismeretes, de a kis formájú Újtestamentum-kiadásból már előkerült egy ... példány, melynek címlapján *Amstelodam* szerepel kiadási helyül. (Ez a példány igazolja SZATMÁRNÉMETI PAP ISTVÁN ama tudósításának helyességét, hogy a Boroszlóban nyomtatott bibliák némelyikén *Amstelodam* szerepel.) Ezt a példányt PONGRÁCZ JÓZSEF pápai ... könyvtárnok vásárolta meg 1922-ben. (HARSÁNYI: i. m., 77—78. l.)

HÖNN e visszaélések felsorolása után ellenszerűl azt javasolja, hogy azokat, akik könyvkereskedői pályára lépnek, tovább kell iskoláztatni, mint eddig, ki kell őket képezni, hogy egy-egy könyv jóságát maguk is meg tudják ítélni, s ne csak kárukra tanuljanak; — hogy a kiadásra felajánlott könyvek megbírálására kérjenek föl tudós, értelmes embereket; — s a hatóság adjon ki könyvkereskedelmi szabályzatot, mely szerint a fenti visszaélések kemény büntetéssel, elkobzással büntetessenek; — privilégium pedig ugyanarra a könyvre két vagy több könyvkereskedőnek ne adassék.

TR. Z.

ISMERTETÉSEK.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934. A választmány megbizásából szerkesztette dr. GYÖRGY LAJOS főtitkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Kolozsvár, 1937. 4°. [2] + IV + 344 + [2] lap.

1859. november 23-án, gróf MIKÓ IMRE kezdeményezésére alapították azt az egyesületet, amely azóta úgyszólván töretlenül, szinte minden tudományszakra kiterjedően hordozója, ápolója, művelője az erdélyi magyar tudományos életnek. Az alapítás ideje az abszolutizmus korára esett, ezért nem létesült egy nyíltan *tudományos egyesületnek* megjelölt intézmény, hanem csupán *múzeum*, amelynek létrehozására és fenntartására tömörültek egyesületbe azok, akik pártolták ezt a gondolatot. Az egyesület célja azonban — amit az alapszabályok némiképen kifejeztek is — valójában kettős volt: Erdély ritkaságainak, régiségeinek, természeti kincsei válogatott darabjainak összehordása mellett *az anyag tudományos feldolgozása is*, tehát egy bizonyos mértékben helyi jellegű egyesülés és gyűjtőtevékenység mellett a „tudományosságnak egy új templomot alkotni“.

Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* tudósai kutatásaik eredményeit szóban a tudományos előadásokon, írásban pedig az EME kiadványaiban mutatták be; a nyomtatásban megjelent értekezések előzőleg legnagyobbbrészt szóban is elhangzottak mint tudományos előadások. Ezek mellett az EME új előadástípust is vezetett be: a *népszerűsítőt*, s ha az EME 75 éves munkateljesítményét és működésének eredményeit lemérjük, úgy ezeknek a népszerűsítő előadásoknak a közművelődés szempontjából való jelentősége a maga területén nem marad mögötte a szaktudományok terén elért nem egyszer világhírű kutatásoknak. Nevezetes életmegnyilvánulásai voltak még az egyesületnek az Erdély különböző városaiban rendezett vándorgyűlések is.

Az EME tagjai munkásságukat már egy évvel a megalakulás utáni időtől kezdve *szakosztályok* keretein belül fejtették ki. Előbb két, majd három, végül négy szakosztály volt: *Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, Természettudományi, Orvostudományi és Jog- és Társadalomtudományi* szakosztályok. Az első kettő a legkorábbi elkülönülés eredménye, a harmadik a Természettudományiból nőtt ki és összeolvadt a *Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulattal*, a negyedik

pedig 1906-ban alakult meg. A szakosztályok megalakulása és fejlődése-átalakulása azonban nem volt zökkenőmentes: igen heves szervezeti harcokkal járt együtt. Az idők során különböző mértékű volt a kapcsolat az EME és az egyes szakosztályok között, a természetes és szoros viszony mellett egyes periódusokban szinte még a névlegesnél is lazább. Döntő jelentőségű volt az a küzdelem, amely hosszú éveken át folyt az EME *gyűjtőtevékenységét*, illetve *tudományos munkásságát* fontosabbnak, sőt szinte kizárólagosnak tartó, vagyis az EME műzeumi, illetve tudományos jellegét kidomborítani kívánó két tábor között: a *múzeális és akadémikus felfogás* közötti erős összetűzés. Ez az ellentét az EME alapításának körülményeiből eredt, amikor — mint már említettük — a politikai helyzet kényszerűsége folytán nem volt lehetséges egy *erdélyi magyar tudóstársaság* megalakítása.

Az 1906-os alapszabálmódosítást követő rendezett helyzetet a háború és az uralomváltás borította fel. Az EME szorosan hozzá-nőtt a kolozsvári egyetemhez (az egyetem alapításakor az állam és az EME között megállapodás jött létre, amely biztosította az EME gyűjteményeinek használatát az egyetem számára és amelynek értelmében az EME egyes tárainak igazgatói az egyetem megfelelő szak-professzorai lettek), az uralomváltás pedig elűzte az egyetem tanárait és tudományos munkásait. Az EME természettudományi és orvostudományi kutatói különösen sokat vesztek az egyetem magyar jellegének megszűnésével — ha itt lehet egyáltalán fokozatokról beszélni —, hiszen elvétellettőlük ezáltal a laboratóriumi, intézeti kísérletezés és klinikai munkálkodás lehetősége. Az EME jogi helyzete is nehezen tisztázódik az új uralom alatt és bizony már benne jártak a huszas években, mikor — egyik szakosztály a másik után — ismét megkezdhette működését, a jogtudományi meg éppen csak 1931-ben. Pedig ez utóbbinak a kétféle előadáson és vándorgyűléseken kívül éppen olyan működési területei is voltak, amelyek a nép egészen szegény rétegei számára jelentettek áldásos segítséget. Ilyenek voltak a *Néphivatal* (a szegények ingyenes jogi tanácsban való részesítésére alakított szerv), a *Tüdőbeteg Gondozó Intézet*, a *Patronázs-munka*, a *Főiskolai Szociális Telep*.

A román uralom alatti időben való működés nehézségeit mutatja, hogy a tervezett előadások egy része, engedély hiánya folytán, kényszerűségből elmaradt. A történeti szakosztály ezidőben mégis megtartott népszerűsítő előadásai viszont egymással már szerves összefüggést mutatnak: az egy cikluson belül helyet foglaló előadások egy vezető gondolat köré csoportosultak. *Erdély művelődése*, *Erdély középkora*, *a magyar kritika*, *a vallások szerepe Erdély művelődésében*, *az erdélyi közszellem*, *a történelem nagy művelődési mozgalmai* stb. voltak ezek az átfogó gondolatok. Az előadássorozatok középpontjába tehát

Erdély került; az erdélyi magyar életre nehezedeő új és keserves abszolútizmus alatt Erdélynek szellemi eszközökkel *önmagából* való megerősítését az EME alapításának korához hasonló időben *ugyanazon erdélyi lélek* munkálta.

A kezdet körülményeinek nehézsége ellenére való hatalmas lelkesedés, a megindulás buzgalma után való hanyatlás, szervezett küzdelmek, felemelkedés, összeomlás, újjáéledés, vergődés és kitartás háromnegyedévszázada alatt a négy szakosztály összesített adatai 2509 tudományos és 776 népszerűsítő előadást mutatnak, az egyesületből kiinduló tudományos irodalmi munkásság pedig 600-nál több önálló művet és különlenyomatot és 180 kötetnyi folyóiratban 52.000 lapot és 500 táblamellékletet tesz az EME multját kutató elé. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedévszázados tudományos működése* című könyv ezt a működést és ezt a munkateljesítményt adja elő és jegyzi fel. Az EME már az 1909-es jubileum alkalmával elhatározta, hogy az évfordulónak irodalmi emléket állít, a nagy műnek készülő vállalkozás azonban félbemaradt. Ha anyagi helyzete rosszabb volt is s a körülmények súlyosabbak voltak is, 1934-ben megújította elhatározását. Az előkészületek megmutatták azonban, hogy a 75 év történetének hű részletezésére és a gyűjtemények multjának, anyagának és helyzetének ismertetésére az EME akkori rendezetlen időszaka nem alkalmas s egyelőre csak arra lehet vállalkozni, hogy kimutassák, a szoroson vett tudományos téren milyen működést fejtett ki az egyesület, s 75 éves munkája milyen nyomokat hagyott a magyar tudományosságban és közművelődésben.

Az 1937-re elkészült munka, GYÖRGY LAJOS *Bevezetése* után, négy fejezetben a négy szakosztály történetét adja elő (RAJKA LÁSZLÓ, BALOGH ERNŐ, PATAKI JENŐ és OBERDING JÓZSEF GYÖRGY) — a megalkulás és működés történetének vázát nyújtva és feljegyezve szakosztályok szerint 75 esztendő előadásainak előadóit és az előadások címét. Számptalan előadó nevét és számptalan nagyjelentőségű tudományos eredményt jelző előadáscímet szeretnénk felemlíteni — kezdve BRASSAI SÁMUEL bámulatosan sokoldalú szereplésén — de egyesek elősorolása, talán szándékolatlanul ugyan, de értékelésnek tűnhetnek fel. Éppen a *Magyar Könyvszemle* nem mellőzheti el azonban legalább az arra való emlékeztetést, hogy az EME történeti szakosztályában mutatta be a Múzeum könyvtárának őre, SZABÓ KÁROLY, a *Régi Magyar Könyvtárt!* Ebben a szakosztályban elhangzott még néhány bibliográfiai tárgyú előadás: ERDÉLYI PÁL (Mátyás király könyvtáráról), GYALUI FARKAS (A strassburgi egyetemi könyvtárról), LUKINICH IMRE (Bethlen Kata könyvtáráról), SZENTIVÁNYI RÓBERT (A Breviarium Grimani), THURY ZSIGMOND (Szombatos kódexek az Erdélyi Múzeum kéziratárában).

A könyv ötödik részében VALENTINY ANTAL az EME kiadványainak könyvészeti leírását adja az 1859-től 1934-ig terjedő időszakban. VALENTINY bevezető soraiban rámutat arra, hogy az EME érdemeinek könyvészeti összeállítás útján való bemutatása úgy történhetnék meg legjobban, ha névjegyzéket és tárgymutatót tudna készíteni az összes kiadványokról. Ehhez azonban több esztendei munkára lenne szükség. Így azután néhány egyéb kiadvány felsorolása mellett könyvészeti összeállítása az egyesület kiadványaiból készült különlenyomatok jegyzékét adja. Erre a megoldásra az a megfontolás vezette, hogy a folyóiratok munkatársai a legjelentősebb tudományos kutatásuk eredményeit feltáró dolgozataikból készítettek nyilván különlenyomatokat. Hangsúlyozza VALENTINY azt is, hogy a tudományos intézetek szakkönyvtárai manapság különös figyelmet fordítanak a különlenyomatok gyűjtésére, hiszen egy tudományos kérdés tanulmányozásánál a 'réávonatkozó különlenyomatgyűjtemény óriási könnyebbséget jelent a nehezen hozzáférhető és főleg nehezen kölcsönözhető folyóiratokkal szemben.

VALENTINY összeállítása négy csoportra oszlik. Az I. az EME folyóiratait és más időszaki kiadványait sorolja elő. Itt az egyesület központi kiadványai közt foglalnak helyet az EME *Évkönyvei* és a vándorgyűlések *Emlékkönyvei* mellett az *Erdélyi Tudományos Füzetek*; az egyes szakosztályok kiadványai sorában pedig egyebek közt az *Értesítő*, a *Múzeumi Füzeteket*, a *Botanikai Múzeumi Füzeteket* találjuk. Az EME nagyhirű folyóirata, az *Erdélyi Múzeum*, részben központi kiadványaként szerepel, részben, mint a történeti szakosztályé. Az 1917-től szünetelő folyóirat 1930-ban támadt fel és azóta ismét megszakítás nélkül áll rendelkezésére az összes szakosztályok tudományos kutatásai eredményeinek közzétételére.

A II. csoport néhány különálló tudományos munkát és alkalmi kiadványt, a III. pedig adminisztratív kiadványokat (alapszabályok, névkönyvek, *duplumjegyzékek*) tartalmaz.

A IV. csoportban adja VALENTINY az EME kiadványaiból készült különlenyomatok könyvészeti leírását. A majdnem 550 címet magába foglaló jegyzék elsőrendű bibliográfiai kézikönyv. Tekintve pedig, hogy a kötetnek névmutatója van, a különlenyomatjegyzék könnyen összekapcsolható az egyes szakosztályok működésével.

Amit az egyes szakosztályok történetének írói e munka első négy fejezetében elmondtak, az összefoglalva tükröződik vissza ebben az utolsó, könyvészeti részben. Megmutatja, hogy *miért* volt az EME háromnegyedévszázados munkássága és parancsolóan jelöli meg az utat, hogy *miért* legyen a jövőben: *a tudományért és Erdélyért!*

HARSÁNYI ANDRÁS.

Die Relation des Jahres 1609. In Faksimiledruck herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von dr. WALTER SCHÖNE. Leipzig, 1940. Harrassowitz. 8° [226] 28 l. [Die deutsche Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens. 1609—1700. II.]

A német újság történetének első évszázadát ismertető kiadványsorozat második kötete — a wolfenbütteli „*Aviso 1609*“ facsimileje után — ennek testvérlapját, a „*Relation 1609*“-t közli. A két első német hetilap egyetemes hírlaptörténeti jelentőségéről, valamint az *Aviso* magyar vonatkozású híreiről előző cikkünkben már szólottunk (v. ö. *MKSzemle* 1940. 127—133. ll.). Ennek kiegészítéseképpen vessünk egy pillantást az ú. n. „strassburgi“ *Relation* első évfolyamára.

A *Relation* első számának keretdíszes címlapján ezeket olvassuk: „*Relation: / Aller Fürnem- / men vnd gedencckwürdigen / Historien so sich hin vnnd wider / in Hoch vnnd Nieder Teutschland auch / in Franckreich, Italien, Schott vnd Engelland, / Hispanien, Hungern, Polen, Siebenbürgen, / Wallachey, Moldaw, Türckey etc. Inn / diesem 1609. Jahr verlauffen / vnd zutragen möchte. / Alles auff das trewlichst wie / ich solche bekommen vnd zu wegen / bringen mag in Truck ver- / fertigen will.*“ A többi 51 számozott példány címlap nélkül jelent meg és az első levélen, keskeny fejléc alatt, mindjárt a „*Zeitung aus . . .*“ kezdetű híradások következnek.

Az első szám egy január 8-i kölni jelentésen kívül még az előző év decemberében beérkezett külföldi jelentéseket foglalja össze. Ezzel szemben az *Aviso* legkorábbi tudósítása január 1-én kelt. JOHANN CAROLUS, a *Relation* kiadója, az első számhoz írt előszóban „az évek óta megjelenő ordinari avisa continuálását“ jelenti az olvasónak. E kijelentés egy 1609 előtti nyomtatott újság feltételezésére adott alkalmat. De WALTER SCHÖNE véleménye szerint, az 1600-as évek elején „ordinari avisa“ alatt az „ordinari“ postajáratokkal egyidőben kiadott kéziratos jelentéseket értették és JOHANN CAROLUS nyilván ilyen kéziratos újságoknak sajtó alá rendezésével indította meg az első nyomtatott hetilapot.

Az eddigi szakirodalom a *Relationt* JOHANN CAROLUS ismert strassburgi könyvkiadó vállalkozásának mondotta. W. SCHÖNE ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy Strassburgban két JOHANN CAROLUS nevű könyvkiadó is működött. Míg az első már 1575-ben adta ki első nyomtatványát, a másik csak 1599-ben szerezte meg a strassburgi polgárjogot. Utóbbi 1604-ben TOBIAS JOBIN híres nyomdáját vásárolta meg s mint könyvárus és kiadó egészen 1628-ig követhető nyomon. JOHANN CAROLUSnak, a *Relation* kiadójának neve 1634-ig szerepel az újságon; mivel személye az említett két kiadó egyikével sem azonosítható, az újság strassburgi eredete csupán valószínű feltevésnek minősíthető.

A „strassburgi“ *Relation* és a wolfenbütteli *Aviso*, leggyakrabban Prágából, Bécsből, Kölnből, Velencéből és Rómából beérkezett jelentések alapján, az 1609. év európai eseményeit adja hírül. Az egykorú semestrális vásári újságok nemcsak üzleti érdekű, hanem a vásári tömegeknek szánt, igen változatos tartalmú híreivel szemben, tudósításaik határozottan politikai jellegűek. A két újság híryanagának tervbevett synoptikus vizsgálata lesz hivatva megállapítani, hogy jelentéseik közös forrásból származtak-e és hogy a közös forrásból eredő híreket a más környezet, a közvélemény és szóbeszéd mily módon befolyásolta. Ez az összehasonlítás általános hírlaptörténeti tanulságain kívül első-sorban mindkét hetilap igen gazdag, magyar vonatkozású híryanaga miatt érdekelne bennünket. A jelentések átolvasásával azt már megfigyeltük, hogy magyarországi híreik csak részben egyeznek. Bár több híradás szószerint azonos, mások meg csak részleteikben, vagy az előadás módjában térnek el, sok olyan hír is akad, amely csak az egyikben, vagy másikban olvasható. A *Relation* általában jobban tájékozott és a magyarországi, vagy magyar vonatkozású eseményekről határozottan többet tud. De előadási módja meglehetősen szűkszavú. Így pl. a II. Rudolf császárhoz érkezett török küldöttség prágai tartózkodásáról és tárgyalásairól a *Relation* csak a politikai fontosságú híreket hozza. Az *Aviso* ezzel szemben a török küldöttség tagjainak a prágaiakat megbotránkoztató életmódjáról, a császári kihallgatás minden részletéről, az ajándékokról és a lakosság hangulatáról — nyilván szem- és fültanú elbeszélése alapján — kimerítő tudósításokban számol be.

Az első két német hetilap nemcsak a német birodalomban, hanem a szomszédos országokban is számos követőre talált. Antwerpenben a *Nieuwe tidinghen* (1619), Londonban a *Weekly Newes from Italy etc.* (1622), Amsterdamban a *Courant* (1623), Párizsban a *Gazette* (1631), Lissabonban a *Gazeta* (1641) nyitotta meg a XVII. században igen elterjedt hetilapok sorát. A *Mercurius Veridicus* (1705—1710) — a legelső magyarországi hírlap — a Rákóczi-felkelés eseményeit kezdetben szintén hetenként adta hírül.

HUBAY ILONA.

M. Tótfalusi K. Miklósnak maga fzemélyének, életének és különös tselekedetinek mentsége. *Mellyet most ujjolag kinyomtatattak Tolnai Gábor bérekefztő-beszédével. Gyomán, Nyomtatattott Kner Izidor betűivel 1940. efsztendőben [2] 123 [3] l. — 8°.*

„Amikor elhatároztuk — írja a kiadó KNER IMRE —, hogy a könyvnyomtatás feltalálásának 500-ik évfordulójára újra kiadjuk a Mentséget, . . . úgy éreztük, hogy az ünnepi alkalomhoz is, a Mentséghez is méltóbb, ha az új kiadás az ősi mesterség eredeti eszközeivel, kéziszedéssel készül s betűről-betűre haladván végig az egész szövegen,

el lehet mélyednünk annak minden részletébe." Talán az egyetlen helyes szempont a mesterségét (bízást mondhatnám: művészetét) szerető, annak multja iránt érdeklődő vérbeli nyomdász számára, de tagadhatatlanul szubjektív szempont, a nyomtató *művész* szempontja, akinek inkább az újradadás, az újraalkotás artisztikumában telik kedve, mintsem a bibliográfus tökéletes hasonmásra törekvésében. Természetes, hogy a két felfogás között óriási a különbség még akkor is, ha az eredeti szöveg helyesírásához ragaszkodik a nyomdász, amint ezt KNER tette. A bibliográfus azonban ezúttal bocsásson meg a kiadónak! Az ízléses kiállításért, a gondos nyomtatásért és azokért a megállapításokért, amelyeket TÓTFALUSI nyomtató eljárásáról a kiadó utószavában elénk tár s amelyek csak így, ilyen sorról-sorra, betűről-betűre haladó újraszédés és nyomtatás közben világosodhatnak az elmélyedő nyomdász előtt, valóban csak elismeréssel adózhatunk. A rideg nyomtatott lapok csak rosszul palástolják azt a szeretetet, amellyel KNER tragikus sorsú nyomdász elődje önvallomásainak újryomtatását végigkísérte.

A kötethez TOLNAI GÁBOR írt finom, meglehangú utószót TÓTFALUSI pályájáról, külföldi dicsőségéről s arról a szélmalomharcról, melyet a megnemértés és kicsinyesség ellen idehaza folytatott, míg az irigyek és rágalmazók keze belé nem fojtotta a szót.

Bibliofil körök bizonyára örömmel fogadják a *Mentség* új kiadását, s a mindössze két példányban ránkmaradt mű gondosan készült betűhű szövegének közzététele, úgy hisszük, tudományos szempontból sem volt haszontalan.

VARJAS BÉLA.

Szentkúty Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és a nyomdai „cifra“ történetéhez. Budapest, 1940. A Magyar Bibliophil Társaság kiadása. 114 [2] l. — 2°.*

A nyomdász- és könyvtörténet egyik legfontosabb stúdiuma a nyomdai betűmintakönyvek vizsgálata. Különösen az újkori könyvnyomtatás összefüggéseinek és kapcsolatainak megvilágításánál könyvnyíti meg a kutatást, hiszen külföldön a XVI. századtól kezdve a betűk és nyomdai cifrák tömkelegében eligazodni s ezek eredetének kérdését kibogozni igen nehéz feladat. Ebben a munkában jó szolgálatot tehet, sőt a vizsgálódás eredményét döntően befolyásolhatja egy-egy nyomda betűmintakönyvének ismerete. SZENTKÚTY PÁL régi hazai nyomdáink mintakönyveiről szóló kitűnő összeállítását és fejtegetéseit éppen ezért csak hálással fogadhatja a tudomány.

Munkájának élvezetesen, széles perspektívával megírt bevezető fejezetei a külföldi mintakönyvek első jelentkezéséről és a magyarságnak már kezdetben a latin betű, a latin szellem mellett történt állásfoglalásáról, valóban a kiváló bibliográfus és könyvtári szakember ava-

tott tollára vallanak. Nem hagyhatom azonban szó nélkül azoknak az adatoknak bizonytalanságát, amelyeket Magyarországnak a könyvnyomtatás áldásait a Balkán felé vállalt közvetítő szerepéről felsorol. Erről így ír: „Az egész balkáni szláv tér, a török hódoltság alatt nyögő bolgár, román és szerb nép „liturgia slavona“-szükségletét erdélyi könyvnyomtató-műhelyek elégítik ki a XVI. század derekától. E korban 9 ószláv, 11 román, 16 szerb, 16 görög kiadvány jelenik meg magyar nemesek és szláv patriciusok jóvoltából“. Nem értem, hogyan illik ebbe a sorba a „16 szerb“ könyv adata? Mert, ha a XVI. századra vonatkozik, akkor nyilvánvaló tévedés, ha pedig nem, akkor nincs helye a kivétel nélkül XVI. századra vonatkozó adatfelsorolásban, illetőleg ez esetben meg kellett volna mondania, hogy milyen időből való. „Szerb“ könyvet ugyanis sem Erdélyben, sem a királyi Magyarországon a XVI. században nem nyomtattak. A XV—XVI. század folyamán Zenggben, Fiumében, Zágrábban és Varasdon kiadott szláv (részben horvát) egyházi könyveknek, melyek a nemzeti ritusú, de a római egyházhoz tartozó horvátok számára készültek, édeskevés közük van a keleti kereszténység szerbjeihez. De a 16 görögnyelvű könyv sem tartozik ebbe a felsorolásba, minthogy ezek hazai használatra készült tankönyvek (szövegek és nyelvtanok). — A gyulafehérvári oláh könyvek nyomtatójának nevét SZENTKÚTY nyilván a román LORINȚ = LÖRINC-alak elírása alapján írja tévesen LORÁNTnak.

Ezek után térjünk rá a mintakönyvek kérdésére. Ilyeneket nálunk a nyomdák igen későn kezdenek készíteni. Ha ismerjük a mintakönyvek célját és rendeltetését, akkor ezen alig fogunk meglepődni. M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS-ig Magyarországon egyetlen nyomdászról sem tudunk, aki hivatásos betűmetsző is lett volna. A nyomdák betűkészleteket, illetőleg azok matricáit külföldről szereztek be, s idehaza legfeljebb kiegészítésképpen készítettek egy-egy betűt a garnitúrához, általában azonban a már készen kapott matricákból öntötték ki a szükséges betűmennyiséget. Rendszerint egyetlen nyomtatványukra rászedték betűkészletük összes fajtáit. A brassói nyomda például saját összeállításom alapján a XVI. században 60 évi működése idején az ismeretes kiadványai szerint összesen 18-féle szövegbetűt használt. A betűk gyors elhasználódását figyelembe véve, a nyomtatványok tanúsága szerint is egyszerre 6—8-fajta betűnél többje a nyomdának sohasem volt. Ezt a kis készletet a nyomdász könnyen a fejében tarthatta s kisszámú megrendelője számára akár egyetlen nyomtatványán is bemutathatta. Nem volt tehát szüksége mintakönyvre. Ugyanez a helyzet ekkortájt a szedhető könyvdíszekkel is.

Az első hazai mintakönyveinket megelőző itthoni viszonyokkal az említett értelemben SZENTKÚTY nem foglalkozik, ellenben megkísérlé

felvázolni azt, hogy a magyarországi nyomdák a XVI—XVII. század folyamán honnan szerezhették betűkészletüket. Sajnos, részletmunkák hiányában, mindez sötétben való tapogatódzás. Vajjon HONTERUS — például — csakugyan HENRICPETRITől vásárolta-e ismeretes kurzíváját, ahhoz mindenekeelőtt tudni kellene, hogy a típus valóban HENRICPETRITől származik-e? De a GULYÁS-féle összehasonlítóssal, amelyre SZENTKÚTY hivatkozik, baj van. A HONTERUS által 1535 óta használt kurzíva ugyanis nem azonos (emennek betűi egyenetlenebbek és sokkal több a ligatúrája), csak hasonlít HENRICPETRI SENECA-kiadványának (1550) kurzívájához. HENRICPETRI 1550-ben használt típusa azonban valóban feltűnik a brassói nyomtatványokon WAGNER BÁLINT idejében 1554-től kezdve. Eredete azonban mindeztideig kétséges, mert HENRICPETRI kiadványain kívül más külföldi könyvekben is megtaláltam. Különben a brassói nyomdával kapcsolatosan tévesen állítja SZENTKÚTY, hogy ott 1594-ig magyarnyelvű könyv nem jelent meg, mert hiszen a *Fons vitae, az életnek kútfeje* című munka 1580 táján Brassóban is napvilágot látott.

A brassói betűkön kívül éppily ingatag alapon állunk a többi XVI. századi nyomdáink típusainak származását illetőleg. SYLVESTER *Új testamentumának* típusára hamarosan külön tanulmányban is visszatérek, annyit azonban már most bizvást állíthatok, hogy ABÁDI szavait SZENTKÚTY és mások is tévesen értelmezték, azt állítván, hogy az *Új testamentum* ékezetes betűit ő készítette. Ezek már kivétel nélkül megvannak a STRUTIUS által nyomtatott részben is. Ellenben igenis metszett ABÁDI néhány ékezetnélküli új betűt és ligatúrát s az ékezetes betűk egynémelyikét is megújította.

Amint ezekből a kiragadott példákból látható, a XVI—XVII. századra vonatkozó nyomdásztróteneti rendszeres kutatás nálunk valójában még alig indult meg s az eddigi eredmények csak óvatosan használhatók. SZENTKÚTY is tele van panasszal részben az előmunkálatok hiánya, részben a kutatás anyagának hozzáférhetetlensége miatt, amint azt munkája folyamán minduntalan tapasztalnia kellett.

Az eddig ismert legrégebb hazai mintakönyvet a kolozsvári ref. nyomda felszereléséről M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS utóda, TELEGDI PÁP SÁMUEL adta ki *Specimen typorum...* címen 1723-ban, amely még mindig a TÓTFALUSI betűit tartalmazza. Sajnos, az első hivatásos hazai betűmetsző típusait felsoroló mintakönyv egyetlen példánya a M. T. Akadémia könyvtárában ma már nem található meg s így SZENTKÚTY kénytelen volt TÓTFALUSI nyomtatványai alapján összeállítani az általa metszett betűket.

TÓTFALUSI után hosszú szünet következik. Nemcsak a mintakönyvek megjelenésében, hanem még magyar betűmetszőnk sincs egészen

BIKFALVI FALKA SÁMUELIG, aki a XIX. század elején az egyetemi nyomda szép betűit készítette. SZENTKÚTY méltó módon részletesebben foglalkozik FALKA személyével és a magyar betűművészet terén elért eredményeivel.

Az említett első hazai mintakönyvünkön kívül, 1770-től 1824-ig terjedő időből, SZENTKÚTY 12 nyomdánk mintakönyvét ismerteti. Időrendben ezek a következők: LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1770. évi pozsonyi, ÖZV. LANDERERNÉ 1770. évi budai, a jezsuiták 1773. évi nagyszombati, az ENGEL-nyomda 1773. évi pécsi, PATZKO FERENC 1777. évi pozsonyi, WEBER SIMON 1783. évi pozsonyi, MÜHLSTEFFEN 1787. évi nagyszombati, ODERLITZKY 1782. évi pozsonyi, ZOCHER ANTAL 1795. évi pozsonyi, az egyetemi nyomda 1814. évi budai, ZOCHER ANTAL 1817. évi pesti és az egyetemi nyomda 1824. évi budai mintakönyvét.

SZENTKÚTY gondosan összevetette ezeket a mintakönyveket. Jeles munkája rendkívül tanulságos és eredményét tekintve abban csúcsondodik ki, hogy hazai nyomdáinkat betűkkel főként a Habsburg-monarchia területén egyedül privilégiummal bíró bécsi TRATTNER s részben ezt a privilégiumot megkerülő nagyszombati jezsuita, illetőleg a későbbi egyetemi nyomda látja el. A nagyszombati nyomda azonban nemcsak azáltal játssza ki TRATTNER privilégiumát, hogy betűket és cifrákat ad el hazai nyomdáknak, hanem TRATTNEREN kívül más, eddig még kiderítetlen külföldi nyomdáktól is vásárol matricákat.

A nyomdai szédhető cifrák történetét SZENTKÚTY munkája végén külön fejezetben tárgyalja. Amint a betűművészet terén, éppúgy a cifrák terén sem teremtett a magyar könyvnyomdászat ebben az időben sajátosan magyar stílust. Élt a megszokott, nemzetközi díszítőformákkal, illetőleg azok korszerű változataival úgy, amint ezt készen kapta. Hazai elterjedésük útja SZENTKÚTY megállapítása szerint a betűkével azonos.

Kár, hogy SZENTKÚTY munkája az ismertetett mintakönyvekből csak egy-egy oldalnyit nyújt illusztrációképen. A BIBLIOPHIL TÁRSASÁG, amely SZENTKÚTY művét igen költséges, szép formában kiadta (a kiállításért a gyomai KNER-nyomdát illeti a dícséret), azzal tett volna igazán nagyszerű szolgálatot a magyar nyomdászat- és könyvtörténet kutatóinak, ha a nehezen hozzáférhető, egyetlen példányban fennmaradt mintakönyveket egészükben, pontos hasonmásban mellékelte volna. Így SZENTKÚTY könyvében értékes leírásai és eredményei ellenére is bizonyos ürt érzünk, amelyet éppen a mintakönyvek hasonmás-kiadásának elmaradása ébreszt bennünk.

VARJAS BÉLA.

Diermanse, P. J. J.: *Renout van Montalbaen. Uitgegeven en toegelicht door —. Inleiding en Teksten.* Leiden, E. J. Brill, 1939. (20* + 331 + [1] lap, 5 tábla.) Mellékletként vitatételek: STELLINGEN [4].

Kevesen tudják, hogy a németalföldi szépirodalom egyik legrégebb emléke a jelen század első éveiben Kőszegen került napfényre és onnan a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának kéziratárába. Ezért a Magyar Könyvszemle olvasóit bizonyára érdekelni fogja, hogy a fenti című könyv, többek között ennek a „Kőszegi Töredék”-nek¹ az összes korszerű műszaki vívmányok felhasználásával eszközölt gondos filológiai kiadását is adja.

A németalföldi szépirodalom tudvalevőleg a XIII. század közepén kezdett kialakulni. Világi tárgyú termékeiből csupán töredékek maradtak fenn, majdnem mind francia verses regények fordításai. Ez emlékek közül a legerjedelmesebbek és legfontosabbak a RENAUD DE MONTANBANRól szóló chanson középalnémet, illetőleg középnémetalföldi nyelvre való fordításainak töredékei. A szóbanforgó könyv az első része egy ezekről szóló nagyobb tanulmánynak és bevezetésként a fennmaradt töredékek ismertetését, majd szövegüknek mintaszerűen gondos filológiai kiadását tartalmazza. A szép kiállítású kötet a szerző doktori értekezése.

A költemény terjedelmét és teljes tartalmát egy későbbi felnémet fordításból ismerhetjük meg. A töredékekben fennmaradt németalföldi szöveg ennek körülbelül csak egyhatod része: kereken 2500 sor. Ebből a legnagyobb rész (2009 sor) Berlinben van 10 pergamenlevélen és két nagyobb (kereken 600 soros), meg négy kisebb (kereken 200 soros) töredékre oszlik. A 10 levélen lévő 2—2 hasábos szöveg három különböző kéz írása, de kétségtelenül ugyanegy könyvből való és aránylag jó fenn tartású. Terjedelemre ezután a *KT* következik 320 sorral egy belső, vagyis a füzet közepét alkotó, kettős pergamenlevélen. Majd 132 egymásután következő verssorból 86, amelyek többnyire csonkán, könyvtáblából kifejtett nyolc pergamenszeleten kerültek napfényre Rigában. (A szövegkiadás az értelem kedvéért itt a fenn nem maradt közbeeső versekre is kiterjed, míg a nagyobb töredékek között prózával hidalja át a tartalmat.) Végül 80 sort tartalmazott két összeálló pergamenszelet. Ezek egy kéthasábos kódexlap aljáról vágattak le és valamelyik löweni könyvtár egyik könyvéből kerültek elő, de a szerzőnek nem sikerült megtalálni őket. Nem lehetetlen, hogy Löwen 1914. augusztusi égésénél elpusztultak. Szerencsére ennek a kis töredéknek 1903-ban történt kiadása korszerűbb és megbízhatóbb, mint a többieké.

A szövegek közül az írás után ítélve a rigai szeletkéken fennmaradt töredék a legrégebb. Ennek korát a leghivatottabb németalföldi írásismerő a XIII. század második felére teszi. Ezután a *KT* jön a

¹ Ez a magyar megjelölés a németalföldi könyv 26. lapján is olvasható. Rövidítve ezentúl: *KT*.

XIV. század elejéről, de mindenesetre az 1330. előtti évekből. Legkésőbbiek az 1340—60. közötti évekből eredő berlini töredékek, míg az elveszett vagy lappangó löweni töredék közelebbi koráról a szerző nem tudott szakvéleményt szerezni, csak kiadóját idézheti, aki XIV. századbelinek mondja.

A bennünket közelebről érdeklő *KT*-nek történetére, siralmas állapotának leírására és verseléstörténeti jelentőségének méltatására vonatkozólag ROETHENEK a *Zschr. f. D. Altertum und D. Lit.*, 48. köt., 129—146. lapjain (1904 recte: 1906) megjelent „*Günser Bruchstück des mnl. Renout von Montalbaen*“ című dolgozatára és ennek az *Egypt. Phil. Közl.*, 31. köt., 68—71. lapjain (1907) BLEYER által adott bő ismertetésére utalhatok. Ezekhez csak az a megjegyezni valóm van, hogy a szóbanforgó pergamen nem egyszerű „aktafedél“ (*Aktendeckel*) volt, hanem az 1595—1603. évekből való városi jegyzőkönyvek kötéstáblájának borítóanyaga.² Továbbá hozzá kell tennem, hogy Köszeg város képviselőtestülete 1907. május 2-án kelt 1218. számú határozatával a *KT*-et a Magyar Nemzeti Múzeum számára „a tulajdonjog fenntartásával örök megőrzés végett“ átengedte. Jelenleg tehát az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában van és kétféle jelzést visel: „*Cod. Germ. Med. Aevi 50.*“, továbbá „*Fol. Germ. 1215.*“.

Itt főleg az a célom, hogy DIERMANSZENEK e töredékkel kapcsolatos munkásságát ismertessem. Rossz állapotánál fogva ugyanis ez a szöveg adott neki legtöbb dolgot, de ez is jutalmazta fáradságát a legtöbb új megállapítással és helyesbítéssel. A lekopott, elfakult, vagy vastagon átírt sorok kibetűzésére valóságos filológiai detektívmunkát végzett. Ez egyszerű eszközökkel, villanyfényvel való közvetlen közelből való megvilágítással, kezdődött a hágai magyar követségen, ahova 1925-ben futár vitte el egy napra a kéziratot. Majd 1931 novemberében hosszabb időre kölcsön kapta és 1932. februárban szülővárosában, s'Gravenhageben a rendőrség daktiloszkópiái és fényképészeti osztályán elemző kvarclámpával vizsgálhatta. E lámpa ibolyántúli sugarainak hatása

² Az 1583—1693. évekből való városi jegyzőkönyvek közül a legtöbb kódexlapokba vagy oklevelek pergamenjébe van kötve. Egy latin egyháztörténeti munka lapjain kívül a többi mind miscellányokból vagy bibliákból való és egyik gyönyörű aranyozott és festett kezdőbetűkkel ékeskedik. Néhai AUGUSZT JÁNOS városi főjegyző és levéltáros érdeme, hogy felismerte a latin szövegek között a régi németnyelvűt és illetékes kezekbe, Berlinbe juttatta. Ezt a pergamenívet a könyvkötő visszajára hajtogatva használta fel. Tehát a belső lapok (a mai helyes hajtogatás szerint számozva: Iv és Iir) az erősen megviseltek, míg a külső oldalak (Ir és Iiv) a ráragasztott vastag papiros meglehetősen megvédte.

alatt sötét szobában a szerves anyagok, mint a pergamen, világítanak és rajta a betűk vagy nyomaik többé-kevésbé sötéten maradnak. A jobb állapotban lévő I^r és II^v oldalaknál ez már majdnem végleges eredményre vezetett, csak egy kétes *n*-betűt sikerült utóbb még biztosá tenni. A kötés külső oldalát képező lapokon azonban csak úgy juthatott lényegesen előbbre, hogy fényképeket csináltatott róluk a delfti műegyetem fényképészeti laboratóriumában közönséges (látható) fény-sugarakon kívül ibolyántúli (*uv*) és vörösinneni (*ir*) sugarakkal is és végül elküldette a *KT*-et Beuronba, ahol a Bencés Főapátságnak Palimpsest-Intézete van. Itt az Országos Széchényi-Könyvtár előzetes engedélye alapján leáztatták róla a könyvkötőtáblák még rajt maradt papírmaradványait, visszahajtogatták eredeti állapotába, szakadásait kifoltozták, szóval szakszerűen helyrehozták. A fűrésztés által a betűk festékanyagának egy része is lejött ugyan, de a fényképezéssel mégis jobban olvasható eredményeket lehetett elérni. Érdemes talán még fel- említeni, hogy a fűrésztés és szárítás következtében a pergamenív mé- retei megkisebbedtek: a magassága 370 mm-ről 362—366-ra zsugoro- rodott, az oldalankinti szélessége pedig 247 mm-ről 242-re. Beuron- ban nemcsak ú. n. Palimpsest-felvételeket készítettek az egyes oldalak- ról, hanem a legrosszabbul olvasható oldalról az *uv*. és *ir*. sugarakon kívül még hatórás fluorescencia-felvételt és ú. n. differenciál-felvé- telt is. Utóbbinál lehetőleg erős, 1000 gyertyafényű lámpával meg- világítva igyekeztek minél nagyobb különbséget előidézni az iratanyag (pergamen) és a tinta között. E fényképek közül a delftiek másolatai az Országos Széchényi-Könyvtárban, a beuroniaké pedig itt és (ki- vevén a fluorescencia-felvételt) a Kőszegi Múzeumban is megvan- nak. Érdekes, hogy az *ir*-felvétel másolatán egyes soroknál a betűk sötét alapon fehéren jelennek meg ott, ahol közönséges megvilágítás- nál semmi sem olvasható. Ezzel a fényképanyaggal, főleg pedig a delfti fényképek negatívjainak erős átvilágításával igen sok bizonytalansá- got lehetett megszüntetni, sőt a legelmosódottabbak közül is egyes sorokat teljesen ki lehetett betűzni, anélkül természetesen, hogy minden olvashatóvá vált volna. Szerző „minden fölött álló dícsérettel“ adózik néhai JAKUBOVICH EMIL nagyvonalúságának, hogy ismételten hosszabb időre is kölcsön adta a kéziratot és minden felhatalmazást megadott, ami szükséges volt, hogy az összes korszerű vívmányokat igénybe vehesse.

Az összes töredékek szövegének kiadása a legszigorúbb konzerva- tív elvek szerint történt. Azokat a részeket, amelyek nem voltak két- ségtelen biztonsággal olvashatók, kerek zárójellekbe: () foglalta, meg- jegyezvén, hogy ezek mind kevésbé kétesek, mint az eddigi kiadások

esetleges eltérései. A hiányzó, vagy olvashatatlanak talált részletek más szöveg alapján történt kiegészítéseit szögletes zárójelekkel: [] jelölte meg. A másolók által használt rövidítéseket mind feloldotta és ezeket a feloldásokat kurzív betűkkel szedette. Végül < > jelek közé foglalta azokat a szavakat, amelyekben a másoló nyilvánvalóan megállapítható hibáját vagy változtatását ismerte fel és a helyes szöveget közli, de itt is a sorok alatti jegyzetben pontosan megadja, hogy az eredetiben mi áll.

A verses szöveg mindenkor a páros számozású oldalakon foglal helyet és mellette kétoldalt számok utalnak a felnémet nyelven fennmaradt teljes éposz megfelelő soraira, valamint az illető töredék előző kiadásának sorszámozására; a szemben fekvő páratlan számú oldalon pedig egy 1508-ban, Leydenben, németalföldi nyelven megjelent népirat (*Volksboek*) prózai szövegét állítja azonos számozás mellett párhuzamba az általa megállapított szövegekkel.

A *KT*-nél (nála: *Fragm. 7.*) ezenkívül a jegyzetek alatt még közli a verssoroknak „fércrímektől“ (*laprijmen*) és német elemektől megtisztított szövegét és pontosan megállapíthatóvá teszi ennek asszonanciákban való gazdagságát. ROETHE túlzott becslésével szemben („*ein gutes Drittel*“) így kiderül, hogy 160 verspár között eredetileg 38 végződött asszonanciával, tehát csak „majdnem egy negyedrészt“. Ez is azonban feltűnő a berlini 1000 verspár kétszázalékon aluli asszonancia-mennyiségéhez képest és arra enged következtetni, hogy a *Kőszegi Töredék* alapjául egy jóval ősbib fordítás szolgált, mint amilyen alapján a berlini készült. Hogy ilyen ősbib szöveg létezett, arra már a felnémet verses szövegnek és a népirat prózai szövegének a négy különböző eredetű kéziratos maradvánnyal való feltűnő párhuzamosságából is lehet következtetni, ami csak egy közös ősi forrással magyarázható. Nem lehetetlen, hogy a rigai szeletkéken fennmaradt versek éppen ennek a közös forrásnak a maradványai, amit a szerző a *KT* szövegének „visszaállításával“ lehetőleg megközelíteni próbál.

A kőszegiek hálás örömmel vehetik tudomásul, hogy a németalföldi filológia egy buzgó munkása, jóemlékű néhai AUGUSZT JÁNOS felfedezését milyen kitüntető figyelemben részesítette és semmi költséget és fáradságot nem kímélt, hogy annak szövegét, fontosságának megfelelően, a lehető legnagyobb hitelességgel megállapítsa. F. gondos és lelkiismeretes filológiai munka után érdeklődéssel várhatjuk a most kiadott szövegekre támaszkodó további vizsgálatainak eredményeit, amelyek bizonyára még jobban ki fogják emelni a *KT* jelentőségét.

(Kőszeg.)

VISNYA ALADÁR.

Lavotta Rezső: *Kéziratos hangjegyek*. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke VI. II. kötet. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. (Dunántúl nyomda, Pécs.) 1940. 8°, VI + 237 lap.

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéksorozata egy újabb kötettel gyarapodott. 1924-ben jelent meg ISOZ KÁLMÁN feldolgozásában e sorozat *Zenei kéziratok* című VI. számának I. kötete: *Zenei levelek jegyzéke*. Most a II. kötetben LAVOTTA REZSŐ a *Kéziratos hangjegyek* jegyzékét adta közre.

Régóta nélkülözött munka kerül ezzel a zenei kutatást végzők kezébe. Megkönnyíti a kutató munkáját az egyes kéziratokról adott bibliográfiai leírás. E jegyzék túlnyomórészt magyar zeneszerzők műveit tartalmazza, mivel a Magyar Nemzeti Múzeum célja ezeknek a gyűjtése, azonban nagyszámban szerepelnek idegen származású, de Magyarországon élt zeneszerzők művei is.

Nem csupán a szerzők eredeti kézíratait találjuk az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában, hanem sok másolatot is, melyek szintén értékesek, mivel előfordul, hogy egy-egy zenemű sohasem jelenik meg nyomtatásban s ha az eredeti kézirat elveszett vagy esetleg magánkönyvtárak őrzik, a kutató ez esetben is megismerheti a másolatokból a szerző zenei megnyilatkozásait. A magyar zeneszerzőknek műveik kiadása mindig nagy nehézséget okozott és okoz még ma is, különösen a nagyobb műveké (szimfóniák, operavezérlőkönnyvek), így a ma még élő zeneszerzők kézíratait is igyekszik a Múzeum megszerezni, hogy a jövő zenetörténetíróinak a munkáját megkönnyítse. Ennélfogva nemcsak az elmúlt századok, hanem több ma is élő zeneszerző kéziratát megtaláljuk e jegyzékben. Visszafelé pedig XVII. századig terjedő anyagból látunk jelentékeny anyagot. Az ennél régebbiek az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatóak s azok két más — már régebben megjelent — jegyzékben foglaltatnak.

A kéziratok elsősorban a szerzők neve szerint vannak felsorolva; ismeretlen szerzők műveit vezérszavuk alatt találjuk meg. Külön névsor van a szövegrókról, ami — tapasztalatból tudjuk — igen fontos és szükséges. E címjegyzék összesen 1937 darab zenei kézirat leírását adja.

Reméljük, hogy ez a most megjelent munka, mely megkönnyíti a kutatók munkáját, serkentőleg fog hatni a zenetörténeti kutatásra.

KAMPISNÉ DEDINSZKY IZABELLA.

Dr. Witzmann Gyula: *A városi könyvtárügy*. Különlenyomat a Városi Szemle XXVI. évfolyamából. Bp. 4r. 23 [1] l.

WITZMANN GYULA értékes tanulmányában két alaptételt szögez le, melyek köré mondanivalóit csoportosítja.

Első tétele, hogy a városi könyvtár „nemcsak a munkásság nevelését célozza, hanem szellemi táplálékkal segítségére siet mindenkinek, aki tanulmányi, adatkeresési, szórakozási igényeket támaszt vele szemben“. . . . Ezért nagy városban hármastagoltságúnak kell lennie. Szükség van egy központi általános tudományos jellegű városi könyvtárra, továbbá városi közművelődési (szépirodalmi, ismeretterjesztő és ifjúsági) könyvtárakra és végül szakkönyvtárakra, melyek szakirányú műveket gyűjtsenek, aszerint, hogy a város gondozásában lévő intézmények közül melyiknek van szüksége szakkönyvtárra. Kisebb városokban azonban elegendőnek tart egy közművelődési könyvtárat, melynek általános tudományos és várostörténeti adatokat gyűjtő osztálya is van. — Második tétele, hogy ezeknek a különböző városi könyvtártípusoknak nem szabad egymással versenyezniök az olvasók elhódításában, sem a munkát egymásra hátrítaniok, hanem szervesen együtt kell munkálkodniok. — Például hozza fel Párizs, Berlin és Varsó könyvtárait, melyek úgy fejlődés tekintetében, mint az ország közoktatási és közművelődési intézményei berendezése által közelebb állanak a magyar viszonyokhoz, mint az amerikai vagy az angol „public library“-k.

Teljesen osztjuk WITZMANNnak azt a nézetét, mely a könyvtárak közötti együttműködést ajánlja, hiszen csak ez lehet a jövő fejlődésének iránya. A könyvek és nyomtatványok száma oly rohamosan nő, hogy azzal a könyvtárak sem férőhely, sem anyagiak tekintetében nem tudnak versenyt tartani, tehát kénytelenek gyűjtőkörüket szűkíteni, vagyis a gyűjtőköröket egymás között megosztani, ami szükségképpen a könyvtárak szoros együttműködésére vezet.

Ennek a tételnek azonban látszólag ellentmond WITZMANN másik tétele, amely egy általános tudományos jellegű városi könyvtárt is szükségesnek tart, holott, ha a könyvtárak szorosan együttműködnének, akkor ezt pótolhatná egy hasonló jellegű állami könyvtár is, mint ahogy Párizsban tényleg pótolja a Bibliothèque Nationale az 1871-ben leégett általános tudományos városi könyvtárat. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert a könyvtárak együttműködése nem csupán a gyűjtőkörök, hanem a könyvtárak céljának elhatárolását is jelenti. Mert igaz ugyan, hogy „minden tudományos könyvtárnak kettős a feladata. Egyik a megőrzés, másik a hasznosítás“, mégis van különbség az egyik és másik tudományos könyvtár feladata között. Hiszen WITZMANN maga is azt mondja: „A megőrzést, a múzeális szerepet lehet főképpen államinak tekinteni, habár, mint fentebb láttuk, egyéb, tehát a városi közkönyvtáraknak is van ilyen feladatukörük. A hasznosítás, a könyvek eljuttatása az olvasóhoz, a kutatóhoz legcélszerűbben a „public library“, a nyilvános közkönyvtár útján történik“. Innen van, hogy a budapesti Fővárosi Könyvtár több kötetet kölcsönöz ki évenként, mint amennyit

a többi hazai közkönyvtár együttvéve, amely nemcsak azt bizonyítja, mint ahogy WITZMANN megjegyzi, hogy a Fővárosi Könyvtár berendezése (katalógusok stb.) „leginkább alkalmas a közkönyvtár megkedveltetésére“, hanem elsősorban azt, hogy a Fővárosi Könyvtár tudja és teljesíti is kötelességét, mely nem egyéb, mint a könyvnek a közönség minél szélesebb rétegeihez való eljuttatása. Míg ezzel szemben például az Országos Széchényi Könyvtár, mely elsősorban múzeális jellegű, vagyis legfőbb feladata a műveknek az utókor számára való megőrzése, bármennyire kedvelné is a közönség, nem mutathatna fel több ezer kötetes kölcsönzési statisztikát, mert praesens jellegénél fogva, a kölcsönzést a lehető legszűkebb keretek közé kellett szorítania. A kétféle könyvtártípus tehát eltérő feladata miatt nem teszi feleslegessé, hanem szervesen kiegészíti egymást.

Külföldi példák alapján WITZMANN, akinek minden mondanivalóján érzik a gyakorlati könyvtáros biztonsága, több tanulságot von le a városi könyvtárak további fejlesztésére vonatkozóan. Ajánlja például Budapesten is az ifjúsági könyvtárak nagyobbarányú kiépítését, továbbá több tíz-tizenöt-, legfeljebb huszonötezer kötetes kisebb fiókkönyvtár felállítását, ahol részint nyomtatott katalógusok által, részint a fiókkönyvtáros személyes érintkezése által az olvasóközönséggel a kultúrát még szélesebb körben lehetne terjeszteni. De különösen a vidéki könyvtárügy terén lát még sok tennivalót. Idézi a közgyűjtemények országos főfelügyelőjének három évvel ezelőtt elhangzott szavait, melyek szerint „vidéki közkönyvtári hálózatunk egyáltalán nincs kiépítve“. Ezen WITZMANN véleménye szerint úgy lehetne segíteni, hogy egyrészt az állam támogatná anyagilag a vidéki könyvtárakat, másrészt megszabná annak a segítségnek legalacsonyabb fokát, melyet a helyi hatóságok kötelesek a könyvtár fejlesztésére fordítani. S végül az ország egész területén a könyvtárak szoros együttműködését ajánlja.

Ezek mind olyan tanácsok, melyeknek megvalósítása csak hasznára lehet a nemzeti kultúrának.

MOKCSAY JULIA.

FOLYÓIRATSZEMLE 1939.

(Rövidítések: *AB*: Archives et Bibliothèques, Paris, IV. évf., 1—3. sz. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XIII. évf. — *ABM*: Archives, Bibliothèques et Musées du Belgique, Bruxelles, XVI. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XLI. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XVIII. évf. — *BCb*: Bibliothèque de l'École des Chartes, Paris, C. évf. — *BNy*: Bulletin of the New-York Public Library, XLIII. évf., 1., 3—7., 9—12. sz. — *Bü*: Die Bücherei, Berlin, VI. évf. — *CI*: Coopération Intellectuelle, Paris, 97—102. sz. (1939.) — *FDC*: Fédération Internationale de Documentation: Communicationes, La Haye, VI. évf. — *ICI*: Information sur la Coopération Intellectuelle, Paris, 1—2. sz. (1939.) — *L*: The Library, London, XX. évf., 1—3. sz. — *LAR*: The Library Association Record, London, XLI. évf. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXIV. évf. — *Ph*: Philobiblon, Brünn, XI. évf. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LVI. évf.)

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

13. A könyvtáráépület, technikai berendezése, új találmányok.

A LJ állandó rovata (New buildings and equipment) több új könyvtáráépület és felszerelést ismertet. E rovaton kívül a LJ még vagy félszáz új könyvtáráépületről, illetőleg felszerelésről közöl terjedelmesebb ismertetéseket.

Több új könyvtáráépületet és berendezési tárgyat ismertet a LAR is. (66, 69, 81, 86, 87, 125, 126, 194, 219, 222, 236, 308, 366, 421, 504, 541, 595, 600.)

A könyvkölcsönzés újabb eszközéről, a könyvtárcocsiról és változatairól („bibliobus“, „book-wagon“, „book-truck“, „bookmobile“, „book-bus“) főleg az angol és amerikai folyóiratirodalom szól sűrűn. Az AB-ből megtudjuk, hogy a könyvtárcoksi szolgálatait Spanyolországban is igénybevétték a polgárháború idején. (AB 49.)

A könyvtár légoaltalmának kérdésével főként angol folyóiratok foglalkoznak; az erre vonatkozó fontosabb közleményekről a Magyar Könyvszemle legtöbb számában tájékoztattunk.

Több angol könyvtár légoaltalmi óvóhelyet építtetett, az óvóhelyek befogadóképessége kisebb könyvtáraknál általában 120—200 személy.

T. W. KOCH: A précis of library architecture. (LJ 53: a könyvtáráépület hajdan és ma: a célszerű könyvtáráépület kialakulásának útja.)

W. WONG: The development of library buildings in China. (LJ 295: a kínai könyvtáráépítkezés fejlődése a Han-korszaki kezdetektől a legújabb időkig, alaprajzokkal és épületek ábráival.)

S. B. MITCHELL: Where shall we build the public library? (LJ 535: a könyvtáráépület fekvésének, elhelyezésének kérdésével foglalkozik. Kitér a parkban és a belvárosban való fekvés kérdéseire, ezeknek előnyeit és hátrányait latolgatja. A parkban való elhelyezésre nincs ellenvetése, ha a park a város területén, könnyen hozzáférhető helyen fekszik, de nehezen kiküszöbölhető hátrányt jelent, hogy ez a fekvés sötétedés után kedvezőtlen, barát-

ságtalan. A belvárosban való elhelyezést rendszeren megnehezíti az a körülmény, hogy a könyvtáráépületnek a többi épületek építészeti stílusához kell alkalmazkodnia, miáltal célszerűség tekintetében rendszeren megrövidül.)

T. BROWN: Book provision in a small town. (LAR 375: a kisvárosi könyvtár elhelyezésének főelvei.)

A. LESORT cikke (Quelques moyens d'assurer la conservation des archives [I]: AB 12.) a levéltárak konzerválásának módjáról, könyvtári szempontból is figyelemreméltó. Sorra veszi a tényezőket, amelyekben e kérdés megfordul: elhelyezés (épület), nedvesség kérdése, szellőzés, porozódás, tűzbiztonság, rovarok, használat stb.

J. RABUT: La construction des dépôts d'archives et la défense passive. (AB 89: a fenti cikk problémái technikai szemszögből.)

O. FUHR: Neugestaltung der Stadtbücherei Offenbach a. M. (Bü 18: a korszerű építészeti követelmények tekintetbevételével újjáalkotott offenburgi városi könyvtárról, különös tekintettel berendezésére.)

W. R. C.: University and research library notes. Glasgow University. (LAR 522: a glasgowi egyetem 15.000 font költségen létesített új, kerek olvasótermének és felszerelésének ismertetése.)

R. W. LYNN: Southampton's new central library. (LAR 421: a southamptoni nyilvános könyvtár jubileumának évében megnyílt központi főépület és berendezési tárgyainak ismertetése.)

14. A személyzet. Státus és szolgálati beosztás.

J. B. COTTON DES HOUSSAYES: Devoirs et qualités du bibliothécaire. (AB 7: eredetileg latin nyelvű értekezés a könyvtáros kötelességeiről. Szerzője a XVIII. század végén élt sorbonnei könyvtáros.)

L. F. RANLETT: The librarians have a word for it: ethics. (LJ 738.)

A LAR L. S. JAST tollából (The brains: LAR 571.) mélyenszántó tanulmányt közöl a könyvtárosi munka eszményeiről, céljairól és közelebbi feladatairól. A cikk szerzője a nagy és kis könyvtárban szerzett praxis értékéről szólva kifejti, hogy általánosságban a nagy könyvtárban szerzett gyakorlat mondható előnyösebbnek, bár tagadhatatlan, hogy a kis könyvtárban szerzett praxisnak is vannak sajátos előnyei. A modern könyvtár gépezete sokkal bonyolultabb, mintsem hogy azt egy ember a legkisebb részletére is figyelemmel tudná kísérni, át tudná tekinteni: ebből a szempontból feltétlenül a kisebb könyvtárban szerzett gyakorlat a megbízhatóbb. Kis könyvtár számára például sokkal nehezebb feladat könyvet vásárolni a szűkebb anyagi keretek miatt, mint nagy könyvtár számára.

L. M. BUKER: Service rating plans in public libraries. (LJ 128.)

W. VAN JACKSON: Some pioneer negro library workers. (LJ 215.)

M. R. GILLIS: The California State Library and Civil Service. (LJ 125.)

R. HALE: The acquisitions librarian in a university library. (LJ 734.)

W. ASHWORTH: The information officer in the university library. (LAR 583: az egyetemi könyvtár felvilágosító tisztviselőjének szükséges tulajdonságai.)

J. D. COWLEY: The training and recruitment of assistants in university and college libraries. (LAR 369.)

L. A. WILLIAMS: What the school expects of the school librarian. (LJ 678.)

R. S. ANGELL: Opportunities for special training in music librarianship. (LJ 217.)

P. HOWARD: Library personnel in the depression (LJ 219: 1930—1936. közt az USA nyilvános könyvtárainak személyzeti büdzséje a mélypontra süllyedt. A közlemény célja, hogy a több, mint 6000 USA-beli nyilvános könyvtár ezen időben elfoglalt anyagi helyzetéről némi fogalmat nyújtson az általa ismertetett 26 könyvtár anyagi helyzetének statisztikai adatokkal támogatott részletezése révén.)

A. ESDAILE: University and research library notes. Cambridge University Library. (LAR 144: a cambridgei egyetemi könyvtár személyzetének létszámában 1938. év folyamán végrehajtott csökkentésekről.)

A háború és az általa előidézett gazdasági helyzet folytán az angol könyvtáraknál végrehajtott fontosabb személyzeti létszámcsökkentésekről beszámoltunk már: MKSze, 1940, 316.

N. A. UNGER: A staffroom rehabilitated as a WPA project. (LJ 883.)

15. Könyvtárosképzés.

C. V. PARK—L. SHORES—C. P. BABER—H. ARMSTRONG: The responsibility of the teachers college in the preparation of personnel for library service in the public schools. A symposium. (LJ 265: fentnevezett szerzők hozzászólásai az angol iskolakönyvtárosképzés problémájához.)

J. D. COWLEY: The training and recruitment of assistants in university and college libraries. (LAR 369.)

R. S. ANGELL: Opportunities for special training in music librarianship. (LJ 217: ismerteti többek között a zenekönyvtártudomány tárgykörében mozgó, különféle amerikai könyvtárosképző tanfolyamokat.)

A. HIGENBOTTAM: The general trend of professional education to-day. (LAR 209: az angol Library Association által a keretébe tartozó könyvtárosiskolák és könyvtárosképző-tanfolyamok részére újabban kidolgozott tantervnek és vizsgaelőírásnak 1938. január elsején kellett volna eredeti elgondolás szerint életbelépnie. A közben elhangzott hozzászólásokra való tekintettel a megjelenés terminusát 1940. január elsejében állapították meg újra. A tervezeteket vizsgálva, H. megállapítja, hogy a tanterv helyes utakon jár, a vizsgaterv viszont nem tökéletes. (De melyik az? — kérdi.) Aggodalommal állapítja meg, hogy a képesített növendékek elhelyezkedésének kérdése évről-évre nyomasztóbban hat.)

Programme de l'examen du diplôme technique de bibliothécaire. (BCH 249: a francia könyvtárosképző-vizsga tételének ismertetése.)

R. WOODBINE: Reference libraries. Reference work. (LAR 227: az angol könyvtárosiskolák referenskérdései közül ismertett néhányat. A jelölteknek többek között ilyen kérdésekre kell választ adniok: Ki a British Museum igazgatója? Ki az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója? Hány középület van Park Lane-ben? Hány tapétaüzem működik Bécsben? A játékkártya történetének irodalmáról.)

Az amerikai könyvtárosiskoláknak és tanfolyamoknak külön rovata van a LJ-ben: 1939 Library School Appointments. (LJ 906.) Ezenkívül amerikai könyvtárosiskolákat és tanfolyamokat és ezeket érintő kérdéseket ismerteti a LJ az 59, 68, 110, 190, 237, 239, 324, 339, 375, 718, 865, 919 és 949. l-on.

Berlin. *Prüfungsarbeiten der Volontäre der Preussischen Staatsbibliothek 1937.* (ZBW 91: az 1938. év őszi tartott német könyvtárosvizsga tételének ismertetése.)

Berlin. *Prüfungsarbeiten der Volontäre der Preussischen Staatsbibliothek Herbst 1939.* (ZBW 595: az 1939. év őszi tartott német könyvtárosvizsga tételének ismertetése.)

Bericht über die erste Ergänzungsprüfung für den Dienst an volkstümlichen Büchereien. (Bü 457.)

Corsi di perfezionamento per commessi di libreria. (ABI 406: az olasz könyvtárosképző-tanfolyam ismertetése.)

I nuovi corsi per dirigenti delle biblioteche popolari. (ABI 405: az olasz népkönyvtári tanfolyam tudnivalói.)

E. APOLLONI: Il secondo esperimento dei corsi per dirigenti di biblioteche popolari. (ABI 142: a második olasz népkönyvtári tanfolyam ismertetése.)

Enseignement. Diplôme technique. (AB 67: az 1938. év novemberében tartott francia könyvtárosképző-vizsga tételeinek rövid ismertetése.)

Scottish Library Association... Summer School of Library Practice... (LAR 150: tájékoztató a skót nyári könyvtárosképző-tanfolyamról.)

Ninth Summer School of Librarianship Birmingham, 1938. (LAR 106: beszámoló az 1938. év nyarán Birminghamben tartott angol könyvtárosképző-tanfolyamról.)

Courses at the School of Librarianship. (LAR 45: figyelmeztet a londoni könyvtárosiskola 1939. év januárjában kezdődő új tanfolyamára.)

Classes in librarianship. (LAR 366, 446, 562: különböző angol intézetekben megnyitandó könyvtárosképző-tanfolyamok ismertetése.)

School of Librarianship. Director's report for session 1937—1938. (LAR 171: a londoni könyvtárosiskola vezetőjének beszámolója az iskola 1937—1938. évi működéséről.)

Grande-Bretagne. École des bibliothécaires de l'université de Londres. (AB 67: rövid beszámoló a londoni könyvtárosiskola 1935—1936. évi működéséről.)

A School of Library Service, Columbia University, 1939. év nyarán a mikrofotográfiáról tartott tanfolyamot. (LJ 238.)

South African Library School. (LJ 914: a Cape Town-ban megnyitott könyvtárosiskola és tanterve ismertetése.)

H. L(EMAITRE): *Enseignement. Grande-Bretagne.* (AB 119: az 1938. évi angol könyvtárosvizsgák tételeinek ismertetése.)

Examination results. (LAR 152: az 1938. decemberében vizsgázott angol könyvtárosok vizsgaeredményei: 996 jelölt közül 480 felelt meg, ami 48 százalékot tesz ki.)

The December (1938) examinations. Reports of examiners. (LAR 109: az 1938. decemberében tartott angol könyvtárosvizsga általános eredményeiről és a vizsgázók tudásáról szóló beszámoló.)

The May (1939) examinations. Reports of examiners. (LAR 408: az 1939. májusában tartott angol könyvtárosvizsga általános eredményeiről és a vizsgázók tudásáról szóló beszámoló.)

Examination results. May, 1939. (LAR 452, 484: az 1463 jelölt közül 730 felelt meg a vizsgán, ami 50 százalékot tesz ki.)

16. Könyvtárosegyséletek.

F. PRINZHORN: *Tagung des Internationalen Verbandes für Dokumentation...* (ZBW 184: beszámoló az 1938. évi oxfordi nemzetközi dokumentációs kongresszus üléséről, melyeken főként a bibliográfiának az egyes nemzeteknél elfoglalt helyzetével összefüggő kérdéseket vitatták meg.)

A. L. A. *reorganization.* (LJ 107: az amerikai könyvtárosok egyesületének átszervezését illető kérdésekről.)

J. VORSTIUS: *Der 35. Deutsche Bibliothekartag in Graz vom 30. Mai bis 3. Juni 1939.* (ZBW 414.)

Grenzbüchereitagung in Klagenfurt vom 31. Mai bis 3. Juni 1939. (Bü 453: a német határterületek könyvtárainak 1939. év tavaszán Klagenfurtban tartott kongresszusáról.)

Erste grossdeutsche Tagung der Buchwarte im Sudetenland. (Bü 453.)

A. v. HARNACK: *Bibliothekartag in Bozen und Trient.* (ZBW 319: beszámoló az 1938. év májusában Bolzano-Trento-ban tartott olasz könyvtároskongresszusról.)

D. E. COULT: *Liverpool — a preview.* (LAR 122: előzetesen tájékoztat a liverpooli angol könyvtároskongresszus tárgysorozatáról.)

Papers and discussions at the Liverpool conference 12th to 16th June, 1939. (LAR 291: az angol könyvtárosok 1939. évi kongresszusán elhangzott előadások és viták szövegei.)

Az angol Bibliographical Society Burlington Gardens-ben tartotta 1939. (46.) évi ülését. (L 118.)

Az amerikai Library Association San Franciscóban tartotta 1939. (61.) évi kongresszusát. Az ezzel kapcsolatos beszámolókat közli a LJ a 366., 410., 508., 548., 646. és 748. l-on. — Az egyesület elhatározta, hogy 1940. (62.) évi kongresszusát az Ohio-állambeli Cincinnati-ban tartja meg.

17. Könyvtártípusok.

K. TAUPITZ: Über den Begriff der Volksbücherei. (Bü 1.)

H. BANKEN: Reorganisationsarbeiten in der kleinstädtischen Bücherei. (Bü 186: német népkönyvtári újjászervezési munkálatok ismertetése.)

W. PFEIFFER: Aktualität und Aktivität in der Volksbücherei. (Bü 428.)
Aus der Ostmark. (Bü 446: az ostmarki népkönyvtárügy fejlesztésére tett intézkedések ismertetése.)

P. HARDEN: Die Zusammenarbeit der Staatlichen Volksbüchereistellen mit Partei und Staat. (Bü 516.)

W. WENZEL: Das Gesicht einer Jugendbücherei. (Bü 355.)

I. GRAEBSCHE: Aus der praktischen Arbeit der Jugendbücherei. (Bü 212.)

A. B. BOUTILLIER DU RETAIL: Les bibliothèques administratives en France (1939). (FDC c24.)

E. ROTHMUND: Schule und Buch. (Bü 167: az iskolai könyvtár kérdéseiről.)

M. GREEN: The children's library in England. (Bü 100.)

E. S. DAVIES: The school library. (LAR 316.)

H. BRANSCOMB: Teaching with books. (LJ 391: az amerikai intézeti könyvtárak viszonyairól.)

B. O. SMITH: Library service in rural areas. (LAR 225.)

G. D. KNIEF: Adobe construction branch libraries. (LJ 100.)

H. SCHOFIELD: Libraries in technical institutions. (LAR 534.)

J. HOLT: Prison libraries. (LAR 332.)

18. Az egyes államok könyvtárügye.

W. v. BOTH: Die grossen deutschen Bibliotheken 1935—1938. (ZBW 188: statisztikai kimutatásokkal kísért részletes beszámoló a német könyvtárak 1935—1938. években elfoglalt helyzetéről és működéséről: állományról, bevételről-kiadásról, gyarapodásról és használatról. Összefoglalólag megállapítja a cikk, hogy a német nagykönyvtárak a folyamatos fejlődés képét mutatják. Az egyetemi könyvtárak ugyan általánosságban nincsenek abban a helyzetben, hogy kéziratokat és régibb nyomtatványokat nagyobb számban vásároljanak, helyett azonban pótolhatják a gazdasági krízis éveiben támadt hírlapi hiányukat. Az egyetemi könyvtárak használatának megcsappanása jóval kisebb mértékű, mint a használók számának megfogyatkozása.)

K. TAUPITZ: Über den Begriff der Volksbücherei. (Bü 1: felvázolja az utat, mely a régi falusi és népkönyvtáraktól a mai népkönyvtárügy megteremtéséhez vezet. Hangsúlyozza, hogy a nemzetiszocialista Németország lényegében csak egyfajta könyvtárügyet ismer, azt, amelynek természetszabta célja a német népközösség fenntartása és ügyének ápolása. E feladat keretében tudományos könyvtárnak és népkönyvtárnak külön-külön megvannak a maga feladatai. Vázolja a német népkönyvtári szervezet jövőbeni formáját.)

H. KRUSE: Die deutschen Bibliotheken in der volksdeutschen Arbeit. (ZBW 573: a német könyvtárak feladatai, különös tekintettel a külföldi németsegre.)

F. SCHMIDT-OTT: Althoff und die Bibliotheken. (ZBW 101: 1939-ben száz éve mult, hogy Friedrich Althoff, a német könyvtárak felvirágoztatója megszületett. Életművét a centenárium alkalmából egyik legközelebbi munkatársra, ma német birodalmi miniszter méltatja.)

W. ABENDROTH: Die Volksbüchereien und die Innere Front. (Bü 569.)

A. HERR: Sudetendeutsches Büchereiwesen und Büchereigesetz. (Bü 500.)

V. KLAUDER: Das deutsche Büchereiwesen im ehemaligen Polen. (Bü 559.)

[R. D. H. SMITH]: A new library era for New South Wales. (LAR 253: az újdélvelsi közkönyvtári hálózat kiépítésének szükségességéről.)

J. METCALFE: New South Wales Libraries Advisory Committee report. (LAR 259: az Újdélvelsz könyvtárügyének megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését ismerteti.)

J. CHABOT: Canada. Aperçu historique sur les bibliothèques. (AB 205: a kanadai könyvtárosképzés ügyének állását is ismerteti.)

L. M. HARROD: Empire libraires. (LAR 77, 438, 552: Ausztrália, India, Újzéländ és Délafrika könyvtárügyének áttekintő ismertetése, a könyvtárak kiadványai alapján.)

Les Bibliothèques. (AB 29, 104, 185: a világ minden részének nagyobb könyvtáraitól szóló rövidebb híradások és beszámolók. Érdekesebbek ezek közül: a spanyol polgárháború következményei könyvtári téren, a bruxellesi I. Albert-könyvtár, beszámoló a 14. nemzetközi dokumentációs kongresszusról, a háború és a könyvtár.)

L. KLAIBER: Frankreich. (ZBW 268, 598: francia jelentések alapján ismerteti a francia könyvtárak állapotát és a könyvtárügy alakulását; említésreméltó belőle, hogy a francia nemzeti könyvtáron eszközölt átépítési munkálatok a befejezéshez közelednek. 1937-ben a könyvtárban mikrofilm-készüléket állítottak fel, amelyen évente több, mint 20.000 kisfilm-felvételt produkálnak, javarészt Amerika számára.)

L. KLAIBER: Spanien. (ZBW 152: a spanyolországi polgárháború és a helyi nemzeti újjáépítés hatása könyvtári téren.)

A. v. HARNACK: Italien. (ZBW 319: tájékoztat az 1938. évi bolzano-trentói olasz könyvtároskongresszusról. Az „Enciclopedia del libro“ című, újabban létrehozott könyvtudományi kiadványsorozat első köteteként D. Fava-nak az ösnyomtatványról írott könyve fog megjelenni.)

A. PREDEEK: Die Wissenschaft einer Bibliotheksstatistik in USA. (ZBW 466: a vonatkozó irodalom alapján ismerteti az amerikai könyvtárviszonyokat. Tájékoztat az amerikai könyvtár- és katalógusrendszerekről, az ottani könyvtárosképzés ügyéről és a könyvtári statisztika ügyének állásáról Amerikában.)

G. J. GARRISON: „Forgetting a thousand cares“. (LJ 87: az amerikai nyilvános könyvtárakban lévő képgyűjteményekről és a képgyűjtésről ír. A képállomány nagysága tekintetében a New York Public Library vezet, 800.000 képből álló gyűjteményével.)

E. J. REECE: College and university library news, 1938—1939. (LJ 973: részletes beszámoló az amerikai főiskolai és egyetemi könyvtárak munkájáról, anyaguk gyarapodásáról és a személyzeti változásokról.)

L. D. FVAN: Two steps forward and one step back. The library situation in Michigan, 1939. (LJ 636: a könyvtárak állami támogatásának kérdése Michigan-ben.)

B. ADLER: Cuban libraries. (LJ 325.)

E. ACKERKNECHT: Aus dem schwedischen Büchereiwesen. (Bü 609: a svéd népkönyvtárügy ismertetése: központi és fiókkönyvtárak, kórházkönyvtárak (használati statisztikákkal). Beszámoló az 1938—1939. évben rendezett svéd népkönyvtári tanfolyamról, amelynek 160 résztvevője volt.)

E. ACKERKNECHT: Aus dem dänischen Büchereiwesen. (Bü 575: a dán népkönyvtárügy ismertetése. Ismerteti a dán kultuszminiszter által kiadott s a népkönyvtári vizsga rendjét szabályozó rendeletet.)

S. DAHL: Über die neueste Entwicklung des wissenschaftlichen Bibliothekswesens in Dänemark. (ZBW 395: a dán tudományos könyvtárak állapotában és működésében az utolsó tíz-tizenöt évben végbement jelentős változásokról. A tudományos könyvtáraknál már régebben gondolnak könyv-

tárosi szaktanfolyam vagy iskola felállítására; viszont meggondolásra ad okot az a körülmény, hogy az állami könyvtáraknál a személyzet létszámában csak évek mulva lesznek üresedések.)

V. BURR: Griechenland. (ZBW 212: a görögországi könyvtárviszonyokban tájékoztat.)

A. C. ÖTÜKEN: Türkei. (ZBW 323: az 1934-ben kiadott új török kötelepéldánytörvényt ismerteti.)

19. Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése.

H. UHLENDAHL: Fünfundzwanzig Jahre Deutsche Bücherei. (ZBW 1: a cikk szerzőjének a fennállása 25. évét ünneplő könyvtár ünnepi ülésén, 1938. május 15-én elhangzott előadása. V. ö. ehhez MORAVEK ENDRE cikkét: MKSzele, 1938, 279.)

Notiziario estero. Germania. Attivita' della „Deutsche Buecherei“. (ABI 612.)

A. KERN: Steirische Büchereien im Wandel der Zeit. (ZBW 516.)

O. LÖHMANN: Der Kampf um die politischen Ideologien der französischen Revolution in der Verfassungsgeschichte der Pariser Nationalbibliothek. (ZBW 348.)

J. DRTINA: Die Kulturfunktion der Prager National- und Universitätsbibliothek in Vergangenheit und Gegenwart. (ZBW 225.)

K. FINZEHAGEN: Die Gründung einer deutschen Stadtbücherei in Pressburg. (Bü 608: a pozsonyi új német városi könyvtárat 1939. augusztus 17-én adták át a nyilvánosságnak.)

E. TSCHERNE: Die Bücherei des Reichsgaues Sudetenland in Reichenberg. (ZBW 561.)

A. CUTOLO: La biblioteca liturgica dei Duchi di Parma. (ABI 336.)

O. PINTO: Libri italiani nelle biblioteche Americane. (ABI 45: az amerikai nyilvános könyvtárakban lévő olasz könyvekről, számukról és gyűjtésük történetéről szolgáltató adatszertű felvilágosítást.)

R. PENNINGTON: Recollections of the Turnbull Library, Wellington. (LAR 66.)

F. S. SMITH: New library at East Finchley. (LAR 25.)

R. W. LYNN: Bitterne branch library, Southampton. (LAR 504.)

H. M. LYDENBERG: Report of the New-York Public Library for the year 1938. Report of the Director. (BNY 155: a könyvtár igazgatójának beszámolója a könyvtár 1938. évi működéséről: Az 1938. évi könyvtárhasználat indexe az előző évinél magasabb. Jelentősen szaporodott a kisfilmtekercesek száma is. A stack-ben itt-ott már férőhelyhiány mutatkozik. A térképosztályon nagyobb anyag-átcsoportosítást kellett végrehajtani. Propagandára a könyvtár, ha lehetséges, még az előző évinél is többet áldozott. A már régebben bevezetett mesedélutánokat 1938-ban is megtartották. A fiókkönyvtárak katalógizálásánál bajok mutatkoznak, aminek oka, L. szerint, hogy középnyagúságú könyvtár számára nem létezik elfogadható katalógus-szabályzat. A könyvtár használati statisztikáiból kitűnik, hogy a legnagyobb olvasottságnak a közgazdasági tartalmú művek örvendenek [21%], a legkisebbnek a jogi vonatkozású művek [178%].)

E. M. GRIEDER: The Littauer Center of Public Administration. (LJ 259: a Harvard-egyetem legújabb, nagyszabású építkezéséről és könyvtáráról.)

New Roosevelt Library. (LJ 199: a newyorki Hyde Park területén felépítendő könyvtár az U. S. A. jelenlegi elnökének a hajózási szakirodalomban különösen gazdag könyvtárat, személyi és hivatalos írásait, festményeit, rajzait és hajóterveit fogja tartalmazni.)

J. THORBECKE: Amerikanische Vierstädtereise eines Bücherfreundes. (Phi 353: a New York Public Library, a washingtoni Folger Shakespeare Library és a bostoni Wildener Library, egy könyvbarát szemével.)

H. C. BAUER: The Technical Library of the Tennessee Valley Authority. (LJ 136.)

J. D. HENDERSON: The California State Library. (LJ 481.)

V. PARMA: The Juvenile Library of Richmond, Virginia, 1822. (LJ 18.)

F. K. LANGPAAP: San Francisco Public Library. (LJ 490.)

L. L. CARDEN: The Berkeley Public Library. (LJ 494.)

A. WALDNER: The city public library of Stockholm, Sweden. (LJ 305.)

G. BIGOT: Danemark. Nouvelle bibliothèque universitaire de Copenhague. (AB 193.)

Bibliothèque Albert Ier à Bruxelles. (AB 46.)

A felsoroltakon kívül még igen sok kisebb könyvtárt ismertető cikk jelent meg az év folyamán, különösen a Bü-ben, a LAR-ban és a LJ-ban.

20. Kiállítások.

Rövidítések: *ÁK*: Állami Könyvtár, *EK*: Egyetemi Könyvtár, *KK*: Központi Könyvtár, *NK*: Nemzeti Könyvtár, *NyK*: Nyilvános Közkönyvtár (Public Library), *OK*: Országos Könyvtár, *VK*: Városi Könyvtár.

W. HOFFMANN: Florentiner Buchkunst der Medici-Zeit. Die Bücher-schau der Medici-Ausstellung in Florenz. (Ph 306: a Mediciék műpártoló tevékenysége a korabeli könyvművészeti alkotások tükrében. A tanulmányt kísérő illusztrációk közül kettő a Giovanni-fivérek 1488-ban Mátyás király részére készített (ma a Biblioteca Laurentiana-ban őrzött) psalteriumának egy-egy oldalát mutatja be, az egyikben Mátyás király alakjával, a másikon a vonásait viselő másik figurával.)

C. HÖFNER: Gedanken zum Aufbau einer Spanien-Ausstellung. (ZBW 389: a müncheni ÁK spanyol-kiállítása anyagának összeválogatásánál és fellátásánál követendő szempontok.)

C. F. BÜHLER: Exhibition held on the occasion of the New York world's fair. (B 427: a newyorki Pierpont Morgan-könyvtár által a newyorki világkiállítás alkalmából rendezett nagyszabású könyvtörténeti, irodalmi és művészeti kiállításról számol be.)

F. WEITENKAMPF: Gavarni. Artist, litographer, satirist. (BNy 19: a newyorki NyK által rendezett Gavarni-kiállítás alkalmából a művész életművének, alkotásainak méltatása.)

I. F. SANTINELLI: La mostra bibliografica Adrianea. (ABI 101: a római Angyalvárban rendezett Hadrianus-emlékkiállítás könyvanyagának bemutatása.)

La mostra bibliografica Adrianea. (ABI 91.)

Az 1938—1939. években a legtöbb könyvtár könyvtártörténeti, bibliofil és irodalmi vonatkozású kiállítást rendezett; az amerikai könyvtárak kiállításainak témái 1939-ben ismét a legtarkább változatosságot mutatják.

Könyvtártechnikai szempontú kiállítást rendezett a newyorki Yonkers NyK: a könyvtár működését mutatta be fényképfelvételekkel, valamint statisztikai kimutatások és magyarázatokkal kísért bemutatások keretében.

Spanyol vonatkozású kiállításokat rendeztek a frankfurti könyvtárak és a müncheni ÁK. Berlin, ÁK: Portugália. New York, NyK: Ausztrália, 1788—1938. Párizs, NK: Argentina.

Emlékkiállítások: Drezdai OK: Schopenhauer (születésének 150. évfordulója alkalmából). New York, NyK: Stanislawski (a moszkvai művész-színház alapításának 40. évford.). Pavia, EK: Lazzaro Spallanzani. Párizs, NK: Gambetta; Malebranche (születésének 300. évford.). Róma, Angyalvár: Hadrianus (halálának 1800. évford.). Yale School Library: Gutenberg (a könyvnyomtatás feltalálásának 500. évford.).

Könyvtörténeti és bibliofil vonatkozású kiállításokat rendeztek: Bécs, NK: gót miniatúra. Bordeaux, VK: a könyv, 1815—1852. Breslau, ÁEK—VK: sziléziai nyomtatványok. Kiel, VK: könyv és kép (kiállítás-sorozat)

Köln, Iparművészeti Múzeum: régi német nyomtatványok. Lipcse, EK: régi százsz könyvművészet. München, ÁK: francia sajtó, szép kötések a IX—X. századból, középkori német miniatúra. Nápoly, NK: régi nyomtatványok. New York, NyK: a francia könyvillusztráció 400 éve, amerikai nyomdászok, új nyomtatványok, kéziratos művek illusztrációi, francia könyvek (1300-tól a forradalomig). Oslo, EK: Erik Werenskiöld könyvművészeti alkotásai. Stockholm, Kir. Könyvtár: szovjet könyvművészet és irodalom.

Főleg művészeti és irodalmi tárgyú kiállításokat mutattak be: Berlin, ÁK: német parasztélet a századok során. Dortmund, Studentenleihbibliothek: élő és elhunyt költők műveiből. Durham, EK: biblia-kiállítás. Firenze, NK: a Cinquecento. Frankfurt, Bibliothek für neuere Sprachen und Musik: nyugatnémetországi színpadi tervezők tervei; a német színjátszás 300 éve. Hága, Kir. Könyvtár: holland szépirodalom idegen nyelven. Liverpool, NyK: építészet. London, British Museum: biblia-kiállítások. München, ÁK: rovarképek a középkortól Linnéig. Nápoly, NK: Leopardi-kéziratok. New York, NyK: amerikai forradalom az angol karikatúra tükrében, francia forradalom, régi amerikai vonatkozású német könyvek, Gavarni, világvárosok, New York multjából, gyümölcs és virág 1496—1846, az Egyesült Államok postabélyegei. Nizza, Musée Masséna: Napoleon Nizzában. Párizs, NK: Irán művészete. Versailles, Múzeum: XIV. Lajos kora.

A lüneburgi Ratsbücherei az év folyamán kiállította 1100 darab ősnomtatványát.

21. A könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai.

A debreceni EK a német kormánytól 18.000 disszertációt és számos újabbkori német munkát kapott ajándékba.

A berlini ÁK ritka arab és perzsa kéziratokat vásárolt dr. Burchard utazó-kutatótól. — Több, mint 100 régi ritka orosz nyomtatványnak is birtokába jutott, köztük Iwan Fedorov, az első orosz nyomdász által nyomtatott, híres Osztrógi Bibliának (1581) is. — Megszerezte ezen felül a Schaumburg-Lippe hercegi könyvtár 4000 darabra terjedő halotti prédikáció-gyűjteményét.

A freiburgi EK Alfred Bassermann, a híres Dante-kutató könyvtárát és tudományos hagyatékát örökölte, közte a „Divina Commedia“ 44 eredeti kiadását.

Az ostmarki népkönyvtárak számára 10.000 jó német könyvet vásárolt a Geschäftsstelle Osterreichhilfe.

A württembergi ÁK eddig ismeretlen Hölderlin-verset szerzett meg.

A párizsi NK 1200 darab XV—XIX. századi spanyol irodalmi mű birtokába jutott. — Értékes Montesquieu-kéziratokat is vásárolt.

A British Museum könyvtárát Sir James George Frazer, a híres „Aranyág“ írója, 55 kötetre terjedő jegyzetanyagával ajándékozta meg.

A manchesteri EK Keats: Endymion című műve első kiadásának egy példányát kapta ajándékba.

A skót NK ajándékba kapta John A. Hipkins, az 1933-ban elhunyt neves angol rajzoló karikatúragyűjteményét, amelyet azután kiállítás keretében is bemutatott.

A leideni EK-nak a holland kormányzat megvette Willem de Vreeze: Bibliotheca Neerlandica manuscripta című művét, mely a világ összes könyvtáraiban feltalálható XIII—XVII. századi holland kéziratok leíró ismertetését tartalmazza.

A newyorki NyK fontosabb gyarapodásai ősnomtatványokban 1938-ban: Rodericus Zamorensis: Speculum vitae humanae. Augsburg, Bämmler, 1479. — Hyginus, Augsburg, Ratdoldt, 1491. — Bartolommaeus Anglicus: De proprietatibus rerum. Toulouse, Meyer, 1494. — Vitas Patrum. Strassburg, 1482. Tizennyolcadik századi könyvek, 1938-ban: Tasso: La Gerusa-

lemme Liberata. Velence, 1745. — Janinet: Vues pittoresques. Paris, 1792. — Egyéb gyarapodásai: török- és perzsanyelvű irat- és levelezésgyűjtemény, a Herman Bernstein-gyűjtemény (kb. 1500 német-, angol-, orosz- és jiddisnyelvű nyomtatvány), 300 orosz könyv és röpirat a világháború idejéből, a braziliai Madeira Mamoré Railway 1910—11. évi építkezéséről készült többszáz fényképfelvétel, színházi programok: 1893—1917.

22. Érdekesebb hírek.

Ostmarkban 500 tudományos és több mint 2000 népkönyvtár van. A tudományos könyvtárak nyomtatványainak kötettszáma több mint 12 millió (ebből 29.000 az ősnymtatványok száma). A kéziratok száma 76.000, a papiruszoké 100.000.

Bécsben állami népkönyvtárat állítottak fel.

A bécsi Gilhofer & Ranschburg cég és a prágai K. Zink cég 1939. júniusában az utójára a szlovákiai Oponicében lévő Apponyi-könyvtár egy részét árverezte. Az árverésen főként az egyik XVIII. század végén élt Apponyi gróf Bécsben gyűjtött könyvei kerültek kalapács alá. Cseh anyag és keleteurópai vonatkozású művek keltek el jó áron. A vevők: nyilvános könyvtárak és német antikváriusok.

A Fostocki EK 650.000 kötetet kitevő szaporulat befogadására alkalmas új épületrésszel bővült.

Vogliano professzor (Milano) Sapphonak egy állítólagos kéziratát fedezte fel. A kézirat rövidesen kiadásra kerül.

A turini régészeti múzeumban őrzött 1,70 m hosszú és 0,41 m széles ú. n. „királypapiruszt” a közelmúltban javították ki.

A párizsi NK-ban, 1938. júliusában kelt elhatározás értelmében, külön gyűjteményként kezelik a hivatalos francia állami nyomtatványokat.

A párizsi lengyel könyvtár 1939-ben ünnepelte fennállásának 100. évfordulóját.

A „könyv- és olvasónélküli könyvtár” típusát testesíti meg a londoni KNK. Ennek a könyvtárnak van ugyan 150.000 kötetre terjedő könyvállománya, de ez az állomány csak kézikönyvekből és könyvtári katalógusokból áll. A könyvtár tulajdonképpen közvetítőintézmény, mely 604 könyvtár anyagát, és így 21 millió kötetet tart számon. Ebből 4 millió kötetet 107 tudományos könyvtár, 10,8 millió kötetet különféle nyilvános könyvtárak és további 6,8 millió kötetet egyetemi könyvtárak foglalnak magukba.

Az oxfordi Queen's College Library, amelynek szép berendezése a XVII. századból való, nagyszabású átalakításon ment keresztül. A régi faanyagot részben kiküszöbölték, részben kijavították, a régi fűtő- és világítóberendezések helyén újakat alkalmaztak. Az átalakítások miatt több, mint 50.000 könyvet kellett addigi helyéről kimozdítani.

Az újjélandi könyvtárosok egyesülete az ottani könyvtárügy fejlesztésére öt éves tervet dolgozott ki.

A kopenhágai EK új épületét 1938-ban adták át a nyilvánosságnak.

Svédországban 93 kórházkönyvtár van, amelyeknek összállománya kb. 100.000 kötet. 1938. évben 270.000 kötetet bocsátottak kölcsönhasználatra.

A washingtoni Library of Congress 10 millió kötet szaporulat befogadására alkalmas új épületrésszel bővült.

A newyorki Hyde Parkban felállítandó Roosevelt-könyvtárról részben beszámoltunk már szemlénk más helyén is. A könyvtár épülete 350.000 dollárba kerül; megnyitását 1941. tavaszára tervezik.

A floridai Winter-Parkban négerék (kb. 1500 lélek) számára könyvtárt építettek. (A neve: „The Hannibal Square Library.”) Allománya kb. 1700 kötetet tesz ki, a kölcsönzések száma másfél év alatt 2181. Az intézmény könyvtárosa megelégedéssel állapítja meg, hogy a könyvek közül egy sem veszett el vagy rongálódott meg különösebben, — ami dicséretére válik a könyvtárlátogatásban meglehetősen járatlan négereknek.

A Hoover War Library új elnevezése: „Hoover Library on War, Revolution and Peace“.

A bogotái (Columbia) NK 1938. évben új könyvtárepülethez jutott.

A Carnegie Corporation 1939. évben 571.600 dollárt adott könyvtári célokra, továbbá 5000 dollárt adott az American Institute of Graphic Arts által rendezett Gutenberg-ünnepségek céljaira is.

A Rockefeller-alapítványból 90.000 dollárt kapott az American Library Association, a latin-Amerikával való kapcsolatok további kiépítése, továbbá európai könyvtárak számára eszközzendő könyvvásárlások céljaira.

A kínai NK a Kínában uralkodó rendkívüli viszonyok miatt Peipingből Kunmingba (Yuannan) költözött.

A drezdai Zahn & Jaensch-antikvárium megvette Konrad Haebler kézikönyvtárát. A könyvtár legnagyobb értékei különféle spanyol bibliográfiai vonatkozású művek.

H. WOODBINE (Reference libraries, Miscellaneous: LAR 38.) humoros részletet közöl egy újabban megjelent angol antikvárkatalógusból. Ebben szó szerint a következő „tétel“ áll: „Machiavelli, N. The price.“

A kórházi könyvtárak 1938. évben Bernben megtartott nemzetközi kongresszusán Dubois-Verlière k. a. a könyv fertőzés-továbbító szerepét világította meg orvosi szempontból. Megállapítása szerint a tüdővész bacillusa a könyvben legfeljebb 11—12 napig él el. Könyvek fertőtlenítésére formalin-gőzt ajánl. (V. ö. ehhez H. L[EMAITRE] tanulmányát: La contagion de la tuberculose par les livres. Recherches de Mme Le Dr. Dubois-Verlière. (AB 104.)

23. Könyvtörténet, kódexismertetések.

A. LUCCHESI: An den Quellen des Schrifttums. (Melléklet a Ph 9—10. számához: az írás első jelentkezései és befogadó anyagai az óegyiptomi, ógörög és római kultúrákban; művelődéstörténeti vázlat.)

F. CALOT: L'initiation à l'histoire du livre (1). (BB 439: jelentősebb francia könyvtörténeti munkák ismertetése.)

L. DENECE: Edward Schröders „Anfänge des deutschen Buchtitels“. (ZBW 129: német középkori művek címadásáról.)

H. SCHREIBER: Drehbare mittelalterliche Lesezeichen. (ZBW 281: feltűnő, hogy középkori olvasójelekkel szinte kizárólag kolostori kéziratokban találkozunk.)

A. LANCELOTTI: Micrografia e libri nani. (ABI 135: a kisértű könyvekről.)

E. MONETI: L'arte nei manoscritti medievali dell'Italia meridionale. (ABI 348.)

V. DAINOTTI: I corali della cattedrale di Cremona. (ABI 26.)

L. I. IEROMONAGO: I codici melurgici bizantini nelle biblioteche d'Italia. (II., befejező rész.) (ABI 74.)

E. H.: Manuscripts and printed books in the British Museum. I. The finest Bibles. (Ph 142.)

C. SCACCIA—SCARAFONI: Incunabuli della Biblioteca Sperelliana di Gubbio. (ABI 125.)

K. MEYER: The liturgical music incunabula in the British Museum. Germany, Italy, and Switzerland. (L 272.)

E. H.: The history of the printed English Bible from 1525 to 1611. (Ph 230.)

O. JANDA: Die Literatur der Steiermark bis zum Ausgang des Mittelalters. (ZBW 529.)

A. RÜMANN: Historisch-genealogische Kalender. (Ph 7.)

A. RÜMANN: Historische Almanache und Taschenbücher. (Ph 185.)

M. és L. LANCKORŃSKI: Deutsche Musenalmanache des 18. Jahrhunderts. (Ph 97.)

A. LOTZ: Ornamentaler Buchschmuck im deutschen Barock und Rokoko. (Ph 233: művészettörténeti fejlődésrajz, mesterek szerint.)

E. HOLZER: Bücher und Manuskripte um Japan. (Ph 25: a japáni nyomtatványkultúra kezdeteiről.)

H. KNAUS: Über die Urhandschrift von Browsers Annales Trevirenses. (ZBW 175.)

H. WENDEL: Der Bibel-Auftrag Kaiser Konstantins. (ZBW 165.)

G. BERSTRÄSSER: Der Aschaffener Kodex. (Ph 345: az ismeretlen szerzőjű kódex keletkezésének idejét az 1230—1240. évekre teszi. A kódex miniatűrái révén — melyeknek előképei a korabeli monumentális plasztikában keresendők — környezetében egészen egyedülálló.)

R. RIDOLFI: La „Bibbia del Savonarola“ della Biblioteca Nazionale di Firenze. (B 337.)

A. D. LATTANZI: Un breviario della Biblioteca Nazionale di Palermo miniato da Martino da Modena. (ABI 552.)

A. LUCCHESI: „Princeps omnium librorum“: Der Buchhändler des Cosimo de Medici. Erinnerungen des Vespasiano da Bisticci. (Ph 292: a XV. században élt V. da Bisticcinek, a „könyvkereskedők királyának“ pályafutásáról, különös tekintettel Cosimo de Medicinek tett szolgálataira.)

K. KÜP: A fifteenth-century girdle book. (BNy 471: a newyorki NyK legújabb szerzeményéről: egy a kastli kolostorban 1454-ben készült kéziratok breviáriumról.)

D. FAVA: Il Breviario di Ercole I d'Este. (ABI 415.)

F. P. MITTERMAIER: Ein unvollständiges Exemplar von Balthasar Sprengers „Merfart“ in der Giessener Universitätsbibliothek. (ZBW 136: a fenti mű most felfedezett 5. példányának ismertetése. A példány hiányos, egy íve hiányzik. Előállítójának a kölni Hermann Bungartot tartja.)

O. CLEMEN: Ein unbekannter Druck des Laurentius von der Mülen in Bonn von 1544. (ZBW 104: a legutolsó bonni Melancthon-nyomtatvány a zwickaui Ratsschulbibliothek egy oktáv formátumú kolligátumkötetéből került elő.)

R. AMAGIÀ: Intorno ad un grande mappamondo perduto di Giacomo Gastaldi (1561). (B 259.)

A. YARMOLINSKY: Studies in Russian Americana. 1—II. (BNy 539, 895.)

M. és L. LANCKORONSKI: Ein Gegenstück zum Kaukolschen Gebetbuch. (Ph 255.)

L. MANGANO: Un documento dell'antica purezza della lingua albanese all'Ambrosiana di Milano. (ABI 512.)

J. DUHEM: La légende aéronautique dans les livres d'emblèmes. Le recueil de Juan de Valcaçar, 1612. (BB 188.)

G. CLUTTON: „Abel Clémence“ of „Rouen“: a sixteenth-century secret-press. (L 136.)

V. SCHOLDERER: Adolf Rusch and the earliest roman types. (L 44: az első román betűszedéstípussal dolgozó nyomdásznak a strassburgi, sokáig ismeretlen, ú. n. „R“ mestert tekintik. DZIATZKO-nak minden kétséget kizárólag sikerült bizonyítania, hogy az R mester Adolf Rusch-sal, Mentelin vejével azonos.)

J. F. SCHÜTZ: Abriss der älteren steierischen Druckergeschichte. (ZBW 536.)

G. P. WINSHIP: A document concerning the first anglo-american press. (L 51: az első angol nyomda 1639-ben kezdte meg működését Amerika földjén. Amerikában ekkor már nyomdakultúra virágzott, melynek alapjait Mexikóban 1539-ben, Peruban pedig 1584-ben vetették meg spanyol gyarmatosok.)

J. B. PRIMROSE: The first press in India and its printers. (L 241: az első indiai nyomtatvány 1556-ból való.)

J. B. PRIMROSE: A London printer's visit to India in the seventeenth century. (L 100: az 1674—1679. években Bombayban működött Henry Hills angol nyomdászról (iratok és levelezései alapján).

M. S. FRIBERG: Government publications. (LJ 175.)

24. Bibliográfia.

J. VORSTIUS: Neue Bücher zum Bibliotheks- und Buchwesen. (ZBW 93, 158, 216, 273, 324, 384, 447, 507, 557, 604.)

Recenti pubblicazioni. (B 73, 454: német és angol könyvtártudományi és rokonvonatkozású művek betűrendes bibliográfiája.)

Bibliographie. Publications récentes. (AB 76, 123, 219: újabban megjelent, csak francia munkák bibliográfiája, tudománysszakok szerint.)

Bibliographia. (FDC 55, 75, 92, 130: decimális könyv- és folyóiratcikk-bibliográfia.)

Livres nouveaux. (BCh 200, 375: német, olasz, angol és francia, részben könyvtártudományi és rokonvonatkozású új művek betűrendes bibliográfiája.)

R. HIRSCH: A list of recent bibliographies. (BNy 323, 493, 548.)

M. C. SCOGGIN: Simple technical books— a list. (BNy 21, 121, 333: az angolnyelvű műszaki irodalom bibliográfiája: 65 tudománysszak csoportjában mintegy 1500 címet sorol fel.)

American Institute of Decorators. A bibliography on interior architecture and decoration. (BNy 87, 396.)

P. H. BAGINSKY: German works relating to America 1493—1800. A list compiled from the collections of the New York Public Library. (BNy 140, 349, 523, 575, 622, 671, 760, 921.)

H. E. HAYDEN: French revolutionary pamphlets. A check list of the Talleyrand and other collections. (BNy 3, 359, 432, 513, 563, 687, 743, 859.)

E. D. COLEMAN: The jew in English drama. An annotated bibliography. (BNy 45, 374, 443.)

G. L. MCKAY: A register of artists, booksellers, printers and publishers in New York City, 1801—1810. (BNy 711, 849.)

R. W. HENDERSON: Baseball and rounders. (BNy 303.)

K. BROWN: The modern olympics. An informal list of material in the New York Public Library. (BNy 405.)

25. Könyvismertetések.

Könyvtárban, könyvtárpolitika.

Actes du Comité International des bibliothèques, 11e session: CI 835.

American Library Directory, 1939. A classified list of 10.253 libraries with names of librarians and statistical data. Compiled by K. BROWN. New York, 1939: LJ 892. (J. I. WYER.)

E. APOLLONI: Guida alle biblioteche italiane. Milano, [1939]: B 376. (V. CAMERANI.)

Australian Institute of Librarians. Proceedings [of the] first annual meeting and conference. Melbourne, 1939: FDC 133.; LAR 492. (L. M. H.: a konferencián elhangzott, a könyvtárhasználat tárgykörében mozgó előadások ismertetése.)

E. G. AVEY: Day by day advertising, promotion, and publicity for libraries. Cincinnati, 1938: LJ 145. (L. KAPLAN.)

N. C. BEUST: Professional library education: introducing the library. 1938: LAR 252.

H. V. BONNY: A manual of practical book selection for public libraries. London, 1939: LAR 565. (W. A. M.)

J. CHANCELLOR: Helping adults to learn: the library in action. Chicago, 1939: FDC 93.

A. CÓNSOLE: Fundación y organización de bibliotecas. 4. ed. Buenos Aires, 1939: ZBW 492. (L. KLAIBER.)

A. CÓNSOLE: Hagamos del bibliotecario un profesional. 4. ed. Buenos Aires, 1939: ZBW 492. (L. KLAIBER: Buenos Airesben az első könyvtárosiskolát 1928-ban állították fel, az egyetem bölcsészettudományi karán.)

U. COSTA: Codice delle biblioteche italiane. Milano, 1937: AB 133. (H. LEMAITRE.)

J. D. COWLEY: Bibliographical description and cataloguing. London, 1939: LAR 471.

Exposition Internationale des Arts et Techniques Paris 1937. Bibliothèques. Organisation — technique — outillage. Introduction de J. CAIN. Paris, 1938: ZBW 268. (L. KLAIBER.)

C. H. GRATTAN: Libraries; a necessity for democracy. Sydney, 1938: LJ 144. (L. KAPLAN.)

T. HAMLIN: Some European architectural libraries: their methods, equipment and administration. New York, 1939: LAR 567. (R. O.); LJ 746. (H. REED: 5 német, 4 olasz, 4 angol és 2 francia könyvtár és történetének ismertetése.)

Handelingen van het Vierde Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen. Gent, 1937: ZBW 199. (W. MENN: beszámoló az 1936. évben Gentben megtartott flamand könyvtároskongresszusról. Tanulmány J. F. VANDERHEYDEN előadása a modern raktártornyokról. Ezeknek építészeti struktúráját, formáját szerinte igen sok esetben inkább architektikus kívánalmak, mint a könyvtár követelményei szabták meg. A keskeny torony alkalmatlan, a legmegfelelőbb a horizontális és vertikális szisztémának olyan egyesítése, mint amelyet a Columbia University South Hall 1935-ben épült tornyánál látunk. J. NIEUWENHUYZEN a genti Jan Bito, állítólagos Gutenberg előtti nyomdászról tartott előadást; új bizonyítékai nincsenek.)

L. M. HARROD: The librarians' glossary: terms used in librarianship and the bookcrafts. London, 1938: B 124.

C. W. HERBERT: Personnel administration in public libraries. Chicago, 1939: LJ 746. (C. B. JOECKEL: az amerikai nyilvános könyvtárak személyzeti kérdéseinek első áttekintő rajza.); LAR 494. (W. P.)

F. H. HYERS: The library and the radio. Chicago, 1938: LJ 109. (J. L. SAUER.)

C. B. JOECKEL: Current issues in library administration. Chicago, 1939: LAR 382.; LJ 510. (W. S. HOOLE: a könyvtári szervezés és adminisztráció alapkérdéseivel foglalkozó, nagyfontosságú mű.)

C. B. JOECKEL: Library service. Washington, 1938: LAR 54.

O. KILGER: Das pflichtmäßige Sammeln von Tageszeitungen in Deutschland. Leipzig, 1938: ZBW 431. (H. JESSEN: a napilapokra vonatkozó német kötelezőpéldánytörvények és szabályozások története és ismertetése.)

W. KRABBE: Bibliographie: ein Hilfsbuch für Bibliothekspraktikanten. 3. Aufl. Leipzig, 1939: LAR 606. (J. W.)

É. LEROY: Guide pratique des bibliothèques de Paris. Paris, 1937: AB 83. (L. CROZET.); CI 770.; FDC 131.

Library literature, 1938: an author and subject index: digest to current books, pamphlets and periodical literature relating to the library profession. New York, 1939: LAR 404. (K. G. H.)

L. R. MCCOLVIN: Library staffs. 1939: LAR 495. (J. E. W.)

L. R. MCCOLVIN: A survey of libraries; reports on a survey made by the Library Association during 1936—1937. New York, 1938: AB 137. (H. LEMAITRE.)

W. MÜNTHE: American librarianship from a European angle: an attempt at an evaluation of policies and activities. Chicago, 1939: LAR 607. (H. A. S.)

- A. J. PHILIP: The new assistant; or the junior's vade mecum. Gravesend, 1939: LAR 401. (F. J. S.)
- L. SHORES: Basic reference books: an introduction to the evaluation, study and use of reference materials, with special emphasis on some 300 titles. 2nd ed. Chicago, 1939: LAR 590. (H. WOODBINE.)
- Verein Deutscher Bibliothekare*. Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. Jg. 29. Leipzig, 1938: LAR 252. (J. W.); ZBW 491. (M. STOIS.)
- D. WAPLES: Investigating library problems. Chicago, 1939: LAR 528. (A. H. W.)
- L. R. WILSON: The geography of reading: a study of the distribution and status of libraries in the United States. Chicago, 1938: AB 148. (H. LEMAÎTRE.)
- L. R. WILSON: The role of the library in adult education. Chicago, 1937: CI 770.
- The year's work in librarianship*. Vol. 11: 1938. [London], 1939: LAR 607. (R. L. W. C.)

Könyvtártípusok.

- Institut International d'Agriculture*. Les bibliothèques agricoles dans le monde et bibliothèques spécialisées dans le sujet se rapportant à l'agriculture. Rome, 1939: AB 243. (H. LEMAÎTRE: a földművelési szakkönyvtárak nemzetközi igazgatóságának beszámolója a kebelébe tartozó intézmények szervezéséről, működéséről és problémáiról. Az áttekintés a következő csoportokra terjed ki: 1. 2000 kötetnél nagyobb állománnyal bíró agrárszakkönyvtárak. 2. Egyes földművelési ágak szakkönyvtárai. 3. Általános állománytartalmú könyvtárak agrárgyűjteményei. 4. Agrár dokumentációs központok.); B 330. (amo.—); LJ 791. (C. H. BROWN.)
- E. K. JONES: Hospital libraries. Chicago, 1939: LAR 214; LJ 461. (A. FARRINGTON.)
- E. LEYLAND: The wider public library. London, 1938: LAR 52. (J. D. R.); LJ 144. (L. KAPLAN.); ZBW 493. (A. PREDEEK.)
- M. D. LOIZEAUX: Publicity primer: an abc of „telling all“ about the public library. 2nd. ed. New York, 1939: FDC 57; LJ 235.
- O. PINTO: Manuale del bibliotecario delle piccole e medie biblioteche. Roma, 1938: LJ 64. (B. A. CUSTER.)
- E. A. SAVAGE: Special librarianship in general libraries and other papers. London, 1939: LAR 491. (W. A. M.)
- F. SCHRIEWER: Deutsche Büchereifragen in Zahl und Bild. Untersuchungen und Darstellungen aus den Arbeitsbereich der Bücherei Frankfurt (Oder). Leipzig, 1938: Bü 110. (K. KOSSOW.)
- F. SCHRIEWER: Die deutsche Volksbücherei. Jena, 1939: Bü 459. (R. JOERDEN.); LAR 497. (E. C.)
- F. SCHRIEWER: Das ländliche Volksbüchereiwesen. Einführung in Grundfragen und Praxis der Dorf- und Kleinstadtbüchereien. Jena, 1937: AB 144. (H. LEMAÎTRE.)
- F. SCHRIEWER: Die staatlichen Volksbüchereistellen im Aufbau des deutschen Volksbüchereiwesens. Leipzig, 1938: AB 144. (H. LEMAÎTRE.); Bü 250. (DÄHNHARDT.); ZBW 260. (H. SAUTER.)
- H. A. SHARP: Branch libraries; modern problems and administration. London, [1938]: LJ 234.
- Société des Nations, Institut International de Coopération Intellectuelle*: Mission sociale et intellectuelle des bibliothèques populaires; son organisation, ses moyens d'action. Paris, 1937: ZBW 434. (J. W. KINDERVATER.)
- G. O. WARD: Publicity for public libraries, principles and methods for librarians, library assistants, trustees and library schools. 2nd. ed. New York, 1935: AB 238. (H. L[EMAÎTRE].)
- H. G. WIRZ: Die Bildungsbibliotheken in der Schweiz. (Publ. der Vereinigung schweizerischer Bibliothekare, Nr. 14.): Bü 190.

Könyvtártörténet.

A. J. ARBERRY: The Library of the India Office, a historical sketch. London, (1939): LJ 323.

J. BADALIC: Americko javno knjiznicarstvo. Zagreb, 1939: FDC 93. (Az amerikai könyvtárak fejlődése a tizenkilencedik századtól napjainkig.)

U. DORINI: Breve storia del commercio librario. Milano, 1938: B 65 (aoi.—)

L. BRUMMEL: Geschiedenis der Koninklijke Bibliotheek. Leiden, 1939: LAR 473. (A leideni kir. könyvtár története.)

D. FAVA: La Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze e le sue insigni raccolte. Milano, 1939: ZBW 435. (A. v. HARNACK.)

H. KRAMM: Deutsche Bibliotheken unter dem Einfluss von Humanismus und Reformation. Ein Beitrag zur deutschen Bildungsgeschichte. Leipzig, 1938: ZBW 143. (A. BÖMER.)

Library of Congress. Report of the Librarian of Congress for the fiscal year ended June 30, 1938. Washington, 1939: LAR 500.; LJ 317. (D. W. HYDE: beszámoló a washingtoni Library of Congress 1938. évi működéséről. A könyvtár állománya az 1937. évi 5,395.044 kötetszámról 5,591.710 kötetre emelkedett. 1938-ban a könyvtárnak több mint egy millió látogatója volt.)

H. RIVIER: La Bibliothèque Moderne de Genève, ses fonctions, son public. (Publikationen der Vereinigung schweizerischer Bibliothekare, Nr. 16.): Bü 191.

J. W. THOMPSON: The medieval library. Chicago, 1939: B 378. (C. S. SINGLETON.); BCh 369. (É.—A. VAN MOË.); LAR 527, 601. (E. A. SAVAGE.)

Könyvtárépítés, berendezés.

British Museum. Air raid precautions in museums, picture galleries and libraries. [London], 1939: LAR 404. (Angol könyvtáraknál is foganatosított légoltalmi intézkedéseket ismertet.)

E. S. EVENDEN and others: Standards for college buildings. New York, 1938: LJ 187. (G. R. LYLE: nem megbízható mű, revízióra szorul.)

C. A. FULLER—D. SNOW: Air conditioning. New York, 1938: CI 835.

E. R. HANLEY: College and university library buildings. Chicago, 1939: LAR 493. (R. O.); LJ 864. (O. G. LAWSON: a könyvben ismertetik az U. S. A.-ban 1917. és 1938. közt épült egyetemi és kollégiumi könyvtár-épületeket.)

J. LASSO DE LA VEGA: Como se construye y equipa una biblioteca. Sevilla, 1938: ZBW 375. (L. KLAIBER: a spanyol polgárháború rombolásai folytán időszzerűvé vált könyvtárépítés kérdései.)

J. A. LOWE: Small public library buildings. Chicago, 1939: AB 151. (H. LEMAÎTRE.); LJ 460. (K. SHOREY.)

C. D. PLAISTER: Floors and floor coverings. Chicago, 1939: LAR 608. (R. B.)

R. D. H. SMITH: Public library lighting. Vol. II. Artificial lighting. Gravesend, 1938: LAR 202. (E. J. C.: a könyvtári világítóberendezésekről, a vonatkozó könyvtári és műszaki irodalom bibliográfiájával és a szerző által megbízhatónak és irányadónak tartott könyvtári világítóberendezések jegyzékével.); LJ 231.

Katalogizálás.

Biblioteca Apostolica Vaticana. Norme per il catalogo degli stampati. 2a ed. Città del Vaticano, 1939: AB 231. (H. LEMAÎTRE.)

Bodleian Library, Oxford. Cataloguing rules. [Oxford, 1939]: LAR 266.

Y. CHAUVIN: Les règles du répertoire alphabétique. Paris, 1938: FDC 94.

- J. D. COWLEY: Bibliographical description and cataloguing. 1939: LAR 448. (V. W.)
- E. DAMIANI: Ancora sulla trascrizione dei nomi cirillici in caratteri latini sotto l'aspetto biblioteconomico e bibliografico. [Beograd, 1938]: B 237. (V. CAMERANI.)
- J. C. M. HANSON: A comparative study of cataloguing rules based on the anglo-american code of 1908. Chicago, 1939: AB 232. (H. LEMAÎTRE.); CI 837.; LAR 449. (H. W. A.)
- A. F. JONES: Elementary cataloguing: a textbook for the new cataloguer. Gravesend, 1939: LAR 450. (H. A. S.)
- D. M. NORRIS: History of cataloguing and cataloguing methods 1100—1850. London, 1939: FDC 93.; LAR 601. (E. A. SAVAGE.)
- The Prussian Instructions.* Rules for the alphabetical catalogs of the Prussian libraries. Trlstd. from the 2. ed. by A. D. OSBORN. Ann Arbor, 1938: LAR 52. (H. A. S.)
- O. REICH: Vorschriften für ein abeceliches Schlagwörter-Verzeichnis. Leipzig, 1938: ZBW 141. (J. VORSTIUS: A mű elgondolásai a szerzőnek a művészeti könyvtárnál szerzett praxisán alapszanak, ezért nem-művészeti irányú könyvtárak változtatás nélkül nem használhatják.)
- J. L. THORNTON: Cataloguing in special libraries; a survey of methods. London, 1938: AB 232. (H. LEMAÎTRE.); LAR 51. (C. C. B.); LJ 146.
- J. F. VANDERHEIJDEN: De openbare catalogus in de Amerikaansche bibliotheek. Leuven, 1937: AB 142. (H. LEMAÎTRE.); FDC 131.

Szakozás.

- H. E. BLISS: The organization of knowledge in libraries and the subject-approach to books. 2nd. ed., revised and partly rewritten. New York, 1939: LAR 400. (L. A. B.)
- J. D. BROWN: Subject classification. London, 1939: FDC 95.
- G. S. DICKINSON: Classification of musical compositions: a decimal-symbol system. New York, 1938: FDC 95.; LJ 63. (B. A. CUSTER.)
- G. O. KELLEY: The classification of books. An inquiry into its usefulness to the reader. New York, 1937: FDC 95.; ZBW 82. (J. VORSTIUS.)
- A. F. MARCHAL: Les classements rationnels. Bruxelles, 1939: FDC 94.
- S. R. RANGANATHAN: Colon classification. 2nd. ed. London, 1939: AB 235. (H. LEMAÎTRE.); LAR 496. (A. J. H.: a könyv szerzőjének indiai származására vall az osztályozásban teljesen új csoportja: „Spiritual experience and mysticism“. A műnek egyébként, recenzens szerint, lehetnek kifogásolható részei, de a figyelmet feltétlenül megérdemli.)
- S. R. RANGANATHAN: Theory of library catalogue. London—Madras, 1938: AB 133. (H. LEMAÎTRE.); LAR 246. (H. A. S.); LJ 278. (B. H. HOLT.)
- Universal Decimal Classification.* Vol. II. Fasc. 2—3. London, 1939: FDC 95.

Könyvtárhasználat (dokumentáció, kooperáció, kölcsönzés).

- Association des Bibliothécaires Suisses.* Dokumentation und Bibliotheken. Berne, 1938: LAR 50. (J. H. P.: a műben különösen figyelemreméltó M. GODET tanulmánya: „Bibliothèques, bibliographie et documentation“.)
- H. V. BONNY: Reading: an historical and psychological study. Gravesend, 1939: LAR 203. (W. A. M.)
- H. BUSER: Zusammenarbeit und Arbeitsteilung zwischen wissenschaftlichen und Volksbibliotheken. (Publikationen der Vereinigung schweizerischer Bibliothekare, Nr. 16.) Bü 191.
- W. C. HAYGOOD: Who uses the public library. Chicago: CI 771.
- M. HUMBLE: Rural America reads; a study of rural library service. New York, 1938: CI 839.; LJ 146. (L. KAPLAN.)
- L. S. JAST: The library and the community. 1939: LAR 449. (D. G.)

J. LASSO DE LA VEGA: Las bibliotecas de seminarios, laboratorios etc., en sus relaciones con la biblioteca central universitaria. Sevilla, 1938: ZBW 375. (L. KLAIBER: a mű a spanyol egyetemi és intézeti könyvtárak közötti együttműködés kérdésével foglalkozik.)

R. C. B. PARTRIDGE: The history of the legal deposit of books throughout the British Empire. London, 1938: ZBW 264. (M. STOIS.)

Verein Deutscher Bibliothekare. Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. Jg. 29. Leipzig, 1938: LAR 252. (J. W.); ZBW 491. (M. STOIS.)

Könyvkötés, könyvrestaurálás.

P. KERSTEN: Wörterbuch der Fachausdrücke in der Buchbinderei. Halle, [1939]: Ph 221. (Szótár 1200 szóval, német-francia és francia-német nyelvű.)

Bibliográfia.

Association of Special Libraries and Information Bureaux. Select list of standard British scientific and technical books. London, 1937: AB 88. (H. L[EMAÎTRE].)

The bibliographic index: a cumulative bibliography of bibliographies. New York, 1938—1939: AB 145. (H. LEMAÎTRE.); FDC 55; LAR 250. (W. A. M.)

Bibliographie de la philosophie, 1937—1938. Vol. I—II. Paris, 1937—1938: LJ 417. (L. KAPLAN.)

H. BOHATTA: *Bibliographie der Breviere 1501—1850.* Leipzig, 1937: ZBW 76. (F. JANSEN.)

H. BOHATTON—W. FUNKE: *Internationale Bibliographie der Bibliographie (Nachschlagewerk).* I. Lief. Frankfurt a. M., 1939: FDC 92.

F. BUSCH: *Bibliographie der niedersächsischen Geschichte für die Jahre 1908—1932.* Leipzig, 1938: ZBW 138. (A. BÖMER.)

P. CARON—H. STEIN: *Répertoire bibliographique de l'histoire de France.* Tome VI. Paris, 1938: BCh 197. (C. SAMARAN.)

A. CARTIER: *Bibliographie des éditions des De Tournes, imprimeurs lyonnais.* Paris, 1937: L 109. (G. CLUTTON.)

Deutsche Kolonien. Ein Bücherverzeichnis. Hrsg. vom Institut für Leser- und Schrifttumskunde. Leipzig, 1939: Bü 613.

V. EICHSTÄDT: *Bibliographie zur Geschichte der Judenfrage.* Bd. I: 1750 bis 1848. Hamburg, 1938: ZBW 371. (L. KLAIBER.)

N. D. EVOLA: *Bibliografia degli studi sulla letteratura italiana (1920—1934).* Milano, 1938: B 377. (R. MA.—)

Hindenburg-Bibliographie. Bearb. von der Deutschen Bücherei. Leipzig, 1938: LJ 417. (L. KAPLAN.)

Jahresverzeichnis der schweizerischen Hochschulschriften 1936/1937. Basel, 1938: ZBW 199. (C. BALCKE.)

H. MACDONALD: *John Dryden: a bibliography of early editions and Drydeniana.* Oxford, 1939: L 341. (H. WILLIAMS.); LAR 527. (A. E.)

A. C. MARSH: *A buddhist bibliography.* London, 1935: LAR 252. (J. M. F.: a buddhista vallással foglalkozó angol irodalom bibliográfiája.)

[Das] *Neue Deutschland; ein Bücherverzeichnis.* Münster, 1937: LJ 418. (L. KAPLAN: a német nemzetiszocialista mozgalom történetével és jövőjével foglalkozó írásművek bibliográfiája.)

L. SAVADJIAN: *Bibliographic balkanique 1937.* Vol. VII. Paris, 1938: ZBW 372. (J. BENZING.)

SHLOMO SHUNAMI: *Bibliography of jewish bibliographies.* Jerusalem, 1936: AB 85. (W. LESLAU.)

Scientiae Naturalis Bibliographia. Ed. W. JUNK. Annus I, 1937, Pars I. 2. Hâge, 1937—38: ZBW 79. (H. AHLENSTIEL.)

W. THIELE: Official map publications: a historical sketch, and a bibliographical handbook of current maps and mapping services in the United States, Canada, Latin America, France, Great Britain, Germany, and certain other countries. Chicago, 1938: LJ 64. (B. A. CUSTER.); ZBW 310. (R. OEHME.)

Topobibliographie de la France, par M. DUPORTET, H. FOUGEROL, etc. Paris, 1938: LAR 228. (H. WOODBINE: könyvek és folyóiratcikkek topobibliográfiája.)

J. VORSTIUS—G. REINCKE: Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens mit besonderer Berücksichtigung der Bibliographie. XII. Jg. 1937. Leipzig, 1938: ZBW 70. (W. HOFFMANN.)

G. WOLFF: Bücherkunde der fränkischen Geschichte. I. Abt.: Schrifttum zur Geschichte der Geschlechter, Familien, Einzelpersonen (Bibliographie der Biographica). I. Heft. Würzburg, 1937: ZBW 71. (W. HOFFMANN.)

Könyvtári katalógusok.

Bibliothèque Nationale de Luxembourg. Catalogue général. 4. Histoire. Luxembourg, 1937: ZBW 84. (V. EICHSTÄDT.)

F. ISAAC: An index to the early printed books in the British Museum. Part II, 1501—1520; section II: Italy; section III: Switzerland and Eastern Europe. London, 1938: LAR 471.

Madras University Library. Catalogue, Supplement, 1938. 1939: LAR 500.

Kéziratkatalógusok, kéziratban.

Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche. Ein altgallikanisches Lektionar des 5—6. Jahrhunderts aus dem Wolfenbütteler Palimpsest-Codex Weissenburgensis 76. Hrsg. und bearb. von A. DOLD. Beuron, 1936: ZBW 71. (C. WEBER: a palimpsest-olvasás terén jelentős eredményt jelent a publikáció; a könyv szerzője kitűnően tájékozott a liturgiai irodalomban is.)

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique. Vol. V: Catalogue des manuscrits de la ville d'Anvers. Paris, 1939: BCh 425. (C. SAMARAN.)

M. FRANÇOIS: Les plus beaux manuscrits à peintures conservés aux Archives nationales. [Paris], 1938: BCh 168. (É. A. VAN MOË.)

H. G. T. CHRISTOPHER: Palaeography and archives. A manual for the librarian, archivist and student. London, 1938: AB 81. (L. CELIER.); ZBW 201. (W. PORT.)

M. HARRSEN: *Cursus Sanctae Mariae.* A thirteenth-century manuscript, now M. 739 in the Pierpont Morgan Library. New York, 1937: ZBW 262. (W. HOFFMANN.)

P. HATCH: The principal uncial manuscripts of the new testament. Chicago: B 65. (a.—)

Katalog der Handschriften der Zentralbibliothek Zürich. II. Neuere Handschriften seit 1500 (ältere schweizergeschichtliche inbegriffen) von E. GAGLIARDI. 2. Lief. Zürich, 1937: ZBW 202. (A. BRUCKNER.)

T. KLAUSER: *Das römische Capitulare Evangeliorum.* I. Typen. Münster i. W., 1935: ZBW 73. (A. MAYER: fontos könyvtártörténeti és kéziratanni vonatkozások.)

A. DE LABORDE: Les principaux manuscrits à peintures conservés dans l'ancienne bibliothèque impériale publique de Saint-Petersbourg. Paris, 1936—1938: LJ 148. (L. KAPLAN.)

K. MENNE: *Deutsche und niederländische Handschriften.* Köln, 1937: ZBW 147. (H. SCHREIBER.)

L. NIELSEN: *Danmarks middelalderlige Haandskrifter.* København, 1937: ZBW 438. (L. DENECKE.)

Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich. Teil I: Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau. Leipzig, 1938: LJ 149. (L. KAPLAN.)

B. WIRTGEN: Die Handschriften des Klosters St. Peter und Paul zu Erfurt bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Leipzig, 1936: ZBW 436. (J. THEELE.)

Nyomdászattörténet, ősnymtatványkatalógusok.

Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche. Ein altgallikanisches Lektionar des 5—6. Jahrhunderts aus dem Wolfenbütteler Palimpsest-Codex Weissenburgensis 76. Hrsg. und bearb. von A. DOLD. Beuron, 1936: ZBW 71. (C. WEBER.)

Beiträge zur Inkunabelkunde. N. F. II. Hrsg. C. WHEMER. Leipzig, 1938: ZBW 202. (A. BÖMER.)

G. BELLINI: Storia della tipografia dal Seminario di Padova 1684—1938. Padova, 1938: B 236. (Res.)

M. BESSON: L'église et l'imprimerie dans les anciens diocèses de Lausanne et Genève jusqu'en 1525. Genève: B 237. (ao.—.)

R. BRUN: La typographie en France au seizième siècle. [Paris, 1938]: Ph 168. (H. B.)

R. FRAUENFELDER: Die Inkunabeln der Ministerialbibliothek Schaffhausen. Schaffhausen, 1936: ZBW 496. (W. SCHMIDT.)

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Band VII: Coniuratio — Eigenschaften. Leipzig, 1938: LAR 244. (V. S.)

Gutenberg-Jahrbuch 1937. Mainz, 1937: ZBW 87. (W. MENN; fontos tanulmányok a nyomtatás anyagai, a nyomtatványtörténet és a könyvdíszítés köréből.)

Gutenberg-Jahrbuch 1939. Mainz, 1939: B 328. (Res. —: a magyar szerzők tanulmányai: FITZ JÓZSEF: Mátyás király és a könyvnyomtatás; PUKÁNSZKY BÉLA: Német kiadók a magyar könyv szolgálatában; TÓTH ERVIN: Az új magyar fametszőművészet); Ph 368. (H. H. BOCKWITZ: az évkönyvben a Gutenberg- és ősnymtatványkutatás köréből BEYER, EICHLER, FITZ, KONRAD HÄBLER, HUPP, KATTERMANN és THIEL neveivel találkozunk, — a XVI—XVII. századot BENZING, DÖRRER, HUSUNG, SCHOTTENLOHER és mások képviselik.)

P. LEEMANN-VAN ELCK: Buchschmuck der Züricher Bibeln bis 1800; nebst Bibliographie der in Zürich bis 1800 gedruckten Bibeln, alten und neuen Testamente. Bern, 1938: LJ 418. (L. KAPLAN.)

V. MADSEN: Katalog over det Kongelige Biblioteks inkunabler. I—II. köt. København, 1935—1938: ZBW 85. (E. v. RATH.)

H. R. MEAD: Incunabula in the Huntington Library. San Marino, 1937: ZBW 496. (W. SCHMIDT.)

R. NAUMANN: Die Frankfurter Zeitschriften von ihrer Entstehung (um 1700) bis zum Jahre 1750. Würzburg, 1936: ZBW 313. (F. HODES.)

W. PORT: Hieronymus Commelinus 1550—1597. Leben und Werk eines Heidelberger Druckverlegers. Leipzig, 1938: ZBW 204. (H. MEYER.)

H. POURRAT: Die alten Papiermühlen in der Auvergne. Wien, Leipzig, Zürich, 1937: ZBW 440. (J. THEELE.)

A. RUPPEL: Johannes Gutenberg, sein Leben und sein Werk. Berlin, 1939: Ph. 375. (H. H. BOCKWITZ.)

Lexikonok.

„Wer ist wer.“ Lexikon österreichischer Zeitgenossen. Red. R. TEICHL. Wien, 1937: AB 88. (H. LEMAITRE.) SUPRA ERVIN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Sorozatok elvirágzása. Sajátságos tünet az utolsó évtizedek magyar könyveinek életében, hogy a magyar művelődés szempontjából nagyjelentőségű, olcsó és népszerű, de mindenkor a legmagasabb irodalmi és tudományos színvonalú sorozatok, amelyek évtizedeken át eredményesen szolgálták a magyar közönség művelődési igényeit, — a könyvtáros szemében érthetetlenül, minden látható ok nélkül, szinte egyik napról a másikra megszűntek. A háború előtt a két legnagyobb jelentőségű, hosszú életű, „misszióját” jelesen betöltő ilyen olcsó magyar sorozat volt az *Olcsó Könyvtár* (szerkesztette GYULAI PÁL, majd HEINRICH GUSZTÁV) és a *Magyar Könyvtár* (szerkesztette RADÓ ANTAL). Ez a két sorozat adott szépirodalmat, irodalmat, történelmet, bölcséletet, esztétikát, társadalomtudományt stb., stb. —, az általános műveltséghez, a szellemi életben való tájékozódáshoz szükséges ismereteket, kitűnően összeválogatott jeles műveket. Mind a kettő kedvelt cikke volt a könyvpiacnak még a háború után is, amikor is hosszú és dicsőséges mult után — elvirágzottak. Mi ennek az oka? A magyar társadalom művelődésszomja ma is a régi, egymás után jelennek meg drága könyvek, amelyek — nyilván elkelnek. A művelődni vágyó szegény ember számára ma nincs olcsó ismeretterjesztő könyvsorozat — leszámítva a Magyar Szemle Kincsestárát, amely azonban csak a tudomány területéről nyújt összefoglalásokat, szépirodalmat nem ad. A háború előtti két sorozat a világirodalom minden nagyobb íróját bemutatta egy vagy több jellemző művében, ma az újabb külföldi értékekről ilyen olcsó kiadványok alapján nem vehetünk tudomást. Sajnálatos tünet, hogy mai könyvkiadó-vállalatainkból hiányzik az az idealizmus, amely ilyen olcsó és csekély hasznot jelentő kis könyvek kiadásához szükséges, — pedig amellet, hogy jó reklámul is szolgálhatna nekik, erkölcsi hasznot is jelentene számukra, ami — talán — szintén ér valamit.

TR. Z.

Az Eszterházy-utcai Eszterházy-palotát megvásárolta az állam a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára számára és most már három szomszédos épület várja a Magyar Nemzeti Múzeum főépülete mögött az átalakítást, vagy részbeni átépítést, hogy a nemzet legnagyobb és minden magyar, vagy magyarvonatkozású könyvet magában foglaló könyvtára terjedelménc, fontosságának és a modern kor igényeinek megfelelő módon helyeztessék el. Az átalakítás, vagy átépítés ügyében illetékes helyen már foglalkoznak a javaslatok és tervek elkészítésével.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

A. Gábríel: *Le Manuscrit original de „Pozsonyi kódex“* Le Manuscrit de Pozsony, un des plus anciens monuments de la littérature hongroise du XVIe siècle est le seul codex qui ait été édité d'après la copie faite par les soins de M. GYURIKOVITS Quand on a édité de nouveau les plus anciens manuscrits hongrois, ce codex en question était introuvable. L'auteur qui l'a découvert de nouveau, vient donner une description de ce codex relié à un Bréviaire Prémontré. Preuve indiscutable que le ms. était utilisé comme livre de prière par les chanoinesses Prémontrées de Somlyóvásárhely ou de Móríchida. Le sort de notre ms. était étroitement lié à un autre Antiphonaire Prémontré (Szombathely: Franciscains. Cod. Lat. 6264) qui a fait un long voyage comme fidèle compagnon dans les pérégrinations des chanoinesses Prémontrées de Móríchida jusqu'à Vienne et de là il a été laissé dans le couvent des Clarisses de Pozsony. C'est de cette ville qu'il a tiré son nom. Les pages du texte latin contiennent quelques hymnes et séquences en l'honneur de l'Immaculée Conception, de Sainte Anne, de Saint Nicolas et de Saint André.

Emma Bartoniek: *Eine sonderbare Handschriften-Verstümmelung.* In der Fragmenten-Sammlung der Széchényi-Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums befinden sich 14 mehr oder weniger verstümmelte Pergamentblätter, die aus dem codex latinus med. aevi 228. derselben Bibliothek, einer in Italien, am Ende des 15. Jahrhunderts gefertigten Handschrift herausgeschnitten wurden. Dieselbe Handschrift wurde ausserdem noch in anderer Weise verstümmelt. Beinahe alle Initialen — einfache, mit blauer Tinte geschriebene vergrösserte Buchstaben — sind aus ihr herausgeschnitten, auf die leeren Stellen wurden an der Rückseite kleine viereckige Pergamentblättchen geklebt, die ebenfalls den 14 herausgeschnittenen Pergamentblättern entnommen wurden. Als neue Anfangsbuchstaben wurden Initialen Bruchstücke geklebt, die ebenfalls aus einer Handschrift, einem Psalterium des 14. Jahrhunderts herausgeschnitten wurden. Dieses Psalterium befindet sich nicht im Besitze unserer Bibliothek. Infolge dieser Verstümmelung weist der Text der Handschrift no. 228. mehrere Lücken auf, die sich aus den 14 herausgeschnittenen Blättern teilweise ergänzen lassen. In unserem Artikel haben wir diese Ergänzungen und Berichtigungen eingehend aufgeführt. Diese höchst sonderbare Handschriften-Verstümmelung erfolgte ungefähr um die Mitte des vorigen Jahrhunderts, jedenfalls zu einer Zeit, als die Handschrift bereits im Besitze unserer Bibliothek war, wohin sie mit der Sammlung Jankovich ge-

langte. Der Täter kann heute nicht mehr festgestellt werden, seine Tat ist aber, als die böse Folge einer unerlaubten Naivität, Unwissenheit und eines beschränkten Verschönerungsdranges sehr zu verurteilen. EMMA BARTONIEK.

Béla Dezsényi: *Beiträge zur Geschichte der ältesten ungarischen Zeitungen.* — Die Bedeutung der Zeitungen im gesamten Geistesleben, sowie Lebensbedingungen und Funktion der periodischen Presse in der Frühzeit des ungarischen Zeitungswesens können nur richtig gewertet werden, wenn das mehrsprachige Zeitungswesen des 18. Jahrhunderts als eine Einheit betrachtet wird. Voraussetzung zu einer solchen Synthese ist eine möglichst vollständige Bibliographie aller in Ungarn erschienenen Zeitungen vom Beginn, also vom Jahre 1705, bis zur Jahrhundertwende. Die vollständige bibliographische Beschreibung der einzelnen Zeitungen — obgleich die Vorarbeiten, besonders die Zeitungen in ungarischer und in deutscher Sprache betreffend, nicht fehlen — stösst auf manche Schwierigkeiten. Zensurnöte oder Mangel an Leser bereiteten den Zeitungen ein frühes Ende. Meistens kann das Datum des Eingehens nur mit grosser Mühe ermittelt werden. Dies ist besonders der Fall bei den Zeitungen in lateinischer Sprache. Die in der Széchényi-Landesbibliothek erhaltene und bisher in der Fachliteratur unbekannte letzte Nummer der Ephemerides Budenses [Ephemerides Politico-Literariae] vom 5. März 1793 gibt nicht nur über das Eingehen dieser Zeitung Aufschluss, sondern liefert zugleich einen interessanten Beitrag zur Entwicklung der gesamten ungarischen Presse. Die Zeitung musste — so heisst es in den Schlussworten des Herausgebers — ihr Erscheinen einstellen, weil die Leser nunmehr den Zeitungen in ungarischer Sprache den Vorzug geben. „Cuius si causa illa est, quod Lingua hungarica inualescat, gratulamur“ — mit diesen Worten des selbstlosen Patriotismus gibt sich der eifrige Herausgeber, Paul Spielenberg, mit dem Schicksal seiner Zeitung zufrieden.

Verfasser teilt im Weiteren neue Daten über mehrere ungarische Zeitungen des 18. Jahrhunderts mit. Er behandelt besonders eingehend die in Ofen und in Pest erschienenen deutschen Zeitungen und bringt einen neuen Beweis dafür, dass unter verschiedenen Titeln eigentlich immer nur eine deutsche Zeitung in Ofen und eine in Pest bestanden hat, die im Jahre 1800 unter dem Titel Ofner und Pesterzeitung vereinigt wurden. Mit den in zeitgenössischen Quellen vorkommenden Titeln „Pesther Zeitung“, „Ofner Stadtzeitung“, „Städtische Ofner Zeitung“ werden immer dieselben Zeitungen, also der Neue Kurier aus Ungarn [in Pest] und die Ungarischen Staats- und Gelehrte Nachrichten [in Ofen] gemeint. Im allgemeinen erhellt aus den Ausführungen Verfassers, dass die grosse Fülle der Titel in den verschiedenen Zeitungsbibliographien manchmal nur von den zeitgenössischen Quellen herrührt, worin eine und dieselbe Zeitung unter den verschiedensten Titeln angeführt wird.

Titeländerungen kommen überhaupt bei den meisten Zeitungen vor; es wurde der Beständigkeit des Titels eben nicht dieselbe Bedeutung beigemessen, wie heute. Frühes Eingehen und häufiger Titelwechsel sind charakteristische Faktoren im Leben und Werden des beginnenden ungarischen Zeitungswesens.

Polykarp Radó O. S. B.: *Reste liturgischer Bücher und Bibeln aus dem Mittelalter in der Bibliothek des evangelischen Lyzeums zu Sopron.* Die wertvolle alte Bibliothek des evang. Lyzeums zu Sopron besitzt 29 Bücher aus dem 16—17. Jahrhundert, welche als Einbanddeckeln Folien aus mittelalterlichen liturgischen Hss und Bibelhss aufweisen. Es findet sich auch eine Historienbibel aus dem 15. Jh., deutsch geschrieben (vgl. das Kolophon S. 371.), sowie eine lateinische vollständige Bibelhs aus dem Jahre 1394, welche laut Kolophon (s. S. 371.) auf Bestellung eines Herrn Benes durch Mathias Parwyny gefertigt wurde. Diese Bibel weist auch eine slawisch geschriebene Glosse auf (den Text s. S. 372.), aus der Zeit, wo die böhmische und slowakische Sprache noch einander ähnlicher war, als heute. Die Untersuchung Villebald Danczi's ergibt, dass Parwyny, der Schreiber des Kodex und der Glosse höchstwahrscheinlich ein Slowake war, der böhmisch schrieb.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abádi Benedek 414.
 Abafi Lajos 9, 271.
 Ábrányi Kornél 291.
 Ábrázolt Folyóirat 17—35.
 Abrugyi György 68.
 Ágoston Péter 66.
 Aitzing, Michael von l. Eyzinger.
 Albert, Nagy Szent 341.
 Albrecht porosz herceg 221.
 Albumok alkonya. Tr. Z. 98.
 Alexovits Vazul 187.
 Ambrózy Sámuel 356.
 Amerbach, Johann 195.
 Andreae Jakab 273.
 Anglia 217.
 Antonio da Monza 193.
 Apafi Mihály 167, 270.
 Apponyi György 259, 262.
 Aquila 390.
 Aranka György 5.
 Arany János 224, 399, 401.
 Arany László 399.
 Árpádok 176.
 Árva Bethlen Kata 15.
 Athéni Akadémia „Görög könyvszete” és a magyarországi nyomdák újjörög könyvei, Az — Horváth Endre. 72.
 Attavante 193.
 Augsburg 128—130.
 Auguszt János 417, 419.
 Aviso 127—133, 410, 411.
 „Aviso 1609.” Az —. Hubay Ilona. 127.
 Azoguidus, Balthasar 194.
 Bachimont, Jacques de 334, 344.
 Badics Ferenc 399.
 Bajza József 3, 9, 14.
 Bakács István 204.
 Balassa Bálint 71, 105—126, 195.
 — — Istenes énekeinek első kiadása. Varjas Béla. 105.
 Balassa Gábor 106.
 Ballagi Aladár 23.
 Balog Zoltán 82.
 Balogh Ernő 408.
 Balogh István 295.
 Bán Imre: A gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben. 242.
 Bánffy Ágnes 2.
 Bánffy László 197.
 Bányay István 76, 77.
 Barabás Miklós 89.
 Bárdos József 339.
 Bartal György 79.
 Bártfa 122—125.
 Bartoniek Emma 79, 227. — — Egy különös kézirat-csonkítás. 345.
 Báthory Gábor 133.
 Báthory István 226.
 Báthory Zsigmond 133.
 Báthory Zsófia 167.
 Batthyány Ignác 3.
 Bay Ferenc: Könyvtárpolitikánk célkitűzései. Gronovszky Iván. 210.
 Bayer 295.
 Bazel 2, 6.
 Bämmler, Johann 129, 194.
 Bécs 2—4, 15, 120, 121, 124, 130, 131, 133, 220, 336, 337, 390, 392.
 Bedeó Pál 67.
 Beimel József 212.
 Beke Ödön: A nagyszombati szakácskönyv. 74.
 Békéscsaba 180.
 Békési Emil 342.
 Bél Mátyás 377.
 Benes-féle biblia szláv szórvány-mondata, A —. Danczi Villebald. 372.
 Beniczky János Tamás 272.
 Benkő Gergely 249.
 Benyák Bernát 188.
 Berde Mária 5.
 Beregszászi István 243, 244.
 Berencs 237.
 Bernolák 373—376.
 Bernoulli 2.
 Beroaldus 6.
 Bessenyei György 187.

- Besztercebánya 357.
 Bethlen Farkas 139.
 Bethlen Gábor 309.
 Bethlen Kata 15.
 Bethlen Sámuel 69.
 Bethlen Zsuzsánna 2, 105.
 Bétsi Magyar Kurir 360.
 Bétsi Magyar Mercurius 361.
 Bewick Tamás 18.
 Beythe István 273, 392.
 Bibliográfia 435, 440.
 Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak. Tr. Z. 213.
 Bidermann—Hock 377.
 Bigaly András 106.
 Bikfalvi Falka Sámuel 15, 415.
 Biró József 11.
 Bitnitz Lajos 356.
 Blaskovits József 178—180.
 Bleyer Jakab 417.
 Bliss H. E. 39, 40.
 Bloch 221.
 Bocskay István 309.
 Bod Péter 15, 208, 269, 392, 394.
 Bodleyan Library 156.
 Bogáti Fazekas Miklós 72.
 Bohatta, Hans 334.
 Bojničić, Ivan 193.
 Boldizsár Andor 276.
 Bólyai Farkas 5.
 Bólyai János 5.
 Bonazzi 39.
 Bonfini 220.
 Borenius Tankred 301.
 Bornemisza Anna 267—270. — —
 halálára kiadott kárta. Varjas Béla.
 267.
 Bornemisza János, körmendi 249,
 250.
 Bornemisza Péter 195—201, 244,
 271, 272.
 Bornemisza Zsuzsánna 67.
 Borsod-Miskolci Múzeum könyvtára
 61.
 Böszörményi Károly 83.
 Brand (Mosonyi) Mihály 291.
 Brassai Sámuel 408.
 Breitenbach, Joan. de 194.
 Brémond abbé 340.
 Brenz János 273.
 Bretschneider Henrik 135.
 British Museum 156.
 Brown 39.
 Bruckenthal Sámuel 3.
 Bruckner Győző 309.
 Brüsszel 151.
 Buccari 237.
 Bucsay Mihály 309.
 Buda 219, 353—361.
 Budapest 225.
 Budapesti Correspondenz 162.
 Budapesti Híradó 174, 259, 279.
 Budapesti Tudósító 162.
 Budenses Ephemerides Politico-
 statisticae 353—361.
 Bulyovszky Lilla 290.
 Bührlen Lajos Frigyes 260.
 C. M.: Galánthai gróf Fekete János
 a bécsi Corvinákról. 394.
 — —: Homloklevél. 394.
 Calepinus 6.
 Calot, Frantz 18.
 Calvin János 243.
 Carnegie Endowment for Internatio-
 nal Peace 49.
 Carolus, Johann 128, 410.
 Ceglédi városi közkönyvtár 61.
 Celna 1.
 Cennini 302.
 Charivari 212, 213.
 Christophoros de Predis 193.
 Clauser Mihály: Nagy-Ernyei Kele-
 men Márton leírása a Teleki-téka-
 ról. 9.
 — —: A röpirat. 187.
 Clichtoveus 344.
 Clovio, Julio 193.
 Colemannus, Petrus 367.
 Collijn, Isak 49.
 Cornides Dániel 15.
 Corvinus Gottfried 273.
 Corvinus Kristóf 273.
 Cranach, Lucas 220.
 Croce, Benedetto 288.
 Crolier, Eric de 43.
 Cs. Gárdonyi Klára 286, 288, 289,
 397—403. — —: Szempontok
 irodalmi levelek meghatározásá-
 hoz. 79.
 Csáky István 214.
 Csapodi Csaba: Szempontok irodalmi
 levelek meghatározásához. 397.
 Császár Zoltán: Melanchthon kéz-
 iratos verse az Országos Széchényi-
 Könyvtárban. 170.
 Csehország 133.
 Csékei Erzsébet 77.
 Cserei Elek 274.
 Csipkés György, Komáromi 236—
 241.
 Csűrös Ferenc 71.
 Cutter 39.
 Czako Elemér 32, 120, 122.
 Czambel S. 373—376.
 Czeplédi István 244.

- Czelder 274.
 Czöbel Ernő 196.
 Czvittinger Dávid 208.
- Dahl, Svend 18, 19.
 Danczi Villebald: A Benes-féle biblia szláv szórvány-mondata. 372.
 — —: Dragutin Kniewald, Mísal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődy. 191.
 Danielik József 208.
 Dankó József 192, 226—235, 336.
 Dávid Ferenc 392.
 Debrecen 26, 166, 167, 225, 236—241.
 „Debreceni biblia“ sorsa, A —. Szimonidesz Lajos. 236.
 Debreceni Déry-Múzeum könyvtára 60.
 Debreceni Ember Pál 166, 167.
 Decimálás, szakozás 320.
 Decimális szakrendszer 39.
 Dedinszky Izabella I. K. Dedinszky, továbbá Kampisné Dedinszky.
 Dékány István 400.
 Demétei András 248.
 Der Spiegel 256—266, 388, 389.
 Der Ungar 33, 256—266.
 Déry-Múzeum könyvtára, Debrecen 60.
 Dessewffy Aurél 9.
 Dessewffy Marcell 9.
 Detrekő 199.
 Deutscher Akademischer Austauschdienst 219.
 Dewey, Melvil 39.
 Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap. 17. — —: Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. 274. — —: Heide, Walther, Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland. 311. — —: Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. 172. — —: Két régi újság pöre egy utánnyomás körül. 278. — —: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. 353. — —: Lehmann, Ernst Herbert, Gestaltung der Zeitschrift. 313. — —: Raichle, Walter, Das ungarische Zeitungswesen. 203.
 Dézsi Lajos 105—126, 199.
 Diermanse, P. J. J.: Renout van Montalbaen. Visnya Aladár. 415.
 Diesch, Karl 148.
 Dingler, Hugo 38.
 Diodorus Siculus 194.
- Dóczy Jenő—Wellmann Imre—Bakács István: A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. Tr. Z. 204.
 Dokumentáció és a könyvtárak, A —. Káplány Géza. 147.
 Dokumentáció, felvilágosító szolgálat 322, 439.
 Domanovszky Sándor 205.
 Dongó 212, 213.
 Döbrentei Gábor 30.
 Dracole vajda 129.
 Drassó 168.
 Droszt Olga 298, 301.
 Dubovitz István: A magyar földrajzi irodalom 1937. Gr. 207.
 Dugonics András 387.
 Duns Scotus, Johannes 341, 342.
 Du Pré, Jean 194.
 Dürer, Albert 220.
- Éber László 32.
 Eber, Paul 170.
 Eberhard 237.
 Eckhardt Sándor 344.
 Egressy Gábor 290.
 Egyes államok könyvtárügye 427.
 Egyetemi könyvtár modernizálása, Az —. Haraszthy Gyula. 46.
 Egyetemi Nyomda 377.
 Eitzenberger-nyomda 178, 179.
 Életképek 32, 34.
 Első magyar képes hetilap, Az —. Dezsényi Béla. 17.
 Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben. Witzmann Gyula. 36.
 Ember Pál, Debreceni 166, 167.
 Endlicher 362.
 Engel 8, 259.
 Engel-nyomda 415.
 Ente Nazionale „L'Italica“ 49.
 Eötvös 79.
 Eötvös József 175, 224.
 Ephemerides Posonienses 353—361.
 Ephemerides Statistico-Politicae 353—361.
 Eppelsheimer H. 40.
 Erasmus Roterodamus 220.
 Érdekesebb hírek 432.
 Erdély 3, 131, 133, 167, 269, 406—409.
 Erdélyi Híradó 171.
 Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje, Az —. Dezsényi Béla. 274.
 Erdélyi Mihály 296.
 Erdélyi Múzeum 30.

- Erdélyi Múzeum-Egyesület három-negyedszázados tudományos működése, Az —. Harsányi András. 406.
- Erdélyi Pál 71, 408.
- Erdmannsdorff 219.
- Erdődy Gábor Antal 239—241.
- Erdődy János 192.
- Erdődy Simon 192, 193.
- Erdődy Tamás 133, 192.
- Ernst Lajos 79, 181—183, 270—271.
— — gyűjteményének árverése.
Gáspár Margit. 181.
- Ernst Mór 181.
- Ertl Nep. János 57.
- Erzsébet, Magyarországi Szent 176.
- Esterházy Miklós 121.
- Esterházy-palota 443.
- Evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn, Das —. Harsányi András. 309.
- Expansive classification 39.
- Eyzinger, Michael 130.
- Fábián Dániel 374.
- Fabó András 272.
- Falka Sámuel, Bikfalvi 15, 415.
- Fáncsy-gyűjtemény 295.
- Farkas András 8.
- Farkas Gyula 198.
- Fáy András 82, 173.
- Fáy István, vitéz 16.
- Fáy Móric 35.
- Fazekas Miklós, Bogáti 72.
- Fédération Internationale de Documentation 151.
- Fegyverneki Ferenc 334.
- Fekete János gróf, Galánthai 394.
- Félegyházi Tamás 71.
- Felsőmagyarországi Minerva 23, 30.
- Felvidék visszacsatolása... H. A. 99.
- Felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtés. Gáspár Margit. 91.
- Felvilágosító szolgálat, dokumentáció 322, 439.
- Felvinczi Takács Zoltán 284.
- Fényképezés és mikrofilm 325.
- Ferdinánd, I. 224.
- Ferenc, I. 3.
- Ferenczfi Lőrinc 120—126.
- Ferenczy Jakab 208.
- Ferenczy József 17, 30, 32, 163, 203, 256, 275, 276, 353—361.
- Ferenczy Zoltán 47.
- Ferrer, Vincentius 194.
- Ferstl 254.
- Festetics László 194.
- Festetics Leó 88.
- Fillértár 30—32, 35.
- Firtinger Károly 23, 32, 173, 279.
- Fitz József 298, 399, 401.
- Flayderus, Frid. Herm. 364.
- Fliegende Blätter 21.
- Focke Rudolf 40.
- Fodor István 10, 11.
- Folyóiratszemele 1939. Supka Ervin. 315, 423.
- Forgács Ferenc 133.
- Formica Máté 118.
- Fotokópia és mikrofilm. Gronovszky Iván. 83.
- Fővárosi Könyvtár évkönyve, A —. Osztetzky Dénes. 94.
- Fraknoi Vilmos 362, 363.
- Franciaország 175, 217.
- Franciscus de Castello Ithalico de Mediolano 193.
- Francus, Jacobus 130.
- Franecker 167.
- Frank Ignác 292.
- Frankenburg Irodalmi Kör 57.
- Frankfurt 130, 220.
- Frieling, Heinrich: Die Sprache der Farben. Varga Sándor Frigyes. 307.
- Frigyes, III. császár 130.
- Frisius, Ern. Warmundus 368.
- Frobenius, Jo. 369.
- Fuchs, Leonhart 220.
- Funták Sándor 282.
- Fülöp, Pannoniai 6.
- Gábrriel Asztrik 334, 342. — —: A Pozsonyi kódex eredeti kézírata. 333.
- Gábrriel Gottfried 335, 337.
- Gachot, François 308.
- Galánthai gróf Fekete János a bécsi Corvinákról. C. M. 394.
- Galgóc 198.
- Gallus 213.
- Garasos Tár 30—32, 35.
- Garázda Anna 15.
- Garázda Péter 15.
- Gárdonyi Albert 120, 122, 175, 353—361. — —: A magyar könyvtárpolitika kezdetei. 134.
- Gárdonyi Géza 5.
- Gárdonyi Klára I. Cs. Gárdonyi.
- Gáspár Margit: Ernst Lajos gyűjteményének árverése. 181. — —: Felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtés. 91. — —: A kötelepéldány-törvény miatt indított kihágási eljárások. 92.
- Gáspárdy János 292.
- Gayler von Kaisersberg, Johann 220.

- Gebauer, Jan 374—376.
 Géczy 79.
 Gelei Katona István 243, 244, 249, 391—393.
 Georgius de Milethincz 191, 192.
 Georgius de Topusko 191, 192.
 Gernyeszeg 1.
 Gervay 251—266.
 Ghoran, Bartholomaeus 129.
 Giegl István 26.
 Giraud Károly 27.
 Glatz Ede 259—266.
 Gnau, Hermann 377.
 Godet, Marcel 150—152.
 Golso István 226—235, 370.
 Golub Vilmos 282.
 Gondán Felicián 339.
 Goriupp Alisz 24, 252. — —: Néhány adat a magyar és német könyvtárak személyzeti állapotáról. 394.
 Gosztonyi János 344.
 Gödöllő 2.
 Gönc 168.
 Gr.: Dubovitz István, A magyar földrajzi irodalom 1937. 207.
 Grellmann H. M. G. 178, 179.
 Grimme 128.
 Groningen 167.
 Gronovszky Iván: Bay Ferenc, Könyvtárpolitikánk célkitűzései. 210. — —: Fotokópia és mikrofilm. 83. — —: Printing in the twentieth century. 211.
 Gudenburch (Gutenberg), Johann 194.
 Gulácsy Irén 5.
 Gulyás József írja Sárospatakról... 93.
 Gulyás Károly 117.
 Gulyás Pál 196, 199, 208—210, 414. — —: Magyar írók élete és munkái. Hanskarl Erzsébet. 208.
 Gutenberg János 217—225.
 Gutenberg-biblia 219.
 Gyalui Farkas 274—278, 408.
 Gyarmathi Sámuel 224.
 Gyöngyös 167, 242—250.
 Gyöngyösi István 387.
 Gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben, A—B. Bán Imre. 242.
 Győr 225.
 György Lajos 406, 408.
 Győri városi közkönyvtár 57, 60, 62, 63.
 Gyulaféhérvár 3, 392.
 Gyulai Pál 5, 443.
 Gyurikovits György 335.
 Gyurits Antal 280.
 H. A.: A Felvidék visszacsatolása... 99.
 Háború és a könyvtár 315.
 Hadi és Más Nevezetes Történetek 30, 360.
 Hahóti-kódex 231.
 Hain 130.
 Hainhofer, Philipp 128.
 Hajnal Mátvás 118—122.
 Hajnik Károly 280.
 Halle 39.
 Hanskarl Erzsébet 95. — —: Gulyás Pál, Magyar írók élete és munkái. 208.
 Haraszthy Gyula: Az Egyetemi Könyvtár modernizálása. 46.
 Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. Musnai László. 391.
 Harsányi András 92, 271, 272. — —: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 406. — —: Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn. 309. — —: Schulek Tibor, Bornemisza Péter. 195. — —: Új — régi magyarok. 65.
 Harsányi István 248, 404.
 Hartwig 39.
 Hatzfeld 380.
 Haulik 78, 79.
 Házi Jenő, vitéz 226—235.
 Hebrant (Hebranc) Mihály, Szántai 166.
 Heckenast Gusztáv 32, 175, 251—266.
 Hédervári Kata 119.
 Hegedüs László 167.
 Heide, Walther: Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland. Dezsényi Béla. 311.
 Heinrich Gusztáv 443.
 Hellebrant Árpád 213, 214.
 Helmezy Mihály 187, 280, 282.
 Heltai Gáspár 68, 196, 201.
 Henricpetri 414.
 Herberstein Ádám 131, 132.
 Herberth Mihály 4.
 Herepei János 65—70.
 Herman Ottó 75.
 Hermann József 339.
 Herzog József 401.
 Hetilap 281.

- Hevenessi-gyűjtemény 236.
 Hibaigazítás 214.
 Híndy Árpád 270.
 Hírlapnyilvántartások. Mokcsay Júlia. 85.
 Hírnök 259.
 Hittendorf, Nicolaus 235.
 Hochmeister Márton 274, 275.
 Hodža Milán 373—376.
 Hoffgreff 71.
 Hoffhalter Rafael 198.
 Hoffmann Edit 192, 346, 347.
 Hogyan csaltak régen a könyvtárosok? Tr. Z. 188.
 Holbein, Hans 220.
 Hollmann, Wolfgang 311.
 Honterus 414.
 Horányi Elek 208.
 Horthy Miklós 284.
 Holnpruch 232.
 Hóman Bálint 16, 219.
 Homloklevél. C. M. 394.
 Honderű 32.
 Honművész 31, 34.
 Horti István 165.
 Horváth Antal 336.
 Horváth Endre: Az athéni Akadémia „Görög Könyvészete“ és a magyarországi nyomdák újjörög könyvei. 72. — —: Magyar-görög bibliográfia. Trócsányi Zoltán. 201.
 Horváth Ignác 129.
 Horváth János 205, 334.
 Horváth Konstantin 188.
 Horváth L. P. 88.
 Horváth Mihály 82, 180.
 Hönn, Georg Paul 188—190, 403—405.
 Hubay Ilona: Az „Aviso 1609.“ 127. — —: Klempa Károly, A Festeticskönyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai. 193. — —: Die Relation des Jahres 1609. 410.
 Huberus, Sam. 368.
 Hunter Miller, David 49.
 Huszár Gál 198.
 Huszka Lajos 32.
 Illucz Oláh János 280.
 Illustrated London News 20.
 Illustration 20, 23, 27—29.
 Illustrirte Zeitung 20, 21, 28.
 Illyésházy nádor 131, 132.
 Ilosvai Péter 71.
 Inhaltsangabe 101, 215, 329, 444.
 Institut International de Bibliographie 151.
 Institut International de Documentation 151.
 International Federation for Documentation 155.
 Irenaeus, D. Christophorus 370.
 Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. Dezsényi Béla. 172.
 Ismertetések 94, 191, 298, 406.
 Isoz Kálmán 420.
 Istenes énekek 105—126.
 István Bácsi Naptára 34.
 Iustinianus, Bernhardus 349.
 Iványi Béla 120, 122.
 Izdenczy 385.
 Izsó Miklós 82.
 Jacobus 370.
 Jakab Elek 163, 275, 276.
 Jakabffy 79.
 Jakubovich Emil 418.
 Jankovich Miklós 349.
 Janus Pannonius 6, 15.
 Járý (Tretter) György 255—266.
 Jászay Pál 82.
 Jászberényi János 249.
 Jelenkor 259, 278—282.
 Jobin, Tobias 410.
 Johannes-Hans pictor Almanus 192.
 Jókai Mór 5, 224.
 Jónás Alfréd: Színészettörténeti adatok az Országos Széchényi-könyvtárban. 293.
 Joó Tibor 79, 397—403. — —: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. 286.
 Jósika Miklós 224.
 József, II. 3, 6, 135, 378—389.
 József nádor 258.
 Jungmann 375.
 Juranich Márton 122.
 Justinus 194.
 Juul Gábor 122.
 K. Dedinszky Izabella: Wagner és Liszt dedikált művei az Országos Széchényi-Könyvtárban. 87.
 K. L. úrnak. Könyvtár mint kasszinó. Tr. Z. 327.
 Kálmáncsehi Domokos 192.
 Kálmáncsehi László 336.
 Kálmáncsehi-kódex 193.
 Kalonász, Gavril 203.
 Kammerer Ernő 284.
 Kampisné Dedinszky Izabella: Lavotta Rezső, Kéziratos hangjegyek. 420.

- Kanyaró Ferenc 276.
 Káplány Géza: A dokumentáció és a könyvtárak. 147.
 Kaprinai István 75.
 Kapuvár 237.
 Karadja 130.
 Károlyi Gáspár 197, 198, 201, 240, 241.
 Kassa 17—35, 166, 225.
 Katalogizálás 319, 438.
 Kazinczy Ferenc 3—5, 7, 9, 10, 15, 24, 82, 286, 290, 398.
 Kelcz 79.
 Kelemen Lajos 10, 276.
 Kelemen László 295.
 Kelemen Márton, Nagy-Ernyei 9—14.
 Kelényi B. Ottó 95, 357.
 Kemény Lajos 23, 25, 34.
 Kemény Zsigmond 224.
 Kempelen 10, 180.
 Kempis Tamás 244.
 Kendeffi János 67.
 Képesűtség 21, 24—35.
 Keresztesi Sámuel 168.
 Kereszty István 163, 212, 213, 251 — 266, 353—361.
 Kertész Ábrahám, Szenczi 392.
 Kertész János: Ezer tanulmány az ezer tő országaról. Mokcsay Júlia. 206.
 Két régi újság pöre egy utánnomás körül. Dezsényi Béla. 278.
 Kétgarasos Újság 213.
 Kéziratkatalógusok, kézirattan 441.
 Ki látta az 1847-i Dongó és az 1858-i Peleskei Nótárius című élelapokat? Morlin Adorján. 212.
 Kiállítások 430.
 Király Imre, Péczeli 123.
 Kisebb közlemények 65, 165, 267, 390.
 Kisfaludy Károly 204.
 Kiss Áron 75.
 Kiss Miklós, Misztótfalusi 74, 413, 414.
 Klempa Károly: A Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő ősnymotatványai. Hubay Ilona. 193.
 Klimkó Pál 167.
 Klöss Jakab 123, 272.
 Kluch János 362.
 Knauz Ándor 226, 227, 342, 362.
 Kner Albert 90.
 Kner Imre 411.
 Kniewald, Dragutin: Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődy. Danczi Villebald. 191.
 — Károly 192, 193, 230—234.
 Knight, Charles 19.
 Kódexismertetések 433.
 Koffán Károly: De profundis. Varga Sándor Frigyes. 308.
 Kohler, Josef 377.
 Kollonits Szigfried 133.
 Kolozsvár 168, 275.
 Kolozsvári „főasszonyágok“ könyvtára 100 esztendővel ezelőtt, A—Szemző Piroska. 171.
 Komárom 26, 237.
 Komáromi Csipkés György 236—241.
 Komjáti 198.
 Koncz József 166, 276.
 Kooperáció 439.
 Kopácsy 34.
 Kopf, azaz hogy homlokírás. Tr. Z. 214.
 Korvin János 192.
 Kósa János 33. — —: Egy politikai röpirat kálváriája a könyvrevíziós hivatalban. 78. — —: Az utánnyomás eltiltása Magyarországon. 377. — —: Vita egy selyemtenyészési könyv szerzőségéről. 178.
 Kossuth Lajos 162, 204, 251—266, 279, 281.
 Kosztolányi Dezső 5.
 Kovachich Márton György 402.
 Kováts J. István 309.
 Kováts József 1.
 Köleséri Sámuel 269.
 Könyvgyűjtemények a könyvtárban. Supka Ervin. 157.
 Könyvesbeszerzés 318.
 Könyvcsonkítás ellentete a könyvkiadásért. Tr. Z. 99.
 Könyvek a makulaturás piucékben. S—a E—n. 99.
 Könyvismertetések 435.
 Könyvkiadók családságai a XVIII. században. Tr. Z. 403.
 Könyvkölcsönzés 320, 439.
 Könyvkötés, restaurálás 326, 440.
 Könyvrestaurálás 326, 440.
 Könyvtár, bécsi nemzeti — 224, 396.
 —, berlini Preussische Staatsbibliothek 396. —, Borsod-Miskolci Múz. — 61. —, budapesti Egyetemi — 46—54, 134—146. —,

- Fővárosi — 395, 397, 422.
 —, — Országos Széchényi — 14, 69, 79—81, 85, 91—93, 159, 161, 170, 171, 183, 208, 209, 214, 224, 227, 270, 274—278, 286, 288, 291, 293, 297, 345, 353—361, 395, 396—403, 416—422, 443. —, — Ráday — 276. —, ceglédi városi köz. — 61. —, debreceni Déry-Múz. — 60. —, győri Milkovich-Zámory — 57. —, — városi köz. — 57, 60, 62, 63. —, lipcsei Deutsche Bücherei 396. —, londoni National Central Library 156. —, marosvásárhelyi Teleki — 1—16, 105—126, 269. —, müncheni nemzeti — 396. —, nagykanizsai városi — 61, 63. —, oxfordi Bodleyan Library 156. —, soproni városi köz. — 60, 63, 64. —, szegedi Somogyi — 57, 59. —, szombathelyi vasvármegyei múzeumi — 60. —, washingtoni Library of Congress 39.
- Könyvtár mint kaszinó. Tr. Z. 327.
 Könyvtár propagandája 324.
 Könyvtárak együttműködése 324.
 Könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai 431.
 Könyvtáreépület, technikai berendezése, új találmányok 423, 438.
 Könyvtárhasználat 439.
 Könyvtári katalógusok 441.
 Könyvtárosegyesületek 426.
 Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége 36.
 Könyvtárosképzés 425.
 Könyvtárpolitika 435.
 Könyvtárтан 435.
 Könyvtártípusok 427, 437.
 Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése 429, 438.
 Könyvtárügy az egyes államokban 427.
 Könyvtörténet, kódexismertetések 433.
 Körmendi Bornemisza János 249, 250.
 Kőszeg 416—419.
 Kőszegi Török 416—419.
 Kötelespéldány-törvény miatt indított kihágási eljárások, A —. Gáspár Margit. 92.
 Középkori könyvfestészet színei, A —. Varga Sándor Frigyes. 301.
 Középkori liturgikus könyvek és bibliák maradványai a soproni ev. líceum könyvtárában. Radó Polikárp. 362.
 Krause, Jakob 221.
 Krekwitz 220.
 Kritischer Anzeiger der neuesten Literatur 360.
 Kukuljević 192.
 Kulcsár István 270, 271, 353.
 Kuncz Aladár 5.
 Kunoss Endre 187.
 Kussevich 79.
 Kutatások a „Bújdósó magyarok füstölő csepűje...“ szerzője után. Zoványi Jenő. 165.
 Kühn 35.
 Külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye, A —. Panka Károly. 175.
 Különös kézirat-csonkítás, Egy —. Bartoniek Emma 345.
 Kyrssmann, Joan 194.
 Lafontaine 151.
 Lajos, thüringiai 176.
 Landerer János Mihály 415.
 Landerer Katalin 358.
 Landerer Lajos 32, 175, 251—266, 279, 377—389.
 Landerer Mihály 384.
 Lang Mátyás 363—372.
 Langer Mór 130.
 Langfors 338.
 Lányi-kódex 334, 336.
 Laplace Károly 176.
 Laskai Osvát 224.
 László, Szent 341.
 Lauka Gusztáv 213.
 Lavotta Rezső: Kézírtos hangjegyek. Kampisné Dedinszky Izabella. 420. — — Mosonyi Mihály kézíratai. 291.
 Legrégibb hírlapjaink életrajzához. Dezsényi Béla. 353.
 Legszebb magyar könyv 1939. Tolnai Gábor. 89.
 Lehmann, Ernst Herbert 18. — — — Gestaltung der Zeitschrift. Dezsényi Béla. 313.
 Lehmann, Paul 390.
 Leiden 2.
 Leiserus, Polyc. 368.
 Levélszekrény. Trócsányi Zoltán. 98, 212, 327, 443.
 Lexikonok 442.
 Leyh 149.
 Lichnowsky 88.

- Lipcse 19, 20, 30.
 Lipót, II. 3, 383—389.
 Lipótvár 237.
 Lippay György 120.
 Lipsiai Pál 71.
 Lischerong 138.
 Liszt Ferenc 87—89, 291.
 Literátus Péter magyar kátéja, vagy
 ábécés könyve. Szimonidesz Lajos.
 390.
 London 20, 156.
 Lórántffy Zsuzsánna 249.
 Lovász István, Nánási 165.
 Lócse 392.
 Lugosi Döme 295.
 Lukács László 212, 213.
 Lukinich Imre 408.
 Luther Márton 391.
 Lübeck 129.
- M. Tótfalusi K. Miklósnak ... ment-
 sége. Varjas Béla. 411.
 Madách Gáspár 124.
 Madách Imre 224.
 Madrid 175.
 Magyar Bibliofil Társaság 89, 91.
 Magyar Hírmondó 30, 360, 361.
 Magyar Könyvtár 443.
 Magyar könyvtárpolitika kezdetei, A
 —. Gárdonyi Albert, 134.
 Magyar Kurir 360, 361.
 Magyar Merkurius 360.
 Magyar Nemzeti Múzeum 16, 181,
 183, 193, 224, 227, 283, 284, 416—
 419, 443.
 Magyar Nyelv 335.
 Magyar Szemle Társaság 89, 90.
 Magyar Távirati Iroda 162.
 Magyar Történelmi Képcsarnok met-
 szetgyűjteménye, A —. Ifj. Vayer
 Lajos. 283.
 Magyar-Német Társaság 219.
 Magyarország 219, 225, 377—389.
 Magyarországi Mihály 342.
 Maior, Georg 365.
 Majer István 19, 31, 32, 33, 34.
 Majláth 79.
 Majláth Antal 251—266.
 Majláth B. 65.
 Majláth János 259.
 Major, Johannes 244.
 Majtini Ferenc 269, 270.
 Malonyai 79.
 Mantskovit Bálint 196, 198, 199.
 Mária Terézia 3, 378.
 Máriásy Ádám 270, 271.
 Marosvásárhely 1—16.
- Maróthi György 202.
 Márta soror 336.
 Mascou 378.
 Matavovszky Béla 363.
 Máté Károly 164.
 Mátyás király 194, 342.
 Mátyás, II. király 131.
 Mayer, Anton 119, 121.
 Mazzucato Ágoston 180.
 Meckenem, Israhel van 192.
 Megírhatta-e Bornemisza Péter egy-
 maga összes műveit? Zoványi Jenő.
 271.
 Méhes Sámuel 15.
 Melanchthon Fülöp 243. — kéziratos
 verse az Országos Széchényi-
 Könyvtárban. Császár Zoltán. 170.
 Melius Juhász Péter 169.
 Menzel A. 19.
 Mercurius Veridicus 353—361.
 Mészáros Károly 282.
 Metternich 251—266.
 Meyer, Adolf 42.
 Michon, Louis-Marie 18.
 Mihalik 8.
 Mihály deák 337, 344.
 Mihályko János 272—274.
 Mihelyes Sámuel 4, 7.
 Mikes Kelemen könyvtára? Tolnai
 Gábor. 270.
 Miklós Ödön 166.
 Miklóssy Gyula 295.
 Mikó Imre 5, 406.
 Mikrofilm 83—85. — és fényképezés
 325.
 Mikszáth Kálmán 33.
 Mikulic 192.
 Milkau, Fritz 394, 395.
 Milkovich—Zámory-könyvtár 57.
 Miller Jakab Ferdinánd 178—180.
 Milyen irányban haladnak a könyv-
 táruk? 317.
 Miskolci múzeumi könyvtár 61.
 Misztótfalusi Kiss Miklós 74, 411—
 414.
 Mokcsay Júlia 298, 301. — —: Hír-
 lapnyilvántartások. 85. — —: Ker-
 tész János, Ezer tanulmány az ezer
 tó országról. 206. — —: A pót-
 füzetek kérdése. 327. — —: Witz-
 mann Gyula, A városi könyvtár-
 ügy. 420.
 Moll Jeremiás 253.
 Molnár Ferenc, Örvendi 244.
 Molnár György 295.
 Molnár Mihály, Szántai 165.
 Mone F. J. 342—344.

- Monoszlai András 243, 244.
 Montalembert Károly Forbes de Tryon 175, 176.
 Montesquiou-Fezensac Rajmond 175.
 Móra Ferenc 5.
 Moravcsik Gyula 201.
 Moravek Endre 201.
 Móríchida 336, 337.
 Móricz Zsigmond 5.
 Morlin Adorján: Ki látta az 1847-i Dongó és az 1858-i Peleskei Nótárius című élelapokat? 212.
 Mosóczy Zakariás 198.
 Mosonyi Mihály kéziratai. Lavotta Rezső. 291.
 Mulattató Képesújság 24, 25.
 Muller—Feith—Fruin 400, 401.
 Musnai László: Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. 391.
 Mühlsteffen 415.
 Müller József 3.
 Müllner Mátyás 363.

 Nadasdy 79.
 Nádudvari Péter 69, 70.
 Nagy Iván 226.
 Nagy Pál 353.
 Nagy Zoltán 21.
 Nagy-Almási Márton 242—250.
 Nagybánya 165, 168.
 Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékaról. Clauser Mihály. 9.
 Nagykanizsai városi könyvtár 61, 63.
 Nagyszeben 3, 275.
 Nagyszombat 105—126.
 Nagyszombati szakácskönyv, A —. Beke Ödön. 74.
 Nagyszőlősi Mihály 168, 169.
 Nagyvárad 178, 180, 392, 393.
 Nánási Lovász István 165.
 Napoleon 175.
 Nápoly 237.
 National Central Library 156.
 Nausea 390.
 Néhány adat a magyar és német könyvtárak személyzeti állapotáról. Goriupp Alisz. 394.
 Német könyvkiállítás... 212. — — Varjas Béla. 217.
 Németh Endre 95.
 Németh Sámuel 363—372.
 Némethi Jakab 120.
 Némethi M. 244.
 Németország 217—225, 233.
 Nemzetek Szövetsége 49.

 Nemzeti Újság 171—174, 259, 278—282, 353—361.
 Nemzetközi Dokumentációs Intézet 36.
 Neuer Kurier aus Ungarn 357—361.
 Nova Posoniensia 353—361.
 Nürnberg 32, 220.
 Nyári Krisztina 121.
 Nyelvelméletár 333, 335.
 Nyomdászattörténet, ősnymtatványkatalógusok 442.
 Nyse, Nicolaus de 364.

 Oberding József György 408.
 Oberungarische Illustrierte Zeitung 26.
 Oderlitzky 415.
 Ofner und Pester Frag- und Kundschäftsblatt 359.
 Ofner und Pester Zeitung 357—361.
 Ófner Zeitung 357—361.
 Olcsó Könyvtár 443.
 Ollós Timár István 77.
 Olvasótermi használat 321.
 Orbánfi Iván 35.
 Orosz József 31, 259.
 Országgyűlési Értesítő 162.
 Országgyűlési Tudósítások 162.
 Országgyűlési Tudósító 162.
 Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 48, 64, 177.
 Országos Levéltár 236, 237.
 Országos Széchényi Könyvtár, I. Könyvtár.
 Oswald püspök 191.
 Osztetzy Dénes: A Fővárosi Könyvtár évkönyve. 94.
 Otlet 151.
 Ovidius 221.
 Oxford 155, 156.
 Oglin, Erhart 130.
 Örvendi Molnár Ferenc 244.
 Ősnymtatványkatalógusok 442.

 Pákh Albert 17, 27.
 Palkovich Márton 121.
 Palotási János 292.
 Panka Károly: A külföldi államok között fennálló könyv-csereszony és annak történeti előzménye. 175.
 Pap István, Szatmárnémeti 404.
 Pap L. 309.
 Pap Sámuel, Telegdi 414.
 Pápai Páriz Ferenc 270, 394.
 Papp Ferenc 8.
 Parens, Dav. 364.
 Páriz Ferenc, Pápai 270, 394.
 Párizs 2, 20, 36, 176, 219, 344.

- Parwiny, Matthias 373—376.
 Pasteiner Iván 63.
 Pataki Jenő 408.
 Pataky Tibor 16.
 Patzkó Ferenc 202, 377—389, 415.
 Pauer F. 35.
 Pauli Simon postilláinak fordítója.
 Zoványi Jenő. 272.
 Pávó Elemér 157, 163.
 Pázmány Péter 106, 119, 120, 122,
 224, 244.
 Péczeli Király Imre 123.
 Pelengász-testvérek 202.
 Peleskei Nótárius 213.
 Penny-Magazine 19.
 Pertz 362.
 Pest 17, 33, 34, 353—361.
 Pester Zeitung engedély-okirata, A
 — Szemző Piroska. 251.
 Pesther Tageblatt 213, 251—266.
 Pesti Divatlap 28, 32.
 Pesti Hírlap 251—266, 279.
 Péterfy C. 226.
 Petit, Fr. 334.
 Petőfi Sándor 5, 224, 399.
 Petrik Géza 178, 179.
 Petrus Literatus 390.
 Pétzeli József 202.
 Pfennig-Magazin 19, 20, 30, 31.
 Pintér Jenő 17.
 Piranesi 6.
 Pizzoni Ferenc 121.
 Planck, Stephanus 194.
 Plenck 135.
 Politikai röpirat kálváriája a könyv-
 revíziós hivatalban. Kósa János.
 78.
 Pollio Lukács 273.
 Poncelet A. 342.
 Pongrácz József 404.
 Popovics, Efróniusz 203.
 Póсахázi 244.
 Pósch Ágoston 282.
 Pótfüzetek kérdése, A —. Mokcsay
 Júlia. 327.
 Pozsony 30, 119, 120, 122, 124, 129,
 131, 133, 227, 279—282, 336, 337.
 Pozsonyi János 342.
 Pozsonyi kódex eredeti kézírata, A
 — Gábrriel Asztrik. 333.
 Prága 131, 132.
 Pray György 138, 139.
 Pray-kódex 230—234.
 Prepeliczay Samu 295.
 Pressburger Zeitung 251—266.
 Prielle Cornelia 290.
 Printing in the twentieth century.
 Gronovszky Iván. 211.
 Prüss, Johann 195.
 Pulszky Károly 283, 285.
 Rádai András 123, 124.
 Radicallap 28.
 Radó Antal 443.
 Radó István: Vidéki közkönyvtárak.
 55.
 Radó Polikárp 370. — — Középkori
 liturgikus könyvek és bibliák ma-
 radványai a soproni ev. líceum
 könyvtárában. 362. — — Sopron
 város kéziratos misekönyve: a
 Golso-kódex. 226.
 Radvánszky Kálmán 105—126.
 Raichle, Walter: Das ungarische Zei-
 tungswesen. Dezsényi Béla. 203.
 Rajka László 408.
 Rajzolatok 34.
 Rákóczi György, I. 249, 393.
 Rákóczi Zsigmond 66.
 Ratdolt, Erhard 194.
 Ráth György 32.
 Rátz Sámuel 202.
 Regéllő 34.
 Regiomontanus, Joannes 194.
 Reinholdus, Erasmus 363.
 Reischach 380.
 Relation des Jahres 1609, Die —.
 Hubay Ilona. 410.
 Renius, M. Joh. 368.
 Restaurálás, könyvkötés 326, 440.
 Résumé — Inhaltsangabe 101, 215,
 329, 444.
 Révész Imre 245.
 Reviczky 79.
 Reyer E. 395.
 Réz Henrik 353—361.
 Rhédey Ádám 3.
 Rickhes Máté 118, 121.
 Rickhes Mihály 118, 121, 124—126.
 Rickhesin, Maria 118.
 Rickhesin, Susanna 118.
 Riedel Károly Ágost 32.
 Rieger Károly Manó 379.
 Rimay János 122—125.
 Roethe 417, 419.
 Róma 219.
 Román Ernő 167, 168.
 Rosentalerin, Magdalene 235.
 Rousseau 15.
 Röpirat, A —. Clauser Mihály. 187.
 Rösler Kristóf 360.
 Rösslerné Schickmayer Josepha
 251—266.

- Rubens, Joannes 194.
 Rudolf császár 132.
 Rutebeuf 343.
- S—a E—n: Könyvek a makulatúrás pincékben. 99.
 Sachs, Hans 224.
 Sacy Antal 176.
 Sajókaza 119.
 Sajtóarchívum 214.
 Salomon, Ludwig 19.
 Sándor, VI. pápa 130.
 Sándor István 187, 394.
 Saphir Zsigmond 251—266.
 Sáromberke 1, 4.
 Sárospatak 93, 166, 167.
 Sárosy Gyula 290.
 Sárvár 237.
 Savonarola 6.
 Schedel (Toldy) Ferenc 9, 271, 362, 389.
 Schedius Lajos 173, 178.
 Scheffer, Ary 88.
 Schick János 388, 389.
 Schickmayer Jakab 251—266.
 Schickmayer Josepha, Rösslerné 251—266.
 Schlick 26.
 Schlüsselburgius, Conr. 364.
 Schmelz W. 26.
 Schmidt Antal 31.
 Schmidt H. 310.
 Schmidt Mihály Ignác 379, 380.
 Schottenloher 127, 130.
 Schottus, Gaspar 367.
 Schön, Erhard 224.
 Schöne, Walter 127, 128, 410.
 Schönstein 79.
 Schulek József 236.
 Schulek Tibor: Bornemisza Péter. Harsányi András. 195.
 Schultingius, Corn. 370.
 Schuman, Fr. K. 310.
 Schütz, Ernst 391.
 Schütz Fr. 266.
 Schwann Frigyes Keresztély 380.
 Sebes András, Zilahi 70.
 Sedláček 376.
 Sedlnitzky 251—266.
 Selmechánya 357.
 Selye 167.
 Sempte 198.
 Servetus 6.
 Sibolti Demeter 196, 199, 200.
 Siderius 68, 392.
 Siklóssy László 163, 280.
 Silberbibliothek 221.
 Sillye Gábor 282.
 Simonffy Kálmán 292.
 Simonius, Simon Lucensis 365.
 Solnpruch 232.
 Sombori László 8.
 Somlyóvásárhely 336, 337.
 Sopron 226—235, 362—372. — város kéziratosa misekönyve: a Golso-kódex. Radó Polikárp. 226.
 Soproni városi közkönyvtár 57, 6c, 63, 64.
 Sorozatok elvirágzása. Tr. Z. 443.
 Sortöltő jel, A —. Trócsányi Zoltán. 188.
 Söhne, Julius Adolph von 128.
 Spencer, Herbert 37.
 Spielenberg Pál 355.
 Spira, Vendelinus de 194.
 Stanislav J. 373—376.
 Staut József 23.
 Štítný 374—376.
 Stolz Domonkos 26.
 Strassburger Relation 127—133.
 Strutius 414.
 Subject classification 39.
 Sulzer-nyomda 357.
 Supka Ervin 210. — —: Folyóirat-szemle 1939. 315, 423, — —: Könyvnyomatok a könyvtárban. 157.
 Svastits János 292.
 Sylvester János 198, 414.
 Szabó András 11.
 Szabó Károly 66, 69, 71, 72, 74, 75, 119, 165, 196, 197, 199, 238, 276, 310, 408.
 Szabó Pál: A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem és irodalmi munkássága. Y. 96.
 Szakozás, decimálás 320, 439.
 Szakrendszerek 36—45.
 Szalády Antal 163, 354.
 Szaller György 385, 386.
 Szalóczi Mihály 168.
 Szántai H. Mihály 166.
 Szántai Hebrant (Hebranc) Mihály 166.
 Szántai M. Mihály 166.
 Szántai Mátyás 167.
 Szántai Mihály 165—168.
 Szántai Molnár Mihály 165.
 Szász 4.
 Szász Béla 95.
 Szatmárnémeti Mihály 67, 168.
 Szatmárnémeti Pap István 404.
 Széchényi Ferenc 400.
 Széchenyi István 57, 204, 280.
 Széchenyi Könyvtár, I. Könyvtár.

- Széchy Károly 8.
 Szederkényi Nándor 242—250.
 Szeged 225, 336.
 Szegedi Somogyi-Könyvtár 57, 59.
 Szekfű Gyula 89, 205.
 Személyzet. Státusz és szolgálati be-
 osztás 424.
 Szemere Bertalan 175, 389.
 Szempontok irodalmi levelek meg-
 határozásához. Cs. Gárdonyi Klára.
 79. — Csapodi Csaba. 397. — Joó
 Tibor. 286.
 Szemző Piroska 256. — —: A kolozs-
 vári „főasszonyságok“ könyvtára
 100 esztendővel ezelőtt. 171. — —:
 A Pester Zeitung engedély-okirata.
 251.
 Szenczi A. Pál 166.
 Szenczi Kertész Ábrahám 392.
 Szenczi Molnár Albert 71, 239, 240,
 248, 273.
 Szentiványi Róbert 408.
 Szentkúty Pál: Régi hazai nyomdák
 mintakönyvei. Varjas Béla. 412.
 Szentpéteri István 166.
 Szentyel Mihály, Veresegyházi 67.
 Szerelmei Miklós 213.
 Szikszai György 205.
 Szikszó 167.
 Szilády Károly 173, 174.
 Szilágyi Sándor 363.
 Szily Kálmán 187, 394.
 Szimonidesz Lajos 167. — —: A
 „debreceni biblia“ sorsa. 236. — —:
 Literátus Péter magyar kátéja,
 vagy ábécés könyve. 390.
 Színészettörténeti adatok az Országos
 Széchényi-Könyvtárban. Jónás
 Alfréd. 293.
 Szinyei József 8, 23, 24, 26, 33, 79,
 168, 178—180, 206, 207—209, 212,
 249, 257, 259, 356.
 Szollás Ella—Droszt Olga—Mok-
 csay Júlia: Magyar Könyvészet
 1936. Trócsányi György. 298.
 Szombathelyi Vasvármegyei Múzeum
 Könyvtára 60.
 Sztripszky Híador 196.
 Takács Ádám 384, 385.
 Takács Zoltán, Felvinczi 284.
 Takáts Sándor 188.
 Tamás, Szent 341, 342.
 Tarcali Pál 166.
 Tarka színek szerepe a könyv külső
 köntösén, A —. Varga Sándor Fri-
 gyes. 184.
 Tarnovius, Joh. 369.
 Tasnádi Nagy András 219.
 Tattay István 122.
 Tauler, Joannes 364.
 Telegdi Miklós 197.
 Telegdi Pap Sámuel 414.
 Teleki 79.
 Teleki Ádám 15, 269.
 Teleki Domokos 3, 6, 8, 10, 11, 15,
 267. — —: Gróf Teleki Sámuel
 emlékezete. 1.
 Teleki Ferenc 3, 15.
 Teleki József 15, 269, 270.
 Teleki Krisztina 67.
 Teleki László 15, 269, 270.
 Teleki Mária 3.
 Teleki Mihály 3, 15, 269.
 Teleki Pál 16, 269.
 Teleki Sámuel 1—16, 269. — —
 -emlékünnepe 1. — — gróf emlé-
 kezete. Teleki Domokos. 1. — —
 — -emlékkiállítás a Magyar Nem-
 zeti Múzeum dísztermében 1939.
 november 17-én. Varjas Béla. 14.
 Teleki Sándor 269.
 Teleki-kódex 343.
 Temesvári Pelbárt 224.
 Thaly Kálmán 271.
 Theatrum Europaeum 18.
 Theophil 343, 344.
 Thuróczy János 194.
 Thury Zsigmond 408.
 Thurzó Ferenc 165.
 Thurzó György 132, 133, 272. — —
 -né 273.
 Tichi Ferenc 24, 25.
 Tichi János 24.
 Tikkanen János Jakab 301, 305, 307.
 Timár István, Ollós 77.
 Timár Kálmán 336.
 Times 211.
 Tiszaabád 167.
 Tiszaderzs 167.
 Tizedes rendszer 39.
 Tizenhatodik századbeli magyar
 nyomtatványok meghatározása.
 Trócsányi Zoltán. 70.
 Tkalčić J. K. 192.
 Tokaj 129; 131.
 Toldy Ferenc 9, 271, 362, 389.
 Tolnai Gábor 412. — —: Legszébb
 magyar könyv 1939. 89. — —: Mi-
 kes Kelemen könyvtára? 270.
 Tompa Mihály 83.
 Törvényhatósági Tudósítások 162.
 Tr. Z. 274. — —: Albumok alkonya.

98. — —: Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak. 213. — —: Dóczy Jenő—Wellmann Imre—Bakács István, A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. 204. — —: Hogyan csaltak régen a könyvtárosok? 188. — —: K. L. úrnak. Könyvtár mint kasszinó. 327. — —: Kopf, azaz hogy homlokírás. 214. — —: A könyvcsönkítés ellentéte a könyvkiegészítés. 99. — —: Könyvkiadók csalárdságai a XVIII. században. 403: Sorozatok elvirágzása. 443. — —: Versebe szedett XVIII. századi könyvtár. 75.
- Trassler 381.
 Trattner János Tamás 378—389.
 Trattner—Károlyi-nyomda 173, 174.
 Trebst H. 40.
 Trefort Ágoston 283.
 Trnka 135.
 Trócsányi György: Szollás Ella—Droszt Olga—Mokcsay Júlia, Magyar Könyvészet 1936. 298.
 Trócsányi Zoltán 29, 32, 359, 384, 387. — —: Horváth Endre, Magyar-görög bibliográfia. 201. — —: Levélszekrény. 98, 212, 327, 443. — —: A sortöltő jel. 188. — —: XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása. 70.
 Tséri Verestói György 206.
 Tudományos Gyűjtemény 30.
 Tumler-nyomda 357.
 Turóczy-krónika 220.
 Tusch János 5.
 Türkenkalender 219.
 Typographia 100.
 Tyrnstain, Michael 235.
- Ubrisi Pál 169.
 Új — régi magyarok. Harsányi András. 65.
 Új találmányok 423.
 Ungarische Post 162.
 Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten 357—361.
 Ungrische Oekonomische Zeitung 359.
 Utánnomás eltiltása Magyarországon, Az —. Kósa János. 377.
 Utrecht 2, 167.
- Vajda Péter 30.
 Vajda—Schlick-állvány 51.
 Valentin H. 27.
 Valentiny Antal 409.
 Vályi András 385, 386.
 Varga Endre 401.
 Varga Nándor 308.
 Varga Sándor Frigyes 92. — — —: Frieling, Heinrich, Die Sprache der Farben. 307. — — —: Koffán Károly, De profundis. 308. — — —: A középkori könyvfestészet színei. 301. — — —: A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén. 184.
 Vargha László 158.
 Varjas Béla: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása. 105. — —: Bornemisza Anna halálára kiadott kárta. 267. — —: Gróf Teleki Sámuel emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében 1939. nov. 17-én. 14. — —: M. Tótfalusi K. Miklósnak... mentésge. 411. — —: Német könyvkiállítás. 217. — —: Szentkúty Pál, Régi hazai nyomdák mintakönyvei. 412.
 Varjú Elemér 192.
 Vas Gereben 213.
 Vasárnapi Újság 17, 28, 32—35.
 Vasvármegyei Múzeum könyvtára, Szombathely 60.
 Vattémare Sándor 175, 176.
 Vayer Lajos, ifj.: A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye. 283.
 Velence 219.
 Verancsics Antal 403.
 Vérard, Antoine 194.
 Verbőczy István 224.
 Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 259, 262, 358—361.
 Veresegyházi Szentyel Mihály 67.
 Verestói György, Tséri 206.
 Vernet F. 339.
 Versebe szedett XVIII. századi könyvtár. Tr. Z. 75.
 Verseggy Ferenc 188.
 Vértes O. András 70—72.
 Vidéki közönyvtárak. Radó István. 55.
 Világ 259.
 Világos 26.
 Visnya Aladár: Diermanse, P. J. J., Renout van Montalbaen. 415.
 Viszota Gyula 204, 254.
 Vita egy selyemtenyészési könyv szerzőségéről. Kósa János. 178.
 Volf György 333, 335, 337.
 Voltaire 15, 394.

- Vondrák V. 375.
 Vörösmarty Mihály 224.
 Wagner Bálint 414.
 Wagner és Liszt dedikált művei az Országos Széchényi Könyvtárban. K. Dedinszky Izabella. 87.
 Wagner Richárd 87.
 Waldapfel József 354.
 Washington 39.
 Weber Adám J. 270.
 Weber János Jakab 19, 20.
 Weber Simon 415.
 Wellmann Imre 204.
 Werfer Károly 22—35.
 Wesselényi Miklós 121.
 Wiedemann, Theodor 390.
 Wierzbith 198.
 Wiesen Ferenc 388, 389.
 Wigand Ottó 78, 79.
 Wilke, Karl 18, 19.
 Windisch 139.
 Winterburger, Johannes 130.
 Wirkner 251—266.
 Witzmann Gyula: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben. 36. — —: A városi könyvtárügy. Mokcsay Júlia. 420.
 Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius 357—361.
 Wolfenbüttel 128.
 Wuttke, Heinrich 20.
 Wünsch Frigyes 159.
- Y.: Dr. vitéz Szabó Pál, A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem és irodalmi munkássága. 96.
- Zabratzky J. 35.
 Zainer, Günther 129.
 Zavirász György 203.
 Zenészeti Lapok 291.
 Zeophilus 302.
 Zerdahelyi Lőrinc 78.
 Zichy István 284.
 Zilahi Sebes András 70.
 Zocher Antal 415.
 Zolnai Béla 271.
 Zolnai Gyula 8.
 Zoltai Lajos 166.
 Zoványi Jenő 248. — —: Kutatások a „Bujdosó magyarok füstölgő csepüje...” szerzője után. 165. — —: Megírhatta-e Bornemisza Péter egy-maga összes műveit? 271. — —: Pauli Simon postilláinak fordítója. 272.
 Zrínyi Miklós 224.
 Zsámboki János 224.
 Zsaskovszky 292.
 Zsigmond király 194.
 Zsindely Ferenc 16.
 Zuana Menyhárd 363.
 Zuber Marianne 360.

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronovszky Iván* felel.

35.435. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

GANZ ÉS TÁRSA

VILLAMOSSÁGI, GÉP-, WAGGON- ÉS HAJÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST X, KÖBÁNYAI-ÚT 31

ALAPÍTÁSI ÉV: 1844

SÜRGÖNYCÍM: GANZCOM BUDAPEST

Ganz—Vajda-féle könyvállványok

Könyvállványaink a modern könyvállványok összes előnyeit egyesítik magukban.

A polcok az oldallemezek alsó részén kiugró lemezék segítségével az oszlopok fogain nyugszanak, míg az oldallemezek felső részén kampószerűen kiképzett bevederek a polcok vezetését biztosítják.

Főelőnyük, hogy a polcok magassági helyzetben 15—15 mm-ként a könyvek kirakása nélkül teljes biztonsággal beállíthatók.

A szerkezet nagy előnye, hogy a polcok biztos vezetésűek, azok a rajta lévő könyvekkel együtt igen könnyen kiemelhetők s akár más állványon is újból elhelyezhetők, ami a könyvek leporolásánál nagy előny.

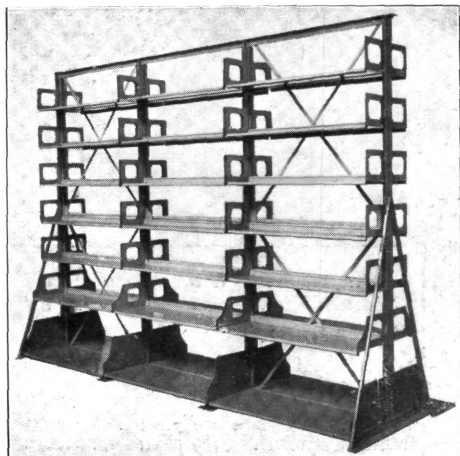
A vasállványok különösen raktárrendszerű könyvtárak építkezéseknél alkalmazhatóak igen célszerűen, amennyiben a fogazott oszlopok egyszersmind a mennyezetet is tartják. A közbenső födémekek ilyenkor drótüvegéből (kb. 15 mm vastag) készülnek és miután az ezeket hordó tartók csak minden oszlopnál alkalmaztatnak, ezek magassága a könyvpolcok elhelyezésénél belyet nem von el. — Rendes oszloptávolság kb. 1—1 m.

A polcok háromféle alakban készülnek és pedig:

1. Az alsó fix pontok mélysége 35—42 cm.
2. A mozgatható polcok mélysége: 31 cm.
3. A közép- és kislakú könyvek részére 21·5 cm.

Nagyobb rendelésnél ettől eltérő mérettel is gyártatnak.

Eddig kb. 3 és fél millió kötet részére készítettünk vasállványokat.

K é t o l d a l ú á l l v á n y

*Könnyű! Tartós! Egyszerű!
Olcsó! Könnyen felállítható,
szétszedhető, rendezhető!*

Eddig készített nagyobb berendezések:

Budapesten:

	Köter számára
Országos Levéltár	1,000.000
M. kir. Iparművészeti Múzeum könyvt. . . kb.	32.000
M. kir. Statisztikai Hivatal könyvt. „	25.000
Keresk. és Iparkamara könyvt. „	40.000
Székesfővárosi könyvtár	400.000
Kegyes Tanítórend könyvt. „	90.000
Székesföv. pedagógiai könyvt. „	75.000
Herceg Eszterházy levéltár könyvt. „	10.000
Nemzeti Múzeum Széchényi könyvt. „	300.000
Népegészségügyi Múzeum könyvt. „	40.000
M. kir. Techn. és Anyagvizsg. Int. könyvt. „	40.000
Nemzeti Múzeum zoológiai oszt. könyvt. . „	45.000
Műegyetem közgazd. szemín. könyvt. . . „	10.000
Cistercita rend főgimnáziuma könyvt. . . „	4.000
Kir. M. Pázmány Péter Tud.-egyetem . . „	200.000

Debrecenben:

Tisza István Tud.-egyetem	400.000
---------------------------------	---------

Továbbá: Békésgyulán, Csornán, Debrecenben, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Brassóban, Lőcsén, Sarajevóban, Szatmárnémetin, Székelyudvarhelyen

TARTALOM.

	Lap
Gábrriel Asztrik: A Pozsonyi-kódex eredeti kézírata	333
Bartoniék Emma: Egy különös kéziratcsontkítás	345
Dezsényi Béla: Legrégibb hírlapjaink életrajzához	353
Radó Polikárp: Középkori liturgikus könyvek és bibliák maradványai a soproni ev. líceum könyvtárában	362
Danczi Villebald: A Benes-féle biblia szláv szórvány-mondata	372
Kósa János: Az utánnomás eltiltása Magyarországon	377
Kisebb közlemények: SZIMONIDESZ LAJOS: Literátus Péter magyar kátéja, vagy ábécés könyve. — MUSNAI LÁSZLÓ: Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. — C. M.: Galánthai gróf Fekete János a bécsi Corvinákról. — C. M.: Homloklevél. — GORIUPP ALISZ: Néhány adat a magyar és német könyvtárak személyzeti állapotáról. — CSAPODI CSABA: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. — TR. Z.: Könyvkiadók családságai a XVIII. században	390
Ismertetések: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) — Die Relation des Jahres 1609. (Ism.: HUBAY ILONA.) — M. Tótfalusi K. Miklós-nak ... mentsége. (Ism.: VARJAS BÉLA.) — SZENTRÚTY PÁL: Régi hazai nyomdák mintakönyvei. (Ism.: VARJAS BÉLA.) — DIERMANSE, P. J. J.: Renout van Montalbaen. (Ism.: VISNYA ALADÁR.) — LAVOTTA REZSŐ: Kézírtatos hangjegyek. (Ism.: KAMPISNÉ DEDINSZKY IZABELLA.) — WITZMANN GYULA: A városi könyvtárügy. (Ism.: MOKCSAY JÚLIA.)	406
Folyóiratszemle 1939: SUPKA ERVIN	423
Levélszekrény: TR. Z.: Sorozatok elvirágzása. — Az Eszterházy-palota	443
Résumé — Inhaltsangabe	444
Név- és tárgymutató	447

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

BEVÉTELEI 1939-BEN:

Előfizetés: Kornfeld Móric br. 40 P. — Puchász Károly 10 P.

1940-BEN (DECEMBER 9-IG):

Hozzájárulás a folyóirat költségeihez: Budapest: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Orsz. Széchényi Könyvtár útján 994 P. — Orsz. Széchényi Könyvtár 1500 P. — Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetemi Könyvtár (1939—40-re) 1000 P. — József Nádor Műszaki és Gazdaságtud. Egyetem Központi Könyvtára 100 P. — Képviselőházi Könyvtár 200 P. — Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 200 P. — Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára 100 P. — A Székesfőváros Központi Pénztára 198'60 P. — Berlin: Collegium Hungaricum (1939-re) 100 P. — Pécs: Egyetemi Könyvtár 100 P. — Sopron: József Nádor Műszaki Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara 100 P. — Szeged: Egyetemi Könyvtár 300 P.

Előfizetés: Budapest: Baranyai Lipót 40 P. — Esterházy hitbizom. főlevéltár 40 P. — Földművelésügyi Minisztérium 29'70 P. — Fővárosi Könyvtár 90 P. — Fővárosi Paedagogiai Könyvtár 30 P. — IBUSz és Orsz. Kaszinó 17'90 P. — Kegyesrendi Könyvtár 1938-ra 20 P, 1939-re 10 P. — Kornfeld Móric br. 40 P. — Külügyminisztérium Könyvtára 39'94 P. — Mérnök- és Építészegylet Könyvtára 40 P. — Műemlékek Orsz. Bizottsága 40 P. — Országgyűlés Könyvtára 38 P. — Orsz. Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (1939—40-re) 1000 P. — Szabadalmi Bíróság 30 P. — Szépművészeti Múzeum 30 P. — Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet Könyvtára 80 P. — Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete 20 P. — Tiszti Kaszinó 30 P. — Znakovszky Emma 10 P. — Bécs: Collegium Hungaricum (1939—40-re) 80 P. — Csorna: Premontrei Prépostság Könyvtára 40 P. — Debrecen: Déri Múzeum és Közművelődési Könyvtár 40 P. — Győr: Városi Közkönyvtár 39'90 P. — Komárom: Baranyay József (1940—41-re) 20 P. — Nagykőrös: Ref. Arany János-gimnázium 40 P. — Pannonhalma: Benedekrendi Központi Főkönyvtár 40 P. — Párizs: Librairie C. Klincksieck 26'36 P. — Pécs: Egyetemi Ideg- és Elmeclinika 40 P. — Prága: Ceteka hírlapelőfizetési iroda 30 P. — Zirc: Apátsági Könyvtár 30 P.

Egyéb bevételek: Ranschburg Gusztáv bizományi elszámolása 1939. évf. Magyar Könyvszemlérről 124 P. — Ganz és Társa hirdetési átalánya 150 P.

*A Magyar Könyvszemle
előfizetési díja egy évre 40 P.*